

શ્રામ - વાલ્મીકીય ડગ્ગોત મહાભારત

ર્ણપર્વ.

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ.

(પાકુ પુઠું) કીમત રૂ. ૩-૦-૦.

(કાચુ પુઠું) કીમત રૂ. ૨-૮-૦.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૬૪૨ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ૩૭૫૫

વિષય ૪૩૫:૪

શ્રીમદ્ વેદવ્યાસ પ્રણીત મહાભારતનું

અર્ણવ.

રા. રા. બાઈશંકર નાનાબાઈ સોલિસીટરની સહાયતાથી

રા. મણિશંકર મહાનંદ ભટ્ટે પ્રસિદ્ધ

કરેલું ભાષાંતર.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્તા

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.

સ્થલ: કાલબાદેવીરોડ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ—મુંબાઈ.

વિ. સં. ૧૯૭૭.

ઈ. સ. ૧૯૨૧.

આવૃત્તિ ૩ છ.

કીમત રૂ. ૩-૦-૦

સર્વ હક પ્રસિદ્ધ કર્તા એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ

કંપનીએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.

શ્રી “ લાગ્યોદય ” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં જોહાલાલ દેવશંકર દવેએ
છાપ્યું. ખાડીયા રોડ—અમદાવાદ.

કર્ણપર્વની અનુક્રમણિકા.

અધ્યાય.	પાનું	અધ્યાય	પાનું.
૧ જનમેજય વાક્ય (કર્ણસેનાધિપતિ) ૧	૨૯		
૨ દૃતરાષ્ટ્ર-સંજય સંવાદ (દૃતરાષ્ટ્ર નો અજરાટ ... ૨	૩૦	કર્ણનો પહેલો દિવસ ... ૫૮	૫૮
૩ સંજય વાક્ય (સંજયનો ઠપકો) ૩	૩૧	કર્ણની બડાશ ... ૬૦	૬૦
૪ દૃતરાષ્ટ્રનો શોક ... ૫	૩૨	દુર્યોધનની અલ્પને વિનાંત ... ૬૩	૬૩
૫ સંજય વાક્ય (પશ્ચાદવલોકન કૌરવ યોદ્ધાઓના નાસીની નામવલી) ... ૫	૩૩	ત્રિપુરાખ્યાન ... ૬૬	૬૬
૬ " ... ૮	૩૪	ત્રિપુર વધોપાખ્યાન ... ૬૯	૬૯
૭ " (દૃતરાષ્ટ્રનો વિલાપ અને સંજયનો શોક) ... ૯	૩૫	અલ્પને સારથિ બનાવ્યો ... ૭૬	૭૬
૮ દૃતરાષ્ટ્ર વાક્ય (વિલાપ) ... ૧૧	૩૬	કર્ણ ને અલ્પનો સંવાદ ... ૭૮	૭૮
૯ " નો પ્રશ્ન (દૈવ ઐશ કે પુરુષાથે ઐશ) ... ૧૨	૩૭	... ૭૯	૭૯
૧૦ કર્ણને અભિષેક (કર્ણ સેનાધિપતિ) ... ૧૬	૩૮	કર્ણના ગર્વી ખોલ ... ૮૨	૮૨
૧૧ વ્યૂહ નિર્માણ (સાતમે દિવસ મકર વ્યૂહ) ... ૧૯	૩૯	અલ્પે મારેલાં મહેણાં ... ૮૩	૮૩
૧૨ ક્ષેત્ર ધૃતિ વધ (") ... ૨૧	૪૦	મદ્રવાસીઓની નિંદા ... ૮૫	૮૫
૧૩ વિંદ તથા અનુવિંદનો વધ... ૨૩	૪૧	ચઢાઈ કાગડો ને હંસની કથા. ૮૭	૮૭
૧૪ ચિત્રસેનનો વધ ... ૨૫	૪૨	કર્ણ-અલ્પને મહેણામહેણી ૯૧	૯૧
૧૫ અશ્વત્થામા અને ભીમનું યુદ્ધ... ૨૬	૪૩	કર્ણ ને અલ્પ વચ્ચે સંવાદ ૯૩	૯૩
૧૬ " તથા અર્જુન સંવાદ (અશ્વત્થામા સામે અર્જુન) ... ૨૮	૪૪	આરદ્રાદિ દેશની નિંદા ... ૯૪	૯૪
૧૭ " નું સાહસ ... ૩૧	૪૫	કેટલાક દેશોની નિંદા ... ૯૬	૯૬
૧૮ દંડધારનો વધ ... ૩૩	૪૬	કર્ણને અલ્પનો સંવાદ ... ૯૮	૯૮
૧૯ સંકુલ યુદ્ધ. ... ૩૫	૪૭	સંકુલ યુદ્ધ ... ૧૦૨	૧૦૨
૨૦ પાંડવ વધ ... ૩૭	૪૮	" ... ૧૦૩	૧૦૩
૨૧ યુધિષ્ઠિરને સહાય ... ૪૦	૪૯	કર્ણ અને યુધિષ્ઠિર ... ૧૦૬	૧૦૬
૨૨ " મદદ ... ૪૨	૫૦	ભીમે કર્ણને મુઝિત કર્યો. ૧૧૦	૧૧૦
૨૩ સહદેવ અને દુઃશાસન ... ૪૪	૫૧	ભીમનો ભયંકર સંહાર ... ૧૧૨	૧૧૨
૨૪ કર્ણે જન્મ મર્યાબો ... ૪૫	૫૨	મહા ધૈર સંગ્રામ ... ૧૧૫	૧૧૫
૨૫ શકુનિએ માટેલું યુદ્ધ ... ૪૮	૫૩	અર્જુને કરેલું મહા યુદ્ધ ... ૧૧૭	૧૧૭
૨૬ ભયંકર યુદ્ધ ... ૫૦	૫૪	સંકુલ યુદ્ધ ... ૧૧૯	૧૧૯
૨૭ સંજયેકાનું યુદ્ધ ... ૫૨	૫૫	અશ્વત્થામાનું પરાક્રમ ... ૧૨૧	૧૨૧
૨૮ સંકુલ યુદ્ધ ... ૫૪	૫૬	સંકુલ યુદ્ધ ... ૧૨૨	૧૨૨
	૫૭	અશ્વત્થામાએ કરેલી પ્રતિજ્ઞા ૧૨૮	૧૨૮
	૫૮	રણભૂમિમાં રોળ ... ૧૨૯	૧૨૯
	૫૯	દૃષ્ટાન્ત ને દ્રૌણી ... ૧૩૧	૧૩૧
	૬૦	કૃષ્ણાર્જુન સંવાદ ... ૧૩૪	૧૩૪
	૬૧	સંકુલ યુદ્ધ ... ૧૩૭	૧૩૭
	૬૨	" ... ૧૪૦	૧૪૦
	૬૩	યુધિષ્ઠિરનું પલાયન ... ૧૪૨	૧૪૨
	૬૪	યુધિષ્ઠિર માટે શોધ-શોધા, ૧૪૪	૧૪૪

અધ્યાય.	પાનું	અધ્યાય	પાનું.
૬૫ અર્જુન રાજાની તપાસે ...૧૪૬		૮૧ કર્ણુ અર્જુનનું યુદ્ધ ...૧૮૮	
૬૬ યુધિષ્ઠિરનો હર્ષોદ્ગાર ...૧૪૮		૮૨ દુઃશાસન અને બીમ ...૧૯૧	
૬૭ કર્ણુને હણુવા અર્જુને મા- ગેલી આશિષ ...૧૫૦		૮૩ દુઃશાસન રુધિરપાન ...૧૯૩	
૬૮ યુધિષ્ઠિરને ચટેલો ક્રોધ ...૧૫૨		૮૪ નકુલનો પરાજય ...૧૯૬	
૬૯ અર્જુને કરેલો ક્રોધ ...૧૫૪		૮૫ કર્ણુપુત્ર વૃષસેનનો વધ ...૧૯૮	
૭૦ અર્જુને ધર્મનેમારેલાં મહેણાં ૧૫૮		૮૬ કર્ણુને ઉપજેલો ક્રોધ ...૨૦૦	
૭૧ ધર્મના મનનું સમાધાન. ૧૬૧		૮૭ કર્ણુર્જુન સંગ્રામ ...૨૦૨	
૭૨ શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને ઉત્તેજ્યો. ૧૬૩		૮૮ અશ્વત્થામાએ આપેલી સલાહ. ...૨૦૬	
૭૩ આજ તું કર્ણુને માર ૧૬૫		૮૯ કર્ણુર્જુનનો સંગ્રામ ...૨૦૯	
૭૪ અર્જુનને ચટેલો ઉત્સાહ ...૧૭૦		૯૦ કર્ણુ અર્જુનનું ભયંકર યુદ્ધ ૨૧૪	
૭૫ કર્ણુર્જુન સમાગમ ...૧૭૨		૯૧ કર્ણુનો વધ. ...૨૨૧	
૭૬ બીમ અને ત્રિશોક સંગ્રાહ. ...૧૭૪		૯૨ સૌ પિન્ન થયા ...૨૨૪	
૭૭ અર્જુને ચલાવેલો સંહાર ...૧૭૬		૯૩ કૌરવ ઐત્યમાં ભંગાયુ ને અય. ૨૨૫	
૭૮ કર્ણુનું પરાક્રમ ...૧૭૮		૯૪ રણમૃતિ વર્ણન. ...૨૨૮	
૭૯ અર્જુનનું કર્ણુ સામે જતું. ૧૮૨		૯૫ જાવણીમાં પાછા ફર્યા. ...૩૩૨	
૮૦ કૌરવોમાં નાશભાગ ...૧૮૭		૯૬ પાંડવોને થયેલો આનંદ. ...૩૩૩	

ભારતાર્થપ્રકાશ.

અથ કર્ણપર્વ પ્રારંભ.

નારાયણં નમસ્કૃત્ય નરં ચૈવ નરોત્તમમ્ ।

દેવીં સરસ્વતીં ચૈવ તતો જયમુદીરયેત્ ॥ ૧ ॥

સર્વ પ્રાણીમાત્રમાં વ્યાપીને રહેનાર એવા નારાયણને, અને સર્વ નર કરતાં ઉત્તમ એવા નર નામે તપાવીને તથા શ્રીસરસ્વતી દેવીને, નમસ્કાર કરીને જે થકી સહુ કોઈનો જય થાય એવો ગ્રંથ કહીએ છીએ.

વૈશંપાયન ઉવાચ— તતો દ્રોણે હતે રાજન્દુર્યોધનમુક્ષાનૃપાઃ ।

મૃશમુદ્ગિમનસો દ્રોણપુત્રમુપાગમન્ ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન્, યોગ્યાચાર્યના હજીવાર્યાં અતિ હૃદય પામેલા મનવાળા દુર્યોધન આદિ રાજાઓ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રત્યે ગયા, અને મોઢે કરી જેઓનું સામર્થ્ય નાશ પામેલું છે એવા દ્રોણાચાર્યની પાછળ શોક કરતા અને શોકે કરી પીડા પામેલા તેઓ શારદ્વતીના પુત્ર અશ્વત્થામાને સેવવા લાગ્યા તથા તે રાજાઓ સુદર્તવારમાં શસ્ત્રે માનેલાં કારણો વડે આશ્વાસના પામી રાત્રિના પ્રદોષ વખતે પોતાનાં રથાનકા પ્રત્યે ગયા. હે દૈરાવ્ય, તે રાજાઓ તમ એવા થએલા અને ધનાર ક્ષયનો વિચાર કરવાથી દુઃખ અને શોકયુક્ત એવા રહેવાનાં રથાનકા પ્રત્યે પણ સુખપામતા નહતા. વિશેષે સતપુત્ર કણ, રાજા દુર્યોધન, મહાબળવાન સુબલાપુત્ર શકુનિ અને દુઃશાસન તેઓ તે રાત્રિએ દુર્યોધનના રથાનક વિષે રહ્યા હતા અને જે પ્રથમ દ્રૌપદીને વ્દેશયુક્ત કરી હતી અને સભા પ્રત્યે આણી હતી તેને તથા પાંડવોના ક્લેશોને સંભારતા અને શોક કરતા એવા અત્યંત ઊદ્વેગ પામેલા ચિત્તવાળા થયા હતા. હે રાજન્, તે રીતે દંતવડે કરાવેલા તે ક્લેશોનો વિચાર કરતાંજ તેઓની સૌ વરસની ઉપમા અપાય એવી રાત્રિ દુઃખે કરી નીકળી ગઈ, ત્યાર પછી નિર્મળ પ્રભાત વખતે લાગ્યની આગમાં રહેલા તે સર્વ વિદિયુક્ત કર્મવડે નિલકર્મ કરવા લાગ્યા; અને હે ભારત, નિલ કર્મ કરી સાવધાન થઈ રહ માટે તૈયાર થવા આજા કરવા લાગ્યા અને કણને સેનાપતિ કની, કરેલાં છે કૈાતકમંગલ જેણે એવા કૈારવો, દધિપાત્ર, ધૂન, અક્ષત, ગાય, ઘોડા, નિષ્ક અને મહામૂલ્યવાળાં વસ્ત્રોવડે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણોને પૂજીને સતમાગધ અને બંદિજનોએ જપના આશિર્વાદવડે રત્નિ કરાતા એવા બહાર નિકળ્યા. તેમજ હે રાજન્, જેઓએ પ્રાતઃકાળની ક્રિયા કરેલી છે એવા પાંડવો પણ યુદ્ધ માટે નિશ્ચય કરી જલદી સેનાનાં રથાનકથી બહાર નિકળ્યા. તે પછી પરસ્પર જયને ઇચ્છનાર એવા કુર અને પાંડવોનું રથાનકે હર્ષ પમાડનારું સંકુલ યુદ્ધ પ્રવર્ત્યું અને હે રાજન્, કણ સેનાપતિ થયો ત્યારે તે કુર અને પાંડવ સેનાનું બે દિવસ અદ્વિત દર્શનવાળું યુદ્ધ થયું; તે પછી રણભૂમિમાં અતિ મોટા શત્રુઓના ક્ષયને કરી રહેલા કણને કૈારવોના જોતાં અણુને નાશ પમાડ્યો. તે સમયે સંજયે કુરદેશના જંગલમાં જે વર્તણૂક થઈ તે સર્વ જલદી હરિતનાપુર પ્રત્યે જઈ ધૃતરાષ્ટ્રને કહી. જનમેજય કહે છે—હે દ્વિજવર વૈશંપાયન, મહારથિ

ગંગાના પુત્ર બીષ્મપિતામહને અને દ્રોણાચાર્યને હણેલા સાંકળી જે વૃદ્ધ રાજા આંખકાના પુત્ર ધૃતરાષ્ટ્ર પરમ પીડા પામ્યા હતા તે દુઃખિત એવા દુર્યોધનના હિતૈષિ કર્ણને હણેલા સાંકળી પ્રાણ કેમ ધારી શક્યા ? જેનેવિષે પુત્રોના જ્યની આશાને કુરુકુળમાં થયેલા રાજા ધૃતરાષ્ટ્ર માનતા હતા તે કર્ણના હણવાથી પ્રાણને શી રીતે ધારી શક્યા ? જે ઠેકાણે કર્ણને હણેલા સાંકળી રાજાએ જીવિતને ન તજ્યું તે ઠેકાણે દુઃખવિષે વર્તનાર એવા પણ મનુષ્યોનું જીવિત જ્યું અશક્ય છે. હે બ્રહ્મા, તેવી રીતેજ શાંતનુના પુત્ર વૃદ્ધ બીષ્મપિતામહને, આદ્યક્ષત્રે, દ્રોણાચાર્યને, સોમદત્તને, ભૃત્રિશ્રવાને, તેમજ નાશ પામેલા બીજા સ્નેહિત્યોને, પુત્રોને અને પૌત્રોને સાંકળી રાજાએ જે પ્રાણ ન તજ્યા તેથી એમ માનું છું કે મરણ દુઃખવડે કરી શકાય તેમ છે. હે મહામુને દ્વિજ, એ સર્વ મને વિસ્તારવડે કહે; કારણ કે પૂર્વજોનાં મોટાં ચરિતને સાંકળતો એવા હું તુમિ પામતો નથી.

एतन्मे सर्वमाचक्ष्व विस्तरेण महामुने ।

न हि तृप्यामि पूर्वेषां शृण्वानश्चितं महत् ॥

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि जनमेजय वाक्यनाम प्रथमोऽध्यायः ॥ ૧ ॥

वैशम्पायन उवाच— हर्ते कर्णे महाराज निशि गावस्त्राणिस्तदा ।

दीनो ययौ नागपुरमश्वैर्वातसमैर्जवे ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે મહારાજ, કર્ણને હણ્યો ત્યારે રાત્રિવિષે દીન એવો સંજય વેગમાં વાયુ સમાન એવા ઘોડાઓવડે હસ્તિનાપુર પ્રત્યે ગયો. અતિ ઉગ પામેલા છુદ્ધિવાળો તે હસ્તિનાપુર પ્રત્યે જઈ જેથી અધિવે ક્ષય પામેલા છે એવાં ધૃતરાષ્ટ્રનાં સ્થાન પ્રત્યે ગયો અને તેણે જેનું મોહવડે સામર્થ્ય નાશ પામેલું છે એવા રાજાને જેઈ હાથ જેડી રાજાનાં ચરણ પ્રત્યે મરતકવડે વંદન કર્યું; તથા ન્યાય પ્રમાણે રાજા ધૃતરાષ્ટ્રનું સન્માન કરી હાથ કષ્ટ છે ! એ રીતે કહી પછાથી તે કહેવા લાગ્યો કે, હે પૃથ્વીના પતે ધૃતરાષ્ટ્ર, હું સંજય છું ને તમે કેમ સુખી છો ? તથા પોતાના દોષોવડે આપત્તિને પામી આજ કેમ મોહ તો નથી પામતા ? વિદુર, દ્રોણાચાર્ય, ગંગાપુત્ર બીષ્મપિતામહ અને કેશવ જગવાને જે હિતકારી વચ્ચેના કહ્યાં હતાં તે તમે અહણ્ય ક્યાં નહતાં તે યાદ લાવીને તો શું વ્યથા નથી કરતા ? સભાવિષે રામ, નારદ, અને કણ્વ આદિ ઋષિઓએ જે હિત કહ્યું હતું તેને અહણ્ય નહોતું કર્યું તે યાદ લાવીને તો શું વ્યથા નથી કરતા ? તમારાં હિતવિષે લાગેલા બીષ્મ અને દ્રોણાચાર્ય આદિ પુરંચાને યુદ્ધમાં શત્રુઓએ હણ્યા તેઓને સંભારીને તો કેમ વ્યથા નથી કરતા ? એવી રીતે કહેતા હાથ જેડી ઉભેલા સૂતના પુત્ર સંજય પ્રત્યે રાજા અતિ મોટો નિઃશ્વાસ નાંખી દુઃખવડે પીડાએલા એવા આવું વચન બોલ્યા.—ધૃતરાષ્ટ્ર કહેછે—હે સંજય, જ્યારે દિવ્ય અસ્ત્રવાળા મહાધનુર્ધારી શર એવા બીષ્મપિતામહ અને દ્રોણાચાર્યને હણ્યા ત્યારે મારું ચિત્ત ધણું વ્યથા પામ્યું. વસુથકા થયેલા તેજસ્વી એવા જે બીષ્મપિતામહ દિવસે દિવસે કવચધારી દશહજાર રથિઓને હણતા હતા, જેને મહાયુદ્ધમાં પરશુરામે ઉત્તમ અસ્ત્ર આપ્યું હતું તથા જેને જાળપણમાં સાક્ષાત્ પરશુરામે ધનુર્વેદ શિખવવામાં સ્વીકાર્યો

હતા તેને પાંડુપુત્રે રક્ષા કરેલા પુદરાજના પુત્ર શિખાંડિએ હણેલા સાંભળી મારું મન ધણું વ્યથા પામ્યું. જેના અનુગ્રહથી કુંતિપુત્ર મહારથિ રાજપુત્ર પાંડવો તથા બીજા રાજાઓ મહારથિપણને પામ્યા તે સ્વપ્રતિષ્ઠા મહાધનુષારિ દ્રોણાચાર્યને યુદ્ધમાં ધૃષ્ટદ્યુમે હણેલા સાંભળી મારું મન ધણું વ્યથિત થયું. જેઓની બરાબર પુરૂષ, લોકમાં ચાર પ્રકારના અસ્ત્રવિશે નથી; તે દ્રોણાચાર્ય અને બીજામિતામહને હણેલા સાંભળી મારું મન ધણું વ્યથિત થયું. ત્રૈલોક્યમાં અસ્ત્ર જાણવામાં જેની સમાન બીજો પુરૂષ નથી તે દ્રોણાચાર્યને હણેલા સાંભળી મારા યોદ્ધાઓ શું કરતા હતા ? જ્યારે સંસારક યોદ્ધાઓના સૈન્યને મહાત્મા પાંડુપુત્ર ધનંજય—અર્જુનને પરાક્રમ કરી યમરાજના સ્થાન પ્રત્યે મોકલ્યું અને જીલ્લિમાન દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાનું નારાયણાસ્ત્ર નાશ પામ્યું તથા સૈન્યો વિખરાઈ ગયાં ત્યારે મારા યોદ્ધાઓ શું કરતા હતા ? હું તો દ્રોણાચાર્યના હણવાથી સમુદ્રમાં જેઓની નૌકા ભાગી ગયેલી છે એવા બૂડતા ને એટલા કરતા પુરૂષોની પેઠે કૌરવોને શોકરૂપિ સાગરમાં બૂડેલા અને ભાગેલા માનું છું. હે સંજય, જ્યારે દુર્યોધનનું, ભોજપૂરના અધિપતિ કર્ણનું, કૃતવર્માનું, મદરાજ શલ્યનું, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાનું, કૃપાચાર્યનું, શેષ રહેલા એવા મારા પુત્રનું અને બીજાઓનાં સૈન્યો ભાગ્યાં ત્યારે તેઓના મુખનો વર્ણ કેવો થયો હતો ? એ સર્વ વાત જેમ થઈ હોય તેમ કહે. અને હે સંજય, પાંડવોના તથા મારા યોદ્ધાઓના પરાક્રમને કહે. સંજય કહે છે—હે સંજય, તમારા અપરાધથી કૌરવોવિષે જે વર્તણૂક છે તે સાંભળીને વ્યથા કરો માં. કારણ કે ભાગ્યને લીધે મુખ દુઃખ મનુષ્ય પ્રત્યે થાય છે પણ કોઈ વિદ્વાન પુરૂષ તેઓની પ્રાપ્તિ અથવા અપ્રાપ્તિવિષે વ્યથા પામતો નથી. ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે—હે સંજય, મને કંઈ પણ અધિક વ્યથા થતી નથી અને જે થયું છે એ પૂર્વનું ભાગ્ય છે એમ માનું છું મારે ઇચ્છા પ્રમાણે કહે.

ન વ્યથાઽભ્યધિકા કાચિદ્વિચિતે મમ સંજય ।

વિષ્ટમેતસ્તુરા મન્યે કંથયસ્વ યથૈચ્છકં ॥

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि धृतराष्ट्रसंजयसमुवादे गुर्जरभाषायां द्वितीयोऽध्यायः॥१॥

સંજય ઉવાચ— હતે દ્રોણે મહેશ્વાસે તવ પુત્રા મહારથાઃ ।

बभूवुरस्वस्वमुखा विषण्णा गतचेतसः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે વિશાંપતે, મહાધનુષારિ દ્રોણાચાર્યના હણવાથી મહારથિ રાજાધારિ એવા તમારા સર્વ પુત્રો દીનમુખવાળા બેદ પામેલા અને ચેતનારહિત થયા, તથા નીચાં મુખ કરી બેસ્યા એવા શોક કરી પીડા પામેલા પરસ્પર બોલી શકતા ન હતા. હે ભારત, તેઓને દુઃખિત આકારવાળા જેઈ ત્રાસ પામેલાં તમારાં અનેક સૈન્યો ઉચુગ્ગ જેવા કરતાં હતાં, અને હે રાજેન્દ્ર, સર્વ તરફથી લોહિલુવાણુ એવાં તેઓનાં શસ્ત્રો યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યને હણેલા જેઈ હાથના અમ્ભાગમાંથી પડી જતાં હતાં. હે ભારત મહારાજ, આકાશવિષે રહેલાં પડતાં નક્ષત્રોની પેઠે તે શસ્ત્ર પતનરૂપ મોટાં અરિષ્ટ થતાં દેખાતાં હતાં. હે મહારાજ, તેવી રીતે સ્થિર થઈ ઉમેલાં ઉદ્દગયુક્ત ચિત્તવાળાં તમારાં સૈન્યને જેઈ રાજા દુર્યોધન કહેવા ભાગ્યે કે તમારાં બાબુળનો આશ્રય કરી મેં યુદ્ધમાં પાંડવોને બોલીવ્યા અને

આ યુદ્ધ પ્રવર્ત્યું તે આ સૈન્ય દ્રોણાચાર્યના હણવાથી ઉદ્ભવ પામેલું હોય તેમ જણાય છે; અને સંઘાતમાં વિષે યુદ્ધ કરતા એવા યોદ્ધાઓ સર્વ તરફ હણાય છે. વળી સંઘાતમાં યુદ્ધ કરનારનો જય પણ થાય અને નાશ પણ થાય એમાં આશ્ચર્ય નથી, માટે તમે સર્વ તરફ યુદ્ધ કરો અને દિવ્ય અસ્ત્રોવડે યુદ્ધમાં ફરતા એવા મહાધનુર્ધારિ મહાબળવાન મહાત્મા સત્યપુત્ર કર્ણને જીત્યો કે, જેના ત્રાસથી સદા મંદ એવા કુતિપુત્ર અર્જુન જે રીતે સિંહથી કુદ મૃગ ભાગે તે રીતે યુદ્ધમાં નિવૃત્ત થાય છે. જેણે દશહજાર હાથિ સરખાં બળવાળા મહાબળવાન બીમ-સેનને મનુષ્યનાં મુખે કરીનેજ તે અવસ્થાને પમાડ્યો, તથા જેણે રણભૂમિવિષે ભયંકર શબ્દ કરનારા દિવ્ય અસ્ત્રોને જાણનારા શરા માયાવિ ધટોત્કચને સદૃશ એવી શક્તિવડે હણ્યો. તે દુર્વાર પરાક્રમવાળા સત્યપ્રિય બુદ્ધિમાન કર્ણનાં નાશ ન પમાડી શકાય એવાં બાહુનાં બળને આજ યુદ્ધમાં જોશો. વિષ્ણુ અને ઇન્દ્રના પરાક્રમની પેઠે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અને રાધાપુત્ર કર્ણ એ બેના પરાક્રમને તે પાંડુ પુત્રો જીત્યો. રણભૂમિવિષે સૈન્ય સહિત પાંડુ પુત્રોને હણી માટે પરાક્રમવાન અને અસ્ત્રકુશલ એવા તમે બધાય પ્રત્યેક જણ સમર્થ છો ત્યારે મળેલા તેઓને હણવા શક્તિમાન હો એમાં શું કહેવું? માટે આજ પરસ્પર પરાક્રમ દર્શાવો. સંજય કહે છે—હે પાપરહિત ધૃતરાષ્ટ્ર, એવી રીતે કહ્યા પછી તે સમયે ભાષ્યોસહિત મહાબળવાન એવા તમારા પુત્ર દુર્યોધને કર્ણને સેનાપતિ કર્યો. હે રાજન, એ પછી સેનાપતિપણને પામી મહારથિ રણમાં મહાન્મત્ત એવા કર્ણ જામે ફરે સિંહનાદ કરી યુદ્ધ કરતો હતો. હે સભ્ય, તેણે સર્વ સંજય યોધા તથા પાંચાલ યોધાઓને અને કેકય તથા ત્રિવેદ યોદ્ધાઓનો ધણો નાશ કર્યો, તેના ધનુષથી આગળ પુંખ ભ.ગોવિષે રહેલી, બમરની પંક્તિઓની પેઠે હજારો બાણોની ધારા પ્રકટ થતી હતી. એ રીતે પાંડવોના હજારો યોદ્ધાઓને હણી બળવાન એવા પાંડવ અને પાંચાલ યોદ્ધાઓને હણી બળવાન એવા પાંડવ અને પાંચાલ યોદ્ધાઓને પીડનાર તે કર્ણને અર્જુને હણ્યો.

સ પીઠવિત્વા આશ્વાલાન્વાણ્ઢવાંચ તરસ્વિનઃ ।

હત્વા સહસ્રશો યોધાનર્જુનેન નિપાતિતઃ ॥

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि सञ्जयवाक्यं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન ઉવાચ—एतदुत्वा महाराज धृतराष्ट्रे अम्बिकासुतः ।

शोकस्यान्तमपश्यन्वै हतं मत्वा सुयोधनं ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે મહારાજ, સંજયનું ‘કર્ણને હણ્યો’ એ વાક્ય સાંભળી અંબિકા પુત્ર ધૃતરાષ્ટ્ર શોકના પારને ન દેખતા એવા દુર્યોધનને હણેલો માનવા લાગ્યા. તથા વિદ્વંશ અને ચેતનારહિત એવા જેવી રીતે હસ્તિ પૃથ્વી વિષે પડે તેવી રીતે પડ્યા. હે ભરત એજ, રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ વિદ્વંશ એવા તે ધૃતરાષ્ટ્ર પૃથ્વીવિષે પડ્યા ત્યારે સ્ત્રીઓનો ધણો પીડિત શબ્દ થયો અને તે શબ્દ સર્વ તરફથી સકલ પૃથ્વીને પૂરવા લાગ્યો. હે ભરત શ્રેષ્ઠ, મહાધોર એવા શોકરૂપિ સમુદ્રમાં છુડેલી દુઃખ અને શોકે કરી પીડા પામેલી અને અલંકૃત ઉદ્ભવ પામેલા ચિત્ત-વાળી ભરતકુળની સ્ત્રીઓ રૂદન કરવા લાગી. અને ધૃતરાષ્ટ્રની સ્ત્રી ગાંધારી રાજનની સમીપે

આથી સંસારહિત થઈ પૃથ્વીવિષે પડી; તથા અંતઃપુરની સ્ત્રીઓ પણ પડી. તે સમયે હે રાજન, સંજય આતુર એવી તે સ્ત્રીયોને આશ્વાસના કરવા લાગ્યો, તોપણ અતિ ધણીવાર મોહ પામેલી નેત્રથી અશ્રુને સવતી એવી આશ્વાસના કરેલી સ્ત્રીઓ જે પ્રમાણે ચોતરફથી વામુએ કંપાસેલી ડેળ હોય તે પ્રમાણે વારંવાર કંપતી હતી. તે સમયે સમર્થ એવા પ્રસાદ્યશ્રુ કૈાસવરાજ ધૃતરાષ્ટ્રને વિદુર આશ્વાસના કરતા હતા તથા જળે કરીને સિંચન કરતા હતા. હે રાજેન્દ્ર, તે રાજા ધીરેથી સંસાર પામી નજીક રહેલી તે સ્ત્રીઓને દુઃખિત બાણી ઉન્મત્ત પુરૂષની પેઠે મુંઝા રચ્યા. પછી હે વિશાંપતે, ધણો વખત વિચાર કરી વારંવાર નિઃશ્વાસ નાંખી પોતાના પુત્રોને નિંદવા લાગ્યા, અને પાંડવોને અધિક માનવા લાગ્યા તથા પોતાની અને સુખલા પુત્ર શકુનિની છુદ્ધિને નિંદતા એવા ધણી વખત વિચાર કરી વારંવાર કંપતા એવા રાજા ધૃતરાષ્ટ્ર ધૈર્ધ્યવડે મનને સ્થિર કરી આજ્ઞાશ્રુ એવા સૂત સંજયને પૂછવા લાગ્યા કે—હે સૂત સંજય, તેં જે વાક્ય કહ્યું તે મેં સાંભળ્યું. શું દુર્યોધન તો યમરાજનના સ્થાન પ્રત્યે નથી ગયો ? હે સંજય, નિરંતર જ્યને ધ્વિષ્ટનાર એવો મારો પુત્ર જ્યવિષે નિરાશ થાય છે તો, પણ સંજયે કહેલી આ વાતને ફરીને વિસ્તારવડે કહે. એ રીતે ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી હે જનમેજય રાજા, ધૃતરાષ્ટ્ર પ્રત્યે સંજય બોલ્યો કે હે રાજન, મહારથિ સૂર્યપુત્ર કર્ણ મહાધનુર્ધારિ શરીરને તજનારા સૂતપુત્ર એવા ભાષ્યઓ અને પુત્રસહિત નાશ પામ્યો તથા યશસ્વિ એવા પાંડુપુત્ર ભીમસેને યુદ્ધમાં દુઃશાસનને હણ્યો અને કોપથી તેના શ્વિરને પીધું.

આરભિશ્ચ મહેષ્વાસૈઃ સુતપુત્રૈસ્તનુલ્લજૈઃ ।

દુઃશાસનશ્ચ નિહતઃ પાણ્ડવેન યશસ્વિના ॥

પીતં ચ રુધિરં કોપાઙ્ગીમસેનેન સંયુગે ।

इति श्रीमद्भागवते कर्णपर्वणि धृतराष्ट्रशोकोनाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ૪ ॥

वैशम्पायन उवाच—इति श्रुत्वा महाराज धृतराष्ट्रोऽस्मिन्कासुतः ।

अब्रवीत्सख्यं सૂतं शोकसंविप्रमानसः ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે મહારાજ, એ રીતે સાંભળી શોકવડે જેનું મન ઉદ્વેગ પામેલું છે એવા અધિકાના પુત્ર ધૃતરાષ્ટ્ર સૂતસંજયને કહેવા લાગ્યા કે—હે તાત, થોડો વખત જીવનાર એવા મારા પુત્રના અન્યાયે કરી સૂર્યપુત્ર કર્ણને હણેલો સાંભળી થયેલો શોક મારો અર્થસ્થાનોને ભેદે છે, માટે દુઃખના પારને પામવા ધ્વષ્ટતો એવો હું તેના સંશયને મટાડી અને કુશ તથા સંજય યોદ્ધાઓમાં કોણુ જીવે છે અને કોણુ મૂવા તે કહે, સંજય કહે છે. હે રાજન, દુર્ધર્ષ પ્રતાપવાન દશ દિવસમાં પાંડવોના અર્જુન યોદ્ધાઓને હણનાર એવા શાંતનુના પુત્ર ભીષ્મપિતામહને હણ્યા તેમજ પછી યુદ્ધમાં પાંચાસ યોદ્ધાઓના રથિસમૂહોને હણી દુર્ધર્ષ એવા સુવર્ણાત્મક રથવાળા મહાધનુર્ધારિ દ્રોણાચાર્યને માર્યા. મહાત્મા ભીષ્મપિતામહ અને દ્રોણાચાર્યે હણેલાં અને એથી શેષ રહેલાં એવાં અર્ધ સૈન્યને હણી સૂર્યપુત્ર કર્ણ નાશ પામ્યો અને પરલોક પ્રત્યે ગયો. હે મહારાજ, મહાત્મજાતાન રાજપુત્ર વિવિશતિ હજારો આનંદ દેશના યોદ્ધાઓને હણી રણભૂમિ વિષે હણ્યો. તેમજ સત્રિયોનાં

વ્રતને અનુસરી વાહન આયુધ નાથ પાખ્યાં તોપણ શત્રુઓની સમીપ ઉભો રહેવો શરૂ એવો તમારો પુત્ર વિકલ્પ તેને, દુર્યોધને કરેલા ધોરણવાળા ધણા કલેશોને અને પ્રતિજ્ઞાને સંભારતા એવા ભીમસેને હણ્યો. મહારથી અવંતીનગરના રાજપુત બિંદ અને અનુબિંદ સેહેલાઈથી ન કરી શકાય તેવાં કર્મને કરી યમરાજના સ્થાન પ્રત્યે ગયા. હે રાજન, શરૂતાને લીધે તમારી આસામાં જે સિંધુરાષ્ટ્ર આદિ દશરાષ્ટ્ર વશ રહ્યા છે અને જે રાજ રહ્યો હતો તે મહા બલવાન જયદ્રથ રાજને અશ્વને તીક્ષ્ણ બાણોવડે અગીઆર અક્ષોહિણી સેનાને છૂતીને હણ્યો. તેવી રીતેજ પિતાની આસામાં વર્તનાર યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા બળવાન દુર્યોધનના પુત્રને સુભદ્રાના પુત્ર અભિમન્યુએ હણ્યો. તેમજ બાહુવડે શોભનાર રણભૂમિમાં મત્ત એવા શરૂ દુઃશાસનના પુત્રને વળી દ્રૌપદીના પુત્રે યમરાજનાં સ્થાન પ્રત્યે મોકલ્યો. સમુદ્રકાંઠે વસનારા કિરાતોના અધિપતિ દેવરાજ ઇન્દ્રના પ્રિયસખા બહુ પુરૂષેએ માનેલા નિરંતર ક્ષત્રિયોના ધર્મવિપ્લે પ્રીતિવાળા ધર્માત્મા એવા ભગદત્તરાજને પરાક્રમ કરી ધનંજય અશ્વને યમરાજના સ્થાન પ્રત્યે મોકલ્યો. તેમજ હે રાજન, કૈરવોના ભાગિઆ મહાપશશિવ શરૂ અને જેણે શસ્ત્રો તજેલાં છે એવા ભુરિશ્રવાને યુદ્ધમાં સાલકિએ હણ્યો. ક્ષત્રિયોનામાં પુરંધર અને યુદ્ધમાં નિર્ભય પુરૂષની પેઠે કરતા એવા શ્રુતાયુ અને અંબદને અશ્વને હણ્યા, હે મહારાજ, સદા અમર્શવાન અસ્ત્રોમાં કુશલ યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા તમારા પુત્ર દુઃશાસનને ભીમસેને હણ્યો. હે રાજન, જેનું અહભુત એવું અને ઘણી હળાર સંખ્યાવાળું હસ્તિઓનું સૈન્ય હતું તે સુરક્ષિત રાજને સત્રામ વિધે અશ્વને હણ્યો. ધણા શત્રુઓને હણનાર એવા કેસવદેશના અધિપતિને સુભદ્રાના પુત્ર અભિમન્યુએ પરાક્રમ કરી યમરાજના સ્થાન પ્રત્યે મોકલ્યો. મહારથિ ભીમસેન સાથે ધંણીવાર યુદ્ધ કરનાર એવા તમારા પુત્ર ચિત્રસેનને ભીમસેને હણ્યો. પારકાઓનાં ભયને વધારનાર, શરૂ તથા અપૂર્ણ અને અર્મને ધરનાર એવા શ્રીમાન મદ્રરાજના પુત્રને સુભદ્રાના પુત્રે હણ્યો. યુદ્ધમાં કણ્વીની તુલ્ય મહા તેજસ્વિ શીઘ્ર ગતિવાળાં જેનાં અસ્ત્ર છે એવા દદા પરાક્રમવાળા વૃષભસેનને કણ્વીના જેતાં અભિમન્યુના વધને અને પોતાની પ્રતિજ્ઞાને પણ સાંભળી અશ્વને પરાક્રમ કરી યમરાજના સ્થાન પ્રત્યે મોકલ્યો. પાંડવો સાથે જે રાજ નિરંતર વૈર કરનાર હતા તે શ્રુતાયુને વૈરને સંભળાવી કુતિપુત્ર અશ્વને હણ્યો. હે મારિય રાજન, પરાક્રમિ મામાના દિકરા ભાઈ શલ્યપુત્ર એવા શ્કમરથીને યુધ્ધમાં સહદેવે હણ્યો. પરાક્રમ કરતા, બળવાન તથા અતિ શૈશ્યવાન એવા વૃધ્ધ કેકય બહુક્ષત્ર અને રાજ ભગીરથ તે ખેળેને હણ્યા. હે રાજન, જેણે પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે એવા મહા બળવાન ભગદત્તના પુત્રને યુધ્ધમાં બાળની પેઠે કરતા એવા નકુલે હણ્યો. તેમજ બહુ બળ અને પરાક્રમવાળા તમારા પિતામહ બાહ્લીકને બાહ્લીક ચેધધાઓ સહિત ભીમસેને હણ્યા. તેવીજ રીતે હે રાજન, મહાબળવાન, મગધરાજ જરાસંધના પુત્ર જયત્સેનને યુધ્ધમાં મહાત્મા સુભદ્રાના પુત્રે હણ્યો. આત્માને શરૂ માનનાર એવો મહારથિ તમારો પુત્ર દુર્યુધ અને દુઃસહ તે બેને ગદાવંડે ભીમસેને હણ્યા. મહારથિ દુર્મર્ષણ દુર્વિપ્લ અને દુર્જય એ સહેલાઈથી ન થઈ શકે તેવાં કર્મને કરી યમરાજના સ્થાન પ્રત્યે ગયા. યુધ્ધમાં દુર્મદ એવા બે ભાઈઓ કલિંગ અને વૃષક દુષ્કર કર્મ કરી યમરાજના સ્થાન પ્રત્યે ગયા. તમારા સહાય એવા શરૂ અતિ બળવાન વૃષવર્મને ભીમસેને પરાક્રમ કરી યમરાજના સ્થાન પ્રત્યે મોકલ્યો. તેવીજ રીતે દશ હળાર હાથિની બરાબર બળવાળા મહાન પૌરવરાજને યુધ્ધમાં પાંડુપુત્ર અશ્વને હણ્યો. હે મહારાજ,

પ્રહાર કરનાર એવા બે હજાર વસાતિ યોધાઓને અને પરાક્રમિએવા સર્વ શરસેન યોધાઓને યુધ્ધ વિષે હુણા. કવચધારિ પ્રહાર કરનાર રણુમાં મહોન્મત અભીપાહ અને કશિંગ સહિત એવા મહારથિ શિખિ યોધાઓને હુણા. ગોકુલમાં નિરંતર વૃધ્ધિ પામેલા યુધ્ધમાં અતિ કોપ કરનાર અને પાછા હઠનાર નહિ એવા શર ગોપાલ યોધાઓને અન્નુને હુણા. હજારો સંખ્યાવાળા જે સંશયક યોધાઓના સમૂહ હતા તે સર્વ કુતિપુત્ર અન્નુને પામી યમરાજના સ્થાન પ્રત્યે ગયા. હે મહારાજ, તમારે માટે અતિ પરાક્રમિ એવા તમારા સ.ળા વૃષક અને અચલ રાજને અન્નુને હુણા. નામથી અને કર્મથી ઉગ્ર કર્મવાળા મહાધનુર્ધારિ મહાપ્રાહુ શાલ્ય રાજને બીમસેને માર્યો. હે મહારાજ, મિત્રમાટે રણભૂમિમાં પરાક્રમ કરતા એવા ઓધવાન્ અને બૃહંત એ બે મજેલા યમરાજના સ્થાન પ્રત્યે ગયા. તેમજ હે વિશાંપતે રાજન્, રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા ક્ષેમધૂર્તિને બીમસેને ગદાવડે યુદ્ધમાં હુણ્યો. તેવી રીતે હે રાજન્, અતિ મોટા સંહારને કરનાર એવા મહાધનુર્ધારિ મહાબળવાન, જગત્સંધને સાત્યકિએ રણભૂમિવિષે હુણ્યો. ગર્દભવડે સુંદર વાહનવાળા રાક્ષસેન્દ્ર અન્નુને ઘટોતકએ પરાક્રમ કરી યમરાજના સ્થાન પ્રત્યે મોકલ્યો. સુતપુત્ર અને રાધાપુત્ર એવા કર્ણુને, મહારથિ એવા તેના ભાઈઓને અને સર્વ કેકય યોદ્ધાઓને અન્નુને હુણ્યા. માલવ યોધા, મદ્રક યોધા, દ્રાવિડ યોધા, ઉગ્ર કર્મવાળા યોધાઓ, લલિત યોધાઓ, ક્ષુદ્રક યોધાઓ, ઉશીનર યોધાઓ, માવિલ્લક યોધાઓ, તુલિકર યોધાઓ સાવિત્રી પુત્રક યોધાઓ અને પૂર્વ, પશ્ચિમ, દક્ષિણ, અને ઉત્તર દેશના રાજા તેઓને, પાંચદશના સમૂહોને, દશકાખ ધોડાઓને, રથોના સમૂહોને અને ઉત્તમ હસ્તિઓને હુણ્યા. હે સભ્ય રાજન્, ધ્રુવ, આયુધ, કવચ, વસ્ત્ર અને આભૂષણ સહિત ધણા વખતથી યત્ન કરનાર અને કુશલવડે વૃધ્ધિ પામેલા જેઓ હતા તેઓને યુધ્ધમાં કલેશરહિત જેનું કર્મ છે એવા કુતિપુત્ર અન્નુને હુણ્યા. તેમજ અતુલ બળવાળા જેઓ પરસ્પર વધને ઇચ્છતા હતા એઓ અને બીજા ધણા સૈન્યસહિત એવા હજારો રાજાને હુણ્યા. હે રાજન્, જે મને તમે પૂછાછો તે એવી રીતે કર્ણુ અને અન્નુનના સમાગમમાં નાશ થયો; તથા જેવી રીતે ઇન્દ્ર વજ્રાસુરને, રામચન્દ્ર રાવણને, નરકાસુરના શત્રુ એવા કૃષ્ણે નરકાસુર અને મુરને તથા ભાર્ગવ એવા પરશુરામે કૃતવીર્યના પુત્રસહજાન્નુનને હુણ્યો હતો, જે રીતે કાર્તિક સ્વામીએ મહિષાસુરને અને શ્રેષ્ઠ અંબકાસુરને હુણ્યો હતો તે પ્રમાણે અન્નુને રણભૂમિ વિષે ત્રેલોક્યને મેં હ પમારનાર એવા ધોર મોટાં યુધ્ધને કરનાર યુધ્ધમાં દુર્મદ, પ્રહાર કરનારાઓમાં ઉત્તમ, જેને વિષે તમારા પુત્રોના જવની આશા હતી અને જેથી વૈરનો આરંભ હતો તે શર કર્ણુને સાતિબાંધવ અને અમાત્ય સહિત બે રથના યુદ્ધમાં હુણ્યો; અને હે રાજન્, પૂર્વ દિશને ઇચ્છનારા સગાઓએ કહેલા એવા તમે જેને જાણતા નહતા તેને પાંડુપુત્ર અન્નુન તરી ગયો તથા હે મહારાજ, તે આ અતિ જેમાં ક્ષય થયેલો છે એવું દુઃખ પ્રાપ્ત થયું; અને હે રાજન્, રાજ્યને ઇચ્છનારા પુત્રોના હિતને ઇચ્છનાર એવા તમે તેણે જે અહિત આપ્યાં હતાં તેનું તે રૂળ આવી મળ્યું.

તવિદં સમનુપ્રાપ્તં વ્યસનં સુમહાત્મ્યયં ॥

પુત્રાણાં રાજ્યકામાનાં ત્વયા રાજન્ હિતૈવિણા ।

અહિતાન્યેષ સ્ત્રીર્જાનિ તેષાં તે ફલમાર્ગતં ॥

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि सञ्जयवाक्ये पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર ઉવાચ— આઠ્યાતા મામકાસ્તાત નિહતા યુધિ પાણ્ડવૈઃ ।

હતાંશ્ચ પાણ્ડવેયાનાં મામકૈર્હિ સઙ્ગય ॥ ૧ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે તાત સંજય, મારા યોધાઓને યુધ્ધમાં પાંડવોએ હણેલા કલા અને હવે મારા યોધાઓએ હણેલા પાંડવ યોધાઓને કહે. સંજય કહે છે કે યુધ્ધમાં પરાક્રમિ મહાધૈર્મવાન અને મહાબળવાન એવા કુન્તિ યોધાઓને અમાય અને સગાવહાલાસહિત ગંગાપુત્ર ભીષ્મપિતામહે હણ્યા, શરુ એવા નારાયણ યોધા, બળભદ્ર યોધા, અને પાંડવો વિષે પ્રીતિવાળા એવા બીજા હજારો યોધાઓને યુધ્ધમાં શરુ એવા ભીષ્મપિતામહે માર્યા. યુધ્ધમાં શરુપણાએ કરી અને બળેકરી અર્જુનની સમાન એવા સત્મજીતને સત્યપ્રતિષ્ઠાવાળા દ્રોણાચાર્ય સંત્રાસ વિષે હણ્યો. યુધ્ધમાં કુશલ એવા સર્વ પાંચાલ યોધાઓના મહાધનુષારિ પુરૂષો દ્રોણાચાર્ય સાથે સમાગમ પામી યમરાજના સ્થાન પ્રત્યે ગયા. તેમજ મિત્ર માટે પરાક્રમ કરતા એવા વૃધ્ધ વિરાટ અને દુપદરાજને પુત્રોસહિત રણબુધિવિષે દ્રોણાચાર્યે હણ્યા. હે વિભો, બાળક એવોજ જે યુધ્ધમાં અર્જુનની તુલ્ય હતો અને કેશવ ભગવાન તથા બળભદ્રે દુઃમે કરી સહન કરી શકાય એવો મહારથિઓમાં કુરુણ. શત્રુઓના નાશને કરનાર જે અભિમન્યુ હતો, તે અર્જુનના પુત્રને એકલા મારવાને સમર્થ નહિ એવા મુખ્ય ૭ મહારથિઓએ વિંટી વળી ક્ષત્રિયના ધર્મમાં રહેલા એવા શરુ તે સુભદ્રાના પુત્રને સ્થરહિત કર્યો, અને હે મહારાજ, રણબુધિમાં શત્રુઓને હણનાર એવા દુઃશાસનના પુત્રે હણ્યો. મોટી સેનાવડે યુક્ત અને મિત્ર માટે પરાક્રમ કરતો એવો શ્રીમાન અબજ રાજાનો પુત્ર રણબુધિ વિષે દુર્યોધનના પુત્ર શરુ એવા લક્ષ્મણને પામી અતિ મોટો સંહાર કરી યમરાજના સ્થાન પ્રત્યે ગયો. અતિ મોટો ધનુષારી અસ્ત્રોમાં કુશલ અને યુધ્ધમાં દુર્ભેદ એવા બૃહત્તને દુઃશાસને પરાક્રમ કરી યમરાજના સ્થાન પ્રત્યે મોકલ્યો. મિત્ર માટે પરાક્રમ કરતાં ને યુધ્ધમાં દુર્ભેદ એવા મણિમાન અને દંડધાર રાજાને દ્રોણાચાર્યે યુધ્ધમાં નાશ પમાડ્યા, મહારથિ બોળરાજ અશુમાનને સૈન્ય સહિત ભરદ્વાજ પુત્ર દ્રોણાચાર્યે પરાક્રમ કરી યમરાજના સ્થાન પ્રત્યે મોકલ્યો. હે ભારત, પુત્ર સહીત સામુદ્ર અને ચિત્રસેનને સામુદ્રસેને બળથી યમરાજના સ્થાન પ્રત્યે મોકલ્યો. સમુદ્રતીર વસનારા નીલને અને બળવાન વ્યાઘદત્તને અશ્વ-ત્યામા અને યમરાજના સ્થાન પ્રત્યે વિકર્ણે મોકલ્યા. ચિત્રયુદ્ધને કરનાર અને ધણી સંહારને કરનાર એવા ચિત્રાયુધને વિકર્ણે ચિત્રમાર્ગવડે પરાક્રમ કરી યુધ્ધમાં હણ્યો. યુધ્ધમાં ભીમસેનની સમાન કેકેય યોધાઓવડે વિંટાએલા એવા ભાષ્મને ભાષ્મ એવા કેકેય રાજાએ પરાક્રમ કરી હણ્યો. ગદાવડે યુદ્ધ કરનાર પર્વતમાં રહેનાર પરાક્રમિ એવા જનમેજયને હે મહારાજ, તમારા પુત્ર દુર્યોધને માર્યો. હે રાજા, જે મહેનોની પેઠે શોભતા એવા નરમેજ રાજ્ય-માન નામના જે ભાષ્મિને એકજ વખતે દ્રોણાચાર્યે બાણોવડે સ્વર્ગ પ્રત્યે પ્રાપ્ત કર્યા. હે

વિશાપતે, પરક્રમિ તથા સામું યુધ્ધ કરનારા રાજાઓ દુષ્કર કર્મને કરી યમરાજાના સ્થાન પ્રત્યે ગયા. અર્જુનના મામા પુરુષોત્ત અને કુન્તિભાજને સંગ્રામવડે જીતેલા લોક પ્રત્યે દ્રોણાચાર્યના બાણોએ મોકલ્યા. બહુ એવા કાશીના યોધાઓએ વિંટાએલા કાશિરાજ અભિજ્ઞને યુધ્ધમાં વસુદાનના પુત્રે દેહરહિત કર્યો. હજારો શૂરાઓને હણી પરાક્રમિ એવા અમિતોળ, યુધામન્યુ અને ઉત્તમોજા એઓને અમારા યોધાઓએ હણ્યા. હે ભારત, પંચાલ દેશના રહેવાશી મોટા ધનુર્ધારિ મિત્રવર્મા અને ક્ષાત્રધર્માને દ્રોણાચાર્યે યમરાજાનારથાન પ્રત્યે મોકલ્યા. હે ભારત રાજાનું, યોધાઓના પતિ શિખંડિના પુત્ર ક્ષત્રદેવને તમારા પાત્ર લક્ષ્મણે હણ્યો. રણભૂમિવિષે અતિગતિ કરતા મહારથિ, મહાશ્વર અને પિતાપુત્ર એવા મુચિત્ર અને ચિત્રવર્માને દ્રોણાચાર્યે હણ્યા. હે મહારાજ, વાર્ધક્ષેમિ આયુષોનો ક્ષય થવાથી પર્વના સમુદતી પેઠે પરમ શાંતિને પામ્યો. હે મહારાજ, યુધ્ધમાં કુશલ શસ્ત્રવાન અને શ્રેષ્ઠ એવા સેનાધિંદુના પુત્રને કારવોમાં ઉત્તમ એવા બાહુલિકે માર્યો. હે મહારાજ, એદિયોધાઓમાં ઉત્તમરથિ એવો ધૃષ્ટકેતુ દુષ્કર કર્મ કરી યમરાજાના સ્થાનપ્રત્યે ગયો. તેમજ યુધ્ધમાં પાંડવોને અર્થે પરાક્રમિ અને સંહાર કરનાર એવા શર સભ્યુતિને શત્રુઓએ યમરાજાના સ્થાનપ્રત્યે મોકલ્યો. યુધ્ધમાં સંહાર કરનાર એવા કુરુશ્રેષ્ઠ સેનાધિંદુને અને શિશુપાલના પુત્ર રાજા સુકેતુને શત્રુઓને હણી સંગ્રામવિષે દ્રોણાચાર્યે હણ્યો. તેવી રીતે શર સભ્યુતિ, બળવાન મદિરાશ્વ અને પરાક્રમિ એવો સર્વદત્ત દ્રોણાચાર્યના બાણોવડે નાશ પામ્યો. હે મહારાજ, યુધ્ધ કરતો એવો પરાક્રમિ શ્રેણીમાન સહેલાઈથી ન કરી શકાય તેવાં કર્મને કરી યમરાજાના સ્થાન પ્રત્યે ગયો. તેમજ હે રાજા, બીજામિતામહાએ યુધ્ધમાં હજુલો પરાક્રમિ અને પરમ અસ્ત્રોને બળુનાર, પરશુરને હણુનાર એવો મગધદેશનો રાજા આજ પૃથ્વી ઉપર સુએ છે. અતિ મોટાં કર્મને કરનાર એવો વિરાટરાજાનો પુત્ર મહારથિ શંખ અને ઉત્તર એ બે યમરાજાના સ્થાન પ્રત્યે ગયા. સંગ્રામવિષે અતિસંહાર કરનાર એવા વસુદાનને બરદાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યે પરાક્રમ કરી યમરાજાના સ્થાનપ્રત્યે મોકલ્યો, જે મને તમે પૂછાછો એ અને બીજા ધણા પાંડવોના મહારથિઓને દ્રોણાચાર્યે પરાક્રમ કરી હણ્યા.

एते चान्ये च बहवः पाण्डवानां महारथाः ।

हता द्रोणेन विक्रम्य यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि सञ्जयवाक्ये गुर्जरभाषायां षष्ठोऽध्यायः ॥ ૬ ॥

પતરાષ્ટ્ર ઉવાચ— મામકસ્યાસ્ય સૈન્યસ્ય હૃતોત્સેકસ્ય સઙ્ગય ।

अवशेषं न पश्यामि ककुदे मृदिते सति ॥ ૧ ॥

પતરાષ્ટ્ર પૂછે—હે સંજય, બીજા, દ્રોણ, કર્ણરૂપે શ્રેષ્ઠ પુરુષોનો નાશ થવાથી શત્રુઓએ જેનો ગર્વ નહીં હરી લીધો છે એવા મારા સૈન્યના શેષ રહેલા ભાગને હું દેખતો નથી. કુરુમાં શ્રેષ્ઠ મહાધનુર્ધારિ શર એવા ને બીજામિતામહા અને દ્રોણાચાર્યને મારે માટે હજુલા સાંભળી હવે તુએ જીવવામાં સાર નથી. જેના બે બાહુનું બળ દશહજાર હાથિની સમાન હતું તે યુદ્ધમાં શોભનારા, હજુલા રાધાપુત્ર કર્ણનો પણ શોક નથી કરતો એમ નથી. હે સંજય જેવી રીતે હજુલા એવા મારા ઉત્તમ સૈન્યને કહે તેવી રીતે ન હજુલાઓને પણ કહી સંભળાવ અને કોણ કોણ જીવે છે. તે પણ કહે, મારી જીદ્દિ તો આ પ્રમાણે છે કે—તે જે આ મરેલા પુરુષોમાં કલા તે અને જે જીવે છે તે પણ સર્વ મરેલા બરાબરજ છે. સંજય કહે છે—હે રાજા,

બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણાચાર્યે જે શરૂ વિષે ચિત્ર, શુભ અને દિવ્ય અને કૃત્રિમ એવાં ચાર પ્રકારનાં મોટાં અસ્ત્રો અર્પેલાં છે, તે સરળ યત્નવાળા, હલકા હાથવાળા, દંઢ આયુધવાળા, દંઢ મુઠીવાળા, દંઢ બાણવાળા, પરાક્રમવાન અને બળવાન એવા દ્રોણ પુત્ર અશ્વત્થામા તમારે માટે યુધ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી ઉભા છે. આનર્ત દેશમાં વસનારો મહારથી હૃદિકનો પુત્ર પોતે બોજકુળમાં થએલો એવો અસ્ત્ર કુશલ કૃતવર્મા તમારે માટે યુધ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી નિશ્ચય કરી રહ્યા છે, જે અગત શત્રુ એવા યુધિષ્ઠિરની આગળ હું યુધ્ધમાં સૂત પુત્ર કણ્વના તેજનો વધ કરીશ એ રીતે પ્રતિજ્ઞા કરી પોતાની વાણીને તમારા પ્રત્યે સત્ય કરવાની ઇચ્છાથી બાણેજ પાંડવોને તજી તમારા યોધ્ધાઓમાં પ્રથમ સેનામાં અગ્રણી, યુધ્ધમાં દુઃમેકરી કંપાવાય એવો દુર્ધર્ષ અને ઇંદ્રની સમાન બળવાન છે તે શલ્ય તમારે અર્થે યુધ્ધ કરવાને ઇચ્છતો એવો ઉભો છે. સીન્ધુ દેશના પર્વતના, નદીજ, કાળેજ, અને વનાયુ દેશના કુલીન ધોડાઓ અને પોતાનાં સૈન્યવડે યુક્ત એવો ગાંધાર દેશનો રાજા શકુનિ તમારે સાર જેને યુધ્ધ કરવાની ઇચ્છા છે તે ઉભો છે. હે રાજન, શારદ્વત એવા ગૌતમના કુળમાં થએલા મહાબાહુ બહુ વિચિત્ર અસ્ત્રોવડે યુદ્ધ કરનાર કૃપાચાર્ય ભારને સેહેતાર એવાં મોટાં વિચિત્ર ધનુષને લઈ યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી ઉભા છે. હે કુશલવીર, મહારથિ કેકયરાજનો પુત્ર સારા ધોડાઓવડે જોડેલા અને પતાકાવાળા રથપ્રત્યે બેસી તમારે કાળે યુધ્ધ કરવા ઇચ્છતો એવો નિશ્ચય કરી રહેલો છે. હે નરેન્દ્ર, તેવી રીતે કુશ્વરોમાં શ્રેષ્ઠ પુરુષિત્ર એવો તમારો પુત્ર વાદળાં રહિત એવા આકાશ વિષે શોભતા સૂર્યની પેઠે અગ્નિ અને સૂર્ય સમાન વર્ણુવાળો રથ પ્રત્યે બેસી યુદ્ધ કરવા નિશ્ચય કરી રહેલો છે. જેવી રીતે હસ્તિઓના ટોળાના મધ્યમાં રહેલો સિંહ શોભે તેવી રીતે શોભિત એવો દુર્યોધન સુવર્ણુ શોભિત રથવડે સંગ્રામ વિષે યુધ્ધ કરવા નિશ્ચય કરી રહેલો છે, અને સુવર્ણુવડે વિચિત્ર કવચવાળો, કમળતુલ્ય કાંતિવાળો અને પુરોષોમાં શ્રેષ્ઠ એવો તે રાજાઓના મધ્યમાં જે રીતે થોડા ધુમાડાવાળો અગ્નિ અને વાદળાના મધ્યમાં પ્રકાશિત એવો સૂર્ય શોભે તે રીતે શોભે છે. તેમ બડ્ગ અને ચર્મ હાથમાં છે એવો તમારો પુત્ર સુષેણ અને શરૂ સલ્યસેન તે બે પ્રસન્ન મનથી ચિત્રસેનની સાથે સંગ્રામ વિષે યુધ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી નિશ્ચય કરી રહેલા છે. હે ભારત, લગ્નવન્ન એવો રાજપુત ઉગ્રાયુધ્ધ, શીઘ્ર ભોજન કરનાર એવો સુદર્શ, જરાસંધનો પુત્ર, પ્રથમ એવો અદ્દ, ચિત્રાહુદ્ધ, શ્રુતવર્મા જય, શલ, સલ્યવ્રત અને દુઃશલ એ નરોમાં ઉત્તમ એવા પુરોષો રુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી નિશ્ચય કરી ઉભા છે, કેતવ્ય યોધ્ધાઓનો અધિપતિ રણભૂમિ વિષે શરૂના માનવાળો, શત્રુઓને હણનાર, રથવાન ધોડાયુક્ત અને હરિત તથા પાયદળો વિષે ચાલનાર એવો રાજપુત તમારે કાળે યુધ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી ઉભો છે. હે નરેન્દ્ર, એ પછી બીજા ઉત્તમ અસ્ત્રવાળા ધનુર્ધારિ બે કણ્વરાજના પુત્ર થોડા સૈન્યવાળા પુરોષોએ ન બેદાય એવા સૈન્ય રહિત તમારા અર્થે યુધ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી નિકળી ઉભા છે. હે રાજન, યોધ્ધામાં અતિ શૂર અને અતુલ બળવાળા મુખ્ય આ યોધ્ધાઓ તથા બીજા યોધ્ધાઓવડે કુરુરાજ દુર્યોધન નામકુલના મધ્યમાં રહેલા મહેન્દ્રની પેઠે જય માટે નિશ્ચય કરી રહેલો છે ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે કે-બીજા સેનિકા જે જીવતા છે તે યથાર્થ કહ્યા એ ભિત્રથી આમ થશે એમ વાતના સંબંધથી સ્પષ્ટ બાણું છે. વૈરાપાયન કહે છે કે-તે સમયે એવી રીતે બેઠતા એવા અબીકાના પુત્ર ધૃતરાષ્ટ્ર મોટા શરૂઓને હણેલા અને પોતાના સૈન્યને થોડું શેર રહેલું સાંભળી અતિ મોહ પામ્યા અને

શોકવડે જેની ઇન્દ્રિયો વ્યાકુળ છે એવા મોહ પામતાં બોલ્યા કે—હે તાત સંજય, મુદૂર્તવાર ઉભો રહે; કારણ કે અતિ મોટું અપ્રિય સાંભળી મારું મન વ્યાકુળ થયું છે, મોહ પામે છે અને હું અંગને ધારી શકતો નથી. એ રીતે વચન કહ્યા પછી અધિકાના પુત્ર પૃથ્વીપતિ એવા તે ધૃતરાષ્ટ્ર જેનું ચિત્ત ભ્રમ પામેલું છે એવા થયા.

इत्येवमुक्त्वा वचनं धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।

भ्रान्तचित्तस्ततः सोऽथ बभूव जगतीपतिः ॥

इति श्री महाभारतै कर्णपर्वणि सञ्जयवाक्यं नाम गुर्जरभाषायां सप्तमोऽध्यायः॥७॥

जनमेजय उवाच—श्रुत्वा कर्णं हतं युद्धे पुत्रांश्चैव निपातितान् ।

जेरेन्द्रः किञ्चिदाम्बस्तો द्विजभेषે किमब्रवीत् ॥ ૧ ॥

જનમેજય પૂછે છે—હે દ્વિજભેષ, જરા આશ્વાસના પામેલા રાજા ધૃતરાષ્ટ્ર યુદ્ધમાં કર્ણને હણેલો સાંભળી તથા પુત્રોને નાશ પામેલા સાંભળી શું બોલ્યા? અને તે સમયે પુત્રના અનિ-
 પૃથી થએલાં અતિ મોટાં દુઃખને પામ્યા અને જે બોલ્યા તે હું પૂછું છું માટે કહો. વૈશંપા-
 યન કહે છે કે,—હે મહારાજ, ના મનાય એવા અને પ્રાણીઓને મોહ પમાડનાર આશ્વર્પકારિ
 ભયંકર કર્ણના નાશને સાંભળી રાજા ધૃતરાષ્ટ્ર ભુધિવડે જેમ મેર પર્વતના ડગવાને, જેમ
 મહા ભુદ્ધિમાન શુકાચાર્યના અયોગ્ય એવા મોહને, જેમ શત્રુઓથી ભયંકર કર્મવાળા ઇન્દ્રના
 પરાજયને, જેમ આકાશમાંથી મહા કાંતિવાળા સૂર્યના પૃથ્વી વિષે પડવાને, જેમ ન ધારવામાં
 આવે એવા નાશરહિત પ્રાણીવાળા સમુદ્રના શોષણને, જેમ આશ્વર્પકારી એવા પૃથ્વી, આકાશ,
 દિશા અને જળના સર્વ નાશને અને જેમ પુણ્ય પાપ એ બે કર્મની વિષ્ણુતાને વિચારે તેમ
 યુધ્ધમાં કર્ણના વધને વિચારી આ સૈન્ય રહેવાનું નથી, એ રીતે પૂર્ણ નિશ્ચય કરી આવી રીતે
 ખીળ પ્રાણીઓનો પણ નાશ થવો જોઇએ; એવા કારણને લીધે હૃદયવિષે ધમાતા હોય તેમ
 શોકરૂપિ અગ્નિવડે બળતાં જેનાં શિથિલ અંગ થયાં છે એવા નિઃશ્વાસ નાંખતા દીન અને
 અતિ દુઃખિત એવા અધિકાના પુત્ર ધૃતરાષ્ટ્ર હાય હાય! એ રીતે બોલી વિકાપ કરવા લાગ્યા.
 ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે—હે સંજય, સિંહ અને હસ્તિ સમાન ગતિવાળો, પોઠીઆની સમાન જેની
 કાંધ છે એવો, વિષ્ણુની ગતિ પેડે ધરતો અને શર એવો જે યુવાવસ્થાવાળો આદિરથ પુત્ર
 કર્ણ શત્રુ એવા ઇન્દ્રના પણ યુદ્ધમાં જે પ્રમાણે સાંદના યુદ્ધમાં સાંદ હડે નહિ તે પ્રમાણે
 નિવૃત્ત થતો ન હતો. જેના પ્રત્યંયાના શબ્દે કરી અને તત્ત્વ શબ્દે કરી
 તથા બાણવૃષ્ટિના શબ્દે કરી રથ, ઘોડા, મનુષ્ય અને હસ્તિઓ યુદ્ધમાં
 ઉભા રહેતા ન હતા અને જે મહાબાહુનો આશ્રય કરી શત્રુઓના જયની ઇચ્છાવડે
 દુર્યોધને મહારથિ પાંડુપુત્ર સાથે વૈર કર્યું તે રથિઓમાં ત્રેષ, પુરૂષોમાં ત્રેષ અને અસભ્ય
 પરાક્રમવાળા કર્ણને કુતિપુત્ર અર્જુનને યુદ્ધમાં હાલી કેવી રીતે માર્યો. પોતાના બાહુબળે
 કરી ગર્વિષ્ઠ એવો જે, નિરંતર શ્રીકૃષ્ણને અર્જુનને અને સહિત એવા ખીળ રથિઓને ગણ-
 કારતો ન હતો અને પરાજયરહિત મળેલા એવા શાર્કિંગ ધનુષવાળા શ્રીકૃષ્ણને, ગાંડિવ ધનુષવાળા અર્જુ-
 નને યુદ્ધમાં હું એકલો દિવ્યરથમાંથી પાલીશ, એવી રીતે જે નિરંતર લોભવડે મોહ પામેલો
 રાજ્યને ઇચ્છનાર, આતુર ચિંતાવડે જેણે નીચું મુખ રાખેલું છે એવા મંદ દુર્યોધનને કહેતો

હતો; રથિઓમાં ઉત્તમ દિવ્ય અસ્ત્રોને જાણનાર મહાતેજસ્વી ઉત્તમ સેનાપતિ અને શૂર એવા જે રાધાપુત્ર કહ્યું દુર્યોધનની વૃદ્ધિ માટે સ્વભાવથી અતિ તીક્ષ્ણ અને તીક્ષ્ણ કરેલા કંકપત્ર-વાળા બાણોના સમૂહોવડે સર્વ કાંબોજ દેશના રાજા, કેકયસહિત અર્વાતિ દેશના રાજા ગાંધાર, મદ્રક, મત્સ્ય, ત્રિગર્ત, તંગણ, શક, પાંચાલ, વિદેહ, કુલિ, શિકા, કોસલ, સુલ, અંગ ને બંગ દેશના રાજા નિશાદ, પુંડ્રીરક, વત્સ, કલિંગ, તરલ, અંશુક, અને હથિક રાજ્યોને પણ યુદ્ધમાં જીતી પૂર્વે કર આપનારા કર્યા હતા; તે પરમઅસ્ત્રોને જાણનાર કહ્યુંને યુદ્ધમાં શૌર્ભવડે શોભનાર અને શૂર એવા શત્રુ પાંડવોએ કેવી રીતે હણ્યો? જેની રીતે દેવતાઓમાં જલવૃષ્ટિ કરે છે તેથી ઇંદ્રજય કહેવાય છે અને મનુષ્યોમાં કહ્યું ધનની વૃષ્ટિ કરે છે માટે વૃષ કહેવાય છે પણ લોકમાં તે વગર ત્રિજા જયને અમે સાંભળ્યો નથી. જે રીતે ઘોડાઓમાં ઉચ્ચૈઃશ્રવા ઘોડો ઉત્તમ અને દેવતાઓમાં મહેંદ્ર ઉત્તમ છે, તે રીતે પ્રહાર કરનારા પુરૂષોમાં કહ્યું ઉત્તમ છે, પરાક્રમે કરી શોભનારા શૂર સમર્થ રાજ્યોએ ન જીતેલો એવો જે દુર્યોધનની વૃદ્ધિ માટે સંધ્યા પૂર્વાને જીતતો હતો અને જેને મળી સ્નેહવડે શાંતિ પામતો એવો મગધ દેશના રાજા જરાસંધ યાદવ અને કૌરવો વગર સર્વ ક્ષત્રિય રાજ્યોને રોકતો હતો તે કહ્યુંને દૂરથયુદ્ધમાં અર્જુને હણેલો સાંભળી, જે પ્રમાણે સમુદ્રમાં ભાંગેલી નૌકા બૂડે તે પ્રમાણે હું શોકરૂપિ સમુદ્રમાં બૂડ્યો છું. રથિઓમાં ઉત્તમ વૃષ એવા કહ્યુંને બે રથના યુદ્ધમાં હણેલો સાંભળી જે રીતે વહાણ રહિત એવો પુરૂષ જેમ સમુદ્રમાં બૂડે તે રીતે શોકરૂપિ સમુદ્રમાં મગ્ન થયો છું. હે સંજય, આવાં દુઃખવડે પણ હું બ્યારે નાશ પામતો નથી ત્યારે મારા હૃદયને વળગ્યો પણ; અતિ દહ અને દુઃખે કરી બેદાય એવું માનું છું. હે સત, : નિસંબધિ અને મિત્રોના બા. પરાભવને સાંભળી મારા વગર બીજો કયો પુરૂષ જીવિતને ન તને? અર્થાત્ સર્વ તને. હે સંજય, હું વિપત્તિ, અગ્નિમાં પડવાને અને પર્વતના અગ્રભાગથી પડવાને ઇચ્છું છું. કારણ કે શરીરને પીડનારાં દુઃખોને સહિ શકવાં સમર્થ નહિ થાઉં.

કો મદન્યઃ પુર્માલોકે ન જહ્યાત્સૂત જીવિતં ॥

વિષમર્ષિં પ્રપાતં ચ પર્વતાપ્રાદહં ઘૃણે ।

‘ મહાપ્રસ્થાનગમનં જલં પ્રાયોપવેશનમ્ ’ ।

ન હિ શક્યામિ દુઃસ્વાનિ સોહું કષ્ટાનિ સન્જય ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि धृतराष्ट्रवाक्ये गुर्जरभाषायामष्टमोऽध्यायः ॥८॥

સંજય ઉવાચ—શ્રિયા કુલેન યશસા તપસા ચ શ્રુતેન ચ ।

ત્વામય સન્તો મન્યન્તે યયાતિમિવ નાહુષં ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે પાર્થિવ, તમને આજ સત્પુરૂષો, લક્ષ્મી, કુલ, યશ, તપ, અને શાસ્ત્રે કરી નહુષના પુત્ર યાતિરાજની સમાન માને છે; અને શાસ્ત્ર જાણવામાં તમે મહર્ષિની ઉપમા અપાય એવા તથા કૃતકૃત્ય છે। માટે આત્માને સ્થિર કરો અને ખેદ વિષે મન કરો માં. ધૃત-રાષ્ટ્ર કહે છે—હે સંજય, જે ઠેકાણે સાગના ઝાડ સરખો જાયો એવો કહ્યું યુધ્ધમાં નાશ પામ્યો તે ઠેકાણે ભાગ્યનેજ મુખ્ય અને પરાક્રમને વ્યર્થ તથા ધિક્કારવા યોગ્ય માનું છું. મુક્ષિરનાં સૈન્યને અને પાંચાલ યોધાઓના રથસમૂહોને હણનાર મહારથિ એવો જે બાણ-

શ્રુતિવડે સર્વ દિશાઓને તપાવી જે રીતે ઇન્દ્રવજ્રને હાથમાં લેઈ દેવોને મોહ પમાડે તે રીતે રણભૂમિ વિષે કૃતિપુત્રને મોહ પમાડતો હતો, તે કર્ણ વાયુએ પાડેલા વૃક્ષની પેઠે કેવી રીતે નાશ થયેલો પૃથ્વીવિષે સુતો ? સમુદ્રનો પાર જેમ ન દેખાય તેમ શોકના પારને દેખતો નથી અને મારી ચિંતા અતિ વધતી જાય છે તથા મરવાની ઇચ્છા પણ થાય છે. કર્ણના નાશને અને અર્જુનના જન્મને સાંભળી હું કર્ણના વધને અવિશ્વાસ કરવા થોડા માત્ર છું. જરૂર માઈ હૃદય વજ્રમય અને દુઃખે કરી બેદાય એવું છે કે જે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા કર્ણને હણેલો સાંભળી શટ્ટો જવું નથી; અને જરૂર માઈ આયુષ્ય દેવતાઓએ અતિ મોટું કરેલું છે કે જે આ ઠેકાણે હું કર્ણને હણેલો સાંભળી અતિ દુઃખસહિત જીવું છું. હે સંજય, સ્નેહીઓ રહિત એવો હું તેના આ જીવિતને ધિક્કારું. અને હે સંજય, આજ હું આ નિર્દિત દશાને પામ્યો છું તથા સર્વ લોકોને શોક કરવા થોડા એવો હું કૃપણ એવાં જીવિતને કેમ કાઢીશ. અને હે સતસંજય, હું જ પૂર્વે સર્વ લોકના સત્કારવાળો યદ્યપી પારકાઓએ પરાભવ પમાડેલો કેવી રીતે જીવી શકીશ. હે સંજય, ભીષ્મપિતામહ અને દ્રોણાચાર્યના વધે કરી તથા મહાત્મા કર્ણના વધે કરી દુઃખ થકી પણ અતિ દુઃખ અને અનિષ્ટને પામ્યો છું. તથા યુદ્ધમાં સતપુત્ર કર્ણના હણવાથી હેવટ શેષ રહેલું દેખતો નથી; કારણ કે તે મારા પુત્રને પાર પામવાનાં સ્થાનકરૂપ હતો. યુદ્ધમાં બહુ બાણોને ફેંકનારો થયે એવો કર્ણ નાશ પામ્યો તે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા કર્ણ વગર મારા જીવવા વડે શું ફળ છે ? અર્થાત્ કશું નથી. વજ્રના પડવા વડે કપાએલાં પર્વતનાં શિખરોની પેઠે અધિરથનો પુત્ર બાણોવડે પીડા પામતો એવો રથમાંથી પડ્યો અને જરૂર મત્તહસ્તિએ હણેલો હસ્તિ હોય તેમ તે લોહીથી પૃથ્વી પ્રત્યે શા બાને ઉત્પન્ન કરતો એવો શયન કરે છે, જે મારા પુત્રના બળરૂપ હતો અને પાંડવોને જે નાથી ભય હતું તે ધનુર્ધારિ પુરૂષોની પ્રતિમારૂપ કર્ણને અર્જુને હણ્યો અને મિત્રોનાં અભયને આપનારો મહાધનુર્ધારી તે શૂરો ઇન્દ્રે હણેલા મોટા પર્વતની પેઠે હણેલો પડ્યો છે. લુપ્ત પુરૂષનું જેવું માર્ગવિષે જવું, દરિદ્ર પુરૂષની જેવી ઇચ્છા અને તૃપિત માણસને જેવાં જલનંદાં બિંદુઓ થાય તેવો દુર્યોધનનો અભિપ્રાય થાય છે; અર્થાત્ વ્યર્થ થાય છે. જે કામ કેઈ પ્રકારે ધારેલું હોય તે કાષ્ટ પ્રકારે થાય છે, અહો દૈવ બળવાળું છે ! અને કાળ દુઃખે કરી ઉલ્લંઘન કરી શકાય તેવો છે ! હે સત, પલાયન કરતો, કૃપણ, દીન મનવાળો, દીન જેનું પરાક્રમ છે એવો મારો પુત્ર દુઃશાસન શું નાશ પામ્યો ? હે તાત, શું તેણે યુદ્ધમાં દીનની પેઠે તો આચરણ નહોતું કર્યું ? જેવી રીતે બીજા શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયો નાશ પામ્યા તેવી રીતે શું થયે એવો દુર્યોધન તો નાશ નથી પામ્યો ? કે જેણે મૃદુપરૂષ જેમ પથ્ય ઔપધનું મહણ ન કરે તેમ યુદ્ધ કર માં, એ રીતે સર્વદા યુધિષ્ઠિરનાં વચનને મહણ કર્યું નહીં; અને બાણની અગ્નિમાં સુતેલા ઉત્તમ મહાત્મા ભીષ્મપિતામહે જ્યારે પાણી માગ્યું ત્યારે તે કૃતિપુત્ર પૃથ્વીતલને બેદયું અને તેથી પાંડુપુત્રે પેદા કરેલી જલની ધારાને જોઈ મહાબાહુ તે ભીષ્મપિતામહ બોલ્યા કે હે તાત, પાંડવોની સાથે સલાહ કરો કે જે શાંતિથી ચિત્તની સ્થિરતા થાય અને તમારું યુદ્ધ મારા અંત સુધી થાઓ તથા તમે ભાષના ભાવે કરી પાંડવો સહિત પૃથ્વીને ભોગવે, એવી રીતનાં તેમનાં વચનને ન મણતો એવો મારો પુત્ર હવે જરૂર શોક કરે છે, હે સંજય, દીર્ઘદષ્ટિવાળો ભીષ્મપિતામહનું તે આ વચન મળી આવ્યું અને હું જેના અમાલ અને પુત્ર નાશ પામેલા છે એવો થયો તથા હે સંજય, જેવી રીતે બાળકો પક્ષીને પકડી મ્હાર કરતા એવા તેની બે પાંખોને તોડી હર્ષ પામેલા તજી ને છે અને પાંખ કપાવાથી તેવું

આલકું જેમ થવું નથી તેવી રીતે હું પણ શકુનિને લીધે છૂતથી હું ખને પ્રાપ્ત થયો છું અને પાંખ ધમકાવી પ્રશ્નિની પેઠે પક્ષરહિત થયો છું. તેમ હીણ, સર્વ અર્થ વડે હીન શાંતિને બંધુરહિત દીન અને શત્રુની આધિનતાને પામેલો કમો દિશા પ્રત્યે જઈ શકીશ? વૈશંપાયન કહે છે કે—એવી રીતે વિલાપ કરી બહુ દુઃખ પામેલા ધૃતરાષ્ટ્ર ફરીને શોકવડે વ્યાકુળ ચિત્ત થવાથી સંજય પ્રત્યે મોઝ્યા. ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે—હે સંજય, જે યુધ્ધમાં દુર્યોધનના કાર્ય માટે કેમ રાજાઓ સાથે અંબજી, ગાંધાર અને વિદેહ રાજાઓને જીતી સર્વ કબિજા દેશના રાજાઓને જીતતો હતો, સમગ્ર એવા જે દુર્યોધનની યુધ્ધ માટે પૃથ્વીને જીતતો હતો તેને બાહુવડે શોકનારા શરા પાંડવોએ યુધ્ધમાં જીત્યા; તે મહાધનુર્ધારિ કર્ણને સુકૃટવાન અર્જુને યુધ્ધમાં હણ્યો ત્યારે કયા યત્નોએ ચોતરફ ઉભા રહ્યા હતા તે મને કહે. હે તાત, જે પ્રમાણે પ્રથમ તે શર બીજમપિતામહને નાશ પામેલા કહ્યા હતા તે પ્રમાણે શું રણભૂમિમાં પાંડવોએ કર્ણને એકલો તો નથી મલો ? હે સંજય, જેવી રીતે સર્વ શસ્ત્રધારિ પુરુષોમાં ઉત્તમ અને જેની આગ્રે યુધ્ધ કરનાર પુરુષ નથી એવા બીજમપિતામહને શિખાડિએ ઉત્તમ બાણોવડે પાડ્યા તેવી રીતે યુધ્ધમાં જેણે સર્વ આયુધ તજેલાં છે, ચોગ્યુક્ત મહાધનુર્ધારિ અને બહુ બાણોવડે બાપ્ત એવા દ્રોણાચાર્યને દૂષદ રાજના પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ખડગ ખેંચી હણ્યા, એ એકેને જિદ્ર જોઈ વિશેષ કષ્ટેકરીને હણ્યા એ મેં બીજમપિતામહને દ્રોણાચાર્યને હણેલા સાંભળ્યા. હું તને તિશ્ન કરી સત્ય કહું છું કે સમગ્રમવિષે યુધ્ધ કરતા એવા બીજમપિતામહ અને દ્રોણાચાર્યને મોતે વજ્રને ધરનાર ધંદ્ર પણ ન્યાયેકરી ન મારી શકે અને યુધ્ધમાં ધણાં દિવ્યઅસ્ત્રોને ફેંકતા શર અને ધંદ્રની ઉપમા આપાય એવા કર્ણને યુધ્ધ કેવી રીતે સ્પર્શિત કરે ? જેને વિજયી-દુષ્ટ્ય ક્રાંતિવાળી, શત્રુઓને હણનારી સુવર્ણવડે શોભિત એવી દિવ્યશક્તિને બે કુંડળોને બદલે બદલે આપી હતી, જેના સર્પાકાર મુખવાળો, શત્રુઓને હણનાર, પિચ્છવાળો, સુવર્ણ શોભિત દિવ્યબાણ નાશ પામેલો અંદોતવિષે સતો હતો, જે બીજમપિતામહને અને દ્રોણાચાર્ય આદિ શરા મહારથિઓને ગણ્યકારો ન હતો, જે જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામયજી મહા ધોર એવા બ્રહ્માને શિખ્યો હતો, જે મહાબાહુએ દ્રોણાચાર્ય આદિ ચોખ્ખાઓને બાણોવડે પીડા પામેલા અને વિમુખ થયેલા જોઈ સુભદ્રાના પુત્ર અભિમન્યુના ધનુષને તીક્ષ્ણ બાણોવડે બેણું હતું, જે દશહજાર હસ્તિ સમાન બળવાળો અને વજ્રદુષ્ટ વેગવાળો સાત્ત્વકિને જલદી રથરહિત કરી પ્રક્ષીથી ભીમસેનને હસતો હતો, જેણે નમેલ પર્વવાળો બાણોએ કરી સહદેવને જીતી રથરહિત કરી કૃપાવડે અને ધર્મેની ચિંતાવડે હણ્યો નહિ, જેણે હજારો માયાને કરનાર જયને ધ્વજનાર રાક્ષસેદ ધટેદક્યને ધંદ્રની શક્તિવડે હણ્યો, એટલા દિવસ જેના યુધ્ધમાં ભય પામેલો અર્જુન બે રથવડે યુધ્ધ કરનાર શત્રુપ્રત્યે આવતો ન હતો તે શત્રુને મારનાર શર એવા કર્ણને રણભૂમિવિષે કું-સિપુત્ર અર્જુને કેવી રીતે હણ્યો ? જે સંયમક ચોખ્ખાઓ નિરંતર અર્જુનને બોલાવતા હતા એ ચોખ્ખાઓને હણી પક્ષીથી કું રણભૂમિવિશે સર્વપુત્ર કર્ણને હણીશ એ રીતે મિથ કરી સતપુત્ર કર્ણને યુધ્ધમાં કું-તિપુત્ર અર્જુન વર્તે તો તે પરશુરને મારનારા શરા કર્ણને કુંતિપુત્ર અર્જુનને કેવી રીતે હણ્યો ? એ તેના રથનો ભંગ ન થયો હોય, બે તેવું ધનુષ ન લાગ્યું હોય અને બે તેનાં અસ્ત્રો નાશ ન પામ્યાં હોય તો શત્રુઓ તેને કેમ હણે ? અર્થાત ન હણે. રણભૂમિવિશે મોટા ધનુષને કબાવતો, ધોરબાણોને અને યુધ્ધમાં દિવ્યઅસ્ત્રોને ફેંકતો તમા પુરુષોમાં સિંહરૂપ એવા કર્ણ તેને જીતવા જેમ વેગવાળો સિંહને જીતવા સમર્થ ન થાય તેમ કોણ શક્તિમાન છે ? જરૂર તેવું

ધનુષ્ કપાએશુ હશે અથવા રથ પૃથ્વીપ્રત્યે પેસી ગયો હશે; કિંવા અસ્ત્રો પુટી ગયાં હશે; જે રીતે કર્ણને નાશ પામેલો અને કહે છે તે રીતે તો નાશવિષે મેં કહ્યું; તે સિવાય બીજા કારણને જોતો નથી. જ્યાંસુધી અર્જુનને નહિ હજી ત્યાં સુધી પત્ર લેવામાં રાખીશ, એવી રીતે જે મહાત્માનું અતિથોર વ્રત હતું, જેના યુદ્ધમાં ભયથી પુરોમાં શ્રેષ્ઠ એવા ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર તેર વર્ષ હમેશાં નિદ્રા પામ્યાં ન હતા, જે મહાત્મા પરાક્રમિ પુરુષના પરાક્રમનો આશ્રય કરી મારા પુત્રે પાંડવોની ભાષાને બળથી સલામતે આણી હતી, તેમાં પણ વળી સભામાં મધ્યમાં પાંડવોના જોતાં કુરુઓની સમીપ તું ઠાસની ભાષાં થઇ છે એમ દ્રૌપદીને કહ્યું હતું અને હે વરને ધ્રુવનારી દ્રૌપદી ! પદ્મીલની સમાન એવા સર્વ પાંડવો પતિ નથી. મોટા પોતાનો સ્વામી બીજો કર; એવી રીતે પૂર્વે જે દ્રૌપદીને રોશ કરી સ્થવાણી સભામાં હાજર બાવી હતી, તે સતપુત્ર કર્ણને સત્યોચ્ચે કેવી રીતે હણ્યો ? હે દુર્યોધન, જે રણભૂમિવિષે વખાણવા યોગ્ય એવા ભીષ્મપિતામહ અને યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા દ્રોણાચાર્ય પક્ષપાતથી કૃતિપુત્રોને હણી શે નહિ તો હું તે સર્વને મારીશ; માટે તમારા મનનો સંતાપ નાશ પામે અને મને સંતોષ થઈને લિપ્ત એવાં મારાં બાણ જ્યારે છુટશે ત્યારે ગાંડિવ ધનુષ્ અને ક્ષય ન પમાડી શકાય એવા મોટા ભાથા શું કરશે ? એ રીતે જે ગાંડિવ ધનુષવડે ફેડેલા બાણોના ઉચ્ચ ફેપર્શને વિચાર્યા વગર તથા હે દ્રૌપદી ! તું પતિરહિત છે એમ કહી કૃતિપુત્રોને જોતો હતો, તે પોઠીઆ સરખી કાંધવાળા કર્ણને અર્જુન કેવી રીતે માર્યો ? હે સંજય, જેને પુત્ર અને શ્રીકૃષ્ણસહિત એવા કૃતિપુત્રોથી પોતાના બાહુબળનો આશ્રય કરી મહર્તવાર પણ ભય ન હતો, તે કર્ણના વધને ધ્રંદ્ર સહિત એવા પણ દેવતાઓવડે હું માની શકતો નથી; ત્યારે હે તાત, પાછા બગતા એવા પાંડવોવડે ન મનાય એમાં તો શું કહેવું. પ્રત્યંયાનો સ્પર્શ ન કરનાર અને હાથના મેળને પણ ન લેનાર એવા ચંદ્રિચપુત્ર કર્ણની પાસે કયો પુરુષ ઉભો રહેવાને યોગ્ય છે ? જો કે અંદ્ર અને સૂર્યની પ્રભાના કિરણવડે હીન પૃથ્વી થાય તો પણ યુદ્ધમાં પલાયન ન કરનાર, પુરોમાં શ્રેષ્ઠ એવા કર્ણનો વધ ન થાય. જેની સહાયતાવડે અને ભાષ દુઃશાસનની સહાયતાવડે અરાધ્ય શુદ્ધિવાળા દુર્યોધને વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણના તિરસ્કારને પસંદ કર્યો હતો તે પોઠીઆ સરખી કાંધવાળા કર્ણને અને દુઃશાસનને હણેલો જોઈ મારો પુત્ર શોક કરે છે એ નિઃસંશય છે; એ રથના યુદ્ધમાં કર્ણને હણેલો સંભળી અને પાંડવોને જય પામતા જોઈ દુર્યોધન શું બોલ્યો ? હું માનું છું કે યુદ્ધમાં દુર્મર્ષણ અને વધસેનને હણેલો જોઈ મહારથિઓને અને ભગાણુ પામેલાં સૈન્યને વધ કરાવું જોઈ તેમ વિમુખ થયેલા અને પલાયનમાં તત્પર એવા રાજાઓને તથા રથિઓને ભાગી ગયેલા જોઈ મારો પુત્ર શોક કરે છે, શિખામણુ દેવા યોગ્ય નહિ, અભિમાની, દુષ્ટ શુદ્ધિવાળો અને જેણે શુદ્ધિ બંતી નથી એવી દુર્યોધન સૈન્યને ઉસાહરહિત જોઈ શું બોલ્યો ? પોતે મોટું વેર કર્યું તને લીધે જેઓમાંથી થયો નાશ પામ્યા છે એનાં સ્નેહિતોએ વારણ કરાતો એવો દુર્યોધન શું બોલ્યો ? યુદ્ધમાં ભાષને હણેલો જોઈ અને ભીમસેને રથિર પિવા માંડ્યું તે જોઈ દુર્યોધન શું બોલ્યો ? કર્ણ અર્જુનને હણી શે એ રીતે સભામાં ગાંધારરાજ શકુનિસહિત જે વચન બોલ્યો હતો તે કર્ણના હણવાથી શું બોલ્યો ? હે તાત, પૂર્વે જુગટાને કરી પાંડવોને છેતરી હર્ષ પામ્યો હતો તે સુંબહાપુત્ર શકુનિ કર્ણના હણવાથી શું બોલ્યો ? સાવતોનામાં મહારથિ મહાધનુષારિ હરિકેયુન કૃતવર્મા કર્ણને હણેલો જોઈ શું બોલ્યો ? ધનુષેદને કરવાને ધ્રુવતા શુદ્ધિમાન જે દ્રૌણપુત્રની સિલાને

ખાહ્યુ દ્વિત્રિય અને વૈશ્ય સેવેછે તે યુવાન રૂપવડે સંપન્ન દર્શનીય અને મહાશયશિવ એવા અશ્વત્થામા, કર્ણ નાશ પામ્યો ત્યારે શું બોલ્યા ? હે તાત સંજય, જે ધનુર્વેદમાં આચાર્ય અને રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ છે તે શારદ્વત એવા કૃપાચાર્ય કર્ણ હણ્યો ત્યારે શું બોલ્યા ? મહાધનુર્ધારી સંત્રામવિષે શોકાનાર રથિઓમાં ઉત્તમ સારથિપણમાં અતિશર મદ્યેષ્ઠાએનો અધિપતિ અને બળવાન એવો મહારાજ શલ્ય કર્ણને હણ્યો તો જોઈ શું બોલ્યો ? હે સંજય, સર્વપુત્ર કર્ણને હણ્યો તો જોઈ રણભૂમિવિષે દુર્ગમ્ય એવા યોદ્ધાઓ અને જે કોઈ રાજાઓ પૃથ્વીવિષે યુદ્ધ કરના માટે આવ્યા હતા તે સર્વ કર્ણને નાશ પામેલો જોઈ શું વચનો કહેતા હતા ? હે સંજય, રથિઓમાં અને નરોમાં શ્રેષ્ઠ એવા શર દ્રોણાચાર્ય નાશ પામ્યા ત્યારે ભાગ્યપ્રમાણે કયા યોદ્ધાઓ સૈન્યના અગ્રભાગપ્રત્યે હતા ? હે સંજય, રથિઓમાં ઉત્તમ એવો શલ્ય સર્વપુત્ર કર્ણના સારથિપણવિષે કેવી રીતે જોડ્યો, તે મને કહે. યુધ્ધ કરતા એવા શર સતપુત્ર કર્ણના જમણા ચક્રને કોણ સાચવતા હતા, ડાબા ચક્રને કોણ પાળતા હતા અને પાછળ કોણ રક્ષણ કરતા હતા તથા કયા શરઓ કર્ણને તથ જતા ન હતા અને કયા કુદ્-પુરુષો તે સમયે નાસતા હતા ને કેવી રીતે મળેલા તમારાઓના મધ્યભાગમાં મહારથિ કર્ણને હણ્યો, અને જેવી રીતે મેષ જલધારાઓને વર્ષે તેવી રીતે બાણવૃષ્ટિઓને કરતા મહારથિ અને પોતે શર એવા પાંડવો કેવી રીતે સામા આવ્યા ? તથા હે સંજય, તે વખતે સર્પ સરખા મુખવાળો અને મોટા બાણોમાં શ્રેષ્ઠ એવો તે દિવ્યબાણ કેમ વ્યર્થ થયો, તે મને કહે. હે સંજય, શ્રેષ્ઠ પુરુષોના નાશ થવાથી જેની ઉન્નતિ નાશ પામેલી છે એવા મારા સૈન્યના બાકી રહેલા ભાગને દેખતો નથી. શર મોટા ધનુર્ધારિ અને મારે માટે જેણે જીવિત તજ્યું છે એવા તે બીજમ્પિતામહ અને દ્રોણાચાર્યને હણ્યોલા સાંભળી જીવવાવડે મને શું ફળ છે ? જેના બે બાહુનું બળ દશહજાર હસ્તિઓની સમાન હતું, તે કર્ણને પાંડવોએ હણ્યો સાંભળી ફરી ફરી સહન કરી શકતો નથી. હે સંજય, દ્રોણાચાર્યના હણવાથી પાંડવોની સાથે નરોમાં શર એવા કૌરવોનું સંત્રામવિષે જે આચરણ થયું હોય તે મને કહે અને જેવી રીતે કર્ણ કુતિપુત્રો સાથે યુદ્ધ કરતો હતો તથા શત્રુઓને હણનાર એવો તે રણભૂમિ વિષે જે રીતે શાંત થયો તે કહે.

यथा कर्णाच्च कौन्तेयैः सह युद्धमयोजयत् ।

तथा च द्विषतां हन्ता रणे शान्तस्तदुच्यतां ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि धृतराष्ट्रપ્રभे गुर्जरभाषायां नवमोऽध्यायः ॥૧॥

સસ્ય ઉવાચ— હશે દ્રોણે મહેષ્વાસે તસ્મિન્નહનિ મારત ।

ક્રુતે ચ મોહસહ્સલે દ્રોણપુત્રે મહારથે ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ભારત મહારાજ, તે દિવસે મહા ધનુર્ધારિ દ્રોણાચાર્ય હણ્યા, મહારથિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વ્યર્થ સંકલ્પવાળો કયાં અને કૌરવોનાં સૈન્યરૂપિ સાગરે જ્યારે નાસવા લાગ્યો ત્યારે બાકીઓ વડે વિટાળ્યો એવો કુતિપુત્ર પોતાનાં સૈન્ય પ્રત્યે વ્યૂહ કરી ઉભો રહ્યો. હે ભારત શ્રેષ્ઠ, તમારો પુત્ર તેને ઉભેલો જાણી તથા સૈન્યને ભાગી જતું જોઈ પરાક્રમે કરી નિવારવા લાગ્યો. અને હે ભારત, તે સમયે પોતાના સૈન્યને ઉજું રાખી પોતાના બાહુ-બળનો આશ્રય કરી રહેલા દુર્યોધને જય પામેલા, હર્ષયુક્ત અને યત્ન કરતા એવા શત્રુ પાંડ-

વેળા સાથે અતિ ધણી વખત યુદ્ધ કરી સંધ્યાકાળને પામી અવહાર કરાવ્યો. સૈન્યોનો અવહાર કરી પોતાના સૈન્યનાં રહેવાનાં સ્થાન પ્રત્યે જઈ વખાણવા યોગ્ય આસ્તરણવાળા ઉત્તમ પક્ષગો ઉપર ઉત્તમ આસનો ઉપર અને સુખકારી શય્યા ઉપર દેવતાઓની પેઠે બેઠેલા કુરુઓ એક બીજા અતિ હિતકારી વિચાર કરવા લાગ્યા. તે સમયે રામ દુર્યોધન પરમ સુંદર એવાં અતિનાં વચનવડે તે મહાધનુષારિ પુરુષોને બોલાવી સમયોચિત કહેવા લાગ્યો કે—હે મનિમાન પુરુષો! મેઘ રાજાઓ, આવી રીતે પ્રાપ્ત થએલા વખતમાં શું કાર્ય અતિ કરવા યોગ્ય છે અને શું તમારું મન છે તે સર્વ બોલો અને ધણી વાર લગાડો માં. સંજય કહે છે કે—એવી રીતે રામ દુર્યોધનને કહ્યું ત્યારે સિંહાસનોાવિષે બેઠેલા યુદ્ધને ઇચ્છનારા નરમેઘ રાજા જૂદા જૂદા પ્રકારની ચેષ્ટા કરવા લાગ્યા. યુદ્ધમાં પ્રાણોને હોમવા ઇચ્છતા એવા તે રાજાઓનાં હૃદયના ભાવને જોને બાળસૂર્યસમાન કાંતિવાળા સુખને જોઈ ધારણાવાળી શુદ્ધિવાળા આચાર્યના પુત્ર અશ્વત્થામાનાં વચન બોલ્યા કે અર્થને સાધનારા, પ્રીતિ, હુકિત, દક્ષપણ અને નીતિ એ ઉપાયો પડિતોએ કલા છે અને તે દેવનો આશ્રય કરી રહેલા છે. જે આપણા મહારથોનો લોકમાં મેઘ દેવતાઓની સમાન નીતિમાન યોગવાળા દક્ષ અને પ્રીતિવાળા હતા તેઓ હણ્યા, તોપણ આપણે જયપ્રત્યે નિરાશપણ કરવું નહિ; કારણ કે આ લોકમાં અનીતિવાળા સર્વ અર્થોવડે દેવ પણ અનુકૂળ કરી શકાય છે; માટે હે ભારત, તે આપણે નરોમાં શ્રદ્ધ ને સયે યુક્ષોના સમુદ્ધોવડે યુક્ત એવા કર્ણનાજ સેનાપતિપણવડે અભિષેક કરશું; અને કર્ણને સેનાપતિ કરી જનુઓને હણશું, આ અતિ બળવાન, શૂર, અઞ્જકુશળ, યુદ્ધમાં દુર્મદ, યમરાજાની પેઠે અચળ અને રણભૂમિવિષે શત્રુઓને જીતવા શક્તિમાન છે. એ વચનને આચાર્ય પુત્ર અશ્વત્થામામકડી સાંભળી હે રાજા, તે વખતે તમારો પુત્ર કર્ણ પ્રત્યે બહુપણાવાળી આશા કરવા લાગ્યો; અને હે ભારત, બીજમપિતામહ અને દ્રોણાચાર્યના હણ્યાવાથી કર્ણ પાંડવોને જીતશે તે આશાને હૃદયમાં પ્રારી આત્વાસના પામી એમનાં પ્રિય, પ્રીતિ અને સત્કારયુક્ત, સસ, આત્માનાં હિતને કરનાર અને શુભ એવાં તે વચનને સાંભળી પછીથી દુર્યોધન પ્રસન્ન થયો તથા પોતાના મનને સ્થિર કરી બાંકુના બળનો આશ્રય કરી રહેલો તે દુર્યોધન હે મહારાજ, રાધાપુત્ર કર્ણ પ્રત્યે આ વચન બોલ્યો કે—હે મહાબાહો કર્ણ, તારા પરાક્રમને અને મારાવિષે પરમ સ્નેહને હું જાણું છું તોપણ તને હિતકારી વચન કહું છું તે સાંભળી ઇચ્છા પ્રમાણે હે વીર, જેમ તને મમે તેમ કર. તું અતિ શુદ્ધિમાન છે, અને નિરંતર મારી પરમગતિરૂપ છે; માટે મારા મહારથિ સેનાપતિ બીજમપિતામહ અને દ્રોણાચાર્ય નાશ પામ્યા તેને લીધે તેનાથી અતિબળવાન એવો તું સેનાપતિ થા. હે રાધાપુત્ર, મહાધનુષારિ શરા તે બે જઠની અર્જુનવિષે પ્રીતિ હતી તોપણ તારાં વચનથી મેં તેમને માન્યા ન હતા. હે તાત, પિતામહપણને જોઈ મહારણભૂમિ વિષે બીજમપિતામહ પાંડુપુત્રોની રક્ષા કરી અને દ્રોણ દિવસ તે શત્રુને તજી દીધાં તેથી મહાયુદ્ધમાં શિખડીને આગળ કરી અર્જુને બીજમપિતામહને હણ્યા; અને હે પુરુષોમાં મેઘ, તે મેઘા ધનુ-

ધીરિ હણ્યા તથા આણુશયોને પામ્યા ત્યારે તમે કહ્યું તેને લીધે દ્રોણાચાર્ય અકેસર થયા; તેમણે પણ શિષ્યપણ્યથી કુતિપુત્રેની રક્ષા કરી એમ માઈ મત છે અને તે વૃદ્ધને પણ ધૂળ-
 છન્ને જલદી હણ્યા. હણેલા તે બે શ્રેષ્ઠ પુરૂષોએ પણ જેનું પરાક્રમ જાણેલું છે એવા હે કણ્, વિચાર કરતો એવો હું યુદ્ધમાં તારી સમાન બીજા યોદ્ધાને દેખતો નથી, તું જ અમારા વિજય માટે સમર્થ છે, એમાં શક નથી અને તેમજ કરવાથી સદા હિત જણાય છે તેથી તમે ધુરં-
 ધરની પેઠે યુદ્ધમાં ભાર ધારણ કરવાને યોગ્ય છો માટે પોતે આત્માવડે આત્માનો સેનાપતિપણ્યવિષે અભિષેક કરો. જે રીતે દેવતાઓના સેનાપતિ નાશરહિત એવા કાર્તિકેશ્વામિ છે તે રીતે જશર તું આ ધૃતરાષ્ટ્રની સેનાનો પતિ થા અને જે પ્રમાણે પૂર્વે ઇન્દ્ર દાનવોને હણતો હતો તે પ્રમાણે તું શત્રુઓના સમૂહોને નાશ પમાડ. હે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ, રણભૂમિવિષે તને ઉભોલો બેઠો મહાર થિ પાંડવ અને પાંચાલ યોધાઓ જેમ વિષ્ણુને જોઈ દાનવો ભાગે તેમ ભાગી જશે; તેમાટે તું આ મોટી સેનાને ઉન્નતિ પમાડનાર થા. તું જ્યારે ઉભો રહિશ ત્યારે સહાયસહિત એવા પાંડવ, પાંચાલ અને સૂંચ્ય યોધાઓ ભાગીજશે જેવી રીતે પોતાના તેજવડે તડકા કરતા એવા સૂર્ય ઉદય પામે છે ત્યારે તીવ્ર એવું અમાઈ નાશ પામે છે તેવી રીતે તું શત્રુઓને સંતાપ. સંજય કહે છે—હે રાજન્, બાંધ-
 પિતામહ અને દ્રોણાચાર્યનાં હણવાથી કણ્ પાંડવોને જીતશે, એવી રીતે તમારા પુત્રની જે બળવાન આશા થઈ હતી, તે આશાને હૃદયમાં ધારી કણ્ અને આ રીતે કહેવા લાગ્યો કે—હે સૂતપુત્ર, તારી આગળ ઉભા રહિ કુતિપુત્ર યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતો નથી. કણ્ કહે છે—હે મહારાજ, ગાંધારીના પુત્ર, મેં તારી સમીપ પૂર્વે કહ્યું હતું કે હું પુત્રો અને શ્રીકૃષ્ણસહિત એવા સર્વ પાંડવોને જીતીશ માટે સ્થિર થા. હું તારો સેનાપતિ થઈશ એમાં સંશય નથી અને પાંડવોને જીતેલા જાણુ. સંજય કહે છે—હે મહારાજ, પછી એવી રીતે કણ્નાં વચન સાંભળી રાજા દુર્યોધન જે પ્રમાણે ઇન્દ્ર દેવતાઓ સહિત ઉભો થાય તે પ્રમાણે કણ્ને સેનાપતિપણ્ય-
 વડે સત્કાર કરવા રાજાઓ સહિત ઉભો થયો અને પછીથી હે રાજન્, વિજયને ઇન્દ્રનારા દુર્યોધનઆદિ રાજાઓ જેવી રીતે પૂર્વે દેવતાઓ કાર્તિકેશ્વામિપ્રત્યે અભિષેક કરતા હતા તેવી રીતે કણ્ પ્રત્યે વિધિયુક્ત કર્મે કરી મંત્રેલા સુવર્ણમય કલશ અને માટીના ઘડાઓવડે, જળથી પૂર્ણ એવાં હાથિદંતનાં પાત્રોવડે, ગેંડા અને રોઝનાં શિંગડાઓવડે તથા મણિ અને મોતીયુક્ત એવાં બીજાં પાત્રોવડે, તેમ પુણ્ય ગંધવાળાં ઔષધોવડે અભિષેક કરવા લાગ્યા. ઊંઘરાના ઝાડનાં બનાવેલાં હિરાગળ વસ્ત્રવડે યુક્ત એવાં આસનવિષે સુખેકરી બેઠેલા અને શાસ્ત્રયુક્ત વિધિવડે અને સારી રીતે બેગા કરેલા એવા સામાનવડે, ઉત્તમ આસનવિષે અભિષેક કરેલા મહાત્મા તે કણ્ને પ્રતિષ્ઠિત એવા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રોલોકા સત્કાર કરતા હતા. હે રાજન્દ્ર, તેનો અભિષેક થયા પછી પરશુરમે હણનાર એવા રાધાપુત્ર કણ્ ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને સેનામેહોદાર, ગાયો અને ધનવડેકરી પ્રસન્ન કર્યા તથા બાંદિજનો અને બ્રાહ્મણોએ પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે કણ્ને આવી રીતે કહ્યું કે—હે રાધાપુત્ર, મહાયુદ્ધમાં ગેંડાવિંદ ભગવાન અને અનુ-
 ચરોસહિત એવા પાંડવોને જીતો અને જેવી રીતે નિરંતર ઉદય પામતા સૂર્ય ઉગ્ર કિરણોવડે અધકારને મટાડે તેવી રીતે અમારા વિજય માટે પાંચાલ યોધાઓ સહિત એવા કુતિપુત્રને નાશ પમાડો. જે પ્રમાણે પ્રકાશિત એવા સૂર્યના કિરણો જેવામાં ધૂડ સમર્થ નથી તે પ્રમાણે તમે કેટલા બળોને જેવા માટે શય કરવાનું રહિત એવા પાંડવો સમર્થ નથી; અને જે રીતે તે યુદ્ધમાં શસ્ત્રને ટહુલ કરનારા મહેદ્રની આગળ ઉભા રહેવા દાનવો શકિતમાન

નથી તે રીતે તમારી આગળ ઉભા રહેવાને પાંચાલ યોધાઓસહિત એવા કુતિપુત્રો ચક્રિતમાનુ નથી. હે રાજન્, એ રીતે અભિષેક કરેલો અતુલ ક્રાંતિવાળો રાધાપુત્ર કર્ણ તેજવડે બીજો સૂર્ય હોય તેમ રૂપેકરી જૂદો પડી રહેતો હતો અને તે સમયે તમારો પુત્ર રાધાપુત્ર કર્ણનો સેનાપતિપણાવિષે અભિષેક કરી કાળે પ્રેરિત એવો આત્માને કૃતાર્થ માનતો હતો અને કર્ણ પણ સેનાપતિપણાને પામી સૂર્યોદય પ્રત્યે યોગની આજ્ઞા કરતો હતો. તે સમયે હે ભારત, તમારા પુત્રોવડે યુક્ત એવો કર્ણ જેવી રીતે તારકામય એવા સંગ્રામવિષે દેવતાઓવડે કાર્તિકસ્વામિ શોભતા હતા તેવી રીતે તે શોભતો હતો.

તવ પુત્રૈર્વૃતઃ કર્ણઃ શુશ્રુભે તત્ર ભારત ।

દેવૈરિવ યથા સ્કન્દઃ સંપ્રાપ્તે તારકામયે ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि कर्णाभिषेके गुर्जरभाषायां दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

—૧૬૧૬—

ધૃતરાષ્ટ્ર ઉવાચ— સૈનાપત્યં તુ સમ્રાપ્ય કર્ણો વૈકર્તનસ્તદા ।

તથોક્તશ્ચ સ્વયં રાજા ક્ષિપ્રં બ્રાહ્મસમં વચઃ ॥ ૧ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે કે—હે સંજય, તે સમયે પોતે રાજ્યએ તેવી રીતે સ્નેહવાળું બાંધી સમાન વચન કહેલો મહાપ્રાશ્ન સૂર્યપુત્ર કર્ણ સેનાપતિપણાને પામી સૂર્યોદય સમયે સેનાઓને યોગની આજ્ઞા કરી શુ કરતો હતો તે મને કહે. સંજય કહે છે—હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ, કર્ણના મતને જાણીતા તમારા પુત્રો આનંદકારિ તૃપ્તના શબ્દો જેમાં અગ્રેસર છે એવા યોગનો હુકમ કરવા લાગ્યા. હે મારિય, મોટી એવી પાછલી રાત્રિવિષે તમારા સૈન્યનો ‘યોગ યોગ’ એવી રીતે તત્કાલ મોટો શબ્દ પ્રગટ ગયો; અને હે વિશાંપતે, સંજય થતા મુખ્ય હસ્તિઓ, રથ, રથિઓ, મનુષ્યો, ઘોડા અને પરસ્પર બોલતા તથા ઉતાવળ કરતા એવા યોદ્ધાઓને અતિ મોટો આકાસને રૂપરૂ કરનાર સંકુલ શબ્દ તે ટાણે થતો હતો. તે વખતે સ્વેત પતાકાવાળા યગલાની સમાન જેનો વર્ણ છે એવા ઘોડાયુક્ત હજારો ભાથાવડે પૂર્ણ, ગદા અને કવચ સહિત શતબ્દી, કિંકિણી, શક્તિ, શસ્ત્ર, અને તોમરને ધરનાર ધનુષ્વડેયુક્ત સૂર્યસમાન ક્રાંતિવાળા અને જેની આજળ પતાકા છે એવા રથવડે, સુવર્ણપૂષ્પવાળાં ધનુષ્વડે અને નાગકક્ષ કેતુવડેયુક્ત એવો સુવર્ણ-શોભિન શંખને વગાડતો અને સુવર્ણ શોભિત મોટા ધનુષને હલાવતો સતપુત્ર કર્ણ દેખાયો. હે મારિય, હે પુરુષપ્રધા, અંધકારને હરતા ઉદય પામતા સૂર્યની પેઠે દુરાસદ, રથિઓનામાં ઉત્તમ, મહાધનુધારિ અને રથમાં બેઠેલા કર્ણને જોઈ કાંઈ પણ કારવો, સમયે બીજાપિતામહનાં, યોધા-ચાર્યનાં કે બીજાઓનાં દુઃખને માનતા ન હતા. હે મારિય, તે પછી શંખના શબ્દવડે યોદ્ધાઓને ઉતાવળ કરાવતો એવો કર્ણ કારવોનાં મોટાં સૈન્યને ખેંચી જતો હતો અને મહા-ધનુધારિ શત્રુને તપાવનાર કર્ણ પાંડવોને જીતવાની ઇચ્છાવડે મકરવ્યૂહને રચી લેઓની સામે ગયો. હે રાજન્, મકરવ્યૂહના ચાંચભાગ વિષે કર્ણ ઉભો રહ્યો, નેત્રભાગ વિષે ધર ધ્રુવિ અને મહારથિ ઉલૂક ઉભો રહ્યો, મરતકભાગવિષે દ્રાણપુત્ર અશ્વત્થામા ઉભા રહ્યા. ડોકના ભાગવિષે સર્વ સહોદર ભાષ્યો ઉભા રહ્યા. મધ્ય ભાગમાં મોટા સૈન્યવડે યુક્ત એવો સખાકુર્યો ધન ઉભો રહ્યો અને હે રાજેન્દ્ર, ડાબાપગને ઠેકાણે નારાયણ યોદ્ધાઓનાં સૈન્યવડે અને યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા ગોપાળ યોદ્ધાવડે યુક્ત એવા કૃતવર્મા ઉભો રહ્યો. તથા હે

રાજાનું, જમણા પગને ઠેકાણે સત્યપરાક્રમવાળા કૃપાચાર્ય, ત્રિગર્ત અને મહાધનુર્ધારિ એવા દક્ષિણ દેશના યોદ્ધાઓ સહિત ઉભા રહ્યા. ડાબા પગના પાછળ ભાગમાં મદ્રદેશની મોટી સેના સાથે સંઘર્ષ ઉભો રહ્યો. અને હે મહારાજ, જમણા પગના પાછળ ભાગમાં સત્યપ્રતિજ્ઞાવાળા સુપ્રેણ હજાર રથિ અને ત્રણસો હરિતઓ સહિત ઉભો રહ્યો. તે સમયે પૂરઝ-ભાગમાં મોટી સેનાવડે યુક્ત મહાપરાક્રમવાળા અને ભાઈ એવા ચિત્ર અને ચિત્રસેન રાજા બેલા રહ્યા. હે રાજેન્દ્ર, તેવી રીતે જ્યારે રાજાઓમાં ઉત્તમ એવો કહ્યું ગયો ત્યારે અર્જુનને જોઈ ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર આ વચન બોલ્યા કે--હે મહાત્માહો શર કુંતિપુત્ર, યુદ્ધમાં કહ્યું જેવી રીતે આ ધૃતરાષ્ટ્રની સેના મહારથિ શર પુરૂષોએ રક્ષા કરેલી રચી છે, તે જો આ ધૃતરાષ્ટ્રની મોટી ફોજ જોમાં અતિ શરપુરૂષો નાશ પામેલા છે અને તુરંત પુરૂષો શેષ રહેલા છે એવી મારા મનમાં તો તૃણતુલ્ય છે. એને વિષે એક મોટા ધનુર્ધારિ સૂતપુત્ર કહ્યું અતિ શોકો છે કે રથિઓનામાં ઉત્તમ એવો જે દેવ, દૈત્ય, ગંધર્વ, કિન્નર, મહોરગસહિત એવા સ્થાવર જંગમ ત્રણ ભોષિએ છતી શકાય તેમ નથી. હે મહાત્માહો અર્જુન, તે કહ્યુંને હણ્યુ; તારો જપ છે અને મારું આરવર્ષનું દુઃખ નાશ થાય તેમ છે, માટે હે મહાત્માહો, એવી રીતે જાણી જેમ ધમ્મજોતો હો તેમ વ્યૂહ રચ. ભાઈનું એ વચન સાંભળી શ્વેતવાહન એવા પાંડવ અર્જુનને અર્ધાંશકાર વ્યૂહકરી તે સેનાની સામી રચના કરી. તે વ્યૂહના ડાબા પડખાવિષે બીમસેન અને અને દક્ષિણ ખાણુ વિષે મહાધનુર્ધારી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ઉભો રહ્યો. વ્યૂહના મધ્યમાં રાજા પાંડવ અને અર્જુન ઉભા રહ્યા. ધર્મશાળના પાછળ ભાગ વિષે નકુળ અને સહદેવ ઉભા રહ્યા. ચક્રની રક્ષા કરનાર પાંચાલ્ય એવા યુધામન્યુ અને ઉત્તમૌજ યથા, તે મુકુટવાન અર્જુને પાલન કરેલા એવા યુદ્ધમાં અર્જુનને તજતા ન હતા. હે ભારત, શેષ રહેલા શરા રાજાઓ સંજળ થઈ ઉત્સાહ અને યત્ન પ્રમાણે વ્યૂહના યથાયોગ્ય ભાગ પ્રત્યે ઉભા રહ્યા. હે ભારત, એ રીતે એ મોટા વ્યૂહને રચી પાંડવો અને મહાધનુર્ધારિ એવા તમારા યોદ્ધાઓ યુદ્ધમાટેજ મન કરતા હતા. યુદ્ધમાં સૂતપુત્ર કહ્યું રચેલી તમારી સેનાને જોઈ તમારો પુત્ર દુર્યોધન ભાધઓ સહિત પાંડવોને હણેલા માનદો હતો; અને તેમજ પાંડવોની સેનાને વ્યૂહવાળી જોઈ રાજા યુધિષ્ઠિર કહ્યું સહિત તમારા પુત્રને હણેલા માનતા હતા. તે સમયે ચોતરફ શંખ, બેરી, પણવ, આનંક, કુંકુભિ, ડિંડિમ અને ઝઝર એવાં વાદિત વાગતાં હતાં. હે રાજા, ખેડ સેનાના મોટા શાખો થતા હતા અને જયને ધમ્મજનારા શરા પુરૂષોનો સિંહનાદ ઉત્પન્ન થતો હતો. હે જનાધિપ, થોડાઓના હેપિત શબ્દ, હસ્તિઓના ગ્રંહિત શબ્દ, અને ઉગ્ર એવા રથ તેમના શબ્દો મતા હતા. હે ભારત, તે વખતે વ્યૂહની આગળ સંજળ થએલા મહાધનુર્ધારિ કહ્યુંને જોઈ કોઈપણ માણસ દ્રોણાચાર્યના દુઃખને જાણતો ન હતો, અને હે મહારાજ હે રાજા, હવે થએલા પુરૂષોવડે સંકુલ એવાં ખેડ સૈન્ય શક્તિવડે એક ખીખને હણવા માટે યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી ઉભાં હતાં. હે રાજેન્દ્ર, તે ટાણે પરસ્પર જોઈને ઉભેલા યત્નવાળા અતિ ક્રોધ પામેલા એવા કહ્યું અને પાંડવ સેનાના મધ્ય ભાગમાં ધરતા હતા અને નૃત્ય કરતી એવી તે બે સેના એકબીજાને મળી તથા ભેગામાંના પક્ષ અને પ્રપક્ષ સાથે યુદ્ધ કરવાને ઇચ્છતા એવા તેઓ નિકળ્યા. તે પછી હે મહારાજ, એક ખીખને હણતા એવા નર, હરિત થોડા અને રથિઓનું યુદ્ધ પ્રવર્ત્યું.

તતઃ પ્રવચ્ચતે યુધ્ધં નરબારણવાજિનાં ।
 રથાનાં ચ મહારાજ અન્યોન્યમાભિનિઘ્નતામ્ ॥
 इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि ब्यूहनिर्माणे गुर्जरभाषाया-
 मेकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

સજ્જય ઉવાચ—તે સેનેડ્યોન્યમાસાય પ્રહૃષ્ટાશ્વનરદિપે ।

बृहत्पौ सम्प्रजज्ञाते देवाः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે કે—જેમાં ઘોડા, નર અને હસ્તિ હર્ષ પામેલા છે એવી દેવ અને અસુ-
 રની સમાન કાંતિવાળી તે બે મોટી સેના પરસ્પર પ્રહાર કરતી હતી. તે વખતે ઉત્તપરાક્રમ-
 વાળા પાયદળો, નર, રથ, ઘોડા અને હસ્તિઓસહિત દેહને અને પ્રાણને નાશ પમાડનારા એવા
 અત્યંત પ્રહારને કરતા હતા. પૂર્ણ ચંદ્ર અને સૂર્યની કાંતિવડે અને કમળના ગંધવડે તુલ્ય એવાં
 શ્રેષ્ઠ પુરૂષોનાં મસ્તકોવડે શ્રેષ્ઠ પુરૂષો પૃથ્વીને આસ્તરણુયુક્ત કરતા હતા. તેમજ યોદ્ધાઓ અર્ધચંદ્ર,
 બલ્લ, ક્ષુદ્ર, ખડ્ગ પદ્ધિશ અને ક્રશ્મીવડે યુદ્ધ કરનારાઓનાં મસ્તકોને કાપતા હતા. રથલ અને
 લાંબા પાંદડવાળા પુરૂષોએ સ્થૂલ અને દીર્ઘપાંદડવાળા પુરૂષોના પાડેલા બાહુ પૃથ્વીવિષે આયુદ્ધ અને બાન્ન-
 યંધ સહિત શોભતા હતા. અને પૃથ્વી જેવીરીતે ગરૂદહજેલા પાંચમુખવાળા સર્પોવડે શોભે તેવી રીતે
 જેની આંગળીઓનાં તળીઆં રાતાં છે એવા ફરકતા તે હાથવડે શોભતી હતી. ન્યારે પુણ્ય
 ક્ષીણ થાય છે ત્યારે સ્વર્ગમાં વસનારાઓ વિમાનો થકી પડે છે તે પ્રમાણે શત્રુઓએ હજેલા
 શરા પુરૂષો હસ્તિ, રથ અને ઘોડાઓ થકી પડતા હતા. રણભૂમિવિષે અતિ શર પુરૂષોએ મોટી
 ગદાઓવડે, ભોગળોવડે અને મુસલવડે હજેલા હજારો બીજા યોદ્ધાઓ પૃથ્વી ઉપર પડતા હતા.
 પરમ સંકુલ એવાં તે યુદ્ધમાં રથપુરૂષોએ રથોએ, મત્તહસ્તિઓએ મત્તહસ્તિઓને તથા ઘોડેસ્વારોએ
 ઘોડેસ્વારોને હણ્યા. રથપુરૂષોએ હજેલા મનુષ્યો, હસ્તિ ઉપર બેસનારાઓએ હજેલા રથોએ, પાય-
 દળોએ હજેલા ઘોડેસ્વારો અને ઘોડેસ્વારોએ હજેલા પાયદળો યુદ્ધમાં લાંબા ઘર્ષ સૂતા હતા.
 હસ્તિ ઉપર બેસનારાઓએ રથો, ઘોડેસ્વાર અને પાયદળોને, રથો ઘોડેસ્વાર અને હસ્તિ ઉપર-
 બેસનારાઓને, ઘોડેસ્વારોએ, રથો પાયદળ અને હસ્તિ ઉપર બેસનારાઓને અને રથોએ
 પાયદળ તથા હસ્તિ ઉપર બેસનારાઓને હણ્યા. તેમજ પાયદળ, ઘોડેસ્વાર હસ્તિ ઉપર બેસ-
 નારા અને રથપુરૂષોએ રથો ઘોડેસ્વાર હસ્તિ ઉપર બેસનાર અને પાયદળોના હાથ, પગ, શસ્ત્ર
 અને રથોવડે હજો નાશ કર્યો. ન્યારે તેવી રીતે શર પુરૂષોએ હજેલું હણું અને હણુણું હણું
 ત્યારે ભીમસેન જેમાં અગ્રેસર છે એવા કૃતિપુત્રો અમારા પ્રત્યે આવ્યા અને કૃષ્ણદુન, શિ-
 ખંડી, દ્રુપદ રામના પુત્રો, સાત્યકિ દ્રાવિડ સૈનિકોસહિત ચેકિતાન, મોટા બ્યૂહવડે યુક્ત
 એવા પાંડવ યોધા ને ફેરલ યોધા સહિત એવા ચોલ યોધા સામા આવ્યા.
 તોપણ મોટી ઊત્તીવાળા, લાંબા ભુજવાળા, ઉંચા, મોટાં નેત્રવાળા, આબૂપશુવાળા, રાતા દાંત-
 વાળા, મત્ત હસ્તિસમાન ગતિવાળા, જૂદા જૂદા રંગવાળાં વસ્ત્રે યુક્ત, સુમધી ચૂર્ણવડે યુક્ત,
 જેઓએ ખડ્ગ બાધેલાં છે, અને જેઓના હાથમાં પાશ છે એવા હસ્તિઓને વારે એવા સ-
 માન મૃત્યુવાળા યોધાઓ પરસ્પર તળતા ન હતા. હેરાજન, કવચધારી જેઓનાં હાથમાં ક-
 નુષુ છે એવા મોટા કશવાળા, ત્રિપ મોલનારા પાશદળ, કેટલાક ઘોડેસ્વારો ધોર રૂપ અને પરા-

ક્રમવાળા, કેટલાક શરણો ચેદી, પાંચાલ, કેકય, કાર્પ, કાશલ, કાંચ અને માગધ યોધાઓ પણ દોડતા હતા. તેઓના શ્રેષ્ઠ એવા રથિઓ, ઘોડેસ્વાર હસ્તિઉપર બેસનારા અને ઉગ્ર પાયદળો, જૂદા જૂદા પ્રકારનાં વાદિત ધરનારા પુરૂષો સાથે નૃત્ય કરતા હતા અને હર્ષ પામતા હતા. તે સૈન્યના મધ્ય ભાગમાં શ્રેષ્ઠ રથિઓવડે વિંટાઓલા એવા હસ્તિઉપર બેઠેલા ભીમસેન તમારા યોધાઓ પ્રત્યે નજીક આવ્યો. તેનો અતિ ઉગ્ર વિધિ પ્રમાણે શણગારેલો હસ્તિખેમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે હાથી જે રીતે ઉદય પામેલા સૂર્યવાળું ઉદયાચલના અગ્રભાગનું સ્થાનક શોભે તે રીતે શોભતો હતો. તેનું ઉત્તમ રત્નવડે શોભિત એવું ઉત્તમ લોહાનું અખતર તારાવડે વ્યાપ્ત શરતકાલના આકાશની તુલ્ય કાંતિવાળું શોભતું હતું. સુંદર મુકુટવાળો અતિ શોભિત અને તોમરવડે જેનો વ્યગ્ર હાથ છે એવો મધ્યાહ્નના સૂર્ય સમાન કાંતિવાળો તે તેજવડે શત્રુઓને યાજતો હતો. અતિ પ્રસન્ન મનવાળા તે હાથિને દૂરથી જોઈ હસ્તિ ઉપર બેઠેલો પ્રસન્ન મનવાળો ક્ષેમધૂર્તિ બોલતો એવો સામો દોડ્યો. ઉગ્રરૂપવાળા તે યોધાઓનું યુધ્ધ ઉગ્રરૂપવાળા બે હસ્તિ અને શ્વ-વાળા બે મોટા પર્વત સરખું એનીમેળે થતું હતું. જેના હસ્તિઓ આસક્તા થએલા છે એવા તે બે શરા બળપ્રમાણે સૂર્યના કિરણ સરખી કાંતિવાળા તોમરવડે એકબીજાને બેદી પરસ્પર શબ્દ કરતા હતા. હસ્તિઓવડે દૂર જઈ બે ધનુષ્ લેખ મંડળાકારે ફરતા હતા અને પરસ્પર પ્રહાર કરતા હતા. દ્વેષિત શબ્દ, આસ્ફોટિત શબ્દ અને બાણશબ્દોવડે સર્વ તરફથી માણસોને હર્ષ પમાડતા એવા તે બે સિંહનાદ કરતા હતા. મહા બળવાન કુશલ, એવા તે બે વાયુ કે જેના પતાકાઉડા છે અને જેણે સુંદર ભીમ કરેલી છે એવા તે બે યુદ્ધ કરતા હતા. તે બે એકબીજાના ધનુષને કાપી પરસ્પર જળવડે વર્ષતા એવા મેઘની પેઠે શક્તિ અને તોમર શ્લિષ્ટ કરતા હતા. તે વખતે ક્ષેમધૂર્તિએ તોમરવડે ભીમસેનને જાતિ વિષે વિધી અતિ વેગવડે બીજા છ તોમરે કરી બૂમ પાડી બેઠો. અંગને આશ્રિત એવા તોમરોવડે કોયે કરી જેનું દીપ્ત શરીર છે એવા તે ભીમસેન જે પ્રમાણે કાંતિમાન એવા સૂર્ય મેઘવડે શોભે તે પ્રમાણે શોભતો હતો. તે પછી ચત્રવાન ભીમસેન સૂર્યના વર્ણુસમાન કાંતિવાળા સ્પષ્ટ ગતિવાળા લોહમય એવા તોમરને શત્રુપ્રત્યે ફેંક્યો. તે સમયે કુલ્લતાધિપતિએ ધનુષને નમાવી દશ બાણોવડે તોમરને બેદી સાડ બાણોવડે પાંડવ ભીમસેનને વીંધ્યો. એ પછી પાંડવ ભીમસેન મેઘની સમાન શબ્દવાળા ધનુષને લેઈ શબ્દ કરી બાણોવડે શત્રુના હસ્તિને હણ્યો. યુદ્ધમાં ભીમસેન બાણસમૂહોવડે પીડેલો એવા હસ્તિ અહણુ કરાતો એવા પણ વાયુવડે ચાલતાં એવાં વાદળની પેઠે ઉભો રહેતો ન હતો. તે હસ્તિ પ્રત્યે ભયંકર એવા ભીમસેનનો મોટો હસ્તિ મહાવાયુએ પ્રેરિત એવા મેઘ પ્રત્યે મેઘ દોડે તેમ દોડ્યો. તે સમયે પ્રતાપવાન એવા ક્ષેમધૂર્તિએ પોતાના હસ્તિને નિવારિ સામે દોડેલા એવા ભીમસેનના હાથીને બાણોવડે વિંધ્યો અને ફીક રીતે ફેંકેલા નમેલ પર્વવાળા છુરે કરી શત્રુના ધનુષને બેદી શત્રુના હસ્તિને પીડિત કર્યો. પછી રણભૂમિવિષે કોષ પામેલા એવા ક્ષેમધૂર્તિએ ભીમસેનને વિંધ્યો અને નારાયણવડે એના હસ્તિને સર્વ મર્મસ્થાનોત્તરે હણ્યો. હે ભારત, તે ભીમસેનનો મોટો હાથી પડ્યો અને હાથિના પડવા પહેલાં ભીમસેન થેકડો મારી પૃથ્વીપ્રત્યે ઊભો રહ્યો અને ભીમસેન પણ ગદાવડે હસ્તિને હણ્યો. નાશ પામેલા તે હાથિ-થકા ઉતરી ગયેલા અને આયુધ ઉગામી આવતા એવા ક્ષેમધૂર્તિને ભીમસેન ગદાવડે હણ્યો. અને વજ્રવડે હણેલા સિંહની પેઠે હણેલો એવા તે પ્રાણુરહિતને અગ્નિરહિત તે હસ્તિની પાસે પડ્યો. હે ભરત કુળમાં શ્રેષ્ઠ, વજ્રવડે બેદેલા પર્વતની પેઠે કુલ્લત યોદ્ધાઓના યશને કરનારા

તે રાજાને હજુલા જેઠી વ્યથા પામેલી એવી તમારી સેના આગી.

વજ્રપ્રભગ્નમચલં સિંહો વજ્રહતો યથા ॥

તં હતં નૃપતિં દણ્ડા કરુશાનાં યશસ્કરં ।

પ્રાદ્રવ્ દ્વયચિતા સેના ત્વદીયા મરતર્ષભ ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि क्षेमधूर्तिवधे गुर्जरभाषायां

द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

સંજય ઉવાચ—તતઃ કર્ણો મહેષ્વાસઃ પાણ્ડવાનામનીકિનીમ્ ।

जघान समरे शूरः शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન્, તે સમયે યુદ્ધમાં મહાધનુર્ધારી શૂર એવો કર્ણ નર્મજ પર્વવાળા આણ્ણવડે પાંડવોની સેનાને વિધતો હતો. તેમજ ક્રોધ પામેલા તે મહારાથિ પાંડવો તમારા પુત્રની સેનાને કર્ણની આગળ વિધતા હતા. હે રાજન્, કર્ણ પણ સંપ્રામવિષે શિષ્ય-વેત્તાએ શોધેલા સૂર્યકિરણ સમાન કાનિવળા નારાયણે પાંડવોની સેનાને હણતો હતો. હે ભારત, તે વખતે કર્ણે નારાયણે પ્રહાર કરેલા હસ્તિઓ નાદ કરતા હતા. દુઃખ પામતા હતા, ઝલાં પામતા હતા, અને દશદિશાઓ પ્રત્યે ભમતા હતા. હે મારિષ, સતપુત્ર કર્ણે તે સૈન્યને હણવા માંડ્યું ત્યારે જલદી મહારણવિષે નકુલ સતપુત્ર કર્ણ પ્રત્યે દોડ્યો. દુઃકર કર્મને કરતા એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વધામાને ભીમસેન વારવા લાગ્યો. અને કેકેય એવા વિંદ ને અનુવિંદને સાત્યકિ વારવા લાગ્યો, આવતા એવા શ્રુતકર્મિને રાજા ચિત્રસેન અને વિચિત્ર જેનો ધ્વજ તથા ધનુષ છે એવા ચિત્રને પ્રતિવિધ્ય તેમ ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજાને દુષોધન વારવા લાગ્યો. તેમ સંશપ્તક યોદ્ધાઓ પ્રત્યે ક્રોધ પામેલો અર્જુન દોડ્યો. ઉત્તમ શૂર પુરૂષોનો જેમાં નાશ છે એવા તે યુદ્ધમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ન કૃપાચાર્ય જેડે સમાગમ પામ્યો અને અન્યુન એવા કૃતવર્મિને શિખંડી પ્રાપ્ત થયો. હે મહારાજ, તેવી રીતે શ્રુતકીર્તિ શલ્યને અને પ્રતાપવાન મોદ્રિપુત્ર સહદેવ તમારા પુત્ર દુઃશાસનને પામ્યો. હે ભારત, યુદ્ધમાં કેકેય શોભિત એવી આણ્ણવૃષ્ટિવડે, સાત્યકિને ઢાંકતો હતો અને સાત્યકિ કેકેયને ઢાંકતો હતો. જેવી રીતે મોટા વનમાં હાથિ એ દાંતવડે સામા હાથિને મારે તેવી રીતે તે એ શૂરા ભાઈ સાત્યકિને હૃદયવિષે અતિ પ્રહાર કરતા હતા. હે રાજન્, રણભૂમિવિષે આણ્ણવડે જેનાં કવચ ભેદ પામેલાં છે એવા તે એ ભાઈ સાત્યકર્મવાળા સાત્યકિને આણ્ણવડે વિધતા હતા. હે ભારત મહારાજ, હસતો અને આણ્ણવૃષ્ટિવડે સર્વ તરફથી દિશાઓને ઢાંકતો એવો સાત્યકિ તે બેઠાને વારતો હતો. શિનિપૌત્ર સાત્યકિએ આણ્ણવૃષ્ટિઓવડે વારણ કરાતો એવા તે જલદી તે વખતે શિનિપૌત્ર સાત્યકિના રથને આણ્ણવડે ઢાંકવા લાગ્યા. એ પછી તે બેઠાનાં વિચિત્ર એવાં ધનુષને કાપી મહા યશસ્વિશૌરિ એવો સાત્યકિ તીક્ષ્ણ આણ્ણવડે યુદ્ધમાં તે બેઠાને વારવા લાગ્યો. એ પછી બીજા વિચિત્ર એ ધનુષને અને મોટા આણ્ણને લેધ તે એ ભાઈ સાત્યકિને ઢાંકતા એવા શીઘ્ર અને સુંદર રીતે શરતા હતા-તે બેઠાએ નાંખેલા કંકણચ્છવાળા અને સુવર્ણશોભિત એવા આણ્ણ સર્વ દિશાઓને પ્રકાશિત કરી પડતા હતા. હે રાજન્, તે બેના મહા યુદ્ધમાં આણ્ણવડે અધ-

કાર થયો હતો, અને તે મહારથીઓ એકબીજાનાં ધનુષને કાપી નાંખતા હતા. હે મહારાજ, તે ટાણે કોઈ પામેલા યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા સાત્વત સાત્યકિએ યુદ્ધમાં બીજા ધનુષને લેઈ પ્રત્ય-ચાચુકત કરી અતિ તીક્ષ્ણ એવા કુરુપ્રનામના શસ્ત્રેકરી અનુવિંદના મસ્તકને હરી લીધું. અને હે રાજન, કુંડળોવડે શોભિત મોડું એવું તેનું મસ્તક પડ્યું. તે સમયે જે રીતે પૂર્વે મહાર-ણ્યમાં હજીલા શંખાસુરનું મસ્તક પડ્યું હતું તે રીતે સર્વ કૈકય યોદ્ધાઓને શોક કરાવવું એવું જલદી પૃથ્વીને પામ્યું. તે ટાણે તે શસ્ત્રને હજીલો બેઈ મહારથિ એવો તેના ભાઇ બીજા ધનુષને પ્રત્યચાચુકત કરી શિનિપૌત્ર સાત્યકિને વારવા લાગ્યો ને બલવાન એવા તેણે શિશ્નવડે તીક્ષ્ણ કરેલા સુવર્ણ પુંખવાળા સાદ બાણોવડે સાત્યકિને વિંધી નાદ કર્યો; અને 'ઉભો રહે, ઉભો રહે' એ રીતે કહ્યું. તે સમયે કૈકય યોદ્ધાઓનો મહારથી વિંદ તેણે હજારો બા-ણોવડે જેનાં હાથલ અંગ થયાં છે એવો સત્યપરાક્રમવાળો તે સાત્યકિ યુદ્ધમાં પુષ્પસહિત જેમ ખાખરાનું ઝાડ શોભે તેમ શોભતો હતો. મહાત્મા કૈકયે યુદ્ધમાં વિંધેલો સાત્યકિ હસતો હોય તેમ પચીસ બાણોવડે કૈકયને વિંધવા લાગ્યો. અને સંગ્રામવિષે રથિઓમાં ઉત્તમ એવા તે બેઉ એક બીજાનાં સુંદર ધનુષને કાપી જલદી સારથિ અને ઘોડાઓને હણી રથરહિત થયેલા એવા રણબૂમિવિષે ખડ્ગના યુદ્ધ માટે મળ્યા. શતચંદ્રવડે યુકત એવાં ચર્મને લેઈ જી-તમ ખડ્ગને ધરનાર અને સુંદર ભૂજવાળા એવા તે બે જેવી રીતે દેવ અને અસુરોના યુદ્ધમાં મહાબળવાન એવા જલદૈત્ય અને ઇંદ્ર શોભતા હતા તેવી રીતે શોભી નીકળ્યા. પછી મહા-રણ્યમાં મંડળાકાર ફરતા એવા તે બેજી જલદી એકબીજા યુદ્ધમાં સમીપ મળ્યા, અને એકબી-જાના વધ વિષે પરમ યત્ન કરવા લાગ્યા. તે ટાણે કૈકયના ચર્મને સાત્વત એવા સાત્યકિએ બે પ્રકારે કરી કાપી નાંખ્યું. તેમજ કૈકયરાજએ સાત્યકિના ચર્મને કાપ્યું અને તારાના સમ-હ સરખાં ચિન્હોવડે યુકત એવા ચર્મને કાપી પાણું જવું અને સામું જવું એવાં મંડળ ફરવા લાગ્યો. મહાયુદ્ધમાં ઉત્તમ ખડ્ગને લઈ ફરતા એવા તે કૈકયને વક્ર હાથે કરી ત્વરાયુકત એવા શિનિપૌત્ર સાત્યકિએ બેઠો. તે વખત હે રાજન, બે પ્રકારે ભેદ પામેલો મહાધનુષારિ કૈકયરાજ કવચસહિત જે પ્રમાણે વજ્રવડે હજીલો પર્વત પડે તે પ્રમાણે મોટી રણબૂમિવિષે પડ્યો. એ રીતે તેને હણી સંગ્રામવિષે શર રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ અને પરંતપ એવા શિનિપૌત્ર સાત્યકિ જલદી યુધામન્યુના રથ પ્રત્યે ચડ્યો; અને વિધિ પ્રમાણે કદબેલા બીજા રથ પ્રત્યે બેશીને ફરીને સાત્યકિ કૈકય યોદ્ધાઓનાં મોટાં સૈન્યને બાણોવડે વિંધવા લાગ્યો. તે ટાણે સાત્યકિથી સંગ્રામવિષે વધ થતી એવી કૈકય યોદ્ધાઓની તે મોટી સેના રણબૂમિવિષે તે શત્રુ ને તજ દશ દિશાઓ પ્રત્યે દોડવા લાગી.

કેકયાનાં મહત્સૈન્યં વ્યથમત્સાત્યકિઃ શરૈઃ ॥

સા વખ્યમાના સમરે કેકયાનાં મહાષમ્ ॥

તમુત્સૃજ્ય રણે શત્રુ પ્રહુદ્રાવ વિષ્ણો વશ ॥

દ્વિતીયી મહામારતે ચર્મદર્શન વિન્દાન્નુવિન્દવચે ગુર્જરમાધાનાં

ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ ॥ ૧૩ ॥

સંખ્ય ત્રણાવ-શ્રુતકર્મા સતો રાજચિત્રસેન મહીપતિમ્ ।

ભાજાને સમરે કદ્દુઃ પંચાશત્તિઃ શિલીમુલઃ ॥ ૧ ॥

સંખ્ય કહે છે—હે રાજન્, તે સમયે સંગ્રામ વિષે કોષ પામેલા શ્રુતકર્મા ચિત્રસેન રાજાને પચાસ બાણોવડે વિધેતા હતા. હે રાજન્, તે શ્રુતકર્મા અભિસાર રાજાએ નમેશ પર્વવાળા નવ બાણોએ વિધી પાંચ બાણોવડે સારથીને વિધ્યો. તે ટાણે કોષ પામેલા કૃતકર્માએ સેનાના અગ્રણીઓને અતિતીક્ષ્ણ નારાયેકરી ચિત્રસેનને મર્મના ભાગ વિશે પ્રહાર કર્યો. હે મહારાજ, તેણે નારાયણે અતિ વિધેલા શર એવો તે મૂચળને અને મોહને પામ્યો. એ વખતે એ શ્રુતકર્મારાજાને મહાપશસ્ત્રિ એવા શ્રુતકર્માએ નવ બાણોવડે ઢાંકી દીધો. તે પછી સંતાપામી મહારથી એવા ચિત્રસેને બાલાવડે શ્રુતકર્માનું ધનુષ કાપ્યું અને સાત બાણોવડે તેને વિધ્યો. તેણે બીજું વેગને મટાડનાર અને સુચર્ણશીલિત એવું ધનુષ લેઈ ચિત્રસેનને બાણરૂપી તરંગોવડે વિચિત્ર રૂપને ધરનારા કર્યો. તે સમયે બાણોવડે ચિત્ર અને વિચિત્ર પુષ્પ ધારણ કરનાર યુવાન તથા અતિ શીલિત એવો તે જે રીતે ગાયોના સમૂહના મધ્યમાં સાંઠ શીભે તે રીતે શીભતો હતો. એ પછી શર એવા તે રાજાએ શ્રુતકર્માને છાતીવિશે નારાય બાણે કરી બેલો. અને ‘ ઉમો રહે, ઉમો રહે ’ એ રીતે કહ્યું. તે સમયે નારાય બાણેકરી મુદ્દમાં પાંચલ થયેલો એવો શ્રુતકર્મા પશુ ગેરવડે બીના એવા પર્વતની પેઠે રૂધિર-સવવા બાઝ્યો; તે વખતે રૂધિરવડે જેતું અંગ બાળએતું છે એવો અને રૂધિરવડે શીલિત એવો શર તે રાજા મુદ્દમાં જે પ્રમાણે પુષ્પ સહિત પલાશવૃક્ષ શીભે તે પ્રમાણે શીભતો હતો. હે રાજન્, ત્યારપછી શત્રુએ પીડિત એવા કોષ પામેલા શ્રુતકર્માએ શત્રુને વારનાર એવા શત્રુન ધનુષને એ પ્રકારે કાપી નાંખ્યું. હે રાજન્, એ પછી જેતું ધનુષ કાપેલું છે એવા એ રાજાને ત્રણસો નારાયણે ઢાંકી દીધો અને શીભીન બાણોવડે સંગ્રામવિશે વિધ્યો, ત્યાર પછી તીક્ષ્ણ અને તીક્ષ્ણ કરેલા બીજા ભક્ષ બાણે કરી તે મહાત્માના મસ્તકને મુકક સહિત હરી લીધું; તે ટાણે કાલિવાળું એવું ચિત્રસેનનું તે મસ્તક જેની રીતે મુચરેચ્છવડે સ્વર્ગથકી પૃથ્વીતલ પ્રત્યે અંદ્રમાં પડે તેવી રીતે બૃહિવિશે પડ્યું. હે મારિય, તે રાજા ચિત્રસેનને હણ્યો નેઈ તેના સૈનિકો ઘેરે કરી નાસવા લાગ્યા. તે વખતે કોષ પામેલો એવો મહા ધનુષ શ્રુતકર્મા જે પ્રમાણે અંતકાલે કોષ પામેલા પ્રેતરાજ યમ સર્વ પ્રાણીઓ દોડે તે પ્રમાણે બાણો સહિત તે સૈન્ય પ્રત્યે દોડ્યો. મુદ્દમાં ધનુષારિ એવા તમારા પૈત્રે વધ કરાતા એવા તે ચોદાઓ જે પ્રમાણે દ્વાગ્નિવડે બળતા એવા હસ્તિઓ ભાગે તે માણે ઉલ્લવાળથી દશ દિશાઓ પ્રત્યે દોડવા લાગ્યા. તેઓને નાસી જતા અને શત્રુનાં જય વિષે ઉત્સાહ રહિત નેષ્ટ તીક્ષ્ણ બાણોવડે નસાડતા એવા શ્રુતકર્મા અત્યંત શીલિતો હતો. તે સમયે પ્રતિવિધ્યે પાંચ બાણોએ ચિત્રરાજાને વિધી ત્રણ બાણોવડે સારથીને બેઠી એક બાણેકરી તેના ધનુષને પણ કાપ્યો; તે પ્રતિવિધ્યે ચિત્રરાજાએ સુચર્ણ પુષ્પવાળા કંકપક્ષિનાં પિચ્છવડે શીલિત અગ્રભાગવાળા તથા વેગવાળા એવા નવ ભક્ષબાણોવડે બાહુ અને છાતિવિષે પ્રહાર કર્યો. એ પછી હે ભારત, તે પ્રતિવિધ્યે બાણોવડે તેના ધનુષને કાપી તીક્ષ્ણ એવા પાંચ બાણોવડે એને વિધ્યો. તે સં-

મયે હે મહારાજ, તેણે દુઃખેકરી સહન થાય એવી સુવર્ણમય ધર્તાવાળી અને અગ્નિની બલથી
 ણા હોય તેમ ભયંકર એવી શક્તિને તમારા પુત્ર પ્રત્યે ફેંકી. તે ટાલે મોટા ભંબાડીઆની
 ઉપમા અપામ એવી તે શક્તિને સમીપ આવેલી જોઈ હસતો હોય તેમ રહેલા પ્રતિવિધ્યે એ
 પ્રકારે કરી કાપી નાંખી. પ્રતિવિધ્યના તીક્ષ્ણ બાણોએ એ પ્રકારે કાપેલી તે શક્તિ જે રીતે
 પુગના નાશ વખતે સર્વ પ્રાણીને ત્રાસ પમાડતું એવું વજ્ર પડે તે રીતે પડી. તે શક્તિને
 હણેલી જોઈ ચિત્રે બહુ સુવર્ણવડે શોભિત મોટી ગદા લેઈ પ્રતિવિધ્ય પ્રત્યે ફેંકી. તે ગદાએ
 મહારણભૂમિવિષે તેના ઘોડાને અને સારથીને હપ્પો તથા વેગેકરી રથને ભેદી તે પૃથ્વીને પ્રાપ્ત
 થઈ. એજ વખતે હે ભારત, રથમાંથી ઉતરી સુવર્ણ દંડવળી શોભિત શક્તિને પ્રતિવિધ્યે ચિત્ર
 પ્રત્યે ફેંકી. હે રાજન, સમીપ આવતી એવી તે શક્તિને મોટા મનવાળા એવા ચિત્રરાજએ
 પકડી અને પછીથી તેનેજ પ્રતિવિધ્યની નજીક ફેંકી. મહાકાંતિવાળી તે રણભૂમિવિષે થર
 એવા પ્રતિવિધ્યને પામી તેના જમણા હાથને ભેદી પૃથ્વીતલવિષે પડી અને પડેલી એવી તે
 વજ્રની પેઠે તે દેશને શોભાવતી હતી. હે રાજન, તે પછી કોષ પામેલા પ્રતિવિધ્યે ચિત્રના
 વધની ઇચ્છાવડે સુવર્ણ શોભિત એવા તોમરને ફેંક્યો. તે તોમર તેના કવચને અને હૃદયને
 ભેદી જલદી જે પ્રમાણે મોટા સર્પ રાક્ષા પ્રત્યે પેસે તે પ્રમાણે પૃથ્વી પ્રત્યે પેડો. અને તે
 સમયે તોમરવડે નાશ પામેલો એવા તે રાજ ભોગળ સરખા જડા અને મોટા એવા બાહુને
 લાંબા કરી પડ્યો, ચિત્રને હણેલો જોઈ રણભૂમિવિષે શોભનાર એવા તમારા થોહરો મોતર-
 થી વેગવડે પ્રતિવિધ્ય પ્રત્યે દોડ્યા અને જૂદા જૂદા પ્રકારવાળા બાણોને અને ધુધરીઓવાળી
 શતભીઓને ફેંકતા એવા તેઓ તે પ્રતિવિધ્યને જે પ્રમાણે સૂર્યને મેઘના સમૂહો ઢાંકે તે પ્રમાણે
 ઢાંકી દેતા હતા. તેઓને હુદ્દમાં બાણોના સમૂહવડે વિધી મહાબાહુ એવા પ્રતિવિધ્ય જે
 રીતે વજ્ર હાથમાં લેઈ અસુરોની સેનાને ઇંદ્ર ભગાડે તે રીતે તમારી સેનાને નસાડતો હતો.
 હે નૃપ, સંગ્રામવિષે પાંડવોએ વધ કરાતા તે તમારા થોહરો વાયુવડે વિખરાઈ ગયેલાં વાહ-
 નાંઓની પેઠે જલદી વિખરાઈ જવા લાગ્યા. જ્યારે મોતરથી વધ કરાતું એવું તે સૈન્ય
 નાસતું હતું ત્યારે એક દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા જલદી મહાબળવાન બીમસેન પ્રત્યે ગયા. ત્યાર
 પછી જલદી તે બેઠો. સમાગમ જે રીતે દેવ અને અસુરોનાં હુદ્દમાં વૃત્રાસુર અને ઇંદ્રનો
 સમાગમ થયો હતો તે રીતે ભયંકર થયો.

તતઃ સમાગમો ધોરો વમૂવ સહસા તયોઃ ।

યથા દૈવાસુરે ગુધ્વે વૃત્ર વાસવયોરિવ ॥

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि चित्रवधे गुर्जरभाषायां

चतुर्दशोऽध्यायः ॥ ૧૪ ॥

સંજય ઉવાચ—ભીમસેનં તતો દ્રૌણી રાજન્વિગ્વાધ પત્રિભિઃ ।

परया त्वरया युक्तो दर्शय न्नंस्त्रलाघवम् ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન, તે સમયે ધણી ત્વરાવડેયુક્ત એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા
 અઓની શીઘ્રતાને દર્શાવતા એવા ભીમસેનને બાણોવડે વિધતા હતા. એ પછી ફરીને મંમંજ

એવા અશ્વત્થામાએ હસકા હાથવાળા પુરૂષની પેઠે તીક્ષ્ણ એવા નેત્રુ આણેાવડે અને સર્વ મન-
સ્થાનેવિષે વિધ્ધો, તે વખતે હે રાજન, સંગ્રામવિષે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ તીક્ષ્ણ આણેાવડે
આમ કહેશે એવા ભીમસેન કિરણવાન સૂર્યના સરખો શોભતો હતો. ત્યારપછી પાંડુપુત્ર ભીમ-
સેને સારી રીતે ફેંકેલા એવા હનર આણેાવડે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને ઢાંકી ઈષ સિંહનાદ કર્યો.
હે રાજન, તે વખતે યુદ્ધમાં હસતા હોય તેમ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ આણેાવડે ભીમસેનના
આણેાને નિવારી તેને લલાટ વિષે પ્રહાર કર્યો, તે સમયે હે વૃષ, જે રીતે વનવિષે મત્ત એવા
ગેડો લલાટવિષે રહેલા શિંગડાને ધારણ કરે છે તે રીતે પાંડુપુત્ર ભીમસેને લલાટવિષે રહેલા
આણેાને ધારણ કર્યો. પછી રથચૂરુમિવિષે યત્ન કરતા એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને હસતા હોય
તેમ રહેલા અને પરાક્રમિ એવા ભીમસેને ત્રણ આણેાવડે લલાટવિષે વિધ્ધા. તે વખતે લલાટ-
વિષે રહેલા આણેાવડે આઠાણુ એવા તે જે પ્રમાણે વડાંકળમાં લિગ્નએવો એવો પર્વતોમાં
ઉત્તમ ત્રિશંગપર્વત શોભે તે પ્રમાણે શોભતા હતા. તે પછી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા હનરો આ-
ણેાવડે પાંડુપુત્ર ભીમસેનને પીડતા હતા પણ જે રીતે વાયુ પર્વતને ન કંપાવી શકે તે રીતે
કંપાવી શકતા ન હતા. તેવીજ રીતે યુદ્ધમાં હર્ષ પામેલો પાંડુપુત્ર ભીમસેન દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થા-
માને જે રીતે પાણીનો પ્રવાહ પર્વતને ન કંપાવી શકે તે રીતે હનરો આણેાવડે કંપાવી શ-
કતો ન હતો. એક બીજાને ઘેર આણેાવડે ઢાંકતા ઉત્તમ રથમાં ખેડેલા શ્વર અને બળવડે મત્ત
તથા ઉત્તમ આણેાવડે પરસ્પર સંતાપ કરતા એવા તે બે મહારથિઓ જેવી રીતે લોકના
ક્ષયને કરનાર અને પોતાના કિરણેાવડે પરસ્પર તપાવતા એવા દીપ્ત બે સૂર્ય શોભે તેવી રીતે
શોભતા હતા; અને તે સમયે મહારથચૂરુમિવિષે એક બીજાના નિવારણમાં અને અસ્થાને ભાગવા
વિષે નિર્ભય પુરૂષની પેઠે આણેાના સમૂહોવડે યત્ન કરતા હતા અને નરોમાં ઉત્તમ આણેાપિ
દાહવાળા દુઃખેકરી સહન થાય એવા ધનુષપરિ મુખવાળા અને ભયંકર એવા તે બેઉ વ્યાઘ્રની
પેઠે સંગ્રામવિષે શરતા હતા. આણેાના સમૂહોવડે ચોતરફથી તે બેઉ મેધસમૂહોવડે ઢાંકાયેલા
સૂર્ય અને ચંદ્રમાની પેઠે અદશ્ય થઇ ગયા અને પાછા મુહૂર્તવારમાં શત્રુને દમનાર એવા તે
મેધસમૂહોવડે મુક્ત થયેલા મંગળ અને બુધ ગ્રહની પેઠે શોભી નિકળ્યા. એવી રીતે અતિ
દાશ્ય એવો તે સંગ્રામ થતો હતો ત્યારે અશ્વત્થામાએ ભીમસેનને જમણી આણુ તરફ કર્યો;
હે રાજન, શત્રુના તે જળના લક્ષણને પર્વત પ્રત્યે ધારાઓવડે વર્ષતા એવા ગેધની પેઠે ઉગ્ર
એવા હનરો આણેાવડે ઘટ્ટિ કરનાર એવો ભીમસેન સહિ શક્યો નહિ; અને પાંડવ એવા તેણે
પણ અશ્વત્થામાને સામા જમણી તરફ કર્યાં. પુરૂષોમાં સિંહરૂપ એવા તે બેઉનું યુદ્ધ મંડળોના
વિક્ષગોવિષે અને ગત તથા પ્રત્યાગતવિષે સંકુલ થતું હતું. જૂદા જૂદા પ્રકારવાળા માર્ગો પ્રત્યે
અને મંડલસ્થાન પ્રત્યે ફરીને તેઓ પૂર્ણ વિસ્તારી ફેંકેલા આણેાવડે પરસ્પર પ્રહાર કરતા
હતા; અને એક બીજાના વધ વિષે પરમ યત્ન કરતા હતા. તથા યુદ્ધમાં એકબીજાને રથરહિત
કરવાને ઇચ્છતા હતા. તે ટાણે મહારથિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ મોટાં અસ્ત્રો પ્રગટ કર્યાં, તે
અસ્ત્રોને તે અસ્ત્રોવડેજ પાંડુપુત્ર ભીમસેને કાપી નાંખ્યાં. તે પછી હે મહારાજ, જેવી રીતે ઘેર
એવું પ્રજના સંહાર સમયે ગ્રહોનું યુદ્ધ થાય તેવી રીતે અસ્ત્ર યુદ્ધ થયું. હે ભારત, તેઓએ ફેંકેલા
તમારા સૈન્યની ચોતરફ સર્વ દિશાઓને પ્રકાશિત કરતા એવા તે આણેા સામસામા મળ્યા.
અને આણુસમૂહોવડે વિંદાએણું એવું અંતરિક્ષ ભયંકર થયું. હે ભારત વૃષ, જે રીતે પ્રજ-

ઓના નાશ વખતે ઉલ્કાપાતવડે યુક્ત એવું યુદ્ધ હોય તેમ તે થયું. અને બાણોના પસારાથી ત્યાં અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો કે જે તણખાસહિત અને દીપ્ત જ્વાળામુક્ત એવો બેઠો સેનાને બાળતો હતો. તે સમયે હે સમર્થ મહારાજ, આવેલા એવા સિદ્ધ આતુ' વચન કહેતા હતા કે, સર્વ યુદ્ધોના મધ્યમાં આ મોટું યુદ્ધ છે અને આ યુદ્ધની સોળમી કળાને પણ સર્વ યુદ્ધો યોગ્ય નથી; તથા શરીને ક્યારે પણ આતું યુદ્ધ થશે નહિ. અહો! બેઠો બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિય જાને કરી સંપન્ન છે તથા શૈર્ષવડે પણ બેઠો સંપન્ન અને ઉગ્ર પરાક્રમવાળો છે. અહો! ભીમસેન તો ભયંકર બળવાળો છે અને એમની અસ્ત્રોમાં કુશળતા જણાય છે, અહો! એ બેઠાનું અતિ પરાક્રમ અને સુંદરતા અશ્વર્થકારક છે તથા યુદ્ધમાં કાળ અંતકને યમની ઉપમા અપાય એવા આ બે ઉમા છે; ને જેવી રીતે બે રૂદ્ર, બે સૂર્ય અથવા બે વમ ઉત્પન્ન થયા હોય તેવી રીતે ઘોર રૂપવાળા પુરૂષોમાં એક એવા બેડ રણ્યમુખિવિરે રહ્યા છે. એવી રીતે સિંધોની વારંવાર વાણી સંકળાતી હતી અને મળેલા દેવતાઓના સિંહનાદ થતો હતો તથા રણ્યમુખિવિરે તે બેઠાનાં અર્ચિત્ય અને અદ્ભુત એવાં કર્મને જોઈ સિંધ અને ચારણોના સમૂહોને વિસ્મય થતો હતો. તેમ તે સમયે દેવતાઓ સિંધ અને મહર્ષિઓ હે મહાબાહો દ્રોણપુત્ર સારં, હે મહાબાહો ભીમસેન સારં, એ રીતે કહેતા હતા; અને હે રાજન્, પરસ્પર જેઓએ અપરાધ કરેલો છે એવા યુદ્ધમાં શરૂ તે બેડ ક્રોધથી નેત્રને ચડાવી એકબીજાને જોતા હતા અને ક્રોધવડે રાતાં નેત્રવાળા ક્રોધથી જોના હોઠ ફરકતા છે, ક્રોધથી જો જો દાંત પીશેલા છે અને તેમજ હોઠ પીશેલા છે એવા બાણરૂપિ જલધારાવાળા અને શસ્ત્રરૂપિ વિજયીવડે પ્રકાશિત એવા મહારથિ તે બે એક બીજાને બાણચૂંટવડે ઢાંકતા હતા અને મહારણ્યવિરે એકબીજાના ખજ અને સારથિને વિધી એકબીજાના ઘોડાઓને બેઠી પરસ્પર બેઠતા હતા. હે મહારાજ, મોટાં યુદ્ધમાં ક્રોધ પામેલા બેડ બાણોને લેધ જલદી એકબીજાના વધની ઇચ્છાવડે ફેંકતા હતા. હે મહારાજ, સેનાના અગ્રભાગમાં શોભિત દુઃખેકરી સડન થાય એવા અને વજ્ર સમાન વેગવાળા તે બે બાણ તેઓને પામી વાગ્યા; અને એક બીજાના વેગથી બાણોવડે અતિ હાનિ થએલા મહાબળવાન તે બેડ તે સમયે તેઓના રથના સારથિના સ્થાનવિષે પ્રજ્ઞા; અને હે રાજન્, ત્યાર પછી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને ચેતનારહિત બની તેનો સારથિ સર્વ સૈન્યના જોતાં રણ્યમુખિથી દૂર લેઈ ગયો; અને હે રાજન્, તેનીરીતેજ વારંવાર વિદ્વલ થતા એવા શત્રુને તપાવનાર પાંડુપુત્ર ભીમસેનને સેનાવિષે તેનો સારથિ રથવડે દૂર લેઈ ગયો.

તથૈવ પાણ્ડવં રાજન્ વિહ્લંતં મુદ્ધુર્મુદ્ધુઃ ।

અપોવાહ રથેનાજૈસારથિઃ શત્રુતાપનમ્ ॥

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि अश्वत्थामभीमसेनयोर्द्वे गुर्जरभावावां

पंचदशोऽध्यायः ॥ ૧૫ ॥

धृतराष्ट्र उवाच—यथा संशप्तकैः सार्षमर्जुनस्याभवद्व्रजः ।

अन्येषां च महीपानां पाण्डवैस्तद्व્રજीहि मे ॥ ૧ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે કે—હે સંજય, જેવી રીતે તે સંશપ્તક યોદ્ધાઓ સાથે અર્જુનનું યુદ્ધ થયું અને બીજા રાજાઓનું પાંડવો સાથે યુદ્ધ થયું તે મને કહે. તેમ અન્યઓના અને

અભ્યુત્પન્નું યુદ્ધ અને બીજા રાજાઓનું પાંડવો સાથે યુદ્ધ થયું હોય તે અને કહે. સંન્ય
કહે છે—હે રાજન, શત્રુઓ સાથે થર પુરપોના દેહને અને પાપને આંત હરનાર એવા
સંપ્રામાને જે પ્રમાણે યજ્ઞોલો છે તે પ્રમાણે કહું છું તે સાંભળો. સત્રુઓને હજીનાર એવો
અભ્યુત્પન્ન સમુદ્ર સરખાં સંશત્તક યોદ્ધાઓનાં સૈન્યપ્રત્યે પ્રેસી જેવી રીતે મહાવાંસુ સમુદ્રપ્રત્યે
પ્રેસી તેને ક્ષોભ પમાડે તેવી રીતે તે ક્ષોભ પમાડતો હતો. ધનંજય એવા અભ્યુત્પન્ને તીક્ષ્ણ
ભક્ષેશવડે શત્રુઓનાં પૂર્ણ ચંદ્રસમાન કાંતિયુક્ત મુખવાળાં અને સુંદર નેત્ર, ભમર અને હાંત-
વાળાં મસ્તકોને કાપી જલદી નાશરહિત એવાં કમળવડે જેમ પૃથ્વીને ઢાંકે તેમ ઢાંકી દીધી;
અને યુદ્ધમાં અભ્યુત્પન્ને ગોળાકાર લાંબા પુષ્પ ચંદન અને અગરવડે શોભિત આયુધ અને હાથના
મોળસહિત અને પાંચ મુખવાળા સર્પસરખા એવા શત્રુઓના બાહુને ક્ષુર નામના હથિઆરો-
વડે કાપ્યા. પાંડવ અભ્યુત્પન્ને ધોડાઓને, રથિઓને, સારથિઓને, ખજાને, ધનુષોને, બાણોને અને
રત્નસહિત એવા હાથોને ધણીવાર કાપ્યા તથા હે રાજન, યુદ્ધમાં અભ્યુત્પન્ને રથોને, હસ્તિઓને
અને ઘોડેવારસહિત એવા ધોડાઓને હજારો બાણોવડે યમરાજના સ્થાન પ્રત્યે મોકલ્યા.
કોષ પામેલા ને પ્રહાર કરતા એવા તે અભ્યુત્પન્ન પ્રત્યે જે રીતે હાથધરી માટે હસ્તિ પ્રત્યે
મહોન્મત્ત હસ્તિઓ દોડે તે રીતે દોડી અતિ કોષ પામેલા અને સાંઠની પેઠે શબ્દ કરતા એવા
તે અતિ થર પુરપો જે પ્રમાણે સાંઠ શીંગડાઓવડે પ્રહાર કરે તે પ્રમાણે બાણોવડે પ્રહાર
કરતા હતા અને તેનું તથા તે યોદ્ધાઓનું યુદ્ધ જે રીતે ત્રૈલોક્ય વિજયવિષે દેવોનું વજ્રવાન
ઈંદ્રસાથે યુદ્ધ થયું હતું તે રીતે રવાડને હર્ષ પમાડનાર થયું હતું અને તે અભ્યુત્પન્ન ચો-
તરદયી અભ્યોવડે શત્રુઓનાં અભ્યોને વારી તુલું બહુ બાણોવડે વિધી પ્રાણને હરતો હતો. તેમ
કાપેલા છે ત્રિવેણી ચક્ર અને અક્ષજેના, જેના સારથિસહિત યોદ્ધાઓ નાશ પામેલા છે. જેનાં આયુધ
અને ભાષાનાશ પામેલા છે, જેના ખજા નાશ પામેલા છે, જેની બંધનરજા અને રશ્મિઓ નાશ પામેલી
છે, એવા રથ, ગુપ્તિ અને કૃપરરહિત, જેનું ધોસર અને રથ તથાસ્થાન કપાએલા છે અને
જેનું અક્ષમંડળ નાશ પામેલું છે એવા રથોને જે રીતે મોટાંવાહણોએ વાયુ વીખેરી નાંખે તે
રીતે કટકા કરતો અને વિસ્ત્રમ્ય પમાડતો એવા અભ્યુત્પન્ન જેવા યોગ્ય, શત્રુઓના ભયને વધાર-
નાર અને હજાર મહારથિની બરોબર એવાં કર્મને કરતો હતો, અને સિદ્ધ તથા દેવર્ષિના
સમૂહો ને ચારણો પ્રસન્ન થતા હતા. દેવતાઓનાં દુઃકુલિ વાગતાં હતાં; અને કેશવ ભગવાન
તથા અભ્યુત્પન્નના મસ્તકવિષે પુષ્પ શૃષ્ટિ પડતી હતી. વળી આકાશવાણી પણ થઈ કે જે નિરં-
તર ચંદ્ર, અગ્નિ, વાયુ ને સૂર્યની કાંતિ, દીપ્તિ, બળ, અને સુતિને ધારણ કરે છે તે આ
બે એક રથમાં બેઠેલા થરા કેશવ અને અભ્યુત્પન્ન જણા અને શિવની પેઠે જતી સકાય નહિ
તેષા છે; અને સર્વ પ્રાણીઓમાં ઉત્તમ એવા થર આ બે નરનારાયણરૂપ છે. હે ભારત,
જાણી રીતે આ મોટું આશ્ચર્ય જોઈ તથા સાંભળી અતિ યત્નવાન એવા અશ્વત્થામા રજુ-
ભૂમિવિષે શીકૃષ્ય અને અભ્યુત્પન્ન પ્રત્યે દોષા. પછી શત્રુઓને હજીનારા જેના અગ્રભાગ છે
એવા બાણોને દેહનાર પાંડવ અભ્યુત્પન્ન પ્રત્યે હસતા હોય તેમ દોષાપુત્ર અશ્વત્થામા બાણસહિત
એવા હાથવડે બોલાવી કહેવા લાગ્યા કે—હે વીર, આ દેશને પ્રાપ્ત થયેલા અને જો. પૂન્ય
અભિધિ માનતા હો તો આજ સંપૂર્ણ મનવડે અને યુદ્ધવિષે અતિશયજાણને આપો. એવી
રીતે આશ્ચર્યપુર્ણ અશ્વત્થામાએ યુદ્ધની હજીનારે મોંઘાવેલો અભ્યુત્પન્ન સ્વપ્નમાં બહુ માનવા

લાગ્યે અને શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે આવી રીતે બોલ્યો કે—હે માધવ, મારે સંસારક યોદ્ધાઓને મારવા છે અને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અને યુદ્ધસાર બોલાવે છે. મારે આ ટેકાણે જે પ્રથમ કરવા મોગ્ય હોય તે કહો. અને જે માનતા હો તો આતિથ્યકર્મના સત્કાર માટે આજા આપો. આ પ્રમાણે અર્જુનનાં વચન સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન વિધિવડે બોલાવેલા જ્યેષ્ઠાલી કુતિપુત્ર અર્જુનને જે પ્રમાણે વાયુ ધન્દને યત્ર પ્રત્યે લેધ જાય તે પ્રમાણે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાની સમીપ લેઈ ગયા અને એકમનવાળા તે દ્રોણપુત્રને બોલાવી કેશવ ભગવાન કહેવા લાગ્યા કે,—હે અશ્વત્થામાન, સ્થિર થઈ જલદી પ્રહાર કરો અને સહન કરો; કારણ કે સ્વામિના શરીરને સેવવા મારે ઉપશ્ચિન્નનોતો આજ વખત છે. બ્રાહ્મણોનો સૂદમ વિવાદ હોય છે અને ક્ષત્રિયોના જય તથા પરાજય સ્થલ હોય છે; મારે દિવ્ય એવા કુતિપુત્ર અર્જુનના જે સત્કારને મોહથી ધ્રુષ્ટો છો તેને પામવા ધ્રુષ્ટો હોય તો સ્થિર થઈ આજ પાંડવ અર્જુન પ્રત્યે યુદ્ધ કરો. એ રીતે વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણે કહેલા બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ એવા અશ્વત્થામાએ 'તેમજ કરીશ' એમ કહી સાઠ નારાય બાણોવડે કેશવ ભગવાનને, અને ત્રણ નારાયવડે અર્જુનને વિધ્યા. અતિ-ક્રોધ પામેલા અર્જુને ત્રણ બાણોવડે તેમના ધનુષને કાપી નાંખ્યું. પછી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ વળી અતિધોર એવું બીજું મનુષ્ય લીધું અને તેને નિમેષ વખતમાં સજ્જ કરી અર્જુન અને કેશવ ભગવાનને વિધ્યા. તેમાં વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણને તીક્ષ્ણ એવા ત્રણ બાણોવડે અને પાંડવ અર્જુનને હજાર બાણોવડે વિધ્યા; વળી તે સમયે યુદ્ધમાં અર્જુનને સ્થિર કરી તેમણે હજારો લાખો અને અચૂરદ બાણ ઉત્પન્ન કર્યા; હે મારિય, યોગના બળવાળા એવા અશ્વત્થામાના ભાથાથી, ધનુષથી, પ્રત્યંચાથી, બાહુથી, કરથી, છાતીથી, મુખ, નાસિકા અને નેત્રથી, કાનથી મરતકથી અગમંથી, ફવાડાંથી, અને કવચથી, રથ તથા ખજૂરથી, બાણો પડવા લાગ્યા. અને મોટા એવા બાણસમૂહવડે માધવ અને પાંડવ એવા શ્રીકૃષ્ણ ને અર્જુનને વિધી હુઈ પામેલા એવા તે મોટા મેધના શબ્દ સરખો નાદ કરવા લાગ્યા. તેમના તે શબ્દને સાંભળી પાંડુપુત્ર અર્જુન અચ્યુત ભગવાન પ્રત્યે બોલ્યો કે,—હે માધવ, ગુરના પુત્ર અશ્વત્થામાનું મારા પ્રત્યે કુરાતમાપણું જુઓ કે આપણને બેને બાણરૂપિ ધરવિષે પેસારી વંચ પામેલા માને છે. આ હું છું તે શિક્ષા અને બળવડે તેમના સંકલ્પને હણું છું. એમ કહી હે ભરતશ્રેષ્ઠ, ફેંકેલા તેમના એક એક બાણને જેવી રીતે આડળને વાયુ મટાડે, તેવી રીતે ત્રણ ત્રણ કેટકા કરી કાપી નાંખ્યા. પછી ૧૨ીને પાંડુપુત્ર અર્જુને ઉગ્રબાણોએ કરી ઘોડા, સારથિ, રથ અને હસ્તિઓ સહિત એવા સંસારક યોદ્ધાઓને તથા ખજૂર અને પામદળોના સમૂહોને વિધ્યા. તે ટેકાણેજ તે વખતે જે જે રૂપવાળા જે જે મનુષ્યો જોતા હતા તે તે મનુષ્યો તે સમયે આત્માવડે આત્માને બાણોવડે વ્યાપ્ત થએલા માનતા હતા. અને ગાંડિવધનુષવડે ફેંકેલા જૂદા જૂદા રૂપવાળા તે બાણ રણજૂ મિવિષે એક ગાઉ દૂર રહેલા એવા પણુ હસ્તિઓ અને પુરૂષોને હણતા હતા. જેવી રીતે વનમાં ફરશિઓવડે કાપેલા અતિ મોટા વૃક્ષ પડે તેવી રીતે મદ ઝરતા હસ્તિઓની સુંદ ભાસાંઓવડે કપાવાથી પડતી હતી; અને પછીથી પર્વતોની પેઠે પોતા ઉપર બેસનાર નરોસહિત તે હસ્તિઓ જે પ્રમાણે વજ્રવાન ધન્દના વજ્રે કરી બેદ પામેલા એવા પર્વતના સમૂહ પડે તે પ્રમાણે પડતા હતા. ગર્ધર્વના નગરસમાન આકારવાળા સારી રીતે કલ્પેલા શિક્ષિત વેગવાળા ઘોડાઓવડે જોડેલા રથોમાં બેઠેલા એવા શત્રુઓ પ્રત્યે ધનંજય અર્જુન બાણરૂપિ કર્તો હતો અને બાણોવડે તેમને હણતો હતો. તેમજ અતિ શણુગારેલા એવા

ધૌરિવારોને અને પાપદળોને નાશ પમાડતો હતો. અર્જુનરૂપિ હુમના નાશ સમયનો સર્વ કુખેકરી શોષ પામે તેવા સંશયક યોદ્ધારૂપિ સમુદ્રને તીક્ષ્ણ એવા બ્રાહ્મરૂપિ કિરણોવડે શોષ પમાડતો હતો. ફરીને ઉતાવળો એવો અર્જુન દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વજ્રસરખા અને મહાવેગવાળો એવા નારાયણોવડે જે પ્રમાણે વજ્રવાન એવો દર્પિત મર્વ તને ભેદે તે પ્રમાણે ભેદતો હતો. ઘોડા અને સારથિસહિત એવા તે અર્જુન પ્રત્યે ક્રોધ પામીશ્ચા અને યુદ્ધ કરવાને ઇચ્છનાર એવા આચાર્યપુત્ર અશ્વત્થામા બ્રાહ્મણોવડે દુઃખ કરવા આવ્યા અને ફેંકેલા તેમના બ્રાહ્મણ કુલપુત્ર અર્જુને કાપ્યા. તે પછી અતિ ક્રોધ પામેલા એવા અશ્વત્થામાએ પાંડુપુત્ર અર્જુન વિષે જે રીતે ગૃહપ્રત્યે આવેલા યોગ્ય અતિથિ પ્રત્યે નિવેદન કરે તે રીતે અસ્રો ફેંક્યા. એ પછી સંશયક યોદ્ધાઓને તણ પાંડુપુત્ર અર્જુન જેવી રીતે દાન કરનાર પુરૂષ પંક્તિવિષે ન રહેલા અર્થિઓને તણ પંક્તિવિષે ખેડેલા અર્થિપ્રત્યે જાપ તેવી રીતે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રત્યે ગયો.

અથ સંશયકાંસ્ત્યક્ત્વા પાણ્ડવો દ્રોણિમખ્યચાત્ ।

અપાક્લેયાનિવં ત્યક્ત્વા દાતા પાક્લેયમાર્થનં ॥

इति श्रीमद्भाभारते कर्णपर्वणि अश्वत्थामार्जुनसम्बादे गुर्जरभाषायां
योद्धशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

સજય ઉવાચ—તતઃ સમમ્બથુકં શુકાક્રિસર્વચ્ચોઃ ।

नक्षत्रमभितो व्योम्नि शुकागिरसयोरिव ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—તે સમયે શુક અને બૃહસ્પતિની સમાન તેજસ્વાળા તે ખેડેલું યુદ્ધ જે પ્રમાણે નક્ષત્રોની સમીપ શુક અને બૃહસ્પતિનું યુદ્ધ થાય તે પ્રમાણે થયું. જેવી રીતે વંક ચાલનારા ખેડ ગ્રહ લોકોના ત્રાસને કરનાર થાય તેવી રીતે દીપ્ત એવા બ્રાહ્મરૂપિ કિરણોવડે એક બીજાને સંતાપતા એવા તેઓ લોકોના ત્રાસને કરનાર થયા, તે પછી અર્જુને નારાયણે અશ્વત્થામાને ભમરના મધ્યમાં અત્યંત વિદ્યા. તેણે કરી તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા જે રીતે ઉંચા કિરણવાળા સૂર્ય શોભતા હોય તે રીતે શોભતા હતા. તેમ તેમના હજારો બ્રાહ્મણો પીડિત એવા શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન પણ જેમ પોતાના કિરણસમૂહોવડે દીપ્ત એવા હુમના નાશ સમયના બે સૂર્ય શોભે તેમ શોભતા હતા. ત્યારપછી વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણનો પરાભવ થવાથી અર્જુને સર્વ તરફ ધારવાળા અસ્ત્રને ફેંક્યું અને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વજ્ર, અગ્નિ, અને યમના દર્પિત સરખા બ્રાહ્મણોવડે વિદ્યા. જે બ્રાહ્મણોવડે ધામલ થએલો એવા કાળ પણ વ્યથા પામે તેવા તીવ્રવેગવાળા સારી રીતે ફેંકેલા બ્રાહ્મણોવડે ભયંકર ક્રમવાળા અને અતિ તેજસ્વિ એવા તે અશ્વત્થામાએ કેશવ ભગવાન અને અર્જુનને મર્મસ્થાનોવિષે વિદ્યા. એ રીતે યત્ન કરતા એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના બ્રાહ્મણો તેથી બચ્યા અને સુંદર પુખ્તવાળા બ્રાહ્મણોવડે નિવારી તથા એક શર એવા તેમને ઘોડા, સારથિ અને વજ્રસહિત હંકી દેખ અર્જુન સંયોગક યોદ્ધાઓની સૈન્ય પ્રત્યે ગયો; અને તે સારી રીતે ખેડેલા બ્રાહ્મણોવડે યત્નઓના ધનુષને, બ્રાહ્મણો, સૌથીઓને, ધનુષની પ્રત્યંચાઓને, હાથને, ભુજને, હાથમાં રહેલાં શસ્ત્રને, હોત્રોને, અંગને, ઘો-

હાએને, રથના સાંચિલ દંડને, વગ્રીને, માળાઓને, આભૂષણોને, ચરને, પ્રખટારને, અર્ધ મનેહર
 તથા સુંદર એવાં વિચુપ્ત ન થયે ઉભેલા સર્વ સુખ્યોનાં મસ્તકોને કાપવા લાગ્યો. તે વખતે
 તેણે ફેંકેલા અનેક બાણોવડે યત્ન કરનાર હરનરાએ બેસવાનાં સ્થાનરૂપ કરેલા સારી રીતે
 જાળ કરેલા એવા રથ, ઘોડા અને હસ્તિઓ નાશ પામવા લાગ્યા, અને તે બાણો સાથેજ
 રાજાઓ પડવા લાગ્યા. કમળ તથા સુવં અને પૂર્ણ ચંદ્રસમાન ચુખવાળાં ચુકટમાળા અને આભૂ-
 ષણોવડે ઉજ્જવલ એવાં મનુષ્યોનાં મસ્તકો ભલ્લ, અર્ધચન્દ્ર અને કુરવડે કાપેલાં પૃથ્વીવિષે તે
 ઠાણે પડતાં હતાં. તે સમયે હણવાને ઇચ્છતા એવા શરા કલિંગ, બંગ, અંગ, અને નિષાદ
 ઘોડાઓ દેવના હસ્તિ સરખી કાંતિવાળા હસ્તિઓવડે પાંડુપુત્ર અર્જુન પ્રયે દોડ્યા. કૃતિપુત્ર
 અર્જુન તે હસ્તિઓની સુંદર, આવતને, કવચને, ચર્મને, ખજને અને પતાકાઓને કાપ્યા.
 તે વખતે જે રીતે વજ્રવડે હણેલાં એવાં પર્વતોનાં શિખરો પડે તે રીતે પડ્યા. તેઓ નાશ
 પામ્યા ત્યારે ચુકટવાનું અર્જુન જે રીતે વાયુ મોટા વાદળના સમૂહોવડે ઉડ્ય પામતા સૂર્યને
 ઢાંકી દે તે રીતે ગુરૂના પુત્ર અશ્વત્થામાને ઉડ્ય પામેલા સૂર્યની સમાન વર્ણવાળા બાણોવડે
 ઢાંકવા લાગ્યો. તે સમયે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ તીક્ષ્ણ બાણોવડે અર્જુનના બાણોને કાપી
 તથા અર્જુન અને વસુદેવપુત્ર કૃષ્ણને ઢાંકી દેઇ જે પ્રમાણે આકાશમાં મેઘ સૂર્ય અને ચન્દ્રને
 ઢાંકી વર્ષાકાળમાં નાદ કરે તે પ્રમાણે નાદ કર્યો. તે ઠાણે તે રાત્રોવડે પીડિત એવા અર્જુનને
 જલદી નહીંક નહીં સુંદર પુખવાળા બાણોવડે બાણરૂપિ અંધકારને
 મટાડી તે અશ્વત્થામાને અને તમારા બીજા સર્વ ઘોડાઓને વિખ્યા. રથવિષે
 બાણોને લેતા, સાંધતા અને ફેંકતા એવા અર્જુન દેખાતો ન હતો અને મનુષ્યો,
 રથોને, હસ્તિઓને, ઘોડાઓને અને પાણ્ડવોને બેઠેલા દેહવાળા અને નાશ પામેલા દેખતા હતા.
 તે વખતે ઉતાવળા એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ જે રીતે એક બાણને ફેંકે તે રીતે દસ
 એવા ઉત્તમ નારાયણોને સાંધી ફેંક્યા. તેઓમાંના પાંચ અર્જુનને લાગ્યા અને સંદેશુખ-
 વાળા પાંચ અચ્યુત ભગવાનને વાગ્યા. તે બાણોવડે ધાવલ થએલા લોકોને અવતા એવા મનુ-
 ષ્યોમાં યુધ્ધ કુબેર અને ઇન્દ્ર સરખા તે બે સમાપ્ત વિદ્યાવાળા અશ્વત્થામાવડે તેવી રીતે
 પરાભવ પામ્યા કે રણભૂમિવિષે બીજાઓ તેઓને નાશ પામેલા માનવા લાગ્યા. એ સમયે
 દશાહકુળના નાથ એવા શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને કહ્યું કે-પ્રમાદ થું કરે છે? આ ઘોડાને માર;
 કારણ કે ઉપેક્ષા કરેલો આ જેવી રીતે કિપારહિત બ્યાધિ દુઃખને કરનાર થાય તે રીતે કહ-
 રૂપ થશે ને દોષને કરશે. એ રીતે શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી અર્જુન 'તેમ કરું છું' એ
 રીતે અચ્યુત ભગવાનને કહી પ્રમાદ રહિત એવા પ્રત્યક્ષી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને બાણોવડે
 પીડવા લાગ્યો. પછીથી કાપ પામેલા એવા તેણે યુદ્ધમાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને જીતવાના લેપયુક્ત
 ઉત્તમ એવા ભુજાપ્રત્યે, હાતિપ્રત્યે, મસ્તકપ્રત્યે, તેમજ નિરપય એવા સામળ પ્રત્યે, ગાંડિવધનુ-
 પૃથી ફેંકેલા કર્ણુરહિત એવા બાણોવડે ભેદ્યા. તે બાણો ભોતરાઓને કાપી, ઘોડાઓને વાગ્યા
 અને ઘોડાઓ તે અશ્વત્થામાને રણભૂમિથી અગ્નિ દર લેઇ ગયા. વાયુસમાન વેગવાળા તે ઘોડા-
 ઓએ લેઇ જવાએલા અને હલ કૃતિપુત્ર અર્જુનના બાણોવડે પરાભવ પામેલા તે સુધિમાત્ર
 અશ્વત્થામા વિચાર કરી. ફરીને બાવી કૃતિપુત્ર અર્જુન સાથે મુઠ્ઠા કરવા ઇચ્છતા ન હતા
 અને અગિરાના કુળમાં થએલા પુરોચન દેવ એવા તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા રણભૂમિ પર મી-

કૃષ્ણ અને અર્જુનવિષે જ્યને નિશ્ચયથી જાણી ધોડાઓને નિયમમાં રાખી આશ્વાસના કરી રથ, ધોડા અને મનુષ્યવડે ગાઢ એવા કર્ણના સૈન્યમાં પેલા. જેવી રીતે મંત્ર ઔષધ અને ક્રિયાના થોડે દેહથી વ્યાધિને હરાય તેવી રીતે વિરૂદ્ધારી અશ્વત્થામા ધોડાઓવડે રણભૂમિથી હરણ કરાયા, તેથી કેશવ ભગવાન અને અર્જુન વાયુવડે ફરકતા પતાકાવાળા અને પ્રવાહ તુલ્ય નાદવાળા રથે કરી સ શક્તક યોદ્ધાઓ સમીપ ગયા.

સંઘાતકાનમિહુલૌ પ્રયાતૌ કેશવાર્જુનો ।

પ્રાતોદ્ તપતાંકન સ્પન્નમૌષ્ણના ના ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि अश्वत्थामपराजये गुर्जरभाषायां सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥

અધ્યાય ૧૮ એ—દંડધારનો વધ.

સંઘાતકાચ—અયોત્તરેણ પાણ્ડુનાં સેનાયાં ધ્વનિકલ્પિતઃ ।

રથનાપાણ્ડુનાં સેનાં શબ્દધારણ વધ્યતામ્ ॥૧૭॥

સંજય કહે છે કે—એ પછી સેનાવિષે દંડધાર યોદ્ધાથી વધ પામતા એવા રથ, હસ્તિ, ધોડા અને પાયદળોનો શબ્દ ઉત્તર તરફથી ઉત્પન્ન થયો. તે સમયે રથને પાછો વાળી ગરૂડ અને વાયુ જેવા વેગવાળા ધોડાઓને ચલાવતા એવા કેશવ ભગવાન અર્જુન પ્રત્યે યોધ્યા કે મગધદેશનો રાજા નાથ કરનાર હસ્તિવડે અતિ પરાક્રમી અને શિક્ષા તથા જળવડે ભગદત્તની બરાબર છે માટે પ્રથમ એને હણી પછીથી સંશ્લષ્ટક યોદ્ધાઓને હણુને. એ રીતે વાક્યના અંત વખતમાં કુતિપુત્ર અર્જુનને દંડધાર રાજાના સમીપ લેઈ ગયા. તે સમયે જે રીતે મહોવિષે કેશરહિત એવો કેતુ નામનો ગ્રહ સહન ન થાય એવો મગધ-દેશના યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવો તે, શત્રુઓની સેનાને જે પ્રમાણે વિસ્તારવાનું એવું દારૂણ ગ્રહ કેતુ સહજ પૃથ્વીને પીડે તે પ્રમાણે પીડવા લાગ્યો. જળસુર જેવા મોટા મેધના શબ્દ જેવા શબ્દવાળા શત્રુઓને હણુનારા સારી રીતે સંજય કરેલા હસ્તિઉપર બેઠેલા એવો તે બાણોવડે હજારો રથ, ધોડા અને હસ્તિઓના સમૂહોને તથા મનુષ્યોને હણુતો હતો. કાળ-ચક્રની પેઠે તેનો હસ્તિઓમાં ઉત્તમ એવો હસ્તિ પગવડે રથોને ફગાવી છુંદી નાખતો હતો. સુંદરવડે ધોડાઓને તથા સારથિસહિત યોદ્ધાઓને હણુતો હતો. પગવડે હસ્તિઓને હણુતો હતો, તેમ જે રીતે શબ્દવાન એવા સ્પૃહ નળને હણે તે રીતે તે રાજા જળવાન હસ્તિઓમાં ઉત્તમ એવા હસ્તિવડે દંડ લોહનાં બાજરાવડે શોભિત એવા મનુષ્યોને અને પાયદળોસહિત ધોડાઓને પણ નાશ પ્રમાડતો હતો. એ સમયે પ્રત્યંચા તથા અને નેમિના શબ્દયુક્ત, મૃદંગ બેરી ને બહુ શબ્દના શબ્દવાળા તથા હજારો રથ, ધોડા અને હસ્તિઓ-વડે સંકુલ એવા તે સૈન્યના ભાગમાં અર્જુન ઉત્તમ હસ્તિ સામે ગયો. તે સમયે દંડધાર બાર ઉત્તમ બાણોવડે અર્જુનને અને સોળ બાણોવડે ભગવાનને વિંધ્યા તથા ત્રણ ત્રણ બાણોવડે ધોડાઓને વિંધી પછીથી નાદ કર્યો અને તે વારંવાર હાસ્ય કરવા લાગ્યો. તે વખતે કુતિ પુત્ર અર્જુને એ રાજાના ગ્રહંચા અને બાણસહિત એવા ધનુષને, શોભિત એવા જ્વળને અને પછીથી સહાયતા કરનાર એવા સારથિને બાલાવડે હણ્યો. તે વખતે પર્વત અને વજ્રોના અધિપતિ એવો તે રાજા ક્રોધ્યો અને પછીથી અર્જુનને ગદ કરનાર

અને વાયુ સમાન વેગવાળા મત હસ્તિવડે અત્યંત ક્ષોભ પમાડવાને ઇચ્છતા એવા તેણે તોમરવડે જનાર્દન ભગવાનને અને અર્જુનને પ્રહાર કર્યો. એ પછી પાંડુપુત્ર અર્જુનને એના હાથિની-સુંદર સરખા બે બાહુને અને પૂર્ણચંદ્ર સરખા મુખવાળા મસ્તકને ત્રણ કુરશઓવડે સાથેજ કાપી નાખ્યું. તે વખતે પછીથી અનેક બાણોવડે હસ્તિને વિંધ્યો. સુવર્ણ શોભિત એવા કુંતિપુત્ર અર્જુનના બાણોવડે બ્યામ એવો તે સુવર્ણમય કવચવાળો હસ્તિ જે રીતે રાત્રિવિષે દ્વાપિવડે પ્રકાશિત છે એમવત્ અને વૃક્ષ જેમાં એવો પર્વત શોભે તે રીતે શોભતો હતો. વેદનાવડે પીડિત મેધનાદ સરખા શબ્દવાળો ફરતો, ભાગતો અને મધ્યમાં પડતો એવો તે દોડ્યો અને જે પ્રમાણે વજ્રવડે કાપેલા પર્વત પડે તે પ્રમાણે પીડિત એવો આવતસહિત પડ્યો. રણુશૂભિવિષે ભાષના હણવાથી દંડધાર રાજા હિમ સરખા શુભ સુવર્ણમય માળાવાળા અને હિમાચળનાં શિખરની ઉપમા અપામ એવા હસ્તિવડે હણવાને ઇચ્છતો એવો શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન પ્રત્યે ગયો; અને તેણે સૂર્યના કિરણ સમાન કાંતિવાળા તીક્ષ્ણ ત્રણ તોમરવડે જનાર્દન ભગવાનને અને પાંચ તોમરવડે અર્જુનને વિંધી બીજાઓને શબ્દ કરાવી નાદ કર્યો. તે સમયે પાંડુપુત્ર અર્જુનને એમના બે બાહુને કાપ્યા. કુરવડે કાપેલા સુંદર બાહુબંધવાળા, ચંદનવડે શોભિત અને તોમરસહિત એવા, હસ્તિચક્રા સાથે પડતા તે બે બાહુ જે પ્રમાણે પર્વતનાં શિખરથી પડતા એવા સુંદર બે મોટા સર્પ શોભે તે પ્રમાણે શોભતા હતા. તેથી રીતે મુકુટવાન અર્જુનને અર્ધચંદ્રવડે હણેલું એવું દંડનું મસ્તક હસ્તિચક્રા પૃથ્વિવિષે પડ્યું અને લોહિવડે ભિન્નએલો પડતો એવો તે જેવી રીતે અસ્તાચલચક્રા પશ્ચિમદિશાપ્રત્યે જતા એવા સૂર્ય શોભે તેવી રીતે શોભતો હતો. એ પછી કુંતિપુત્ર અર્જુનને સૂર્યના કિરણસરખા શોભિત એવા ઉત્તમ બાણવડે શુભ ઉત્તમ વાદળ સરખા હસ્તિને ભેધો. તે ટાણે નાદ કરતો એવો તે હસ્તિ જે રીતે વજ્રવડે હણેલું હિમાચલનું શિખર પડે તે રીતે પડ્યો. ત્યારપછી યુદ્ધમાં અર્જુનને તે સરખા ઉત્તમ હસ્તિઓ ઉપર બેસનારા અને જીતવાને ઇચ્છનારા બીજા યોદ્ધાઓને જે પ્રમાણે તે બે હાથિઉપર બેઠેલાઓને કર્યા તેવી રીતેજ કર્યા. તે સમયે અતિ મોટું એવું શત્રુનું સૈન્ય નાડું અને યુદ્ધમાં પરસ્પર હણનાર એવા સમુદાયથી મળેલા એકબીજા પ્રત્યે પડતા હતા અને બહુ બોલનાર એવા પુરૂષો, હસ્તિ, રથ અને ઘોડાઓ પડ્યા તથા નાશ પામ્યા. એ સમયે પોતાના સૈનિકો અર્જુનને વિંદી વળી જે રીતે દેવતાઓના સમૂહ ઈન્દ્રને વિંદી વળી કહે તે રીતે કહેવા લાગ્યા કે હે શર, જે પ્રમાણે મરણથી પ્રજા ભય પામે તે પ્રમાણે અમે જેનાથી ભય પામતા હતા તે શત્રુને તમે હણ્યો તે સાદું કર્યું. હે શત્રુને હણનાર, જે આવી રીતે બળવાન શત્રુઓએ પીડેલા આ લોકને ભયથી નહિ બચાવે તો જેથી રીતે આ શત્રુઓના હણવાથી આપણને હર્ષ થાય છે તેવી રીતે શત્રુઓને હર્ષ થશે. એ રીતે હોય તેમ ફરીને પણ રેનેહિજનોએ કહેલી વાણીને સાંભળી પ્રસન્ન મનવાળો અર્જુન પછીથી તેમનો સત્કાર કરી ફરીને સંશયક યોદ્ધાઓના સમૂહને હણવા ગયો.

इतिव भयञ्च सुहृद्भिरीक्षिता निशम्य वाचः सुमनास्ततोर्जुनः ।

यथानुरूपे प्रतिपूज्य तं जनं जघानसंशयकस्तद्वहा पुनः ॥

इतिश्री महाभारते. कर्णपर्वणि दण्डवधे गुर्जरभाषायामष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

અધ્યાય ૧૯ મો—સંકુલ યુદ્ધ.

સંજયસવાચ—પ્રત્યાગત્ય પુનર્જિષ્ણુજૈત્રેસંજ્ઞાસકાનં વહુન ।

વક્રાતિવક્રગમનાવક્કારકં દૃષ પ્રથઃ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન, જે રીતે વક્રમાં પણ વક્ર એવા ચાલવાથી મંગલ નામનો મહા પીડા કરે તે રીતે ફરીને બહુ એવા સંજ્ઞામક યોદ્ધાઓ પ્રત્યે આવી જીજ્ઞાસુ એવા અર્જુન પીડા કરતો હતો. હે બારત, કુતિપુત્ર અર્જુનના બાણોવડે હણાએલા એવા નર, ઘોડા, રથ અને હસ્તિઓ ચલિત થતા હતા, બમતા હતા, નાશ પામતા હતા, પડતા હતા અને મ્થાનિ પામતા હતા. સંગ્રામવિષે પાંડુપુત્ર અર્જુન ભલ્લ, ક્રુર, અર્ધચન્દ્ર અને વત્સહંત એવાં શત્રોવડે સામા યુદ્ધ કરનાર સત્રુઓના શરપુરૂષોના ઘોડાઓને, રથઉપર બેઠેલા સારથિઓને, ખજને, ધનુષને, બાણને, હાથને, હાથમાં રહેલા શસ્ત્રને, બાહુને અને મસ્તકોને કાપતો હતો. જે રીતે ગાયને માટે વૃષભ વૃષભ પ્રત્યે જ્ય તે રીતે હનરેશ અને લાખો શરાઓ અર્જુન પ્રત્યે જતા હતા, અને જેનું પૂર્વ ત્રેલોક્યના વિજ્યવિષે દૈત્યોનું વજ્રવાન ઇન્દ્રસાથે યુદ્ધ થયું હતું, તેનું તે યોદ્ધાઓનું અને તે અર્જુનનું રૂવાડોને હર્ષ પમાડનારું યુદ્ધ થયું. જ્યારે તે અર્જુનને ઉમાયુષે કંઈક સર્પની પેઠે ત્રણ બાણોવડે વિધ્યે અને અર્જુનને તેનું મસ્તક કાપાથી હરિ કીધું ત્યારે ક્રોધ પામેલા તેઓ જૂદાં જૂદાં શત્રોવડે અર્જુનપ્રત્યે જે પ્રમાણે ગ્રીષ્મકાળમાં વાયુએ પ્રેરેલા મેઘ હિમાચલ પ્રત્યે વૃષ્ટિ કરે તે પ્રમાણે વૃષ્ટિ કરતા હતા. અને અર્જુન સારી રીતે ફેંકેલા બાણોવડે સર્વ તરફથી સત્રુઓનાં શત્રોને નિવારી થયા એવા સર્વ સત્રુઓને હણતો હતો અને તે સમયે અર્જુન બાણોવડે જેના ત્રિવેણીના સમૂહ કાપેલા છે, જેના ઘોડા હણેલા છે, જેની રાશ, ચક્ર અને અક્ષ કાપેલા છે, જેનું અનુકર્ષ (નીચેનું લાકડું) નાશ પામેલું છે અને જેનો નાશ પામેલો સર્વ સામાન છે એવા રથોને તથા જેના હાથમાંથી બાથા પડી ગયેલા છે અને જેનું ચક્ર, રથ અને ખજ ગયેલા છે એવા પડખાના સારથિઓને કરતો હતો. તે વખતે બાગી પડેલા ઉત્તમ એવા તે રથો જે રીતે અગ્નિ, વાયુ અને પાણીવડે નાશ પામેલાં ધનવાન પુરૂષોનાં ઘર શોભે તે રીતે શોભતા હતા અને વજ્ર તથા અશ્વનિ સરખા બાણોવડે જેના મર્મ બેદી નાખેલા છે એવા હસ્તિઓ જે પ્રમાણે વજ્રપાતરૂપિ અશ્વિલાગતા ધર પડે તે પ્રમાણે પડતા હતા. અર્જુન તાડન કરેલા એવા થયા ઘોડાઓ; ઘોડેસ્વાર સહિત જિજ્ઞા અને આંતરડારહિત ક્ષીણ થયેલા, રૂધિરવડે બિભલેલા અને અતિ દુઃખે ફરી જોવાય તેવા પૃથ્વીવિષે પડતા હતા. હે મારિષ, સભ્યસાગ્રિ અર્જુન નારાયણવડે વિધેલા નર, ઘોડા અને હસ્તિઓ બમતા હતા, ડેસો ખાતા હતા, પડતા હતા, નાદ કરતા હતા અને ગધાનિ પામતા હતા. જે પ્રમાણે પૂર્વે મહેન્દ્ર દાનવોને મારતો હતો તે પ્રમાણે કુતિપુત્ર અર્જુન શિલાવડે તીક્ષ્ણ કરેલા વજ્ર, અશ્વનિ અને વિષની ઉપમા અપામ એવા અનેક બાણોવડે યોદ્ધાઓને મારતો હતો અને મહામૃત્યવાળાં જેનાં કવચ અને આભૂષણ છે, જેનાં જૂદાં જૂદાં રૂપવાળાં અગ્ર અને આયુધ છે એવા કુતિપુત્ર અર્જુનને હણેલા શર યોદ્ધાઓ રથ અને ખજસહિત પડતા હતા. વિદ્વાન અને સંજ્ઞાથી જનોવિષે પ્રખ્યાત ધુવ્યર્ધવાળા અને શરીરોવડે પૃથ્વીને પામેલા જતાએલા એવા યોદ્ધાઓ ઉત્તમ કર્મોવડે સ્વર્ગપ્રત્યે જતા હતા. એ પછી જેને ક્રોધ ઉપચ્છન્ન થયેલો છે એવા જૂદાં જૂદાં દેશના અધિપતિ રાજાઓ તથા સૈન્યસહિત તમારા યોદ્ધાઓ રથોમાં ઉત્તમ એવા

અર્જુન પ્રત્યે દોડ્યા. રથ, ધોડા અને હસ્તિઓએ ધારણ કરેલા હથેલાવાને ધ્રુવતા અને જલદી જુદા જુદા પ્રકારવાળાં આયુધને ફેંકતા એવા પાયદળો દોડતા હતા. તે સમયે ચોદારૂપિ મોટા મેધે કરેલી આયુધરૂપિ મોટી વૃદ્ધિને અર્જુનરૂપિ વાયુ જલદી તીક્ષ્ણ બાણો-વડે નાશ પમાડતો હતો. પછી ધોડા, પાયદળ, હસ્તિ અને રથસહિત એવા મહાશક્તોના સમૂહરૂપ જલાશ્વરને જલદી તરવાને ધ્રુવતા એવા તે કુતિપુત્ર અર્જુનને વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણ કહેવા લાગ્યા કે—હે પાપરહિત એવા કુતિપુત્ર અર્જુન, શું ક્રોડા કરે છે ? આ સંશયક ચોદાઓને હણી પછી કર્ણના વધવિષે ઉતાવળો ચા. તે સમયે શ્રીકૃષ્ણને અર્જુનને ‘કીક’ એમ કહી જે પ્રમાણે ઈંદ્ર દૈત્યોને હણે તે પ્રમાણે બળથી શત્રોવડે શેષ રહેલા સંશયક ચોદાઓને હણ્યા. તે ટાણે સાવધાન એવા પશુ કાષ્ઠ પુરૂષોએ જલદી રણભૂમિવિષે બાણોને લેતા, સાધિતા ને ફેંકતા એવા અર્જુન જેવાતો ન હતો; અને સૂર્યના કિરણસરખા તેના ચેત એવા તે ધોડાઓ જેવી રીતે હંસ સરોવર પ્રત્યે પેસે તેવી રીતે સેનાપ્રત્યે પેસતા હતા. એ ગોવિંદ ભગવાન આશ્ચર્ય માનવા લાગ્યા અને ન્યારે સંગ્રામભૂમિવિષે મનુષ્યોના ક્ષમ થતો હતો ત્યારે અર્જુનને જોતા એવા ગોવિંદ ભગવાન કહેવા લાગ્યા કે—હે ભારત કુતિપુત્ર અર્જુન, દુર્યોધનને માટે પૃથ્વી વિષે રાગઓના મહાભયંકર એવા આ મોટા નાશ થાય છે. હે ભારત, મોટા ધનુર્ધારિણોનાં ધનુષવડે વિધેલાં સુવર્ણપૃષ્ઠવાળાં ધનુષને, આશૂ-પણોને તથા બાથાઓને જે. સુવર્ણમય પુંખવડે શોભિત નમેલપર્વવાળા બાણોને અને તૈલવડે તીક્ષ્ણ કરેલા નારાયને મૂકેલા સર્પોની પેટે જે. હે ભારત, સર્વ તરફથી ફેંકેલા વિચિત્ર અને સુવર્ણવડે શોભિત એવા તોમરને તથા સુવર્ણ પૃષ્ઠવાળાં ધનુષવડે વિધેલા ચર્મને જે. સુવર્ણયુક્ત એવા પ્રાસને, કનકવડે શોભિત એવી શક્તિઓને, સુવર્ણમય પટાઓવડે બધેલી મોટી ગદાઓને, સુવર્ણમય લાકડીઓને, સુવર્ણશોભિત પટ્ટિશોને, સુવર્ણવડે વિચિત્ર એવા દંડોએકરી વિધેલા પરશ્વધને, ભોગળોને, ભિડિપાલને, બુશંડીઓને, કુણુપોને, પડેલા એવા અયસ્કંતને અને મોટાં એવાં મુસલને જે. જૂદા જૂદા પ્રકારવાળાં શસ્ત્રોને લેઈ જ્યને ધ્રુવનાર પ્રાણુદહિત એવા બળવાન ચોદાઓ જીવતા હોય તેમ દેખાય છે. ગદાવડે હણેલા શરીરોવડે અને મુસલવડે જેનાં મસ્તક ભેદ પામેલાં છે એવા હજારો ચોદાઓને હાથિ, ધોડા અને રથોવડે ખુંદતા જે. હે શત્રુને મારનારા, બાણ શક્તિ, ઝાટિ, તોમર, ખડગ, પટ્ટિથ, પ્રાસ, નખર અને લાંગુળવડે બહુપ્રકારે કાપેલાં પ્રાણુરહિત અને લોહિના પ્રવાહવડે ભિગ્નએલાં એવાં મનુષ્ય હાથિ અને ધોડાઓનો શરીરોવડે રણભૂમિ વિંદાએલી છે. હે ભારત, ચંદનના લેપવાળા બાહુબલસહિત એવા બાહુવડે, તલત્ર અને કેયુરસહિત એવાં સુંદર આશૂપણુવડે, અંગુલિત્રાણુસહિત વિધેલા એવા શોભિત હાથવડે, હાથિની સુંદની ઉપમા અપાય એવા કાપેલા સાથળવડે, બળવાન રાગઓના બધેલા એવા ઉત્તમ ચૂડામણિવડે અને કુંડળસહિત એવાં મસ્તકોવડે પૃથ્વી શોભે છે. બહુપ્રકારે ભાગેલા બુધરીઓવાળા શોભિત રથોને, બહુપ્રકારે લોહીના સમૂહવડે ભિંબએલા ધોડાઓને, અનુકર્ષને, બાથાઓને, પતાકાને, જૂદા જૂદા પ્રકારવાળા ધ્વજને, ચોદાઓના મોટા શંખને, રવેત એવાં ચામરને, પર્વતની ઉપમા અપાય એવા નાશ પામેલી જીર્ણવાળા સુતેલા હસ્તિઓને, વિચિત્ર એવી વૈજ્યંતી માળાઓને, હણેલા એવા હસ્તિવડે યુદ્ધાઓને, હસ્તિઓની બુલને, સંયુક્ત એવા અનેક કબળાઓને, રૂપવડે વિચિત્ર અને ચિતરેલા એવા કાપેલા કુશોને, પડતા એવા હસ્તિઓએ બહુ પ્રકારે ભેદેલી અને ચૂર્ણિત એવી ધંડાઓને,

પૃથ્વીવિષે પડેલા એવા વૈદ્યમંથિના હંડને, અને અંકુશને, ઘોડાઓના ધોસરાના અમ્ર-ભાગને, રત્ન જડીત બપેરોને, ઘોડેસ્વારના પ્વજના અમ્રભાગમાં વિધેલા સુવર્ણ શોભિત કુશને, વિચિત્ર મંથિવડે રંગમેરંજિત સુવર્ણ શોભિત એવા ઘોડા ઉપર રાખવાના બીજાનાને, પૃથ્વીવિષે પડેલાં એવા રંકુમૂર્તી ચર્મને, રાગઓના ચૂડામંથિને, વિચિત્ર એવી સુવર્ણ-માળાને, ધનુષ વડે વિધેલા છત્રને, ચામરને, અને વિઝંજીને જે ચંદ્ર અને નક્ષત્ર સમાન ક્રાંતિવાળાં સુંદર કુંડળવાળાં શોભિત સ્મશ્રુયુક્ત અને પૂર્ણ ચંદ્ર સરખાં મુખવડે વ્યાસ એવી પૃથ્વીને જે કુસુદ, ઉત્પલ અને કમળના સમૂહોવડે પ્રકુલ એવાં સરોવરની પેઠે કુસુદ અને ઉત્પલ સરખાં રાગઓનાં મુખવડે યુક્ત એવી પૃથ્વીને જે તારાઓના સમૂહોવડે વિચિત્ર અને નિર્મલ ચંદ્રમાની ક્રાંતિવાળા આકાશની તુલ્ય એવી આ સેનાને નક્ષત્રોના સમૂહવાળા શરતકાલની પેઠે જે હે અર્જુન, મહાયુદ્ધમાં તેં જે આ કર્મ કર્યું તેનેજ અને સ્વર્ગ વિષે યુદ્ધમાં દેવરાજ ઇન્દ્રનેજ યોગ્ય છે, આવી રીતે તે યુદ્ધભૂમિને મુકુટવાન અર્જુનને દર્શાવતા એવા શ્રાકૃષ્ણ ચાલતાંજ દુર્યોધનનાં સૈન્ય વિષે મોટા શબ્દને, શંખ અને કુંકુભિના ઘોષને, ભેરી અને પવણના શબ્દને, રથ, ઘોડા અને હસ્તિઓના નાદને તથા દારૂણ એવા શસ્ત્રોના શબ્દોને સાંભળવા લાગ્યા. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ વાયુ તુલ્ય વેગવાળા ઘોડાઓવડે તેનાં સૈન્ય પ્રત્યે પેશી પાંચરાગ્નએ પીડેલાં તમારાં સૈન્યને જોઇ વિસ્મય પામ્યા; કારણકે યુદ્ધમાં બાણ કેંડામાં શ્રેષ્ઠ એવો તે જૂદા જૂદા પ્રકારવાળા બાણોવડે જે રીતે પ્રાણુરહિત પુરુષોને અંતઃક મારે તે રીતે શત્રુઓના સમૂહોને હણતો હતો, અને પ્રહાર કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવો તે પાંડચરાગ્ન તીક્ષ્ણ બાણોવડે હાથિ, ઘોડા અને મનુષ્યોનાં શરીરોને ભેદી દેહને પ્રાણુરહિત એવા પ્રાણિઓને પાડતો હતો તથા શત્રુઓવિષે અતિથર એવા બાણોવડે અશ્વોને અને જૂદા જૂદા પ્રકારવાળાં શસ્ત્રોને કાપી તે શત્રુઓને જે રીતે ઇન્દ્ર દૈત્યોને હણે તે રીતે હણતો હતો.

મિત્થા પ્રહરતાં શ્રેષ્ઠો વિદેહાસૂનપાતયત્ ।

શત્રુપ્રવીરૈરક્ષાણિના નાશક્ષાણિસાયકૈઃ ॥

છિત્ત્વા તાનવધીષ્ઠઙ્ગ્વાળઙ્ગઃ શક્રહાસુરાન્ ।

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि सकुलपुण्ड्रे गुर्जरभाषायामेकोनविंशोऽध्यायः॥ १९॥

અધ્યાય ૨૦ મો.—પાંડવ વધ.

धृतराष्ट्र उवाच—प्रोक्तस्त्वया पूर्वमेव प्रवीरो लोकाविभुतः ॥ -

न त्वस्य कर्मसङ्क्रामेत्त्वया संजयकीर्तितम् ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, તેં પેહેલાંજ અતિ થર અને લોકમાં પ્રખ્યાત એવા તે રાજાને કહ્યો છે પણ સંગ્રામ વિષે એનું કર્મ નથી કર્યું માટે હમણું અતિથર એવા તે રાજાના પરાક્રમને, શિખાને, સામર્થ્યને, શરતાને, પ્રમાણને અને ગર્વને કહે. સંજય કહે છે કે, તમે જે બીજમપિતામહ, દ્રોણાચાર્ય, કૃપાચાર્ય, દ્રોણપુત્ર અંધત્યાગ્ય, કર્ણ અર્જુન અને જન્મદૈન ભગવાનને સમાપ્ત વિદ્યાવાળા અને ધનુષમાં શ્રેષ્ઠ એવા રથિ માનો છો, એ સર્વ મહારથિઓને જે શરતાવડે તરછોડતો હતો અને કાંઈપણ રાજાને ચોતાની

બરોબર માનતો ન હતો અને જે દ્રોણાચાર્ય અને બીજા પિતામહારે પોતાની તુલ્યતાને સાંખી શકતો ન હતો, તથા વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણ અને અર્જુનથી ઓછાપણુને પોતાવિષે ઈચ્છતો ન હતો, તે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ અને સર્વ સ્વઅધારિ વિષે ઉત્તમ એવો પાંડવ જે રીતે પરાભવ પામેલા કાળ હજી તે રીતે કર્ણના સૈન્યને હજીતો હતો. ધણી રથ અને ઘોડાવાળું તે શ્રેષ્ઠ પાયદળવડે સંકુલ એવું તે સૈન્ય પાંડવરાજાએ બળથી હણેલું એવું કુંભારના ચક્રની પેઠે ભમતું હતું અને પાંડવરાજા જે પ્રમાણે વાયુ વાદળાને વિખેરી નાંખે તે પ્રમાણે સારી રીતે ફેંકેલા બાણોવડે યોદ્ધાઓને જેઓના આયુધ અને હસ્તિઓ વિધેલા છે, ને જેઓના ઘોડા, સારથિ, ખજા અને રથ નાશ પામેલા છે એવા કરતો હતો, અને જેવી રીતે ઇન્દ્ર વજ્રવડે પર્વતોને હણે તેવી રીતે હસ્તિયોને, પતાકા, આયુધ અને ખજા રહિત એવા હસ્તિ ઉપર ખેસનારાઓને અને તેના સહાયકોને હણતો હતો તથા શક્તિ, પ્રાસ અને બાથા સહિત એવા ઘોડે સ્વારોને, ઘોડાને પણ તેમ પુષ્ટિદં, ખસ, બાલ્હીક, નિપાદ, આદિક, અને કંતુલ યોદ્ધાઓને, દક્ષિણ દેશના યોદ્ધાઓને અને સંગ્રામ વિષે કહ્યું તથા શરૂ એના ભોજ યોદ્ધાઓને બાણોવડે સજ્જ અને કવચરહિત કરી પ્રાણ રહિત કરતો હતો. યુદ્ધમાં ચાર અંગવાળા સૈન્યને બાણોવડે હણતા અને સંભ્રમ રહિત એવા પાંડવને જોઇ તે સમયે અસંભ્રાંત એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા તે પ્રત્યે ગયા. પછી પ્રહાર કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા અશ્વત્થામા ભય રહિત એવા એ રાજાને અભીત પુરૂષોની પેઠે અધુર વચનથી બોલાવી હાસ્યપૂર્વક બોલાવવા લાગ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે-હે કમલ તુલ્ય નેત્રવાળા, ચતુર સંબંધિઓવડે પ્રખ્યાત, વજ્રતુલ્ય દેહની કાંતિવાળા અને પ્રખ્યાત બળ તથા પરાક્રમવાળા રાજા, મોટા હાથવડે મુઠીમાં રહેલી છે મોટી પ્રત્યંચા જેની એવા મોટા ધનુષને કંપાવતો એવો તું આતિ શોભે છે અને મોટા મેધની પેઠે મહાવેગવાળા બાણરૂપિ વૃષ્ટિઓવડે શત્રુઓ પ્રત્યે વર્ષતો એવો જે તું તેની સામે શરૂ એવા મારા વગર બીજા યોદ્ધાને યુદ્ધમાં હું જોતો નથી. જેવી રીતે અરણ્યમાં મૃગના સમૂહોને ભય રહિત અને ભયંકર બળવાળો સિંહ મારે તેવી રીતે ભય રહિત અને ભયંકર બળવાળો તું એકલો ધણી એવા રથ, હાથિ પાયદળ અને ઘોડાઓને હણે છે. હે પાર્શ્વિવ, મોટા રથના ઘોષવડે પૃથ્વીને અને આકાશને ગળવતો એવો તું જે પ્રમાણે વર્ષાકાલના અંત વખતમાં ધાન્યને નાશ પમાડનાર શબ્દ કરતો એવો મેધ શોભે તે પ્રમાણે શોભે છે. માટે બાથાચક્રો સર્પની ઉપમા અપાય તેવા તીક્ષ્ણ બાણોને લેતો એવો તું જે રીતે ત્ર્યંબક એવા મહાદેવની સાથે અધકાસુર યુદ્ધ કરતો હતો તે રીતે મારા એકલાની સાથેજ યુદ્ધ કર, એવી રીતે કહેલા અને પ્રહાર કર એમ કહી તાડન કરેલા તેણે 'હીક' એમ કહી બાણોવડે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વિંધ્યા અને અમાચાર્યમાં શ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ હાસ્ય કરી મર્મ બેદનાર અતિઉગ્ર અને અગ્નિની જ્વાલાની ઉપમા અપાય એવા બાણોવડે પાંડવરાજા પ્રત્યે પ્રહાર કર્યો અને વળી ફરીથી અશ્વત્થામાએ બીજા અતિ તીક્ષ્ણ મર્મને બેદનાર અને મસ્તક સહિત શત્રુને દૂર પાડનાર એવી દશમી અતિક્રુષ્ટ નામની બાણની ગતિવડે જોડેલા નારાઓને ફેંક્યા. તે બાણોને તીક્ષ્ણ એવા નવ બાણોવડે પાંડવરાજાએ કાપી નાખ્યા અને ચાર બાણોવડે જલદી ઘોડાઓને પીડ્યા, અને તેઓ પ્રાણ રહિત થયા એ પછી પાંડવરાજાએ સૂર્ય સરખા તેજસ્વિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના તે બાણોને તીક્ષ્ણ બાણોવડે કાપી મોટી એવી ધનુષની પ્રત્યંચાને કાપી. એ પછી શત્રુને હણનારા બાણ

એવા તે દ્રોણ પુત્ર અશ્વત્થામાએ દિવ્ય ધનુષને પ્રત્યાયુક્ત કરી તથા જલદી મનુષ્યોએ રથવિષે જોડેલા બીજા ઉત્તમ ધોડાઓને જોઇ હજારો બાણ ફેંક્યા અને આકાશને તથા દિશાઓને બાણવડે બાધવાળી કરી ચૂકી. તે સમયે બાણ ફેંકતા એવા મહાત્મા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના તે સર્વ બાણને ક્ષય રહિત બળ્યતા એવા પણ પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ પાંડવરાજાએ નાશ પમાડ્યા. પ્રયત્ન કરી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના ફેંકેલા બાણોને ઘનુએ કાપી રણભૂમિ વિષે તેમના ચક્રની રક્ષા કરનાર એ પુરૂષોને તીક્ષ્ણ બાણોવડે હણ્યા. હે ભારિય, એ પછી ઘનુની ક્ષીણતાને જોઇ જોણે મંડળાકાર ધનુષ કરેલું છે એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા જોમ પર્જન્ય મેધવૃષ્ટિને કરે તેમ બાણોને ફેંકવા લાગ્યા અને જે આયુધોને આઠ બળદ-યુક્ત એવા આઠ ગાડાં ઉપાડતાં હતાં તે આયુધોને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ દિવસના આઠમા ભાગમાં ફેંકી દીધાં. તે સમયે અંતકની પેઠે કોષ પામેલા અને અંતકની ઉપમા અપાય એવા તેમને જે જે જોતા હતા તે તે ધણું કરી સંગ્રહ રહિત થતા હતા. જેવી રીતે વર્ષાકાલમાં મેઘ પર્વત અને વૃક્ષ સહિત એવી પૃથ્વી પ્રત્યે જલ વૃષ્ટિવડે વર્ષે તેવી રીતે આઆમ પુત્ર અશ્વત્થામા બાણ વૃષ્ટિવડે તે સેના પ્રત્યે વર્ષતા હતા અને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામારૂપિ મેધે કહેલી અતિ દુઃસહ એવી તે બાણ વૃષ્ટિને હણે કરી પાંડવરૂપિ વાયુ વાયવ્ય અક્ષેકરી નાશ પમાડતો હતો. નાશ કરતા એવા તે રાજાના ચંદન અને અનુચ-વડે શોભિત તથા ચંદનની તુલ્ય એવા ધ્વજને કાપાં ચાર ધોડાઓને દ્રોણપુત્રે હણ્યા. એક બાણવડે સારથિને હણી અર્ધચંદ્રેકરી મહામેધ સમાન શબ્દવાળા ધનુષને કાપી રથના તલ તલ જેવડા કડકા કરી નાખ્યા અને અત્યોવડે અત્યોને વારી તથા સર્વ આયુ-ધોને કાપી પ્રાપ્ત થયેલા એવા પણ ઘનુને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ યુદ્ધની ઇચ્છાવડે હણ્યો નહિ. એ વખતે કર્ણ હસ્તિઓનાં સૈન્ય પ્રત્યે દોડ્યો અને તે પાંડવોનાં મોટાં સૈન્યને નસાડવા લાગ્યો. અને હે ભારત, રથિઓને રથ રહિત, હાથિ ઉપર બેઠેલાને હાથિ રહિત અને ધોડે સ્વારોને ધોડા રહિત કરવા લાગ્યો તથા નમેલ પર્વવાળા પણ બાણોવડે હસ્તિઓને પીડવા લાગ્યો. એ સમયે મહા ધનુર્ધારી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ ઘનુને હણનાર અને રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા પાંડવને રથ રહિત કર્યો અને યુદ્ધની ઇચ્છાવડે હણ્યો નહિ. તે ટાણે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના બાણવડે ધાયલ અને જોના ધણી નાશ પામેલો છે એવો સારી રીતે શણગારેલો ત્વરાયુક્ત બળવાન અને સામા શબ્દવિષે જોતા એવો ઉત્તમ હસ્તિ સામા હાથિ પ્રત્યે ગર્જના કરી વેગવડે તે રાજા પ્રત્યે દોડ્યો. તે હસ્તિઓમાં ઉત્તમ અને પર્વતનાં શિખર સરખા હાથિ પ્રત્યે હાથિના યુદ્ધમાં કુશલ એવો પાંડવરાજા જિતાવળો જે પ્રમાણે પર્વતનાં શિખર પ્રત્યે શબ્દ કરતો એવો સિંહ ચડી જાય તે પ્રમાણે ચડી ગયો. અને હસ્તિને પીડતા એવા તે મલયાચલના અધિપતિ પાંડવરાજાએ બળવડે અત્ર નાખવામાં ઉત્તમ ચલ અને કોષવડે જલદી સૂર્યના કિરણ સરખા તેજવાળા તોમરને ગુરૂપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રત્યે ફેંક્યો અને શ્રેષ્ઠમણિ, ઉત્તમ હીરા તથા સુવર્ણવડે અને સુવજ, પુષ્પ ને મોતિવડે શોભિત એવા દ્રોણપુત્રના મસ્તકના શૂષણરૂપ એવા મુકુટને કાપી નાખ્યો, તે ટાણે સૂર્ય ચન્દ્ર તથા અમિતી સમાન કાંતિવાળો અને તોમરના પડવાથી ચૂર્ણિત એવો તે મુકુટ જે રીતે મહેંદ્રનાં વજ્રેકરી કપાએલા મોઢા શબ્દવાળું પર્વતનું શિખર પડે તે રીતે ધસ્તીતલે પડ્યો. તે વખતે પગવડે હણેલા નાગપતિની પેઠે અશ્વત્થામા અતિ કોષવડે પ્રકાશવા લાગ્યા અને તેમણે કાલદંડ સરખા ઘનુને પીડા કરનાર ચૌદ બાણોને

હાથા. પછી પાંચ બાણોવડે હાથિના પગ અને સુંદના અગ્ર ભાગને, ત્રણ બાણોવડે રાગના બાહુને અને મસ્તકને. કાપ્યું તથા છ બાણોવડે ઉત્તમ કાંતિવાળા મહારથિ છે એવા પાંડવ રાગના અનુચરોને તેમણે માર્યા, તે વખતે અતિ લાંબા અને ગોળ, સુંદર ચન્દનવડે છાંટેલા સુવર્ણ, મોતી, મણિ અને હીરાનાં આભૂષણવાળા રાગના પૃથ્વી વિષે પડેલા તે બે જુગ જેવી રીતે ગરૂંડે હજીલા બે સર્પ એટલા કરે તેવા રીતે એટલા કરતા હતા (સાર-હાલતા હતા અથવા પગ હાથ હલાવતા હતા) અને પૂર્ણ ચન્દ્રમાની સમાન કાંતિવાળું, રાષવડે લાલ નેત્ર સહિત ઉંચી નાસિકાવાળું અને કુંડલ સહિત એવું તે મસ્તક પૃથ્વી વિષે પણુ જે રીતે બે વિજ્ઞાપના નક્ષત્રોના મધ્યમાં રહેલા ચન્દ્રમા શોભે તે રીતે શોભતું હતું. એવી રીતે યુદ્ધ કરતા એવા કુશલ અશ્વત્થામાએ બાણોવડે તે હાથિને ત્રણ બાણોવડે કુશલ રાગને છ ભાગવાળો કર્યો અને જે પ્રમાણે દશ હવિષ્કા ઇષ્ટિમાં પિષ્ટપિંડના દશ ભાગ કરાય છે તે પ્રમાણે પાંચ ઉત્તમ બાણોવડે તે હાથિને દશ ભાગવાળો કર્યો અને જેમ સ્વધાને (પ્રેત શરીરરૂપિ હવિને) પામી પછીથી પિતૃપ્રિય એવો રમણાનનો અગ્નિ જલના પ્રવાહથી શાંત થાય છે તેમ તે પાંડવરાગ કટકે કટકા એવા ધણા ઘોડા, મનુષ્ય અને હસ્તિઓને રાક્ષસોને ભોજનરૂપ આપી શાંત થયો. પછી સમાપ્ત વિદ્યાવાળા તથા જેણે સમાપ્તકર્મ કરેલું છે એવા ગુરૂના પુત્ર અશ્વત્થામાને પામી તમારો પુત્ર રાગ દુર્યોધન સુતદબજનો સહિત જે પ્રમાણે બલિરાગને જીત્યો ત્યારે વિષ્ણુને દેવતાનો અધિપતિ એવો ઈદ્ર પૂજ્યો હતો તે પ્રમાણે હવે વડે અતિ વખાણવા લાગ્યો.

સમાપ્તવિદ્યં તુ ગુરોઃસુતં નૃપઃસમાપ્તકર્માણસુપેત્ય તે સુતઃ ।

સુદૃઢતોત્યર્થમપૂજ્યમ્મુદા જિતેચલૌ વિષ્ણુમિવામરૈશ્વરઃ ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि पाण्ड्यवधे गुर्जरभाषायां विंशोऽध्यायः ॥२०॥

અધ્યાય ૨૧ મો.—યુધિષ્ઠિરને સહાય.

ધૃતરાષ્ટ્રકથા—પાણ્ડવે દત્તે કિમકરોવર્જુનો યુધિ સજ્જય ।

एकवीरेण कर्णेन त्रावितेषु परेषु च ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પુછે છે—હે સંજય, યુદ્ધમાં પાંડવ રાગ હણાયો અને એક શર એવા કર્ણે શત્રુઓને નસાડ્યા ત્યારે સમાપ્તિવિદ્યાવાળો (ધનુર્વેદને જાણનાર) યોગ્ય શર અને મહાત્મા શંકરે સર્વ પ્રાણિઓવિષે 'તું નહિ જીતી શકાય એવા થઇશ' એ રીતે આજ્ઞા કરેલો તે પાંડુપુત્ર અર્જુન શું કરવા લાગ્યો ? હે સંજય, શત્રુઓને હણનાર એવા તે ધનંજય અર્જુનથી મોટું તીવ્ર ભય છે માટે તે સમયે તે કુતિપુત્ર અર્જુન જે કરતા હતા તે મને કહે. સંજય કહે છે—પાંડવરાગ હણાયો ત્યારે ત્વરાવાળા એવા શ્રીકૃષ્ણ અર્જુન પ્રત્યે હિતકારી વચન બોલ્યા કે—હું યુધિષ્ઠિર રાગને દેખતા નથી અને પાંડવયોદ્ધાઓને ભાગેલા બેઉ ધુ, ફરીને નિવૃત્ત થએલા કુતિપુત્રને મોટું એવું શત્રુઓનું સૈન્ય ભાગ્યું અને અશ્વત્થામાના સંકટપથી કર્ણે સંજય યોદ્ધાઓને હર્યા તથા ઘોડા, રથ અને હસ્તિઓનો ધણો નાશ કર્યો. એ રીતે શર એવા વાસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણે મુકુટવાન અર્જુનને સર્વ

કહી સંભળાવ્યું. એ વચન સાંભળી તથા બાઇનાં ઘેર એવાં મોઝ બપને બેઠાં હે હંપાકેશ, કૃષ્ણ, જલદી ધોડાને ચલાવેા, એ રીતે પાંડુપુત્ર અર્જુન બોલ્યો. પછી હૃષીકેશ (ઇન્દ્રવોના નિપાતા) એવા કૃષ્ણ, નથી સામેા યુદ્ધ કરનાર જેની એવા રથવડે શત્રુઓ પ્રત્યે ગયા અને તે સમયે ફરીને સમાગમ થયો તથા ફરીને નિર્ભય અને સતપુત્ર કર્ણ જેઓમાં પ્રથમ છે એવા કૌરવ અને બીમસેન જેઓમાં આદિ છે એવા કુતિપુત્ર પાંડવો મળ્યા. ત્યારપછી હે રાજાઓમાં એક, ફરીને કર્ણનું અને પાંડવોનું યમરાજના રાષ્ટ્રને વધારનારું યુદ્ધ થયું. ચોદાઓ પરસ્પર હણવાની ઇચ્છાવડે ધનુષને, બાણને, ખર્જને, પદ્ધિને, તોમરને, મુસલને, ભુશંડીને શક્તિને, ઋષિસંહિત એવી ફરશિને, ગદાને, ત્રાસને, તીક્ષ્ણ એવા કુંતને, બિંદિપાદને મોટા અંકુશને લઈ જલદી ચોતરફથી સામા જતા હતા અને બાણ, પ્રત્યંચાને તલ શબ્દોવડે સ્વર્ગને, દિશાઓને, દિશાઓના ખુણાને અને આકાશને તથા નેમિના ધોણવડે પૃથ્વીને ગળવતા એા તેઓ શત્રુઓ પ્રત્યે જતા હતા અને તે મોટા શબ્દવડે હર્ષ પામેલા અને મહાધોર એવા કલહના અંતને તરી જવા ઇચ્છતા એવા શરાઓ, શસ્ત્રો સાથે યુદ્ધ કરતા હતા. પ્રત્યંચા, તલત્ર અને ધનુષનો શબ્દ ને નાદ કરતા એવા હસ્તિઓનો, પડતા એવા પાણદળ તથા મનુષ્યોનો મોટો શબ્દ થતો હતો. તે વખતે ગર્જના કરતા એવા શરાઓના જૂદા જૂદા પ્રકારવાળા તલશબ્દોને સાંભળી સૈનિકો અતિ ત્રાસ પામતા હતા, પડતા હતા અને મ્હાનિ પામતા હતા, નાદ કરતા અને શબ્દગૃહિતે કરતા એવા તેઓમાંના બહુ શત્રુઓને બાણોવડે શર એવો અધિરથપુત્ર કર્ણ હણતો હતો. જ્યારે પાંચ પાંચાલ શરાઓને અને પંદર એવા ધોડા તથા સારથિને ધ્વજસંહિત રથિઓને કર્ણ બાણોવડે યમરાજના સ્થાન પ્રત્યે મોકલ્યા ત્યારે યુદ્ધમાં પાંડવોના મહાબળવાન શીઘ્ર અસ્ત્રવાળા મુખ્ય ચોદાઓ જલદી આવી ચોતરફથી કર્ણને વિંટી વળ્યા. તે સમયે કર્ણ જે પ્રમાણે યુધપતિ હસ્ટી પક્ષીઓવડે યુક્ત એવી કમલિની પ્રત્યે (કમલનીવેલ) પ્રવેશ કરે તે પ્રમાણે બાણગૃહિતે કંપાવતો એવો શત્રુઓની સેનાપ્રત્યે પેઠો અને શત્રુઓના મધ્યભાગ પ્રત્યે જઈ ધનુષને કંપાવતો એવો રાધાપુત્ર કર્ણ તીક્ષ્ણ બાણોવડે કાપી પાડતો હતો અને શરીરનાં બેઠ પામેલાં એવાં ચર્મ અને કવચ પૃથ્વી વિષે પડતાં હતાં અને તે કર્ણના બીજા બાણના સ્પર્શને ચોદા સહી શક્તા ન હતા. જેવી રીતે ચાળખાવડે ધોડાને મારે તેવી રીતે કર્ણ ધનુષની પ્રત્યંચાથી પેડેલા અને કવચ, દેહને તથા પ્રાણને હરનાર એવા બાણવડે તલત્રોને હણતો હતો અને જેમ સિંહ મૃગોના સમૂહોને હણે તેમ કર્ણ વેગવડે બાણને પ્રાપ્ત થએલા પાંડુ સંજય અને પાંચાલ ચોદાઓને હણતો હતો. હે મારિષ, તે સમયે પાંચાલ દુપદ રાજના પુત્રો, નકુલ અને સહદેવ એ સર્વ ભેગા થએલા કર્ણ પ્રત્યે ગયા. જ્યારે તે કુર પાંચાલ અને પાંડવ ચોદાઓ ચન્ત કરવા લાગ્યા ત્યારે ચોદાઓ રણભૂમિ વિષે પ્રાણને તજી એક બીજાને હણતા હતા. વળી હે મારિષ, અતિ સજ્જ થએલા કવચવાન શિરઆણના આશૂષણસંહિત મહાબળવાન શબ્દ કરતા અને દોડતા એવા બીજા ચોદાઓ હિમામેલા કાળદંડી પેઠે ચલા, મુસલ ને ભોગળો સંહિત અત્યંત સામાસામા દોડતા હતા. તે સમે એકબીજાને હણતા હતા અને પરસ્પર તાડિત એવા મસ્તક મંછિ પિંડ નેત્ર અને આયુધરહિત થઈ રૂધિર ને શરીરવડે સવતા એવા નીચે પડતા હતા. ફેલાક એક ચોદાએ કાડિમ સરખા દાંતવડે પૂર્ણ અને રૂધિરસંહિત

એવા મુખવડે જીવતા હોય તેમ શબ્દસહિત ઉભા હતા. કેટલાક ક્રોધ પામેલા કર્ણુ રૂપિ મહાસમુદ્ર વિષે ફરશિઓવડે પીડાતા હતા, પટ્ટિશ અને ખર્જૂવડે ઉદાતા હતા, શક્તિઓ વડે બેદતા હતા, બિદિપાલને ફેંકતા હતા, નખવડે ચીરતા હતા, અને પ્રાસ તથા તોમરોવડે હજીતા હતા. તેમ પરસ્પર હજીલા પ્રાચુરહિત અને રૂધિરવડે છંટાએલા ચિકણા લોહિને સવતા એવા જ પ્રમાણે કાપેલાં ચંદનનાં વૃક્ષ પડે તે પ્રમાણે પડતા હતા. રથિઓએ હજીલા હજીરો રથિઓ; હસ્તિરથોએ હજીલા હજીરો હાથિસ્વારો, નરોએ હજીલા હજીરો નરો અને ધોડેસ્વારોએ હજીલા હજીરો ધોડેસ્વારો; નરોએ હજીરો નરો અને ધોડેસ્વારોએ હજીલા હજીરો ધોડેસ્વારો પડતા હતા. ધ્વજ, મસ્તક, છત્ર, હાથિઓની સુંદ અને મનુષ્યોના ભુજ, કુર, બલ્હ અને અર્ધચંદ્રવડે કાપેલા પૃથ્વીતલ વિષે પડતા હતા. યુદ્ધમાં ધોડેસ્વારોએ હજીલા એવા શરાઓ અને જોઓની સુંદ કાપેલી છે એવા હિસ્તઓ મનુષ્યોને, હસ્તિ ઉપર બેસનારાઓને અને રથિઓસહિત એવા ધોડેસ્વારોને છુંદતા હતા. પાયદળોએ સમીપ આવી હજીલા પતાકા અને ધ્વજસહિત એવા હસ્તિઓ પર્વતની પેઠે પડતા હતા. તેમ હજીલા રથિઓ અને સર્વ તરફથી હજીલા, હજીતા અને પડેલા ત્વરાવાળા એવા ધોડેસ્વારોને પાયદળો હજીતા હતા; અને ધોડેસ્વારોએ હજીલા પાયદળોના સમૂહો યુદ્ધમાં પડતા હતા. તથા મહાયુદ્ધમાં હજીલાઓનાં મુખ અને શરીર છુંદેલાં કમળ અને કરમાએલી માળાસરખાં દેખાતાં હતાં. હે તૃપ, અસંત સુંદર એવાં હાથિ, ધોડા અને મનુષ્યોનાં રૂપ મેલાં વચ્ચેની પેઠે દુર્દશતાને પામ્યાં હતાં.

રૂપાણ્યત્યર્થકાન્તાનિમિરવાશ્વનૃણાંનૃપ !

સમુજ્ઞાનીવધચ્છાણિયયુર્દુર્દશતાંપરાં ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायामेक विंशोऽध्यायः॥२१॥

અધ્યાય ૨૨ મો. યુધિષ્ઠિરને મદદ.

સંજયઉવાચ—इतिमिस्तुमहामात्रास्तवपुत्रेणचोदिनाः ।

धृष्टद्युम्नंजिघांसन्तः क्रुद्धाः पार्षतमभ्ययुः ॥१॥

સંજય કહે છે—તમારા પુત્રે પ્રેરણા કરેલા ક્રોધ પામેલા માવતો દ્રુપદરાખના પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પ્રત્યે હજીવાને ધ્વજતા એવા ગયા તે વખતે હે ભારત, પૂર્વદિશાના ચોદા દક્ષિણદેશના ચોદા, શ્રેષ્ઠ એવા હાથિવડે યુદ્ધ કરનારાઓ, અંગદેશના ચોદા, અંગદેશના ચોદા, પુન્ડ્ર, માગધ, તામ્રલિપ્તક, મેકલ, મદ્ર, દશાર્ણ, નિપધદેશના ચોદા અને હાથીના યુદ્ધમાં કુશલ એવા તેઓ સર્વ યુદ્ધમાં વૃષ્ટિમાન મેધની પેઠે પાંચાલ ચોદાઓનાં સૈન્ય પ્રત્યે બાણ, તોમર અને નારાયની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. પાની, અંગુઠા અને અંગુશ્ઠવડે અતિ પ્રેરેલા અને હજીવાને ધ્વજતા એવા તે હસ્તિઓ પ્રત્યે દ્રુપદરાખનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન બાણ અને નારાયની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યે. તે સમે હે ભારત, તે ફેંકેલા દશ છ અને આઠ બાણોવડે એક, એક, પર્વત સરખા હસ્તિઓને વિંધતો હતો. મેધવડે ઢંકાતા સૂર્યની પેઠે હસ્તિઓવડે ઢંકાતા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પ્રત્યે તીક્ષ્ણ આયુધવાળા નાદ કરતા એવા પાંડુ અને પાંચાલ ચોદાઓ ગયા અને તે હસ્તિઓ પ્રત્યે બાણવૃષ્ટિ કરતા

અને શ્રાઓનાં તાલ નામનાં વાદ્યવડે પ્રેરિત એવા પ્રલયાંરૂપી વીણાના શબ્દ અને તલ શબ્દોવડે વીરપુરૂષનાં નૃત્ય કરતા એવા નકુલ તથા સહદેવ દુપદના પુત્રો, પ્રભદ્રક યોદ્ધા, સાત્યકિ, શિખંડી અને પરાક્રમી ચેકિતાન વગેરે શ્રાઓ જે પ્રમાણે મેધ, જલવડે પર્વતો પ્રત્યે વૃષ્ટિ કરે તે પ્રમાણે ચારે તરફથી બાણવૃષ્ટિ કરતા હતા અને મલેચ્છોએ પ્રેરેલા એવા તે રસ્તિઓ નરોને, ઘોડાને અને રથોને પણ સુંઢવડે ફેંકી અતિ ક્રોધથી કચરતા હતા. તેમ દાંતના અચભાગોવડે પછાડતા હતા અને પછાડીને બેઠતા હતા. વળી દેટલાક દાંતને વળગેલા બન્યે ઉપજ્વલનાર નરો નીચે પડતા હતા અને ઊઠી નાસતા હતા. પછી સમીપ રહેલા અંગદેશના હસ્તિને સાત્યકિએ ઉત્રવેગવાળા નારાચે કરી મર્મસ્થાનોમાં બેદી પાડ્યો. તે સમયે તે હાથિયકી ઉતરી પડવાને ઇચ્છતા અને જેણે શરીરની રક્ષા કરી છે એવા તે હસ્તિઉપર બેસનાર યોદ્ધાની છાતિને સાત્યકિએ નારાયવડે બેદી અને તે પૃથ્વીવિષે પડ્યો. સમીપ આવતા એવા પુંડ યોદ્ધાના ચલિત પર્વત સરખા હસ્તિને સહદેવે પ્રયત્નવડે ફેંકેલા ત્રણ નારાયો-વડે હણ્યો અને તેને પતાકા, સારથિ, કવચ, ધ્વજ અને જીવિતરહિત કરી ફરીને સહદેવ અંગયોદ્ધા પ્રત્યે ગયો. પછી સહદેવને વારી નકુલે અંગદેશના યોદ્ધાને સો બાણોવડે અને તેના હાથિને ત્રણ નારાયોવડે પીડ્યો. પછી નકુલ પ્રત્યે અંગ યોદ્ધાએ સૂર્યના કિરણ સરખા શોભિત એવા આઠસો તોમર નાખ્યા; તેમાંના એક એકને નકુલે ત્રણ ત્રણ પ્રકારે કાપી નાખ્યા. તેમ પાંડુપુત્ર નકુલે અર્ધચંદ્રવડે તેના મસ્તકને કાપ્યું અને તેજ દાઢી સહિત હણેલો એવો તે અંગદેશનો મલેચ્છ પડ્યો. એ પછી હસ્તિઓની શિક્ષામાં કુશળ એવા અંગદેશના રાજાના પુત્રના હણવાથી ક્રોધ પામેલા એવા હાથિ ઉપર બેઠેલા અંગ યોદ્ધાઓ હસ્તિઓ સહિત નકુલ પ્રત્યે ગયા. તેમજ હાલતા પતાકાવાળા, સુંદર મુખવાળા સુવર્ણમય હાથિને બાંધવાની ચર્મરજ્જુ અને કવચયુક્ત એવા શોભિત હસ્તિઓવડે જેમ પર્વતો પ્રત્યે મેધ જાય તેમ હણવાને ઇચ્છતા અને બાણ તથા તોમરોની વૃષ્ટિ કરતા એવા મેકલ, ઉત્કલ, કાલિંગ, નિપથ અને તામ્રલિપ્તક યોદ્ધાઓ ગયા. તે વખતે તેઓએ ઢંકાતા એવા નકુલને મેધવડે ઢંકાયેલા સૂર્યની પેઠે જોઈ અતિ ક્રોધ પામેલા એવા પાંડવ, પાંચાલ અને સોમકયોદ્ધાઓ ચોતરફથી દોડ્યા. પછી હસ્તિ ઉપર બેઠેલા યોદ્ધાઓ સાથે હજારો તોમરોને અને બાણવૃષ્ટિઓને ફેંકતા એવા રથિઓનું યુદ્ધ થયું અને નારા-ચોવડે અતિ વિધેલા હસ્તિઓનાં કુંભરચલ બેઠ પામ્યાં. જૂદાં જૂદાં મર્મસ્થાન બેદામાં અને દાંત ભાગી પડ્યા. તે હસ્તિઓમાંના આઠ મોટા હસ્તિઓને અતિ તીક્ષ્ણ ચોસક બાણોવડે સહદેવે હણ્યા અને તે તુર્ત ઉપર બેસનારા સ્વારસહિત નીચે પડ્યા. કુળને હર્ષ પમાડનાર એવો નકુલ શીઘ્ર ગતિવાળા નારાયોવડે પ્રયત્નથી, ઉત્તમ ધનુષવે નભાવી હસ્તિ-ઓને હણવા લાગ્યો. પછી પાંચાલ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જ્ઞાનિપુત્ર સાત્યાક, દુપદરાજના પુત્રો, પ્રભદ્રક યોદ્ધાઓ અને શિખંડી બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. તેસમે પાંડુ યોદ્ધાઓરૂપિ મેધે બાણ-રૂપિ વૃષ્ટિઓવડે હણેલા પર્વતોની પેઠે પડ્યા, એવી રીતે તમારા હસ્તિઓને હણી પાંડુના રથિ અને હસ્તિ ઉપર બેસનારા યોદ્ધાઓ બેઠ પામેલા કાંઠાવાળા નદીની પેઠે ભાગેલી તમારી સેનાને જોવા લાગ્યા અને પાંડુપુત્રના સૈનિકો તમારી સેનાને કંપાવી તથા ક્ષેભ પમાડી ફરીને કર્ણ પ્રત્યે દોડ્યા.

તાંતેસેનાંસમાલોહચપાણ્ડુપુત્રસ્ય સૈનિકાઃ ।

વિક્ષોભયિત્વાચપુનઃ કર્ણસમભિકુટુહુઃ ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि सकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां द्वाविंशोऽध्यायः॥२२॥

અધ્યાય ૨૩ મો. સહદેવ ને દુઃશાસન.

સંજય ક્વાચ—સહદેવંતથાકુર્લ્લવદ્વંતંતવવાદિર્નો ।

दुःशासनोमहाराजप्राताप्रातरमभ्ययात् ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે મહારાજ, તેની રીતે ક્રોધ પામેલા અને તમારી સેનાને બાળતા એવા બાઈ સહદેવ પ્રત્યે બાઈ એવો દુઃશાસન ગયો. તે સમયે મહાયુદ્ધમાં મળેલા તે બેઉને જોઈ મહારથિઓ સિંહનાદ સરખા શબ્દો કરવા લાગ્યા અને વચ્ચેને કંપાવવા લાગ્યા. હે ભારત, ત્યારપછી ક્રોધ પામેલા, ધનુર્ધારિ એવા તમારા પુત્રે બળવાન પાંડુપુત્રને ત્રણ બાણોવડે હાતિવિષે પ્રહાર કર્યો. પછી હે રાજન, સહદેવે નારાયણવડે તમારા પુત્રને વિંધી ફરીને સીતેર બાણોવડે વિંધ્યો અને ત્રણ બાણોવડે સારથિને વિંધ્યો. હે રાજન, તે સમયે મહા યુદ્ધમાં દુઃશાસને ધનુષને કાપી સહદેવને હાતિવિષે અને તોતેર બાણોવડે બાહુ વિષે વિંધ્યો. પછી અતિ ક્રોધ પામેલા સહદેવે ખજૂને લેઈ તાડીને જલદી તમારા પુત્રના રથપ્રત્યે ફેંક્યો. તે મોટા ખજૂ તેના બાણ અને પ્રત્યંચાસંહિત એવા ધનુષને કાપી જેવી રીતે આઠાસથી સર્પ પડેલો હોય તેવી રીતે પૃથ્વીવિષે પડ્યો, એ પછી બીજા ધનુષને લેઈ પ્રતાપવાન એવા સહદેવે નાથ કરનાર એવા બાણને દુઃશાસન તરફ નાખ્યો, તે સમયે સમીપ આવતા અને યમના દંડ સરખી જેની કાંતિ છે એવા તે બાણને તીક્ષ્ણ ધારવાળા ખજૂ કરી કૌરવ એવા દુઃશાસને કાપી નાખ્યો. પછી યુદ્ધમાં ત્વરાયુક્ત બળવાન એવા તેણે તીક્ષ્ણ ખજૂને ખેંચી ફેંક્યો અને બીજા ધનુષ્યને લેઈ બાણને લીધો ત્યારે સમીપ આવતા એવા તે ખજૂને જલદી તીક્ષ્ણ બાણોવડે હસતા હોય તેમ યુદ્ધમાં ઉભેલા સહદેવે પાડ્યો. હે ભારત, તે વખતે મહારથુમાં તમારા પુત્રે ચોસડ બાણો સહદેવના રથપ્રત્યે ફેંક્યા. હે રાજન, સંગ્રામ વિષે વેગે કરી પડતા એવા તે ધણુ બાણોને એકેકને પાંચ પાંચ બાણોવડે સહદેવે કાપી નાખ્યા. વળી તમારા પુત્રે નાખેલા બાણોને નિવારી પછીથી યુદ્ધમાં તે પ્રત્યે અતિ ધણુ બાણો ફેંક્યા. તે એક એક બાણોને ત્રણ ત્રણ બાણોવડે કાપી પૃથ્વીને બેદતો એવો તમારો પુત્ર પણ અતિ મોટા નાદ કરવા લાગ્યો. પછી હે રાજન, દુઃશાસને રણભૂમિ વિષે પાંડુ પુત્રને વિંધી નવ બાણોવડે માદ્રીપુત્રના સારથિને વિંધ્યો. તે સમયે હે મહારાજ, ક્રોધ પામેલા પ્રતાપવાન સહદેવે શત્રુ, કાળ અને અંતઃકર્તા ઉપમા અપાય એવા ધોર બાણને લીધે અને તેણે બળ પ્રમાણે ધનુષને ખેંચી તમારા પુત્ર પ્રત્યે ફેંક્યો. હે રાજન, તે બાણ તેને તથા વેળવડે મોટા ક્વચને બેઠો જે પ્રમાણે સર્પ, રાક્ષા પ્રત્યે પેસે તે પ્રમાણે ધરણીપ્રત્યે પેસી ગયો. તે સમયે હે રાજન, મહારથિ એવો તમારો પુત્ર મોહ પામ્યો. મોહ પામેલા તમારા પુત્રને જોઈ ઉતાવળે અતિ તાસ પામેલો અને તીક્ષ્ણ બાણોવડે શત્રુઓથી પ્રહાર પામતો એવો સારથિ રથને દૂર લેઈ ગયો. તે સમયે રણભૂમિ વિષે તે કુરુકળમાં જન્મેલા દુઃશાસનને હરાવી પાંડુપુત્ર સહદેવ દુર્યોધનના

સૈન્યને જોઈ તેને ચોરેથી હણવા લાગ્યા. તે વખતે હે ભારત રાજન, જેમ કાઠીઓના રહેઠાણને કોષવડે માણસ ક્યારે તેમ તેમણે તે કોરવોની સેનાને માર્દ નાખી.

પિપ્પલકપુટરાજન યથા મૃદ્ધમ્મરોહવા ।

તથાસાકીરબીસેનામૃદિતા તેન ભારત ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि सहदेवदुःशासनयुद्धे गुर्जरभाषायां त्रयो-
विंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

અધ્યાય. ૨૪ મો. કર્ણે જંગ મચાવ્યો.

સંજય ઉવાચ—નકુલં રમસં યુદ્ધેત્રાવયન્તં વક્રચિર્ની ।

કર્ણો વૈકર્તનો રાજમ્હારવામાસ વૈરુષા ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન ! યુદ્ધમાં તમારી સેનાને નસાડતા અને વેગવાન એવા નકુલને સૂર્યપુત્ર કર્ણે ક્રોધે કરી વારવા લાગ્યો. તે સમયે હસતા એવો નકુલ કર્ણે પ્રત્યે આ વચન બોલ્યો કે, હર્ષની વાત છે જે દેવતાઓએ મને પણ વખતે શાંત નેત્રવડે જોયો. હે પાપરૂપ, રણભૂમિ વિષે તું, નેત્રના વિષયને પ્રાપ્ત થયેલો એવો હું તેને જો. તું જ અનર્થોત્તું, વૈરનું અને કલહનું મૂળ છે, અને તારા દોષથી કુરુઓ એક બીજાને પામી ક્ષીણ થયા છે, માટે આજ યુદ્ધમાં તને હણી કૃતકૃત્ય અને જ્વરરહિત થઈશ. એવી રીતે તેનાં વચન સાંભળી સૂતપુત્ર કર્ણે રાજાને અને વિશેષે કરી ધનુર્ધારીની સમાન એવા નકુલ પ્રત્યે બોલ્યો કે—સર, મને પ્રહાર કર; અને તારા પરાક્રમને જોઈએ. હે થર, રણભૂમિ વિષે કર્મ કરી પછી બોલવા યોગ્ય છે. હે તાત, યુદ્ધમાં બોલ્યા વગર શરાઓ શક્તિથી યુદ્ધ કરે છે, માટે મારી સાથે શક્તિવડે યુદ્ધ કર; જેથી તારા ગર્વનેજ હણું. એ રીતે કહી સૂતપુત્ર કર્ણે પાંડુપુત્ર પ્રત્યે પ્રહાર કર્યો અને સંગ્રામ વિષે એને તોતર બાણોવડે વિધ્યો, હે ભારત, તે સમયે તેણે વિધેલા નકુલે સર્પ સરખા એલી બાણોવડે તેને વિધ્યો. મોટા ધનુર્ધારિ એવા કર્ણે સુવર્ણપુંખવાળા, શિલાવડે તીક્ષ્ણ કરેલા ત્રિશ બાણો વડે તેના ધનુષને કાપી પાંડુપુત્રને વિધ્યો. તે બાણો તેના કવચને ભેદી સંગ્રામ વિષે શો-જિતને પીવા લાગ્યા અને આશીર્વાદસર્પની પેઠે પૃથ્વીને ભેદી તેમાં પેદા. એ પછી સુવર્ણ પૃથ્વાળા અને દુઃસહ એવાં બીજાં ધનુષને લેઈ નકુલે શીતર બાણોવડે કર્ણને અને ત્રણ બાણોવડે સારથિને વિધ્યો. હે મહારાજ, વળી ક્રોધ પામેલા શત્રુને હણનાર એવા તેણે અતિ તીક્ષ્ણ એવાં છુરપ્રેકરી કર્ણના ધનુષને કાપ્યું. અને જેનું ધનુષ કાપેલું છે એવા સર્વ લોકોમાં મહારથિ તેને હસતા એવા થર નકુલે ત્રણસો બાણોવડે વિધ્યો. તે વખતે હે મારિષ, કર્ણને પાંડુપુત્ર નકુલે પીડેલો જોઈ દેવતાઓ સહિત રથોમાં પણા વિરમ્ય પામ્યા. એ પછી સૂર્યપુત્ર કર્ણે બીજાં ધનુષ લેઈ નકુલને પાંચ બાણોવડે બાકુ અને કંઠના સાંધાના બાગ વિષે વિધ્યો. એ સમયે તે બાગ વિષે રહેલા બાણોવડે માદ્રીપુત્ર નકુલે જે રીતે જીવન વિષે કાંતિને કરતા એવા સૂર્ય શોભે તે રીતે શોભતો હતો. હે મારિષ, તે પછી નકુલે ત્રણ બાણોવડે કર્ણને વિધી કરીને એના ધનુષના અગ્રભાગને કાપ્યો. તેણે

યુદ્ધમાં અતિ વેગવાળું બીજું ધનુષ લેખ પછીથી આણેવડે ચોતરફથી નકુલની દિશાને (નકુલે પકડેલી દિશાને) ઢાંકી દીધી. તે સમયે કર્ણના ધનુષથી પડેલા આણેવડે જલદી ઢંકાતો એવો તે મહારથિ તુર્ત આણેવડે આણેને કાપવા લાગ્યો. તે વખતે આકાશ વિષે વિસ્તાર પામેલા આણુમય સમૂહ જે પ્રમાણે ઉડતા એવા પતંગિઆઓવડે આકાશ દેખાય તે પ્રમાણે દેખાયો; અને હે વિશાપતે, ફેંકેલા તે હજારો આણેવડે ઢંકાએલું અંતરિક્ષ જેમ પતંગિઆના સમૂહોવડે ઢંકાએલું હોય તેમ થયું. વારંવાર પડતા અને સુવર્ણવડે વિકારવાળા એવા તે પંક્તિરૂપ કરેલા આણે પંક્તિરૂપ કરેલા કૌંચપક્ષિઓ સરખા શોભતા હતા. તે વખતે આણુ સમૂહોવડે આકાશ વિંટાવાને લીધે અને સૂર્યના ઢંકાવાને લીધે કાઈ પણ આકાશ વિષે જનારો જીવ પૃથ્વી વિષે આવતો ન હતો. તે સમયે ચોતરફથી આણુ-સમૂહોવડે આર્ગના ઈંધાવાથી તે બે મહાત્મા ઉદય પામેલા બે કાળસૂર્ય હોય તેમ શોભતા હતા; અને હે રાજેન્દ્ર, કર્ણના ધનુષથી પડેલા આણેવડે વધ થતા, વેદનાવડે પીડિત એવા સોમક યોદ્ધાઓ અતિ પીડિત થવાથી ભાગી જતા હતા, તેમજ હે રાજન્, નકુલના આણેવડે હજીતી એવી તમારો સેના વાયુએ ઘેરેલા મેધની પેઠે વિખરાઇ જતી હતી. પછી તે બેઉના દિવ્ય એવા મહાઆણેવડે હજીતી તે બેઉ સેના આણુના પડવાથી દૂર જઈને બહુ જોવા ઉભી રહી. કર્ણ અને પાંડુપુત્રના આણેવડે તે લોક દૂર ગયા તેથી મહાત્મા તે બેઉ આણુવૃષ્ટિઓવડે એક બીજાને વિધવા લાગ્યા. સૈન્યના અગ્રભાગ વિષે દિવ્યશસ્ત્રોને દર્શાવતા ને જલદી આણેવડે ઢંકતા એવા તે એક બીજાના વધને ઇચ્છતા હતા. તે વખતે જેની રીતે નકુલે ફેંકેલા કંકપક્ષિના પિચ્છવાળા આણે સૂતપુત્ર કર્ણને ઢાંકી આકાશ વિષે જતા હતા તેવી રીતેજ મહાસંગ્રામ વિષે સૂતપુત્ર કર્ણે ફેંકેલા આણે પાંડુપુત્રને ઢાંકી આકાશ વિષે સ્થિર થતા હતા. હે રાજન્, આણેરૂપી ધર વિષે પેડેલા તે બેઉ મેધવડે ઢંકાતા એવા સૂર્ય અને ચંદ્રમાની પેઠે કોષ્ટએ પણ જોવાતા ન હતા. તે સમયે રણભૂમિ વિષે કર્ણે અતિઘોર રૂપ ધરી ચોતરફથી આણુવૃષ્ટિઓવડે પાંડુપુત્રને ઢાંકી દીધો. હે મહારાજ, સૂતપુત્રે અતિ ઢાંકેલો તે પાંડુપુત્ર જે પ્રમાણે મેધવડે ઢંકાએલો સૂર્ય વ્યથા ન પામે તે પ્રમાણે વ્યથા ન પામ્યો. પછી હે મારિષ રાજન્, હાર્ય કરી સંગ્રામ વિષે અધિરથ પુત્ર કર્ણ હજારો અને લાખો આણે ફેંકવા લાગ્યો. તે મહાત્માના આણેવડે સર્વ એકજાયાવાળું થયું અને પડતા એવા ઉત્તમ આણેવડે વાદળની છાયા હોય તેમ થયું. હે મહારાજ, હસતા હોય તેમ રહેલા કર્ણે મહાત્મા નકુલના ધનુષને કાપી રથના અગ્રભાગ થીમારચિને પાડ્યો. અને હે ભારત, પછીથી તુર્ત એમના ચાર ધોડાઓને તીક્ષ્ણ એવા ચાર આણેવડે યમરાજના રથાનપ્રત્યે મોકલ્યા. હે મારિષ, એ પછી એમના તે દિવ્ય રથના આણેવડે તલ તલ જેવડા કડકા કરી નાંખ્યા. વળી પતાકાને, ચકતી રક્ષા કરનારાને, ગદાને, ખડગને, શ્વતચંદ્રને, તેના ચર્મને અને સર્વ સાધનોને નાશ પમાડ્યાં. તે સમયે હે વિશાપતે, ધોડાં, રથ અને કવચ રહિત એવો નકુલ જલદી રથમાંથી ઉતરી ભૂંગળને લેખ ઉભો રહ્યો. હે રાજન્, તેની ઉગામેલી મહાભયંકર ભોગળને સૂતપુત્ર કર્ણે અતિ તીક્ષ્ણ ભારવાળા આણેવડે હણી. પછી એમને આયુધ રહિત બાણી નમેલ પર્વવાળા આણેવડે કર્ણ પ્રહાર કરવા લાગ્યો પણ અતિ પીડિતો નહતો. તે સમયે હે રાજન્, અચ્ચક્રશક્તિ અને અતિ બળવાન એવા કર્ણથી યુદ્ધમાં પ્રહાર પામતો અને આકુળ વ્યાકુળ જેની ઈર્ષ્યો છે એવો નકુળ જલદી ભાગ્યો. એટલે હે ભારત રાજન્, તે પ્રત્યે દોડી વારંવાર

હસતા એવા રાધાપુત્ર કર્ણે એમના કંઠવિષે પ્રત્યંચા સહિત ધનુષ ફેંક્યું. તે સમયે તે કંઠ વિષે આસક્ત જે મોટું ધનુષ હતું તેણે કરી તે જે પ્રમાણે પરિવેષને પામેલા આઘાત વિષે ચંદ્રમા હોય અને સ્થામ તથા ઇંદ્ર ધનુષવડે શોભિત મેધ હોય તેમ શોભતા હતા. તે વખત કર્ણ તે પ્રત્યે બોલ્યો કે, હે પાંડવ, પ્રથમ તું વ્યથા બોલેલો છે—હવે ફરીને હર્ષ પામેલો વારંવાર પ્રહાર પામતો એવો બોલ, હે તાત, બળવાન કુરુઓ સાથે યુદ્ધ કર; તથા હે પાંડવ માદ્રીપુત્ર, લક્ષ્મણમાં, અને લક્ષ્મણમાં ઘેર જ, અથવા જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન છે ત્યાં જ. હે મહારાજ, હે રાજન, તે સમયે એ પ્રમાણે તેને કહી અને વધને પ્રાપ્ત થયેલા એવા પશુ તેને શર અને ધર્મને જાણનાર એવા કર્ણે કુંતિના વચનને સંભારી છાડી દીધો. પછી હે રાજન, ધનુર્ધારિ એવા કર્ણે મૂકી દીધેલા પાંડુ પુત્ર નકુલ લક્ષ્મણ પામતો હોય તેમ યુધિષ્ઠિરના રથ પ્રત્યે ગયો અને સૂત્રપુત્ર કર્ણે તાપ પમાડેલો નિઃશ્વાસ નાખતો અને ધડામાં રહેલા સર્પની પેઠે દુઃખવડે સંતાપ પામેલો એવો રથ પ્રત્યે પશુ બેઠો. પછીથી ત્વરાયુક્ત એવો કર્ણ પશુ તેને જીતી પંચાલ યોદ્ધાઓ પ્રત્યે મોટા પતાકાવાળા અને ચંદ્ર સમાન વર્ણુવાળા જેના ધોડા છે એવા રથવડે ગયો. હે વિશાપતે, તે તે સમયે પાંડવ યોદ્ધાઓનો, પંચાલ યોદ્ધાઓના રથિ સમૂહો પ્રત્યે જતા સેનાપતિ કર્ણને જોઈ મોટા પીડિત શબ્દ થયો. પછી હે મહારાજ, ત્યાં સમર્થ એવો સૂત્રપુત્ર કર્ણ જેમ સૂર્ય મધ્યાહને પામવાથી ચક્ર ફરે તેમ ફરતો એવો સંહાર કરવા લાગ્યો. હે મારિષ, અમે કેટલાક ભાગી ગયેલા ચક્રવાળા, કપાએલા ધ્વજ અને પતાકાવાળા, હજુલા ધોડાવાળા, હજુલા સારથિવાળા અને જેના અવયવ ભાગી ગયેલા છે એવા રથોવડે હરણુ કરતા પંચાલ યોદ્ધાઓના રથિ સમૂહોને દેખતા હતા. તે તે ટેકાણે રથિ અને હસ્તિ ઉપર બેસનારા યોદ્ધાઓ સંઘ્રમ પામેલા ફરતા હતા અને જે રીતે મહાવનમાં દાવાગિરિ વડે બેઠેલા જેના અંગ છે એવી ગાયો થાય તે રીતે થયા હતા. મહાત્મા કર્ણથી હજુતા, ભિન્ન, કુંભ સ્થલનાં લોહિવડે ભિન્નયેલા અને જેઓની સુંદ કાપેલી છે એવા હસ્તિઓ તથા કેટલાક છિન્ન થયેલા શરીરવાળા અને છિન્ન થયેલો પૂરુષોનો અગ્રભાગ જેનો એવા ઉત્તમ હસ્તિઓ છિન્ન થયેલાં વાદળાઓની પેઠે પડતા હતા. કેટલાક નારાય, બાણ અને તોમરોવડે ત્રાસ પામેલા જે પ્રમાણે પતંગિયાં અગ્નિ પ્રત્યે જાય તે પ્રમાણે તેની સન્ન્યુખજ જતા હતા. કેટલાક જળને સ્વનારા પર્વતો હોય તેમ શરીરોવડે રૂધિરને સ્વતા એવા મોટા હસ્તિઓ શબ્દ કરતા દેખાતા હતા, ઉરઆણુ રહિત, કેશવાળનાં બંધન રહિત, રૂપાનાં, કંચરનાં, અને સુવર્ણનાં આણુપણુ રહિત યોદ્ધાં ચામર કુથા પડેલા એવા ભાથા અને યુદ્ધમાં શોભનાર, બાણેલા શર ધોડેસ્વારો રહિત એવા ધોડાઓને અને તે સમયે ભમતા એવા ઉત્તમ ધોડાઓને અમે જોતા હતા. હે ભારત, કંચુક અને ઉષ્ણી ધારણુ કરનારા ધોડેસ્વારોને પ્રાસ, ખડ્ગ, અને ઋષ્ટિઓ રહિત જોતા હતા. તેમજ હે ભારત, હજુલા વધ કરેલા અને કંપતા એવા હાથોરૂપિ સેનાનાં અંગ અને અવયવોન એવા હાથિ ઉપર બેસનારાઓને તે તે ટેકાણે જોતા હતા. હે ભારત, રથિઓના હજુવાથી વેગવાન ધોડાઓવડે યુક્ત અને જલદી ભમતા એવા સુવર્ણ શોભિત રથોને જોતા હતા. હે ભારત, કેટલાકને ભાગી પડેલા અશ્વ અને કુખડાવાળા, કેટલાકને ભાગી ગયેલા ચક્રવાળા, કેટલાકને પતાકા ને ધ્વજ રહિત, તેમ જેઓના લાગલદંડ અને બંધુર ભાગેલાં છે એવા રથોને જોતા હતા. હે વિશાપતે, તે વખતે હજુલા એણીકાર તેણીકાર ભાગતા

રશ્મિઓને અને તીક્ષ્ણ એવા સૂતપુત્ર કર્ણુના આણ્વોવડે હજીતા એવા રશ્મિઓને જોતા હતા, તેમજ શસ્ત્ર રહિત એવા કેટલાકને અને શસ્ત્ર રહિત એવા ધણા હજીએલાને જોતા હતા. મોતીના સમૂહને હંકારેલા, સુંદર ધંડાઓવડે શોભિત, અને જૂઠા જૂઠા વર્ણોવડે વિચિત્ર એવા પતાકાઓવડે શણગારેલા હસ્તિઓને સર્વ તરફથી દોડતા જોતા હતા. તેમજ સર્વ તરફથી કર્ણુના ધનુષથી પડેલા આણ્વોવડે છિન્ન થએલા કેટલાક ચોદાઓનાં મસ્તકોને, બાહુને અને સાથોળાને જોતા હતા. કર્ણુના આણ્વોવડે હજીતા અને તીક્ષ્ણ આણ્વોવડે યુદ્ધ કરતા એવા ચોદાઓનો અતિ ભયંકર સમાગમ થયો હતો. સંગ્રામ વિષે સૂત પુત્ર કર્ણુથી વધુ પામતા એવા તે સંજય ચોદાઓ જે રીતે પતાંગિઆ અગ્નિ પ્રત્યે જાય તે રીતે તેની સમીપ જતા હતા, અને તે તે ડેહણે સૈન્યોને આળતા એવા તે મહારથિ કર્ણુને ક્ષત્રિયો જે પ્રમાણે તીવ્ર એવા યુગના નાશ વખતના અગ્નિને તજે તે પ્રમાણે તણ દેતા હતા. હજીલાઓમાંથી શેષ રહેલા જે શ્વરા પંચાલ ચોદાઓના મહારથિઓ હતા અને જેઓનાં કવચ અને ખજ પડી ગયા છે એવા તે ભંગાણુ પામેલા નાસતા હતા. તેમની પાછળ આણ્વોવડે વિખેરતો એવો તેજસ્વી, મહાજળવાન સૂતપુત્ર કર્ણુ દોડતો હતો અને આણ્વોવડે તેઓને જેવી રીતે મધ્ય દિવસને પામેલા અધઃકારને મટાડનાર સૂર્ય કિરણોવડે પ્રાણીઓને તાપ પમાડે તેવી રીતે તપાવતો હતો.

અધ્યધાવત તેજસ્વી વિશીર્ણ કવચધ્વજાન ।

તાપયામાસતાન્ધાણેઃ સૂતપુત્રોમહાબલઃ ॥

મધ્યં દિનમનુપ્રાપ્તો મૃતાનો વતમોનુવઃ ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि कर्णयुद्धे गुर्जरभाषायां चतुर्विंशोऽध्यायः ॥२४॥

અધ્યાય ૨૫ મો—શકુનિએ માંડેલું યુદ્ધ.

સંજય ઉવાચ—યુયુત્સુ તવપુત્રસ્ય પ્રાવયન્તં બલંમહત્ ।

ઉલ્લૂકોન્યપતત્તૂર્જં તિષ્ઠેતિ ચાત્રવોદ્ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે કે—તમારા પુત્રનાં મોટા સૈન્યને નસાડતા એવા યુયુત્સુ પ્રત્યે જલદી ઉલ્લૂક ગયો અને ‘ ઉભો રહે ઉભો રહે; ’ એમ કહેવા લાગ્યો. તે વખતે હે રાજન્, યુયુત્સુએ મહાજળવાન એવા ઉલ્લૂકને વજ્રવડે લગાવે તેમ તીક્ષ્ણ ધારવાળા આણે કરી લગાવ્યો. પછી તમારા પુત્રના સંગ્રામવિષે રહેલા ક્રોધ પામેલા ઉલ્લૂક છુરખવડે ધનુષ કાપી આણ્વોવડે પ્રહાર કર્યો. તે ભાગેલા ધનુષને તણ જેનાં લાલ નેત્ર થયાં છે એવા યુયુત્સુએ અતિ વેગવાન બહુ મોટા બીજા ધનુષને લીધું. પછી હે ભારત, કુલમાં શ્રેષ્ઠ, સાક આણ્વોવડે શકુનિના પુત્ર ઉલ્લૂકને વિધ્યો, ત્રણ આણ્વોવડે સારથિને અને ફરીને તેને વિધ્યો, ઉલ્લૂક સુવર્ણ શોભિત વીસ આણ્વોવડે તેને વિધી પછીથી ક્રોધ પામી સંગ્રામ વિષે એમના સુવર્ણમય ખજને કાપ્યો. તે સામે હે રાજન્, જેની લાશી ભાગી પડેલી છે એવો અતિ મોટો પડતો એવો તે સુવર્ણમય ખજ યુયુત્સુની સન્મુખ પડ્યો. પછી ખજને કાપેલા જોષ ક્રોધ બામ એવા યુયુત્સુએ પાંચ આણ્વોવડે ઉલ્લૂકને છાતિ વિષે પ્રહાર કર્યો. હે

મારિય, યુદ્ધમાં ઉલ્લેકે તૈલવડે તીક્ષ્ણ કરેલા બલ્લવડે યુયુત્સુના સારથિનું મરતક છેદ્યું. તે સમયે હે ભરત કુલમાં શ્રેષ્ઠ, છેદ્યું તે યુયુત્સુના સારથિનું મરતક જે રીતે વિચિત્ર એવું તારાનું સ્વરૂપ ખરી પડે તે રીતે પૃથ્વીતલ વિષે પડ્યું. પછી ચાર ધોડાઓને હણ્યા અને પાંચ બાણોવડે તેને વિધ્યે તથા બળવાન ઉલ્લેકે અતિ વિધિલે તે યુયુત્સુ બીજા રથ પ્રત્યે ગયો. પછી હે રાજન, રથભૂમિ વિષે તેને છતી ત્વરાવાન એવો ઉલ્લેક, પાંચાલ અને સંજય યોદ્ધાઓને તીક્ષ્ણ બાણોવડે હણવા લાગ્યો. હે મહારાજ, તે વખતે સંભ્રમ રહિત એવા તમારા પુત્ર શ્રુતકર્માએ નિમેષાર્ધ વખતમાં શતાનિકને ધોડા, સારથિ અને રથ રહિત કર્યો; એટલે હે મારિય, જેના ધોડા નાશ પામેલા છે એવા રથમાં રહેલા ક્રોધ પામેલા મહારથિ શતાનિકે તમારા પુત્રની સમીપ ગદા ફેંકી. તે ગદા હે ભારત, રથને અને સારથિ સહિત ધોડાઓને ભસ્મ કરી પૃથ્વીને ચીરતી હોય તેમ જલદી ધરણી પ્રત્યે પડી. એ રીતે રથ રહિત થયેલા શરા કુરુઓની કાર્તિને વધારનારા, એક બીજાને ભેટા એવા તે બેઉ યુદ્ધથી દૂર ગયા અને સંભ્રમ પામેલો એવો તમારા પુત્ર, વિવિધના રથ પ્રત્યે બેઠા તથા ત્વરાયુક્ત એવો શતાનિક પણ પ્રતિવિધ્યના રથ પ્રત્યે ગયો. વળી ક્રોધ પામેલો શકુની તીક્ષ્ણ બાણોવડે સુતસોમને વિધી શ્રેષ્ઠ ઘટિએ કરી જે પ્રમાણે પર્વતને કંપાવે તે પ્રમાણે કંપાવતો હતો. તેમ હે ભારત, પિતાના અલંત વૈરી એવા તે શકુનિને જોઇ સુતસોમ પણ હજારો બાણોવડે ઢાંકવા લાગ્યો. તે બાણોને જલદી બીજા બાણોવડે શીઘ્ર અગ્નિવાળા ચિત્રયુદ્ધ કરનાર અને સંગ્રામ વિષે બાણોને તીક્ષ્ણ બાણોવડે વારી અતિ ક્રોધથી તેણે ત્રણ બાણોવડે સુતસોમને પ્રહાર કર્યો. તેમ હે મહારાજ, તમારા સાળાએ બાણોવડે તેના ધોડાને, જ્વળને અને સારથિને તલતલ જેવડા કડકા કરી હણ્યો. તે સમયે મનુષ્યો સોરખકાર કરવા લાગ્યા, અને હે મારિય, જેના ધોડા હણેલા છે, જ્વળ કાપેલા છે, અને રથ બાગેલા છે, એવો ધનુર્ધારી તે ઉત્તમ ધનુર્ધને લેઈ ભૂમિવિષે ઉભો રહ્યો અને શિલાવડે તીક્ષ્ણ કરેલા મુવર્ણ પુંખવાળા બાણોને ફેંકવા તથા યુદ્ધમાં તમારા સાળાના રથને ઢાંકવા લાગ્યો. તે વખતે પતંગિઆના સમૂહોની પેઠે રથ સમીપ આવતા એવા તે બાણસમૂહોને જોઇ સુખલાપુત્ર શકુનિ બચા પામતો ન હતો અને મહાયશસ્ત્રી તે તેના બાણોને બાણ સમૂહોવડે હણતો હતો. તે સમયે સુતસોમના મનાય નહિ તેવા તે કર્મને જોઇ યોદ્ધાઓ અને આકાશવિષે રહેલા દેવતાઓ પણ પ્રસન્ન થતા હતા કે, જે એકલો રથમાં બેઠેલા શકુનિસાથે યુદ્ધ કરતો હતો. હે રાજન, તેના ધનુષ્યને અને બાણોને તીક્ષ્ણ મહાવેગવાળા તથા નમેશ પર્વવાળા બલ્લોવડે હણતો હતો. વળી જેનું ધનુષ્ય છિન્ન થયેલું છે અને રથ બાગેલા છે એવો તે, વૈદ્ય અને કમળના વર્ણસરખી શાલાવાળા તથા દાથીના દાંત સરખી જેની મુઠ છે એવા ખડ્ગને ઉગામી નાદ કરતો હતો. શુદ્ધિમાન એવા સુતસોમના ફેરવાતા, નિર્મલ વસ્ત્રસરખાં તેજવાળા ખડ્ગને કાળના દંડની ઉપમા અપાય એવો માનતો હતો. હે મહારાજ, શિક્ષા અને બળવડે યુક્ત એવો તે ખડ્ગ લેઈ જલદી ચૌદ મંજળા પ્રત્યે ફરતો હતો અને યુદ્ધમાં મૌલ, ઉદભાલ, અવિદ્ધ, આપ્ત, વિપ્લુત, સ્ત, સંપાત અને સમુદીર્ઘ એવાં અનુદ્ધ અને પ્રતિદ્ધ ભેદવડે બમણાં થવાથી ચૌદ પ્રકારના મંડળોને ફાલિતો હતો. પછી પરાક્રમી સુખલાપુત્ર શકુનિ તેની સમીપ બાણ ફેંકવા લાગ્યો. તે નજીક આવતા બાણોને જલદી સુતસોમ મોટા ખડ્ગવડે કાપતો હતો. હે મહારાજ, ભારપછી ક્રોધ પામેલા. પરંતુ રથને હણનારા, સુખલાપુત્ર શકુનિએ સર્પની

ઉપમા અપાય એવા બાણોને સુતસોમ પ્રત્યે ફેંક્યા. તે બાણોને શિક્ષા અને બળવડે શીઘ્રતાને દર્શાવતા અને ગરૂડની તુલ્ય પરાક્રમવાળા એવા સુતસોમે ખડગવડે કાપ્યા. તે વખતે હે રાજન્, મંડલ અને આવર્તન પ્રત્યે ફરતા એવા તે સુતસોમના અતિ ક્રાંતિવાળા ખડગને શકુનિએ અતિ તીવ્રજીવે એવા હુરપ્રવડે કાપ્યો અને કાપેલો એવો તે મોટો ખડગ જલદી ભૂમિ વિષે પડ્યો. તે સમે હે ભારત, સુંદર મુકંવાળા તે ખડગને અર્ધભાગ એના હાથમાં રહી ગયો, તેને કાપેલો જાણી છ પગલાં હઠી મહારથિ સુતસોમે શેષ રહેલા ખડગને ફેંક્યો તે રજીભૂમિ વિષે મહાત્માના પ્રત્યાસહિત હિરાવડે શોભિત એવા ધનુષને કાપી જલદી ધરતી પ્રત્યે પડ્યો. પછી સુતસોમ શ્રુતકીર્તિના મોટા રથ પ્રત્યે ગયો. તેમ સુઅલાપુત્ર શકુનિ પશુ ધોર અને અતિદુઃખે કરી જતાય એવા બીજા ધનુષને લેઈ ધણી શત્રુ સમૂહોને હણીતો પાંડવોનાં સૈન્ય પ્રત્યે ગયો. હે વિશાંપતે, તે સમયે સંગ્રામ વિષે સુઅલાપુત્ર શકુનિને નિર્ભય પુરૂષની પેઠે ફરતો જોઈ પાંડવ ચોક્કાઓનો મોટો નાફ થતો હતો. તેમ તે મહાત્માએ નસાંડેલાં મત્ત તથા શસ્ત્રવાળાં એવાં તે મોટાં સૈન્યો દેખાતાં હતાં. હે રાજન્, જેવી રીતે દેવરાજ ઇન્દ્ર દૈત્યોની સેનાને હણીતો હતો તેવી રીતેજ સુઅલાપુત્ર પાંડવોની સેનાને નાશ પમાડતો હતો.

દ્રાવ્યમાણામ્યદુર્યંતસૌભલેન મહાત્મના ।

યયયૈત્યશ્વમ્ રાજન્ દેવરાજોમમર્દહ ॥

તથૈવ પાણ્ડવીસિનાસૌભલે યોગ્યનાશયત્ ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि सौबल्युद्देगुर्जरभाषार्या पञ्चविंशोऽध्यायः ॥२५॥

અધ્યાય ૨૬ મો ભયંકર યુદ્ધ.

સંજય ઉવાચ—ધૃષ્ટદ્યુમ્ન કૃપો રાજન્ વારયમાસ સંયુગે ।

યયા વ્રજા વને સિંહે ઘરમો વારયેશુષિ ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન્ સંગ્રામવિષે કૃપાચાર્ય ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જે રીતે વનમાં શરભ, સિંહને જોઈ યુદ્ધમાં વારવા લાગે તે રીતે વારવા લાગ્યા. હે ભારત, અતિ બળવાન એવા તે ગૌતમ કૃપાચાર્યે વારેલો એવો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તે વખતે પગલાંથી પગલું પશુ, ચાલવા શક્તિમાન ન હતો. પછી ધૃષ્ટદ્યુમ્નના રથપ્રત્યે ગૌતમ કૃપાચાર્યના રથને જોઈ સર્વ પ્રાણીઓ ત્રાસ પામવા લાગ્યા અને ક્ષયને પ્રાપ્ત થએલાં માનવા લાગ્યા. તે સમયે ઉદાસ થએલા રથિઓ અને ઘોડેસ્વારો કહેવા લાગ્યા કે દ્રોણાચાર્યના નાશથી જરૂર મનુષ્યોમાં ઉત્તમ, મહા તેજસ્વી, દિવ્યઅશ્વોને જાણનાર અને ઉદાર શુદ્ધિવાળા આરદ્રત કૃપાચાર્ય કોષ પામેલા છે માટે આજ ગૌતમ એવા કૃપાચાર્યથી ધૃષ્ટદ્યુમ્નનું કલ્યાણ થશે ? આ સધળી સેના મોટાં ભયથી મૂકશે ? અને આ બાહ્યજી આવેલા એવા સર્વ આપણને મારશે તો નહિ કે ? અંતકના સરખું જેવું આજ તેનું ભારે રૂપ દેખાય છે તેથી તો જણાય છે કે આજ તે ભરદાજના પુત્રના પુત્ર દ્રોણાચાર્યના માર્ગને પામશે. વળી હે મહારાજ, કૃપાચાર્ય હલકા હાથવાળા, નિરંતર યુદ્ધમાં વિજયવાન, અશ્વવાન, પરાક્રમવડે યુક્ત અને ક્રોધયુક્ત છે તેથી આજ મહાયુદ્ધમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ન વિમુખ જણાય છે; એવી રીતે જૂદા જૂદા પ્રકારવાળી વાણી

તમારા ચોદાઓની પારકાઓ સાથે તે બેઠીના તે સમાગમ વિષે સંભળાતી હતી. હે તૃપ, સારપછી અતિ નિઃશ્વાસ નાખી સારદત એવા કૃપાચાર્ય ક્રોધથી યોજારહિત એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને સર્વ મર્મસ્થાનો વિષે પીડવા લાગ્યા. તે વખતે યુદ્ધમાં મહાત્મા ગૌતમ એવા કૃપાચાર્યથી પ્રહાર પામતો તથા ધણી મોહવડે યુક્ત એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન કર્તવ્યને ભણી શકતો ન હતો. તે સમયે તેનો સારથિ તે પ્રત્યે બોલ્યો કે—હે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શું તમારું ક્ષેમ છે કે ? યુદ્ધમાં તમારે આતું દુઃખ મેં કાષ્ઠ ઠેકાણે ભેટું નથી; દૈવયોગથી મર્મને બેઠનારા તમારા બાણો પડતા નથી; અને બાહ્યોમાં મુખ્ય એવા કૃપાચાર્યે સર્વ તરફથી મર્મસ્થાનોને ધરી ફેંકેલા છે માટે જેમ સમુદ્રથી નદીના વેગને નિવૃત્ત કરાય તેમ જલદી રથને પાછો વાળું છું અને બાહ્યોને ન હણવા યોગ્ય માનું છું કે જેણે કરી તમારું પરાક્રમ નાશ પામ્યું. હે રાજન્, તે પછી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ધીરથી વચન બોલ્યો કે—હે તાત સારથે, મારું મન મોહ પામે છે, શરીરમાં પરસેવો પેદા થાય છે, અને મને રૂવેરૂવે ધર્ષ તથા શરીરમાં કંપ થાય છે, માટે હે સારથે, બાહ્યોને તજવો એવો તું ભાં અર્જુન છે ત્યાં ધીરથી ચાલ; કારણ કે સંગ્રામ વિષે અર્જુનને અથવા ભીમસેનને પામી આજ ક્ષેમ થશે. એ પ્રમાણે આ મારી નિશ્ચયવાળી શ્રદ્ધા છે. ત્યારપછી હે મહારાજ, ઘોડાને ઊતાવળ કરાવતો એવો સારથિ ભાં તમારા સૈનિકો સાથે મહાધનુષારી ભીમસેન યુદ્ધ કરતો હતો ત્યાં ગયો. હે મારથિ, તે સમયે ધૃષ્ટદ્યુમ્નના રથને નાઠેલો જોઇ હજારો બાણોને ફેંકતા એવા ગૌતમ કૃપાચાર્ય પાછળ ગયા અને શત્રુને પામનાર એવા તે વારંવાર શંખ વગાડવા લાગ્યા તથા જે પ્રમાણે મહેંદ્ર નમુચિ દૈત્યને ત્રાસ પમાડતો હતો તે પ્રમાણે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને ત્રાસ પમાડવા લાગ્યા. યુદ્ધમાં ભીમપિતામહના મૃત્યુરૂપ અને દુઃખે સહન થાય એવા શિખંડિને તો વારંવાર હસતો હોય લેમ કૃતવર્મા વારવા લાગ્યો અને હલિક ચોદાઓના મહારથિ કૃતવર્માને પામી શિખંડી પશુ તેને કંઠ અને બાહુના મધ્યભાગમાં તીક્ષ્ણ એવા પાંચ ભલ્લબાણોવડે પ્રહાર કરવા લાગ્યો. તેમ હે રાજન્, ક્રોધ પામેલા હસતા એવા મહારથિ કૃતવર્માએ સાઠ બાણોવડે તેને બેઠી એક બાણવડે ધનુષ કાપ્યું. એ પછી બળવાન દુષ્ટ રાજનો પુત્ર શિખંડી બીજા ધનુષને લેઈ ક્રોધથી ‘ ઉભો રહે ઉભો રહે ’ એ રીતે હાર્દિક એવા કૃતવર્માને કહેવા લાગ્યો. તે સમયે હે રાજન્, એમની સમીપ સુવર્ણ પુંખવાળા અતિતીક્ષ્ણ એવા નેતું બાણને ફેંક્યા તે એમના કવચને પામી પડ્યા. તે બાણોને વ્યર્થ ગએલા અને પૃથ્વી વિષે પડેલા ભણી શિખંડિએ અતી તીક્ષ્ણ કુરમવડે તેના ધનુષને અત્યંત છેલું. તે સમે જેનું ધનુષ કાપેલું છે એવા એ કૃતવર્માને બાહુ અને અતિ વિષે જેવી રીતે શિંગડારહિત એવા વૃષભને પીડે તેવી રીતે એ શી બાણોવડે વિખ્યા. બાણોવડે ધા વાગવાથી ધાયલ થએલા અને ક્રોધ પામેલા કૃતવર્મા જે પ્રમાણે ધડાના અગ્રભાગથી પાણીને કાઢે તે પ્રમાણે શરીરવડે રૂધિર સ્રવવા લાગ્યા. તે સમયે હે રાજન્, રૂધિરવડે ભિંગએલા એવા કૃતવર્મા જે રીતે જળવૃષ્ટિવડે ભિંગએલા એવો ગેરૂનો પર્વત શોભે તે રીતે શોભતા હતા. એ પછી સમર્થ એવા તેમણે બાણ અને પ્રત્યંચાસહિત ધનુષને લેઇ બાણસમૂહોવડે શિખંડિને ગરદનના ભાગ વિષે વિખ્યા. તે વખતે ગરદનના ભાગ વિષે રહેલા બાણોવડે શિખંડી જેમ શાખા અને મોટી શાખાઓવડે પોહાળો એવો અતિ મોટો વૃક્ષ શોભે તેમ શોભવા લાગ્યો. એ રીતે તે બે એકબીજાને અતિશય વિધી. રૂધિરવડે ભિંગએલા, જે પ્રમાણે એકબીજાના શિંગડાવડે ધાયલ થએલા બે વૃષભ શોભે તે પ્રમાણે શોભતા હતા અને એક

ખીજના વધ વિષે યત્ન કરતા એવા તે એ મહારથિઓ રથવડે તે સમયે હજારો મંડળો પ્રત્યે ફરતા હતા. પછી હે મહારાજ, રણ્યશૂનિ વિષે કૃતવર્માંએ સુવર્ણ પુંખરાગા શિલાવડે તીક્ષ્ણ કરેલા અને મજબૂત એવા સીતેર આણોવડે દુપદ રાજના પુત્ર શિખંડિને વિધ્યો. તેમ સંગ્રામ વિષે ત્વરાયુક્ત અને પ્રહાર કરનારાઓમાં ઉત્તમ એવા ભોજકૃતવર્માંએ જીવિતના અંતને કરનારા ધોરખાણુને એ શિખંડીની સમીપ ફેંક્યો. તે આણુવડે ધાયલ થએલો એવો શિખંડી હે રાજન, જલદી મૂર્છા પામ્યો અને મોહયુક્ત એવો તુર્ત ખજની લાકડીનો આશ્રય કરી ગયો. પછી રથિઓમાં ઉત્તમ, કૃતવર્માંના આણોવડે સંતાપ પામેલા અને વારંવાર નિઃશ્વાસ નાખતા એવા તેને સારથિ જલદી રણ્યશૂનિથી દૂર લેઈ ગયો. અને હે પ્રભો, તે સમયે શૂર એવો દુપદ રાજનો પુત્ર શિખંડી પરાજય પામ્યો તેથી ચોતરફથી વધ કરાતી એવી પાંડવોની સેના ભાગી.

દ્વાર્વિકચશરસન્તતં નિઃશ્વસન્તં પુનઃ પુનઃ ।

પરાજિતે તતઃ ગૂરેન્દ્રપદસ્વાત્મજે પ્રભો ॥

વ્યગ્રચરપાણદ્વીસેનાઘ્યધમાના સમંતતઃ ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां षड्विंशोऽध्यायः ॥२६॥

અધ્યાય ૨૭ મો સંશતકોનું યુદ્ધ.

સંજયલવાચ—એતામ્બોયમહારાજવ્યધમસાવકંવલં ।

यथा वायुः समासाद्य तूलराशिं समन्ततः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે મહારાજ, જેના શ્વેત ઘોડા છે એવો અર્જુન તમારા સૈન્યને સર્વ તરફથી જેવી રીતે વાયુ રૂને પામી તેને નાશ પમાડે તેવી રીતે નાશ પમાડતો હતો. અર્જુન પ્રત્યે હે ભારત, ત્રિખત કૌરવોસહિત એવા શિખિ, શાલ્વ, સંશપક, મોહું એવું નારાયણ યોદ્ધાઓનું સૈન્ય, સત્યસેન, ચંદ્રદેવ, મિત્રદેવ, સુતંજય, સૌશ્રુતિ એવો મિત્રસેન, મિત્રવર્માં અને સંગ્રામવિષે બાઈ તથા મહા ધનુર્ધારિ અને અઅકુશલ એવા પુત્રોવડે યુક્ત એવો ત્રિગર્ત રાજ એ સર્વ સામા મયા અને યુદ્ધમાં અર્જુન પ્રત્યે આણુટ્ટિ કરવા લાગ્યા તથા ધણા આણોને ફેંકવા લાગ્યા. તેમ જે રીતે પાણીનો પ્રવાહ સમુદ્રપ્રત્યે જાય તે રીતે જલદી અર્જુનની પાસે વર્તવા લાગ્યા. તે વખતે હજારો અને લાખો યોદ્ધાઓ અર્જુનને પામી જેમ ગરૂડને જેષ્ઠ સર્પ નાશ પામે તેમ નાશ પામતા હતા. તે સમયે હે મહારાજ, રણ્યસંગ્રામ વિષે હણ્યાતા એવા તેઓ જે પ્રમાણે હણ્યાતા એવા પતંગિઆ અગ્નિને ન તજે તે પ્રમાણે પાંડુપુત્ર અર્જુનને તજતા ન હતા. પછી યુદ્ધમાં સત્યસેને ત્રણ આણોવડે પાંડુપુત્ર અર્જુનને વિધ્યો. મિત્રદેવે ત્રેસઠ આણોવડે, ચંદ્રસેને સાત આણોવડે, મિત્રવર્માંએ તોતેર આણોવડે, સૌશ્રુતિએ સાત આણોવડે, સુતંજયે વિશ આણોવડે અને મુશ્કમાંએ નવ આણોવડે વિધ્યો. એ રીતે બહુ યોદ્ધાઓએ યુદ્ધમાં વિધિયો અર્જુન તે રાજાઓને સામે વિધવા લાગ્યો. તેણે સાત આણોવડે સૌશ્રુતિને, ત્રણ આણોવડે સત્યસેનને, વિશ આણોવડે સુતંજયને, આઠ આણોવડે ચંદ્રદેવને, સા આણોવડે મિત્રદેવને, ત્રણ આણો-

વડે શ્રુતસેનને, નવ બાણોવડે મિત્રવર્માને, અને આઠ બાણોવડે સુશર્માને વિંધી તથા તેજ
 વખતે સિંહાવડે તીક્ષ્ણ કરેલા બાણોવડે શત્રુજય રાજાને હણી સાશ્રુતિના મસ્તકને મસ્તક-
 બંધન સેત કાયાથી પાડ્યું અને ઉતાવળથી બાણોવડે ચંદ્રેવને યમરાજના સ્થાન પ્રત્યે
 મોકલ્યો. હે મહારાજ, યત્ન કરતા એવા બીજા મહારથિઓને પ્રત્યેકને પાંચ પાંચ
 બાણોવડે વાર્યાં. વળી રણભૂમિવિષે ક્રોધ પામેલા સત્યસેને કૃષ્ણને ધારી મોટા તોમરને
 ફેંક્યો અને સિંહનાદ કર્યો, તે સમયે લોહમય અને સુવર્ણ દંડવાળા તે તોમર મહાત્મા
 માધવ ભગવાનના જમણા હાથને ભેદી પૃથ્વી ઉપર પડ્યો; અને હે વિશ્વાપતે, મહારણુમાં
 તોમરવડે વિધેલા એવા મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણના હાથમાંથી ચાળ્યો અને રાક્ષ પડી મર્ધ. પછી
 વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણને ભેદ પામેલા અંગવાળા ભ્રેષ્ઠ કુતિપુત્ર અર્જુન તીવ્ર ક્રોધ પામ્યો
 અને કૃષ્ણપ્રત્યે આ વચન બોલ્યો કે—હે સમર્થ મહાબાહો, ધોડાઓને સહસેન પ્રત્યે લેઇ
 જાઓ, જેથી પ્રથમ એમને તીક્ષ્ણ બાણોવડે યમરાજના સ્થાન પ્રત્યે મોકલું. પછી અર્જુ-
 નનાં એ વચન સાંભળી શ્રીકૃષ્ણે પ્રથમ પ્રમાણે બીજા ચાળ્યાને અને રાક્ષને લેઇ ધોડા-
 ઓને સત્યસેનના રથપ્રત્યે ચલાવ્યા અને વિશ્વકેસેન ભગવાનને ભેદ પામેલા ભ્રેષ્ઠ કુતિપુત્ર
 મહારથિ અર્જુનને તીક્ષ્ણ બાણોવડે સત્યસેનને વારી પછીથી અતિ તીક્ષ્ણ બલ્લોવડે
 તે રાજાના કુંડળ શોભિત એવા મોટા મસ્તકને કાયાથી કાપ્યું અને કાપી તીક્ષ્ણ બાણો-
 વડે બીજા સેનાવિષે મિત્રવર્માપ્રત્યે ફેંક્યું અને તેને તથા તેના સારથિને તીક્ષ્ણ વત્સદંત
 બાણવડે હણ્યો. હે મારિષ, પછીથી બળવાન અને ક્રોધ પામેલો એવો તે ફરીને હજારો
 બાણોવડે હજારો અને લાખો એવા સંશ્લષ્ટ યોદ્ધાઓને પાડવા લાગ્યો, ત્યારપછી હે
 રાજા, મહારથિ એવા તેણે રજતપુંખવાળા કુરપ્રેક્ષી મહાત્મા મિત્રસેનના મસ્તકને કાપ્યું
 અને અતિ ક્રોધ પામી સુશર્માને બાહુ અને કંઠના મધ્યભાગવિષે હણ્યો. તે વખતે ક્રોધ
 પામેલા અને દશદિશાઓને ગળવતા એવા સર્વ સંશ્લષ્ટ યોદ્ધાઓ અર્જુનને વિંટી વળી
 શસ્ત્રસમૂહોવડે પીડવા લાગ્યા. તે વખતે પીડા પામેલા, ઇન્દ્રગુપ્ત પરાક્રમવાળા, અમેય આ-
 ત્માવાળા, અને મહારથિ એવા અર્જુનને ઐદ્રઘ્ન પ્રકટ કર્યું; તેમાંથી હે વિશ્વાપતે, હજારો
 બાણો ઉત્પન્ન થયા. વળી હે મારિષ, સંગ્રામવિષે કપાતા જ્વળનો, ધનુષ્નો, પતાકાસહિત
 એવા રથોનો, બાષાઓનો, ધોસારાઓસહિત અક્ષોનો, ચક્રોનો, રાક્ષનો, કૂબડાઓનો, વર-
 થોનો, બાણોનો, પડતા એવા ધોડાઓનો, ઋષ્ટિઓસહિત પ્રાસોનો, ગદાઓનો, શક્તિ,
 તોમર અને પદ્મિશોસહિત ભોગળોનો, ચક્રો સહિત શ્વતર્ધીઓનો, સામળોસહિત હુળોનો,
 કંઠસૂત્ર અને બાહુબંધોનો, કૃત્રોનો, તેમ હે મારિષ, હારોનો, નિષ્કોનો, કવચોનો, હે
 ભારત, જત્રોનો, વિઝંજાઓનો અને મુકુટોસહિત મસ્તકોનો, મોટા શબ્દ તે તે ડેઠાણે સંભ-
 ળાતો હતો. તે સમયે હે વિશ્વાપતે, પૃથ્વીવિષે પડેલાં કુંડળોસહિત સુંદર નેત્રવાળાં ને પૂર્ણ
 ચંદ્રસરખાં મસ્તકો જે પ્રમાણે આકાશવિષે તારાઓનો સમૂહ શોભે તે પ્રમાણે શોભતાં
 હતાં અને સુંદર માળાવાળાં અને ચંદનવડે છંટાએલાં એવાં વસ્ત્ર તથા હજી લાઓનાં શરીર
 દેખાતાં હતાં; અને ધોર એવું તે યુદ્ધ મંધર્વના નગરની બરાબર આકારવાળું થયું હતું.
 હજીલા રાજપુત્રો અને મહાબળવાન ક્ષત્રિયોવડે પડેલા હસ્તિઓ અને ધોડાઓવડે પૃથ્વી
 સંગ્રામવિષે જે પ્રમાણે પડેલા પર્વતોવડે ચાલ તે પ્રમાણે અમમ્મ રૂપવાળો મર્ધ હતી; ને
 તે સમયે મહાત્મા પાંડુપુત્રનો ચક્રમાર્ગ રહ્યો ન હતો. હે મારિષ, બહુબાણોવડે બહુ હસ્તિ
 અને ધોડાઓના સમૂહને હણતા એવા અર્જુનના રથચક્રો જેવી રીતે સ્વામિના હણા-

વાથી પોતાના અનુચરો ખેદ પામે તેવી રીતે ગારાને લીધે ખુંખી જતા હતા અને તે સંગ્રામવિષે ફરતા એવા અર્જુનના, લોહિરૂપિ કાદવવિષે ખુંખી જતા રથનાં ચક્રોને મન અને વાયુની સમાન વેગવાળા બેડેલા ઘોડાઓ અતિ ધણા શ્રમેકરી ખેંચી જતા હતા. હે ભારત, ધનુર્ધારિ પાંડુપુત્ર અર્જુનથી વધ પામતું એવું તે સર્વ સૈન્ય ધણુંકરી વિમુખ રહેતું ન હતું અને તે સમયે સંગ્રામવિષે જીજ્ઞાસુ એવો કુતિપુત્ર અર્જુન ધણા એવા તે સંગ્રામક યોદ્ધાઓના સમૂહોને જીતી જે રીતે ધૂમરહિત પ્રકાશિત એવા અગ્નિ શોભે તે રીતે શોભતો હતા.

પ્રાયશો વિમુક્ષં સર્વં નાશતિષ્ઠત ભારત ।

તાનજિત્વાસમરે જિજ્ઞુઃ સંશસકગણાન્ બહૂન્ ॥

ચિરરાજ તદાપાર્થોવિષ્ણુમાગ્નિરિચન્વલન ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि संशसकयुद्धे गुर्जरभाषायां सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

અધ્યાય ૨૮ મો સંકુલ યુદ્ધ.

સંજયહવાચ—યુધિષ્ઠિર મહારાજ વિષ્ણુજન્ત શરાન્નહન ॥

स्वयं कुर्याधनो राजाप्रत्यगृह्णावभीतवत् ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે મહારાજ, ધણા બાણોને ફેંકતા એવા યુધિષ્ઠિરને પોતે રાજા દુર્યોધન મહણ કરવા ગયો ત્યારે સમીપ આવતા એવા મહારથિ તમારા પુત્રને જલદી ધર્મરાજ વિધી, ‘ઉભો રહે ઉભો રહે’ એ રીતે કહેવા લાગ્યા. તેણે પણ તીક્ષ્ણ એવા નવ બાણોવડે યુધિષ્ઠિરને વિધ્યા અને અતિ ક્રોધથી ભક્ષ્યાણુવડે એમના સારથિને પણ પ્રહાર કર્યો. તે સમયે હે રાજન, યુધિષ્ઠિરે સુવર્ણ યુગ્મવાળા શિલાવડે તીક્ષ્ણ કરેલા તેર બાણોને દુર્યોધન પ્રત્યે ફેંક્યા અને મહારથિ એવા તેમણે ચાર બાણોવડે ચાર ઘોડાઓને હણી પાંચમા બાણુવડે સારથિના મસ્તકને કાપાથી ઉડાડી દીધું. છઠ્ઠા બાણુવડે રાજના ખ્વજને, સાતમાવડે ધનુષને અને આઠમા બાણુવડે ખડ્ગને બૂતલવિષે પાડ્યું. વળી પાંચ બાણુવડે રાજા દુર્યોધનને ફરીને પણ અતિ પીડવા લાગ્યા. તે સમયે જેના ઘોડાને હણેલા છે એવા તે રથમાંથી ઉતરી ધણા દુઃખને પામેલો એવો તમારો પુત્ર ભૂમિવિષેજ ઉભો રહ્યો. તે સમયે રાજને દુઃખ પામેલો જોઈ રક્ષા કરવા ઇચ્છતા એવા કર્ણ, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, અને કૃપાચાર્ય આદિ યોદ્ધા સમીપ આવ્યા અને એ પછી સર્વે પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરને વિંટી વળ્યા. હે રાજન, સંગ્રામવિષે ત્યારપછી પાણું યુદ્ધ થવા લાગ્યું અને મહાયુદ્ધમાં હજારો તુર્ય વાગવા લાગ્યાં. હે મહોપતે, કિલકિલ શબ્દો’ પ્રકટ થયા. હે મહારાજ, સંગ્રામવિષે જે ઠેકાણે પાંચાલ યોદ્ધાઓ કોરવો સાથે મળતા હતા તે ઠેકાણે નરો નરો સાથે, હાથી ઉપર બેસનારા ઉત્તમ હસ્તિઉપર બેસનારાઓ સાથે, રથિઓ રથિઓ સાથે અને ઘોડેસ્વારો ઘોડેસ્વાર સાથે સમાગમ પામતા હતા; તથા સંગ્રામવિષે જૂદા જૂદા પ્રહારવાળાં, અચિંત્ય, શબ્દવાળાં, અને ઉત્તમ એવાં જોડાંઓ જેવાયોગ્ય થયાં હતાં. તેમ યુદ્ધમાં મહાવેગવાળા, પરસ્પર વધને ઇચ્છનાર એવા સર્વ શત્રુઓ ચિત્ર, શીઘ્ર, અને સુંદર યુદ્ધ કરતા હતા અને યુદ્ધમાં યોદ્ધાનાં વ્રતને અનુસરનારા તેઓ એક બીજને હણતા હતા. કોઈ રીતે પણ પાછળ યુદ્ધ કરતા ન હતા. હે રાજન, તે યુદ્ધ મુદ્દ-

તંવાર તો મધુર દર્શનવાળું થયું પણ પછીથી ઉન્મત્ત માણસની પેઠે મર્યાદારહિત થઈ ગયું. રથિઓ હસ્તિસ્વારને પામી તીક્ષ્ણ બાણોવડે કાપી કાળપ્રત્યે મોકલવા લાગ્યા. તેમ રણભૂમિવિષે તે તે વખતે તે તે ઠેકાણે બહુ બાણોને ફેંકતા એવા હસ્તિસ્વારો ધોડેસ્વારોને પામી અતિ ઉગ્ર રીતે હણુતા હતા. વળી તે તે ઠેકાણેથી ચડી આવતા એવા ધણુ ધોડેસ્વારો ઉત્તમ ધોડેસ્વારોને વિંદી વળી તલ શબ્દસરખા શબ્દો કરતા હતા. તે સમયે ધોડેસ્વારો દોડતા એવા ધોડેસ્વારોને અને મોટા હસ્તિસ્વારોને પકડેથી અને પાછળથી હણુતા હતા. હે રાજન્, મદોન્મત્ત એવા કેટલાક હસ્તિઓ ધણુ ધોડાઓને બગાડી દંતોશલવડે હણુતા હતા, અને કેટલાક અતિશે કચરતા હતા. કેટલાક કોધેકરી દંતોશલવડે ધોડેસ્વાર-સહિત એવા ધોડાઓને હણુતા હતા. અતિ બળવાન એવા કેટલાય વેગથી ઝાલી પછાડતા હતા. તેમ પાયદળોએ સર્વ તરફથી મર્મસ્થાનકાવિષે પ્રહાર કરેલા હસ્તિઓ ધોર એવા પીડિતસ્વર કરતા હતા અને દશ દિશાઓ પ્રત્યે દોડતા હતા. મહાયુદ્ધમાં જલદી આબૂપણુને તજી ભાગેલા યોદ્ધાઓનાં વિચિત્ર આબરણોને જ્યમમાં કારણરૂપ માનતા એવા મોટા હસ્તિવાળા યોદ્ધાઓ હસ્તિઓને નમાવી તેઓને લેઈ લેતા હતા; તથા બેદી નાખતા હતા. તેમ તે ઠેકાણે આસક્ત થએલા હસ્તિસ્વારોને વિંદાર્ધ વળી મહાવેગવાળા અને બળવડે મત્ત એવાં તે પાયદળો હણુતા હતાં. તે વખતે મહાયુદ્ધમાં હસ્તિઓએ સુંઢવડે અંતરિક્ષપ્રત્યે ફેંકેલા પડતા એવા કેટલાક અતિ શિક્ષિત એવા દંતોશલના અગ્રભાગોવડે વિંદાર્ધ જતા. કેટલાકને જલદી પકડી હસ્તિઓએ દંતોશલવડેજ હણ્યા. વળી હે મહારાજન્, કેટલાકને બીજી સેના પ્રત્યે જઈ મોટા હસ્તિઓએ શરીરને ખુંદી વારંવાર પછાડીને નાશ પમાડ્યા. કેટલાકને યુદ્ધમાં વીંઝણુઓની પેઠે ફેરવીને હણ્યા અને કેટલાક હસ્તિસ્વારોના અગ્રેસરોને હણ્યા. હે વિશાંપતે, રણગણુવિષે તે તે ઠેકાણે યોદ્ધાઓનાં શરીરો વિઢ થએલાં હતાં. તેમજ કેટલાક હસ્તિઓને બે દાંતના મધ્યમાં કુંભસ્થલમાં અને દાંતના માંસવિષે પ્રાસ, તોમર અને ક્ષતિઓવડે હણ્યા હતા. કેટલાક હસ્તિઓ પકડીને પડખે રહેલા, અતિ દારૂણ એવા રથિ અને ધોડેસ્વારોવડે બેલાવાથી પૃથ્વીવિષે પડતા હતા. તેમ તે મહાયુદ્ધમાં ધોડાસહિત એવા ધોડેસ્વારો વેગવડે તોમરેકરી ચર્મસહિત એવા પાયદળને પૃથ્વીવિષે રમદોળતા હતા. તેમજ હે વિશાંપતે, તે તે ઠેકાણે કેટલાક કચચસહિત એવા રથિઓને પામી પકડીને હસ્તિસ્વારો હણુતા હતા. હે મારિય, ધોરરૂપવાળા તે બયાનક યુદ્ધમાં નારાઓવડે હણેલા મહાબળવાન હસ્તિઓ જેપ્રમાણે વજ્રવડે બેઠેલું પર્વતનું શિખર પડે તે પ્રમાણે પડતા હતા. યુદ્ધમાં યોદ્ધાઓ યોદ્ધાઓને પામી મુડીઓવડે હણુતા હતા અને એક બીજના કૈશને પકડી પછાડતા હતા તથા ખેંચતા હતા, કેટલાક જીજને ઉગામી શત્રુને પૃથ્વીતલવિષે પાડી પગવડે છાતિને દાબી તરફડતા એવા શત્રુનાં મસ્તકને હરતા હતા. હે રાજન્, કોઈ યોદ્ધો આવતા એવા શત્રુના મસ્તકને ખડ્ગવડે હરતો હતો. તેમજ કોઈ જીવતા એવા શત્રુના શરીર વિષે શસ્ત્રને પેસારતો હતો. હે ભારત, તે સમયે મોડું મુઠિ યુદ્ધ, તેમ ઉગ્ર એવું કેશગ્રહવાળું અને બચંકર એવું બાહુયુદ્ધ થતું હતું, તથા સંગ્રામવિષે આસક્ત થએલા યોદ્ધાના પ્રાણોને બીજાએ ન જીણેલા એવા બીજો યોદ્ધો અનેક પ્રકારે જૂદાં જૂદાં શસ્ત્રોવડે હરતો હતો. જ્યારે એવી રીતે યોદ્ધાઓ આસક્ત થયા હતા અને સંકુલ યુદ્ધ થતું હતું ત્યારે હજારો અને લાખો ધડ ઉત્પન્ન થયાં હતાં અને રૂધિરવડે બિંબીતાં એવાં શસ્ત્રો અને કવચ જે રીતે મહારંગવડે રંગેલાં વસ્ત્ર શોભે તે રીતે શોભતાં હતાં. એવી રીતે દારૂણ,

જસોવડે સંકુલ અને ઉછળતી એવી ગંગાનદીની આક્રમક એ મોટું યુદ્ધ શબ્દવડે જન્મ-
તને પૂરતું હતું. હે રાજન, તે વખતે પોતાના કે પારકા જળાત્તા ન હતા તથા બાણોવડે
આતુર અને જપને ઈચ્છનાર એવા યોદ્ધાઓ લડતું એવો નિશ્ચય કરી યુદ્ધ કરતા હતા.
હે મહારાજ, પોતાના પોતાના અને સમાગમ પામેલા પારકાઓને હણતા હતા. વળી
બેઉ સેનાના શરાઓવડે યુદ્ધ વ્યાકુલ થયું હતું. હે મહારાજ, બાગેલા રથોવડે, નાશ પમા-
ડેલા હસ્તિઓવડે, પડેલા ઘોડાઓવડે અને હણેલા નરોવડે તે સમયે પૃથ્વી ક્ષણવારમાં
અગમ્ય રૂપવાળી (જેનું રૂપ જણાય નહીં એવી) અને હે મહીપાળ, ક્ષણવારમાં લોહિના
પ્રવાહને ચલાવનારી થઈ હતી. કારણ કે પંચાલ યોદ્ધાને કર્ણ, ત્રિગર્ત યોદ્ધાઓને ધન-
ન્ય અર્જુન અને સર્વ તરફથી હસ્તિઓનાં સૈન્યને તથા કુરુઓને બીમસેન હણતો હતો.
હે રાજન, સૂર્ય અપરાન્ધને (બીજા પ્રદરને) પામ્યા ત્યારે એ રીતે ધણા યજ્ઞને ઈચ્છતા
એવા યોદ્ધાઓનો કુરુ અને પાંડવની સેનાવિષે ક્ષય થયો.

भीमसेनः कुरुनराजनहस्त्यनीकं बलवशः

ययमेवक्षयोवृत्तः कुरुपाण्डवसैन्ययोः

अपराण्डेगतेसूर्येकाक्षतांविपुलंવશः ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायामष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

અધ્યાય ૨૮ મો. સંકુલ યુદ્ધ.

ધૃતરાષ્ટ્ર ઉવાચ—અતિતીવ્રાણિકુઃક્ષાનિકુઃસહાનિકહુનિચ ।

ત્વત્તોહંસજ્જવાઓર્ધ્વપુત્રાણાંચૈવસંસ્ય ॥ ૧ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે—હે સંજય, તારાચક્રી મેં અતિતીવ્ર અને દુઃસહ એવાં દુઃખ
તથા પુત્રોનો નાશ સાંભળ્યો અને જે પ્રમાણે તું કહે છે તથા જે પ્રમાણે યુદ્ધ થતું હતું
તે પ્રમાણે તો હે સત, કૌરવો રહેવાના નથી, એ રીતે મારી નિશ્ચયવાળી બુદ્ધિ છે. હે
સંજય, તે સમયે દુર્યોધનને મહારથિ ધર્મપુત્ર રાજા યુધિષ્ઠિરે રથરહિત કેવી રીતે દુઃખી
કર્યો, તથા તેમને રાજા દુર્યોધને શું કર્યું અને અપરાન્ધ વખતે રોમઢર્ષણ એવું તે યુદ્ધ
કેવી રીતે થયું તે મને તું તત્વવડે કહે; કારણ કે તું કુશલ છે. સંજય કહે છે—હે વિશાપતે,
જ્યારે સૈન્યો યુદ્ધમાં આસક્ત થયાં અને જૂદા જૂદા ભાગમાં હણાવા લાગ્યાં ત્યારે વિષયુક્ત એવા
સર્પની પેઠે ધણા ક્રોધવડે યુક્ત એવો તમારો પુત્ર દુર્યોધન બીજા રથપ્રત્યે બેસી ધર્મરાજા
યુધિષ્ઠિરને જોઈ ત્વરાવાન એવો સારથિ પ્રત્યે બોલ્યો કે—હે સારથે, ચાલ ચાલ અને જલદી
જ્યાં ક્વચિવાન પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજા ધારણ કરેલાં છત્રવડે શોભે છે ત્યાં મને પહોંચાડ. હે
ભારત, રાજાએ પ્રેરણા કરેલા તે સારથિ ઉત્તમ એવા રાજાના રથને યુદ્ધમાં યુધિષ્ઠિરસમીપ
લેઈ ગયો. તે સમે મદ ઝરતા હાથિની પેઠે ક્રોધ પામેલા યુધિષ્ઠિર સારથિને કહેવા લાગ્યા
કે—જ્યાં દુર્યોધન છે ત્યાં ચાલ. પછી રથિઓમાં ક્રોધ એવા શૂરા તે બે ભાષ સમાગમ
પામ્યા અને યુદ્ધમાં મગીને ક્રોધ પામેલા, યુધ્ધમાં દુર્બલ મહાધનુર્ધારિ અને મહાશૂર
એવા તેઓ પરસ્પર બાણચૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. ત્યાર પછી હે મારિષ, રાજા દુર્યોધને શિશ્ના-
વડે તીલક કરેલા લલ્લે કરી સંગ્રામ વિષે યુધિષ્ઠિરના ધનુષને કાપ્યું. તે અપમાન અતિ

ક્રોધ પામેલા યુધિષ્ઠિર સહી શક્યા નહિ અને કાપેલા ધનુષને તજી જેનાં ક્રોધવડે નેત્ર લાલ થયાં છે એવા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરે બીજું ધનુષ લેઈ સેનાના અગ્રભાગમાં દુર્યોધનના ધ્વજને અને ધનુષને કાપ્યું. તે પછી દુર્યોધને બીજું ધનુષ લેઈ યુધિષ્ઠિરને વિંધ્યા. એ રીતે અતિ ક્રોધ પામેલા તે બેઉ એકબીજા પ્રત્યે શસ્ત્રપ્રહ કરવા લાગ્યા; અને પરસ્પર જીતવાની ઇચ્છાવડે સિંહની પેઠે ક્રોધ પામેલા અને વૃષભની પેઠે શબ્દ કરતા એવા તે રણભૂમિ વિષે એકબીજા પ્રત્યે પ્રહાર કરવા લાગ્યા. તેમ જિંદને શોષતા એવા તે બે મહારથિ આમતેમ દેશવા લાગ્યા. તે સમયે હે મહારાજ ! પૂર્ણ ખંચી ફેંકેલા આણેવડે ત્રણવાળા તે બેઉ પુષ્પવાળા બે પલાશ વૃક્ષ સરખા શોભતા લાગ્યા. ત્યારપછી હે રાજન ! વારંવાર સિંહનાદ કરતા એવા તે મહાયુદ્ધમાં તલશબ્દોને, ધનુષના શબ્દોને તથા શબ્દના ઉત્તમ શબ્દોને કરતા લાગ્યા. હે મહારાજ ! તે બેઉ રાજ એક બીજાને અત્યંત પીડવા લાગ્યા. પછી ક્રોધ પામેલા રાજ યુધિષ્ઠિરે વજ્રની તુલ્ય વેગવાળા દુઃખે કરી સહન કરાવે એવા ત્રણ આણેવડે તમારા પુત્રને જાતીવિષે પ્રહાર કર્યો. તેમ તેને તરતજ તમારા પુત્ર રાજ દુર્યોધને સુવશ્યું પુંખવાળા શિલાવડે તીક્ષ્ણ કરેલા સ્વભાવથી તીક્ષ્ણ એવા પાંચ આણેવડે તેમને વિંધ્યા. પછી તેજ વખતે હે ભારત ! રાજ દુર્યોધને સર્વને હણનારી મોટા જાંબાડીઆ સરખી, તીક્ષ્ણ એવી શક્તિને ફેંકી. સગીપ આવતી એવી તે શક્તિને જલદી ધર્મરાજએ તીક્ષ્ણ એવા ત્રણ આણેવડે કાપી અને તુતું પાંચ આણેવડે તેને વિંધ્યો. પછી તે સમયે સુવશ્યું દંડવાળી મોટા શબ્દવાળી અને અગ્નિ સરખી એવી તે શક્તિ પડી અને પડતાં એવાં મોટાં જાંબાડીઆં સરખી શોભી. હે વિશ્વાંતરે ! શક્તિને હણેલી નેઈ તમારા પુત્રે તીક્ષ્ણ એવા નવ ભલ્લઆણેવડે યુધિષ્ઠિરને વિંધ્યા. બળવાન શત્રુએ અતિ વિંધેલા શત્રુને તપાવનાર એવા તેમણે દુર્યોધનને ધારી બાણને લીધો અને ત્વરા સહિત મહાબળવાન એવા તેમણે તે બાણને ધનુષના મધ્ય ભાગમાં સાંધ્યો. તે પછી હે મહારાજ ! ક્રોધ પામેલા અને પરાક્રમી એવા યુધિષ્ઠિરે ફેંક્યો. તે બાણ મહારથિ તમારા પુત્ર રાજ દુર્યોધનને પામી મોહ પમાડી પૃથ્વીને ભેદી પડ્યો. તે સમયે ક્રોધ પામેલો વેગવાન અને કલહના અંતને, ઇચ્છતા એવો દુર્યોધન ધર્મરાજ પ્રત્યે દોડ્યો; તેને દંડ જેના હાથમાં છે એવા કાળની પેઠે ઉગામેલી મદાવાળો નેઈ ધર્મરાજે દીપ્ત અને મહાવેગવાળી મોટી શક્તિને તમારા પુત્ર તરફ જે પ્રમાણે બળતા મોટા જાંબાડીઆને ફેંકે તે પ્રમાણે ફેંકી. તે વખતે કવચને ભેદી તે શક્તિએ જાતી વિષે રિંધેલો રથમાં બેઠેલો અને અતિ ઉદ્દેગ પામેલો જેનું હૃદય છે એવો તે પડ્યો. અને મોહ પામ્યો. તે સમે પ્રતિજ્ઞાને સંભારતા એવા ભીમસેને યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે, તમારે આ વધ કરવા યોગ્ય નથી. એ રીતે તેનાં વચન સાંભળી રાજ નિવૃત્ત થયા. તે વખતે ત્વરાથી દુઃખરૂપી સમુદ્રમાં બુડેલો એવો તમારો પુત્ર દુર્યોધન રાજપ્રત્યે આવ્યો અને ભીમસેન પણ આવી મોટી ગદા લેઈ વેગવડે યુદ્ધમાં કૃતવર્મા પ્રત્યે દોડ્યો. એવી રીતે હે મહારાજ ! યુદ્ધમાં જ્યને ઇચ્છનારા તમારા યોદ્ધાઓનું પારકાઓ સાથે અપરાધ વખતે યુદ્ધ થયું.

एवं तदभवद्युद्धं त्वदीयानां परैः सह ।

अपरान्धे महाराज कांक्षतां विजयं युधि ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायामेकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥२९॥

અધ્યાય ૩૦ મો—કર્ણને પહેલો દિવસ.

સંજય ઉવાચ—તતઃ કર્ણ પુરસ્કૃત્ય ત્વદોયા યુદ્ધદુર્મવાઃ ।

પુનરાવૃત્ય સંગ્રામં ચક્રુર્દેવાસુરોપમમ ॥ ૧ ॥

ગંગ્ય કહે છે—તે પછી યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા તમારા યોદ્ધાઓ કર્ણને આગળ કરી ફરી જ વીંટી વળી દેવ અને અસુરના યુદ્ધની ઉપમા અપાય એવું યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. હાથી, નર, રથ, ઘોડા અને શંખના શબ્દોવડે તથા જૂદા જૂદા પ્રકારવાળા શસ્ત્રપાતોવડે હર્ષ પામેલા, ક્રોધ પામેલા અને સમીપ રહેલા એવા માવત, રથિઓ, પાયદળ અને ઘોર-સ્વારો એકમીજને હણવા લાગ્યા. મહાયુદ્ધમાં ઉત્તમ પુરૂષોએ તીક્ષ્ણ એવી ફરશી, ખડ્ગ અને પટ્ટીશીવડે તથા અનેક પ્રકારવાળા આણોવડે હાથી ઉપર એસનારાઓને, રથિઓને અને ઘોડેસ્વારોને હણ્યા. તથા વાહન ઉપર એસનારાઓએ પુરૂષોને હણ્યા. તે સમે કમળ, સૂર્ય ને ચંદ્રમા સરખા જેના ચેત દાંત છે, સુંદર મુખ, નેત્ર અને નાસિકા છે તથા શોભિત યુકૃટ અને ડુંડળ છે એવા પુરૂષોનાં મસ્તકોવડે પથરાએલી પૃથ્વી શોભતી હતી. હજારો હાથી, નરો અને ઘોડાઓ ભોગળ, મુસલ, શક્તિ ને તોમરોવડે હજારો નખર, ભુશંડી અને ગદાઓવડે હણાયા. તે સમયે લોહીની નદીના પ્રવાહો આત્મા અને જેના રથ, નરો, ઘોડાઓ તથા હસ્તિઓ નાશ પામેલા છે અને ભયંકર જેનો દેખાવ છે એવું તીવ્ર શ્રુવાળું શત્રુઓએ હણેલું તે સૈન્ય જ પ્રમાણે પ્રજ્વળતા નાશ વખતે પિતૃપતિ યમ-રાજનું રાષ્ટ્ર શોભે તે પ્રમાણે શોભતું હતું. એ પછી રણભૂમિવિષે કુરૂઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા તમારા સૈનિક રાજાઓ અને દેવતાના પુત્ર સરખા એવા તમારા પુત્રો મોટાં સૈન્યોને આગળ કરી સાલકિ પ્રત્યે ગયા. તે વખતે અતિ રૂધિરવડે ભયંકર, ઉત્તમ પુરૂષો, ઘોડા, રથ અને હસ્તિઓવડે આકુલ, જેનો ક્ષારમમુદ્રના શબ્દ સરખો શબ્દ ઉત્પન્ન થયેલો છે એવું અને અસુર તથા દૈત્યનાં સૈન્ય સરખી ક્રાંતિવાળું તે સૈન્ય શોભતું હતું. પછી યુદ્ધમાં સુરપતિ ધન્વન્તી સમાન સૂર્યપુત્ર કર્ણ વિષ્ણુની ઉપમા અપાય એવા શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિપ્રત્યે સૂર્યના કિરણુ-સમાન ક્રાંતિવાળા આણોવડે પ્રહાર કરવા લાગ્યો. તે સમયે રથ, ઘોડા અને સારથિ સહિત તથા પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા તેને પશુ શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિ ત્વરાથી જૂદા જૂદા પ્રકારવાળા સર્પ તથા વિષની સમાન ક્રાંતિવાળા આણોવડે ઢાંકવા લાગ્યો. તે વખતે શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિના આણોવડે પીડિત, રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા કર્ણપ્રત્યે અતિરથિ એવા તમારા રત્નોડીઓ જલદી હાથી, રથ, ઘોડા અને પાયદળો સહિત ગયા. તે સમયે અતિ ઉતાવળા દુપદપુત્ર આદિ શત્રુઓએ નસાડેલું એવું સમુદ્રતુલ્ય તે સૈન્ય ભાગ્યું; તેમાં પુરૂષ, રથ, ઘોડા અને હસ્તિઓનો ઘણો નાશ થયો. એ પછી જેઓએ આન્હિકકર્મ કરેલું છે અને શત્રુના વધનો નિશ્ચય કરેલો છે એવા પુરૂષોમાં ઉત્તમ અર્જુન અને કેશવ ભગવાન વિચિત્રપ્રમાણે પ્રભુ એવા શંકરને પૂજી જલદી તમારા સૈન્યપ્રત્યે ગયા. તે સમયે અર્જુન વિષે મનવાળા શત્રુઓ મેઘના શબ્દ સરખા શબ્દવાળા, જેના પવનવડે પતાકા અને ધ્વજ કંપિત છે તથા ઘોળા ઘોડાઓ છે એવા સમીપ આવતા અર્જુનના રથને જેવા લાગ્યા. પછી રથવિષે નૃત્ય કરનારની પેઠે રહેલા અર્જુને ગાડિવ ધનુષને ટંકારવ કરી આકાશને અને દિશાઓના ખુણાને આણોવડે આધવાળી કરી; અને તે સમયે જ પ્રમાણે વાયુ વાદળાઓને નાશ પમાડે તે પ્રમાણે અર્જુન આણોવડે વિમાનસરખા,

આયુષ, ધ્વજ અને સારથિસહિત એવા રથોને હણવા લાગ્યો. વળી તેણે આણેવડે હરિત-
ઓને, માવતોને, વૈજંતી માળા, આયુષ અને ધ્વજોને, ધોડેસ્વારોને, ધોડાઓને, અને
પાયદળોને યમરાજના રથાન પ્રત્યે મોકલ્યા. જ્યારે અંતકની પેઠે ક્રોધ પામેલા નિવારણ
ન કરાય એવા તે મહારથિ પ્રત્યે સીધા જનારા આણેવડે હણતો એવો એકવો દુર્યોધન
ગયો, ભારે તેના ધનુષને, સારથિને, ધોડાને અને ધ્વજને અર્જુને સાત આણેવડે હણી
એક આણેવડે છત્રને લાગ્યું અને પ્રાણને હરનારા નવમા આણેવડે સર્પી દુર્યોધન પ્રત્યે
ફેંક્યો. તે ઉત્તમ આણેવડે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ સાત ડડકા કરી કાપી નાંખ્યો. પછી
પાંડુપુત્ર અર્જુને આણેવડે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના ધનુષને કાપી રથના ધોડાઓને હણી
કૃપાચાર્યના પશુ અતિ ઉગ્ર એવા ધનુષને કાપ્યું અને તેજ સમયે કૃતવર્માના ધનુષને
અને ધ્વજને કાપી ધોડાઓને હણ્યા તથા દુઃશાસનના ધનુષને કાપી તે,
રાધાપુત્ર કર્ણ પ્રત્યે ગયો. એ પછી ત્વરાવાનું કર્ણે સાલકિને તણ દેઈ ત્રણ આણેવડે
અર્જુનને વિંધી ફરીને વિશ આણેવડે કૃષ્ણને અને કુંતિપુત્ર અર્જુનને વિંધ્યા, તે વખતે
રણભૂમિવિષે બહુ આણેવડે ફેંકતા, શત્રુઓને હણતા અને ક્રોધ પામેલા એવા કર્ણને જંગ
ધન્વને જ્ઞાન ન થાય તેમ જ્ઞાન યધ નહિ. એ પછી સાત્યાકિએ આવી તીક્ષ્ણ અને ઉગ્ર
એવા નવાણું આણેવડે કર્ણને વિંધી ફરીને સો આણેવડે વિંધ્યો. ત્યાર પછી પાંડવોના
સર્વ અતિથરા નરો કર્ણને પીડવા લાગ્યા અને યુધામન્યુ, શિષ્યંડી, દ્રુપદ રાજના પુત્રો,
પ્રહલદ યોદ્ધાઓ, ઉત્તમૌગ, યુતુસ્ત, નકુલ સહદેવ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, એકિ, કાર્ણ, મત્સ્ય અને
કેકય યોદ્ધાઓનું જે સૈન્ય હતું તે, બળવાનું એવો એકિતાન અને સારાં વ્રતવાળા એવા
ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર એ સર્વ રથ, ધોડા અને હરિતઓવડે તથા ઉગ્ર પરાક્રમવાળા પાયદ-
ળોવડે રણભૂમિ વિષે કર્ણને ઘેરી લઈ જૂદાં જૂદાં શસ્ત્રોવડે ઢાંકવા લાગ્યા. તે સમયે ઉગ્ર
• વાણીવડે ભેલતા એવા તેઓ જે કર્ણના વધવિષે તત્પર થઇને શસ્ત્રદૃષ્ટિને તીક્ષ્ણ આણેવડે
અસ્ત્રનાં બળે કરી બહુ પ્રહારે કાપી કર્ણ જે રીતે ઝાડને લાગી વાયુ ખસેડી નાંખે તે
રીતે દૂર કરતો હતો. વળી ક્રોધ પામેલો કર્ણ રથોને, માવતોસહિત એવા હરિતઓને,
ધોડેસ્વારોસહિત એવા ધોડાઓને અને પાયદળોને હણતો દેખાતો હતો; તથા કર્ણના અ-
સ્ત્રના તેજવડે વધ પામતું અને શસ્ત્ર, વાહન; દેહ તથા પ્રાણરહિત થએલું એવું પાંડવોનું
સૈન્ય ધણું કરી વિરુપ્પ થયું હતું. પછી હસતો એવો અર્જુન અશ્વવડે કર્ણનાં અસ્ત્રને
હણી આણેવડે દિશાને, આકાશને અને ભૂમિને ઢાંકવા લાગ્યો. તેના કેટલાક આણે
મુસળ અને ભોજળની પેઠે પડવા લાગ્યા. કેટલાક શતધ્વીઓની (જંજીરાઓની) પેઠે
પડવા લાગ્યા. કેટલાક ઉગ્રવજની પેઠે પડવા લાગ્યા. તે આણેવડે હણતું પાયદળ, ધોડા
રથ અને હરિતઓસહિત એવું તે સૈન્ય નેત્ર મીચી અતિશે ભ્રમવા લાગ્યું. અને નાદ
કરવા લાગ્યું. તથા તે સમયે આણેવડે હણાતા અને પીડિત એવા ધોડેસ્વારો, નરો અને
માવતો મરણનો નિશ્ચય કરી યુદ્ધ કરતા હતા અને તે વખતે બપ પામવાથી દોડતા હતા.
એ રીતે જ્યારે જ્યને ધ્વજતા એવા તમારા યોદ્ધાઓ યુદ્ધમાં આસક્ત થયા હતા ત્યારે
સૂર્ય અસ્તાચક્ષને પામી તે પ્રત્યે પેઠા. પછી હે મહારાજ! અંધકારવડે તથા વિશેષે કરી
રજવડે સાંઈ વા નકાંઈ કશું પણ જોઈ શકતા ન હતા. તેમ હે ભારત! રાત્રિયુદ્ધ થવાની બીક-
વાળા તે મહાધનુર્ધારિઓ સર્વ યોદ્ધાઓ સહિત તે સમયે પલાયન કરી જવા લાગ્યા. હે
રાજા! જ્યારે કોરવો જતા રજા ત્યારે દિવસ અસ્ત પામવાને લીધે જ્યને પામી પ્રસન્ન

મનવાળા એવા કુતિપુત્રા પોતાના સૈન્યના સ્થાન પ્રત્યે ગયા અને તે યશઃઓએ અવહાર કર્યો. તે સમે વિવિધ એવા વાદિત્રના શબ્દોવડે અને ગર્જના સહિત એવા સિંહના-દવડે શત્રુઓને હસતા અને શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને વખાણતા એવા તે સર્વ સૈનિક રા-ગઓ પાડવો વિષે આશીર્વાન કહેતા હતા. અવહાર કર્યા પછી પ્રસન્ન થએલા પાંડવો અને રાજાઓ રાત્રિ વિષે પોતાના રહેઠાણ પ્રત્યે જઈ રહ્યા અને તે વખતે સમુદાયથી રાક્ષસ, પિશાચ અને અરણ્યનાં પશુઓ ધોર તથા રૂઢી કોડનાં સ્થાન સરખી રણભૂમિ પ્રત્યે ગયાં.

તતો રક્ષઃ પિશાચાશ્ચ શ્વાપદાશ્ચૈવ સંઘશઃ ।

અમુરાયોધનં વોરં રુદ્રસ્વાકોઢસન્નિભં ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि प्रथमे युद्धदिवसे गुर्जरभाषायां त्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥

અધ્યાય ૩૧ મો-કર્ણુની બડાશ.

धृतराष्ट्र उवाच—स्वयच्छन्देन नः सर्वानवधोद्व्यक्तमर्जुनः ।

न ह्यस्यसमरे मुच्येदन्तकोप्याततायिनः ॥१॥

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે કે—અર્જુન પોતાના ઇચ્છાવડે સ્પષ્ટ આપણાઓને હણીને હતા એવા એ શત્રુધારી અર્જુનથી સંઘ્રામાંવષે કાંઈપણ મુક્ત થાય તેમ ન હતું, કેમકે કુતિપુત્ર એકલા અર્જુને સુભદ્રાને હરી હતી, એકલાએ આશિને તૃપ્ત કર્યો હતો, એકલાએ આ પૃથ્વીને જીતી રાજાઓને કર આપનારા કર્યા હતા, એકલાએ દિવ્ય ધનુર્વડે નિવાત કવચોને હણ્યા હતા. એકલાએ કિરાતના રૂપવડે રહેલા શિવ સાથે યુદ્ધ કર્યું હતું, એકલાએ ધોષયાત્રામાં દુર્યોધન આદિ ભરતોની રક્ષા કરી હતી, એકલાએ શિવને પ્રસન્ન કર્યા હતા આં તેણે એકલાએ હિમ એવાં અસ્ત્રનાં તેજવડે સર્વ રાજાઓને જીત્યા હતા. હે સત્ ! આ પ્રમાણે છે તોપણ આપણા યોદ્ધા નિંદવા યોગ્ય નથી પણ પ્રશંસા કરવા યોગ્ય છે. તેમ દુર્યોધન પણ નિંદવા યોગ્ય નથી; કારણ કે તેવા શત્રુને પામી પ્રસિદ્ધ થયેા છે. આટે તે સમયે તેઓ જે કરતા હતા અને દુર્યોધન જે કરતો હતો તે કહે. સંજય કહે છે કે—અગાવેલા, કાપેલા અવધવોત્રાળા, વાહનો થકી હેઠે પડેલા, કવચ, આયુધ અને વાહનરહિત, દીન સ્વરવળા દુઃખ પામતા, માની, અને શત્રુઓએ જીતેલા કૌરવો ખરી પડેલી દાઢવાળા નાશ પામેલા વિષવાળા, પગવડે દામેલા સર્પો હોય તેમ સેનાના રેઠાણમાં રહી ફરીને વિચાર કરવા લાગ્યા. તે સમયે સર્પની પેઠે શ્વાસ લેતો અને ક્રોધ પામેલો એવો કર્ણ હાથવડે હાથને દાખી તમારા પુત્ર પ્રત્યે જોઈ બોલ્યો કે અર્જુન યત્નવાન, દઢ, કુશલ, અને ધૈર્યવાન છે. તળી એને શ્રીકૃષ્ણ પગ કાળને અનુસરતો બોધ કરે છે તેણે કરીને અને જલદી શત્રુને તજી દીધાં તેણે કરી અમે આજ છેતરાયા પણ હે મહીપતે ! કાલ, હું તેના સર્વ સંકલ્પને હણીશ. એ પ્રકારે કહેલા તે દુર્યોધને ‘ ઠીક ’ એમ કહી રાજાઓને આશા કરી અને આશા કરેલા તે સર્વ રાજાઓ પોતાના રેઠાણ પ્રત્યે ગયા. પછી તે રાત્રિ પ્રત્યે સુખે કરી રહેલા, હર્ષ પામેલા તેઓ બીજે દિવસે યુદ્ધ સાદે નિકળ્યા અને બૃહસ્પતિ તથા કુરુઓમાં મુખ્ય એવા ધર્મરાજે શુક્રાચાર્યના મત પ્રમાણે પ્રવ્રત્તી કરેલા, દુઃખે કરી જીતાય એવા બૃહને જોવા લાગ્યા. પછી તે સમયે

પરશરને હજીનાર એવા દુર્યોધને વૃષભ સરખી ક્રધિવાળા કર્ણને યાદ કર્યો અને યુદ્ધમાં ઇન્દ્ર સમાન, બળમાં મહાગણ સમાન અને શૌર્યમાં કૃતવીર્યના પુત્ર સહસ્રાર્જુનની સમાન એવા કર્ણ પ્રત્યે રાજનું મન ગયું. તેમ સૈન્યોનું મન જે પ્રમાણે પ્રાણ્યંકટ વખતે બંધુ પ્રત્યે જાય તે પ્રમાણે મહાધનધારિ સૂતપુત્ર કર્ણ પ્રત્યેજ ગયું. ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે કે—હે સૂત ! જ્યારે અવહાર કર્યો અને તમારે મન સૂર્યપુત્ર કર્ણ પ્રત્યે ગયું તથા મંદ એવા તમે જે પ્રમાણે ઝીતવડે પીડિત માણસ સૂર્યને જીવે તે પ્રમાણે જેવા લાગ્યા ત્યારે દુર્યોધન શું કરતો હતો અને ફરીને જ્યારે યુધ્ધ પ્રવૃત્ત થયું ત્યારે હે સંજય ! તે ફરી રીતે યુદ્ધ કરતો હતો ? વળી તે વખતે સર્વ પાંડવો સૂતપુત્ર કર્ણ પ્રત્યે ફરી રીતે યુદ્ધ કરતા હતા ? મહાબાહુ કર્ણ એકસો સંજય યોદ્ધાઓ સહિત એવા કૃતિપુત્રને જીતે એમ છે. કારણ કે યુદ્ધમાં એના જીવનું બળ ઇન્દ્ર અને વિષ્ણુની બરાબર છે. વળી તે મહાત્માનાં ધૈર્ય શક્તિ છે અને ધૈર્ય પરાક્રમ છે; માટે જે ક્યોનો આશ્રય કરી રાજ દુર્યોધન યુદ્ધમાં મત છે તે મહારથિ કર્ણ તે સમયે દુર્યોધનને પાંડુપુત્રે અતિ પીડેલો અને પાંડુપુત્રને પરાક્રમ કરતા જોઈ શું કરવા લાગ્યો ? અહો ! મંદ દુર્યોધન સંભ્રમ વિષે કર્ણનો આશ્રય કરી ફરીને પુત્ર અને કેશવ ભગવાન સહિત એવા કૃતિપુત્રને જીતવા હિત્તાહ પામે છે અહો ! બેદકારી મોટું દુઃખ છે કે, જે ઠેકાણે રણભૂમિ વિષે બળવાન એવો કર્ણ પશુ પાંડુપુત્રને ન તરી ગયો; માટે દૈવજ પરમ આશ્રય કરવા યોગ્ય છે. અહો દૂતનું અધૈર્ય પરિણામ હાલ વર્તે છે, તેથી અહો સંજય, દુર્યોધને કરેલાં તીવ્ર ધૈર્ય, અને શલ્યરૂપ થએલાં એવાં મારે ઘણાં દુઃખો સહન કરવાં પડશે. હે તાત ! ઘતના વખતમાં રાજ દુર્યોધન સુગલાપુત્ર શકુનને નીતિવાન છે એ રીતે માનતો હતો અને જે નિરંતર વેગવાન કર્ણ છે તેનેજ અનુસરતો હતો, જેને લીધે હે સંજય ! આવી રીતે થતાં મોટાં યુદ્ધમાં નિરંતર મારા પુત્રોનેજ હણેલા અને જીતેલા સાંભળું છું. યુદ્ધમાં કોઈ પશુ પાંડોને નિહારનાર નથી અને તેઓ જેમ ઓંઓના મધ્યમાં પેસે તેમ સેના પ્રત્યે પેસે છે માટે દૈવ છે તે અતિ બળવાન છે. સંજય કહે છે—હે રાજન ! ધર્મિષ્ઠ એવાં પૂર્વનાં નિમિત્ત વિચારો. વળી માણસ જે ગયેલાં કાર્યને પાછળથી વિચારે છે તે કાર્ય એમનું થતું નથી અને ચિંતાવડે વિનાશ પામે છે. તેમ હે રાજન ! જ્ઞાનવાન એવા તમે પશુ પ્રાપ્ત અને અપ્રાપ્ત વસ્તુનો વિચાર કર્યો નહિ તેથી તમારે રાજ લાભરૂપી અતિ દુર્ગંધ થયું. હે વિશ્વાંતરે ! ‘યુદ્ધ કરો માં’ એ રીતે પાંડવોએ બહુ પ્રકારે તમને કહેલું હતું તો પશુ મોઢથી તમે તેઓનાં વચનોનું પ્રકણ કરતા ન હતા અને તમે પાંડવોં વિષે ધૈર્ય પાપ કર્મ આચરેલાં છે, ને તમારે માટે ધૈર્ય એટલો રાજ્યોનો અને મનુષ્યોનો લ્પ થાય છે. હે અપ્યુત ભરતશ્રેષ્ઠ ! જે કાર્ય હતું તે તો ગયું માટે શોક કરો માં અને જે પ્રમાણે ધૈર્ય ઘાતકી ક્રમ થયું તે સર્વ સાંભળો. જ્યારે સવાર થયું ત્યારે મહાબાહુ કર્ણ રાજ દુર્યોધન પ્રત્યે ગયો અને મળ્યા પછી બોલ્યો. કર્ણ કહે છે—હે હે ભારત રાજન ! મારા અને કૃતિપુત્રના કાર્યોના બહુપગાથી મારો અને અર્જુનનો સમાગમ થયો ન હતો. હે રાજન, આજ હું ચક્ષસ્વી એવા પાંડવ અર્જુનની સાથે મળીશ અને તે શરને હળીશ અથવા તે, મને હણશે. હે વિશ્વાંતરે ! યથામતિ આ મારે વાક્ય સાંભળો કે રણભૂમિ વિષે, હું, કૃતિપુત્ર અર્જુનને હણ્યા શિવાય આવીશ નહિ અને જેમાં મોટા શત્રુઓ નાશ પામેલા છે એવા આ સૈન્ય વિષે જ્યારે હું યુદ્ધમાં ઉભો રહિશ

ત્યારે ઇન્દ્રની શક્તિ રહત એવા મારા પ્રત્યે કુંતિપુત્ર અર્જુન આવશે. તે સમયે હે જનેશ્વર ! જે શ્રેષ્ઠ કરનાર છે તે તમે સમજો. મારાં અને અર્જુનનાં આયુષોનું જોર બરાબર છે, પણ શત્રુને મેદવામાં, શીઘ્રતામાં કુશળતામાં અને અસ્ત્રોને પાડવા સંવ્યસાચી અર્જુન મારી સમાન નથી. તેમ હે ભારત ! શરીરના બળમાં, સૌર્યમાં, અસ્ત્રોના વિદ્યાનમાં, પરાક્રમમાં અને નિશાનનો સંબંધ જાણવામાં સંવ્યસાચી અર્જુન મારી તુલ્ય નથી. હે રાજ્ય સર્વ આયુષોમાં શ્રેષ્ઠ વિજય નામનું પ્રસિદ્ધ ધનુષ છે કે જેને ઇન્દ્રને માટે પ્રિય કરવાની ઇચ્છાવડે વિશ્વકર્માએ રચેલું છે, જેણેકરી ઇન્દ્રે દૈત્યોના સમૂહોને જીતેલા છે અને જેના શબ્દવડે દૈત્યોની દશદિશાઓ અતિ મોહ પામે છે, અતિ મનાયેલું દિવ્ય અને મોહું એવું તે ધનુષ ઇન્દ્રે પરશુરામને આપ્યું હતું અને તેણે તે ઉત્તમ ધનુષ મને આપેલું છે, તે ધનુષવડે જીતનારાઓમાં ઉત્તમ એવા મહાત્માહુ અર્જુનપ્રત્યે જેવી રીતે સંગ્રામવિષે આવેલા દૈત્યોપ્રત્યે ઇન્દ્ર યુદ્ધ કરે તેવી રીતે હું યુદ્ધ કરીશ. પરશુરામે આપેલું ધોર એવું તે ધનુષ ગાંડિવ ધનુષથી અધિક છે જે ધનુષવડે પરશુરામે પૃથ્વીને એકવીશ વાર જીતી હતી. આ ધનુષનાં દિવ્યકર્મો પરશુરામે કહેલાં છે અને મને તે ધનુષ આપેલું છે, તેણે કરી પાંડવ સાથે યુદ્ધ કરીશ તથા હે દુર્યોધન ! આજ હું સંગ્રામવિષે જીતનારાઓમાં ઉત્તમ એવા અર્જુનને બાંધવોસહિત હયુધી તમને આનંદ પમાડીશ; અને હે પાર્થિવ ! આજ જેવિષે શરૂઆત નાશ પામેલા છે એવી પર્વત, નવદ્વીપ અને સાગરસહિત પૃથ્વી તમારા પુત્ર અને પૌત્રો વિષે રહેનારી થશે, જેવી રીતે શુભધર્મવિષે પ્રીતિવાળા અને જીતેલા મનવાળા પુરૂષને મોક્ષ અશક્ય નથી, તેવી રીતે વિશેષે કરી તમારૂં પ્રિય કરવા માટે આજ મેં કશું પણ ન કરી શકાય તેવું નથી; કેમકે યુદ્ધમાં, જે રીતે અગ્નિને સહન કરવા વૃક્ષ સમર્થ ન હોય તે રીતે મને સહન કરવા અર્જુન શક્તિમાન નથી. તોપણ જેણે કરી અર્જુનથી હું ન્યૂન છું તે મારે અવશ્ય કહેવું જોઈએ. તેના ધનુષની પ્રત્યેકા દિવ્ય છે તથા મોટા બાથા ક્ષય ન પમાડી શકાય તેવા છે, અને તેના સારથિ ગોવિંદ ભગવાન છે, તેનું યુદ્ધમાં, અજીત એવું શ્રેષ્ઠ દિવ્ય ગાંડિવ ધનુષ છે અને મારૂં પણ ઉત્તમ એવું દિવ્ય મોહું વિજય ધનુષ છે. હે પાર્થિવ ! તે વિષયમાં તે ધનુષવડે કુંતિપુત્ર અર્જુનથી અધિક છું અને જેણે કરી શરૂ એવો પાંડવ અધિક છે તે પણ મારાથી વધિકાર થાઓ. અર્જુનના સારથિ સર્વ લોક નમસ્કાર કરેલા શ્રીકૃષ્ણ છે, અગ્નિએ આપેલો, દિવ્ય, સુવર્ણવડે શોભિત અને સર્વ તરફથી કાપી ન શકાય એવો રથ છે, મનસરખા વેગવાળા ઘોડાઓ છે, દિવ્ય અને કાંતિવાન પવન છે, તથા વિરમયને ઉત્પન્ન કરનાર વાનર છે અને જગતના સજ્જનાર એવા શ્રીકૃષ્ણ તે રથની રક્ષા કરે છે. આ વસ્તુઓવડે હીન એવો પણ હું પાંડવની સાથે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છું છું. માટે આ, સંગ્રામવિષે શોભનારો શલ્ય શ્રીકૃષ્ણની સમાન છે તેથી તે, જે મારૂં સારથિપણું કરે, તો, જરૂર તમારો જય થાય. હે રાજેન્દ્ર ! માટે બીજાઓએ સુખે કરી સારથિ ન કરાય એવો શલ્ય મારો સારથિ થાય. ગીધનાં પિચ્છવાળા મારા નારાઓને ગાંડાઓ ઉપાડે અને ઉત્તમ ઘોડાઓવડે જોડેલા મુખ્ય રથો નિરંતર મારી પાછળજ આવે તો હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! એમ કરવાથી પણ હું શુભોવડે કુંતિપુત્ર અર્જુનથી અધિક યથેશ અને શલ્ય પણ શ્રીકૃષ્ણથી અધિક થશે. જે જેવી રીતે પરશુરમે હજુનાર શ્રીકૃષ્ણ ઘોડાની વિદ્યા જાણે છે તેવી રીતે મહારથિ શલ્ય પણ અશ્વ-વિદ્યાને જાણે છે અને બાહુબળમાં મદ્રાજ શલ્યની બરાબર કાષ્ઠપણુ નથી. તેમ અરજમાં

કાઈ પણ ધનુર્ધારી મારી બરોબર નથી તથા હથેતાનમાં (ધોડાની વિઘ્નામાં) કાઈ પણ શલ્યની સમાન છે નહિ. તેથી તે, આજ મારે રથિ કૃષ્ણથી અધિક થશે. આ પ્રમાણે કરવાથી હે કુરુક્ષેત્ર ! રથમાં રહેલો હું ગુણોવડે અર્જુનથી અધિક થાઉં તેમ છું અને યુદ્ધમાં અર્જુનને છતું તેમ છું. હે મહારાજ ! ઇન્દ્રસહિત એવા પણ દેવતાઓ સામા આવવા શક્તિમાન થશે નહિ માટે આ કાર્ય તમવડે કરવા ઇચ્છું છું. હે પરંતપ ! મારે આ મનોરથ સિદ્ધ કરો અને તમારો આ કાળ જાઓ માં; આ રીતે કરવાથી સર્વ કાર્ય મનોરથો સહિત સિદ્ધ થશે અને હે ભારત ! જે હું કરીશ તે તું તે સમયે સંગ્રામવિષે દેખીશ. હે રાજન ! જરૂર યુદ્ધમાં આવેલા પાંડવોને સર્વ પ્રકારે છતીશ. સંગ્રામવિષે સુર અને અસુર પણ મારી સામે આવવા શક્તિમાન છે નહિ ત્યારે મનુષ્યથી ઉત્પન્ન થએલાં પાંડવો કાણ માત્ર છે ? સંજય કહે છે કે—સંગ્રામવિષે શોભનારા કર્ણે એવી રીતે કહેલો પ્રસન્ન થએલા મનવાળો તમારો પુત્ર રાધાપુત્ર કર્ણને વખાણી પછીથી બોલ્યો. દુર્યોધન કહે છે—હે કર્ણ ! જે પ્રમાણે તમે માનો છો એ પ્રમાણેજ હું કરીશ અને બાપા તથા ધોડાઓસહિત રથો તમારી પાછળ આવશે. તેમ હે કર્ણ ! ગીધના પિચ્છવાળા તમારા નારાયણાણેને ગાડાંઓ ઊપાડશે અને અમે તથા સર્વ રાજાઓ તમારી પાછળ આવશું. સંજય કહે છે—હે મહારાજ ! પ્રતાપવાન એવો તમારો પુત્ર રાજા દુર્યોધન એ રીતે કહી મદ્રરાજ શલ્ય પ્રત્યે જઈ આ વચન બોલ્યો.

પવમુક્ત્વા મહારાજ તથ પુત્રઃ પ્રતાપવાન ।

અભિગમ્યાત્રવીદ્રાજા મદ્રરાજમિદં વચઃ ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि कर्णदुर्योधनसम्वादे गुर्जरभाषाया-

मेकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ૩૧ ॥

અધ્યાય ૩૨ મો—દુર્યોધનની શલ્યને વિનંતિ.

સંજય ઉવાચ—પુત્રસ્તથ મહારાજ મદ્રરાજ મહારથ ।

વિનયેનોપસહગમ્ય પ્રણયાદ્રાક્ષ્યમન્નવીત્ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે મહારાજ ! તમારો પુત્ર દુર્યોધન મદ્રરાજ શલ્યને વિનયવડે મળી સ્નેહથી વાક્ય બોલ્યો કે હે સત્યવ્રતવાળા, હે મહાબાગ ! હે શત્રુના તાપને વધારનાર, હે રણભૂમિવિષે શર ! હે પરસૈન્યને બચ ઉત્પન્ન કરનાર ! અને હે વક્તા પુરુષોમાં ઉત્તમ ! કર્ણ કહેતો હતો ત્યારે તમે સાંભળતા હતા કે જેથી હું પોતે ઉત્તમ રાજાઓના મધ્યમાં તમારા પ્રત્યે માગણી કરું છું. અને હે અપ્રતિવીર્ય ! શત્રુના પક્ષને ક્ષય પમાડનાર મદ્રરાજ, આજ હું મસ્તકવડે નમન કરી કહું છું કે કુંતિપુત્રોના નાશ માટે અને મારા હિત માટે સ્નેહથી સારથિપણાને કરવા યોગ્ય છો. હે રથિઓનામાં શ્રેષ્ઠ ! તું સારથિ ચક્રશ તેથી રાધા-પુત્ર કર્ણ મારા શત્રુઓને છતશે; કારણ કે હ મહાબાગ ! યુદ્ધમાં શ્રીકૃષ્ણના જેવો તું, તે વગર બીજો કણ્વોંતો સારથિ થાય તેમ નથી; માટે જેવી રીતે બ્રહ્મા મહેશ્વરની રક્ષા કરે તેવી રીતે તું સર્વ પ્રકારે કરી કર્ણની રક્ષા કર. અને જે પ્રમાણે સર્વ પ્રકારની આપ-ત્તિઓ વિષે શ્રીકૃષ્ણ પાંડવ અર્જુનની રક્ષા કરે છે તે પ્રમાણે હે મદ્રેશ્વર ! આજ તું રાધા-પુત્ર કર્ણની રક્ષા કર. હે પૃથ્વીને પાલનાર ! બીજાપિતામહ, દ્રોણાચાર્ય, કૃપાચાર્ય, કર્ણ,

તમે, યજ્ઞવાન્ એવો ભોજ, સુગલાપુત્ર શકુનિ, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અને હું, આ પ્રમાણે આપણું સૈન્ય છે અને નવપ્રકારે કરી વિભાગ કરેલું છે તેમાં મહાત્મા લિખ્યપિતામહ અને દ્રોણાચાર્યનો ભાગ નથી, તે બેઉએ તે બે ભાગને ઝાળંગી શત્રુઓને હણ્યા અને વૃદ્ધ તથા મહા ધનુર્ધાર એવા તે બેઉને યુદ્ધમાં શત્રુઓએ કપટવડે માર્યા અને તેઓ સુખે કરી ન કરાય તેવાં કર્મને કરી સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા. હે પાપરહિત ! તેવી રીતે યુદ્ધમાં ખીજ આપણા ધણા શ્રેષ્ઠ પુરૂષોને હણ્યા અને તેઓ રણભૂમિવિષે શક્તિપ્રમાણે પુષ્કળ યેષ્ઠા કરી પ્રાણ તજી સ્વર્ગપ્રત્યે ગયા; તેથી હે નરાધિપ ! આ માટે સૈન્ય જેથી ધણાખરા થોડા નાશ પામેલા છે એવું થયું છે અને પ્રથમ થોડા એવા પણ દુતિપુત્રોએ હણેલું હતું ત્યારે હાથ તો શું કહેવું ? હે પાર્શિવ ! યજ્ઞવાન્ મહાત્મા, અને સત્યપરાક્રમવાળા એવા દુતિપુત્રો જે રીતે મારાં શેષ રહેલાં સૈન્યને ન હણે તે રીતે કર. હે સમર્થ ! યુદ્ધમાં પાંડવોએ જેના શત્રુઓને હણેલા છે એવું આ સૈન્ય છે અને આપણાં પ્રિય અને હિતવિષે પ્રીતિમાન્ એવો એક મહાબાહુ કર્ણ છે તથા હે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ શલ્ય ! સર્વ લોકોમાં મહારથિ એવાં તમે છો. સંગ્રામવિષે કર્ણ આજ અર્જુનની સાથે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે અને હે નરાધિપ મદરાજ ! તેને વિષે મોટી જયની આશા રહેલી છે તથા તેનો પૃથ્વીવિષે ઉત્તમ એવો કોષ્ટ પણ સારથિ નથી. માટે જેવી રીતે યુદ્ધમાં દુતિપુત્ર અર્જુનના ઉત્તમ સારથિ શ્રીકૃષ્ણ છે તેવી રીતે તમે પણ કર્ણના સારથિ થાઓ; અને હે પાર્શિવ ! રણભૂમિવિષે શ્રીકૃષ્ણવડે યુક્ત અને તેમણે રક્ષા કરેલો એવો દુતિપુત્ર અર્જુન જે કર્મ કરે છે તે તમારી પ્રત્યક્ષ છે. પ્રથમ યુદ્ધમાં આ પ્રમાણે અર્જુન શત્રુ એવા આપણને હણ્યો હતો અને હાલ પણ કૃષ્ણસહિત એવા અર્જુનનું પરાક્રમ છે તથા કૃષ્ણસહિત એવો અર્જુન દિવસે દિવસે યુદ્ધમાં ધૃતરાષ્ટ્રની મોટી સેનાને નસાડતો દેખાય છે માટે હે મહાક્રાંતિવાળા મદરાજ ! તમારો અને કર્ણનો ભાગ શેષ રહ્યો છે તે ભાગને આજ કર્ણસહિત એવા તમે એક વખતે નાશ પમાડો અને જે પ્રમાણે અર્જુણસહિત એવા સૂર્ય અંધકારને મટાડે છે તે પ્રમાણે કર્ણસહિત એવા તમે મહાયુદ્ધમાં અર્જુનને હણો તથા તે, ઉદય પામેલા સૂર્ય અને બાલસૂર્યની સમાન ક્રાંતિવાળા એવા કર્ણ અને શલ્યને રણભૂમિવિષે નોંઠ મહારથિઓ ભાગો અને હે મારિષ ! જેવી રીતે સૂર્ય તથા અર્જુણને નોંઠ અંધકાર નાશ પામે છે તેવી રીતે પંચાલ અને સુંજય થોડાઓ સહિત એવા દુતિપુત્રો નાશ પામે. કર્ણ રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ છે અને તમે સારથિઓમાં શ્રેષ્ઠ છો તેથી લોકમાં તમારા બેઉના જેવો સંયોગ થયો પણ નથી અને થવો પણ નથી. જેવી રીતે સર્વ અવરથાઓમાં વૃષ્ણિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા શ્રીકૃષ્ણ, પાંડવ અર્જુનની રક્ષા કરે છે તેવી રીતે રણભૂમિવિષે તમે સૂર્યપુત્ર દર્જુની રક્ષા કરો. હે મહિપતે ! તમારાંથી સારથિવડે એ, રણભૂમિ વિષે ઈંદ્રસહિત એવા પણ દેવતાઓએ ન સહી શકાય તેવો થશે ત્યાં પાંડવોએ ન સહેવાય એ તો ફરીને શું જ કહેવું ? માટે મારાં વચન પ્રત્યે શંકા કરો માં. સંજય કહે છે કે દુર્યોધનનું વચન સાંભળી ક્રોધયુક્ત બ્રહ્મરૂપે ચઢાવી વારંવાર હાથ હલાવતો, મહા ભુજવાળો અને કુલ ઐશ્વર્ય શ્રુત અને યજ્ઞવડે મત્ત એવો શલ્ય ક્રોધવડે રાતાં એવાં મોટાં નેત્રોને ચઢાવી આવું વચન બોલ્યો. શલ્ય કહે છે—હે આધારીના પુત્ર દુર્યોધન ! જરૂર તમે માંડે અપમાન કરો છો અને શંકા પામે છો કે જેથી મને સારથિપણું કર, એ રીતે કહેા છો અને મારાથી કર્ણને અધિક માની બોલો છો પણ હું

યુદ્ધમાં રાધાપુત્ર કર્ણને જરાએ માટી બરાબર ગણતો નથી; માટે હે પૃથ્વીને પાલનાર ! મને વધારે ભાગ બતાવો કે તે મોટા ભાગને યુદ્ધમાં જીતી હું જે પ્રમાણે આવ્યો હતો તે પ્રમાણે જાઉં. અથવા હે કુરુનંદન ! હું એકલોજ યુદ્ધ કરીશ અને આજ સંગ્રામ વિષે શત્રુઓને બાળતો એવો હું તેના પરાક્રમને તમે જુઓ. હે કૌરવ્ય ! મારા સરખા પુરૂષ તમારા કરેલા અપમાનને હૃદયમાં રાખી વર્તે એ પ્રમાણે તમે મારા પ્રત્યે શંકા લાવો માં. યુદ્ધમાં તમારે કોઈ પણ પ્રકારે મારો અનાદર કરવો નહિ; કારણ કે વળ સરખા સ્થૂલ એવા મારા બે જુજને જુઓ. વિચિત્ર એવા મારા ધનુષને અને સર્પની ઉપમા અપાય એવા જાણોને જુઓ. વાયુ સરખા વેગવાળા સારા ધોડાઓવડે કહેલા મારા રથને જુઓ, અને હે ગાંધારીના પુત્ર ! સુવર્ણના પટ્ટવડે શોભિત એવી મદાને જુઓ, હે પાર્શ્વ ! હું પોતાના તેજવડે સધળી પૃથ્વીને ચીરવી હોય તો ચીરું, પર્વતોને પાડું અને સમુદ્રોને શોષ પમાડું; માટે એ પ્રકારે શત્રુનો નિગ્રહ કરવામાં સમર્થ એવો હું તેને આપ, શા માટે રથ જૂમિ વિષે નીચ એવા અતિરથ પુત્ર કર્ણના સારથિપણા વિષે જોડો છો. હે રાજેન્દ્ર ! જરૂર હું શ્રેષ્ઠ યૌવન અતિ પાપી પુરૂષના દાસપણાને પામવા ઉત્સાહ પામતો નથી અને તમે મને નીચ વિષે આજ્ઞા કરવા યોગ્ય નથી; કારણ કે જે માણસ પ્રીતવડે વશ રહેલા શ્રેષ્ઠ પુરૂષને અતિ પાપી પુરૂષના વશમાં કરે તે તે પાપ ઉત્તરોત્તર થાય છે. વળી બ્રહ્માએ બ્રાહ્મણોને મુખથી ઉત્પન્ન કર્યા છે, ક્ષત્રિયોને બાહુથી વૈશ્યને ઉરથી, (સાધળી) અને શૂદ્રોને પગથી ઉત્પન્ન કર્યા છે; એ પ્રમાણે જુતિ છે અને પછી ચાર વર્ણના પરસ્પર સંયોગથી તેઓ થકી યોગ્ય વર્ણનો સંકર થવાથી થએલા વિશેષ વર્ણો થયા છે. ચાર વર્ણોમાં પૃથ્વી વિષે બ્રહ્માએ રક્ષા કરનારા સંગ્રહ કરનારા અને દાતાર એવા ક્ષત્રિયોને કહેલા છે. લોકના અનુગ્રહ માટે યાજ્ઞન, અધ્યાપન અને શુદ્ધ એવા પ્રતિગ્રહોવડે યુક્ત બ્રાહ્મણોને સ્થાપેલા છે. કૃષિ, પશુઓનું પાલન અને દાન એ કર્મ વૈશ્યનાં ઠરાવેલાં છે અને ધર્મથી બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યની પરિચર્યા (ચાકરી) કરનારા શૂદ્રોને કહેલા છે. તેમ બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિયોની સેવા કરનારા સત્તને કહેલા છે માટે ક્ષત્રિય કોષ્ઠ રીતે પણ સત્તનું સાંભળે નહિ. વળી હું તો મૂર્દા-ભિષક્ત રાજર્ષિઓના કુળમાં થએલો રાજા અને બંદિ લોકોને સ્તુતિ કરવા યોગ્ય તથા સેવવા યોગ્ય પ્રખ્યાત થએલો મદારથિ છું; માટે શત્રુઓને હજીનાર તે હું એવો યદ્ય સંગ્રામ વિષે સત્તપુત્ર કર્ણના સારથિપણાને કરવા ઉત્સાહ પામતો નથી અને અપમાનને પામી હું કોષ્ઠ રીતે પણ યુદ્ધ કરીશ નહિ; તેથી હે ગાંધારીના પુત્ર દુર્યોધન ! તમને પૂછું છું કે આજ હું જરૂર ઘેર જઈશ. સંજય કહે છે—હે મહારાજ ! એ પ્રકારે કહી સંગ્રામ વિષે શોભનાર એવો શલ્ય ઉભો થઈ જલદી રાજાઓના મધ્યમાંથી કોષ સંહિત ચાલતો થયો, ત્યારે તમારા પુત્રે રતેહથી અને બહુ માનથી તેને ઝાલી શાંતિવડે સર્વ અર્થને કરનાર એવું મધુરવાક્ય કર્ણ કે—હે જનશ્વર શલ્ય ! જે પ્રમાણે તમે જાણો છો એ પ્રમાણે નિઃસંશય છે પણ મારો કોઈ પણ એક અભિપ્રાય છે તે સમજો. હે પાર્શ્વ ! કર્ણ તમારાથી અધિક નથી અને હું તમારા પ્રત્યે શંકા લાવતો નથી; કારણ કે રાજા મદ્રેશ્વર તે કામ કરે નહિ કે જે ખોટું થાય. વળી પૂર્વજ એવા ઉત્તમ પુરૂષ તમને આત્મચિનિ કહે છે તે સત્ય છે અને તમારાથી ખોટું ના થાય તે માટેજ તમને આત્મચિનિ કહે છે એમ મારા જાણવામાં આવે છે. હે માનહ ! યુદ્ધમાં જેથી તમે શત્રુઓના શલ્યરૂપ થએલા

છે. તેથી પૃથ્વીતલ વિષે તમારું જ્ઞાન એ રીતે નામ કહેવાય છે. હે જૂરિ દક્ષિણ, (ધણી દક્ષિણ) આપનાર ! હે ધર્મજી, પૂર્વે જે તમે કહેલું છે એ અને જે જે મારે માટે કહેવાય છે તેજ કરો, તમારાથી રાધાપુત્ર કહ્યું અને હું પણ બળવાન નથી માટે આ યુદ્ધમાં હું તમને ઉત્તમ ધોડાઓના નિર્વાતા કરવા ઇચ્છું છું. અને હે જ્ઞાત્ય ! શુભોવડે કહ્યુંને ધનંજય અર્જુનથી વિશેષ માનું છું તથા તમને વસુદેવના પુત્ર શ્રી કૃષ્ણથી અધિક માનું છું અને આ લોક પણ એ પ્રમાણે માને છે. હે નરોમાં શ્રેષ્ઠ ! કહ્યું જરૂર અઓવડે કુતિપુત્ર અર્જુનથી અધિક છે. તેમ તમે શ્રી કૃષ્ણથી અશ્વવિદ્યામાં અને બળમાં અધિક છો. હે મદ્રાજેશ્વરાત્મજ ! જેવી રીતે મહા મનવાળા વાસુદેવ એવા શ્રી કૃષ્ણ અશ્વવિદ્યાને જાણે છે તેવી રીતે તમે તેમનાથી બમણી જાણો છો. જ્ઞાત્ય કહે છે—હે ગાંધારી પુત્ર કૌરવ્ય ! જેથી તમે મને દેવકીપુત્ર કૃષ્ણથી વધારે કહો છો તેથી તમારે વિષે પ્રીતિમાન થયો છું અને હે શર ! આ હું જે પ્રમાણે તમે માનો છો તે પ્રમાણે પાંડવોમાં શ્રેષ્ઠ એવા અર્જુન સાથે યુદ્ધ કરનાર યશસ્વી એવા રાધાપુત્ર કહ્યુંના સારથિપણાને કરું છું; પણ હે વીર ! મારો કોપપણ સૂર્યપુત્ર કહ્યું પ્રત્યે કરાર છે કે ઇચ્છા; પ્રમાણે એમની સમીપ વાણી કહું. સંજય કહે છે—હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! ભરત કુળમાં થએલા રાજન ! તમારો પુત્ર દુર્યોધન તેમજ ‘ઠીક’ એમ કહી કહ્યું જોડે મદ્રાજનું મત કહેવા લાગ્યો.

તથેતિ રાજન પુત્રસ્તે સહકર્ણેન ભારત ।

અશ્વવીન્મદ્રરાજસ્ય મતંભરતસત્તમ ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि दुर्योधनानुनये गुर्जरभाषायां द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥३२॥

અધ્યાય ૩૩ મો. ત્રિપુરાખ્યાન.

दुर्योधन उवाच:—भूयपव तु मद्रेश यत्तेवक्ष्यामि तच्छृणु ।

यथा पुरावृत्तमिदं युद्धेदेवासुरे विभो ॥ ૧ ॥

દુર્યોધન કહે છે—હે વિભો મદ્રેશ ! કરીને પણ જે તમને કહું છું તે અને જેવી રીતે પૂર્વે દેવ અને અસુરના યુદ્ધમાં વર્તણૂક થઇ છે એ સાંભળો. હે રાજવિંએશ્વર શ્રેષ્ઠ ! માર્કંડેય મહર્ષિએ પિતાની પાસે મને જે કહ્યું છે તે સમગ્રપણાવડે હું કહું છું તે સમજો, અને આ વિષે તમારે મનવડે વિચાર કરવો નહિ. હે રાજન ! દેવ ને અસુરોનો પરસ્પર જીતવાની ઇચ્છાવડે પ્રથમ તારકાસુરરૂપી જેમાં રાજ છે એવો સંગ્રામ થયો હતો. અને ત્યારે દેવતાઓએ દૈત્યોને જીત્યા હતા; એ રીતે અમારું સાંભળેલું છે અને હે પાર્થિવ ! જ્યારે દેવતાઓ જીતાયા ત્યારે તારાક્ષ, કમલાક્ષ, અને ત્રિબુ-માલી એવા ત્રણ તારકાસુરના પુત્રો ઉગ્રતપ પ્રત્યે રહી નિયમ વિષે રહેલા એવા પોતાના દેહને તપવડે કૃશ (દુબળો) કરતા હતા. હે શત્રુઓને તપાવનાર, દમો કરી (આલોદિયોના જપવડે), તપેકરી, નિયમે કરી અને સમાધિએ કરી પ્રસન્ન થએલા, વરદાનને આપનાર એવા પિતામહ બ્રહ્માએ તેઓને વરદાન આપ્યું અને હે રાજન ! સહિત એવા તેઓએ સર્વ લોકના પિતામહ એવા બ્રહ્મા પ્રત્યે નિરંતર સર્વ પ્રાણીઓનું અવધ્યપણું માગ્યું. તે સમયે તેઓ પ્રત્યે સર્વ લોકોના પ્રભુ, ઇન્દ્ર અને દેવ બોલ્યા કે—હે દૈત્યો ! તમોને સર્વવિષે અમરપણું નથી

માટે એથી નિવૃત્ત થાઓ અને જેવું ગમતું હોય તેવું બીજું વરદાન માગો. તે સમયે હે રાજન ! સહિત એવા તેઓ ધર્મીવાર વિચારી સર્વ લોકના ઈશ્વર, પ્રભુ એવા બ્રહ્મા પ્રત્યે પ્રણામ કરી આ વચન બોલ્યા કે—હે દેવ પિતામહ ! અમને વરદાન આપો કે આ લોકમાં તમારા અનુગ્રહવડે યુક્ત એવા અમે ત્રણ પુરને રચી આ પૃથ્વી પ્રત્યે ફરીએ અને પછી હજાર વર્ષે એક બીજાને મળીએ અને હે અનન્ત ! હે બગવાન ! આ પુર (શેહેરો) એકપણાને પામે તથા જ્યારે ભેગાં એવાં આ શેહેરોને ઉત્તમ એવો દેવ એક બાણવડે હજુ ત્યારે તે અમારો મૃત્યુરૂપ થાય. ' એ પ્રમાણે થાઓ ' એમ કહી દેવ એવા બ્રહ્મા સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા. પછી વરદાન મગવાથી પ્રસન્ન એવા તેઓ પરસ્પર વિચાર કરી ત્રણ પુર રચવા માટે વિચકર્મા [સર્વ કર્મ કરનાર] અજર અને દૈત્ય તથા દાનવોએ માનંદા એવા મય નામના મહાસુર પ્રત્યે માગણી કરી. ત્યારપછી શુદ્ધિમાન મયાસુરે પોતાનાં તપવડે એક સુવર્ણનું, એક રૂપાનું અને એક દદ લોહનું એ પ્રણાણે ત્રણ શેહેર કર્યાં. તેમાં હે મૃત્યુને પાલનાર ! સુવર્ણનું પુર સ્વર્ગે વિષે થયું, રૂપાનું અંતરિક્ષ વિષે થયું, અને આગાને વશ એવું લોહાનું પૃથ્વી વિષે થયું અને એકેક પુર ચારસો ગાઉ લંબાઈ અને પહોળાઈવડે તુલ્ય, ધર અને અગાધિઓવડે યુક્ત, ધણી કોટ અને તોરણ-વાણું, શ્રેષ્ઠ ધરોવડે ગાદું, બાધ રહિત, મોટા માર્ગવાણું અને જૂદા જૂદા પ્રકારવાળા મેહેલ અને દારાડે શોભિત એવું થયું. તથા હે રાજન ! તે પુરો વિષે જૂદા જૂદા રાગઓ હતા અને વિચિત્ર એવું સુવર્ણનું પુર મહાત્મા તારકાક્ષનું, રૂપાનું કમલાક્ષનું અને લોહાનું વિદ્યુ-ભાલિનું હતું અને તે ત્રણ દૈત્ય રાગઓ અસ્રોનાં તેજવડે ત્રણ લોકોને દબાવી રહ્યા હતા અને વળી પ્રસિદ્ધ પ્રજ્ઞપતિ કોણુ છે ? એ રીતે કહેતા હતા અને પૂર્વ દેવતાઓએ તિરસ્કાર કરેલા, માંસહાસિ, અતિ મત્ત, અને મોટાં ઐશ્વર્યને ઇચ્છતા એવા હ્રસ્વાખ, કરોડ અને અબજ દૈત્યો, દાનવોમાં મુખ્ય, જેની સામે શરો નથી, એવાં તે ત્રણ દૈત્યોનાં દુઃખે ફરી જવાય તેવાં ત્રિપુર પ્રત્યે આશ્રય કરતા હતા; અને ફરીને મયાસુર એ સર્વેની યોજના કરતો હતો તથા તેનો આશ્રય કરી તે સર્વ દૈત્યો સર્વ ઠેકાણે નિર્ભય વર્તતા હતા; અને ત્રિપુરનો (ત્રણપુરનો) આશ્રય કરનાર જે દૈત્ય જે જે મનોરથને મનવડે ચિંતવતો હતો તે તે મનોરથને તે સમયે મયાસુર માયાવડે તે દૈત્યમાટે સિદ્ધ કરતો હતો. વળી પ્રખ્યાત, શરૂ અને મહાબલવાન એવો તારકાક્ષનો પુત્ર હરિ પરમ તપ તપતો હતો કે જેણે ફરી પિતામહ એવા બ્રહ્મા પ્રસન્ન થયા અને પ્રસન્ન એવા દેવબ્રહ્માપ્રત્યે તેણે માગ્યું કે અમારા પુરવિષે તેની વાપી (વાગ્ય) થાઓ કે શત્રોવડે હજુલા જેને વિષે ફેંકેલા (ફેંકવાથી) અતિશે બલવાન થાય. આવી રીતે, તે શરૂ એવો તારકાક્ષનો પુત્ર હરિ વરદાનને પામી હે પ્રભો ! ત્યાં મરેલાઓને જીવાડનાર એવી તે, વાવને ઉત્પન્ન કરી અને તે વાવવિષે જે રૂપ અને જે વેશ ફરી યુક્ત એવા મરેલા દૈત્યને ફેંકતા તે તેવાજ રૂપ અને વેશસહિત ઉત્પન્ન થતો હતો. એ રીતે તે વાગ્યને પામી મોટાં તપવડે સિદ્ધ અને દેવતાઓનાં બચને વધારનાર એવા તેઓ ફરીને તે સર્વ લોકોને પીડતા હતા, અને હે રાજન ! ક્યારે પશુ યુદ્ધમાં તેઓનો ક્ષય થતો ન હતો. ત્યાર પછી લોહ અને મોહવડે પરાબલ પામેલા, મહા, લાજ રહિત રહેલા અને સ્થાપિત એવા તે સર્વ, અતિ લોહ કરવા લાગ્યા અને વરદાનવડે અભિમાની એવા તે ભોગળસહિત એવા દેવતાઓને તે તે ઠેકાણે નસાડી પોતાની ઇચ્છાવડે ત્યાં ત્યાં ફરવા લાગ્યા અને કુષ્ટાચારી, મર્ધાકારહિત એવા દાનવોએ દેવતાઓના

પ્રિય એવા સર્વ ઉદ્ધાનોને, ઋષિઓના પુણ્યકારી અને રમ્ય એવા આશ્રમોને તથા દેશોને નાશ પમાડ્યા, અને જ્યારે લોક પીડાવા લાગ્યા ત્યારે દેવતાઓવડે વિંદાઓ લાગ્યા અને ઇન્દ્ર ચોતરફથી વજ્રપાતવડે પુરપ્રત્યે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો અને હે નરાધિપ ! જ્યારે ઇન્દ્ર ધાતા બ્રહ્માએ ઇચ્છાવડે આપેલા અભેદ એવાં (નભેદાય એવાં) પુરોને ભેદવા શક્તિમાન ન થયો ત્યારે ભય પામેલો એવો સુરપતિ ઇન્દ્ર તે પુરોને ત્યજી પછીથી હે અરિંદમ ! તેજ દેવતાઓ સાથે દૈત્યોએ કરેલા તિરસ્કારને કહેવા માટે પિતામહ એવા બ્રહ્માપ્રત્યે ગયો અને તે પિતામહ ભગવાન એવા બ્રહ્માપ્રત્યે મસ્તકવડે પ્રણામ કરી સર્વ તત્વને કીં વધના ઉપાયને પૂછવા લાગ્યો; ત્યારે તે સાંભળી દેવ એવા ભગવાન બ્રહ્મા દેવતાઓપ્રત્યે આ વચન બોલ્યા કે—જે તમારું અવળું કરનાર છે તે મારો પશુ અપરાધ કરે છે. વળી જરૂર સર્વ અસુર દેવતાઓના દોષ અને દુરાત્મા છે કે જેઓ નિરંતર અપરાધ કરે છે અને તમોને પીડે છે. જે કે હું સર્વ પ્રાણિઓને તુલ્યજી છું એમાં સંશય નથી તોપણ અધર્મિદોને મારવા એ રીતે મારી વનંજી કહેતી છે. વળી દુર્ગ એવાં તે પુર એકબીજા-વડે ભેદાય એમ છે અને શિવ ચિત્રાય એકબીજાવડે તે પુરોને ભેદવા કોઇ સમર્થ નથી. માટે હે દેવતાઓ ! તમે ઈશ્વર એવા શિવપ્રત્યે જયશીલ ને અકિલજીવિ (કોણેનું કર્મ ન કરનાર) ચોક્કસને માગો અને તે ચોક્કસ તે દૈત્યોને હણશે. એ રીતે તેમનું વચન સાંભળી ઇન્દ્ર છે આગળ ચાલનાર જેઓમાં એવા દેવતાઓ બ્રહ્માને આગળ કરી વૃષાંક એવા શંકરને શરણે ગયા અને તપના નિયમ પ્રત્યે રહી નિત્ય એવાં બ્રહ્મનું ધ્યાન કરતા અને ધર્મજી એવા તેઓ ઋષિઓ સહિત સર્વ આત્માવડે શિવને પ્રાપ્ત થયા અને ભયવિષે અભયને આપનાર અને સર્વના આત્મારૂપ એવા મહાત્માપ્રત્યે ઉત્તરાણીવડે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. હે તૃપ ! જે પરમાત્મવડે સર્વ વ્યાપેલું છે, જે જૂદા પ્રકારવાળા તપના બેદોવડે મનના ચોગ્ધને (સર્વ શક્તિઓના શેકવાને) જાણે છે, જે આત્માનાં સંખ્યાને (જડ પદાર્થના વર્ગથી જૂદા રહેલા પરમાત્માનું જ્ઞાન) જાણે છે અને મન હમેશાં જેને વશ છે તે, તેજના સમૂહરૂપ, પાર્વતીના પતિ, લોકમાં જેની સમાન બીજો નથી એવા નિષ્પાપ, ભગવાન શંકરને તેઓએ જાયા અને તેઓ એક એવા ભગવાનને જૂદાં જૂદાં રૂપવાળા કલપવા લાગ્યા અને પછીથી મહાત્મા એવા મહાદેવ વિષે આત્માને ઘટે એવા એકબીજાનાં રૂપને અતિ વિસ્મય પામેલા એવા સર્વજ્ઞેવા લાગ્યા અને સર્વ પ્રાણિમય, ઉત્પત્તિ રહિત અને જગતના પતિ એવા તેમને જેઠ દેવતાઓ બ્રહ્મા અને ઋષિઓ શિરવડે પૃથ્વીને પ્રાપ્ત થયા (અર્થાત્ દંડવત કરવા લાગ્યા.) તેઓતો સ્વાસ્ત વાક્યવડે સંકાર કરી ઉભા રહી હસતા એવા ભગવાન શંકર ‘કહો કહો’ એ રીતે કહેવા લાગ્યા; ત્યારે શંકરે આગ કહેલા અને તેથી સ્વસ્થ ચિત્તવાળા એવા તેઓ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા કે—હે પ્રભો ! દેવના અધિદેવ, ધનુર્ધારિ, વનમાલિ, (વનમાળા ધારણ કરનાર) દક્ષ પ્રજાપતિના યગને હણનાર, પ્રજાના પતિઓએ સેવન કરેલા, સ્તુતિ કરવા યોગ્ય, સ્તુતિ કરાતા, શંખુ વિલોહિત, રૂદ્ર, નીલકંઠ (કાજો જેનો કંઠ છે એવા) શલિ [શલને ધરનાર], સદૃશ, મૃગ સમાન નેત્રવાળા, શ્રેષ્ઠ આયુષોવડે યુદ્ધ કરનાર, પૂજ્ય, શુદ્ધ, ક્ષયરૂપ, હિંમ, દુઃખેકરી વારણ ચામ એવા, કાચ, બ્રહ્મરૂપ, બ્રહ્મચારી, ઇશ્વાન, અપ્રમેય (માપી ન શકાય એવા) નિપંતા, ચર્મરૂપ વસ્ત્રવાળા, તપ વિષે પ્રીતિવાળા, પિંગ, વ્રતવાન, કૃતિવાસા (ચર્મ વસ્ત્રવારી), કાર્તિક સ્વામિના પિતા, ત્રણ નેત્રવાળા, શ્રેષ્ઠ આયુષોને ધરનાર, શરણાગત લોકોની પીડાને

હરનાર, ઘઘના દેવિઓના સમૂહને હજુનાર, વનસ્પતિઓના પતિ, નરોના પતિ, ગાયોના પતિ, યજ્ઞોના પતિ, સૈન્યસહિત, ત્ર્યંબક, અને અમિત તેજાળા એવા તમારા પ્રત્યે વારંવાર નમસ્કાર કરીએ છીએ; માટે હે દેવ ! મન, વાણી અને કર્મવડે તમને પામેલા એવા અમેને મનોરથવડે પૂર્ણ કરો, પછી પ્રસન્ન થએલા એવા ભગવાન શંકરે સ્વામતવડે અભિનંદન કરી કહ્યું કે-તમારો ત્રાસ નાશ પામે અને કહો કે તમારું હું શું પ્રિય કરું ?

તતઃ પ્રસન્નો મનવાનસ્વામતેનાભિનંદ્ય ચ ।

પ્રોષાચ્ચયંતુચચ્ચાસોઙ્ગતાર્કિ કરવાણિ ચઃ ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि त्रिपुरारुह्याने गुर्जरभाषायां त्रयत्रिंशोऽध्यायः ॥३३॥

અધ્યાય ૩૪ મો. ત્રિપુર નધોપાખ્યાન.

કુર્યોચન उवाच—पितृदेवपितृदेव्योऽभयेदसे महात्मना ।

सत्कृत्य शङ्करं प्राह ब्रह्मलोकहितं वचः ॥ ૧ ॥

કુર્યોચન કહે છે કે-મહાત્મા શિવે પિતૃદેવ અને ઋષિઓના સમૂહોને અભય આપ્યું ત્યારે બ્રહ્મા શંકરનો સત્કાર કરી લોકહિતકારિ વચન કહેવા લાગ્યા કે-હે દેવેશ ! આ પ્રજાપતિનાં પદવિષે રહેલો એવો હું તેણે દાનવોને મોટું વરદાન આપ્યું અને હે બૂતભ-વિખ્યાના ઇશ, તમારા વગર જેઓએ મર્યાદા તજી છે એવા તેઓને સંહારવા બીજો યોગ્ય નથી અને તમે તેઓના વધવિષે પ્રતિરૂષ શત્રુ છો માટે હે દેવેશ ! હે શંકર, શરણાંગત અને પ્રાર્થના કરતા એવા દેવતાઓના અનુગ્રહને કરો અને દાનવોને હણો. હે માનદ ! (માન આપનાર) તમારા અનુગ્રહથી સર્વ જગત્ સુખેથી વૃદ્ધિ પામે છે અને હે લોકેશ ! તમે શરણુ પામતા યોગ્ય છો, માટે આ અમે શરણુ આપ્યા છીએ. શિવ કહે છે કે-સર્વ તમારા શત્રુઓને હણુવા એ રીતે માંડે મત છે પણ હું એકલો હણુવા ઉત્સાહ પામતો નથી; માટે મારાં અર્ધ તેજવડે યુક્ત એવા મળવાથી અતિ બળવાન આ સર્વ તમે યુદ્ધમાં તેઓને જીતો. દેવતાઓ કહે છે કે-જેટલું અમારું તેજબળ છે તેથી તેઓનું યુદ્ધમાં બમણું છે એ રીતે અમે આતીએ છીએ; કારણ કે અમે 'તેઓનું' તેજ અને બળ જોયું છે. શ્રીભગવાન કહે છે કે-જેઓ તમારા વિષે અપરાધિ છે તે સર્વ પાપિઓ વધ કરવા યોગ્ય છે, માટે મારાં અર્ધ તેજબળ કરી સર્વ શત્રુઓને હણો. દેવતાઓ કહે છે-હે મહેશ્વર ! તમારાં અર્ધ તેજને અમે ધરિ રાખવા (ધારણ કરવા) સમર્થ નથી. માટે-અમારાં સર્વનાં અર્ધ બળેકરી તમેજ શત્રુઓને હણો. શ્રીભગવાન કહે છે કે જો મારા બળને ધરવા તમારી કાંઈ પણ શક્તિ ન હોય તો તમારાં અર્ધ તેજવડે વૃદ્ધિ પામેલો એવો હું તેઓને હણીશ. તે કલા પછી હે રામઓમાં શ્રેષ્ઠ ! તે દેવતાઓએ ' ઠીક ' એમ કહેલા દેવના ઇશ્વર એવા શંકર સર્વના અર્ધ તેજને લેઈ તેજવડે અધિક થયા અને બળવડે કરી તે દેવ સર્વથી અતિ બલવાન થયા; ત્યારપછી માંડી શંકર મહાદેવ એ રીતે વિખ્યાત છે. પછી મહાદેવ બોલ્યા કે હે દેવતાઓ ! હું ધનુર્માણુ ધારણ કરી રથવડે યુદ્ધમાં તમારા તે શત્રુઓને હણીશ માટે આ તમે મારા રથને, ધનુષને તથા બાણને તેટલો વખત જોયા કરો કે જેટલા વખતમાં આજ તેઓને પૃથ્વીતલ વિષે પાડું. દેવતાઓ કહે છે કે-હે દેવેશ્વર ! ત્રૈલોક્યનાં તે તે

સ્થાનકોએથી સર્વ મૂર્તિઓને એકી કરી અતિ કાંતિવાળા અને વિશ્વકર્તાએ કરેલા તથા બુદ્ધિવડે અપૂર્વ છે એમ કહેતા શુભ એવા તમારા રથને કલ્પશું (બનાવશું). આ પ્રમાણે કલા પછી તે શ્રેષ્ઠ દેવતાઓ રથને કલ્પતા લાગ્યા અને તે રથના બાણરૂપ એવા વિષ્ણુને, સોમને અને અમિતને કલ્પ્યા, હે ત્રિશાંપતે! એ બાણના શૂંગરૂપ અમિ થયા, ભક્ષ (શલ્ય) રૂપ સોમ થયા અને તે ઉત્તમ બાણવિષે કુરૂમલરૂપ (અગ્રભાગ) વિષ્ણુ થયા અને તે સમયે વિશાળ એવાં શેહેરોના સમૂહત્રાણી પર્વત, વન અને દ્વીપસંહત, પ્રાણિઓને ધારણ કરનાર એવાં દેરી પૃથ્વીને રથરૂપ કરી, મંદરપર્વત તે રથનાં અક્ષરૂપ (ચક્રાધાર દંડ) થયો. તેની જંઘારૂપ (અક્ષોના જેને આધાર છે એવું લોકકું) મહાનદી ગંગા થઈ. દિશા અને દિશાઓના ખુણા રથના પરિવારરૂપ થયા. નક્ષત્રો રથની ઇપારૂપ થયાં. સત્યયુગ રથના યુગ (ધોસિરા) રૂપ થયો. વાસુકી નાગ રથના કૃત્વર (કુખડા) રૂપ થયો. ભુજંગમાં ઉત્તમ એવો શેષનાગ રથનાં અપરસ્કર (પાછલાં લોકડાં) રૂપ થયો. શ્રેષ્ઠ એવા દેવતાઓએ હિમાલય અને ત્રિઆશલને ચક્રરૂપ કર્યાં તથા ઉદ્યાચલ અને અસ્તાચલને ચક્રના આધારરૂપ કર્યાં. દાનવોના સ્થાનરૂપ ઉત્તમ એવા સમુદ્રને રથના અગ્ર (આંધવાના પાશોના સમૂહ) રૂપ બનાવ્યો. તેમ સમર્પિઓનું મંડલ રથના પરિધારરૂપ (ચક્રની જેવી રક્ષા થાય એ આદિ વસ્તુ) થયું. મંગા, સરસ્વતી, સિંધુનદી અને આકાશ એ રથની ધોસિરીના ભાગરૂપ થયાં. સર્વજલ અને સર્વ નદીઓ રથના ઉપસ્કર (આંધવા આદિની સામગ્રી) રૂપ થઈ. દિવસ, રાત્રિ, કલા, કાળા અને ઋતુઓ અનુકર્ષ (રથની નીચેનું કાપટ) રૂપ થયાં. પ્રકાશિત એવા મહેા અને તારાઓ વરૂથ (રથગુપ્તિ) રૂપ થયા. સંયુક્ત એવા ધર્મ, અર્થ અને કામને ત્રિવેણ્ણરૂપ, ઔષધિઓને બંધુર (રથતલ) રૂપ, વેલ અને પુષ્પ તથા ફળને પામનાર એવા વૃક્ષોને ધંટારૂપ અને સૂર્ય તથા ચંદ્રમાને ઉત્તમ રથનાં ઉત્તમ ચક્રરૂપ કરી તેને વિષે રાત્રિ અને દિવસને શુભ એવા પૂર્વ અને અપર પક્ષરૂપ કર્યાં. ધૃતરાષ્ટ્ર આદિ દશ એવા નાગપતિઓને રથની ઇપારૂપ (લાગલદંડ) કર્યાં. નિઃશ્વાસ (કુંદાડા) નાખતા એવા મોટા સર્પોને જોતરાંરૂપ કર્યાં. સ્વર્ગને બીજા યુગ (ધોસિરા) રૂપ કર્યો. સર્વત્રક નામના મેઘ સમૂહોને યુગના (ધોસિરાના) ચર્મરૂપ કર્યાં. કાલ, પૃષ્ઠ, નહુષ, કર્કોટક, ધનંજય અને બીજા નાગ, ઘોડાઓના વાળના (કેશના) બંધનરૂપ થયા. દિશા, દિશાઓના ખુણા, સંધ્યા, કૃતિ, મેઘ, સ્થિતિ અને સન્નિતિને રથના ઘોડાઓની રાશરૂપ કરી. અહ, નક્ષત્ર અને તારાઓવડે વિચિત્ર એવાં નભસ્તલને (આકાશને) ચર્મરૂપ કર્યું. સુરા, બ્રહ્મ, પ્રેત, અને વ્રતના (ધનના) પતિ એવા બોદેશ્વરોને ઘોડારૂપ કર્યાં. ચતુર્દેશી યુક્ત જેવી અમસિને અને પડવા યુક્ત જેવી પુનમને ઘોડાનાં જોતરાંરૂપ કરી. અમાવાસ્યા આદિ તિથીના અધિષ્ઠાતા પિતૃઆદિને કંટકરૂપ કર્યાં. તેને વિષે ધર્મ, સત્ય, તપ અને અર્થને રાશરૂપ કર્યાં. મન, રથના આધારની જગ્યારૂપ થયું. સરસ્વતી આલવાનાં માર્ગ (શેરી) રૂપ થઈ. જૂદા જૂદા પ્રકારવાળાં વર્ણોરૂપિ પવનવડે કંપિત એવા વિચિત્ર પતાકાઓ થયા. વિજળી અને ઇન્દ્રધનુષવડે ગધિલા દીપ એવા રથને પ્રકાશિત કરતો એવો વપટકાર ચાળ્યારૂપ થયો. ગાયત્રી અગ્ર ભાગનાં બંધનરૂપ થઈ. પૂર્વે મહાત્મા શંકરના યત્નમાં સંવત્સરરૂપિ ધનુષ કર્યું હતું તે ધનુષ થયું. સાવિત્રી, મોટા શબ્દવાળી પ્રત્યંચારૂપ થઈ. મહામૂલ્યવાળું, રત્નવડે શોભિત, બેદી ન શકાય એવું, રજ રહિત અને કાળચક્રથી બહિષ્કૃત (કાલચક્રથી બાધ ન થાય) એવું દિવ્ય કવચ કર્યું. શોભિત એવો કનક પર્વત મેરૂ

ધ્વજની લાકડીરૂપ થયો. વિજળીઓવડે શોભિત એવા મેઘ પતાકારૂપ થયા; અને તે જોવી રીતે ઝડત્વજને (હોમનારાઓ) ના મધ્ય ભાગમાં રહેલા અગ્નિ શોભે તે પ્રમાણે શોભતા હતા. હે મારિષ ! કલ્પેલા તે રથને જોઇ દેવતાઓ વિરમિત થયા અને એક ઠેકાણે રહેલા સર્વ લોકના તેજને જોઇ જોડેલા એવા રથને દેવતાઓ મહાત્મા શંકર પ્રત્યે નિવેદન કરવા લાગ્યા. હે મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ મહારાજ ! એવી રીતે જ્યારે દેવતાઓએ શત્રુઓને નાશ પમાડનાર અને રથોમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે રથને રચ્યો ત્યારે શંકરે પોતાનાં મુખ્ય આધુષાને રથ વિષે રાખ્યાં. આકાશને ધ્વજની લાકડીરૂપ કરી વૃષભ ધ્વજપણ્ડાવડે સ્થાપન કર્યો. સર્વ દિશા તરફ ઉગામેલા એવા ધ્વજદંડ, કાલદંડ, રૂદ્રદંડ અને જરર એ રથના પાર્શ્વોપ (પડખાના રક્ષા કરનારા) થયા. એ પછી અશ્વો અને આગિરસ એ બે મહાત્મા શંકરના ચક્રરક્ષક થયા. ઋગવેદ, સામવેદ અને યુરાણુ એ અગ્રેસર થયાં. ઇતિહાસ અને યજુર્વેદ પૃષ્ઠરક્ષક થયાં. દિવ્ય એવી વાણી અને વિદ્યા ચોતરફથી પડખે ફરનારી થઇ. હે રાજેન્દ્ર ! સ્તોત્ર આદિ વપટકાર અને ઝોંકાર એ અગ્ર ભાગ વિષે અતિ શોભા કરનાર થયા. હે રાજન ! છ ઋગુઓવડે વિચિત્ર એવા સંવત્સરને ધનુષરૂપ કરી પોતાની જાયારૂપ સાવિત્રીને રણુશ્રૂમિ વિષે અક્ષય એવી ધનુષની પ્રત્યંચારૂપ કરી. ભગવાન એવા રૂદ્ર કાલરૂપ છે અને સંવત્સરરૂપી તેનું ધનુષ છે માટે ધનુષની અજર એવી કાલ રાત્રિરૂપ પ્રત્યંચા કરી. વિષ્ણુ, અગ્નિ અને ચંદ્રમારૂપી બાણુ કર્યો, કે જે અગ્નિ, સોમ અને વિષ્ણુરૂપ સંકલ જગત છે અને તેઓવડે પ્રિય લાગે છે. તેમ અમિત તેજવાળા ભગવાન શંકરના વિષ્ણુ છે તે આત્મારૂપ છે માટે મહાદેવનાં ધનુષની પ્રત્યંચાના સ્પર્શને તેઓ સહિ શકતા ન હતા. તે બાણુ વિષે ઇશ્વર એવા શંકરે તીક્ષ્ણ સંકલ્પવાળા, અસલ, અતિ દુઃસહ ભૂયુ તથા અંગિરાના કોષથી થએલા એવા કોષરૂપિ અગ્નિને નાખ્યો; તે સમયે નીલલોહિત, ધૂત્ર, ચર્મ વસ્ત્રધારિ, ભયંકર, દશહજાર સૂર્યની સમાન, તેજરૂપિ જવાલાવડે યુક્ત, પ્રકાશિત, દુઃખેકરી મારી શકાય તેવાઓને પણ મારનાર, જીતનાર, બ્રહ્માના દેવિઓને હણનાર, હર, નિરંતર ધર્મ અને અધર્મનો આશ્રય કરનારાઓને પાલનાર અને મારનાર અને ભયંકર બળવાળા, ભયંકર રૂપવાળા, મન સરખા વેગવાળા અને આત્માના ગુણરૂપ એવા તેઓવડે યુક્ત તે શંકર અતિ શોભતા હતા. હે રાજન ! તેમના અંગેના આશ્રય કરી આ સ્થાવર અને જંગમ એવું સર્વ જગત રચું છે. તે કલ્પવાન, ધનુર્ધારી એવા શંકર અદ્ભુત દર્શનવાળા જોડેલા તે રથને જોઇ તથા સોમ, વિષ્ણુ અને અગ્નિથી થએલા એવા તે દિવ્ય બાણુને લેઇ જ્યારે શોભવા લાગ્યા, ત્યારે હે સમયે રાજન ! દેવતાઓએ, દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા વામુને પુણ્ય ગંધને ધરનાર કર્યો. પછી હે રાજન ! તે રથ પ્રત્યે ખેસતા, દેવતાઓને પણ ત્રાસ પમાડનાર અને ચતનવાન એવા મહાન તે પૃથ્વીને કંપાવતા હોય તેમ રથ ઉપર ચડ્યા. તે વખતે તે રથ પ્રત્યે ખેસવાને ઇચ્છતા એવા દેવના ઇચ્છર શંકર પ્રત્યે મહર્ષિઓ, ગંધર્વો, દેવસમૂહો તથા અપ્સરાઓના સમુદાય સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. એ રીતે બ્રહ્મર્ષિઓએ, બ્રહ્મજનોએ તથા નૃસ કરતા એવા અપ્સરાઓના સમૂહોએ સ્તુતિ કરાતા અને વંદન કરાતા, શોભતા, વરદાનને આપનાર, ખડગવાન, બાણુવાન, અને ધનુર્ધારી એવા તે મહાદેવ હસતા હોય તેમ દેવતાઓને કહેવા લાગ્યા કે—સારથિ કેાણુ થશે ? તે પ્રત્યે દેવતાઓ બોલ્યા કે—હે દેવેશ ! જે પ્રત્યે તમે આગ્રા કરશો તે તમારો સારથિ થશે; એમાં સંશય નથી. ફરીને તેઓ પ્રત્યે દેવ એવા

શિવ બોલ્યા કે—મારાથકી જે અતિ શ્રેષ્ઠ હોય તેને તમે પોતે વિચારી મારો સારથિ કરો અને વાર લગાડો માં. એ મહાત્માએ કહેલાં વાક્યને સાંભળી દેવતાઓ તે પછી પિતામહ એવા બ્રહ્મા પ્રત્યે જઈ તથા પ્રસન્ન કરી આ વચન બોલ્યા કે—હે દેવ ! જે પ્રમાણે દેવતાઓના શત્રુના વધ માટે તમે કહેલું હતું તે પ્રમાણે અમે કર્યું અને વૃષ જેના ધ્વજમાં છે એવા શિવ અમને પ્રસન્ન થયા તથા અમોએ વિચિત્ર આયુધોવડે યુક્ત એવો રથ રચ્યો પણ તે ઉત્તમ રથનો સારથિ કાણુ થાય ? તે સારથિને અમે જાણતા નથી; માટે હે દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ, કાંઈને પણ સારથિ કરો. અને હે વિભો, હે દેવ ! અમારી તે વાણીને સંકલ્પ કરવા યોગ્ય છે; કારણકે હે ભગવન ! પૂર્વે તમે અમારા વિષે આ પ્રમાણે કહ્યું હતું કે—તમારું હિત કરીશ; માટે તે કરવા યોગ્ય છે. વળિ હે દેવ ! તે શ્રેષ્ઠ રથ દુઃખિકરી ધારણુ કરી શકાય તેવો, શત્રુઓને નસાડનાર અને યુક્ત કરેલો છે. તથા એ રથ વિષે ઉલ્લસવાન અને દાનવોને ભય પમાડનાર એવા પિનાકપાણિ મહાદેવને ચોક્કા કરેલા છે. તેમજ વેદરૂપિ ચાર ઉત્તમ ધોડાઓ છે, પર્વત સહિત એવી પૃથ્વીરૂપ લોકાક્રાંત આદિનાં ઢાંકણુવાળો મહાત્મા શંકરનો રથ છે. યુદ્ધ કરનારા મહાદેવ છે. પણ સારથિ જાણવામાં નથી તેથી હે દેવ ! તેનો સારથિ સર્વે એ પદાર્થોથકી અધિક એવો ઇચ્છિત છે અને તેને ખેસવા યોગ્ય રથ, ધોડા, ચોક્કા તથા શસ્ત્ર સહિત એવાં કવચ અને ધનુષ છે. હે પિતામહ ! અમે તે વિષયમાં તમારા વગર બીજા સારથિને જોતા નથી; કારણ કે—હે પ્રભો ! તમે સર્વે યુગ્ધોવડે યુક્ત અને દેવતાઓથકી અધિક છો માટે તે તમે જલદી રથપ્રત્યે ખેશી ઉત્તમ ધોડાઓને દેવતાઓના જય માટે અને દૈત્યોના વધ માટે નિયમમાં રાખો. એ રીતે તે દેવતાઓ ત્રણુ લોકોના ઇશ્વર એવા પિતામહ બ્રહ્માને મરતકવડે વંદન કરી સારથિપણુમાટે પ્રસન્ન કરતા હતા. એમ અમારું સાંભળેલું છે. બ્રહ્મા કહે છે—હે દેવતાઓ ! તમે જે કહ્યું એ વિષયમાં કાંઈપણુ ખોટું વચન છે નહિ અને આ હું યુદ્ધ કરતા એવા શંકરના ધોડાઓને નિયમમાં રાખીશ. આ રીતે બ્રહ્માએ કહ્યું ત્યારપછી દેવતાઓએ દેવલોકને જાનનાર એવા તે ભગવાન બ્રહ્માને મહાત્મા એવા શંકરના સારથિપણુવિષે કહ્યા; અને જ્યારે લોકપૂજી એવા તે જલદી રથ વિષે ચડયા ત્યારે વાયુસમાન વેગવાળા તે ધોડાઓ મરતકવડે પૃથ્વી પ્રત્યે નમ્યાં. પછી પોતાનાં તેજવડે પ્રકાશિત એવા દેવ ભગવાન બ્રહ્માએ રાશ અને ચાપખાને પકડયો; તે સમયે શરોમાં શ્રેષ્ઠ એવા ભગવાન બ્રહ્માએ વાયુ સમાન વેગવાળા તે ધોડાઓને ઉડાડી મહાદેવને કહ્યું કે—ખેસો; ત્યારે ધનુષવડે શત્રુઓને કપાવતા એવા શંકર, વિષ્ણુ, સોમ અને અગ્નિથી ચએલા એવા બાણને લેઈ રથ પ્રત્યે ચડયા. તે સમે ચડેલા એવા તે દેવતાઓના ઇશ્વર પ્રત્યે મહર્ષિઓ, ગંધર્વો, દેવ સમૂહો અને અપ્સરાઓના સમૂહો સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. પછી વરદાનને આપનાર, ખડગવાળા, બાણવાળા, ધનુષવાળા, પોતાનાં તેજવડે ત્રણુ લોકોને દીપાવતા અને શોભતા એવા તે શિવ રથ વિષે બેઠા; અને ફરીને દેવ એવા તે, ઇન્દ્રઆદિ દેવતાઓ પ્રત્યે બોલ્યા કે—નહિ હજી, એ પ્રમાણે તમારે કોઈ રીતે પણ શોક ન કરવો અને અસુરોને આ બાણવડે હણેલા છે એમજ સમજો. દેવતાઓ ‘સત્ય છે’ એમ કહી શત્રુઓ હણાયા, એ રીતે કહેવા લાગ્યા અને પ્રમુ ભગવાને જે કહ્યું તે વચન ખોટું હોય નહિ, એ રીતે વિચારી દેવતાઓ અત્યંત સંતોષ પામ્યા. પછી હે રાજન ! સર્વે દેવતાઓના સમૂહોવડે યુક્ત, દેવતાઓના ઇશ પોતાના પરિષદોએ અને નૃત્ય કરતા, દુઃખિકરી સહન

યામ, એવા ચોતરફ ફેલાતા, મસિલક્ષી, અને એક બીજાને તરછોડતા એવા બીજાઓવાડે યુક્ત, મહાયશસ્ત્રી એવા મહાદેવ ચાલ્યા, કે જેની ઉપમાજ કંઈ નથી. તે સમયે હે મહાભાગ ! તપસ્વી અને મહાયજુવાન એવા ઋષિઓ, મનુષ્યો, અને દેવતાઓ સર્વ તરફથી મહાદેવની આશા કરતા હતા. હે નરોમાં શ્રેષ્ઠ ! એવી રીતે જ્યારે લોકોના અભયને કરનાર એવા દેવતાઓના ધ્વિર શંકર ચાલ્યા ત્યારે સર્વ જગત અને દેવતાઓ પ્રસન્ન થયા. હે રાજન ! તે સમયે ધણી સ્તોત્રોવાડે દેવેશ એવા શિવ પ્રત્યે સ્તુતિ કરતા એવા ઋષિઓ વારંવાર મહાદેવના તેજને વધારતા હતા; તથા એમના પ્રયાજુ વખતે હજારો લાખો અને અમરુદ્ધ એવા ગંધર્વો જૂદા જૂદા પ્રકારવાળાં વાદ્ય વગાડતા હતા. પછી રથ પ્રત્યે બેઠેલા એવા વરદાનને આપનારા શિવ અસુરોપ્રત્યે ગયા ત્યારે 'સારું સારું' એ રીતે કડી હસતા એવા દેવેશ મહાદેવ બોલ્યા કે—હે દેવ ! જ્યાં દૈત્યો છે ત્યાં આલસ્યરહિત થઈ ધોડાઓને પ્રેરો અને આજ રણ્યુમિતિવે શત્રુઓને હણતો એવો હું તેના બાહુ બળને ભુલ્યો. પછી હે રાજન ! ધ્રુવાએ મન અને વાયુસમાન વેગવાળા ધોડાઓને પ્રેર્યા કે જેણે કરી આકાશનું પાન કરતા હોય તેમ રહેલા અને લોકમાં પૂજીત એવા તે ધોડાઓવાડે ભગવાન જલદી દેવતાઓના જય માટે ગયા. શંકર રથપ્રત્યે બેસી ત્રિપુરની સન્મુખ ચાલ્યા ત્યારે દિશાઓને શબ્દવાડે પૂરતો એવો અભિ મોટો વૃષભ નાદ કરવા લાગ્યો. એ વૃષભના ભયંકર એવા મોટા નાદને સાંભળી તે સમયે કેટલાક તારકાચુરના દૈત્યો વિનાશ પામ્યા, અને કેટલાક તે સમયે યુદ્ધમાટે સામા ઉભા રહ્યા. પછી હે મહારાજ ! યજ્ઞધારી એવા શિવ કોપયુક્ત થયા અને સર્વ પ્રાણીઓ ત્રાસ પામ્યા તથા ત્રૈલોક્ય અને પૃથ્વી કંપવા લાગ્યાં. તેમજ જ્યારે બાહ્યને સાંધવા લાગ્યા ત્યારે ઘોર નિમિત્ત થવા લાગ્યાં. તે સમયે સોમ, અગ્નિ, વિષ્ણુ, બ્રહ્મા અને રૂદ્રના ક્ષોભવાડે તથા ધનુષના ક્ષોભથી તે રથ અતિશય ધ્રુજવા લાગ્યો. ભારે બાહ્યના અગ્ર ભાગથી નીકળી વિષ્ણુએ વૃષનું રૂપ ધરી તે મોટા રથને કાઢ્યો. જ્યારે રથ ધ્રુમાવા માંડ્યો અને શત્રુઓ નાદ કરવા લાગ્યા ત્યારે મહાબળવાન એવા ભગવાને સંભ્રમથી નાદ કર્યો અને હે માનદ ! તે સમયે વૃષભના મસ્તકવિષે અને ધોડાની પીઠ ઉપર રહેલા એવા તે ભગવાન રૂદ્ર દાનવોના પુરને જેવા લાગ્યા. પછી હે નરોમાં શ્રેષ્ઠ ! વૃષભના મસ્તકવિષે અને ધોડાની પીઠવિષે રહેલા એવા શિવે તે સમયે ધોડાના સ્તનને કાપ્યા અને વૃષભની ખરીઓને બે પ્રકારે કાપી. ત્યાંથી ચારેબી વૃષભની બે ભાગવાળી ખરીઓ થઈ. તેમ હે રાજન ! ત્યાંથી માંડી અદ્ભુત કર્મવાળા બળવાન રૂદ્ર પીડેલા ધોડાઓને સ્તન થતા નથી. પછી શંકર ધનુષને પ્રત્યંચાયુક્ત કરી બાહ્ય સાંધી તથા પાશુપતાસ્ત્રવાડે નેડી ત્રિપુરને સંહારવા લાગ્યા. હે મહારાજ ! જ્યારે ધનુષ લેઈ રૂદ્ર ઉભા રહ્યા તે સમયે કાગેકરી તે ત્રણ પુર એકપણાને પામ્યાં. અને જ્યારે તે ત્રિપુર એકલાવને પામ્યાં ત્યારે મહાત્મા એવા દેવતાઓને ધણો હર્ષ થયો. પછી દેવસમૂહો, સર્વ સિદ્ધ, અને મહર્ષિઓ ધણો હર્ષ પામ્યા. પછી દેવસમૂહો, સર્વ સિદ્ધ, અને મહર્ષિઓ મહેશ્વર એવા શંકરપ્રત્યે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને 'જય પામો' એ રીતે વાણી બોલવા લાગ્યા. તે સમયે અસુરોને હણતા, અસહ્ય તેજવાળા અને ન કહેવાય એવું ઉગ્ર જેવું શરીર છે એવા મહાદેવની આજ્ઞા ત્રિપુર પ્રકટ થયું. તે સમયે લોકેશ્વર એવા તે ભગવાને દિવ્ય ધનુષને ખેંચી ત્રૈલોક્યના સારરૂપ એવા તે બાહ્યને ત્રિપુર પ્રત્યે ફેંક્યો. હે મહારાજ ! જ્યારે તે ઉત્તમ બાહ્ય ફેંક્યો ત્યારે પડતી એવાં પુરોના મોટા પીડિત શબ્દ પૃથ્વીવિષે થયા અને શંકરે તે

અસુરોના સમૂહોને બાળી પશ્ચિમ સમુદ્રમાં ફેંકી દીધા. એવી રીતે ત્રિપુરને અને સર્વ દાન-
વોને બાળ્યા પછી ક્રોધ પામેલા એવા ત્રૈલોક્યના મહેશ્વરે પોતાના ક્રોધથી ઉત્પન્ન થ-
એલા અશિને 'હાં હાં' એ રીતે કહીને વાર્યો; અને ત્રિતેજ એવા શંકરે તેને કહ્યું કે
લોકોને ભરમ કર માં. પછી દેવતાઓ લોક અને મહર્ષિઓ શાંત થયા, તે સમયે અપ્રતિમ
બળવાળા શિવ પ્રત્યે દેવો ઉત્તમ વાણીવડે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા તથા ભગવાને આજ્ઞા કરેલા,
પ્રયત્નવડે સિદ્ધ કામવાળા અને ધ્રુવા જેમાં મુખ્ય છે એવા સર્વ દેવતાઓ જે પ્રમાણે
આબ્યા હતા તે પ્રમાણે પાછા ગયા. એવી રીતે દેવ, લોકોને સજ્જનાર દેવ, અને અસુરના સમૂ-
હોના અખ્યક્ષ એવા તે મહેશ્વર ભગવાને લોકોનું કલ્યાણ કર્યું, માટે જેવી રીતે તે સમયે
લોકોને સજ્જનાર, પિતામહ, નાશરહિત અને ઉત્તમ એવા ભગવાન ધ્રુવાએ રૂદ્રનું સારથિ-
પણું કર્યું હતું. જેવી રીતે તે રૂદ્રના સારથિ જેમ પિતામહ હતા તેમ તમે પણ જલદી આ,
મહાત્મા રાધાપુત્ર કર્ણના ધોડાઓને નિયમમાં રાખો. હે રાજશાહ્નિક ! જરૂર તમે શ્રીકૃષ્ણ
અને કર્ણ અને અર્જુનથી વિશેષકરી ચડીઆતા છો, એમાં વિચાર કરવો પડે તેમ નથી.
વળી યુદ્ધમાં આ કર્ણ રૂદ્રની સમાન છે તથા તમે સ-ભાર્ગવિષે ધ્રુવાની સમાન છો, માટે
મારા શત્રુઓને તે અસુરોની પેઠે જીતવા તમે શક્તિમાન છો. હે શશ્ય ! જેવી રીતે આજે
કર્ણ એવ ધોડાવાળા અને કૃષ્ણ જેના સારથિ છે એવા અર્જુનને રગદોળી હલો, તેવી રીતે
જલદી કરો. હે મદ્રેશ ! આજ તમારે વિષે રાજ્યની આશા તથા જીવિતની આશા તથા
કર્ણની સહાયતાવડે કરાવેલો એવો વિજય છે. તેમ તમારા વિષે કર્ણ, રાજ્ય અને અમે
રહ્યા છીએ તથા સંગ્રામવિષે વિજય રહ્યો છે. માટે આજ ઉત્તમ ધોડાઓને નિયમમાં
રાખો અને રૂરીને મારાથી આ બીજા પણ ધૃતિકાસને સમજો કે, ધર્મ જાણનાર ધ્રુવજે
જે મારા પિતાની સમીપ કહ્યું હતું. હે શશ્ય ! હેતુકાર્યાર્થવડે યુક્ત અને વિચિત્ર એવાં આ
વચનને સાંભળી પુરો નિશ્ચય કરી સારથિપણું કર, અને આ વિષે વિચાર કર માં. ભાર્ગવ
કુળમાં મહા યશસ્વી જન્મદક્ષિ ઉત્પન્ન થયા હતા અને તેમના પુત્ર, તેજ અને ગુણોવડે
યુક્ત રામ એવા નામથી વિખ્યાત હતા. તે પ્રસન્ન મનવાળા, નિયમવાળા અને જીતેન્દ્રિય
એવા પરશુરામ અત્ર ત્રિદા મેળવવા તીવ્ર તપ કરી શંકરને પ્રસન્ન કરવા ગયા હતા. તેમની
ભક્તિવડે તથા પ્રશમવડે મહાદેવ પ્રસન્ન થયા અને એમંતા હૃદયમાં રહેલા ભાવને જાણી
શંકરે દર્શન આપ્યું. મહેશ્વર કહે છે-હે રામ ! તારૂં કલ્યાણ થાઓ. હું તને પ્રસન્ન
થપો છું અને મેં તારૂં ઇચ્છિત જાણ્યું છે માટે આત્માને પવિત્ર કર. તું સર્વ ઇચ્છિત
પામશે. હે ભાર્ગવ ! જ્યારે તું પવિત્ર થશે ત્યારે તને અસ્રો આપીશ, કે જે અસ્રો
અયોગ્ય અને અસમર્થને બાળે છે. એવી રીતે દેવતાઓના દેવ શક્તી એવા શંકરે વર
આપેલ મરતકવડે નમેલા એવા રામ મહાત્મા પ્રભુ પ્રત્યે બોલ્યા કે, જો દેવેશ એવા તમે
અત્ર ધારણ કરવામાં મને યોગ્ય માનતા હો તો, સેવા કરવા ઇચ્છતા એવા મને તે આપવા
માટે યોગ્ય છો. દુર્યોધન કહે છે કે ત્યાર પછી તેમણે તપે કરી, દમો કરી, નિયમેકરી, હોમ
અને મંત્રયુક્ત એવી પૂજા, ઉપહાર અને બલિદાનવડે ધણું વર્ષો સુધી શિવની આરાધના
કરી, ત્યારે પ્રસન્ન એવા મહાદેવે મહાત્મા ભાર્ગવ એવા રામના ધણા ગુણોને દેવી પાર્વતી
આગળ કહ્યા કે, આ રામ મારે વિષે નિરંતર ભક્તિવાળા અને દૃઢ વ્રતવાળા છે. હે અરિ-
સૂદન ! એવી રીતે પ્રસન્ન એવા પ્રભુ શિવ બહુ વાર તેના ગુણોને દેવતા અને પિતૃની
સમક્ષ કહેવા લાગ્યા. એજ કાળમાં દૈત્યો અતિ બળવાન થયા. મોહબાદિવડે તેઓ દેવ-

તાઓને પીડવા લાગ્યા, સારે ભેગા થઈ દેવતાઓ તેઓને હણવાનો નિશ્ચય કરી શત્રુઓના નાશ માટે યતન કરવા લાગ્યા. જ્યારે તેઓને જીતવા શક્તિમાન થયા નહિ ત્યારે દેવતાઓ મહેશ્વર એવા પાર્વતીના પતિ પ્રત્યે જઈ ભક્તિવડે તેમને પ્રમત્ત કરવા લાગ્યા. ‘શત્રુ સમૂહોને હણો’ એ રીતે બોલ્યા. પછી શંકરે દેવતાઓના શત્રુના ક્ષયની પ્રતિજ્ઞા કરી ભાર્ગવ એવા પરશુરામને બોલાવી કહ્યું કે હે ભાર્ગવ ! સર્વ સમાગમ પામેલા એવા દેવતાઓના શત્રુઓને લોકના હિતની ધૃષ્ટિ માટે અને મારી પ્રીતિ સારૂ હજી. એવી રીતે તેમનાં વચન સાંભળી વરદાનને આપનાર અને પ્રભુ એવા શંકર પ્રત્યે રામ બોલ્યા કે-હે દેવેશ ! યુદ્ધમાં અત્યુશલ નહિ એવો હું, તેની અત્યુશલ અને યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા સર્વ દાનવોને હણવાની શક્તિ ક્યાં ? મહેશ્વર કહે છે કે-મેં આજા આપેલો એવો તું જ અને શત્રુઓને જીતી બધા ગુણોને પ્રાપ્ત થા. શંકરનાં વચન સાંભળી સર્વ ગ્રહાય કરેલું છે સ્વસ્ત્યનયન જેણે એવા રામ દાનવો પ્રત્યે ગયા અને મહા ગર્વ અને બળયુક્ત એવા દેવતાઓના શત્રુઓ પ્રત્યે બોલ્યા કે-હે યુદ્ધના મદવડે મત દેતો ! મને દેવતાઓના દેવે તેમને જીતવા મોકલેલો છે માટે હે મહાસુરો ! મને યુદ્ધ આપો. આ પ્રમાણે ભાર્ગવ એવા રામે કહ્યું તેથી દેતો યુદ્ધ કરવા લાગ્યા અને સંગ્રામ વિષે બાહ્યોમાં શ્રેષ્ઠ, અને જમદગ્નિના પુત્ર એવા તે રામ વળ અને અશનિ જેવા સ્પર્શવાળા પ્રહારોવડે દાનવોએ જેનું શરીર ધાયલ કરેલું છે એવા પણ દેતોને હણી શિવે સ્પર્શ કરેલા એવા તરત વજ્રરહિત થયા. વળી તે કર્મવડે ભગવાન મહાદેવ પ્રમત્ત થયા. મહાત્મા ભાર્ગવ રામને બધા પ્રકારનાં વરદાન આપ્યાં. પ્રીતિયુક્ત દેવના દેવ શંકરે કહ્યું કે-હે ભૃગુનંદન ! શસ્ત્રો પડવાથી તમારા શરીર વિષે જે પીડા થઈ તે પીડાવડે તમારું માનુષ કર્મ નાશ પામ્યું અને ઇચ્છિત પ્રમાણે મારી પાસેથી દિવ્ય વસ્ત્રોને ગ્રહણ કરો. દુર્યોધન કહે છે કે તે પછી સમસ્ત અસ્ત્રોને અને મનવડે ઇચ્છિત, બહુ પ્રકારનાં વરદાનોને પામી, મસ્તકવડે શિવને નમી તથા દેવેશ એવા શિવથઈ આજા. પામી મહા તપસ્વી એવા તે પોતાના સ્થાનકે ગયા. એવી રીતે પૂર્વે ઋષિએ આ વાત કહી હતી. હે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ ! ભાર્ગવ એવા પરશુરામે પણ અતિ પ્રસન્ન એવા અંતઃકરણવડે મહાત્મા એવા કર્ણને દિવ્ય ધનુર્વેદ આપ્યો હતો. હે પાર્શ્વ ! જે કર્ણને આપવામાં કાંઈ પણ પાપ થતું હત તો ભૃગુનંદન એવા પરશુરામ એમને દિવ્ય અસ્ત્રો જરૂર આપત નહિ. હું કર્ણને સૂતના કુળમાં થએલો કાંઈ રીતે પણ માનતો નથી અને ક્ષત્રિયોના કુળવિષે થએલો દેવપુત્ર માનું છું. છિદ્ર ન જણાય તે સારૂ કાંઈએ ત્યાગ કરેલો હશે એ રીતે મારું મત છે. હે શલ્ય ! સર્વથા આ કર્ણ સૂતના કુળથી ઉત્પન્ન થએલો નથી; કારણ કે કુંડળ અને કવચસહિત, દીર્ઘઆકૃવાળા, મહારથી અને સૂર્યસરખા એવા બાધને મૃગલી કેમ જણી શકે ? જે પ્રમાણે મોટા હાથીની સુંઠની ઉપમા અપાય એવા સ્થૂલ આના બે ભુજ તથા સર્વ શત્રુઓને નાશ પમાડે એવું વિશાલ વક્ષઃ-સ્થલ ભુઓ. હે રાજેન્દ્ર ! એ કાંઈ પણ હલકો પુરૂષ નથી પણ સૂર્યપુત્ર, મહાત્મા, પરશુરામનો શિષ્ય, પ્રતાપવાન અને ઉત્તમ એવો કર્ણ છે.

મહાત્માશ્રેષ્ઠ રાજેન્દ્ર રામશિષ્યઃ પ્રતાપવાન !

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि त्रिपुरवधोपाख्याने गुर्जरभाषायां चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

અધ્યાય ૩૫ મો. શલ્યને સારથિ બનાવ્યો.

દુર્યોધન ઉદાઘ—પર્યં સ મગધાન્ દેવ સર્વલોકપિતામહઃ ।

સારથ્યમકરોત્તત્ર બ્રહ્માદ્રોઽમવદ્રથી ॥ ૧ ॥

દુર્યોધન કહે છે—એવી રીતે તે સમયે દેવ અને સર્વ લોકોના પિતામહ એવા ભગવાન બ્રહ્માએ સારથિપણું કર્યું હતું અને રૂદ્ર રથી થયા હતા. હે પુરુષોમાં ઉત્તમ ! હે શર ! રથિયથી રથનો સારથિ ચડીઆતો ગણુવા યોગ્ય છે માટે તમે યુદ્ધમાં ઘોડાઓને નિયમમાં રાખો. અર્થાત્ સારથિ થાઓ. જેવી રીતે ત્રિપુરના યુદ્ધમાં દેવતાઓના સમૂહોએ યત્નથી પિતામહ એવા બ્રહ્માને સારથિપણુ માટે ઇચ્છ્યા હતા તેવી રીતે અમે કર્ણથી અધિક એવા તમને યત્નથી ઇચ્છેલા છે. હે મહાકૃતિવાળા મહારાજ ! જેવી રીતે દેવતાઓએ સારથિપણુ માટે શિવથી અધિક એવા પિતામહ બ્રહ્માને પસંદ કર્યા હતા અને તેમણે રૂદ્રના ઘોડાઓને નિયમમાં રાખ્યા હતા, તેમ તમે પણ યુદ્ધમાં રાધાપુત્ર કર્ણના ઘોડાને નિયમમાં રાખો. શલ્ય કહે છે—હે નરશ્રેષ્ઠ ! જે પ્રમાણે પ્રપિતામહ બ્રહ્માએ મહાદેવનું સારથિપણું કર્યું હતું અને જે રીતે એક બાણુવડે અમુરોને હણ્યા હતા, એ મનુષ્યોથી ન બને એવું દિવ્ય આખ્યાન ધણીવાર શ્રેષ્ઠપુરુષ એવા શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને કહેલું મેં પણ સાંભળ્યું છે અને પૂર્વે જે રીતે ત્રિપુરના યુદ્ધમાં ભગવાન એવા બ્રહ્મા સારથિ થયા તેવાત શ્રીકૃષ્ણને પણ વિદિત છે. શ્રીકૃષ્ણ લવિષ્ય અને ભૂતને જાણે છે. હે ભારત ! એજ અર્થને જાણી જે પ્રમાણે સ્વયંભૂ બ્રહ્મા રૂદ્રના સારથિ થયા હતા તે પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ કુંતિપુત્ર અર્જુનના સારથિપણાને પામ્યા, અને જે કાંઈ રીતે પણ સતપુત્ર કર્ણ કુંતિપુત્ર અર્જુનને હણુશે તો કુંતિપુત્ર અર્જુનને હણેલો જોઇ કેશવ ભગવાન યુદ્ધ કરશે તથા શંખ ચક્ર અને ગદા જેના હાથમાં છે એવા તે તમારી સેનાને બાળશે અને ન્યારે વૃષ્ણિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે કોપ પામશે ત્યારે આ સૈન્યવિષે તમારો કોષ પણ રાજ બોલે રહેશે નહિ. સંજય કહે છે કે એવી રીતે બોલતા તે મદરાજ શલ્યપ્રત્યે, શત્રુને દમનાર, મહાબાહુ અને દીન આત્માવાળો તમારો પુત્ર દુર્યોધન બોલ્યો કે હે મહાબાહો ! સર્વ શસ્ત્રધારીઓમાં શ્રેષ્ઠ અને સર્વ શાસ્ત્રાર્થના પારતે પામેલા સૂર્યપુત્ર કર્ણને તમે રણુમૂર્ખિમાં અપમાન પમાડો મા. જેના બચકર અને મોટા પ્રત્યંયાના ધોષ તથા તલશબ્દને સાંભળી પાંડવોનાં સૈન્યો દશદિશાએ દોડે છે. હે મહાબાહો ! હજારો માયા કરતા માયાપુરસ્કૃત ધટોત્કચને એક રાત્રિમાં હણ્યો તે તમે જાણો છો. વળી એટલા દિવસ સુધી મોટા ભયવડે યુક્ત એવો અર્જુન સામા સૈન્યમાં કોઈ રીતે પણ ઉભો રહેતો નહતો. હે રાજન ! જેણે બાળવાન એવા ભીમસેનને ધનુષના અગ્રભાગવડે પ્રેર્યો હતો તથા સંઘાવડે મૂઠ અને ઉદરભર કહો હતો, તેમ જેણે મોટી રણુમૂર્ખિપર શર એવા માદ્રીપુત્ર નકુળ તથા સહદેવને જીતી કોઈ પણ કારણને લીધે માર્યા ન હતા અને હે મારિષ ! જેણે યુદ્ધમાં વૃષ્ણિઓમાં અતિશર અને સાત્વતોમાં ઉત્તમ તથા શર એવા સાત્યકિને જીતી બળથી રથરહિત કર્યો હતો. તેમ સંગ્રામમાં હાસ્ય કરતા એવા જેણે સંજય યોદ્ધાઓને અને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જેમાં અગ્રેસર છે એવા બીજા સર્વ પંચાલ યોદ્ધાઓને વારંવાર જીત્યા હતા તથા યુદ્ધમાં કોષ પામેલો એવો જે વજ્ર જેના હાથમાં છે એવા ઇન્દ્રને પણ મારે, તે મહારથિ કર્ણને યુદ્ધમાં પાંડવો કેમ જીતશે ? વળી હે શત્રુઓને હણનાર નૃપ ! શર એવા તમે, સર્વ અજોને

જાણનાર અને સર્વ વિદ્યા તથા અજ્ઞાના પારને પામેલા છે. અને પૃથ્વીમાં બાહ્યબળવડે કોઈ પણ તમારી બરોબર નથી. શત્રુઓને તમે શલ્યશ્લેષ અને પરાક્રમમાં સહન ન થાઓ એવા છે તેથી તમે શલ્ય નામે કહેતાઓ છો. હે રાજન ! તમારા બાહ્યબળને યોદ્ધાઓ કે સાત્વતો સહી શક્તા નથી અને શું શ્રીકૃષ્ણ તમારા બાહ્યબળથી બળવડે અધિક છે ? વળી જે રીતે અર્જુનના હજુવાથી શ્રીકૃષ્ણ સૈન્યને ધારણ કરવા યોગ્ય છે તેમ કર્ણને નાશ થવાથી તમે મોટા સૈન્યને ધારણ કરવા યોગ્ય છો. હે મારિષ ! યુદ્ધમાં વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ કેમ સૈન્યને વારશે તથા તમે સામાટે સૈન્યને હજુશો નહિ ? હે મારિષ ! તમારે માટે યુદ્ધમાં હું શરૂ મારા ભાઇઓની અને પૃથ્વીને પાલનારા રાજાઓની પદવીને પામવા ઇચ્છું છું. શલ્ય કહે છે કે હે માનદ ! હે ગાંધારીનાપુત્ર ! સૈન્યની આગળ તમે મને દેવકીપુત્ર શ્રીકૃષ્ણથી વધારે કહો છો તેથી હું તમારીપર પ્રીતિમાન છું અને હે શરૂ ! આ હું જે પ્રમાણે તમે ધારો તે પ્રમાણે પાંડવોમાં ઉત્તમ એવા અર્જુનની સાથે યુદ્ધ કરતા એવા યશસ્વી, રાધાપુત્ર કર્ણનું સારથિપણું કરવા તૈવાર છું. પણ હે શરૂ ! સર્વપુત્ર કર્ણને કોઈ પણ મારો કરાવ છે કે ઇચ્છાપ્રમાણે હું એમની સમીપ બોલીશ. સંજય કહે છે કે હે રાજન ! તમારો પુત્ર કર્ણ સાથે સર્વ ક્ષત્રિયોની પાસે મદ્રરાજ શલ્યને 'દીક' એમ કહેવા લાગ્યો અને તે સમયે શલ્યે સારથિપણાની પ્રાપ્તિથી આશ્વાસના કરેલો એવો દુર્યોધન હર્ષસંહિત કર્ણને મળ્યો અને ફરી ફરીને કર્ણને ખૂબ વખાણતો તે બોલ્યો કે હે કર્ણ ! રણભૂમિવિષે જે રીતે મહેન્દ્ર સર્વ દાનવોને હણે તે રીતે કુતિપુત્રને હણો. પછી કર્ણ, શલ્યે ઘોડાઓને નિયમમાં રાખવા કબૂલ કર્યું તેથી પ્રસન્ન મનથી ફરીને દુર્યોધન પ્રત્યે બોલ્યો કે હે રાજન ! મદ્રરાજ શલ્ય અતિપ્રસન્ન મનરહિત બોલે છે માટે ફરીને એમને મધુર વાણીવડે સમજાવો. મહા બુદ્ધિમાન, સર્વ અજ્ઞોમાં કુશલ અને બળવાન એવો રાજા દુર્યોધન મેઘ સમ ગંભીર વાણીવડે મોટા સ્વરથી પૃથ્વીને ગળવતો હોય તેમ, પૃથ્વીને પાલનાર મદ્ર-રાજ શલ્યને કહેવા લાગ્યો કે હે પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ શલ્ય ! કર્ણ આજ અર્જુનની સાથે યુદ્ધ કરવા ધારે છે માટે યુદ્ધમાં તેના ઘોડાઓને તમે નિયમમાં રાખો. હે રાજન ! કર્ણ બીજા સર્વેને ટાળી અર્જુનને હજુવા ઇચ્છે છે માટે તેના ઘોડાઓની રાક્ષ ગ્રહણ કરવા માટે વારંવાર હું તમને વિનંતિ કરું છું તેથી જેની રીતે રાશને ઝાલનાર ઉત્તમ એવા શ્રીકૃષ્ણ કુતિપુત્ર અર્જુનના સહાયક છે તેની રીતે તમે પણ સર્વ તરફથી રાધાપુત્ર કર્ણના સહાયક થાઓ. સંજય કહે છે કે પછી પ્રસન્ન થયેલો મદ્રાધિપતિ શલ્ય, શત્રુઓને હજુનાર તમારા પુત્ર દુર્યોધનને મળી બોલ્યો કે-હે રાજન ! હે પ્રિય છે જેનું દર્શન એવા ગાંધારીના પુત્ર ! જે તમે આ પ્રમાણે માનો છો તો જે કોઈ તમારું પ્રિય હશે તે સર્વ હું કરીશ અને હે શત્રુઓને તપાવનાર ભરતશ્રેષ્ઠ ! જે કોઈ પણ કર્મવિષે હું યોગ્ય હોઉ તે કર્મવિષે સંપૂર્ણ અંતઃકરણવડે મને જોડો હું તે કરીશ. પણ હિતની ઇચ્છાથી હું કર્ણ-પ્રત્યે અપ્રિય જે કહું તે સર્વ તમારે અને કર્ણે સ્વીકારવું. કર્ણ કહે છે કે, હે મદ્રરાજ ! જે રીતે શંકરનાં હિતવિષે યોગ્ય એવા બ્રહ્મા અને કુતિપુત્ર અર્જુનનાં હિતવિષે યુક્ત એવા કેશવ ભગવાન છે તે રીતે નિરંતર અમારાં હિતવિષે જોડાયલા તમે રહો. શલ્ય કહે છે કે હે કર્ણ ! આત્માની નિંદા, આત્માની પૂજા, પરનિંદા અને પરની સ્તુતિ એ ચાર પ્રકારવાળું આચરણ આર્ષ પુરુષોએ આચરેલું નથી તોપણ પોતાની સ્તુતિયુક્ત જે તમારા જાણવામાટે હું કહું છું તે યથાર્થ સમજો. હે પ્રભો ! માતવીની પેઠે હું અ-

પ્રમાદથી પ્રયોગથી તથા જ્ઞાન, વિદ્યા અને ચિકિત્સનથી ઇંદ્રના સારથિપણાવિષે યોગ્ય છે, માટે હે પાપરહિત સતપુત્ર કર્ણુ ! સંગ્રામવિષે કુતિપુત્ર અર્જુન સાથે તું સુમેથી યુદ્ધ કર ! હું તારા ઘોડાઓને ચલાવીશ માટે જનરરહિત થા.

તતઃ પાર્થેન સંગ્રામે યુધ્ધમાનસ્ય તેડનઘ ।

વાહ્યિષ્યામિ તુરગાન્ વિજ્ઞયેત ભવ સૂતજ ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि शल्यसारथ्यं स्वीकारे गुर्जरभाषायांपंचत्रिंशो
अध्यायः ॥३५॥

અધ્યાય ૩૬ મો. કર્ણુ ને શલ્યનો સંવાદ.

दुर्योधन उवाच—अयं ते कर्णसारथ्यं मद्राजः करिष्यति ।

कृष्णादप्यधिकायन्तादेवेशयेव मातलिः ॥१॥

દુર્યોધન કહે—હે કર્ણુ ! જેવી રીતે દેવેશ એવા ઇન્દ્રનો સારથિ ભાવતિ છે તેવી રીતે કૃષ્ણથી પણ અધિક એવો આ મદ્રરાજ શલ્ય તમારું સારથિપણું કરશે અને જે પ્રમાણે ઇન્દ્રના ઘોડાઓવડે યુદ્ધ એવા રથને માતલિ ચલાવે છે તે પ્રમાણે તમારા રથના ઘોડાઓના નિયંત્રા શલ્યરાજ થશે. જ્યારે થોડા એવા તમે રથમાં બેસશો અને મદ્રરાજ શલ્ય સારથિ થશે ત્યારે જરૂર ઐશ એવો રથ યુદ્ધમાં કુતિપુત્રને આજ પરાભવ પમાડશે. સંજય કહે છે કે, હે રાજન ! તે પછી જ્યારે પ્રાતઃકાલ થયો અને યુદ્ધ પ્રાપ્ત થયું ત્યારે દુર્યોધન અળવાન એવા મદ્રરાજ શલ્યને ફરીને કહેવા લાગ્યો કે હે મદ્રરાજ ! સંગ્રામ વિષે કર્ણુના ઉત્તમ ઘોડાઓને નિયમમાં રાખો અને તમે રક્ષા કરેલા એવા રાધાપુત્ર અર્જુનને જીતશે. હે ભારત ! એ રીતે શલ્ય રથ ઉપર બેસી ‘ ડીક ’ એમ બોલ્યો અને જ્યારે તે સારથિ થયો ત્યારે પ્રસન્ન મનવાળો કર્ણુ ત્વરાથી તેની પ્રત્યે બોલ્યો કે હે સૂત ! મારે સાડું તું આના રથને તૈયાર કર. પછી સારથિએ ‘ જય પામો ’ એ રીતે કઢી જીતનાર, શુભ, ગંધ વર્ના નગરની ઉપમા અપાય એવા અને વિધિ પ્રમાણે કલ્પેલા ઉત્તમ રથને તૈયાર કર્યો. તે સમે પ્રથમજ ધ્વજને જાળુનાર એવા પુરોહિતે સંપાદન કરેલા તે રથનું રથિઓમાં ઐશ એવા કર્ણુ વિધિ પ્રમાણે અર્ચન કરી યત્નથી પ્રદક્ષિણા કરી. સૂર્યની સ્તુતિ કરી મદ્રરાજ શલ્યને ‘ તમે બેસો ’ એમ કહ્યું ત્યાર પછી દુર્ધર્ષ એવા કર્ણુના ઐશ રથ પર મહા તેજસ્વી શલ્ય જે પ્રમાણે પર્વતપર સિંહ ચડે તેમ ચડ્યો. તે સમયે વિજળી યુદ્ધ મેધ જેવા શલ્યે આશ્રય કરેલા ઉભે રથને જોઈ કર્ણુ તે ઉપર સવાર થયો. એક રથમાં બેઠેલા સૂર્ય તથા અગ્નિ સમાન કાંતિવાળા તે બેઠે જે રીતે અંતરિક્ષમાં મેધ સહિત સૂર્ય અને અગ્નિ શોભતા હોય તે રીતે તથા ઋત્વિક સમાસદોષે યજ્ઞમાં સ્તુતિ કરાતા ઇન્દ્ર અને અગ્નિની પેઠે સ્તુતિ કરતા તે શર અતિશય શોભી રહ્યા. વળી શલ્યે જેના ઘોડાઓને પકડેલા છે એવા ઐશ રથ વિષે બેઠેલો અને ઘેર એવા ધનુષને શબ્દાયમાન કરતો પાણુ-રૂપી કિરણવાળો પુરૂષમાં ઐશ કર્ણુ મંડલવાળા સૂર્ય સમાન તેમજ મંદરાચલ વિષે રહેલા સૂર્ય પેઠે અતિ શોભી રહ્યો. યુદ્ધમાં તે સમયે યુદ્ધ સાડું રથમાં બેઠેલા, મહાપાણુ અને

અમિત તેજવાળા રાધાપુત્ર કર્ણને દુર્યોધન કહેવા લાગ્યો કે હે શરવીર અધિરથ પુત્ર ! યુદ્ધમાં દુષ્ટર એવા દ્રોણાચાર્ય તથા બીજામિતામહે ન કરેલાં એવાં કર્મને સર્વ ધનુર્ધારીઓ જોતાં કર; અને હે રાધાપુત્ર ! મારા મનમાં રહેલું હતું કે, મહારથી બીજામિતામહે અને દ્રોણાચાર્ય જરૂર અર્જુન અને બીમસેનને હણશે પણ તેઓએ જે કર્યું નહિ તે કર્મ તું મહા-યુદ્ધમાં જે પ્રમાણે વજ્રધારી ઈન્દ્ર હોય તેમ કર અને ધર્મરાજને પકડ. હે રાધાપુત્ર ! અર્જુનને, બીમસેનને અને માદ્રી પુત્ર નકુલ સહદેવને નાશ પમાડ તથા પાંડુપુત્રાનાં સર્વ સૈન્યોને ભરમ કરી નાખ. પછી વાગતાં હજારો તુર્ય અને દશ હજાર બેરીઓ આકાશમાં થતા મેઘ શબ્દની પેઠે ગાળવા લાગ્યાં. દુર્યોધનનાં વાક્યને સ્વીકારી રથમાં બેઠેલો રથિ-ઓમાં શ્રેષ્ઠ એવો રાધાપુત્ર કર્ણ યુદ્ધમાં કુશલ એવા શલ્ય પ્રત્યે બોલ્યો કે હે મહાબાહો ! ત્યાં સુધી અર્જુનને, બીમસેનને, નકુલ સહદેવને અને રાજા યુધિષ્ઠિરને હું હણું ત્યાંસુધી તમે ઘોડાઓને ચલાવો. હે શલ્ય ! આજ હજારો અને લાખો કંકપિચ્છને ફેંકનાર મારા બાણના વેગને અર્જુન જીત્યો. હે શલ્ય ! આજ હું પાંડેવાના નાશ માટે અને દુર્યોધનના જય સાર સંગ્રામમાં અતિ તીક્ષ્ણ બાણો ફેંકીશ. શલ્ય કહે છે કે હે સૂતપુત્ર ! 'જેઓ ઇન્દ્રના પણ ભયને વધારે તે, સર્વ અસ્ત્રોને જાણનાર, મહાધનુર્ધારી મહા બળવાન, પાછા ફરનાર નહિ એવા મહાભાગ, જીતી શકાય નહિ એવા અને સત્ય પરાક્રમવાળા પાંડેવાનું તું કેમ અપમાન કરે છે ? હે રાધાપુત્ર ! ત્યારે વજ્રના કાટકા જેવો ગાંડિવ ધનુષનેા ટંકાર યુદ્ધમાં તું સાંભળીશ ત્યારે આ પ્રમાણે બોલીશ નહિ. ત્યારે સંગ્રામવિષે બીમસેને પાડેલા દાંતવાળા હસ્તિઓનાં સૈન્યને હણેલું જોઇશ ત્યારે તું આ પ્રમાણે બોલીશ નહિ. ત્યારે યુદ્ધમાં ધર્મરાજને અને તીક્ષ્ણ બાણોવડે આકાશ વિષે મેચ્છતી જાયા પ્રમાણે જાયા કરતા એવા નકુલ સહદેવને તથા બાણ ફેંકતા, શત્રુઓને હણતા, હલકા હાથવાળા, અને દુઃસહ એવા બીજા રાજાઓને જોઇશ ત્યારે પણ તું આ રીતે બોલીશ નહિ. સંજય કહે છે કે મદ્રરાજ શલ્યે કહેલાં વાક્યને ગણકાર્યા વગર કર્ણે બળવાન એવા મદ્રરાજ શલ્યને 'ચલાવો' એ રીતે કહેવા લાગ્યો.

અનાદ્ય તુ તત્રાકર્મ મદ્રરાજેન ભવિતં ।

યાંદીત્યેવાત્રવોત્કર્ણો મદ્રરાજતરસ્વિનમ્ ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि कर्णशल्यसम्वादे गुर्जरभाषायां षट्त्रिंशोऽध्यायः॥३६॥

અધ્યાય ૩૭ એ. કર્ણ ને શલ્યનો સંવાદ (ચાલુ)

સંજય ઉવાચ—દૃષ્ટ્વા કર્ણમહેશ્વાસં યુયુત્સુ સમવસ્થિતં ।

ચુક્રુઃ કુરુવહઃ સર્વેહૃષ્ટરૂપાઃ સમંતતઃ ॥૧॥

સંજય કહે છે કે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતા, ઉભા રહેલા મહાધનુર્ધારી કર્ણને જોઇ હાર્ષતરૂપવાળા સર્વ કૌરવો ચેતરૂથી સોરખાર કરવા લાગ્યા. પછી દુઃકૃમિના શબ્દવડે, અને વિવિધ બળવાન પુરુષોની ગર્જનાવડે તમારા યોદ્ધાઓ મૃત્યુને નિદ્રિત કરી યુદ્ધ માટે નિહાળ્યા. હે રાજા ! પછી ત્યારે કર્ણ ચાલ્યો અને યોદ્ધાઓ હર્ષ પામ્યા ત્યારે પૃથ્વી ચલિત થવા લાગી અને અતિ ઘોર શબ્દ કરવા લાગી. સૂર્યથી આરંભી સાત મોટા મહે

યુદ્ધ માટે નિકળેલા દેખાવા લાગ્યા. ઉલ્કાપાત અને દિશાઓના દાહ થવા લાગ્યા. શુદ્ધ અશ્વિન પડવા લાગી. વાયુ ભયંકર વાવા લાગ્યા. તે સમયે મોટા ભયને જણાવતા એવા મૃગ અને પક્ષિઓ ઘણીવાર તમારી સેનાની જમણી તરફ જવા લાગ્યા. પ્રખ્યાત કર્ણના ઘોડાઓ પૃથ્વી ઉપર પડવા લાગ્યા, ભયાનક એવી અસ્થિતી વૃષ્ટિ અંતરિક્ષથી થવા લાગી, અત્રે ભવલિત થવા લાગ્યાં, ધ્વજો કંપવા લાગ્યા, અને વાહનો આંસુ નિગળાવવા લાગ્યાં. હે વિશાપતે ! એ અને બીજા પશુ અતિ દારૂજી ઉત્પાત કૌરવોના નાશ માટે થયા, તોપણ દૈવવડે મોહ પામેલા સર્વેએ તે ઉત્પાતોને ગણકાર્યા નહિ અને રાજાઓ સતપુત્ર કર્ણ 'જય પામે' એ રીતે કહેવા લાગ્યા. તેઓ કૌરવો પાંડવોને જીતેલા માનવા લાગ્યા. હે નૃપ ! રથમાં બેઠેલા, પરશ્વરાઓને મારનાર, પ્રકાશ પામતો, સૂર્ય અને અગ્નિની સમાન ક્રાંતિવાળો અને રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવો સૂર્યપુત્ર કર્ણ, બીજમ્પિતામહ અને દ્રોણાચાર્યને અતિ બળવાન જાણી તથા કુતિપુત્ર અર્જુનનાં અતિશય કર્મને વિચારી માન અને ગર્વે કરી બળતો અને ક્રોધવડે દીપ્ત હોય તેમ નિઃશ્વાસ લેતો. શલ્યને કહેવા લાગ્યો કે-રથમાં બેઠેલા અને આયુધવાળો એવો હું વજ્ર જેના હાથમાં છે એવા ક્રોધ પામેલા ઇન્દ્રથી પશુ બીટો નથી અને બીજા આદિ યોદ્ધાને પડેલા જોઈ મને અસ્થિરપણું તજે છે. જો કે મહેન્દ્ર અને વિષ્ણુની સમાન અનિર્દિત શ્રેષ્ઠ એવા રથ, ઘોડા અને હસ્તિઓને હજીનાર અને ન વધ કરાય તેવા શત્રુઓએ એમણે માર્યા તોપણ આજ રણભૂમિવિષે મને ભય નથી. હે કૌરવો ! યુદ્ધમાં અતિ બળવાન એવા રાજાઓને શત્રુઓએ સારથિ, હસ્તિઓ અને રથસહિત હણેલા જોઈ મોટા અત્રેને જાણનાર, બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ એવા ગુરૂ દ્રોણાચાર્યે રણભૂમિ વિષે સર્વ શત્રુઓને કેમ માર્યા નહિ ? એ રીતે દ્રોણાચાર્યને યાદ કરતો એવો આ હું સત્ય કહું છું તે સમજો. રણભૂમિવિષે આવેલા, મૃત્યુ સરખા ઉગ્રસ્વપણા અર્જુનને મારા વગર બીજો સહી શકે નહિ. દ્રોણાચાર્યમાં પ્રસન્નતા, બળ, ધૃતિ, મોટાં અત્રો અને નમ્રતા હતી તે મહાત્મા જ્યારે મૃત્યુ વશ થવા ત્યારે હવે સર્વ બીજાઓને મૃત્યુ જેની સમીપ છે એવા હું માનું છું અને આ લોકવિષે વિચાર કરતો એવો હું કર્ણના દૈવયોગથી જરૂર કાંઈ પણ જાણી શકતો નથી. કાલ સૂરોદય વખતે સંશયરહિત એવો કાંઈ પણ પુરૂષ હમણાં 'કાલ હું જીવતો રહીશ' એવો નિશ્ચય રાખી શકશે નહિં. જરૂર અત્રો, બળ પરાક્રમ, ક્રિયા, સુનીતિ, અને ઉત્તમ એવાં આયુધો મનુષ્યના સુખ સાર વર્તવા સમર્થ નથી કે જેથી યુદ્ધમાં ગુરૂને શત્રુઓએ હણ્યા. અગ્નિ અને સૂર્યની સમાન તેજવાળા, પરાક્રમે વિષ્ણુ અને ઇન્દ્રની ઉપમા અપાય એવા તથા નિરંતર નીતિવિષે બદ્ધસ્પતિ અને શુક્રાચાર્યની બરાબર દ્રોણાચાર્યને દુઃસહ એવું તે અત્ર પાળવા પ્રાપ્ત ન થયું અને જ્યારે બોલાવતાં અને રૂદ્ધ કરતાં છે સ્ત્રી તથા બાળકો જેનાં એવા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોનું પરાક્રમ પરાભવ પામ્યું ત્યારે મારાવડે તે મરાશે એમ હું જાણું છું માટે હે શલ્ય ! શત્રુઓના સૈન્યપ્રયોગે ત્યાં કોઈ ઠેકાણે સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા રાજા યુધિષ્ઠિર ઉભા હોય. બીમસેન, અર્જુન, વસુદેવનાપુત્ર શ્રીકૃષ્ણ, સાત્યકિ, સૂજ્ય યોદ્ધાઓ અને નકુલસહદેવ હોય. હે મદ્રપતે ! તે યોદ્ધાઓને મારા વગર બીજો કોણ સહન કરે ? માટે જલદી રણભૂમિવિષે પંચાલ, પાંડવ અને સૂજ્ય યોદ્ધાઓ તરફ ચાલો. યુદ્ધમાં હું તેઓને હણીશ અથવા દ્રોણાચાર્યના માર્ગવડે યમરાજના પ્રયે જઈશ. હે શલ્ય ! જરૂર હું તે શરણોના મધ્યમાં જઈશ એમ તમે જાણો. મિત્રોના દ્રોહ મેં સહન કરી શકાય એમ નથી, તેથી હું પ્રાણ તજી દ્રોણાચાર્ય-

યંને અનુસરીશ-દ્રોણુની પાછળ જઈશ. હે વિદ્વન ! મૃત્યુએ રત્નકાર કરેલા પ્રાત્ર અને મૂઠ
પુરૂષના જીવિતના અંત વખતે પણ મૃત્યુની નિવૃત્તિ નથી. ભાગ્ય પણ નિવૃત્ત કરી શકાય
તેમ નથી, માટે કૃતિપુત્ર તરફ ચાલો. વળી સર્વદા મને કલ્યાણકારી કર્તાણ્ણકવાળા રાજા
વૈશ્વિતવીર્યના પુત્ર હતા. તેમના અર્થની સિદ્ધિમાટે હું પ્રિય એવા ભોગને અને દુસ્તયજ્ઞ
એવા જીવિતને તજું છું. પરશુરામે બાધના ચર્મવાળો, નિઃશબ્દ અક્ષરવાળો, સુવર્ણના
ત્રિકાશવાળો, રૂપાના ત્રિવેણ્ણવાળો અને ઉત્તમ ધોડાઓવડે યુક્ત એવો આ ઉત્તમ રથ મને
આપ્યો છે. હે શત્રુ ! વિચિત્ર એવા ધનુષને, ખંબોને, ગદાઓને, ઉગ્ર આકારવાળા પા-
ણોને, દીપ્ત એવા ખડ્ગને, ઉત્તમ આયુધને અને શુભ્ર તથા શબ્દયુક્ત એવા ઉગ્ર શંખને
જોઈ પતાકાવાળા, વજ્રપાત જેવા શબ્દવાળા, શ્વેત ધોડાઓવડે યુક્ત, સુંદર બાથાવડે
શોભિત અને રથોમાં શ્રેષ્ઠ એવા આ રથપર ચઢી રશુભ્રિભિવિષે બળથી હું અર્જુનને હણીશ.
જો સંપ્રામવિષે પાંડુપુત્રની સર્વને હરનાર અને કદીએ ચૂકે નહિ એવો મૃત્યુ રક્ષા
કરશે તોપણ રણમાં હું તેને હણીશ; બીજમપિતામહ જેની આગળ છે એવો યમરાજપ્રત્યે
જઈશ. બહુ કહેવારે શું ? પણ જો આ મહાયુદ્ધમાં એક વખત ગણસંહિત યમ, વરૂણ,
કુબેર અને ઇન્દ્ર એ સર્વ પાંડુપુત્ર અર્જુનને રક્ષવાની ઇચ્છા કરનાર થાય તોપણ આજ
તેઓ સંહિત હું જીતી શકું. સંજય કહે છે કે એ રીતે યુદ્ધના વેગવાળો કર્ણ કહેતો હતો
તે તેનાં વચન સાંભળી બળવાન એવો મદ્રરાજ શત્રુ હસ્યો અને અપમાન કરી નિષે-
ધક ઉત્તર આપવા લાગ્યો. શત્રુ કહે છે કે હે કર્ણ ! બકવાદથી વિરામ પામ, વિરામ
પામ. અતિ વેગથી તું અતિશે બોલે છે. ક્યાં નરોમાં ઉત્તમ એવો ધનંજય અર્જુન અને
ક્યાં પુરૂષોમાં અધમ એવો તું ? દેવતાના રાજા ઇન્દ્રે રક્ષા કરેલા, સ્વર્ગ સમ, વિષ્ણુએ
પાળેલા, યાદવના રથાનને બ્રાત્રાકારથી ડાલાવી અર્જુન વગર કયો પુરૂષ પુરૂષમાં ઉત્તમ
એવા શ્રીકૃષ્ણની નાની બહેન સુભદ્રાને હરી શકે ? ત્રિશુરના પતિ અને ઇશ્વરના ઇશ્વર
એવા શિવને આ લોકમાં મૃગના વધનો જેમાં કલહ છે એવા યુદ્ધમાં સુરપતિ ઇન્દ્રની
સમાન બળવાળા અર્જુન વગર કયો પુરૂષ બોક્ષારી શકે ? ગરૂડ, પિશાચ, વક્ષ અને રા-
ક્ષસો સંહિત અસુર, સુર અને મોટા સર્પોને અસિના ગૌરવથી બાણોવડે જીત્યા હતા અને
પોતાના ઇચ્છિત હવિ અર્જુને આપ્યું હતું તે તું યાદ કર. કારણમાં યુદ્ધ કરનાર અર્જુને
સૂર્ય સમ ઉત્તમ બાણોવડે ઘણા શત્રુઓને હણી પકડેલા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનને છો-
ડ્યો હતો તે તને સાંભરે છે ? જ્યારે તું પણ પ્રથમ પત્રાયન કરી ગયો હતો ત્યારે
પાંડવોએ ગંધર્વોને જીતી કલહ જોઓને પ્રિય છે એવા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને છોડ્યા હતા
તે તને સાંભરે છે ? જ્યારે ફરીને પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા અર્જુન વૃદ્ધિ પામેલું છે સૈન્ય
અને વાહનો જેનાં એવા તમોને દ્રોણાચાર્ય, યુરુપુત્ર અશ્વત્થામા અને બીજમ પિતામહ
સંહિત જીત્યા હતા ત્યારે તે અર્જુનને કેમ જીત્યો ન હતો ? વળી હે સુતપુત્ર કર્ણ !
ફરીને તારા નાશ માટે આ બીજું મોટું યુદ્ધ હાલ પ્રાપ્ત થયું છે. જો યુદ્ધમાં તું શત્રુના
ભયથી ભાગીશ નહિ તો આજ જરૂર નાશ પામનાનો છે. સંજય કહે છે કે જ્યારે એવી
રીતે પ્રસન્ન મનવાળો મદ્રદેશનો પતિ શત્રુ બહુ કંઠ ? વચન બોલતો હતો અને શત્રુઓની સ્તુતિ
કરતો હતો ત્યારે અતિ રોષ પામેલા, શત્રુઓને તપાવનાર કુરૂની સેનાનો પતિ કર્ણ મદ્ર-
દેશપતિ શત્રુ પ્રત્યે આ રીતે બોલ્યો. કર્ણ કહે છે કે બકવાદ શું કરે છે ? મારું અને
તેનું મોટું યુદ્ધ વારંવાર થાઓ અને જો તે આ યુદ્ધમાં મને જીતે તો આ તારો અતિ

અકવાદ બલે થાઓ. સંજય કહે છે કે મદરાજે ‘ એમ થાઓ ’ એવું કહી ઉત્તર આપ્યો નહિં. પછી કહ્યું યુદ્ધની ધ્રુવજાવડે એને ‘ હે શલ્ય ! રથ ચલાવો, ’ એ રીતે કહેવા લાગ્યો. તે સમયે સંત્રામમાં શ્વેત જેના ધોડા છે અને શલ્ય સારથિ છે એવો શત્રુઓને, જે રીતે અંધકારને સૂર્ય નાશ પમાડે તે રીતે નાશ પમાડનારો રથ તે શત્રુઓ સામે લાઇ ગયો. પછી બાઘનાં ચર્મવાળા અને શ્વેત ધોડાઓવડે યુક્ત એવા રથવડે મએલો પ્રીતિમાન કહ્યું પાંડવોની સેનાને જોઈ ત્વરાવડે અર્જુનને આમ પૂછવા લાગ્યો.

તતઃ પ્રયાત્પ્રાતિમાન્શ્વેરથેન વ્યાઘ્રેણશ્વેતયુજાથર્કણઃ ।

સચાલોક્ય ધ્વજિનીં પાણ્ડવાનાં ધનંજયં ત્વરયાપર્યવૃચ્છત ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि कर्णशल्यसम्वादे गुर्जरभाषायां

सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

અધ્યાય ૩૮ મો. કર્ણના ગર્વી બોલ.

સંજય ઉવાચ—પ્રયાણે ચ તતઃ કર્ણો દર્શન્શ્ચાદિનીં તથ ।

પૈકેકં સમરે વૃષ્ટ્વા પાણ્ડવાન્પર્યવૃચ્છત ॥૧॥

સંજય કહે છે કે—પ્રયાણ કરતી તમારી સેનાને હર્ષ પમાડના કર્ણ યુદ્ધમાં એકક પાંડવોને પૂછવા લાગ્યો કે, જે આજ મને મહાત્મા શ્વેતવાહનવાળા અર્જુનને દેખાડે તેને ધ્રુવજા કરે તે ધન હું આપીશ. જે તે ન માને તો ફરીને કહું છું કે, મને અર્જુનને દેખાડે તેને રત્નોવડે પરિપૂર્ણ એવાં ગાડાં આપું. અર્જુનને દર્શાવનારો પુરૂષ તે પશુ ન માને તો સો ગાયો આપું. જે તે ન માને તો એક કાંસાના દોહનપાત્રને તથા સો ઉત્તમ ગાય આપું. તેમજ અર્જુનને દેખાડનારો પુરૂષને શ્વેત એવા અચ્ચરયુક્ત રથ આપું. જે અર્જુનને દેખાડે તેને કાજળી સરખા ટાળા કેશવાળા અચ્ચરો યુક્ત રથને આપું અને જે અર્જુનને દર્શાવનારો પુરૂષ તે ન માને તો ફરીને બીજો સુવર્ણમય રથ આપું. તેમજ એમને પછી-થી શણગારેલી, શ્યામ, નિષ્ક જેઓના કંઠમાં છે એવી, અને ગીત તથા વાદ્યમાં કુશળ એવી સો સ્ત્રીઓ આપું. જે તે પશુ અર્જુનને દેખાડનાર માણસ ન માને તો સો હાથી, સો ગામ, ઉત્તમ સુવર્ણના સો રથ, પુષ્ટિવડે અને ગુણોવડે યુક્ત, સારા દાંતવાળા રથને ઉપાડવા સમર્થ, અને સુશિક્ષિત દશ હજાર ઉત્તમ ધોડાઓ તથા સુવર્ણના શિંગડાવાળી અને વાછરા સહિત ચારસો ગાયો આપું છું. તે એ કે અર્જુનને દેખાડનાર અને દર્શાવનાર પુરૂષ તે પશુ ન માને તો બીજું વરદાન આપું. સુવર્ણના આશ્રુપણુવડે યુક્ત ને સુંદર મણિવાળાં આભરણવાળા એવા પાંચસો ધોડા આપું. કેળવેલા બીજા અઢાર ધોડા આપું, તેમ શુભ્ર સુવર્ણમય અને શણગારેલા તથા ઉત્તમ એવા કાંમેળ દેશના ધોડા-ઓવડે યુક્ત એવા રથ આપું કે જે માણસ મને અર્જુનની ખબર આપે. જે તે પશુ અર્જુનને દર્શાવનારો પુરૂષ ન માને તો જૂદા જૂદા પ્રકારનાં સુવર્ણનાં આશ્રુપણુવડે વ્યાપ્ત, સુવર્ણની માળાવાળા, કચ્છદેશમાં ઉત્પન્ન થએલા અને હસ્તિના શિક્ષકોએ કેળવેલા છસો હાથીરૂપ બીજું વરદાન આપું. જે અર્જુનને દેખાડનારો નર તે પશુ ન માને તો તેને બીજું વરદાન આપું છું, અતિશય વૃદ્ધિ પામેલા, ધનવડેયુક્ત, જેની પાસે સુંદર જળ છે

એવા સર્વ તરફથી લયરહિત અને રાગ્યે ભોગવાય એવા ચૌદ વૈર્યોનાં ગામ આપું. વળી જે મને અર્જુન દેખાડે તેને યુવાવસ્થાવાળી અને નિષ્ક નામનું બૂપણુ જેના કંઠમાં છે એવી મગધદેશની ચૌદસો દાસીઓ આપું. જે અર્જુનને દર્શાવનારા પુરૂષ તે પણુ ન માને તો બીજે વર, કે જે તે માણસ પોતે ઇચ્છે તે આપું. પુત્રોને, સ્ત્રીઓને, વિહાર કરવાનાં સ્થાનકોને અને જે બીજી માફ ધન છે તે તથા જે જે મનવડે ઇચ્છે તે તે તેને આપું. જે મને અર્જુન અને કેશવ ભગવાન દેખાડે તેને હું શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનને સાથે હણી તે બેઉનાં ધન આપું. આ વાણી વારંવાર યુદ્ધમાં ઉચ્ચારતો એવો કર્ણ સાગરથી થયેલા સુસ્વરવાળા ઉત્તમ શંખને વગાડવા લાગ્યો. હે મહારાજ ! સુતપુત્ર કર્ણની તે વાણી સાંભળી દુર્યોધન અનુચરો સહિત હર્ષિત થયો અને તે વખતે દુરુહિનો ઘોષ, સર્વ તરફથી મૃદંગનો અવાજ, સિંહનાદ અને વાદિતસહિત હસ્તિઓનો શબ્દ ધર્ષ રહ્યો. હે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ રાજન ! તે રાત્રે સૈન્યોમાં હર્ષ પામેલા યોદ્ધાઓનો શબ્દ થયો. પછી હર્ષ પામેલા સૈન્યમાં જતા અને સોરખકાર કરતા શત્રુઓને હણુનારા મહારથી રાધાપુત્ર કર્ણને મદરાજ શત્ય આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો.

તથા પ્રહૃતૈસ્તેભ્યે તુ પ્લબમાનં મહારથં ।

વિષાત્યમાનં ચ તદારાધેયમરિકર્વણમ્ ॥ ૧ ॥

મદ્રરાજઃ પ્રહસ્યેવં વચનં પ્રત્યભાષત ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि कर्णावलेपे गुर्जरभाषायामष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

અધ્યાય ૩૮ મો. શત્રુએ મારેલાં મહેણાં.

શત્ય ઉવાચ—મા સુતપુત્ર દાનેન સૌવર્ણ હસ્તિવહગવં ।

પ્રયક્ષ પુરુષાયાય વ્રક્ષયસિ ત્વં ધનંજયમ્ ॥ ૧ ॥

શત્ય કહે છે—હે સુતપુત્ર કર્ણ ! જેના હાથી સરખા છ બળદ છે એવા સુવર્ણમય રથને દાનમાં આપ મા. તું આજ ધનંજય અર્જુનને જોશે. મૂઠ પુરૂષની પેઠે તું શ્યા માટે એ ધન વૃથા તજે છે. અયોગ્ય પુરૂષને આપવામાં જે દોષો રહ્યા છે તે દોષો મોહથી તું જાણતો નથી, હે સુત ! જે તું ધણું ધન આપે છે તે ધનવડે જરૂર તું બહુ પ્રકારના યજ્ઞોવડે યજન કરવા શક્તિમાન છે માટે યજ્ઞોવડે યજન કર, તું ન ઇચ્છવા યોગ્ય ઇચ્છે છે. તારા તેવા રનેહીઓ નથી કે જેઓ અગ્નિમાં પડતા એવા તને નિવારે, તું કરવા યોગ્ય અને ન કરવા યોગ્ય જાણતો નથી. નિઃસંશય કાળવડે તું પકવ થયો છે, તારો કાળ આવ્યો છે, નહિ તો જીવવાને ઇચ્છનારા કયો પુરૂષ બહુ અનર્થ કરે અને ન બોલવા જેવું બોલે ? જેવું કંઠવિષે શિલાં બાંધી હાથવડે સમુદ્રને તરવું, અને જેવું પર્વતના અગ્ર-ભાગથી પડવું તેવું આ તારું બાપણુ છે. જે તું કલ્યાણને ઇચ્છતો હોય તો બ્યૂદવાળા સૈન્યોએ રક્ષા કરેલો અને સર્વ યોદ્ધાઓસહિત તું અર્જુન સાથે યુદ્ધ કર, આ તને દૂત-રાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનના હિત માટે કહું છું. હિંસાવાસ્તે નથી કહેતો માટે જો તને જીવવાની ઇચ્છા હોય તો આ પ્રકારે મેં કર્યું તે માન. કર્ણ કહે છે કે પોતાના બાહુબળનો આશ્રય કરી રણમાં હું અર્જુનને મળવા માગું છું તું તો આગળ મિત્રરૂપ અને પાછળ શત્રુરૂપ એવો

મને ભય પમાડવા ઇચ્છે છે. આ અભિપ્રાયથી મને કાષ્ઠપિણ્ય નિવૃત્ત કરે તેમ નથી. જ્યારે ઇન્દ્ર પણ્ય વળતે ઉગામી મને કાષ્ઠ પણ્ય રીતે નિવૃત્ત કરે તેમ નથી ત્યારે મનુષ્ય કાણુ-માત્ર ? સંજય કહે છે કે એ રીતે કર્ણનાં વાક્યની સમાપ્તિ થતાં તેને અત્યંત કોપ પમાડવા ઇચ્છતો મદ્રરાજ શલ્ય ફરીને ઉત્તરરૂપ વચન બોલ્યો કે, જ્યારે કુશળ એવા અર્જુનના વેગવડે યુક્ત, પ્રત્યંચવડે પ્રેરેલા અને ફેંકેલા તીક્ષ્ણ અગ્રભાગવાળા કંકપનયુક્ત યાણો તને વાગશે ત્યારે અર્જુનના સમાગમથી તું તાપ પામીશ. હે સૂતપુત્ર ! જ્યારે દિવ્ય ધનુષ લેઈ સેનાને તપાવતો અર્જુન તીક્ષ્ણ યાણોવડે તને વિધશે ત્યારે તું તાપ પામીશ. જેવી રીતે માના બોળામાં સુતેલા યાળક ચંદ્રને ખેંચી લેવા ઇચ્છે તેની પેઠે તું મોહથી રથમાં બેઠેલો, શોભતા એવા અર્જુનને આજ જીતવા ઇચ્છે છે. હે કર્ણ ! જે તું આજ અર્જુનની સાથે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે તે તું અતિ તીક્ષ્ણ ધારવાળા ત્રિશૂળનો આશ્રય કરી અતિ તીક્ષ્ણ ધારની ઉપમા અપાય એવા કર્મવડે આવી બડાશ મારે છે. હે સૂતપુત્ર ! જે રીતે ક્રોધ પામેલા મોટા કેસરી સિંહને મૂઠ અને વેગવાન એવો નાનો ક્ષુદ્રમૃગ બોલાવે તે રીતે આજ તારે અર્જુનને બોલાવવું થાય છે. હે સૂતપુત્ર ! જે પ્રમાણે વનમાં માંસવડે તૃપ્ત એવો શિયાળ મહાબળવાન કેસરીસિંહને બોલાવે તે પ્રમાણે તું રાજપુત્ર અર્જુનને બોલાવે છે. કુતિપુત્ર અર્જુનને મળી નાશ પામનારો થા માં. હે કર્ણ ! જેમ લાંબા દંતવાળા અને મદ, ઝરતા ગંડરથળવાળું જેનું મુખ છે એવા મોટા હાથીને સસેલો બોલાવે તેમ તું કુતિપુત્ર અર્જુનને બોલાવે છે. વળી તું જે કુતિપુત્ર અર્જુન પ્રત્યે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે તે તું યાળકપણાથી રાફડામાં રહેલા, મહા વિષવાળા અને પૂર્ણ કોપવાળા એવા શળા સર્પને કાષ્ઠવડે ઇચ્છે છે. હે કર્ણ ! જે રીતે ક્રોધ પામેલા કેસરીસિંહને બોલાવવા શિયાળ શબ્દ કરે તેમ મૂઠ એવો તું નરોમાં સિંહરૂપ પાંડુપુત્ર અર્જુન માટે કઠોર વચન બોલે છે. હે કર્ણ ! જે પ્રમાણે પક્ષિઓમાં શ્રેષ્ઠ અને વેગવાન વિનતાના પુત્ર ગરૂડને નાશ માટે સર્પ બોલાવે તે પ્રમાણે તું કુતિપુત્ર અર્જુનને બોલાવે છે. સર્વ જળના ભંડારરૂપ મગરોવડે યુક્ત અને ચંદ્રોદય વખતે વૃદ્ધિ પામતા સમુદ્રને વહાણુ રહિત છતાં તું તરવા ઇચ્છે છે. હે કર્ણ ! કુંદુલિ સમ ડાંકવાળા, તીક્ષ્ણ શિંગડાવાળા અને પ્રહાર કરનાર એવા બળદને વાછડો બોલાવે તે રીતે કુંદુલિના શબ્દ સમ કંઠવાળા, તીક્ષ્ણ યાણુવાળા અને પ્રહાર કરનાર એવા કુતિપુત્ર અર્જુનને બળકતુલ્ય એવો તું યુદ્ધ માટે બોલાવે છે. જેમ મહાધોર એવા મહામેઘ પ્રત્યે દેડકા સામો શબ્દ કરે તેમ કામનારૂપી જળને આપનાર, મનુષ્યોમાં મેઘરૂપ એવા અર્જુનપ્રત્યે તું મિથ્યા બોલ બોલે છે. હે કર્ણ ! જેવી રીતે પોતાને ઠેકાણે રહેલો એવો જ્ઞાન વનમાં રહેલા સિંહને ભસે તેવી રીતે તું નરોમાં શ્રેષ્ઠ એવા અર્જુન પ્રત્યે ભસે છે. હે રાધાપુત્ર કર્ણ ! જે રીતે વનમાં સસલાઓવડે યુક્ત એવો શિયાળ જ્યાં સુધી સિંહરૂપ માને છે તે રીતે નરોમાં શ્રેષ્ઠ અને શત્રુઓને દમનાર એવા અર્જુનને ન દેખતો એવો તું પોતાને સિંહરૂપ માનવા ઇચ્છે છે. જ્યાં સુધી તું સૂર્ય અને ચંદ્રમાની પેઠે એકરથમાં બેઠેલા શ્રોકૃષ્ણ અને અર્જુનને નથી દેખતો ત્યાંસુધી આત્માને વ્યાધરૂપ માને છે. હે કર્ણ ! જ્યાં લગી મહાયુદ્ધમાં તું ગાંડિવ ધનુષના શબ્દને સાંભળતો નથી ત્યાં લગીજ જેમ ઇચ્છે તેમ તું બોલે છે, રથના શબ્દ તથા ધનુષના શબ્દોવડે દશદિશાઓને ગત્તવતા અર્જુનને જ્યારે તું જોઈશ ત્યારે જેમ શબ્દ કરતા એવા શાદૂલને જોઈ ગર્દભ ગભરાય તેમ તું ગભરાઈ જઈશ. હે મૂઠ ! તું નિરંતર શિયાળરૂપ છે અને અર્જુન સર્વદા સિંહરૂપ

છે, કારણ કે તું ધરનો દેવ કરે છે તેથી ગર્દભ જેવો લાગે છે. બળાબળમાં જાંદર અને બિલાડો તથા ફૂતરો અને વાધ, શિયાળ અને સિંહ, સસલો અને હરિત, ખોડું અને સાયું તથા જેવી રીતે વિષ અને અમૃત છે તેવી રીતે કુંતિપુત્ર અર્જુન અને તું બેઉ પોતાના કર્મેવડે પ્રખ્યાત છો.

यथानृतं च सत्यं च यथाचापि विषामते ।

तथात्वमपि पार्थश्च प्रख्यातावात्मकर्मभिः ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि कर्णशल्याधिक્ષેपे गुर्जरभाषायामेकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ૩૯ ॥

અધ્યાય ૪૦ મો. મદ્રવાસીઓની નિંદા.

સંજય ઉવાચ—અધિક્ષિતસ્તુરાધેયઃશલ્યેનામિતતેજસા ।

શલ્યમાહ સુસંકુપ્ધો વાક્શલ્યમવધારયન્ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે કે—અમિત તેજવાળા શલ્યે ઝાટકેલો રાધાપુત્ર કર્ણ શલ્યને વાણીરૂપી બાણોવડે અતિ ક્રોધથી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો. કર્ણ કહે છે કે, હે શલ્ય ! ગુણવાન પુરુષોના ગુણોને ગુણવાન જાણે છે, ગુણરહિત જાણતો નથી. હે શલ્ય ! તું તો ગુણોવડે હીન એવો ગુણ અવગુણ શું જાણી શકે ? હે શલ્ય ! મહાત્મા અર્જુનનાં મોટાં અજ્ઞોને, ક્રોધને, બળને, ધનુષને, બાણોને અને પરાક્રમેને હું જાણું છું. તેમ હે શલ્ય ! પૃથ્વીપાલ રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણના માહાત્મ્યને જે રીતે હું જાણું છું તે રીતે તું જાણતો નથી. હે શલ્ય ! એ પ્રમાણે પોતાનાં બળને અને પાંડવ અર્જુનનાં બળને જાણતો એવો હું યુદ્ધ માટે ગાંડિવધારી અર્જુનને બોલાવું છું. હે શલ્ય ! સારા પુંખવાળો, લોહી જમનાર, એક બાથાવિષે રહેનાર, પીચવાળો, અતિ તીક્ષ્ણ અને શોભિત એવો આ બાણ છે કે જે સર્પમય, વિષમય, ઉગ્ર, નર, ઘોડા અને હરિતઓના સમૂહને હણનાર, ધોરરૂપવાળો, મહા ભયંકર, કવચ તથા અસ્થિને બેદનાર બાણ ધણા વર્ષ ચંદનનાં ચૂર્ણોવિષે રહેલો છે તે બાણે ક્રોધ પામેલો એવો હું મહા પર્વત મેરૂને બેડું, તે બાણ ક્યારે પણ હું અર્જુન અને દેવકી પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ શિવાય બીજાનર ફેંકું નહિ. હું સસ કહું છું તે પણ વળી તું સાંભળ. હે શલ્ય ! અતિ ક્રોધ પામેલો એવો હું તે બાણવડે વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણ અને ધનંજય અર્જુન સાથે યુદ્ધ કરીશ કારણ કે તે કર્મ મને યોગ્ય છે અને સર્વ વૃષ્ણિકુળના શરાઓની લક્ષ્મી શ્રીકૃષ્ણ પાસે છે તથા સર્વ પાંડુપુત્રોનો જય અર્જુનાવલંબી છે. હે શલ્ય ! બેઠને મળી કાણુ નિવૃત્ત થવા યોગ્ય છે તે આ બે રથવિષે બેગા બેઠેલા પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન મારા પ્રત્યે આવનાર છે માટે મારા શુભ જન્મને જો. વળી કૌરવ અને મામાના દીકરા ભાઈ અને પરાજય રહિત તથા સુત્રમાં પરોવેલા બે મણિની પેઠે બેગા એવા તે બેઠને મેં મારેલા જોતો. હે શલ્ય ! અર્જુન પાસે ગાંડિવ ધનુષ છે અને કૃષ્ણ પાસે ચક્ર છે. ગરૂડ અને વાનર જેમના જન્મમાં છે બીકજુને ભય ઉપગમનાર છે અને તું તો દુષ્ટ સ્વભાવવાળો, મૂઠ, મહાયુદ્ધમાં કુશલ નહિ એવો અને ભયવડે

કંપનાર છે તેથી ત્રાસથી બહુ અનર્થકારી બોલ બોલે છે. હે ખરાબ દેશમાં ઉત્પન્ન થએલા શત્રુ ! કાંઈ પણ કારણે તે વખાણેલા તે બેઠને સંત્રામરિષે આજ હણી બાંધવો સહિત તને મારીશ. હે પાપી દેશમાં થએલા, હે દુષ્ટ છુલ્હિવાળા ! હે હુદ અને હે ક્ષત્રિયોમાં નીચ ! સ્નેહો થઈ શત્રુપ એવો તું શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનવડે મને કેમ ભય પમાડે છે. કાં તો બેઉ આજ મને હણશે અથવા હું તેઓને હણીશ. પોતાના બળને જાણતો એવો હું શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનથી બીજો નથી. હે શત્રુ ! તું હવે મૌન રહે. હું એકલા વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ જેવા હજારને અને અર્જુન જેવા હજારને મારીશ. હે શત્રુ ! જેમ અધ્યયન કરતો હોય તેમ તું ધણું કરીને કીડાસાર મએલી સ્ત્રીઓ વૃદ્ધ અને બાળક જોતો જે વાર્તાઓ કહે છે તે વાત સંભળ. હે મૂઠ ! દુરાત્મા એવા મદ્રદેશના પુરૂષોની જે વાત પૂર્વે બ્રાહ્મણોએ રાજ પાસે કહી છે તે પ્રમાણે એક મનવાળો એવો તું સંભળ, સહન કર અને ઉત્તર દે. મદ્રદેશનો પુરૂષ નિરંતર મિત્રનો દ્રોહો છે જે એમના પ્રત્યે દ્રેષ કરે છે તે મદ્રદેશનો છે, માટે હુદ જેના વાક્ય છે એવા અને નરોમાં અધમ એવા મદ્રકવિષે સંગ કરવો યોગ્ય નથી. મદ્રક નિરંતર દુરાત્મા હોય છે, મદ્રક સર્વદા ખોટું બોલનાર હોય છે અને નત્ર હોતો નથી તથા મરણ સુધી જેટલું દુરાત્માપણું હોય તેટલું મદ્રકવિષે હોય છે એમ અમે સંભળેલું છે. પિતા, પુત્ર, માતા, સાસુ, સસરા, મામો, જમાઈ, દીકરી અને પૌત્ર એ તથા બીજા બાંધવો, મિત્રો અને અતિથિઓ એ સર્વ જ્ઞાની અજ્ઞાની પુરૂષો, સ્ત્રીઓ સાથે અને સ્ત્રીઓ પુરૂષો સાથે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તે છે. સાથવા સાથે મત્સ્ય ભક્ષણ કરનારા અજાણ્ય એવા મદ્રદેશના પુરૂષોના ઘરમાં ગોમાસ સહિત મઘને પીને સોરબકાર કરે છે અને હસે છે, તેમ સંબંધ વગરનું ગાયન કરે છે. ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તે છે અને પરસ્પર ઇચ્છા પ્રમાણે બકવાદ કરે છે. તેઓમાં ધર્મ કેવી રીતે વર્તે ? ગર્વવાળા અને પ્રખ્યાત જેઓનાં અશુભ કર્મ છે એવા મદ્રક પુરૂષોવિષે વેર પણ કરવું નહિ અને મદ્રક પુરૂષની સાથે સ્નેહ પણ કરવો નહિ, કારણકે મદ્રક પુરૂષનો સ્નેહ ટકતો નથી અને મદ્રક સદા મળરૂપ છે. મદ્ર અને ગાંધાર દેશવિષે પવિત્રપાતું નાશ પામ્યું છે માટે જેમાં રાજ યજ્ઞ કરાવનાર છે એવા યજ્ઞકર્મવિષે જે રીતે આપેલું હવિ નાશ પામે છે તથા જે રીતે શત્રુને સંસ્કાર કરનારો બ્રાહ્મણ પરાભવ પામે છે અને બ્રાહ્મણના દ્રોષીઓ નિરંતર આ લોકમાં પરાભવ પામે છે તે રીતે મદ્રદેશના નરો સાથે સંગતિ કરનાર પુરૂષ નાશ પામે છે. મદ્રકવિષે મેળાપ રહેતો નથી, “ હે વિંછી ! સાચું હોય તો તારૂં વિષ નાશ પામે,” એ રીતે અથર્વવેદના મંત્રવડે મેં, વિંછીએ ડસેલા અને વિષના વેગવડે કુખ પામેલા પુરૂષની શાંતિ કરેલી છે, વાસ્તે ડાહ્યા પુરૂષો પણ ઔષધ કરે છે. એવી રીતે જાણનાર હે શત્રુ ! આ સમે તું ચૂપ રહે અને વળી સંભળ. મઘવડે મોહ પામેલી જે સ્ત્રીઓ લુગડાને ફેંકી દેઈ નાચે છે તથા ઇચ્છા પ્રમાણે સ્વામી કરનારીઓ છે. તેઓનો પુત્ર મદ્રક એવો તું ધર્મ કહેવા યોગ્ય નથી, જે સ્ત્રીઓ ઊંટ અને ગધેડાની પેઠે ઉભી ઉભી મગમગ કરે છે એવી ધર્મબ્રષ્ટ અને લાજરહિત સ્ત્રીઓનો પુત્ર એવો તું ધર્મ કહેવાને યોગ્ય છે ? સુવીરક કોઇ માગે તો મદ્રિકા બે કેડના ભાગ વાંકા કરે છે અને દેવા ઇચ્છા કરતી નથી ને દ્રાણ્ય વચન બોલે છે કે મારી પાસે કાંઈ પણ મને પ્રિય એવા સુવીરકને માગો માં; કેમકે હું પુત્રને આપું, પતિને આપું, પણ સુવીરકને આપું નહિ. વળી ગૌરવર્ણવાળા, મોટી લાજરહિત કંબલને ધારણ કરનાર, બહુ જમનારીઓ અને પવિત્રપણુ રહિત એવી ધણું કરીને મદ્રદેશની સ્ત્રીઓ છે; એમ અને

સાંભળ્યું છે. નખના અગ્રભાગથી માંડી શિખાના અગ્ર ભાગપર્યંત નિંદા કરવા ચોચ કુક-
ર્ભોવિષે મેં અથવા ખીનઓએ કહી શકાય એવું કશું છે. પાપીદેશમાં ઉત્પન્ન થએલા અને
ધર્મથી અભણ એવા મદક, સિંધુ, સૌવીર અને રોચ્છો, તે ધર્મમાં શું સમજે ? ક્ષત્રિ-
યોનો મુખ્ય ધર્મ અને સાંભળેલો છે કે સત્પુરુષોએ વખાણેલો ક્ષત્રિય યુદ્ધમાં જયન કરે છે,
માટે સ્વર્ગને ઇચ્છતો એવો હું ધર્મનો નાશ કરીશ નહિ. હું સંત્રામમાં જીવિતને તજીશ.
બુદ્ધિમાન એવા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનનો હું પ્રિય મિત્ર છું અને મારા પ્રાણ છે તે તથા
દ્રવ્ય તેને માટે છે. હે પાપીદેશમાં જન્મેલા શલ્ય ! તું અમારેવિષે શંકુની પેઠે વર્તે છે તે
ઉપરથી સ્પષ્ટ છે કે તને પણ પાંડવોએ ફેડેલો છે. નારિતકે પુરુષોએ ધર્મનું પુરુષને વિમુખ
નથી કરાતો તેવી રીતે તારા સરખા હજારો પુરુષોએ પણ હું સંત્રામથી વિમુખ થાઉં તેમ
નથી. શ્રીખંડાળે પીડિત એવા ચાતકની પેઠે વિલાપ કર અને શોક પામ. ક્ષત્રિયનાં ઉગ્ર
વ્રતવિષે રહેલો હું ખીવરાવી શકાઉં તેમ નથી. પરશુરામે સંત્રામમાં પાછા ન હઠ-
નાર અને શરીરને તજનાર એવા શ્રેષ્ઠ પુરુષોની જે ગતિ કહી છે તેને હું સંભારું છું,
મને ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોની રક્ષા માટે અને શત્રુઓના નાશ માટે ઉચ્ચવાળો તથા પુરુષવાના
ઉત્તમ આચરણ પ્રત્યે રહેલો જાણુ. હે મદક ! મારું આ પ્રમાણે મત છે કે તથા લોકમાં
હું પ્રાણીને નથી દેખતો કે, જે મને આ સંત્રામથી વારી રાખે. આ પ્રમાણે જાણનાર હે
શલ્ય ! તું મુંઝો રહે. જયથી બહુ શું બોલ્યા કરે છે ? તને હવેના વગર રાક્ષસોને બક્ષ
માટે આપીશું નહિ. હે મદકમાં અધમ એવા શલ્ય ! મિત્ર અને ધૃતરાષ્ટ્ર એ બેઉનાં
કાર્યની વાટ જોવાવડે અને નિંદા તથા ક્ષમાવડે એમ તથા કારણોવડે તું જીવે છે. હે
મદરાજ ! ફરીને જો આવું વાક્ય બોલીશ તો વજ્ર જેવી ગદાવડે તારું માથું ભાગી ના-
ખીશ. હે કુદેશજ શલ્ય ! આજ અહિં કાં તો આ તારું કહેલું સાંભળનારો અર્ધશ અથવા
જોનારો અર્ધશ. કાં તો શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન કર્ણને મારશે, અને કાંતો કર્ણ તે બેઉને
મારશે. એ રીતે કહી હે વિશાપતે ! કર્ણ મદરાજ શલ્યને ફરીને પણ 'ચાલવ ચાલવ.'
એ રીતે સંજ્ઞમ રહિત અર્ધ કહેવા લાગ્યો.

કર્ણવાજગ્નતુઃ કૃષ્ણોર્કર્ણો ઘા નિજઘાનતૌ ।

યથમુક્ત્વા તુ રાધેયઃપુનરેવ વિશાપતે ।

અબ્રવીન્મદ્રરાજાનં યાદિયાહીતય સમ્મત્રમં ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि कर्णमद्राधिपसम्वादे गुर्जरभाषायां चत्वारिं-
शोऽध्यायः ॥ ४० ॥

અધ્યાય ૪૧ મો. ચઢાઉ કાગડો ને હંસની કથા.

સંજય ઉવાચ—મારિષાધિરથેઃ શ્રુત્વા ઘાતો યુદ્ધાભિનન્દિનઃ ।

શલ્યો બ્રવીત્પુનઃ કર્ણં નિદર્શનમિદં વચઃ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે મારિષ ! યુદ્ધ માટે આનંદવાન એવા અધિરથ પુત્ર કર્ણની
વાણી સાંભળી શલ્ય ફરીને દૃષ્ટાંતરૂપે આવાં વચન કર્ણ પ્રત્યે બોલ્યો. હે કર્ણ ! હું સંત્રા-
મવિષે પાછા ન વળનાર અર્ધભિષિકત તથા વજ્રન કરનારા રાજાઓના વંશમાં જન્મેલો

હું તથા પોતે ધર્મપરાયણ હું અને તું તો જે પ્રમાણે મદ્યવડે મત્ત થએલો હોય તેમ જણાય છે, માટે આજ પ્રમાદ્યુક્ત એવા તારા પ્રત્યે સ્નેહીપણાવડે ચિકિત્સા કરું છું. હે કણુ ! આ એક ગર્વી કાગડાના ઉપાખ્યાનને સાંભળ. હે નીચકુળમાં જન્મેલા ! સાંભળીને પછી ઇચ્છા પ્રમાણે કરજે. હે મહાબાહો કણુ ! જે કારણવડે નિરપરાધી એવા અને તું હણવા ઇચ્છે છે પણ હું કાંઈ પણ મારાવિષે તારો અપરાધ જોતો નથી. માટે હિતાહિતને જણનાર, વિશેષ કરી રથમાં બેઠેલો અને રાજને હિતૈષી એવો હું તેણે અવશ્ય કહેવાનું છે. સમ અને વિષમ, રથિનું બળાબળ, રથિસહિત ઘોડાઓનો શ્રમ અને ખેદ, આયુષ્યનું જ્ઞાન, શૃંગ અને પક્ષિઓનો શબ્દ, બાણોનો ભાર અને અતિભાર તથા નિવારણનો ઉપાય, અસ્રોનો યોગ, યુદ્ધ અને શકુન અપશકુન, એ સર્વ આ રથનો સારથિ એવો હું તેને જણવાનું છે માટે હે કણુ ! ફરીને આ દષ્ટાંતરૂપ કથા કરું તે સાંભળ.

સમુદ્ર કંઠે બહુ ધન ધાન્યવાળો, યજ્ઞન કરનાર દાનપતિ, ક્ષમાવાન, પોતાનાં કર્મવિષે વર્તનાર, પવિત્ર, બહુ પુત્રવાળો, છોકરાં જેને પ્રિય છે એવો અને સર્વ પ્રાણીવિષે દયાળુ એવો વૈશ્ય બહુ ધર્મવાળો રાજના રાષ્ટ્રવિષે નિર્ભય રીતે વસતો હતો. તેના યશસ્વી ધણા બાળકુમાર પુત્રોનું ઉચ્છિષ્ટ જોજન કરનારો એક કાગડો હતો. તેને વૈશ્યના પુત્રો નિરંતર માંસ, રંધિકા ચોખા, દહિં, પાણી, દૂધ, મધ અને ઘી નાખતા હતા. એ રીતે કુમાર એવા વૈશ્યના પુત્રોના ઉચ્છિષ્ટવડે પોપણ પામેલો ગર્વી કાગડો બીજા પક્ષિઓને તરછાડવા લાગ્યો. પછી કોઈ એક સમયે સમુદ્ર કંઠે અતિ જિતિવાળા અને ચાલવામાં ગરૂડની બરાબર તથા માનસરોવરમાં ફરનાર એવા હંસો આવ્યા. હંસોને જોઈ હર્ષિત ચિત્તવાળા એવા વૈશ્યના કુમાર, કાગડાને કહેવા લાગ્યા કે, હે વિહંગમ ! તું બીજા પક્ષિઓથી અધિક છે. આ રીતે અદ્ય બુદ્ધિવાળા તે સર્વ બાળકાથી કાગડો એવો કાગડો મૂર્ખાઈથી અને ગર્વીથી સાચું માનવા લાગ્યો. ઉચ્છિષ્ટવડે ગવિંત એવો તે કાગડો આ સર્વમાં કયો શ્રેષ્ઠ અંગવાળો છે એવું જણવાની ઇચ્છાથી હંસો પાસે જઈ, દૂર ગતિવાળા તે હંસોને દુષ્ટ બુદ્ધિવડે ‘આપણે બે ઉડીએ’ એ રીતે કહેવા લાગ્યો. ત્યારે બહુ ખોલનાર કાગડાનાં વચનને સાંભળી જ્યો ત્યાં આવ્યા હતા તે હંસ હસવા લાગ્યા. બંગવાન, તથા પક્ષિઓમાં ઉત્તમ એવા તે માનસ સરોવરમાં ફરનારા હંસપક્ષિઓ કાગડા પ્રત્યે આમ બોલ્યા. હંસ કહે છે-હે દુષ્ટબુદ્ધિવાળા કાગડા ! માનસ સરોવરવિષે અમે વસીએ છીએ અને આ પૃથ્વીઉપર ફરીએ છીએ તથા હમેશ પક્ષિઓમાં બહુ ઉડુન માટે અમે વખાણાએલા છીએ. તું કાગડો થઈ બળવાન, માનસ તથાવિષે વસનાર અને દૂર જનાર એવા હંસને ઉડવા-સાર કેમ બોલાવે છે ? તું અમારી સાથે કેમ ઉડી શકીશ તે કહે ? આ રીતે હંસોએ કહ્યું ત્યાર પછી જાતિની હલકાઈથી પોતાના ગુણોને વખાણનાર એવો મૂઠ કાગડો વારં-વાર હંસના વચનને તરછોડી આમ બોલ્યો. કાગડો કહે છે-હું ચારસો ગાઉ સુધી વિચિત્ર અને વિવિધ એવી સો ગતિ કરીશ એમાં સંશય નથી. હવે પોતાની ગતિઓ ગણાવે છે. જાંચું ઉડવું, નીચું ઉડવું, સર્વતરફ ઉડવું, ધીરથી ઉડવું, સુંદર ઉડવું, વાંકું ઉડવું, મક્કની પેઠે જાંચું થઈને જાંચું જવું, સર્વતરફ ઉડી ઉડીને જવું, પાછળ ઉડી જવું, સ્વર્ગવિષે ઉડી જવું, સામું ઉડી જવું, પવિત્ર ઉત્તમ ગતિપ્રત્યે ઉડી જવું, નિશ્ચલ ઉડવું, પ્રયંત્ર ઉડવું, ઉતરતા ઉડવું, વિચિત્ર ઉડવું, પ્રથમ ચોતરફ ફરીને ઉડવું, પહેલાં સર્વ તરફ ફરી જાંચે ઉડવું, એક ગતિમાં બીજી ગતિ કરી ઉડવું, ક્ષણવારમાં સાથે થઈને જૂદું પડી ઉડવું,

નીચી ભીચી ગતિના બેદથી ઉડવું, સંકલ્પ કરી પાંખોવડે ઉડવું, જવું આવવું અને પાછું વળવું, આ વગેરે ધણી ગતિઓ તમારા જોનાં આજ્ઞા હું કરીશ, સારે તમે માઈ જળ જાગુશો. હું તમારાઓમાંથી એકની સાથે આકાશપ્રત્યે ઉડીશ, માટે હે હંસપક્ષિઓ ! હું ઉડું છું માટે આ તમે નિશ્ચય કરી ન્યાય પ્રમાણે કહેા કે આ ગતિઓવડે તમે નિરાશ્રય એવાં અંતરિક્ષમાં ઉડવા મારી સાથે કયી ગતિવડે સામેજ થશો ? આ રીતે કાગડાએ કહ્યું ત્યારે હે કર્ણ ! એક હંસ હસીને બોલ્યો, તે સાંભળ. હંસ કહે છે—હે કાગડા ! તું તો જરૂર સો પ્રકારે ઉડીશ પણ હું તો એકજ ગતિ જે સર્વ પક્ષિઓ જાણે છે તે વડે ઉડીશ અને બીજી કોઈ પણ ગતિએ નહિ ઉડું. કાગડો બોલ્યો કે હે હંસ ! તું જે ગતિવડે ઉડવા ધારતો હોય તે ગતિવડે ઉડ, એમ કહું છું. તે સમયે જોયો ત્યાં આવ્યા હતા તે હસવા લાગ્યા કે, આ હંસ કેમ સો ગતિવાળો કાગડાને એક ગતિવડે જીતશે. આ બળવાન તથા શીઘ્ર-ગતિવાળો કાગડો તો સો પ્રકારની ગતિવડે હંસને જરૂર જીતશે. તે પછી તે બેઉ હંસ અને કાગડો સ્પર્ધામાટે ઉડ્યા. વિરમય પમાડવા ધ્રુજતો એવો એક ગતિવાળો માન સરોવરમાં વસનારો હંસ અને સો ગતિવડે વિરમય પમાડવા ધ્રુજતો અને પોતાની ક્રિયાને જણાવતો એવો કાગડો પણ ઉડ્યો. એ વખતે કાગડાની વારંવાર વિચિત્ર ચાલ જોઈ હર્ષ પામેલા કાગડાઓ મોટા સ્વરોવડે બોલવા લાગ્યા. વિવિધ શબ્દ કરતા તથા જ્યને ધ્રુજતા એવા હંસ હસવા લાગ્યા. અત્રિય બોલતા કાગડા વારંવાર ઉડી ઉડીને વૃક્ષ ઉપરથી સ્થલ ઉપર અને સ્થલ ઉપરથી ઉડી વૃક્ષ ઉપર જવા લાગ્યા. હે મારિષ ! હસ તો મૃદુ એવી એક ગતિવડે ઉડતો, આરંભમાં મંદ જણાયો, એ સમયે કાગડાઓ તે હંસપ્રત્યે અપમાન કરી બોલ્યા કે, હંસ ઉડ્યો પણ હારે છે. તે વચન સાંભળી હંસ પશ્ચિમ દિશાપ્રત્યે વેગવડે સમુદ્રની તરફ ઉડ્યો. શ્રમયુક્ત અને બેસવા માટે દ્રીપ તથા વૃક્ષો ન દેખતાં ચેતનારહિત કાગડાને ભય લાગ્યો. થાડી ગએલો એવો હું આ સમુદ્રમાં ક્યાં જઈ, હે કર્ણ ! ધણી જીવોનાં સ્થાનકરૂપ, હજારો મોટા જંતુવડે શોભિત અને સહન ન થાય એવો સમુદ્ર આકાશથી પણ મોટો છે અને ગંભીરપણાથી દિશાઓરૂપી આવરણવાળું જેનું જળ છે એવા સમુદ્રથી બીજું કશું મોટું નથી. હે કર્ણ ! જળ ઉપર દૂર જવાથી કાગડો સમુદ્રને અધિક માને એમાં શું કહેવું ? હંસ પણ દૂર જઈ મુક્ત પછી તે કાગડા તરફ જોઇ દયાળુપણાથી બહુ દૂર ન ગયો. કેટલેક દૂર જઈ માનસવાસી હંસ, કાગડો મારાથી કેટલે છેટે આવે છે ? તે જોવા લાગ્યો. પછી થાડા ગએલો કાગડો હંસ પાસે આવ્યો ત્યારે નિર્બળ કાગડાને ગ્રામ-સત્ પુરૂષના વતને સાંભારતો અને ખૂડતા એવા કાગડાને કાઢવા ધ્રુજતો હંસ બોલ્યો. હંસ કહે છે—હે કાગડા ! તું આ તારી જાની રાખેલી ગતિ અમને કહેતો નહતો પણ હવે તું ઉડે છે અને વારંવાર પાંખ તથા ચાંચવડે જળનો સ્પર્શ કરે છે તે પ્રખ્યાત તારી કયી ગતિ છે ? હે કાગડા ! કેટલામી ગતિવિષે તું હાલ ઉડે છે તે કહે ? ‘ જલદી આવ જલદી આવ ’ હે કાગડા ! હું તને ઉગારું. શંક્ય કહે છે કે, હે કર્ણ ! તે સમયે હંસે જોએલો અને પાંખ તથા ચાંચવડે જળનો સ્પર્શ કરતો, પાણીના પારને ન દેખતો, પડતો, શ્રમિત અને પડવાના વેગવડે દુઃખી થતો કાગડો હંસપ્રત્યે બોલ્યો કે, હે હંસ ! ‘ કા, કા, ’ એ રીતે શબ્દ કરનારા અમે કાગડા ભૂમિપર ફરીએ છીએ તે કાણુ માત્ર ? હું મરી જઈશ માટે કૃપા કરી મને કિનારે લઈ જા. એ રીતે રહી ખૂબ થાકેલો, પાંખવડે અને ચાંચવડે પાણીનો સ્પર્શ કરતો કાગડો મહા સમુદ્રમાં પડ્યો. સમુદ્રના જળમાં પડેલા,

દીનચિત્તવાળા અને અરણ્ય પામતા એવા તે કાગડાને જોઈ હંસ બોલ્યો કે હે કાગડા ! પોતાને વખાણુતો એવો તું સો ગતિવડે હું ઉઠું છું એમ કહેતો હતો તે સંભાર. તું એક સો ગતિવડે ઉડનારો મારાથી અધિક એવો આવી રીતે યાકી જઈ મહાસમુદ્રમાં કેમ પડ્યો ? દુઃખ પામતો કાગડો ઉપર રહેલા હંસને જોઈ તેને પ્રસન્ન કરવા માટે બોલ્યો કે હે હંસ ! ઉચ્છિષ્ટવડે અહંકારી એવો હું બહુ કાગડાઓને અને બીજાં પક્ષિઓને અપમાન પમાડી પોતાને ગર્હકની બરાબર માનતો હતો. પણ હે સમર્થ હંસ ! હવે તો હું તારે શરણે પડ્યો છું. મને બેટને કઠો લેઈ જા. કલ્યાણવાન એવા તુંથી જ બચીશ, હવે હું કોઈને પણ અપમાન નહિ પમાડું માટે મને આપતિથી ઉગાર. એવી રીતે બોલતા, દીન, વિલાપ કરતા, નિશ્ચેતન, કા, કા, કા, કા, એ રીતે શબ્દ કરતા, મહા સમુદ્રમાં જૂડતા, જળવડે ભાળાએલા અને અતિ દુઃખે કરી નેવાય એવા તે કાગડાને હંસે ઉપાડી લઈ પીઠ ઉપર બેસાડ્યો. ચેતના રહિત તે કાગડાને લઈ હંસ જે ઠેકાણેથી રપઈ માટે પ્રથમ બેઉ ઉડ્યા હતા ત્યાં આબો. તે પક્ષિને લાં રાખી ફરી આશ્વાસના કરી મનની પેઠે જલદી આલનાર એવો હંસ પોતે ધારેલા દેશ પ્રત્યે ગયો. એવી રીતે ઉચ્છિષ્ટવડે પોપણ પામેલા એવો તે કાગડો હંસથી પરાજય પામ્યો અને મોટા બળને અને પરાક્રમને તણ શાંતિ પામ્યો. હે કર્ણુ ! પૂર્વે જે રીતે વૈશ્યના કુળમાં ઉચ્છિષ્ટ બોળન કરનારા કાગડે અભિમાન કર્યું હતું એ રીતે તને ધૂતરાજના પુત્રોએ ઉચ્છિષ્ટવડે વધારેલો છે એમાં સંશય નથી. હે કર્ણુ ! તું સમાન પુરૂષોને અને અધિક પુરૂષોને સર્વને અપમાન આપે છે. વળી પૂર્વે દ્રોણાચાર્ય, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અને કૃપાચાર્ય, બીજા પિતામહે તથા બીજા કૌરવોએ રક્ષા કરેલો એવો તું વિરાટ નગરમાં અર્જુનને કેમ મારી શક્યો ન હતો ? શિયાળને જેમ સિંહ જીતે, તેમ જૂદા જૂદા એવા સર્વને મુકુટવાન અર્જુનને જીત્યા હતા, ત્યારે તારું બળ કયાં ગયું હતું ? સંગ્રામમાં લાઇને અર્જુનને હણેલો જોઈ શરા કૌરવો જોતાં તું પ્રથમજ નાહો હતો. હે કર્ણુ ! દૈતવનમાં ગંધર્વોએ પીડેલો એવો તું સર્વ કુરુઓને તણ પ્રથમ ભાગ્યો હતો. હે કર્ણુ ! રણભૂમિપર ચિત્તસેન આદિ ગંધર્વોને હણી અર્જુનને દુર્યોધનને સ્ત્રીસહિત મુક્ત કર્યો હતો. હે કર્ણુ ! કુતિપુત્ર અર્જુનનો અને કેશવ ભગવાનનો પુરાતન એવો મહિમા રાજાઓની સભામાં રામે કહ્યો હતો. સભામાં પૃથ્વીપાલ રાજાઓની સમીપ શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનને દ્રોણાચાર્ય અને બીજા પિતામહે અવધ્ય કહેતા, તે તેઓનાં વચનને તું નિરંતર સાંભળતો. જે રીતે સર્વે પ્રાણીઓથી બ્રાહ્મણ વિશેષ છે તે રીતે અર્જુન તારાથી અધિક છે તે તેને કેટલું કહું. આ વખતે તું ઉત્તમ રથમાં બેઠેલા એવા વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણને તથા કુતિપુત્ર અર્જુનને જોઈશ. જે પ્રમાણે કાગડાએ છુદ્ધિમાં રહી હંસને આશ્રય કર્યો, તે પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનનો આશ્રય કર. હે કર્ણુ ! ત્યારે યુદ્ધમાં પરાક્રમી એવા વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણ અને ધનંજય એવા અર્જુનને એકરથમાં બેઠેલા તું જોઈશ ત્યારે આમ બોલીશ નહિ. કુતિપુત્ર અર્જુન હજારો બ્રાહ્મણવડે તારો ગર્વ ઉતારશે ત્યારે તું પોતાની અને અર્જુનની વચ્ચે અંતર દેખીશ. જે રીતે પતંગિઓ સૂર્ય અને ચંદ્રમાને અપમાન આપે તે રીતે નરોમાં ઉત્તમ એવા જે દેવ, અસુર, મનુષ્યોમાં વિખ્યાત છે તે મેહને તું મુખાંધથી અપમાન આપ મા. સૂર્ય અને ચંદ્રમા પ્રખ્યાત છે તેમ અર્જુન અને કેશવ ભગવાન મનુષ્યોમાં વિખ્યાત છે અને તું તો પતંગીઆની બરાબર છે. આવી રીતે જાણુતા એવા હે કર્ણુ ! પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ મહાત્મા અચ્યુત શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને અપમાન આપ મા અને પોતાની પ્રજા સા કરતો હવે મુંગો રહે.

પર્વં ચિત્તન માવમંસ્થાઃ સૂતપુત્રાચ્યુતાન્ત્રુનો ।

નૃસિંહૌ તૌ મહાત્માનો જોષમાસ્વ વિકતયને ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि कर्णश्लयसम्वादे हंसकाकीयोपाख्याने गुर्जरभाषाया-
मेकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

અધ્યાય ૪૨ મો. કર્ણ ને શલ્યને મહેણામહેણી.

સંજય ઉવાચ—મત્રાધિપસ્યાધિરથિર્મહાત્મા ષ્ણો નિશમ્યાપ્રિયમપ્રતીતઃ ।

ઉવાચ શલ્યં ચિદ્વિતં મમૈતચથાવિષાવર્જુનવાસુદેવૌ ॥૧॥

સંજય કહે છે—મદ્રદેશના અધિપતિ શલ્યનું અપ્રિય કથન સાંભળી અપ્રસન્ન અધિરથ પુત્ર મહાત્મા કર્ણ, શલ્ય પ્રત્યે બોલ્યો કે અર્જુન અને વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ કેવા છે, તે હું જાણું છું. હે શલ્ય ! અર્જુનના રથને હકિતા શ્રીકૃષ્ણના અને પાંડવ અર્જુનના બળને તથા મોટાં અસ્ત્રોને હું યથાર્થ જાણું છું અને તું તો તે જાણતો પણ નથી. શત્રુધારીઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે બેઉ શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન સાથે નિર્ભય યદ્ધ હું યુદ્ધ કરીશ, પણ બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ એવા પરશુરામથી ચએસો શાપ મને અધિક સંતાપે છે. હે શલ્ય ! પૂર્વે પરશુરામ પાસે દિવ્ય અસ્ત્રો સંપાદન કરવા ઇચ્છતો એવા હું, બ્રાહ્મણના વેષે ગયો હતો. ત્યાં પણ અર્જુનના હિતને ઇચ્છનાર દેવરાજ ઇન્દ્રે કીડાનું રૂપ ધારણ કરી મારી સાથ-જમાં પ્રવેશ કરી હરકત કરી હતી. આ પ્રમાણે પૂર્વે જ્યારે યુદ્ધ પરશુરામ મારા બોળામાં માથું રાખી સૂતા હતા ત્યારે તે કીડાએ મારી સાથળ કારી મારા શરીરમાંથી લોહીની ધાર ચાલવાની હતી, તોપણ હું યુદ્ધના બચથી ચાલત ચલો નહોતો. પરશુરામ તેથી જાગી ઉઠ્યા અને મને ધૈર્યયુક્ત બેઠ બોલ્યા કે જરૂર તું બ્રાહ્મણ નથી, માટે સત્ય કહે કે કોણુ છે ? હે શલ્ય ! મેં તેમને યથાર્થ કહ્યું. પછી મને સૂત જાણી શાપથી જેનું ચિત્ત બ્યાસ છે એવા મહા તપસ્વી પરશુરામે શાપ દીધો કે કપટને લીધે આ અસ્ત્ર તને પ્રાપ્ત થયું માટે પોતાની પ્રતિજ્ઞાના વખતમાં તને કામ લાગશે નહિ અને મૃત્યુ શિવાય બીજે વખતે લાગશે, કારણુ કે વેદ છે તે વેદના અધિકારરહિત પુરૂષવિષે સ્થિર રહેતો નથી. હે શલ્ય ! અતિ ભયંકર અને સંકુલ એવા આ સંગ્રામમાં હાલ તે અસ્ત્ર મને યાદ નથી. વળી આ પ્રકર્ષ સર્વને હરનાર અને અતિ ભયંકર એવા સંગ્રામ બરતકુળના પુરૂષોમાં પ્રાપ્ત થયો છે તે બળવાન એવો સંગ્રામ હું માનું છું કે, ક્ષત્રિયોમાંના શરાઓનો નાશ કરનાર છે. હે શલ્ય ! ઉગ્ર ધનુષવાળા, શ્રેષ્ઠ, બળવાન, ભયંકર, અસક્ષ પરાક્રમવાળા, અને સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા એવા પાંડુપુત્ર અર્જુનને હું યુદ્ધમાં મૃત્યુની વ્યાગળ મોકલીશ અને પરશુરામથી બીજું અસ્ત્ર અહિ બાણ નામનું મને મળ્યું છે કે જેણે કરી આજ યુદ્ધમાં હું શત્રુના સમૂહોને હણીશ તથા પ્રતાપવાન બળવાન અસ્ત્રમાં કુશલ, ઉગ્ર ધનુષવાળા, અમિત બળવાળા, દૂર, શૂર, ભયંકર, શત્રુઓને સહન કરનાર અર્જુનને સંગ્રામમાં હું નાશ પમાડીશ. જેવી રીતે વેગવાન અને અમાપ સમુદ્ર ઘણી પ્રજાઓને નાશ પમાડવી હોય ત્યારે વેગ કરે છે છતાં કિનારો તેને ધારણુ કરે છે તેવી રીતે ઘણા મર્મને બેદનાર, શૂરને હણનાર અને સારા પિચ્છવાળાં જાણીને સંધિતા અને ફેંકતા એવા અર્જુન સાથે જ્યારે આજ હું યુદ્ધ કરીશ ત્યારે લોકમાં પ્રત્યંચા બેચનારા પુરૂષોમાં ઉત્તમ, સૈન્યવડે અતિ બળવાન, મોટાં અસ્ત્ર-

વાળા, સમુદ્ર જેવા, દુઃખે મળાય એવા, ઉગ્ર, બાણના સમૂહવાળા, અને રાજાઓને હણતા એવા અર્જુનને કિનારાની પેઠે હું બાણોવડે રોકીશ. જેની સમાન બીજા ધનુર્ધારીને હું જોતો નથી અને જે યુદ્ધમાં સુર અને અસુરોને જીતે એવો છે તેની સાથે આજ અતિ-ધોર એવું મારું યુદ્ધ તું જોજે. અતિમાની અને યુદ્ધની ઇચ્છાવાળો એવો પાંડુપુત્ર અર્જુન મારી સાથે દિવ્ય અસ્ત્રોવડે લડશે અને યુદ્ધમાં તેનાં અસ્ત્રોને બાણોમાં ઉત્તમ એવા અસ્ત્રોવડે હું નાશ પાડીશ. જે રીતે અધિકારને મટાડનારા સૂર્યને મેધ ઢાંકે તે રીતે સૂર્ય-જેવા પ્રકાશિત, સર્વ દિશાઓ પ્રત્યે પ્રતાપ ફેલાવતા અને ઉગ્ર એવા અર્જુનને બાણોવડે હું ઢાંકીશ. જે પ્રમાણે બળતા અગ્નિને મેધ સમાવી દે, તે પ્રમાણે આ લોકને બળતા અને તેજસ્વી એવા કુતિપુત્ર અર્જુનને યુદ્ધમાં હું બાણવૃષ્ટિવડે શાંત કરીશ. દુઃખેકરી સહન થાય, ન પ્રમાણ કરી શકાય, અને અતિ તીક્ષ્ણ જેની દાઢ છે એવા સર્પની પેઠે ક્રોધે કરી દીધે અગ્નિ જેવા તેજવાળા અને મોટા શત્રુરૂપ કુતિપુત્ર અર્જુનને ભક્ષ બાણોવડે હું શમાવીશ. પ્રભંજન એવા વાયુને પર્વત સહન કરે તે રીતે વધ કરનાર, બળવાન, પ્રહાર કરનાર, અને ઉગ્ર એવા અર્જુનને હું સહન કરીશ. ક્રોધ પામેલા, સહન ન કરનાર, રથના માર્ગમાં કુશળ, શક્તિમાન, ધુરંધર, નિરંતર યુદ્ધમાં અતિશૂર અને લોકનાં સર્વ ધનુર્ધારીઓમાં હિતમ એવા અર્જુનને યુદ્ધમાં હું સહન કરીશ. યુદ્ધમાં જેની બરોબર બીજા ધનુર્ધારી માણસને હું માનતો નથી, અને જેણે આ સર્વ પૃથ્વીને જીતી છે તે અર્જુન સાથે યુદ્ધમાં ઉભો રહી હું યુદ્ધ કરીશ. જે અર્જુનને ખાંડવપ્રસ્થમાં દેવતા સહિત સર્વ પ્રાણીઓને બાળ્યાં હતાં તેની સાથે જીવિતને નહિ સાચવનાર એવો મારા વગર બીજો કોણુ યુદ્ધ કરવા ઇચ્છે ? જે, માની, અસ્ત્રકુશલ, હલકા હાથવાળો, દિવ્યઅસ્ત્રો જાણનાર, જેના સ્વેત ઘોડાઓ છે એવો અને વધ કરનાર અતિરથ એવા અર્જુનના મસ્તકને આજ હું તીક્ષ્ણ બાણોવડે પાડીશ. હે શત્રુ ! રણભૂમિમાં મૃત્યુ અથવા જ્યને આગળ કરી હું અર્જુન સાથે યુદ્ધ કરીશ; કારણ કે, બીજો કોણ તેવો માણસ નથી, કે જે એક રથે ઇન્દ્રજેવા પાંડુપુત્ર અર્જુન સાથે યુદ્ધ કરે. આ રીતે યુદ્ધમાં હર્ષ પામેલો એવો હું ક્ષત્રિયોની સભામાં અર્જુનના પરાક્રમને વર્ણવું છું પણ અતિ મૂઢ ચિત્તવાળો અને મૂર્ખ એવો તું અર્જુનના પરાક્રમને જાણતો નથી. જે પુરૂષ, અગ્રિય, નિષ્કુર અને નિંદા કરનાર હોય તે ક્ષમાવાનને સહન કરતો નથી. હે પાપીકર્મવાળા શત્રુ ! મહત્તી પેઠે મને ભય પમાડવા તું પાંડવ માટે જે સારું જોલે છે, તે પ્રસંગ વશાત્ હું સહન કરું છું પણ તારા જેવા હજારોને મારું એવો છું. જે ઠેકાણે નમ્રતા કરવી જોઈએ તે ઠેકાણે તું વકે (વાંકી) છુદ્ધિવાળો અને મિત્રનો દ્રોહ કરનાર છે તેથી મેં તારા તિરસ્કાર કર્યો છે. સાત પગલાં સાથે ચાલવાથી મૈત્રી થાય છે એમ તારે જાણવું. આ કાળ અતિ દારૂણ છે જેથી દુર્યોધન યુદ્ધ કરવા આવ્યો છે, જ્યાં હું તો એના અર્થની સિદ્ધિને ઇચ્છું છું. તું તો માને છે કે આ ઠેકાણે આપણું સખાપણું નથી. મિત્ર તો તેને કહેવો કે જે રનેહ કરે, આનંદ કરે, પ્રસન્ન કરે, રક્ષા કરે, માન દે, અથવા હિત કરે અને મિત્રના સુખવડે સર્વદા હર્ષ પામે. તું મિત્ર નથી. મારામાં આ સર્વ છે, તે રાજા દુર્યોધન જાણે છે. વળી શત્રુ તેને કહેવો કે, જે નાશ પમાડે, પ્રહાર કરે, હલકા કરે, હિંસા કરે, આસોશ્નુસ લેવરાવે, પીડા કરે, અને બહુ પ્રકારે દુઃખ દે. ઘણું કરી આ બધું તારામાં રહેલું છે. હું તો માત્ર દુર્યોધન સાર, તારાં પ્રિય માટે, પોતાના યશ કાળે, અને હૃથરની પ્રીતિવાસ્તે યત્નથી પાંડુપુત્ર અર્જુન

અને વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ સાથે યુદ્ધ કરીશ. માંહે તે કર્મ તું જોજે. આજ મારાં ઉત્તમ એવાં બ્રહ્માસ્ત્ર, દિવ્યાસ્ત્ર, અને માનુષાસ્ત્ર જોજે. અતિ મત્ત હાથી મત્ત હસ્તિ સામે જાય તેમ હું ઉત્તર પરાક્રમવાળા અર્જુન સામે જઈશ અને મનવડે પણ ન જીતાય એવા મોટા બ્રહ્માસ્ત્રને જય સારું કુંતિપુત્ર અર્જુન ઉપર ફેંકીશ. તે અસ્ત્રે કરી શત્રુ મુક્ત નહિ થાય પણ જો આજ યુદ્ધમાં મારા રથનું ચક્ર વિષમ કેકાણે નહિ પડે તો હે શલ્ય ! એમ સમજ કે, દંડ જેના હાથમાં છે એવા યમથી, પાશવાન વરુણથી, ગદાયુક્ત એવા કુમેરથી, વજ્ર-સહિત દેવરાજ ઇન્દ્રથી અને બીજા કોઈ પણ શસ્ત્રધારી શત્રુથી હું ભય પામીશ નહિ. મને કુંતિપુત્ર અર્જુનથી અને જનાર્દન એવા શ્રીકૃષ્ણથી પણ ભય નથી. રણભૂમિપર માંહે યુદ્ધ થશે. હે નૃપ ! કોઈ વખતે હું અસ્ત્રના કારણ માટે અને વિજય માટે વનમાં ફરતો ભયંકર ઘેર રૂપવાળા બાણોને ફેંકતો હતો તેવામાં મેં ગદ્યતથી અજાણતાં પરશુરામની હોમધેનુના વનમાં ચરતા વાછડાને બાણવડે હણ્યો, ત્યારે હે શલ્ય ! મને બ્રાહ્મણ એવા પરશુરામે કહ્યું કે તેં ગદ્યતથી હોમધેનુના વાછડાને માર્યું તેથી સંગ્રામમાં તું જ્યારે બણે ભય પામીશ ત્યારે તારા રથનું ચક્ર ખાડામાં પડશે. આ રીતે તેમણે કહ્યું હતું તેથી તે જળવાન બ્રાહ્મણના કહેવાથી હું ભય પામું છું. હે મદ્રરાજ શલ્ય ! બ્રાહ્મણો સુખદુઃખના નિર્મતા કહેવાય છે તેથી મેં તે બ્રાહ્મણને હજાર ગાયો અને છસે જળદ આપ્યા તોપણ તેની પ્રસન્નતાને પામ્યો નહિ. વળી લાંબા દાંતવાળા સાતસો હાથી તથા બણી દાસીઓ અને દાસ મેં તેને અર્પણ કર્યા તોપણ બ્રાહ્મણોમાં મુખ્ય એવા તે મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા નહિ. ઘોળા વાછડાવાળા ચૌદહજાર ગાયો આપી પણ બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ એવા તેમને હું અનુગ્રહ પામ્યો નહિ. ઇચ્છિત પદાર્થોવડે સમૃદ્ધિવાળા ધરને તથા જે કોઈ માંહે ધન છે તે સર્વ એમને સત્કારથી આપવા માંડ્યું ત્યારે તેમણે તે લીધું નહિ અને પ્રયત્નથી પ્રાર્થના કરતા અને અપરાધી એવા મને કહ્યું કે, હે સૂત ! જે મેં કહ્યું તે તેમજ સમ-જવું, અન્યથા થશે નહિ, કારણ કે જોડું વચન પ્રજને નાશ પમાડે છે તેથી હું તે પાપને પામું, માટે ધર્મના રક્ષણ સારું હું જોડું બોલવા ઇચ્છતો નથી. તું બ્રાહ્મણની ગતિને નાશ પમાડ મા. તેં પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું તોપણ માંહે વચન જોડું કરે તેમ નથી માટે પ્રાર્થના કરતો બંધ થા. આ રીતે તિરસ્કાર પમાડેલા એવા મેં સ્નેહથી તને સત્ય કહ્યું છે કે તું નિંદા કરનારો છે માટે હવે મુંગો રહે અને બીજું સાંભળ.

इत्यतस्ते मया प्रोक्तं क्षित्तेनापि सुहृत्तया ।

जानामि त्वं विक्षिपन्तं जीषमास्वोत्तरं शृणु ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि कर्णशल्यसम्वादे गुर्जरभाषायां द्विचत्वारिं-
शोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

અધ્યાય ૪૩ મો. કર્ણ ને શલ્ય વચ્ચે સંવાદ.

સંજય ઉવાચ—તતઃ પુનર્મેહારાજ મદ્રરાજમરિન્દમઃ ।

अभ्यभाषत राधेयः सन्निवायोत्तरं वचः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે મહારાજ ! પછી ફરીને શત્રુને દમનાર એવો રાધાપુત્ર કર્ણ બોલ્યો કે હે શલ્ય ! તું દર્શાત રૂપે મારા પ્રત્યે જે બોલ્યો તેથી યુદ્ધમાં હું ભય પામું તેવો

નથી. જો કે, ઈન્દ્ર સહિત સર્વ દેવતાઓ મારી સાથે યુદ્ધ કરે તોપણ મને ભય નથી, ત્યારે કેશવ ભગવાન સહિત કુતિપુત્ર અર્જુનથી હું ખીલું નહિ એમાં શું ? વાણીવડે કોઈ રીતે પશુ તું મને ખીવરાવવા સમથ નથી. રણભૂમિમાં ખોળને તું ખીવરાવે મને નહિ. હે દુષ્ટ શુદ્ધિવાળા મદ્રક ! તું જે કઠિન વચન મને કહે છે તે નીચ પુરૂષનું બળ છે. વળી મારા ગુણોને કહેવા અશક્ત એવો તું બહુ બોલે છે, પશુ હે મદ્રક ! આ લોકમાં કર્ણુ ભય સારૂ ઉત્પન્ન નથી થયો. હું પરાક્રમ માટે તથા પોતાના યશ માટે ઉત્પન્ન થયેલો છું. હે શલ્ય ! સખા ભાવથી, રનેહથી અને મિત્રભાવથી એમ ત્રણ કારણોથી હાલ તું જીવે છે. હે શલ્ય ! ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનનું અતિ મોટું કાચ કરવાનું છે અને તે મારાપર અવલંબી રહેલું છે તેથી તું જીવે છે. વળી અપ્રિય સહન કરવું, એ રીતે પ્રથમ તેં ઠરાવ પશુ કરાવેલો છે તેથી તું જીવે છે. શલ્ય જેવા હનર વગર હું શત્રુઓને જીતું, પશુ મિત્રનેા દ્રોહ થાય, એ મોટું પાપ છે એમ જાણી તને જવા દેઉં છું.

ઋતે શલ્યસહસ્રેણ વિજયેયમહં પરાન્ ।

મિત્રદ્રોહસ્તુ પાપીયાનિતિ જીવસિ સામ્પ્રતત્ ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि कर्णशल्यसंवादे गुर्जरभाषायां त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

અધ્યાય ૪૪ મો. આરદ્રાદિ દેશની નિંદા.

શલ્ય ઉવાચ—નનુ પ્રલાપાઃ કર્ણૈતેયાન્નવીષીપરાન્પ્રતિ ।

ઋતે કર્ણસહસ્રણ શક્યા જેતુંપરે યુધિ ॥ ૧ ॥

શલ્ય કહે છે—હે કર્ણ ! શત્રુઓ માટે તું જે બોલે છે તે નિરર્થક છે. યુદ્ધમાં હનર કર્ણુ વગર શત્રુઓ જીતી શકાય એમ છે. સંજય કહે છે કે, તે રીતે કઠિન વચન કહેતા અને અપ્રિય જેનું દર્શન છે એવા મદ્રદેશના અધિપતિ શલ્યને તે સમયે ફરીને કર્ણુ બમણા કઠિન વચન કહેવા લાગ્યો. કર્ણુ કહે છે કે હે શલ્ય ! ધૃતરાષ્ટ્રની પાસે કહેવાતું જે મેં સાંભળેલું છે તે હું તને કહું છું તે એકાગ્ર થઇને સાંભળ. ધૃતરાષ્ટ્રના સ્થાનકમાં બાહ્યણો જૂદા પ્રકારવાળા વિચિત્ર દેશોને તથા રાજ્યોના પૂર્વ વૃત્તાંતોને એકવાર કહેતા હતા. તેમાં કોઇ એક વૃદ્ધ શ્રેષ્ઠ બાહ્યણ પૂર્વના વૃત્તાંતવાળી કથા કહેવા લાગ્યો. વાહિક દેશને તથા મદ્રદેશોને અવખોડતાં તે બોલ્યો કે હિમાચળથી, ગંગાનદીથી, સરસ્વતી નદીથી, યમુના નદીથી, અને કુરુક્ષેત્રથી બહારના દેશમાં રહેલા અને ઝેલમ, ખીયા, રવિ, ચિનાબ અને સતલજ, એ પાંચ નદીઓ અને છટ્ટી સિંધુની વચ્ચે રહેલા કેટલાક દેશો છે, તે ધર્મહીન અને અપવિત્ર દેશોને તથા વાહિક દેશોને સારા માથુસે તળવા. હે શલ્ય ! આ ગોવર્ધન નામે એક વડ છે, સુભદ્ર એવું બળર છે અને તે રાજકુળના દારૂપે પ્રસિદ્ધ છે. હું કુમારાવસ્થાથી માંડી યાદ કરું છું અને પૂર્વે હું અતિ ગૂઢ કાર્ય માટે વાહિક દેશમાં રહ્યો પશુ હતો. ત્યાંના સહવાસને લીધે આંતર આચારવિચાર મારા જાણવામાં આવેશે છે; જ્યાં શાકલ નામનું પ્રસિદ્ધ નગર છે, આપગા એવી પ્રસિદ્ધ નદી છે અને જતિકા એવી રીતે પ્રસિદ્ધ જ્યાં વાહિક લોકો રહે છે તે લોકોનું આચરણ અતિ નિંષ છે. તે દેશમાં દુઃશીલ અને શેકેલા જવ તથા ગૌડપાસનું પાન કરનાર અને લસણ સાથે ગોમસિને ખા-

નાર, તેમ પુંડા, માંસ, અને યવનાન્નને ખાનાર લોક રહે છે. તેઓ ગાય છે અને નાચ કર્યા કરે છે. વળી મત્ત, નાગી અને માળા પહેરનારી તથા ચંદનનો લેપ કરનારી, બંધન-રહિત અને ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલનારી ત્યાં સર્વ સ્ત્રીઓ છે. તેઓ ગધેડા અને ઊંટના શબ્દ જવાં જૂદાં જૂદાં પ્રચલિત ગીતાવડે નગરમાં, ધરમાં, ગદમાં અને શહેર બહાર પરસ્પર વિનોદના વચનો બોલ્યા કરે છે. પર્વણીના દિવસોમાં પણ બંધન રહિત મદોન્મત્ત અને નીચ એવી તે સ્ત્રીઓ બીભત્સ એવી એક બીજને ખાજો દે છે અને નાચ્યા કરે છે. મદોન્મત્ત વાહિક દેશની દુષ્ટ સ્ત્રીઓની વચ્ચે પૂર્વે એક કુર્મંગલ દેશમાં વસનારો માણસ પ્રસન્ન હોવાથી આવી રીતે ગાતો હતો કે, શ્વેત વર્ણવાળી અને સૂક્ષ્મ કંબલવસ્ત્રને પહેરનારી સ્ત્રી, જરૂર વાહિક એવો હું તેને કુર્મંગલ દેશમાં યાદ કરતી સુતી હશે, માટે હું શતદ્રુકા નહીને અને સુંદર એવી ધરાવતી નહીને તરીને તે દેશમાં જઈશ. સ્થૂલ શંખવાળી જેના મનસીલ જેવા ઉજ્જવળ કટાક્ષ છે એવી ગૌરવર્ણવાળી, ત્રણ ઊંચા ભાગમાં જેને કાજળ છે એવી, કંબલ અને ચર્મયુક્ત, પ્રિયદર્શનવાળી અને વાચાળ એવી તે સ્ત્રીઓને જોઈશ. મૃદંગ, આનક અને મર્દલના શબ્દ સહિત, અને ગધેડા, ઊંટ અને ખચ્ચર ઉપર બેસી સુખેકરી લાં જઈશું. સુખકારી માર્ગમાં શમી, પીલુ અને કરીર વૃક્ષોનાં વનોમાં દહિંયુક્ત પુડને અને સાથવાના લાડુઓને ખાતાં બળવાન થઈ માર્ગે જનારા ધણી વટેમાર્ગી લોકોનાં વસ્ત્ર હરી લેધ પ્રહાર કરીશું. આવા સ્વભાવવાળા નીચ અને દુરાત્મા એવા વાહિકદેશના પુરૂષ સાથે મુદ્દર્તવાર પણ ચેતનાવાળો કયો માણસ વસે ? આવા વ્યથા આચારવાળા વાહિકદેશના પુરૂષો છે તે તેઓનાં પાપ અને પુણ્યના છઠ્ઠા ભાગને હરનારો તું રાજા છે. આ રીતે કહી ફરીને તે બ્રાહ્મણે અવિનયવાળા વાહિક નરો માટે જે કહ્યું હતું તે પણ સાંભળ. તે દેશમાં નિરંતર કૃષ્ણપક્ષની ચૈદશ્યને દિવસે મોટા એવા શાકલ નગરમાં રાત્રિએ કુંડુભિ વગાડી રાક્ષસી આ રીતે ગાય છે. ક્યારે વૃષભના વધતી પર્વણીને દિવસે ગાવા યોગ્ય એવી ગીતિઓને ગૌડ એવા સુરાસવને પીને તથા બળદના માંસથી તૃપ્ત થએલી અને કુંગળાના ગંડુપયુક્ત એવા ધણી ઘેટા ને વરાહના, કુકડાના, બળદના, ગધેડાના અને ઊંટના માંસને ખાતી એવી હું શશુગરાષ્ટને ગૌરવર્ણવાળી મોટી સ્ત્રીઓ સાથે ગાન કરીશ. મધવડે મત્ત થએલા શાકલપુરના રહેવાસી બાળ અને વૃદ્ધ સહિત જુડું બોલતા એવા પુરૂષો આવી રીતે ગાય છે. જે માણસો ઘેટાના માંસને નથી ખાતા તેઓનો જન્મ બ્યર્થ છે. હે શય્ય ! આ રીતે સમજ કે, તે પુરૂષોમાં ધર્મ કેવી રીતે રહે ? કુરૂઓની સભામાં બીજા બ્રાહ્મણે પણ અમને કહ્યું હતું કે, જે ઠેકાણે પીલુનાં વન છે અને શતદ્રુ-વિપાશા, ઐરાવતી, ચંદ્રભાગા, વિતસ્તા અને છટ્ટી સિંધુનદી છે તે, હિમાચલથી બહાર રહેલા ને જમ્બીથી ધર્મ નષ્ટ થયો છે એવા પ્રસિદ્ધ આરટ દેશમાં સારા માણસે જવું નહિ, કારણ કે, સંસ્કાર-હીન અને અયજ્ઞા એવા દસમ દેશના પુરૂષોનાં અને નષ્ટ જેનો ધર્મ થયો છે એવા વાહિક દેશના પુરૂષોનાં આપેલાં જ્ઞાને દેવતાઓ, પિતૃઓ અને બ્રાહ્મણો સ્વીકારતા નથી. એમ રીતે શ્રુત કહે છે. સત્પુરૂષોની સભામાં વિદ્વાન બ્રાહ્મણે વળી કહ્યું હતું કે, નિર્ભજજ વાહિક દેશના પુરૂષો સાથવા અને મધવડે યુક્ત દૂતરાએ ચાટેલા લાકડાના પાત્રમાં અને મારીના વાસણોમાં જમે છે. ઘેટાના, ઊંટના અને ગધેડાના દૂધને પીએ છે; અને તેઓના દૂધવડે બનાવેલા પદાર્થો ખાય છે. આ રીતે નીચ કર્મ કરનાર પુત્રના સંકરવાળી અને સર્વ અજ્ઞ તથા દૂષને જમનાર આરટ અને વાહિક નામથી પ્રસિદ્ધ જે લોકો છે, તેઓને વિદ્વાન

માણસે તજવા. હે શલ્ય ! કુરુઓની સમામાં બીજા બ્રાહ્મણે પણ કહ્યું હતું તે ફરીને તને કહું છું, સાંભળ. હે શલ્ય ! યુગંધર નામના શહેરમાંથી પાણી પીધને અમ્યુત સ્થળ નામના નગરમાં ભોજન કરીને અને ભૂતિવ્રથ નામના જ્ઞાણપ્રેમી સ્નાન કરી મનુષ્ય કેમ સ્વર્ગમાં જાય ? અર્થાત્ ન જાય. જે દેશમાં ઉપર કહેલી પાંચ નદીઓ પર્વતમાંથી નીકળી વહે છે તે આરદ્ર અને વાહિક એ રીતે પ્રસિદ્ધ દેશ છે, તે દેશમાં આર્ય પુરૂષે બે દિવસ પણ રહેવું નહિ; કારણ કે વિપાશા નદીને કાંઠે વહિ અને હીક એવે નામે બે પિશાચ રહેતા હતા. તેઓનાં જે છોકરાં તે વાહિક છે, એ સૃષ્ટિ પ્રજાપતિની નથી. આ પ્રમાણે હીનયોનિથી ઉત્પન્ન થયેલા તેઓ વિવિધ ધર્મને ફરી રીતે જાણે ? વળી દુષ્ટ ધર્મવાળા, કારસ્કર, માહિષક, કાશિંગ, કેરલ, કકોટક અને વીરક દેશોને પણ સારા પુરૂષે તજવા. આ રીતે તીર્થમાં ફરનારા અને એક રાત ધરમાં રહેનારા બ્રાહ્મણને કાર્ષ્ણ્ય પણ મોટાં સંભિલાં જેવી મેખળાવાળા, રાક્ષસીએ કહ્યું હતું આરદ્રદેશ અને વાહિક દેશનું જલ ખરાય સમજવું કે જ્યાં કાળ જેવા દૂર નીચ બ્રાહ્મણો વસે છે. વળી તે બ્રાહ્મણોના જાણવામાં વેદ યજ્ઞ અને યજ્ઞ છે નહિ. અનીતિવાળી સ્ત્રીઓથી જન્મેલા હોવાથી નીચ એવા તે પુરૂષોના અન્નને દેવતાઓ લેતા નથી. પ્રસ્થ, મદ્ર, ગંધાર, આરદ્ર, વસાતિ, સિંધુ, ખશ અને સૌવીર એ નામથી પ્રખ્યાત દેશના લોકો ધણું કરી અતિ નિંદ્ય છે.

પ્રસ્થલમદ્રગાન્ધારા આરદ્રા નામતઃ સ્થાનઃ ।

વસાતિ સિંધુસૌવીરા इति प्रायोति कुत्सिताः ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि कर्णशल्यसम्वादे गुर्जरभाषायां चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

અધ્યાય ૪૫ મો. કેટલાક દેશોની નિંદા.

कर्ण उवाच—हन्त शल्य विजानीहि हन्त भूये ब्रह्मणि ते ।

उच्यमानं मया सम्यक् त्वमेकाग्रमनाः शृणु ॥ १ ॥

કર્ણ કહે છે—હે શલ્ય ! ફરીને હું તને કહું તે તું એકાગ્ર મને સાંભળ. પૂર્વે કોઈએક બ્રાહ્મણ અમારે ઘેર અતિથિ આવ્યો હતો. તેણે ત્યાંના આચાર બેઠ અપ્રસન્ન થઈ આવું વચન અમને કહ્યું હતું. હું ઘણો વખત એકલો હિમાચલના શિખર ઉપર રહ્યો હતો અને મેં જૂદા જૂદા ધર્મવાળા ઘણા દેશો જોયા છે, એ સર્વ દેશની પ્રજાઓ વેદના પારને પામનારા પુરૂષોએ જે ધર્મ કહ્યો છે તે કોઈ પણ ધર્મથી વિરૂદ્ધ નથી, પણ હે મહારાજ ! પૂર્વે જૂદા જૂદા ધર્મવાળા દેશોપ્રત્યે ફરતો એવો હું વાહિક દેશમાં ગયો ત્યાં આવું સાંભળ્યું કે આ દેશમાં પ્રથમ બ્રાહ્મણ થઈને પછી ક્ષત્રિય થાય છે, પછી વૈશ્ય થાય છે, શૂદ્ર થાય છે અને પછી નાપિત્ર થાય છે, ત્યાર પછી ફરીને બ્રાહ્મણ થાય છે. બ્રાહ્મણ થઈ ત્યાંજ ફરીને દાસ થાય છે. તેમજ એક કુળમાં સેનભેજ કિષ્કિન્દ્રાણા અને ઇન્દ્રા પ્રમાણે આચરણ કરનારા બ્રાહ્મણો થાય છે; તથા ગંધાર, મદ્ર અને વાહિક પુરૂષો અલ્પ ચિત્તવાળા હોય છે. આ રીતે આખી પૃથ્વી પ્રત્યે ફરો મેં વાહિક દેશમાં ધર્મનો સંકર કરનાર વિપરીતપણું સાંભળ્યું છે. હે શલ્ય ! બીજા બ્રાહ્મણે પણ વાહિકાની નિંદા કરી હતી તે ફરીને તને કહું છું. પૂર્વે ચૌર પુરૂષોએ આરદ્ર દેશમાંથી કોઈ એક સતીને હરી આણી.

અધર્મથી તેને ભોગવી ત્યારે તેણે એવો શાપ આપ્યો હતો કે બાલ અને બંધુ વાળી એવી મને તમે અધર્મવડે ભોગવો છો. માટે તમારા કુળની સ્ત્રીઓ વ્યભિચારિણી થશે. હે નરોમાં અધમ પુરૂષો ! આ દોષથી તમે મુક્તશો નહિ. તે માટે તેઓના ભાગને લેનારા બાણેજ હોય છે પણ પુત્રો નથી હોતા. મહાભાગ એવા પંચાલ સહિત કુરુ, ચાલ્ય, મત્સ્ય, નૈમિષ સહિત કોસલ, કાશ્ય પૌંડ્ર, કાલિન્ગ, માગધ, અને ચેદિદેશના પુરૂષો સત્ય ધર્મને જાણે છે. જૂદા જૂદા દેશોમાં વાહિક દેશની નીતિવિના સત્પુરૂષો અને અસત્પુરૂષો છે. વાહિક દેશમાં તો અસત્પુરૂષો જ છે. કુટિલ એવા પચનદ દેશ અને મદ્રદેશ શિવાય મત્સ્ય દેશથી માંડી કુરુ અને પાંચાલ પુરૂષો તથા નૈમિષથી આરંભી વિશિષ્ટ ચેદિદેશના પુરૂષો જૂના ધર્મમાં વર્તે છે. હે રાજન ! ધર્મની કથામાં ફરીને જડી પેટે મુગો રહે, કારણ કે તું તે લોકના પ્રુષ્ઠ અને પાપના છદ્ધા ભાગને હરનારો તેમનો રાજ છે; અથવા તેઓની રક્ષા ન કરવાથી તું પાપને ભોગવનારો છે; કારણ કે પ્રજાની રક્ષા કરનારો રાજ પ્રુષ્ઠ ફળ ભોગવે છે અને તું તો રક્ષા નથી કરતો. તેથી પાપને ભોગવનારો જ છે. પૂર્વે સર્વ દેશોના સત્ય ધર્મની પ્રશંસા થતી હતી, ત્યારે પિતામહ એવા બ્રહ્માએ પાંચનદ દેશના ધર્મને ‘ધિક્ છે’ એમ કહ્યું હતું. સત્યયુગમાં બ્રહ્માએ પણ સંસ્કાર હીન અને અશુભ કર્મ કરનાર એવા દસ દેશના અને વાહિક દેશના ધર્મને નિંદો હતા. વાહિક એવો તું થું બોલે છે ? આ રીતે પાંચનદ દેશના ધર્મને બ્રહ્માએ નિંદો હતા તેમ પોતાના ધર્મવિષે રહેલા વર્ણોમાં પણ બ્રહ્માએ તેઓને વખાણ્યા ન હતા. હે શય ! ફરીને તને કહું તે સાંભળ. પૂર્વે એક તળાવમાં જૂડતા એવો કલ્માપપાદ નામનો રાક્ષસ બોલ્યો હતો કે મિહા એ ક્ષત્રિયોનો મળ છે, અંવત ન કરવું એ બ્રાહ્મણોનો મળ છે, વાહિક પુરૂષો પૃથ્વીનો મળ છે અને મદ્રદેશની સ્ત્રીઓ એ સ્ત્રીઓનો મળ રૂપ છે. જૂડતા એવા એ રાક્ષસને કાઠી કાઢ એક રાજાએ પૂછ્યું હતું અને તેણે કહ્યું હતું, તે હવે સાંભળ. મનુષ્યોના મળ રૂપ મ્લેચ્છ છે. મ્લેચ્છના મળ રૂપ તેજ વેચનારા છે, તેજ વેચનારાના મળ રૂપ પંદ છે; પંદના મળ રૂપ રાજાના પુરોહિત ને યજન કરાવનારા છે અને રાજાના પુરોહિત અને યજન કરાવનારા અને મદ્રકા જે મળ છે, તું જો અમને ન છોડી દે તો તારા મળ રૂપ થાય. વળી આ રીતે સિદ્ધ એવું તે વચનનું ઉત્તર રાક્ષસોએ પીડેલા અને ઝેરવડે દુઃખ પામેલા પુરૂષોમાં રાક્ષસોને નાશ પમાડનારા પુરૂષો ઔષધ રૂપ કહેલા છે. પાંચાલ પુરૂષો વેદના સમૂહને માને છે, કૌરવો ધર્મયુક્ત કર્મને માને છે, મત્સ્ય દેશના નરો સત્યને માને છે અને શરસેન દેશના લોકો યજ્ઞને માને છે. પૂર્વ દેશના પુરૂષો દાસ છે, દક્ષિણ દેશના પુરૂષો ધર્મના દ્રોહી, વાહિક પુરૂષો ચોર છે અને સુરાષ્ટ્ર દેશના પુરૂષો વર્ણસંકર છે. આરદ્ર દેશના પુરૂષોનો, કૃતમ્ભપણું, પરધનનું હરણ, મદ્રપાન, ગુરુ સ્ત્રીનો અપમદ્, વાણીનું પાર્શ્વ ગોવધ, ધરખાર રાત્રિચર્યા અને પારકાના વસ્ત્રોનો ઉપભોગ એ ધર્મ છે, તે તેઓ પ્રત્યે અધર્મ નથી ? માટે પંચનદ દેશના લોકોને ધિકાર છે. ફક્ત ધર્મને પાંચાલ લોકથી માંડી કુરુ, નૈમિષ અને મત્સ્ય દેશના પુરૂષો જાણે છે અને વૃદ્ધ એવા ઉત્તર દેશના પુરૂષો અને મગધ દેશના પુરૂષો શિખવેલા ધર્મને અનુસરે છે. અર્થાત્ આરદ્ર દેશના લોકજાણતા નથી અને બીજાને માનતા નથી. પૂર્વ દિશાનો આશ્રય કરી અગ્નિ બાદિ દેવતાઓ રક્ષા છે. શુભ કર્મવાળા યમરાજ સહિત પિતૃઓએ દક્ષિણ દિશાની રક્ષા કરેલી છે. દેવતાઓને પાળતો એવો બલવાન વરૂણ પ્રતીચી દિશાને બ્રાહ્મણો સહિત ભગવાન એવા સોમ પાળે છે. રાક્ષસ અને પિશાચો પર્વતોમાં ઉત્તમ એવા

હિમાચળને પાળે છે. ગુણકો મંધમાદન પર્વતને પાળે છે. હે મહારાજ ! નિશ્ચલ એવા જનાર્દન વિષ્ણુ સર્વ પ્રાણીઓને પાળે છે. મગધ દેશના પુરૂષો હૃદયના અભિપ્રાયને જાણનારા હોય છે. તે લોકો અને કોસલ દેશના લોકો જોવાવડે જાણનારા છે. કુરૂ અને પંચાલ દેશના લોકો અર્ધ કલામાં જાણી જનારા છે. શાલ્ય દેશના લોકો બધું કલાથી સમજનારા છે. પર્વતવાસી લોકો જે રીતે શિબિલોકો દુઃખે કરી સમજવાય તે રીતે દુઃખસાધ્ય છે. હે રાજન ! યવન લોકો બધું જાણનાર અને વિશેષે કરી શરા છે. ખલેચ્છ લોકો પોતાના ધર્મના સંકેતમાં નિશ્ચયવાળા છે. અને બીજાઓ કહેલા હિતને જાણતા નથી તથા વાહિક અને વાહિક દેશના પુરૂષો હિતને કહેનારા પુરૂષપર ગુસ્સે યાય છે. કોષ્ઠ પશુ મદક પુરૂષો અવળા નથી એમ નથી. હે શલ્ય ! મદક એવો છે માટે ઉત્તર આપવા યોગ્ય નથી. પૃથ્વીમાં સર્વ દેશોના મળ રૂપ મદક છે. જે લોકોનો મધપાન, બાળહત્યા, અને પારકાના ધનનું હરણ, એ ધર્મ છે તેઓ પ્રત્યે શું અધર્મ નથી ? આરટ્ટદેશમાં થએલા પંચનદ લોકોને ધિક્કાર હો. આ રીતે છે માટે મુગો રહે અને પ્રતિકૂળપણું છોડી દે, તેને પ્રથમ હૃદયના શિવાય હું કેશવ ભગવાન અને અર્જુનને હણું તે ઠીક નહિ. શલ્ય કહે છે—હે કર્ણ ! જેઓના તું અધિપતિ છે તે અંગદેશમાં આતુર માણસોના ત્યાગ અને પોતાની સ્ત્રી તથા પુત્રનો વિક્રય થાય છે. પૂર્વે બીજમ પિતામહે રથી અને અતિરથીની સંખ્યા વિશે તને જે કહ્યું હતું તે પોતાના દોષોને જાણી ક્રોધ રહિત થા. ક્રોધ કર માં. હે કર્ણ ! સર્વ ઠેકાણે બ્રાહ્મણો છે, સર્વ ઠેકાણે ક્ષત્રિયો છે, તેમજ વૈશ્ય, શૂદ્ર અને સુંદર વ્રતવાળી સતીઓ છે. દેશ દેશમાં એક બીજને પાળતા પુરૂષોની સાથે ઉપહાસ વડે ક્રીડા કરે છે. સર્વ લોક હમેશાં પારકા નિંદાવિષે નિપુણ હોય છે અને પોતાની નિંદાને જાણતા નથી. સર્વ ઠેકાણે પોતપોતાના ધર્મને અનુસરનારા રાજાઓ છે અને દુટ્ટ મનુષ્યોને દંડે છે તથા સર્વ ઠેકાણે ધાર્મિકો પશુ હોય છે. હે કર્ણ ! દેશની સમાનતાથી સર્વલોક પાપને સેવતા નથી. જેવા પોતપોતાના સ્વભાવવડે મનુષ્યો છે તેવા દેવતાઓ પશુ નથી. સંખ્ય કહે છે કે, તે પછી રાજા દુર્યોધને કર્ણ અને શલ્યને વાર્યા તેમાં રાધાપુત્ર કર્ણને મિત્રાઈના ભાવથી વાર્યો અને શલ્યને હાથ જોડી વાર્યો, ત્યારે હે મારિષ ! દુર્યોધને નિવારેલો એવો કર્ણ પશુ ઉત્તર આપ્યો નહિ, અને શલ્ય પશુ શત્રુઓ સન્મુખ થયો. તે સમયે ફરીને રાધાપુત્ર કર્ણ 'ચાલ' એ રીતે શલ્યને કહેવા લાગ્યો.

તતો નિવારિતઃ કર્ણો ધાર્તરાષ્ટ્રેણ મારિષ ।

કર્ણોપિ નોત્તરં પ્રાહ શલ્યોપ્યભિમુખઃ પરાન્ ॥

તતઃ પ્રહસ્ય રાષ્ટ્રેયઃ પુનર્યાદીત્યનોદયત ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि कर्णशल्यसंवादे गुर्जरभाषायां; पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

અધ્યાય ૪૬ મો. કર્ણુને શલ્યનો સંવાદ.

સંજય ઉવાચ—તતઃ પરાનીકસહં વ્યૂહમપ્રતિમં કૃતં ।

સમીક્ષ્ય કર્ણઃ પાર્થનાં ધૃષ્ટદ્યુમ્નાભિરક્ષિતં ॥૧॥

સંખ્ય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! ત્યારપછી પારકા સૈન્યને સહન કરનાર, બીજા વ્યૂહને

જેની ઉપમા અપાય નહિ એવી રીતે રથેના અને ધૃષ્ટદ્યુમ્ને રક્ષણ કરેલા પાંડવના વ્યૂહને જોઈ, હે ભરતર્ષભ ! મોટા તેજવાળો શત્રુને તપાવનાર, યુદ્ધમાં ચતુર કર્ણ, રથનો શબ્દ, સિંહનાદ તથા વાદિત્રોના શબ્દકરી પૃથ્વીને કંપાવતો હોય તેમ ક્રોધથી કંપતો હોય તેમ પોતાના સૈન્યમાં આવી તેની ઘટતી રીતે સામી વ્યૂહ રચના કરી. ઇંદ્ર જેમ આસુરી સેનાને હણે, તેમજ તેણે જમણી બાજુએ સૈન્યનો ધાણ કાઢવા માંગ્યો. ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે—હે સંજય ! ભીમસેને રક્ષણ કરેલા અને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ને મુખ્ય જેમાં તથા દેવતાઓ પણ જેમને જીતી શકે નહિ એવા મોટા ધનુષવાળા સર્વ પાંડવ સામે રાધાપુત્ર કર્ણ વ્યૂહ રચના કેમ કરી શક્યો ? તે વખતે મારા સૈન્યની બાજુથી રક્ષણ કરનાર તથા તેમની રક્ષા કરનાર કોણ હતા ? અને પોતપોતાના વિભાગ પ્રમાણે ફેરી રીતે ઉભા હતા; તેમ પાંડવોએ પણ મારા પુત્રો સામે કેમ વ્યૂહ રચના કરી ? અત્યંત દારૂણ એવું યુદ્ધ ફેરી રીતે પ્રવર્તમાન થયું તથા કર્ણ, યુધિષ્ઠિર સામે ગયો તે વખતે અર્જુન ક્યાં હતો ? કેમકે પૂર્વે પાંડવવનમાં જે એકલા અર્જુનને સર્વ પ્રાણીઓનો નાશ કર્યો હતો તે અર્જુન પાસે છતાં યુધિષ્ઠિર સામે જવા કોણ સમર્થ થાય ? તથા રાધાપુત્ર કર્ણ વિના જીવિતને ઇચ્છનાર તેની સામે જવા કોણ સમર્થ થાય અને વળી યુદ્ધ પણ ખીણે કોણ કરે ? સંજય કહે છે—હે ધૃહરાષ્ટ્ર ! વ્યૂહની રચના, અને અર્જુન જે રીતે ગયો તથા પોતાના રાજાને વિંટી જે રીતે સંગ્રામ થયો તે સર્વ હું કહું તે તમે સાંભળો. હે રાજન ! શરદાનના પુત્ર કૃપાચાર્ય, વેગવાન ભાગ્ય રાજાઓ તથા સાત્વત કૃતવર્મા દક્ષિણ પક્ષનો આશ્રય કરી ઉભેલા હતા. તેમના વિપક્ષમાં નિર્મળ સંગ ધારણ કરેલા ધૌરેસ્વારો સહિત શત્રુનિ તથા મહારથી ઉલ્લેક તમારા સૈન્યનું રક્ષણ કરતા હતા. શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને મારવા ઇચ્છતા યુદ્ધમાં ચતુર સંશયક નામના ગણ ભય રહિત કંધારના રાજાઓ, પિશાચની પેઠે દુઃખે કરી જોઈ શકાય નહીં તથા જીતી શકાય નહીં એવા તીક નામના જંતુ સમુદાય જેવા તમારા પુત્રો સહિત પાર્વતીય રાજાઓ ડાખી બાજુ, સંગ્રામમાંથી પાછા ફરે નહિં એવા ચોરીશ હજાર રથોની રક્ષા કરતા હતા. સંગ્રામમાં મહાબળવાન કેશવ ભગવાન તથા અર્જુનને યુદ્ધ કરવા બોલાવતા એવા અશ્વ, પાયદળ તથા રથ સહિત કાંભોજ, યવન તથા શક, સપ્તપુત્ર કર્ણની આગ્રાથી તેમનું રક્ષણ કરતા હતા. સેનાના મુખના મધ્યમાં વિચિત્ર પ્રકારનું કવચ, બાજુમધે તથા માળા પહેરેલો, શસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓમાં ઐષ, શરવીર કર્ણ, રક્ષણ કરતા સનજ થયેલા પુત્રો સહિત સેનાનું આકર્ષણ તથા સેનામુખનું પાલન કરતો શોભતો હતો. સૂર્ય તથા આમિ જેવી કાંતિવાળો, પિંગલ નેત્રવાળો, ત્રિય છે દર્શન જેનું એવો મોટો હારતના રકંધ ઉપર બેઠેલો મહાબાહુ દુઃશાસન સૈન્ય સહિત વ્યૂહના પૃષ્ઠ ભાગમાં શોભતો હતો. હે મહારાજ ! વિચિત્ર પ્રકારનાં છે અસ્ત્ર તથા કવચ જેમનાં એવા બાઇઓએ ચોતરફથી રક્ષણ કરેલો દુર્યોધન-રાજા, એકલા મળેલા મદ્ર તથા કેકયોએ કરી દેવતાઓએ કરી ઇન્દ્ર શોભે તેમ શોભતો હતો. અશ્વાત્થામા તથા કૌરવોમાં અત્યંત શરવીર એવા મહારથિઓ અને શરવીર મેએજો સહિત નિરંતર મદોન્મત હસ્તિઓ, વરસતા મેયની પેઠે તે રથસૈન્યની પાછળ જતા હતા. તે વખતે ધૌરેસ્વાર સહિત હસ્તિઓ ખજ પતાકા તથા પ્રજ્વલિત આયુધે કરી જેમ દુમવાન પર્વતો શોભે તેમ તેઓ શોભતા હતા. પટ્ટા તથા ખડગ ધારણ કરનારા, સંગ્રામમાંથી પાછા ન ફરે એવાં પાયદળ તથા હારિતઓના પાદરક્ષક અને હજારો શરવીર ત્યાં

ઉભા હતા. શત્રુઓને ભય આપનાર વિદ્વાન નાયકે રચેલા અત્યંત શક્તિશાળી ધોડેસ્વાર, રથ તથા હસ્તિઓએ કરી નૃત્ય કરતો હોય એવો દેવાસુર સેનાની ઉપમા આપવા લાયક બાઈરપત્ય નામનો વ્યૂહ તેમણે રચ્યો હતો. તે વ્યૂહના પક્ષ તથા વિપક્ષમાંથી યુદ્ધને ઇચ્છતા એવા શરવીર અને હસ્તિ, અશ્વ, રથ તથા માતંગ, વર્ષાઋતુમાં જેમ મેષ પડે તેમ પડતા હતા. યુધિષ્ઠિર રાજા સેનાના મુખવિષે ઉભેલા કણ્ઠને જોઈ શત્રુને કણ્ઠનાર તથા એક વીર એવા બળવાન અર્જુનને કહેવા લાગ્યા કે હે અર્જુન ! શત્રુના સૈન્યને શોકાવનાર તથા પ્રપક્ષે કરી યુક્ત એવા કણ્ઠે રચેલા મોટા વ્યૂહને જો. શત્રુના મોટા બળને જોઈ આપણને જે રીતે તે પરાભવ ન કરે તે રીતે રચના કર. યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી હાથ જોડી અર્જુનને તેમને કહ્યું કે હે નૃપ ! જે રીતે આપ કહો છો તે રીતે સૌ થશે અન્યથા થશે નહિ. હે ભારત ! પ્રધાનનો જે વધ તેજ એનો વિનાશ, એવું હું કરીશ. અર્જુનનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિર તેને કહેવા લાગ્યા કે રાધાપુત્ર કણ્ઠ સાથે તું, દુર્યોધન સાથે બીમસેન, વૃષસેન સાથે નકુલ, શકુનિ સાથે સહદેવ, દુઃશાસન સાથે ચત્રાનિક હાર્દિક્ય સાથે શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ, દ્રોણપુત્ર સાથે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન યુદ્ધ કરે અને હું પોતે કૃપાચાર્ય સાથે યુદ્ધ કરીશ. બાકી રહેલા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો સાથે શિખંડિ સહિત દ્રૌપદીના પુત્રો યુદ્ધ કરશે. એ રીતે આપણા મુખ્ય યોદ્ધાઓ દુર્યોધન શત્રુઓને હણા. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! ધર્મરાજનાં એવાં વચન સાંભળી ‘હીક તેમ કરીશ’ એમ કહી પોતાના સૈન્યને આગ્રા કરી અર્જુન સેનાના મુખ આગળ ગયો. પૂર્વે બ્રાહ્મણ તથા ચંદ્રશ્વ વિશ્વનો નેતા એવો અમ્હિ પોતાના આત્માનો ચાર અશ્વ રૂપ વ્યૂહ કરી અર્જુનના રથને વહન કરે છે, પ્રથમ ઉપન થએલા તે અશ્વને દેવ તથા બ્રાહ્મણો જાણે છે, તેમજ તે ધોડા જોડેલા રથ, પૂર્વે બ્રહ્મા, શિવ, ઇન્દ્ર તથા વરુણને કેમકરી વહન કરતો હતો, તે આદિ રથમાં બેસી કેશવ તથા અર્જુન ફરે છે. હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! અતિ અદ્ભુત છે દર્શન જેનું એવા તે રથને જોઈ શલ્યરાજા યુદ્ધમાં દુર્યોધન એવા અધિરથ પુત્ર કણ્ઠને વળી ફરીને કહેવા લાગ્યો કે—હે કણ્ઠ ! કર્મના વિપાકની પેઠે સર્વ સૈન્યથી પણ દુઃખે કરી વારી શકાય નહીં અને કૃષ્ણ છે સારથિ જેના એવો શ્વેત અશ્વવાળો તે આ રથ આગ્યો અને તું જેને પૂછતો હતો તે કુતિપુત્ર અર્જુન પણ શત્રુને હણતો આ તારી સામે આગ્યો, કેમકે જેવો મેળનો શબ્દ હોય તેવો ભયંકર મોટો શબ્દ સંભળાય છે. ઉડતી રજ આકાશને મલિન કરે છે, તેમજ હે કણ્ઠ ! ચક્રના પાટાથી પીડાતી પૃથ્વી કંપાયમાન થાય છે, મહાત્મા વાસુદેવ તથા અર્જુન આજ તને મારશે, એમાં સંશય નહીં. તારી સેનાને ચોતરફથી મહા વાયુ વાય છે. માંસ લક્ષી અનેક પ્રાણીઓ પોકારે છે. મૃગો ભયંકર શબ્દ કરે છે. હે કણ્ઠ ! મહા ધોર, ભયને આપનાર, તથા ર્વા ઉર્મા કરનાર મેષ જેવા સૂર્યને વિંટી ઉભેલા કેતુઓ દેખાય છે તેમ નાના પ્રકારના મૃગનાં યૂથ તથા બળવાન મદોન્મત સિંહ ચોતરફથી સૂર્યને જીતે છે તે તું જો. એકલા મળેલા ભયંકર એવા હજારો કેકય તથા ગૃધ્રપક્ષિઓ એક ખીખ સામે બોલે છે તેમને જો. હે કણ્ઠ ! તારા મોટા રથમાં રસેલા શ્રેષ્ઠ ચાપર બળે છે, રથ ઉપરનો ધ્વજ કંપે છે, આકાશમાં રહેલા ગરુડપક્ષિની પેઠે કુદતા જેવા લાયક કંપતા આપણા આ અશ્વને જો. હે કણ્ઠ ! આવાં નિમિત્ત જોતા જરૂર સેંકડો તથા હજારો રાજાઓ નાથ પામી પૃથ્વીનો આશ્રય કરી તેમાં શયન કરશે. હે રાધેય ! ર્વા ઉર્મા કરનાર ભયંકર શબ્દોનો, આનંદ નામના વાદનો તથા મૃદંગોનો ભયંકર શબ્દ ચોતરફથી સંભળાય છે, મહાત્મા પુરુષોના

વિવિધ પ્રકારના બાણ તથા પ્રત્યંચાના શબ્દ, તેમજ મનુષ્ય, હસ્તિઓના વિવિધ પ્રકારના શબ્દને સાંભળ. હે કર્ણ ! સોનારૂપાનાં વરક ચઢાવેલાં વસ્ત્રોના રંગારાએ નિર્માણ કરેલા નાના પ્રકારના છે વર્ણ જેમના, વાયુએ કંપાવેલા સુવર્ણના વર્ક, તારા તથા ચંદ્રના ચિન્હવાળા ધુધરીથી શોભતા પતાકાઓ મેઘવેષે વિજળીઓ શોભે તેમ અર્જુનના રથ પર શોભે છે. હે કર્ણ ! વાયુએ પ્રેરણા કરેલા ધ્વજ, દેવતાઓના વિમાનમાં શોભે તેવા ખણખણાટ કરતા અર્જુનના રથવેષે શોભે છે. પતાકા સહિત આ રથો મહાત્મા પાંચાલોના, પરાજય પામેલો નહીં તથા હનુમાન છે ધ્વજમાં જેની એવા રથ તેને-અથ પમાડવા કુતિપુત્ર અર્જુનને લઈ આવે છે. જેના ધ્વજમવેષે ચોતરફથી જેવાલાયક દ્રેષિયોના પાપને વધારનાર ભયંકર વાનર દેખાય છે. તેમજ હે કર્ણ ! બુદ્ધિમાન કૃષ્ણનું આ ચક્ર, ગદા, શાંગધનુષ તથા શંખ દેખાય છે, શ્રીકૃષ્ણનો કૌસ્તુભમણિ અલંકાર શોભે છે. શાંગધનુષ તથા ગદા છે હાથમાં જેના એવા અતિ પરાક્રમી વાસુદેવ ભગવાન વાયુ જેવા વેગવાળા શ્વેત અશ્વોને વહન કરતા આપણી સમીપ આવે છે. અર્જુને ખેલેલું ગાંડિવ ધનુષ શબ્દ કરે છે, અને હસ્ત લાગવીથી તેણે મૂકેલા આ તીક્ષ્ણ બાણ આપણને હણે છે. હે રાજન ! સંગ્રામમાંથી પલાયન ન કરતા શરવીરોનાં વિશાળ લાંબાં તથા તાત્ર જેવાં છે તેત્ર જેમાં એનાં પૂર્ણચંદ્ર સમાન મુખવાળાં મસ્તકોએ કરી રણભૂમિ વ્યાપ્ત થાય છે સુંદર ભોજન જેવો છે આકાર જેમનો, પવિત્ર ગંધથી લેપન કરેલા ઉગ્રામેલા આયુધવાળા શરવીરોના હાથ તેના બાણથી રણભૂમિમાં પડે છે. નાશ પામ્યાં છે તેત્ર તથા જિજ્ઞાસુ જેમનાં એવા સ્વાર સહિત તેણે પાડેલા તથા પાડવા મારેલા ઘોડાઓ ક્ષીણ ચક્ર પૃથ્વીપર ચલન કરે છે. પર્વતના શિખર જેવાં છે રૂપ જેમનાં એવા અર્જુને છિન્નભિન્ન કરેલા હસ્તિઓ જેમ પર્વતો નાસે તેમ નાસે છે. હણાયા છે નર તથા ભેમનાર જેમના એવા ગંધર્વનગર સમાન રથો સ્વર્ગ-વાસીઓના પવિત્ર વિમાનોની પેઠે નીચે પડે છે. નાના પ્રકારનાં હનરો મૂર્ખનાં યુધ્ધને જેમ કેસરી સિંહ આકુલ કરે તેમ અર્જુને અલંકાર આકુલ કરેલા આપણા સૈન્યને જો. સામે દોઢા આવતા આ શરવીર પાડેલા સામે હણાતા એવા તમારી તરફના રાજાઓ હસ્તિ, અશ્વ, રથ તથા પામદળોને જો. વાદળથી જેમ સૂર્ય ઢંકાઈ જાય તેમ બાણથી ઢંકાએલો અર્જુન દેખાતો નથી પણ એના સુંદર ધ્વજનો અગ્રભાગ દૂરથી સામે જ દેખાય છે અને પ્રત્યંચાનો શબ્દ સંભળાય છે. હે કર્ણ ! શ્વેત અશ્વવાળા, કૃષ્ણ છે સારથિ જેના સંગ્રામમાં શત્રુઓને હણતા શરવીર અર્જુનને હમણાં તું દેખીશ. હે કર્ણ ! પુરૂષમાં સિંહ રૂપ, લાલ નેત્રવાળા, શત્રુને તપાવનાર, એકરથમાં બેઠેલા વાસુદેવ તથા અર્જુનને હમણાં તું જોઈશ. શ્રીકૃષ્ણ જેના સારથિ અને ગાંડિવ જેનું ધનુષ છે, એવા અર્જુનને તું હણીશ તો અમારો રાજ ચક્રશ. સંશ્લેષકગણે સંગ્રામ વારતે બોલાવેલો તેથી તેમનીજ સન્મુખ પ્રાપ્ત થએલો બળવાન અર્જુન, એજ દ્રેષિયોનો નાશ કરે છે. એ રીતે બોલતા મદ્રદેશના અધિપતિ શત્રુને અતિ ક્રોધથી કણે કણે કે, હે શત્રુ ! કુદ્ધ થએલા સંશ્લેષકોએ ચોતરફથી વિરેલો અર્જુન, મેઘથી સૂર્ય ઢંકાય તેમ બાણથી ઢંકાવાને લીધે દેખાતો નથી. યુદ્ધથી જેનો અંત છે એવા અર્જુન રૂપી સાગરમાં ડૂબેલા કર્ણનાં એવા વચન સાંભળી શત્રુ તેને કહેવા લાગ્યો કે-જળે કરી વરૂને કાણુ હણે, કાણથી અગ્નિને કાણુ નાશ કરે, વાયુને કાણુ રોકે, તથા મહા સમુદ્રનું કાણુ પાન કરી શકે ? મારે અર્જુન સાથે સંગ્રામમાં વિગ્રહ કરવો તે હું મુસ્કેલ માનું છું. યુદ્ધમાં ઇન્દ્ર સહિત દેવ તથા અસુરો પણ એને

જીતવા સમર્થ થઇ શકે તેમ નથી. વાણીથી ગમે તેમ કહી તું પરિતાપ લે છે પણ યુદ્ધ કરી તેને જીતવા તારાથી સમર્થ થવાશે નહિ, કોઈ બીજો મનોરથ કર. એ હાથેકરી જે પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરે, કોધાયમાન થઇ જે પ્રાંતને બાળે અને જે સ્વર્ગમાંથી દેવતાઓને પાડે, તે સંગ્રામમાં અર્જુનને જીતે. તેમજ બીજા મેરૂ પર્વતની પેઠે ઉભેલા, શોભતા, અતિઉત્કૃષ્ટ કર્મ કરનાર કુતિપુત્ર મહાબાહુ ચરતીર બીમસેનને હારતો જો. કોધયુક્ત નિરંતર સજ્જ થએલો ધણી કાળ સુધી કરેલા વૈરને યાદ કરતો જ્યને ઇચ્છતો પરાક્રમી બીમસેન યુદ્ધવિષે ઉભેલો છે. શત્રુઓથી પરાભવ પામનાર નહિ અનેપરપુર જેતા એવા ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરને જો. પુરૂષમાં સિંહ રૂપ અશ્વિનીકુમાર જેવા યુદ્ધમાં દુર્જય એ ભાઇયો આ નકુલ તથા સહદેવ સંગ્રામવિષે ઉભા છે તે જો. યુદ્ધમાં અર્જુન જેવા, યુદ્ધની કામનાવાળા પાંચ પર્વતની પેઠે ઉભેલા આ પાંચ દ્રૌપદીના પુત્ર, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન છે મુખ્ય જેમાં એવા સમૃદ્ધ સસથી જય પામનાર અસંત પરાક્રમી આ દુપદપુત્ર સંગ્રામમાં શોભે છે. ઇન્દ્રની પેઠે અસલ, યાદવોમાં શ્રેષ્ઠ, યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતો કુદ્ધ થએલા કાળ સરખો આ સાત્યકિ આપણી સામે આવે છે તે જો. પુરૂષમાં સિંહ રૂપ એવા તે બેડ જથ્થો એ રીતે પરસ્પર સંવાદ કરે છે એટલામાં તે બેઉ સેના ગંગા તથા યમુનાની પેઠે ભેટાભેટ થઇ ગઈ.

इति संबन्धतोरेव तयोः पुरुषसिंहयोः ।

તે સેને સમસજ્જેત ગંગાયમુનાવદ્મૃગે ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि कर्णशूलसम्वादे गुर्जरभाषायां षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

અધ્યાય ૪૭ મો. સંકુલ યુદ્ધ.

घृतराष्ट्र उवाच—तथा व्यूढेऽवनीकेषु संसंकेषु च संजय ।

સંજ્ઞાસકાનકથં પાર્થોગતઃ કર્ણઃ પાંડવાન ॥ ૧ ॥

ઘૃતરાષ્ટ્ર કહે છે—હે સંજય ! બૂહરચના કરી ઉભેલાં સૈન્ય પરસ્પર મળી ગયા પછી અર્જુન સંજ્ઞાસક તરફ કેમ ગયો અને કહ્યું, પાંડવો સામે કેમ ગયો તે તું કુશલ છે વારતે વિસ્તારથી મને કહે, કારણ કે સંગ્રામમાં ચરવીરોનાં પરાક્રમ સાંભળતાં હું તમ થતો નથી. સંજય કહે છે—હે ઘૃતરાષ્ટ્ર ! સામે ઉભેલાં, શત્રુનાં મોટાં સૈન્યો તિરસ્કાર કરી તમારા પુત્રના ખરાય વિચારને લીધે અર્જુને પોતાના સૈન્યની બૂહરચના કરી તે સમયે, ઘોડે-સ્વાર, હસ્તિ, પાયઠળ તથા રથેકરી સંકુલ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન છે મુખ્ય જેમાં એવું બૂહરચના કરેલું મોટું સૈન્ય શોભતું હતું. પક્ષી સમ વર્ણવાળા છે અથ જોના, અન્ન તથા સૂર્યસમ કાંતિ-વાળો ધનુષ ધારણ કરેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન શરીરવાન કાળ શોભે તેમ શોભતો હતો. પૃથત્વગોત્રમાં ઉત્પન્ન થએલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને દિવ્ય કવચ તથા આયુધ ધારણ કરેલા સિંહ સરખા પરાક્રમવાળા યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતા, પ્રહોસ છે શરીર જેનાં એવા દ્રૌપદીના પુત્ર પાછળ ચાલનાર સહિત તારાગણ જેમ અન્દ્રની રક્ષા કરે તેમ તેની રક્ષા કરતા હતા. ભાર પછી સૈન્યો બૂહરચના કરીને ઉભાં. તે સમયે, સંગ્રામમાં સજ્જાકાને બેઠું કુદ્ધ થએલો અર્જુન, ગાંડિવ નામનું પોતાનું ધનુષ ખેંચી તેમની સામે દોડ્યો. જય માટે કરેલો છે સંકલ્પ જેમણે એવા તેના વધને ઇચ્છતા સંજ્ઞાસક શ્રુતયુભય મૂંઝી અર્જુન સામે દોડ્યા. નર તથા અથના ઓધે કરી બાસ અને મત્ત

એવા નાગ તથા રથેહરી આકુલ, પાયદળ તથા શરવીરોના ઓષવાળું સંશયકોનું સૈન્ય તેજ વખતે અર્જુનને પીડવા લાગ્યું. અર્જુનનો તેમની સાથે અતિ ભયંકર સંગ્રામ થયો, જેવો નિવાતકવચ સાથે આગળ થયો હતો. અર્જુન રથ, અથ, ખજ, હસ્તિ, સંગ્રામમાં ઉભેલા પાયદળ, ધનુષ, ખડગ ચક્ર, પરશુ, આયુધ સહિત હિમામેલા બાહુ, વિવિધ પ્રકારના આયુધ તથા શત્રુઓનાં હજારો મસ્તક કાપી નાંખ્યાં. પાતાળના તલ જેવા તે સૈન્ય રૂપી મોટા આવર્તમાં હૂમેલા રથને માની સંશયકો પશુ શબ્દ કરવા લાગ્યા. અર્જુન પશુ શત્રુઓને હણી કુંડ થએલા રૂઢ જેમ પશુને હણે તેમ હિતર, દક્ષિણ તથા પાછળથી તેમને હણવા લાગ્યો. હે મારિષ ! તે વખતે ચેદિ, પંચાલ તથા સુંજયોનો તમારા તરફનાઓ સાથે અસંત દારૂણ એવો સંગ્રામ થયો. કૃપાચાર્ય, કૃતવર્મા, તથા સુગન્ધપુત્ર શકુનિ રથ-સૈન્યને પ્રહાર કરનાર પ્રસન્ન છે સેના જેમની એવા સન્ન થએલા તમારી તરફના યુદ્ધ-દુર્ભેદ યોદ્ધાઓ, કોસલ, કાશ્ય, મત્સ્ય, કાર્પ, કેકય, તથા શરવીરોમાં શ્રેષ્ઠ શરસેનો સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. એ રીતે ક્ષત્રિય, વૈશ્ય તથા શૂદ્રમાં શરવીર એવા તેમનું દેહપાપ તથા પ્રાણનો નાશ કરે એવું સ્વર્ગ તથા યજ્ઞને વધારનાર મોટું ધર્મયુદ્ધ ચાલ્યું. હે ભરત-પંથ ! તે સમયે કુરુકુળમાં અસંત શરવીર યોદ્ધાઓ તથા મદદેશના મહારથિઓ રક્ષણ કરેલા ભાઇઓ સહિત કુરુકુળમાં શરવીર દુર્યોધન રાજા, પાંડવ, પંચાલ, ચેદિ તથા સાલ્વાકિ સાથે યુદ્ધ કરતા અને વળી કર્ણનું રક્ષણ કરતા હતા. કર્ણ પશુ, તીક્ષ્ણ બાણેહરી પાંડવની મોટી સેનાને હણી શ્રેષ્ઠ રથિઓને મર્દન કરી યુધિષ્ઠિરને પીડતો હતો. એ રીતે કર્ણ, વજ્ર, આયુધ, દેહ તથા પ્રાણ વગરના હજારો શત્રુઓને સ્વર્ગમાં મોકલી પોતાના સૈન્યને હર્ષ પમાડતો હતો. હે મારિષ ! એ રીતે ગન્ધ, વાજિ તથા નરનો છે ક્ષય જેમાં એવા કૌરવ તથા સુંજયોનો દેવાસુર સંગ્રામ જેવો ભયંકર સંગ્રામ થવા માંડ્યો.

પર્વ મારિષ સંગ્રામે નરવાજિગજક્ષયઃ ।

કુરુળાં સૃજ્યાનાં ચ દેવાસુર સમે ભવત્ ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि संकुल युद्धे गुर्जरभाषायां सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

અધ્યાય ૪૮ મો. સંકુલ યુદ્ધ—(આલુ).

धृतराष्ट्र उवाच—यत्त अविश्यपार्थानां सैन्यं कुर्वन् जनक्षयं ।

कर्णो राजानमभ्येत्य तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ૧ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે—હે સંજય ! પાંડવના સૈન્યમાં પ્રવેશ કરી, રાજા પાસે જઈ કર્ણ મનુષ્યોનો ક્ષય કરવા લાગ્યો, તે સમયે પાંડવ તરફના કયા શરવીરોએ તેને વારી રાખ્યો. સંજય કહે છે કે હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! અનેક મને પીડિત કરી અધિરથ પુત્ર કર્ણ, યુધિષ્ઠિરને પીડતો હતો. ધૃષ્ટદ્યુમ્ન છે મુખ્ય જેમાં એવા યુદ્ધ કરવા ઉભેલા પાંડવોને જોઇ, સૂર્યપુત્ર કર્ણ, તરતજ શત્રુને આકર્ષણ કરનારા પંચાલો સામે દોડ્યો. ઉતાવળથી સામે દોડી આવતા તેને જોઇ, જ્યેષ્ઠીય પાંચાલો હંસો જેમ મહા સમુદ્ર તરફ જાય તેમ તે મહાત્મા સામે જવા લાગ્યા. તે વેળાએ બેઉ બાણથી હૃદયને આનંદ આપનાર હજારો શંખનો શબ્દ, દારૂણ એવો ભેરીનો શબ્દ, હસ્તિ, અથ તથા રથનો શબ્દ, તેમજ દારૂણ એવા શરવી-

રાને સિહનાદ થતો હતો. નાના પ્રધારના બાણ પશુ પડતા હતા. પર્વત, દ્રુમ, તથા અર્જુ-
વ સહિત પૃથ્વી, વાયુ અને અંશુદ સહિત આકાશ, સૂર્ય, ચંદ્ર, મહ તથા નક્ષત્ર સહિત સ્વર્ગ એ
બધાં વિધૂણિત થઇ જતાં હતાં. પ્રાણીઓ પશુ તે શબ્દને ભૂત છે એમ જાણી વિરમય પામવા
લાગ્યાં. જે થોડા પ્રાણીવાળાં પ્રાણીઓ હતાં તે તો એ શબ્દ સાંભળી મરણને પ્રાપ્ત થયાં.
તે સમયે અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલો કર્ણ, અત્રને તૈયાર કરી ઈન્દ્ર જેમ આસુરી સેનાને
હણે તેમ પાંડવની સેનાને હણવા લાગ્યો. એ રીતે બાણને મૂકતા કર્ણે, પાંડવ સૈન્યમાં
પ્રવેશ કરી અત્યંત શ્રેષ્ઠ એવા સત્યોતેર પ્રભદ્રકાને હણી, સુંદર પુંખવાળા બીજ પચ્ચીશ
બાણે કરી પચ્ચીસ પંચાલોને મારી શરવીર એવો રથમાં શ્રેષ્ઠ સુવર્ણના પુંખવાળા પર
કાયાને વિદારણ કરનાર નારાય નામના બાણે કરી સેંકડો તથા હજારો યોદ્ધાઓને હણવા લાગ્યો.
હે મહારાજ ! તે રીતે સંગ્રામમાં પરાક્રમ કરતા તેને પંચાલોના રથ સમુદાયે ઘેરી લીધો.
હે ભારત ! શ્રેષ્ઠ એવા સર્પપુત્ર કર્ણે દુઃસહ એવા પાંચ બાણ સાંધી બાનુદેવ, ચિત્રસેન,
સેનાધિંદુ, તપન, તથા શરસેન નામના પાંચ પંચાલોને સંગ્રામમાં હણ્યા. કર્ણે બાણેએ
કરી શરવીર પંચાલોને હણવા માંડ્યા તે સમયે પંચાલોના મહાસંગ્રામમાં મોટા હાહાકાર
થવા લાગ્યો. હે મહારાજ ! વળી પંચાલોમાંના દસ રથોએએ કર્ણને ઘેરી લીધો તે સમે
તેમને પશુ તેજ વખતે બાણેએ કરી કર્ણે હણ્યા. હે મારિય ! દુઃખે કરી ક્રોધથી છતી
શકાય નહીં એવા કર્ણના પુત્ર સુષેણ તથા સત્યસેન નામના તેના ચક્રરક્ષક, પ્રાણુતો ત્યાગ
કરી સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. વૃષસેન નામનો મહારથ પોતે પાછળથી તેની રક્ષા
કરતો હતો. ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, સાત્યકિ, દ્રૌપદીના પુત્રો, બીમસેન, જનમેજય, શિષ્યંડી, અત્રંત
શરવીર પ્રભદ્રકા, યોદ્ધા, કેકય, પંચાલ, નકુલ, સહદેવ, તથા મત્સ્ય, એટલા હણવાને ઇચ્છતા
પાંડવ તરફના મહારથિ યોદ્ધાઓ, પ્રહાર કરનાર રાધાપુત્ર કર્ણે ઉપર વર્ષાઋતુમાં જેમ મેષ
પર્વત ઉપર વર્ષાદ નાખે તેમ વિવિધ પ્રધારનાં શસ્ત્ર તથા બાણ ધારાઓનો વર્ષાદ કરવા
લાગ્યા. હે રાજન ! તે સમયે પિતાના રક્ષણને ઇચ્છતા પ્રહાર કરનાર કર્ણે પુત્રો તથા
તમારી તરફના બીજ શરવીરો પાંડવ તરફના તે શરવીરોને વારતા હતા. તે વેળાએ સુષેણ
નામનો કર્ણપુત્ર, ભદ્ર બાણે કરી બીમસેનનું ધનુષ કાપી બીજને સાત બાણથી હૃદયમાં તેને
વિંધી ગર્જના કરવા લાગ્યો. અયંકર પરાક્રમવાળા બીમસેને પશુ, અત્યંત દદ એવું બીજું
ધનુષ લેઇ તેને સળંગ કરી સુષેણનું ધનુષ કાપી જાણે નુલ કરતો હોય તેમ બીજ દશ
બાણે કરી ક્રોધથી એને વિંધી તીક્ષ્ણ એવા તોતેર બાણથી કર્ણને વિંધી બીજ દશ બાણથી
અથ, સારથિ, આયુધ તથા ધ્વજ સહિત બાનુસેન નામના કર્ણપુત્રને તેના સંગ્રામિઓ જોતાં
મારી નાખ્યો. તે સમયે ક્ષુરપ્ર નામના બાણથી કપાયલું ચંદ્ર જેવું તેનું મુખ, નાળથી બ્રષ્ટ
થએલા કમળની પેઠે સુંદર છે દર્શન જેનું એનું દેખાતું હતું. એ રીતે કર્ણના પુત્રને હણી
બીમસેને તમારી તરફનાઓને પીડિત કરી કૃપાચાર્ય તથા હાદિકંચના ધનુષ કાપી તેમને પશુ
દુઃખી કર્યાં. ત્રણ બાણથી દુઃશાસનને તથા લોહમય છ બાણથી શકુનિને વિંધી ઉલૂક
તથા પતવિને વિરથ કરી સુષેણને ‘અરે તું હણાયો છે’ એમ કહી બાણ માર્યો. બીમ-
સેનના બાણને કાપી કર્ણે ત્રણ બાણથી એને વિંધ્યો. તે સમયે વળી બીમસેને પાયેલો
એવો બીજો બાણ બધ સુષેણ ઉપર નાખ્યો. તેને પશુ કર્ણે કાપી નાખ્યો. પુત્રના રક્ષ-
ણને ઇચ્છતા કર્ણે ક્રૂર એવા તોતેર બાણે કરી બીમસેનને મારવાની ઇચ્છાથી ખૂબ વિંધ્યો.
સુષેણે ભાર સહન કરે એનું ઉત્તમ ધનુષ બધ પાંચ બાણે કરી તરત નકુલને એ બાહુ તજી

વશસ્થલમાં વિધ્યો. બળવાન એવા નકુલે પણ ભાર સહન કરનાર દહ એવા વીશ આણેકરી તેને વિધી સાને ભય ઉત્પન્ન થાય, તે રીતે સિંહનાદ કર્યો. હે મહારાજ ! મહારથિ સુપેણે પણ દસ આણુથી તેને વિધી હુરમ્ નામના આણુથી જલદી એનું ધનુષ કાપી નાખ્યું. તે સમયે ક્રોધથી મૂઝિત થયેલા નકુલે બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી સંગ્રામના મધ્યમાં નવ આણેકરી સુપેણને વારી રાખ્યો. શરવીરને હણનાર નકુલે હેરાજન ! આણેકરી દિશાઓને ઢાંચી દેઇ એના સારથિને હણી તેમજ ત્રણ આણુથી સુપેણને વિધી બીજા ભલ્લ નામના ત્રણ આણેકરી એના અત્યંત દહ એવા ધનુષના ત્રણ કડકા કરી નાખ્યા. ક્રોધથી મૂઝિત એવા સુપેણે પણ બીજું ધનુષ લેઈ સાઠ આણુથી નકુલને વિધી, સાતથી સહદેવને વિધ્યો. પરસ્પરના વધવાસ્તે આણેકરીને હણતા મેઢે તરફના ચોદાઓનું દેવાસુર સંગ્રામ જેવું અત્યંત ભયંકર યુદ્ધ થયું. સાત્યકિએ ત્રણ આણેકરી વૃષસેનના સારથિને હણી ભલ્લ નામના આણુથી ધનુષ કાપી સાત આણુથી ચોદાઓને મારી, એક આણે જ્વળને મંથન કરી બીજા ત્રણ આણેકરી હૃદયમાં તેને વિધ્યો. પોતાના રથવિષે ઝ્ઞાનિ યુક્ત થઇ પડી ગયેલો મુહૂર્તમાત્ર પછી તે પાછો ઉભો થઇ સાત્યકિને મારવાની ઇચ્છાથી હાથમાં ખડ્ગ તથા ઢાલ લઇ તેની સામે ધસ્યો. સામે આવતા વૃષસેનના ખડ્ગ તથા ઢાલને સાત્યકિએ વારાહકર્ણ નામે દશ આણેકરી પાડી નાખ્યાં. તે સમયે દુઃશાસન, આયુધ તથા રથ વગરનો તેને જોઈ પોતાના રથમાં બેસાડી દુઃખથી આતુર એવા તેને રણભૂમિમાંથી બહાર લેઇ ગયો. હે વિશાંપતે ! મહારથી વૃષસેન બીજા રથમાં બેસી તોતેર આણે દ્રૌપદીના પુત્રોને, પાંચે કરી સાત્યકિને, ચોસઠી ભીમસેનને, પાંચથી સહદેવને, ત્રીસથી નકુલને, સાતે શતાનિકને, દશથી શિખંડિને તથા સો આણુથી ધર્મરાજને વિધી, મોટા ધનુષવાળો તે કર્ણપુત્ર જ્યને ઇચ્છતા અત્યંત શરવીર પાંડવ તરફના બીજા ચોદાઓને પીડવા લાગ્યો. યુદ્ધમાં ક્રોધથી સહન થઇ શકે નહિ એવો તે કર્ણના ધૃષ્ટભાગની રક્ષા કરવા લાગ્યો. શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સાત્યકિએ લોહમય નગ નવ આણે દુઃશાસનને સારથિ, રથ તથા અશ્વ વગરનો કરી બીજા ત્રણ આણુ તેના લલાટમાં માર્યાં. દુઃશાસન પણ વિધિથી રચેલા બીજા રથમાં બેસી કર્ણના સૈન્યપ્રત્યે આવી ફરી પાંડવો સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. ધૃષ્ટદ્યુમ્ને દશથી, દ્રૌપદીના પુત્રોએ તેરથી, સાત્યકિએ સાતથી, ભીમસેને ચોસઠીથી, સહદેવે સાતે નકુલે ત્રીશે શતાનિકે સાતે શિખંડિએ દશે તથા શરવીર એવા ધર્મરાજએ સો આણેકરી કર્ણને વિધ્યો. તે સમયે હે રાજેન્દ્ર ! એટલા એ અને અત્યંત શરવીર જ્યને ઇચ્છનાર પાંડવ તરફના બીજા ચોદાઓ પણ મોટા ધનુષવાળા સૂતપુત્ર કર્ણને પીડવા લાગ્યા. રથમાં બેસી વિચરતા શત્રુને દમન કરનાર શરવીર સૂતપુત્ર કર્ણે દશ દશ આણેકરી તે સર્વને વિધ્યા. હે મહાભાગ ! તે સમયે મહાત્મા કર્ણનું અત્તરવીર્ષ તથા લાઘવ અમે જોયું, તે આશ્ચર્યકારક હતું. તે વખતે કર્ણને આજુ ગ્રહણ કરતાં, સાંધતાં તથા ક્રોધથી મૂકતાં અમે જોતા ન હતા. પણ કેવળ તેના આણુથી હણાયલા શત્રુનેજ જોતા હતા. કર્ણના નાખેલા તીક્ષ્ણ આણેકરી સ્વર્ગ, આકાશ, પૃથ્વી તથા દિશાઓ પૂરાઈ જતી હતી, તે સ્થાનકમાંનું લાલ વાદળથી વીંટાયલા આકારવાળું આકાશ પણ શોભતું હતું. ધનુષ છે હાથમાં જેના એવો પ્રતાપવાન રાધાપુત્ર કર્ણ, જણે નૃત્ય કરતો હોય નહિ તેની પેઠે જે પોતાને વિધતા હતા તેમને ત્રણગણા આણેકરી વિધતો હતો. વળી કર્ણ હજાર આણુથી એ સર્વને વિધી ગર્જના કરી લાગ્યો. તે વખતે અશ્વ, સારથિ તથા રથસહિત તેના આણુથી ઢંકાઇ ગયેલા તે,

તેને અવકાશ આપવા લાગ્યા. તે સમે શત્રુને આકર્ષણ કરનાર રાધાપુત્ર કર્ણુ બાણના વ-
ર્ષાદથી મોટા ધનુષવાળા તેમને મંથન કરી કોષથી બાધ કરી શકાય નહિ એવા હસ્તિસૈન્ય
પ્રત્યે તીક્ષ્ણ બાણોએ સંગ્રામમાંથી પાછા હઠે નહિ એવા ચેદિઓના ત્રણસો રથોએને હણી
યુધિષ્ઠિર સામે જવા લાગ્યો. હે રાજન ! તે સમયે પાંડવ તથા સાત્યકિ સહિત શિખંડિ
રાધાપુત્ર કર્ણુથી રાજની રક્ષા કરવા વાસ્તે ચોતરફથી તેને વીંટી લેતા હતા. તેમજ મોટા
ધનુષવાળા સાવધાન થયેલા તમારી તરફના સર્વ શસ્ત્રીર, સંગ્રામમાં દુઃખેકરી કોષથી
વારી શકાય નહિ એવા કર્ણુની ચોતરફથી રક્ષા કરતા હતા. હે વિશ્વાપતે ! તે વેળાએ
ગર્જના કરતા શસ્ત્રીરોના સિંહનાદ તથા નાના પ્રકારનાં વાજિત્રોના શબ્દ થતા હતા. પછી
યુધિષ્ઠિર છે મુખ્ય જેમાં એવા પાંડવ અને કર્ણુ છે મુખ્ય જેમાં એવા બન્ને હોરવ પાંડવ
બચરહિત થઈ પરસ્પર એક બીજની સામે થવા લાગ્યા.

સતતઃ પુનઃ સમાજગુરુમીતાઃ કુરુપાંડવાઃ ।

યુધિષ્ઠિરમુખાઃ પાર્થ સૂતપુત્રમુખા વયં ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां अष्टचत्वारिं-
शोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

અધ્યાય ૪૮ મો. કર્ણુ ને યુધિષ્ઠિર.

સંજય ઉવાચ—विदार्य कर्णस्तासेनां युधिष्ठिरमथाब्रवत् ।

रथहस्त्यश्वपात्नीनां सहस्रैः परिचारितः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! રથ, હસ્તિ, અશ્વ તથા હજારો પાયદળથી વિંટાયેલો
કર્ણુ, તે સેનાને વિહારણુ કરી યુધિષ્ઠિર સામે દોડ્યો તે વેળાએ શત્રુઓએ નાખેલા નાના
પ્રકારના હજારો આયુધને કાપી, સેંકડો બાણથી બચરહિત થઈ શત્રુઓને પણ વિંધી સૂત-
પુત્રે એમના મસ્તક, બાહુ તથા સાથળ કાપી નાખ્યા. એ રીતે તેણે હણેલા રણભૂમિમાં
પડતા તેમજ ધવાયેલા બીજા સંગ્રામમાંથી ભાગવા લાગ્યા. વળી સાત્યકિએ પ્રેરેલા પાય-
દળ એવા દ્રાવિડ તથા નિષાદ રાજ્યો, સંગ્રામમાં કર્ણુને મારવાની ઇચ્છાથી તેની સામે
દોડ્યા. કર્ણુના બાણે કરી બાહુ તથા સંગ્રામમાં પહેરવાની ટોપી વગરના થયેલા, નાશ
પામેલા તે, ભાગનું વન જેમ પડે તેમ એકજ વખતે યુદ્ધ ભૂમિમાં પડ્યા. એ રીતે સંગ્રા-
મમાં કર્ણુ હણેલા હજારો યોદ્ધાઓ યથે કરી દિશાઓને પૂરતા પૃથ્વીપર પડ્યા, તે સમયે
સંગ્રામમાં કોધાયમાન થયેલા કાળની પેઠે વિચરતા સૂર્યપુત્ર કર્ણુને મંત્ર તથા આપધ
જેમ વ્યાધિને ઈંધે તેમ પાંડવ અને પંચાલોએ ઈંધ્યો. કર્ણુ, તેમને મદદ કરી, મંત્ર
આપધિ તથા ક્રિયા વગરનો અતિ ઉદ્બળુ વ્યાધિ જેમ જોર કરે તેમ જોરથી યુધિષ્ઠિર
સામે દોડ્યો. તે સમયે રાજના રક્ષણને ઇચ્છતા પાંડવ, પંચાલ તથા કંકેયોએ ઈંધેલો તે,
મૃત્યુ જેમ બ્રહ્મવેતાઓને અતિક્રમણુ કરી શકે નહિ તેમ તેમને અતિક્રમણુ કરી શક્યો
નહિ. તે વેળાએ કોષથી અત્યંત લાલ છે નેત્ર જેનાં એવા યુધિષ્ઠિર રાજ શત્રુના શસ્ત્રીરને
હણનાર પોતા તરફના યોદ્ધાઓએ નિવારણુ કરેલા અને પાસે ઉભેલા કર્ણુપ્રત્યે કહેવા
લાગ્યા કે, હે કર્ણુ ! હે વૃથા દષ્ટિવાળા ! હે સૂતપુત્ર ! મારાં વચન સાંભળ. સંગ્રામવિષે

તું નિરંતર વેગવાન અર્જુન સાથે સ્પર્ધા કરે છે, તેમજ દુર્યોધનના પક્ષમાં રહી હમેશ અમને આધ કરે છે માટે જે તારું યગ, પરાક્રમ તથા પાંડવપર જે દ્રોષ હોય તે અહું મોટાં પૌરૂષોના આશ્રય કરી આજ દેખાડ. આજ મોટા સંગ્રામમાં તારી યુદ્ધ કરવાની શક્તિને હું દૂર કરીશ. હે મહારાજ ! એમ કહી પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરે સુવર્ણના પુંખવાળા લોહમય દશ બાણે કરી કર્ણને વિધ્યો. હે ભારત ! મોટા ધનુષવાળા શત્રુને હમન કરનાર સૂતપુત્ર કર્ણે પશુ હસતો હોય નહિં તેની પેઠે વત્સહંત નાખના બાણે કરી યુધિષ્ઠિરને વિધ્યા. હે મારિય ! સૂતપુત્ર કર્ણે વિધેલા યુધિષ્ઠિર તેનો તિરસ્કાર કરી હૃતદ્રવ્યે કરી જેમ અગ્નિ પ્રભવશિત થાય તેમ ક્રોધથી જ્વાલાયમાન થયા. તે વેળાએ ક્રોધની જ્વાળાએ વ્યાસ એવો રાજાનો દેહ, સર્વે બ્રહ્માડને બાળવા ઇચ્છતા પ્રલય સમયના અગ્નિના બીજ દેહ સરખો દેખાતો હતો. યુધિષ્ઠિર રાજાએ સુવર્ણથી શોભતું મોટું ધનુષ સજ્જ કરી તે પ્રત્યે પરંતને પશુ વિદારણ કરે એવો તીક્ષ્ણ યમદંડ એવો મોટો ઉત્કૃષ્ટ બાણ સાંધી સૂતપુત્ર કર્ણને મારવાની ઇચ્છાથી તેની ઉપર નાખ્યો. એ રીતે વેગવાન રાજાએ મૂંઝેલો વજ્ર એવો શબ્દ કરતો તે બાણ, મહારથી કર્ણના ડાબા પડખામાં આરી વાગ્યો. તે મહારથી પોડિત થયેલો વિખરાઇ ગયું છે શરીર જેનું એવો મહાબાહુ કર્ણ, મૂર્ચ્છિત થઇ ધનુષનો ત્યાગ કરી પ્રાણ રહિતની પેઠે તરત બેભાન થઇ રથમાં પડ્યો. શલ્યની સન્નિપત્તિ તે મૂર્છામાં પડી થયો. તો પશુ રાજાએ અર્જુનના હિતની ઇચ્છાએ ફરીથી તેની ઉપર બા કયો નહિ. અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા કર્ણને જોઇ વિવર્ણ થઇ ગયાં છે મુખ જેનાં એવું દુર્યોધનનું મોટું સૈન્ય હાહાકાર કરવા લાગ્યું. હે મહારાજ ! રાજાનું પરાક્રમ જોઇ પાંડવની સેનામાં સિંહનાદ, ક્રીડા તથા કિલકિલ શબ્દ થવા લાગ્યા. મોટા પરાક્રમવાળા રાધાપુત્ર કર્ણે, થોડા વખતમાં સંઘા પામી રાજાનો નાશ કરવાનો મનમાં વિચાર કરી, સુવર્ણથી શોભતું જ્ય અપનાર મોટું ધનુષ લેઇ ધણી બળવાળા તીક્ષ્ણ બાણ પાંડુ-પુત્ર યુધિષ્ઠિર ઉપર નાખ્યા. તે સમયે સંગ્રામમાં ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરના રથની પાસે બેઠે બાણ ચંદ્રમાની બે પડખે જેમ બે પુનર્વસુ નક્ષત્ર શોભે તેમ થોડાઓ શોભતા હતા. મહાત્મા રાજાના ચક્રરક્ષક તથા અત્યંત શરવીર પાંચાલ, ચંદ્રદેવ અને દંડધારને કુર નામના બે બાણેકરી કર્ણે હણ્યા. ફરીથી યુધિષ્ઠિરે પશુ ત્રીશ બાણથી કર્ણને વિધી, સુપેણ તથા સત્યસેનને ત્રણ ત્રણ બાણે કરી હણ્યા. વળી નેત્રુંથી શલ્યને, તોતેરથી કર્ણને વિધી તેનું રક્ષણ કરનાર સુપેણ તથા સત્યસેનને ત્રણ ત્રણ બાણે કરી વિધ્યા. તે જોઈ અધિરથપુત્ર કર્ણે હાસ્ય કરી ધનુષને હલાવી બલ્લનામના બાણથી રાજાને બેઠી બીજ સાંઠ બાણે વિધી મોટો શબ્દ કયો. એટલામાં તેને સહન ન કરી શક્તા પાંડવ તરફના અત્યંત શરવીર થોડાઓ, યુધિષ્ઠિરના રક્ષણવાસ્તે કર્ણ સામે દોડી બાણેકરી તેને પીડવા લાગ્યા. તેમજ શરવીર સાલ્વકિ, ચેકિતાન, યુયુત્સુ, પાંડ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિખાંડિ, દ્રૌપદીના પુત્રો, પ્રહલદેહ, નકુલ તથા સહદેવ, બીમસેન, શિશુપાળનો પુત્ર, કાર્ણ, બાહી રહેલા મત્સ્ય, કેકય, કાથી તથા કૌસલ એટલા તે, વસુષેજુને મારવા લાગ્યા. પાંચાલ એવો જનમેજય, વારાહકર્ણ, નારાય, નાલીક, વત્સહંત, વિપાહ, કુરુપ્ર અને ચટકામુખ નામના તીક્ષ્ણ બાણ તથા ઉગ્ર એવાં નાના પ્રકારનાં બીજ શ્વઓએ કરી કર્ણને વિધી રથ, હસ્તિ, અશ્વ તથા ધોડેસ્વાર સહિત તેને મારવાની ઇચ્છાથી ચોતરફથી ઘેરી વળ્યા. એ રીતે ઐષ્ઠ પાંડવોએ ચોતરફથી ઘેરાયેલા કર્ણે બ્રહ્માસ સાધ્યું, તેના બાણોએ દિશાઓ પૂરાઈ ગઇ. તે વખતે બાણરૂપી મોટી

જ્વાલાવાળો, વીર્યરૂપી છે ઉષ્મા જેની એવો સંગ્રામમાં વિચરતો કર્ણરૂપ અગ્નિ પાંડવરૂપી વનને બાળવા લાગ્યો. પછી મોટું છે ધનુષ તથા મન જેનું એવા કર્ણે મોટાં અસ્ત્ર સાંધી તથા હાસ્ય કરી યુધિષ્ઠિરનું ધનુષ કાપી, વળી નિમિષ માત્રમાં નત છે પર્વ જેનાં એવા નેત્રું બાણ સાંધી યુધિષ્ઠિરરાજનું કવચ બેઘું. સુવર્ણથી શોભતું અને રત્નથી વિચિત્ર પ્રકારનું તે, વિઘ્નસહિત સર્વના કિરણોથી મળેલું વાયુએ હલેલ વાદળ હોય તેમ શોભતું હતું. વળી યુધિષ્ઠિરના અંગમાંથી બ્રહ્મ થએલું વિચિત્ર પ્રકારનાં રત્નેકરી અલંકૃત તે કવચ રાતે વાદળવગરનું આકાશ શોભે તેમ શોભતું હતું. કર્ણના બાણથી કપાયું છે કવચ જેનું એવા રૂધિરથી બ્યાસ યુધિષ્ઠિરે લોહમય શક્તિ અધિરથપુત્ર કર્ણઉપર નાખી. આકાશને પ્રભવલિત કરતી તે શક્તિને સાત બાણે કરી કર્ણે કાપો નાખી. એ રીતે મોટા ધનુષવાળા બાણોએ કરી કપાયેલી તે પૃથ્વીપર પડતી હતી એટલામાં યુધિષ્ઠિરે કર્ણના બે બાહુ, લલાટ તથા હૃદયમાં ચાર ભાલાનો પ્રહાર કરી હર્ષથી મોટો શબ્દ કર્યો. શરીરમાં બ્યાસ થયું છે રૂધિર જેને એવા સર્પની પેઠે શ્વાસોચ્છ્વાસ મૂકતા કોવાયમાન કર્ણે, બહુનામના બાણથી યુધિષ્ઠિરનો ધ્વજ કાપી ત્રણ બાણથી તેમને વીંધી, બે ભાથા કાપી રથના તિલતિલ જ્વડા કડકા કરી નાખ્યા. કાળા છે વાળ જેમના એવા દાંતસરખા વર્ણવાળા ઘોડાઓ યુધિષ્ઠિરને વહન કરતા હતા. ઘોડા બોડેલા રથમાં બેસી કર્ણની સામે ઉભા રહેવાને અસમર્થ બેઠ-યુક્ત છે મન જેનું અને હજારો છે પાર્શ્વવર્તી તથા સારથિ જેમના એવા યુધિષ્ઠિર ત્યાંથી જવા લાગ્યા. રાંબાપુત્ર કર્ણે તેમની સામે દોડી, વજ્ર, છત્ર, અંકુશ, મત્સ્ય, ધ્વજ, કૂંભ તથા અશ્વગદ્ધિક લક્ષણે કરી યુક્ત અને સ્વેત પોતાના હાથથી આત્માને પવિત્ર કરવા સાડે પાંડુનંદન યુધિષ્ઠિરને ખભે રૂપશં કરી બલાત્કારથી તેમને પકડી લેવાની ઇચ્છા કરી. એટલામાં કુતિના વાક્યનું સ્મરણ થયું. શલ્યે તેને કહ્યું કે હે કર્ણ ! ઉત્તમ એવા રાજાને તું પકડ માં, કેમકે પકડાતાં વાંત તે, તને હણી મને પણ ભરમ કરી નાખશે. હે રાજા ! તે સમયે પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરને જાણે નિંદો હોય નહિ તેમ હાસ્ય કરી સર્વપુત્ર કર્ણ બોલ્યો કે-હે યુધિષ્ઠિર ! પ્રસિદ્ધ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ ક્ષત્રધર્મમાં રહેલો તું ભય પામી પ્રાણુના રક્ષણવાસ્તે કેમ સંગ્રામનો ત્યાગ કરે છે ? તું વેદાધ્યયન તથા મનના કર્મરૂપ બ્રાહ્મણના બળવિષે બેઠાયેલો છે પણ ક્ષત્રધર્મમાં કુશલ નથી. હે કુતિપુત્ર ! તું યુદ્ધ કર માં અને શરતીરો સામે આવ પણ માં; તેમ શરતીરોપ્રત્યે અપ્રિય વચન પણ બોલ માં. મહા સંગ્રામમાં જ માં, તેમજ હે મારિય ! બીજા સામે બોલવું પણ મારા સરખા સાથે સંગ્રામમાં બાપણ કરવું નહિ કારણકે, યુદ્ધમાં મારા જેવા સાથે બાપણ કરીશ તો આપત તથા બીજા પણ રાજાને પ્રાપ્ત થઈશ. હે કુતિના પુત્ર ! જ્યાં કેશવ તથા અર્જુન છે ત્યાં જા. હે રાજા ! સંગ્રામમાં ક્યારે પણ કર્ણ તને મારનાર નથી એમ કહી યુધિષ્ઠિરને ડોડા દેધ મહા બળવાન કર્ણ, ઈન્દ્ર જેમ આસુરી સેનાને હણે તેમ પાંડવની સેનાને હણવા લાગ્યો. હે રાજા ! તે વખતે યુધિષ્ઠિર રાજા લજ્જતા હોય તેમ સંગ્રામમાંથી બહાર નિકળવા લાગ્યા. કોઈ દિવસ સંગ્રામમાંથી ખસે નહિ એવા રાજાને એ રીતે જતા બેઠ ચેદિ, પાંડવ, પંચાલ, મહારથી સાત્યકિ, શરતીર એવા દ્રૌપદીના પુત્ર, તથા પાંડુપુત્ર નકુલ અને સહદેવ, એ સર્વ તેમની પાછળ જવા લાગ્યા. એવી રીતે વિમુખ થયેલા યુધિષ્ઠિરના સૈન્યને બેઠ અત્યંત પ્રસન્ન થયેલો શરતીર કર્ણ, કૌરવ સહિત, તેમની પાછળ જવા લાગ્યો, તે વેળાએ કૌરવના સૈન્યમાં બેરી, શંખ, મૃદંગ તથા ધનુષનો શબ્દ અને શરતીરોના સિંહનાદ થવા

લાગ્યા. હે કૌરવ ! હે મહારાજ ! ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર પણ રથમાં બેસી દાનશીલ એવા કર્ણનું પરાક્રમ તથા તેણે નાશ પમાડેલા પોતાના સૈન્યને જોઇ પોતા તરફના યોદ્ધાઓ પ્રત્યે ક્રોધથી આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, શું બેઠા છો ? આમને મારો. રાજની આગા સંભળી પાંડવોમાંના બીમસેન છે મુખ્ય જેમાં એવા સર્વ મહારથિઓ તમારા પુત્રો સામે દોડ્યા. તે સમયે હે ભારત ! રથ, હસ્તિ અશ્વ, પાયદળ, શસ્ત્ર તથા યોદ્ધાઓનો તે તે ઠેકાણેથી બચાવ શબ્દ થતો હતો. અનેક બાયાઓથી ‘ પ્રહાર કરો, સન્મુખ દોડો, ’ એ રીતે બોલતા શરવીર યોદ્ધાઓ તે મહા સંગ્રામમાં એક બીજાને હજુવા લાગ્યા. એ રીતે પરસ્પર હજુતા ઔઠ પુરૂષોના નાખેલા બાણની વૃષ્ટિએ કરી આકાશમાં અબઝાયા જેવી જાયા થઇ ગઇ. ત્રાસ પામ્યા છે પતાકા, ધ્વજ, છત્ર, અશ્વ, સારથિ તથા આયુધ જેમનાં એવા અંગ તથા અવયવ રહિત ક્ષીણ થએલા રાજાઓ પૃથ્વી ઉપર પડતા હતા. પર્વતોના અગ્રભાગમાંથી પડતા શિખરોની પેઠે અને વજ્રથી બેદાયલા પર્વતોની પેઠે હજુ-યલા ભાવત સહિત હસ્તિઓ રણભૂમિપર પડતા હતા. છિન્નભિન્ન તથા અવળાં થઇ ગયાં છે વસ્ત્ર, અલંકાર તથા ભૂષણ જેમનાં, સ્વાર સહિત હજુયા છે શરવીર જેમના એવા હજારો ધોડાઓ તથા કપાઇ ગયાં છે આયુધ જેમનાં એવા રથિઓએ હજુલા વિરથ એવા હજારો પાયદળના સંઘ તે મોટા યુદ્ધવિષે પડતા હતા. તે વેળાએ વિશાળ અને દીર્ઘ તથા તામ્ર જેવાં છે નેત્ર જેમાં એવાં કમળ તથા ચંદ્ર સમાન મુખવાળાં શરવીરોનાં મસ્તકોએ ફરી ચોતરફથી રણભૂમિ ઢંકાઈ ગઇ હતી. તે સમયે રણભૂમિમાં જેવો શબ્દ થતો હતો તેવોજ આકાશમાં પણ વિમાનાઈ અપ્સરાના સંઘોએ કરેલો ગીત તથા વાદિ-ત્રોનો શબ્દ થતો હતો. શરવીરોએ હજુલા સન્મુખ આવી હજુાયેલા સેંકડો તથા હજારો શરવીરોને અપ્સરાઓના ગણ વિમાનમાં બેસાડી બેસાડી સ્વર્ગમાં લઇ જતા હતા. તે મોટું આશ્ચર્ય પ્રત્યક્ષ જોઈ અચંત પ્રસન્ન છે મન જેમનું એવા શરવીર, સ્વર્ગને પામવાની ઇચ્છાથી એક બીજાને પરસ્પર હજુતા હતા. સંગ્રામમાં રથિઓ રથિઓ સાથે, પાયદળ પાયદળ સાથે, હસ્તિઓ હસ્તિઓ સાથે અને ધોડાઓ ધોડાઓ સાથે વિચિત્ર પ્રકારનું યુદ્ધ કરતા હતા. હસ્તિ, અશ્વ તથા નરનો છે ક્ષય જેમાં એવા સંગ્રામમાં સૈન્યની રજ ઉડવાથી પોતાના પોતાનાઓને અને પારકા પારકાઓને હજુતા હતા, તે વેળાએ ક્યાકબિ, દંતાદંતિ, નખાનાખ તથા દેહપાપ અને પ્રાણને નાશ કરે એવું સુષ્ટિયુદ્ધ પણ થતું હતું. નર, અશ્વ તથા હસ્તિના દેહમાંથી પડેલા ઝિંધિરની મનુષ્યના દેહને વહન કરનારી મહા બચાવક, માંસરૂપી છે ગારો જેમાં, બીરૂ પુરૂષને બચ આપનારી રક્તની નદી પ્રવર્તમાન થઈ હતી. કેટલાક જયને ઇચ્છનારા પુરૂષ તે નદીના અપાર એવા પારને પામતા હતા અને હે ભરતર્ષભ ! કેટલાક તો જાંચી જગાએ ફૂદી કેટલેક ઠેકાણે માંહી ફૂંપી પાછા નીકળી તેને તરી જતા હતા. વળી ઝિંધિરથી લોપાઇ ગયેલા અંગવાળા, અને લાલ થઈ ગયાં છે કવચ, આયુધ તથા વસ્ત્ર જેમનાં એવા કેટલાક તે નદીમાં સ્નાન તથા પાન કરતા આનિ પામતા હતા. તેમજ બહુધા હજુવા માંડેલા તથા હજુાયલા રથ, અશ્વ, નર, હસ્તિ, આયુધ, આભરણ, વસ્ત્ર, કવચ, તે સ્થાનકની પૃથ્વી, આકાશ તથા દિશાઓ એ સર્વને લાલ વર્ણવાળાં અમે જોતા હતા. હે ભારત ! ગતિ કરતા તે ઝિંધિરનો શબ્દ, ગંધ સ્પર્શ ને રસ એવા રૂપે કરી સૈન્યને ખેદ ઉત્પન્ન કરતો હતો. એ રીતે હજુાયલા સૈન્યને જોઇ બીમસેન તથા સાત્યકિ છે મુખ્ય જેમાં એવા પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ વળી

તમારા પુત્રના સૈન્ય સામે દોડ્યા. તે સમયે હે રાજન ! સામે આવતા તે યોદ્ધાઓના સહન થઇ શકે નહિ એવા વેગને જોઇ વિખરાઇ ગયેલા નર, અશ્વ, રથ, અને હસ્તિએ કરી સંકુલ તથા નાશ પામ્યાં છે કવચ આયુધ અને ધનુષ જેમનાં એવું વિમુખ થએલું પાંડવોએ ચોતરફથી પીડા પમાડેલું તમારા પુત્રોનું મોઢું સૈન્ય, અરણ્યમાં સિંહે પીડિત કરેલું હસ્તિ વૃંદ ભાગે તેમ ભાગવા લાગ્યું.

વ્યગ્રવક્તાવકં સૈન્યં લોહ્યમાનં સમેતતઃ ।

સિંહાદિતમિવારણ્યે યથા ગજકુલં તથા ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां ऊनपचाशतमोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

અધ્યાય ૫૦ મો. બીમે કર્ણુને મૂર્ચ્છિત કર્યો.

संजय उवाच—तानभिद्रवतो दृष्ट्वा पांडवास्तावकं बलं ।

दुर्योधनो महाराज वारयामास सर्वशः ॥१॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે ભરતર્ષભ ! તમારા સૈન્ય સામે આવતા પાંડવોને જોઇ દુર્યોધને ચોતરફથી તેમને વારી રાખી સૈન્ય તથા યોદ્ધાઓને ઉભા રાખ્યા. તોપણ તેઓ પાછા ફર્યા નહિ. તે સમયે પક્ષ, પ્રપક્ષ તથા સુખલાપુત્ર શકુનિ અને શસ્ત્ર સહિત ખીબા કારવ, સંગ્રામમાં બીમસેન સામે દોડ્યા. કર્ણુ પણ દોડ્યા જતા રાજ સહિત ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને જોઇ શલ્યને કહ્યું કે બીમસેનના રથ તરફ ચાલ. કર્ણુનાં વચન સાંભળી મદ્રદેશના અધિપતિ શલ્યે હંસ જેવા વર્ણુવાળા ઉત્તમ યોદ્ધાઓને ન્યાં બીમસેન હતો ત્યાં હાક્યા. હે મહારાજ ! સંગ્રામમાં શોભતા શલ્યે પ્રેરણા કરેલા અશ્વ, બીમસેનના રથ પ્રત્યે પહોંચ્યા. હે ભરતર્ષભ ! સામે આવતા કર્ણુને જોઇ ક્રોધયુક્ત બીમસેને કર્ણુનો નાશ કરવાની મતિ કરી. શરવીર સાત્યકિ તથા પાર્ષત એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને કહ્યું કે હે પાર્ષત ! કોઈ રીતે મારા જેતાં મોટા સંશયથી મુક્ત થએલા મહાત્મા યુધિષ્ઠિર રાજની તમે રક્ષા કરો, કેમકે દુર્યોધનનું પ્રિય કરવા સારુ દુર્યોધિવાળા રાધાપુત્ર કર્ણુ, મેં આગળ કરેલા રાજના સર્વ પરિકર જનને હણ્યા છે, માટે સંગ્રામમાં આજ અત્યંત દુઃખના અંતને હું પામીશ અથવા તે મને મારશે, એ હું સત્ય કહું છું. તમારે શિર રાખેલા રાજના રક્ષણ માટે તમે સર્વ, સંતાપ રહિત થઇ યત્ન કરજો. એમ કહી મહાબાહુ બીમસેન, મોટો સિંહનાદ કરી સર્વ દિશાઓને શબ્દાયમાન કરતો અધિરથ પુત્ર કર્ણુ સામે ગયો. યુદ્ધથી આનંદ આપનાર બીમસેનને જોઇ સમર્થ એવા મદ્રદેશના અધિપતિ શલ્યે સૂતપુત્ર કર્ણુને કહ્યું કે, હે કર્ણુ ! ધણી કાલથી એકલા થયેલા ક્રોધને તારાપર જરૂર કરીને ચૂકવાની કામનાવાળા અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલા મહાબાહુ પાંડુપુત્ર બીમસેનને જો. હે કર્ણુ ! અભિમન્યુ તથા રાક્ષસ ઘટોતકચ હજુથો તે વેળાએ પણ આવું રૂપ પૂર્વે મેં જોયું ન હતું. પ્રલય સમયના અગ્નિ જેવું રૂપ ધારણ કરનાર ક્રોધથી સમસ્ત ત્રૈલોક્યને નિવારણ કરવામાં સમર્થ થઇ શકે એવો એ સમર્થ છે. સંજય કહે છે—હે નૃપ ! મદ્રદેશના અધિપતિ શલ્યે રાધાપુત્ર કર્ણુને આમ કહ્યું તેટલામાં ક્રોધિકરી પ્રદીપ્ત બીમસેન સર્થપુત્ર કર્ણુ સામે આવી ઉભો રહ્યો. તે સમયે યુદ્ધમાં આનંદ પામનાર સામે આવી ઉભેલા બીમસેનને જોઇ રાધાપુત્ર કર્ણુ હસતો હોય

નહિ તેની પેઠે શલ્યને કહેવા લાગ્યો કે હે મદ્રદેશના રાજા ! હે સમર્થ ! બીમસેન માટે જે વચન આજ તેં મને કહ્યું તે સત્ય છે, એમાં સંશય નથી. હું સર્વ રીતે એના પરાક્રમને બાંધું છું. શરવીર, ક્રોધી, શરીરવિષે અપેક્ષારહિત, પ્રાણ તથા બળેકરી અધિક એવા વિરાટ નગરમાં અઘાતવાસ વસતા એણે દ્રૌપદીના પ્રિયવાસ્તે કેવળ પોતાના બાહુના આશ્રયથી ગૃહભાવનો આશ્રય કરી ગણસહિત કીચકને કચરી નાંખ્યો હતો. ક્રોધથી મૂર્ચ્છિત, ઉગામેલા ઢંડવાળો કાળજેવા સંગ્રામના મસ્તકાવષે સન્નદ થએલો સામે આવેલા કાળસાથે પણ યુદ્ધ કરવા જાય એમાં સંશય નહિ, તથાપિ મારે તો ધણા કાળથી આ મનોરથ અભિલષિત છે જે કાં તો અર્જુનને સંગ્રામમાં હું મારૂં અથવા કાંતો મને તે મારે. બીમસેનના સમાગમથી તેને હું હણું વા વિરથ કરું તે જોઈ અર્જુન મારી સામે આવે તો મારૂં સાડું થાય. એ વિષે જે યોગ્ય તું માનતો હોય તે જલદી કર. ધણા તેજવાળા રાધાપુત્ર કર્ણનાં એવાં વચન સાંભળી શલ્યે કહ્યું કે—હે મહાબાહો ! મહા બળવાન બીમસેન સામે જઈ તેને પરાભવ પમાડી પછી તું અર્જુનને મેળવીશ. ધણા કાળથી હૃદયગત એવો તારો અભિલષિત કામ પરિપૂર્ણ થશે એ હું તને સત્ય કહું છું. એવાં શલ્યનાં વચન સાંભળી વળી કર્ણે તેને કહ્યું કે સંગ્રામમાં હું અર્જુનને હણીશ, વા તે મને હણશે માટે યુદ્ધમાં મન રાખી જ્યાં બીમસેન છે ત્યાં ચાલ. સંજય કહે છે કે હે વિશ્વાપતે ! કર્ણનાં વચન સાંભળી જ્યાં મોટા ધનુષવાળો બીમસેન, સેનાને નસાડતો હતો ત્યાં શલ્ય કર્ણનો રથ લઈ ગયો. તે સમયે હે રાજેન્દ્ર ! બીમસેન તથા કર્ણ મળતાં તીરી તથા બેરીના મોટા શબ્દ થયા. તે વેળાએ અત્યંત કુદ્ધ થએલો બળવાન બીમસેન ક્રોધથી સહન થાય નહિ એવા તેના સૈન્યને નિર્મલ તીક્ષ્ણ નારાય નામના બાણે કરી નસાડવા લાગ્યો. હે વિશ્વાપતે ! હે મહારાજ ! કર્ણ તથા પાંડુપુત્ર બીમસેનના તે સંગ્રામમાં ધોર છે રૂપ જેનું એવો ભયંકર સન્નિપાત થઈ રહ્યો. હે રાજેન્દ્ર ! ત્યાર પછી સુદર્ત માત્રમાં પાંડુપુત્ર બીમસેન કર્ણ સામે દોડ્યો. સામે આવતા તેને જોઈ સર્વપુત્ર કર્ણે અત્યંત ક્રોધથી નારાય નામના બાણે કરી છાતીમાં તેને વિધ્યો. વળી ધણા બળવાળા તેણે તેની ઉપર બાણનો વર્ષાદ કર્યો. એ રીતે સૂતપુત્ર કર્ણે વિધેલા બીમસેને બાણોથી કર્ણને ઢાંકી દેઈ નત છે પર્વ જેનાં એવા નવ બાણે કરી વળી તેને વિધ્યો. કર્ણે પણ બાણોએ કરી બીમસેનના ધનુષના મધ્યભાગમાંથી બે કડકા કરી નાંખ્યા. ધનુષવાળા એને પણ સર્વ આવરણ બેદનાર અત્યંત તીક્ષ્ણ નારાય નામના બાણે કરી છાતીમાં વિધ્યો. હે રાજન ! મર્મગ એવા બીમસેને પણ બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી સૂતપુત્ર કર્ણને તીક્ષ્ણ બાણોએ કરી મર્મ સ્થાનમાં વિધી પૃથ્વીને કંપાવતો હોય તેમ અત્યંત મોટો શબ્દ કર્યો. કર્ણે મદોન્મત હસ્તિને જેમ જાંખડીઆથી બેદ તેમ મદોત્કટ એવા બીમસેનને નારાય નામના વીશ બાણે બેહો, તે વેળાએ કર્ણના બાણથી બેઠાયા છે અંગ જેનાં એવા અમર્ષથી તાપા જેવા નેત્રવાળાને ક્રોધથી મૂર્ચ્છિત થએલા પાંડુપુત્ર બીમસેને, સૂતપુત્ર કર્ણને મારવાની ઈચ્છાથી ધનુષપર મોટા વેગવાળો ભાર સહન કરનાર તથા પર્વતને પણ બેદનાર એવો ઉત્તમ બાણ સાંધી કાનપર્યંત પણ્થ ખેંચી કર્ણ ઉપર મૂક્યો. બળવાને મૂકેલા સણસણાટ શબ્દવાળા તે બાણે, વજ્ર જેમ પર્વતને વિદારણ કરે તેમ કર્ણને વિદારણ કર્યો. હે કુરૂદહ ! એ રીતે બીમસેને હણેલા સેનાપતિ સૂતપુત્ર કર્ણ, બેભાન થઈ રથ ઉપર બેસવાના સ્થાનક પાસે પડી ગયો. મદ્રનો અધિપતિ શલ્ય સંગ રહિત થએલા સૂતપુત્ર કર્ણને જોઈ સંગ્રામવિષે શોકતા તેને બહાર બેઠ ગયો. એ

રીતે કર્ણુ પરાજ્ય પામ્યો તેને જોઈ ધન્દ્રે જેમ પૂર્વે દૈત્યોને નસાડ્યા હતા તેમ બીમસેન તમારા પુત્રોની મોટી સેનાને નસાડવા લાગ્યો.

તતઃ પરાજિતે કર્ણે ધાર્તરાષ્ટ્રા મહાવ્રમ્ ।

ઘ્યગ્રાવહ્નીમસેનો યથેત્રો દાનવાન્ પુરા ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि कर्णापयाने गुर्जरभाषायां पंचाशत्त-
मोऽध्यायः ॥ ५० ॥

અધ્યાય ૫૧ મો. ભીમનો ભયંકર સંહાર.

धृतराष्ट्र उवाच—सुदुष्करमिवं कर्मकृतं भीमेन संजय ।

येन कर्णे महाबाहुरथोपस्थे निपातितः ॥ ૧ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે—હે સંજય ! ભીમસેન મહાબાહુ કર્ણુને રથમાં બેસવાના રથાનક ઉપર મૂર્ચ્છિત કર્યો તે દુષ્કર કર્મ કર્યું, કેમકે વારંવાર દુર્યોધન મને આવી રીતે કહેતો હતો કે એકલો કર્ણુ, સંજય સહિત પાંડવોને હણુશે. સંગ્રામમાં ભીમસેને પરાજ્ય પમાડેલા રાધાપુત્ર કર્ણુને જોઈ દુર્યોધને શું કર્યું તે મને કહે ? સંજય કહે છે કે, હે મહારાજ ! તે મહા સંગ્રામમાં વિમુખ થયેલા રાધાપુત્ર કર્ણુને જોઈ તમારા પુત્ર દુર્યોધને પોતાના ભાઇઓને કહ્યું કે હે બંધુઓ ! તમારૂં કલ્યાણ થાઓ અને તમે ભીમસેનના ભયે અગાધ એવા દુઃખસમુદ્રમાં ડૂબતા રાધાપુત્ર કર્ણુની સત્વર તેની પાસે જઈ રક્ષા કરો. તેની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કરી ભીમસેનને મારવાની છે ઇચ્છા જેમને એવા કુદ્ધ થયેલા શ્રુતર્વા, દુર્ધર, ક્રાથ, વિવિત્સુ, વિકટ, સમ, નિષંગી, કવચી, પાશી, નંદ, ઉપનંદ, દુષ્પ્રધર્મ, સુબાહુ, વાતવેગ, સુવર્યા, ધનુર્બાહ, દુર્મંદ, જલસંધ, શલ તથા સહ, મહા બળવાન પરાક્રમી રથિઓએ વિંટાયલા પતંગ નામના જંતુઓ જેમ અગ્નિ સામે જાય તેમ ભીમસેન સામે જઈ ચોતરફથી તેને ઘેરી નાના પ્રકારના બાણ મૂકવા લાગ્યા. એ રીતે તેઓએ પીડિત કરેલા મહા બળવાન ભીમસેને, સામે આવતા તમારા પુત્રો તરફના સો રથિઓને હણ્યા. ક્રોધ પામેલા તેણે ભદ્ર નામના બાણે વિવિત્સુનું નાક કાપી નાખ્યું. તે સમયે કુંડળ તથા સંગ્રામમાં પેરવાની ટોપી સહિત પૃથ્વે ચંદ્ર જેવું તે મસ્તક પૃથ્વી ઉપર પડ્યું, હે પ્રભો ! હણાયેલા વિવિત્સુને જોઈ તેના સર્વ ભાઇઓ, ભયંકર છે પરાક્રમ જેવું એવા ભીમસેન સામે ઠોડ્યા, એટલામાં ભયંકર પરાક્રમવાળા ભીમસેને બીજા ભદ્ર નામના બે બાણોએ મહા સંગ્રામમાં વિકટ તથા સહ નામના તમારા બે પુત્રોના પ્રાણ લીધા. તે સમયે દેવ પુત્રની જેમને ઉપમા અપાય એવા તે બેઉ વાયુએ હણેલા બે વૃક્ષ જેમ ભૂમિપર પડે તેમ પૃથ્વીપર પડ્યા. ભીમસેને ઉતાવળે અત્યંત તીક્ષ્ણ એવા નારાય નામના બાણેકરી ક્રાથ નામના તમારા પુત્રને પણ યમલોક ત્રત્યે મોકલી દીધો. તે વખતે હણાયેલા તે પૃથ્વીપર પડ્યો. હે મહારાજ ! એ રીતે ધનુષ ધરનાર શરવીર તમારા પુત્ર હણાવા લાગ્યા તે જોઈ તમારા સૈન્યમાં તીવ્ર હાલાકાર થઈ રહ્યો. સૈન્યમાં અંગાણ પડવાથી મહા બળવાન ભીમ-

સેને નંદ તથા ઉપનંદ નામના તમારા પુત્રોને પણ યમના દાર પ્રત્યે મોકલી દીધા. તે વેળાએ કાળ, અંતક તથા યમની જેને ઉપમા અપાય એવા ભીમસેને સંગ્રામમાં જોઈ બચીત થએલા અને વિહ્વળ એવા તમારા બાહીના પુત્રો ત્યાંથી પલાયન કરી ગયા. હજીયલા તમારા પુત્રોને જોઈ અત્યંત ખેદયુક્ત છે મન જેવું એવા સતપુત્ર કર્ણે હંસ જેવા વર્ણ-વાળા ધોડાઓને જ્યાં પાંડુપુત્ર ભીમસેન હતો તે બાજુએ ચલાવરાવ્યા. હે મહારાજ ! મદરાજે ચલાવેલા તે અશ્વો વેગે કરી ભીમસેનના રથ પાસે કર્ણને લઈ ગયા. હે મહારાજ ! હે વિશ્વાંસુ ! કર્ણ તથા પાંડુપુત્ર ભીમસેનના સંગ્રામમાં રોદ એવો મહા બયંકર સન્નિપાત થયો. હે મહારાજ ! સામે સામે આવેલા તે બેઉ મહારથિઓને જોઈ ‘આજ આ યુદ્ધ કેવી રીતનું થશે’ એમ મારી જીદ્દમાં ભ્રમ થયો. એટલામાં તો હે મહારાજ ! સંગ્રામમાં શ્લાધા કરવા લાયક ભીમસેને તમારા પુત્રોની સંમુખ બાજુએ કરી કર્ણને આચ્છાદન કરી દીધો. પરમાત્મ જાણનાર અત્યંત કુદ્ધ થએલા કર્ણે પણ, સન્નત છે પર્વ જેમનાં એવા લલ્લ નામના લોહમય નવ બાણે કરી ભીમસેનને વિધ્યો. કર્ણે વિધેલા બયંકર પરાક્રમ-વાળા મહાબાહુ ભીમસેને, કાનપર્યંત ધનુષ ખેંચી, સાત બાણે કરી કર્ણને વિધ્યો. હે મહારાજ ! પછી સર્પની પેઠે શ્વાસોદ્ધસ લેતા કર્ણે મોટા બાણના વર્ષાદથી પાંડુપુત્ર ભીમસેનને ઢાંકી દીધો. મહા બળવાન ભીમસેને પણ સર્વ કૌરવો જોતાં બાણના સમુદાયથી તેને આચ્છાદન કરી મોટો શબ્દ કર્યો. અત્યંત કુદ્ધ થએલા કર્ણે દંઢ એવું ધનુષ લઈ, ગૃધ્રના પીંછ બાંધેલા શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા દશ બાણ ભીમસેન ઉપર નાંખી, તે બાણથી તેને વિધી, તીક્ષ્ણ એવા બદ્ધ નામના બાણથી તેનું ધનુષ પણ કાપી નાખ્યું. તે વેળાએ અતિ બળવાન મહાબાહુ ભીમસેને પણ સુવર્ણમય પટ્ટીથી શોભતું બીજા મૃત્યુદંડ જેવું બયંકર બાણું લઈ જોરથી કર્ણ ઉપર ફેંકી મોટો શબ્દ કર્યો. વજ્ર જેવા શબ્દવાળા સામે આવતા તે ભાલાને સર્પ જેવા બાણે કરી કર્ણે બહુ પ્રકારથી કાપી નાખ્યું. તે સમયે ભીમસેને અત્યંત દંઢ એવું ધનુષ ગ્રહણ કરી બાણથી રાત્રી સૈન્યને પીડિત કરનાર કર્ણને આચ્છાદન કરી દીધો. ત્યાર પછી પરસ્પર વધને ઇચ્છતા કર્ણ તથા ભીમસેનનું વિષ્ણુ તથા ઈન્દ્રના જેવું બયંકર યુદ્ધ થયું. હે મહારાજ ! કર્ણે દંઢ ધનુષ કાનના મૂળ પર્યંત ખેંચી ત્રણ બાણે ભીમસેનને વિધ્યો. કર્ણે વિધેલા મોટા ધનુષવાળા બળવાનમાં શ્રેષ્ઠ ભીમસેને કર્ણની કાયાને વિદારણ કરે એવો બયંકર બાણ લઈ જોરથી તેની ઉપર નાંખ્યો. તે બાણ તેનું કવચ તથા કાયા બેદી સર્પ જેમ રાક્ષસમાં પેસે તેમ ધરણીમાં પેસી ગયો. અતિ પ્રહારે કરી બચિત થએલો કર્ણ, જાણે વિહ્વલ થતો હોય નહિ તેમ પૃથ્વીના કંપ થવાથી જેમ પર્વત ચલાયમાન થાય તેમ રથમાં અતિ ચલાયમાન થયો. હે મહારાજ ! તે વેળાએ શેષ તથા આમર્ષ યુક્ત કર્ણે નારાય નામના ધણીકે બાણ ભીમસેન ઉપર નાંખી એક બાણથી તેના ધ્વજ કાપી લઈ નામના બીજા બાણથી એના સારથિને પણ મૃત્યુલોક પ્રત્યે મોકલી દેઈ, ગતિ કરનાર બાણથી તત્કાળ એનું ધનુષ કાપી, હે રાજેન્દ્ર ! અતિ કષ્ટ થાય નહિ તે રીતે જાણે હસતો હોય નહિ તેમ બયંકર કર્મવાળા ભીમસેનને વિરથ કર્યો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! અનિલની જેને ઉપમા અપાય એવો વિરથ થએલો મહાબાહુ ભીમસેન, જાણે હસતો હોય નહિ તેમ હાથમાં ગદા લઈ ઉત્તમ રથમાંથી નીચે ફૂટી, વેગથી તમારા સૈન્યમાં જઈ વરસતા મેધને જેમ વાયુ નસાડે તેમ નસાડવા લાગ્યો. તે વેળાએ ઉગ્ર છે ફૂંપ જેવું એવા શત્રુને તપાવનાર બળવાન ભીમસેને, તત્કાળ હળ જેવા દાંતવાળા પ્રહાર

કરનાર સાતસો હાથીને વિધ્યા. મર્મગ્ર એવા તેણે દંતાવરણ, નેત્ર, કુંભસ્થલ, ગંડસ્થલ, અને બીજાં પંચ મર્મસ્થાનને વિષે તે હસ્તિઓને વિધ્યા, તેથી બધા પામેલા તે નાસભાગ કરવા લાગ્યા. તે સમયે મોટા માવત લોકોએ પાછા ફરવેલા એવા તેમણે મેધો જેમ સૂર્યને વિંટી લે તેમ બીમસેનને વિંટી લીધો. તે સમે પૃથ્વીપર ઉભેલા બીમસેને, ઇન્દ્ર જેમ વજ્ર કરી પવતોને હણે તેમ ગદાએ કરી માવત, આયુધ તથા ધ્વજ સહિત સાતસો હસ્તિઓને હણ્યા. ત્યાર પછી શત્રુને દમન કરનાર કુતિપુત્રે સુગલપુત્ર શકુનિના અતિ બળવાન એવા આવન હસ્તિઓને સંગ્રામમાં પછાડી તમારી સેનાને તપાવતાં, સેંકડો રથ તથા સેંકડો સૈનિકોને હણ્યા. મહાત્મા બીમસેને તથા ઉપરથી સૂર્યે તપાવેલું તમારું સૈન્ય, અગ્નિમાં ચર્મ સંક્રાય પામે તેમ સંક્રાય પામવા લાગ્યું. તે વેળાએ હે ભરતર્ષભ ! બીમથી અત્યંત ત્રાસ પામેલા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ સંગ્રામમાં બીમસેનને છોડી દેઇ દશે દિશાઓ પ્રત્યે ભાગવા લાગ્યા. તે સમયે શબ્દ કરતા ચર્મનાં દૃઢ કવચ પહેરેલા, પાંચસો રથિઓ, બાણના સમુદાયે કરી ચોતરફથી બીમસેનને હણતા તેની સામે દોડ્યા. પતાકા, ધ્વજ તથા આયુધ સહિત પાંચસો શરવીરાને બીમસેને વિષ્ણુ જેમ અસુરોને હણે તેમ ગદાએ કરીને હણ્યા. ત્યાર પછી શક્તિ, દંડ તથા લાલાં છે હાથમાં જેમના એવા શકુનિએ મોકલેલા, શરવીરાએ માનવા લાયક ત્રણ હજાર ઘોડેસ્વાર, બીમસેન સામે દોડ્યા. હે ભારત ! તેમને જોઇ વિવિધ પ્રકારના માર્ગો પ્રત્યે વિચરતા શત્રુને હણનાર બીમસેને વેગથી સામે જઇ ગદાએ કરી અથ સહિત તેમને પંચ હણ્યા. તે સમયે હે ભારત ! પાપાણ્ણથી હણેલા વૃક્ષોના જેવો શબ્દ થાય તેવો બીમસેને તાડન કરાતા તેમને શબ્દ થતો હતો. એ રીતે કુદ્ધ થયેલો બીમસેન, સુગલપુત્ર શકુનિના ત્રણ હજાર ઉત્તમ અશ્વોને હણી, બીજા રથમાં બેસી રાધાપુત્ર કર્ણ સામે દોડ્યો. હે રાજન ! મહારથિ કર્ણ પંચ સંગ્રામમાં શત્રુને દમન કરનાર ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરને, બાણથી આઝાદન કરી એના સારથિને પાડી, ગ્રંથના પીછ બધેલા સરળ બાણ તેની ઉપર નાખતો તેના રથ સામે દોડ્યો. રાજ સામે દોડતા તેને જોઇ બાણથી પૃથ્વીને વિંટી દઇ વાયુપુત્ર બીમસેને કોપથી બાણના સમુદાયે કરી કર્ણને ઢાંછી લીધો. તે વેળાએ લાંથી નિવૃત્ત થયેલા શત્રુને પીડનાર રાધાપુત્ર કર્ણે પંચ તીક્ષ્ણ બાણોએ કરી બીમસેનને આઝાદન કરી લીધો. હે ભારત ! બીમસેનના રથે કરી વ્યગ્ર એવા કર્ણને ધણી બળવાળા સાત્યકિએ, તેને પડએ ઉભા રહીને પકડી લેવાનો યત્ન કર્યો. એ રીતે સાલહિના બાણે કર્ણે અત્યંત પીડિત થયો તોપણ તેની સાથે આવી ઉભો રહ્યો. પરસ્પર પ્રદિપ્ત એવા બાણને ફેંકતા સર્વ ધનુષ ધરનારમાં ઐશ્ર એક બીજા સામે નજીક આવેલા તે બેઉ શરવીર અત્યંત શોભતા હતા. હે રાજેન્દ્ર ! બધંકર છે દર્શન જેનું એવો તે બેઉએ આકાશમાં નાંખેલો બાણ સમુદાય, કૌંચપક્ષિના પૃષ્ઠ સરખો અશ્ણુ વર્ણ દેખાતો હતો. હે રાજન ! તે વેળાએ મૃદેલા હજારો બાણે તે તથા અમે દોઇ પંચ સૂર્યની પ્રભા દિશાઓને જોઇ શક્તા ન હતા. કર્ણ તથા પાંડુપુત્ર બીમસેનના બાણના એધે કરી મધ્યાન્હ સમયના તપતા સૂર્યની સર્વ પ્રભા હજાર ગમ્મ હતી. શકુનિ, કૃતવર્મા, અશ્વત્થામા, અધિરથ પુત્ર કર્ણ તથા કૃપાચાર્યને પાંડવો સાથે સંસક્રત થયેલા જોઇ વળી કૌરવો પાછા ફર્યા. તે વેળાએ, હે વિશંપતે ! વૃષ્ટિએ કરી વૃદ્ધિ પામેલા સાગરોનો જેવો ભયંકર શબ્દ થાય તેવો ધસી આવતા કારવોના તીવ્ર શબ્દ થતો હતો. સંગ્રામમાં પરસ્પર અત્યંત મળી ગયેલી તે બેઉ સેના એક બીજાને જોઇ મોટા

હર્ષયુક્ત થતી હતી. મધ્યાહ્નના સૂર્ય થયા તે સમયે, જેવું યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું તેવું પૂર્વે કદી અમે જોયું ન હતું અને સાંજનાં પશુ ન હતું. જેમાં સૈન્યનો ઓધ, સામેના સૈન્યના ઓધને જોઈ જળનો ઓધ જેમ સાગર પ્રત્યે જાય તેમ વેગે કરી આગળ જતો હતો. પરસ્પર મળેલા આણુના ઓધનો ગર્જના કરતા સમુદ્રોનો જેવો મોટો શબ્દ થાય તેવો અત્યંત મોટો શબ્દ થતો હતો. વેગવતી એવી તે બેડે સેના પરસ્પર સામસામે આવી બે નદીઓ જેમ એકઠી મળી જાય તેમ એક થઈ ગઈ. હે વિશાંપતે ! ત્યાર પછી બપોરે છે ૩૫ જેવું એવું યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું. જેમાં અત્યંત મોટા યશને ઈચ્છતા તથા ગર્જના કરતા કૌરવ તથા પાંડવોની પોતાના નામનો ઉદ્દેશ કરી રહેલી વિવિધ પ્રકારની અવિચિત્ર વાણી સંભળાતી હતી. પિતા, માતા, કર્મ તથા શીલથી જે જે હીનપણું હોય તે તેઓ પરસ્પર યુદ્ધમાં સંભળાવતા હતા. એવી રીતે પરસ્પર તિરસ્કાર કરતા તે શરવીરોને જોઈ હે રાજન ! આમાં હવે આક્રી જીવિત નથી, એમ મારી મતિ થઈ. તેમજ ઘણું તેજઝાળા કુંડ થયેલા તેમનાં શરીર જોઈ મને તીવ્ર એવું બય ઉત્પન્ન થયું, જે ‘આ શું થશે.’ એટલામાં તો હે રાજન ! પરસ્પર તીક્ષ્ણ આણું કરી હણુતા એવા મહારથ કૌરવ તથા પાંડવ એકબીજાને નાશ કરવા લાગ્યા.

તતસ્તે પાંડવા રાજન્ કૌરવાશ્ચ મહારથાઃ ।

તતશ્ચુઃ સાયકૈસ્તીક્ષ્ણૈર્નિર્મિતો દ્વિ પરસ્પરં ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणिसंकुलयुद्धे गुर्जरभाषायामेकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

અધ્યાય ૫૨ મો. મહા ઘોર સંગ્રામ.

સંજય ઉવાચ—ક્ષત્રિયાસ્તે મહારાજ પરસ્પરવચૈષિણઃ ।

અન્યોન્યં સમરે જઘ્નુઃ કૃતવૈરાઃ પરસ્પરમ્ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે મહારાજ ! પરસ્પર કર્ણ છે વેર જેમણે તથા પરસ્પર વધને ઈચ્છતા તે ક્ષત્રિયો, સંગ્રામ વચ્ચે એક બીજાને મારતા હતા. હે મહારાજ ! રથ, હથ, નર તથા હસ્તિના ઓધ, પરસ્પર મળી ગયા હતા. અત્યંત દારૂણ એવા તે સંગ્રામમાં શરવીરોના હાથથી—ફેંકાતા, ગદા, બાલાં, કલપ નામનાં બીજી જાતનાં બાલાં, સાંગ, ગોદણુ તથા અગ્ન્યાત્રના સંતાપને અમે જોતા હતા. તીડ નામના જંતુઓની પેઠે આણુની વૃષ્ટિ એતરફથી થતી હતી. હસ્તિઓ હસ્તિઓને, ઘોડાઓ ઘોડાઓને રથિઓ રથિઓને, તથા પાયદળો પાયદળોને એક બીજાને વિધતાં હતા. હે ૮૫ ! પાયદળો, અશ્વસમુદાયને તથા રથ અને હસ્તિઓને, રથિઓ, હસ્તિ તથા અશ્વોને, હસ્તિઓ પાયદળ, અશ્વ તથા રથને, મર્દન કરતા હતા. તે વેળાએ પરસ્પર આક્રોશ કરતા તથા વધ કરતા શરવીરોનું પશુઓનો નાશ થાય તેમ બપોરે યુદ્ધ થયું. હે ભારત ! તે સમયે રૂધિરે કરી વ્યામ રણુભૂમિ વર્ષાઋતુમાં ઇન્દ્રોપ નામના જંતુઓ સંકીર્ણ થયેલી પૃથ્વીની પેઠે શાભતી હતી. રંગ ચઢાવેલાં વજ્ર ધારણ કરનારી યુવતી સ્ત્રી જેવી શાભે તેમ માંસ તથા શાશ્વિતે કરી વિચિત્ર પ્રકારની હોય તેમજ સુવર્ણમયી હોય તેમ પૃથ્વી શાભતી હતી. પૃથ્વી પર પડેલાં મસ્તક, સાધળ સહિત બાહુ, કુંડલ, ભૂષણ, કંઠાકરણ, શરવીરોનાં ધનુષ સહિત શરીર, ઢાંધ તથા પતાકા સર્વજ દેખતાં હતાં. હે ૮૫ ! હસ્તિઓ, બીજા હસ્તિઓ સામે

જમ દાંતેકરી તેમને પીડતા હતા. તે દેળા દાંતેકરી પડિત થએલા અને રૂધિરે કરી અવ-
સિત છે અંજ જેમના એવા તે હરિતઓ, ગૈરિકધાતુનાં ઝરે છે ઝરણાં જેમાંથી એવા
ધાતુથી મંડિત પર્વત સમ શોભતા હતા. ઘોરવારોએ મૂંઢલાં ને શરીરમાં ચોટી રહેલાં ધણુક
ભાલાઓને તે હસ્તિઓ સુઢે કરી ખેંચતા હતા, તેમજ ખીજ હરિતઓ ભાગી નાખતા
હતા. હે રાજન ! નારાય નામના બાણોએ ભેદાયાં છે કવચ જેમનાં એવા કેટલાક દિતમ
હસ્તિઓ, હિમાગમે વાદળ રહિત પર્વતો શોભે તેમ શોભતા હતા. હે ભારત ! સુવર્ણના
પુખવાળા બાણો વિચિત્ર પ્રકારના કેટલાક ઉત્તમ હસ્તિઓ, જાંબાડીઆથી પ્રદીપ છે અગ્ર-
ભાગ જેનો એવા પર્વત શોભે તેમ શોભતા હતા. હસ્તિઓએ હજીલા ઉત્તમ પર્વતની
જેમને ઉપમા અપાય એવા કેટલાક હસ્તિઓ, સંગ્રામમાં નાશ પામતા હતા. શ્વેત તથા
મણેકરી પીડિત કેટલાએક હસ્તિઓ પક્ષવાળા પર્વત જેમ નાસે તેમ નાસતા હતા. નિરૂપમ
છે કુંભરથળ જેમનાં એવા કેટલાક હસ્તિઓ, સંગ્રામમાં પડતા હતા. ભયંકર શબ્દ
કરતા ખીજ કેટલાક સિંહની પેઠે શબ્દ કરતા હતા. હે રાજન ! ધણુક હસ્તિઓ ત્યાં
ભ્રમતા હતા. કેટલાક હસ્તિઓ ચીસો પાડતા હતા. બાણોએ કરી હજીયાલા સુવર્ણના
કવચથી શોભિતા અશ્વ, ખેદ પામી ગ્લાનિયુક્ત થતા હતા તથા દૂશ દિશાઓમાં ભ્રમતા
હતા. બાણ તથા ભાલાઓથી તાડન કરેલા ખીજ કેટલાક અશ્વ, લોટતા ને ચેળા કરતા
હતા, તથા અનેક પ્રકારના ભાવ કરતા હતા. હે માર્ત્ય ! કેટલાક હજીયાલા સૈનિક રૂદન
કરતા હતા. ખીજ કેટલાક પોતાના બાંધવ, પિતૃ, પિતામહ તથા દોડતા એવા ખીજઓને
જેછ વિખ્યાત એનાં તેમનાં ગોત્ર તથા નામની પરસ્પર પ્રશંસા કરતા હતા. હે મહા-
રાજ ! સુવર્ણથી શોભતા કપાઇ ગએલા તે શરવીરના હરત, પગે અથડાયા કરતા હતા
તેમજ ખીજ કેટલાક આમતેમ પડેલા હતા. હળદરે રકુરાયમાન થતા હતા, ખીજ કેટ-
લાક સંગ્રામમાં પાંચ મુખવાળા સર્પની પેઠે વેગ કરતા હતા. હે વિશંપતે ! સપના
શરીર જેવા ચંદનથી લીપેલા રૂધિરે કરીને આદ્રિ ભુજ, સુવર્ણના ધ્વજ શોભે તેમ શોભતા
હતા. ઘોર એવા તે સંકુલ યુદ્ધમાં પરસ્પર ન જળજતા એવા તે ચોદાઓ, ચોતરફથી એક
ખીજને હજીતા અને યુદ્ધ કરતા હતા, શસ્ત્રના સંતાપથી સંકુલ અને પૃથ્વીની ઉડતી
રજે કરી બાસ એવા સંગ્રામમાં અધાકારને લીધે કયાં પોતાના તથા કોણ પારકા તે પશુ
જણાતું ન હતું. એ રીતનું ઘોર છે રૂપ જેનું એવું બચાનક યુદ્ધ થયું. રૂધિર રૂપી ઉદક-
વાળી, મરતકરૂપી પાષાણરૂપી ઢંકાછ ગયેલી, કેશરૂપી શેવાળે આચ્છાદિત, અસ્થિરૂપ
મરતરૂપી સંકીર્ણ, ધનુષ, બાણ તથા ગદારૂપી છે હોડિઓ જેમાં, માંસ તથા રૂધિરરૂપી
ગારાવાળી, ભયંકર છે રૂપ જેનું, અત્યંત દારૂણ એવી મોટી લોહીની નદીઓ ચાલતી
હતી. બીરૂને ત્રાસ આપનારી અને શરવીરોનો હર્ષ વધારનારી ભયંકર રૂપવાળી તે નદીઓ
ઘરને ચમલોક પમાડતી હતી. અવગાહન કરનારને હુબાડતી હતી તથા ક્ષત્રિયોને શૈર્ષ
ઉત્પન્ન કરતી હતી. હે નરબ્યાધ ! તે સમયે તે સ્થાનકે શબ્દ કરતાં માંસ ખાનારાનું
પ્રેતરાજના પુરની જેને ઉપમા અપાય એવું ઘોર યુદ્ધ થયું. ગણી શકાય નહિ એવાં
માર્ગા વગરનાં ધડ ચોતરફ ઉછળતાં હતાં. માંસ તથા રૂધિરે કરી અત્યંત લીસ એવા
જૂતગણુ, નૃત્ય કરતા હતા. તેજ રીતે શોણિત તથા વસાતું પાન કરી મેદ, મળળ તથા
વસાએ કરી મત, માંસે કરી તૃપ થએલા કાક, ગૃધ્ર તથા બક, ચોતરફ દોડતા દેખાતા
હતા. હે રાજન ! સંગ્રામમાં શરવીરો, અત્યંત દુરત્યજ એવા બચેના ત્યગ કરી યોધ-

વ્રતવડે વિખ્યાત એવા નિર્મય થઈ ક્ષત્રિય કર્મ કરતા હતા. બાણુ તથા શકિતએ કરી સંકીર્ણ, તથા માંસ ખાનાર ભૂતાદિકે કરી સંકુપ્ત એવા તે મહાસંગ્રામમાં પોતાના શૌર્યને પ્રખ્યાત કરતા શરવીર વિચરતા હતા. હે વિભો ! હે ભારત ! સંગ્રામમાં વિચરતા શરવીર પોતાનાં તથા પોતાના પિતાનાં નામ અને ગોત્ર એક બીજાને કહી સંભળાવતા હતા. હે વિશ્વાપતે ! પોતાનાં નામ તથા ગોત્ર સંભળાવતા એ ॥ ધનુષ્યક યોદ્ધાઓ શકિત, બાણ તથા પટાએ કરી એક બીજાને મદદ કરતા હતા. ભયંકર છે રૂપ જેવું એવા તેઓ અત્યંત દારૂણ યુદ્ધમાં સમુદ્રના મધ્યમાં ભેદાયલું જેમ નાવ ભટકે તેમ કૌરવની સેનામાં ભટકતા અને ખેદ પામતા હતા.

વર્તમાને તથા યુદ્ધે ધોરરૂપે સુદારૂણે ।

વ્યધીવત્કૌરવીસેનાભિન્ના નૌરિષ સાગરે ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५२॥

અધ્યાય ૫૩ મો. અર્જુનને કરેલું મહાયુદ્ધ.

સંજય ઉવાચ—વર્તમાને તથા યુદ્ધે ક્ષત્રિયાણાં નિમજ્જને ।

गौडीवस्य महाबाहोः श्रूयते युधि मारिष ॥१॥

સંજય કહે છે—હે મારિષ ! ક્ષત્રિયોનું છે દૂષનું જેમાં એવા તે યુદ્ધમાં માંડીવ ધનુષનો મોટો શબ્દ સંભળાતો હતો. જેમાં પાંડુપુત્ર અર્જુન, સંશયક, કોસલ તથા નારાયણ, શત્રુ સૈન્યનો નાશ કરતા હતા. સંગ્રામમાં જ્યને ધનુષનાર, અસંત કોધાવિષ્ઠ થએલા સંશયકો પણ, અર્જુનના મસ્તકપર ચોતરફથી બાણુની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. આવતી તે બાણુવૃષ્ટિને સમર્થ અર્જુન વેગથી ધારણ કરી, શ્રેષ્ઠ રથિએને હણીતા રથસૈન્ય સામે જઈ, ગૃધ્રના પીઠ બાધેલા અને શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા બાણુનો વર્ષાદ કરતાં, શ્રેષ્ઠ આયુધવાળા સુશર્મા સામે ગયો. રથમાં શ્રેષ્ઠ તેણે પણ આવતી અર્જુનની બાણુવૃષ્ટિ ઉપર બાણુનો વર્ષાદ વરસાવ્યો. સંશયકો પણ અર્જુન ઉપર બાણુ નાખવા લાગ્યા. સાર પછી સુશર્માએ દશ બાણુથી અર્જુનને વિંધી ત્રણ બાણુકરી જનાર્દન ભગવાનને દક્ષિણ ભુજપર ધા કરી, હે મારિષ ! ભલે નામના બાણુકરી ધનુષને પાડી નાખ્યો. તે વેળાએ હે રાજન ! ધનુષવિષે રહેલો વિધેકર્માનો રચેલો શ્રેષ્ઠ વાનર, અસંત મોટો શબ્દ કરતો ગર્જના કરવા લાગ્યો. તે સાંભળી અસંત ત્રાસ પામેલી તમારા પુત્રની સેના, ભય પામી ચેષ્ટા રહિત થઈ ગઈ. હે નૃપ ! તે સમયે ચેષ્ટારહિત થઈ ઉભેલો તમારી સેના, નાના પ્રકારના ધુપ્પે કરી સંકીર્ણ એવું ચૈત્રરથ નામનું કુપેરનું વન શાભે તેમ શાભતી હતી. હે કુરુસત્તમ ! ફરીને સંઘા પામેલા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ, મેષ જેમ પર્વત ઉપર જંગનો વર્ષાદ કરે તેમ અર્જુન ઉપર બાણુનો વર્ષાદ કરવા લાગ્યા. કોધાવિષ્ઠ થએલા તે સર્વ યોદ્ધાઓ, તીક્ષ્ણ બાણુ કરી હણવા માંડ્યા તો પણ પાંડુપુત્ર અર્જુનના મોટા રથને ચોતરફથી ઘેરી લઈ તેના રથના અગ્ર, ચક્ર તથા ધોસરીને ચોતરફથી ખેંચવા લાગ્યા. એ રીતે હજારો યોદ્ધાઓ, તેના રથને નિમ્નહ કરી બળથી સિંહનાદ કરતા હતા. કેટલાક યોદ્ધાઓએ કેશવ ભગવાનના મોટા ભુજ ઝાલો ખેંચવા માંડ્યાં. વળી બીજા યોદ્ધાઓએ રથમાં બેઠેલા અર્જુનને પકડવા માંડ્યો. એટલામાં કેશવ ભગવાને રણસંગ્રામના મોખરે પોતાના બે હાથ

હલાવી કુબ્ધ હરિત જેમ પોતાના માવતોને પાડે તેમ સર્વ યોદ્ધાઓને નીચે પાડી નાંખ્યા. તે વખતે, મહારથિઓથી ઘેરાવાને લીધે કુદ્ધ થએલા અર્જુને, તેમણે નિઝહ કરેલા રથને તથા તેમની સામે દોડતા કેશવ ભગવાનને જોઈ રથ ઉપર ધસી આવેલાં તે પાંચદળોને નાચે પાડી નાંખ્યાં. તેમજ બીજા નજીક ઉભેલા યોદ્ધાઓને સમીપથી યુદ્ધ કરવાના બાણોએ ઢાંકી દેઈ કેશવ ભગવાનને આવા રીતે કહ્યું કે, હે કૃષ્ણ ! હે મહાબાહો ! દારૂણ કર્મ કરનાર મેં મારવા માડિલા હજારો સંશયક ગણને જીવો. હે મદુપુંગવ ! આ ઘેર એવા રથ બંધનને સહન કરનાર મારા વિના બીજા કોઈ પણ પુરૂષ પૃથ્વીમાં નથી. એટલાં વચન કૃષ્ણને કહી પોતાનો દેવદત્ત નામનો શંખ તેણે વગાડ્યો. શ્રીકૃષ્ણે પણ જાણે ઘાવા-પૃથ્વીને પૂરી દેતા હોય નહીં, તેમ પોતાનો પાંચજન્ય શંખ વગાડ્યો. હે મહારાજ ! તે શંખના શબ્દને સાંભળી અત્યંત ત્રાસ પામેલી સંશયક ગણની સેના, ચલાયમાન થઈ, તેટલામાં હે મહારાજ ! સામાવાળાના શરવીરને હજીનાર પાંડુપુત્ર અર્જુને, વારંવાર સર્પાસ્ત્ર નાખી તેમના પગ બંધ કરી લીધા. હે રાજન ! મહાત્મા પાંડવે પાદબંધે બાંધેલા તે, કાલમીઠ પાપાણુમય હોય નહીં તેમ ચેષ્ટા રહિત થઈ ગયા. તે વેળાએ પાંડુનંદન અર્જુને પૂર્વે તારકાસરનો વધ થયો ત્યારે ધન્વન્તે જેમ દૈત્યોને હણ્યા હતા તેમ ચેષ્ટારહિત એવા તે યોદ્ધાઓને હણ્યા. એ રીતે અર્જુને હજીવા માડિલા તે, તે ઉત્તમ રથને છાડી દેઈ સર્વ આયુધ મૂકવા તૈયાર થયા. હે નૃપ ! પાદબંધે બંધાયેલા તે, ચેષ્ટા કરવા સમર્થ થયા નહીં તેથી કરીનેજ સજત છે પર્વ જેમનાં એવા બાણકરી અર્જુને તેમને હણ્યા. અર્જુને પાદબંધ કરવાથી સર્વ યોદ્ધાઓ સર્પોએ કરી વિંટાયલા હોય તેવા થઈ ગયા. પછી હે રાજન્દ્ર ! બંધાયેલા તેમને તથા અર્જુને ગ્રહણ કરેલી સેનાને જોઈ મહારથિ સુશર્માએ સૌપણાંત્ર પ્રકટ કર્યું. તેમાંથી નિકળેલા ગરૂડપક્ષિઓ સર્પોનું ભક્ષણ કરવા લાગ્યા. તેમને જોઈને સર્પ ત્યાંથી નાસવા માંડ્યા. હે વિશાંપતે ! તે સમયે પાદબંધથી મુક્ત થએલું સંશયક સૈન્ય, મેઘના વૃંદથી મુક્ત થએલો, પ્રગળે તપાવતો સૂર્ય શોભે તેમ શોભતું હતું. એવી રીતે મૂકાયેલા તે યોદ્ધાઓ, હે મારિષ ! અર્જુનના રથ પ્રત્યે બાણ તથા શસ્ત્રસંઘ મૂકવા લાગ્યા. તે વખતે સામાવાળાને હજીનાર ધન્વનુત્ર અર્જુને બાણના વર્ષાદથી પોતા સામે આવતી તે મહા અસ્ત્રમય વૃષ્ટિને હડાવી યોદ્ધાઓને હણ્યા, તેટલામાં હે રાજન ! સુશર્માએ, નત છે પર્વ જેનું એવા બાણથી અર્જુનને હૃદયમાં અને બીજા ત્રણ બાણે કરી બીજા અંગે વિંધ્યો. અત્યંત વિંધાયેલો તે, બાંધેલ થઈ રથમાં બેસવાના સ્થાનની પાસે પડી ગયો. તે સમયે ‘ અર્જુન હણાયો, અર્જુન હણાયો ’ એ રીતે ઉંચે સ્વરે સર્વ લોકો પોકાર કરવા લાગ્યા. કેટલાક શંખના, બેરીના તથા નાના પ્રકારના વાણના શબ્દ સાથે શરવીરોના સિંહનાદ થવા લાગ્યા. કૃષ્ણ છે સારથિ જેના એવા ત્રેત અધ્વરાળા ધણા બળવાળા અર્જુને સંજ્ઞા પામી તરત ઐંદ્રાસ્ત્ર પ્રકટ કર્યું. હે મારિષ ! તેમાંથી ઉત્પન્ન થએલા અને તમારી સેનાને હણતા એવા હજારો બાણ, સર્વ દિશાઓમાં દેખાવા માંડ્યાં. એ રીતે શસ્ત્રકરી હણ્યા છે સેંકડો તથા હજારો અધ ને રથ જેમાં એતું તમારું સૈન્ય હણાવા લાગ્યું તે જોઈ સંશયક ગણોને તથા ગોપાલોને પણ મોટું ભય પ્રાપ્ત થયું. કોઈ પણ પુરૂષ તે વખતે અર્જુનને વિંધે તેવો નહતો. શરવીરો જોતાં તમારું સૈન્ય હણાતું હતું. પરાક્રમ કરવામાં ચેષ્ટા રહિત ને હણાતા સૈન્યને જોઈ દશ હજાર યોદ્ધાઓને હણી સંત્રામના મધ્યમાં પાંડુપુત્ર અર્જુન, હે મહારાજ ! ધ્રુમ વગરનો પ્રજ્વલિત અગ્નિ

શાભે તેમ શાભતો હતો. હે ભારત ! ચૌદ હજાર બાકી રહેલા યોદ્ધાઓ, દશ હજાર રથ, અને ત્રણ હજાર હરિતઓ, જે જીવંત રહેલા હતા તે સંશયકાએ જ્ય કરવો અને કતિ મરવું, પણ પાછા વળવું નહિ, એવો નિશ્ચય કરી, વળા ફરીથી અર્જુનને ઘેરી દીધો. હે વિશાંપતે ! તે વેળાએ તમારી તરફના યોદ્ધાઓને બળવાન પાંડુપુત્ર અર્જુન સાથે મોડું યુદ્ધ થયું.

તત્ર યુદ્ધ મહચ્ચાસીતાવકાનાં વિશાંપતે ।

શૂરેણ ષલિના સાદ્ધૈર્ પાંદ્રવેન કિરોટિના ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां त्रिपंचाशतमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

અધ્યાય ૫૪ મો. સંકુલ યુદ્ધ.

સંજય ઉવાચ—કૃતવર્મા કૃપો ઋણિઃ સૂતપુત્રઃ મારિષ ।

ऊलूकः सौबलप्रवैष राजा च सहस्रोदरैः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે મારિષ ! કૃતવર્મા, કૃપાચાર્ય, અશ્વત્થામા, સૂતપુત્ર કણ્વ, ઉલૂક, સુબલપુત્ર શકુનિ તથા ભાષ્યો સહિત દુર્યોધન રાજ્ય એટલા શરવીરાઓ, પાંડુપુત્રના ભયથી પીડિત થએલી અને ખેદ પામતી પોતાની સેનાને જોઇ સમુદ્રના મધ્યમાં બાગેલા નાવનો જેમ ઉદ્ધાર કરવામાં આવે તેમ ઉદ્ધાર કર્યો. હે ભારત ! ત્યાર પછી શર પુરૂષોને હર્ષ વધારનાર અને બીડીઓને ભય ઉત્પન્ન કરનાર મુહુર્ત પર્વત ભયંકર યુદ્ધ થયું. કૃપાચાર્ય મૂકેલી બાણવૃષ્ટિએ, તીડના સમુદાયની પેઠે સંજયોને આજ્ઞાદન કરી દીધા. કોધાયમાન થએલા શિખંડિએ, બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ ગૌતમ સામે આવી ચોતરફથી તેમની ઉપર બાણનો વર્ષાદ કર્યો. મહાત્મ જાણનાર કૃપાચાર્યે પણ પોતા સામે આવતી તે બાણવૃષ્ટિને હણી દશ બાણે કોધથી શિખંડિને વિંધ્યા. કંપિત થએલા શિખંડિએ પણ સંત્રામના મધ્યમાં ગુપ્તના પીછા બાંધેલા સાત બાણે કોધિત થએલા કૃપાચાર્યને વિંધ્યા. પછી તીક્ષ્ણ બાણે અત્યંત વિંધાયેલા બ્રાહ્મણ મહારથિ કૃપાચાર્યે નાશ પામ્યા છે અથ્થ. સારથિ તથા રથ જેના એવા શિખંડિને ખૂબ પીડ્યો. મહારથિ શિખંડિ, હણ્યામાં છે અથ્થ જેના એવા વાહન ઉપરથી નીચે ફૂટી હાથમાં ઢાલ તથા ખડ્ગ ગ્રહણ કરી બ્રાહ્મણ કૃપાચાર્ય સામે ગયો. તેને સામે આવતો જોઇ સજત છે પર્વ જેનાં એવા બાણેકરી કૃપાચાર્યે તેને આજ્ઞાદન કરી દીધો. તે સમયે હે રાજન ! અમે આશ્ચર્ય જોઈએ, જે દૂષેશ પાપાણુની પેઠે શિખંડિ એટલા રહિત થઈ સંત્રામમાં ઉભો રહ્યો. હે નૃપોત્તમ ! કૃપાચાર્યે આજ્ઞાદન કરેલા શિખંડિને જોઈ મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ઉતાવળેથી કૃપાચાર્ય સામે આવ્યા. શરદાનના પુત્ર કૃપાચાર્યના રથ તરફ જતા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વેગે કરી મહારથિ કૃતવર્માએ રોક્યો. તેમજ કૃપાચાર્યના રથતરફ પુત્ર તથા સૈન્ય સહિત આવતા યુધિષ્ઠિર રાજાને અશ્વત્થામાએ વારી રાખ્યા. ઉતાવળથી આવતા મહારથિ નકુળ તથા સહદેવને તમારા પુત્રે બાણના વર્ષાદથી રોકી રાખ્યા. હે ભારત ! ભીમસેન, કર્ણ તથા સંજય સહિત કેકયને યુદ્ધના મધ્યમાં સ્થાન પુત્ર કર્ણે રોકી રાખ્યા. હે મારિષે ! શરદાનના પુત્ર કૃપાચાર્યે, જાણે શિખંડિને બાળવાને ઇચ્છતા હોય નહિ તેમ સુવર્ણથી શાભતા બાણ ચોતરફથી તેની ઉપર નાખ્યા. તે બાણોને

વારંવાર ખડ્ગને ફેરવતા શિખંડિએ કાપી નાખ્યા. હે ભારત ! ગૌતમ કૃપાચાર્યે, સેંકડો ચંદ્રાકૃતિ ઢાલને બાણેકરી વિંધી નાખી. તે સમયે મનુષ્ય મોટેથી જ્ય પોકારવા લાગ્યા. હે મહારાજ ! તે સમયે ઢાલ વગરનો અને ખડ્ગ છે હાથમાં જેના એવો આતુર શિખંડિ, મૃત્યુના મોઢામાં સપડાય તેમ કૃપાચાર્યથી સપડાઇ ભાગવા લાગ્યો. કૃપાચાર્યના બાણોએ ગળેલા અને કલેશ પામતા શિખંડિને જોઇ, મોઢું જેનું બળ છે એવો ચિત્રકેતુનો પુત્ર સુકેતુ, તરત તીક્ષ્ણ ધણીક બાણ કૃપાચાર્ય ઉપર નાખતો તેમના રથ સામે આવી ઉભો રહ્યો. તોપણ હે રાજસત્તમ ! ઉત્તમ વ્રતી બ્રાહ્મણને યુદ્ધમાં ઉત્કેરાયેલા જોઇ શિખંડિ સંગ્રામમાંથી તરત બહાર જતો રહ્યો. સુકેતુએ તો હે રાજન ! નવ બાણથી ગૌતમને વિંધી વળી બીજા સિત્તરથી ફરીને વિંધી, ત્રણ બાણે, બાણ સહિત ધનુષને કાપી બીજા એક બાણથી સારથિને મર્મસ્થાનમાં અત્યંત પીડિત કર્યો. કુદ્ધ થએલા ગૌતમે, બીજું નવું દંઢ ધનુષ મઢણ કરી ત્રીસ બાણે કરી સુકેતુને મર્મસ્થાનવિષે વિંધ્યો. વિહ્વલ છે અંગ જેના એવો તે, ઉત્તમ રથમાં ભૂમિનો કંપ થવાથી અત્યંત કંપિત થએલો વૃદ્ધ જેમ ચલાયમાન થાય તેમ ચલાયમાન થયો. તે સમયે ગૌતમે ચલાયમાન કરેલા તેની કાયા ઉપરથી જવલિત છે કુંડળ જેનાં એતું, પાછી તથા સંગ્રામમાં પેરવાની ટોપી સહિત મોઢું મસ્તક છુરમ નામના બાણે કરી પાડી નાખ્યું. તે વેળાએ બાજપશ્વિએ હરણ કરેલા માંસની પેડે તે પૃથ્વીપર પડ્યું. ત્યાર પછી એની કાયા પચુ પડી. હે મહારાજ ! તે હણવાથી ત્રાસ પામેલા આમળ ચાલનારા સંગ્રામમાં ગૌતમનો ત્યાગ કરી દશે દિશાએ પ્રત્યે નાસવા લાગ્યા. હે ભારત ! સંગ્રામના મધ્યમાં મહારથિ કૃતવર્માએ, ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વારી ‘અરે ઉભો રહે,’ એમ તેને કહ્યું. તે સમયે હે વૃષ ! તે બેઉનું, માંસ વાસને કુદ્ધ થએલા બે બાજ પશ્વિઓનું યુદ્ધ થાય તેવું ભવંકર-યુદ્ધ થયું. જેમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ને, હદિકના પુત્ર હાર્દિક્યને નવ બાણે કરી કોપથી વલ્લસ્થળમાં પાડિત કર્યો. સંગ્રામમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ને અત્યંત હણેલા કૃતવર્માએ બાણે કરી રથ તથા અશ્વ સહિત ધૃષ્ટદ્યુમ્નને આચ્છાદન કરી દીધો. તે વેળાએ હે રાજન ! રથ સહિત બાણે કરી ઢંકાઇ ગયેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, જળધારાઓ મૂકનાર મેઘોએ કરી ઢંકાઇ ગએલો સૂર્ય દેખાય તેવો દેખાતો હતો. હે રાજન ! સુવર્ણથી શોભિતા બાણોએ કરી બાણ ગણને નાશ પમાડી, થયા છે ત્રણ જેને એવો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, સંગ્રામમાં શોભતો હતો. કુદ્ધ થએલા સેનાપતિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને, અત્યંત દારૂ એવી બાણુની વૃષ્ટિ કૃતવર્મા પાસે જઇ તેની ઉપર કરી. પોતા સામે આવતી અત્યંત દારૂ બાણુવૃષ્ટિને કૃતવર્માએ અનેક હળર બાણે વારી રાખી. કોષથી સહન થાય નહિ એવી પોતાની બાણુવૃષ્ટિને કૃતવર્માએ નિવારણ કરી તે જોઇ કૃતવર્મા પાસે જઇ તેમને વારી રાખી, તીક્ષ્ણ છે ધાર જેની એવા બહુ નામના બાણે એમના સારથિને વેગથી ચમલોકમાં મોકલી દીધો. તે સમયે હણાયેલો તે રથ ઉપરથી નીચે પડ્યો. એવી રીતે બળવાન ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, મોટા બળવાળા શત્રુને જીતી, તરત બાણે કરી સંગ્રામમાં કૌરવોને વારસા લાગ્યો. તમારી તરફના ચોદાઓ, સિંહનાદ કરી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સામે દોડ્યા ત્યાર પછી મોઢું યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું.

તતસ્તે તાવકાયોધા ધૃષ્ટદ્યુનમુપાદ્રવન્ ।

સિંહનાદરથં કૃત્વા તતો યુદ્ધમવર્તત ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरपाषाणां चतुर्ष्वंशश्च-
मोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

અધ્યાય ૫૫ મો, અશ્વત્થામાનું પરાક્રમ.

સંજય ઉવાચ—દ્રોણિયુધિષ્ઠિરં કુર્ણ્વા ઈનેયેનામિરક્ષિતં ।

દ્રૌપદેયૈસ્તથાશૂરૈરન્યવર્તતદ્દૃષ્ટ્વ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા સાત્યકિએ તથા શરવીર દ્રૌપદીના પુત્રાએ રક્ષણ કરેલા યુધિષ્ઠિરને જોઈ સુવર્ણના પુંખવાળા અને શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા ભયંકર બાણ ફેંકતા તથા ધનુર્વિંદામાં કુશળી પેઠે વિવિધ પ્રકારના માર્ગે તથા શિક્ષાઓને દેખાડતા, મહાત્મ જળુનાર અશ્વત્થામાએ દિગ્બાસે કરી અભિમંત્રણ કરેલા બાણોએ યુધિષ્ઠિરને આંતરી બધું આકાશ પૂરી દીધું. તે વેળાએ અશ્વત્થામાના બાણથી દંકાષ્ટ ગએલા મોટા રણ સંગ્રામની વચ્ચે કંઈ જણાતું ન હતું. તેમજ સુવર્ણથી શોભિતા આકાશમાં રહેલા બાણ સમુદાયો જાણે આકાશમાં ચંદ્રવા બાંધ્યા હોય તેવા લાગતા હતા. હે રાજન ! પ્રકાશમાન એવા બાણે કરી દંકાષ્ટ ગયેલું આકાશ અગ્રજાયા જેવું લાગતું હતું. તે બાણથી ફંદાયલા નભસ્તળવિષે અમે આશ્ચર્ય જોતા હતા, જે અંતરિક્ષમાં જનાર કોઈ પણ પ્રાણી નાંચે પડતું ન હતું. તે વેળાએ સાત્યકિ, પાંડુપુત્ર ધર્મરાજ તથા બીજાં સૈન્ય પણ કંઈ પરાક્રમ કરી શકતાં ન હતાં. હે રાજન ! દ્રોણપુત્રનું ચાતુર્ય જોઈ મહારથિઓ વિસ્મય પામતા હતા. તે સર્વે રાજાઓ તપતા સૂર્ય સામે જેમ કાષ્ટ જોઈ શકે નહિ, તેમ તેની સામું જોવા સમર્થ થતા ન હતા. એ રીતે સૈન્યને તેણે મારવા માંડ્યું તે જોઈ મહારથિ દ્રૌપદીના પુત્ર, સાત્યકિ, ધર્મરાજ, તથા પાંચાલ રાજાઓ એટલા જાણ એકાઠા મળી, ઘોર મૃત્યુ ભયનો ત્યાગ કરી અશ્વત્થામા સામે દોડ્યા. સાત્યકિએ સતાવિશ બાણથી અશ્વત્થામાને વિંધી, વળી સુવર્ણથી શોભિતા નારાય નામના સાત બાણેકરી કરી વિંધ્યા. યુધિષ્ઠિરે તોતરથી, પ્રતિવિંધ્યે સાતથી, શ્રુતકર્માએ ત્રણથી, શ્રુતકીર્તિએ સાતથી, સુતસોમે નવેકરી, શતાનિકે સાતથી તથા બીજા ધણાક શરવીરોએ ચોતરફથી તેમને વિંધ્યા. કોંધા-યમાન થએલા સર્પની પેઠે શ્વાસોચ્છ્વાસ કરતા તેમણે પચ્ચીથથી સાત્યકિને, નવથી શ્રુતકીર્તિને, પાંચે સુતસોમને, આઠથી શ્રુતકર્માને, ત્રણે પ્રતિવિંધ્યને, નવથી શતાનિકને, પાંચથી ધર્મપુત્રને તથા બીજા શરવીરોને એ એ બાણથી વિંધી તીક્ષ્ણ બાણોએ કરી શ્રુતકીર્તિનું ધનુષ કાપી નાખ્યું. તે સમયે મહારથિ શ્રુતકીર્તિએ બીજાં ધનુષ લઈ ત્રણ બાણથી અશ્વત્થામાને તીક્ષ્ણ બાણોએ કરી વિંધ્યા. હે મારિષ ! અશ્વત્થામાએ બાણના વર્ષાદે કરી ચોતરફથી તેના સૈન્યને આગ્રહાદન કરી દીધું. વળી ધણા બળવાળા અશ્વત્થામાએ હાસ્ય કરી ધર્મરાજનું ધનુષ કાપી, ત્રણ બાણથી તેમને વિંધ્યા. ત્યાર પછી ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરે પણ બીજાં મોટું ધનુષ ગ્રહણ કરી, સિત્તેર બાણથી અશ્વત્થામાને એ બાહુ તથા વક્ષસ્થળમાં વિંધ્યા. તેજ સમયે કોંધાયમાન થએલા સાત્યકિએ, તીક્ષ્ણ એવા અર્ધચંદ્રાકૃત બાણેકરી સંગ્રામમાં પ્રહાર કરતા અશ્વત્થામાનું ધનુષ કાપી મોટો શબ્દ કર્યો. શક્તિમાનમાં શ્રેષ્ઠ કપાષ્ટ ગએલા ધનુષવાળા અશ્વત્થામાએ પણ શક્તિએ કરી ઉતાવળે સાત્યકિના રથ ઉપરથી તેના સારથિને નીચે પાડ્યો. વળી હે ભારત ! પ્રતાપવાન દ્રોણપુત્રે બીજાં ધનુષ ગ્રહણ કરી બાણના વર્ષાદેથી સાત્યકિને આગ્રહાદન કરી દીધો. હે ભારત ! તે વેળાએ સારથિ વગરના સંગ્રામમાં દોડેલા તેના રથના અશ્વ, તે તે ઠેકાણે દોડતા દેખાતા હતા. યુધિષ્ઠિર છે મુખ્ય જેમાં એવા યોદ્ધાઓ શસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા અશ્વત્થામા ઉપર

વેળે કરી તીક્ષ્ણ બાણોનો વર્ષાદ કરતા હતા. કોષાયમાન છે ૩૫ જેમનું એવા પોતા સામે આવતા તેમને જોઇ શત્રુને તપાવનાર દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, હાસ્ય કરી મહા સંગ્રામમાં તેમને વારી રાખી સેંકડો બાણરૂપી જ્વાળાવાળા મહારથિ તે, વન વચ્ચે અગ્નિ જેમ શુષ્ક ઘાસને બાળે તેમ પાંડવની સેનારૂપી સુકા ઘાસને બાળવા લાગ્યા. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! તે વેળાએ દ્રોણપુત્રે અત્યંત તપાવેલું પાંડુપુત્રનું સૈન્ય, મરત્યે કરી નહીતું મુખ જેમ ક્ષોભ પામે તેમ ક્ષોભ પામવા લાગ્યું. હે મહારાજ ! દ્રોણપુત્રના એવા પરાક્રમને જોઇ સર્વ યોદ્ધાઓ, દ્રોણપુત્રે સર્વ પાંડવોને હણેલા છે એમ માનવા લાગ્યા. એટલામાં દ્રોણના શિષ્ય મહારથિ યુધિષ્ઠિર રાજા, રાષ તથા અસહનતાથી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને કહેવા લાગ્યા કે, હે પુરૂષર્મા સિંહરૂપ ! જે માટે તું આજ મને મારવા પ્રયત્ન છે તેથી તને અમારા ઉપર પ્રીતિ નથી અને કૃતઘ્નતા પણ તારેવિષે નથી; અને બ્રાહ્મણનો તો એ ધર્મ છે જે તપ, દાન તથા અધ્યયન કરવું, ને ક્ષત્રિયોનો ધર્મ એ છે જે તેણે ધનુષ ચલાવવું. પણ તે કર્મ કરતાં તું ‘હું બ્રાહ્મણ છું’ એમ કહે છે, વાસ્તે હે મહાબાહો ! તારા દેખતાં હું કૌરવોને છતીશ. જરૂર તું બ્રાહ્મણ છે માટે સંગ્રામમાં કર્મ કર. એવાં યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી યુક્ત એવાં તત્ત્વનું ચિંતન કરી અશ્વત્થામાએ કંઈ પણ ઉત્તર ન આપતાં કોષાયમાન થએલો કાળ જેમ પ્રજ્વળે આગ્રહાદન કરે તેમ બાણના વર્ષાદે કરી પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરને આગ્રહાદન કરી દીધા. હે મારિય ! એ રીતે દ્રોણપુત્રે આગ્રહાદન કરેલા યુધિષ્ઠિર રાજા, તકાળ મોટી સેનાનો ત્યાગ કરી બહાર ગયા. ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર ગયા પછી ઉદાર છે ચિત્ત જેનું એવો દ્રોણપુત્ર પાછો વળ્યો. હે રાજન ! એવી રીતે યુધિષ્ઠિર રાજા, તે મહા સંગ્રામમાં અશ્વત્થામાને છોડી દેઈ કૂરકેમ કરવાવાસ્તે તમારા સૈન્ય પ્રત્યે ગયા.

તતો યુધિષ્ઠિરો રાજસ્ત્યક્તૌ ટ્રોગિ મહાહવે ।

પ્રયયૌ તાવકં સૈન્યં યુક્તઃ કૂરાયકર્મણે ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि पार्थापयाने गुर्जरभाषायां पंचपंचाशत्त-
मोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

અધ્યાય ૫૬ મો. સંકુલ યુદ્ધ.

સંજય ઉવાચ—भीमसेनं च पांचाल्यं चेदिकेकयसंबृतं ।

वैकर्तनः स्वयं रुद्ध्वा वारयामास सायकैः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! બીમસેન તથા ચેદિકે અને કેકયથી વિંટાપલા પાંચાલ્યને સર્થપુત્ર કર્ણ, બાણોએકરી વારવા લાગ્યો. પછી કર્ણે, બીમસેન દેખતાં, ચેદિકે, કાર્ણ તથા મહારથિ સંજયોને હણ્યા. બીમસેન રથિમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ એવા કર્ણને છોડી દેઈ પ્રજ્વલિત એવો અગ્નિ જેમ સુકા ઘાસને બાળે તેમ કૌરવના સૈન્યને બાળતો બીજી તરફ ગયો. સતપુત્ર કર્ણે સંગ્રામ વચ્ચે પાંચાલ, કેકય તથા મોટા ધનુષવાળા હજારો સંજયોને હણ્યા. મહારથિ અર્જુન, બીમસેન, તથા કર્ણ, એ ત્રણ, સંશક્ત ગણ, કૌરવ તથા પંચાલોનો ક્ષય કરતા હતા. અગ્નિની જેમને ઉપમા અપાય એવા તે ત્રણ શરવીરોએ, બાળવા માંડેલા ક્ષત્રિયો હે રાજન ! તમારા ખરાબ વિચારને લીધે સંગ્રામમાં નાશ પામતા હતા,

તેટલામાં હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! કોધાયમાન થએલા દુર્યોધને, નવ આણુથી નકુળને, તથા એના ચાર ઘોડાઓને વિંધી ધણી બળવાળા તમારા પુત્રે વળી હે જનાધિપ ! કુર નામના આણુ કરી સહદેવનો સુવર્ણમય ધ્વજ કાપી નાખ્યો. કોધાયમાન થયેલા નકુળે, સાતથી અને સહદેવે પાંચ આણુ કરી સંગ્રામના મધ્યમાં તમારા પુત્રને વિંધ્યો. અત્યંત કોધાયમાન થએલા તમારા પુત્રે પણ, ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ સર્વ ધનુષ ધરનારમાં ઉત્તમ એવા તે બેઠને પાંચ પાંચ આણુ કરી વક્ષસ્થળમાં વિંધી, બીજા બહુ નામના બે આણુ કરી તેમનાં ધનુષ કાપી વળી એકવીસ આણુથી તે બેઠને વિંધ્યા. તે સમયે શરવીર એવા તે બેઉ ઇન્દ્રધનુષ સરખાં સુંદર શ્રેષ્ઠ ધનુષ લઈ યુદ્ધમાં દેવપુત્ર સમ શોભતા હતા. વેગવાન તે બેઉ ભાઈએ બે મોટા મેઘ જેમ પર્વત ઉપર વર્ષાદ કરે તેમ ઘેર એવા આણુનો દુર્યોધન ઉપર વર્ષાદ કર્યો. હે મહારાજ ! કોધાયમાન થએલા મહારાષિ તમારા પુત્રે, મોટા ધનુષવાળા તે બેઉ પાંડુપુત્રને આણુકરી વારી રાખ્યા. તે વેળાએ હે ભારત ! દુર્યોધનનું ધનુષ મંડળાકાર દેખાતું હતું. ચોતરફથી નિકળતા અને સૂર્યના કિરણોની પેઠે સર્વ દિશાઓને આરંભાદન કરતા આણુજ માત્ર દેખાતા હતા. દુર્યોધનના આણુથી ઢંકારી ગયેલું નમસ્તલ આણુમય થઈ ગયું તે સમયે, નકુળ અને સહદેવ પણ કાળે, અંતક તથા યમ સરખા એના રૂપને જોતા હતા. તેમ બીજા મહારાષિઓ પણ તમારા પુત્રના પરાક્રમને જોઈ માદ્રિપુત્ર નકુળ સહદેવ, કાળની સગીપે પ્રાપ્ત થયા હોય એમ માનતા હતા. હે રાજન ! એટલામાં મહારાષિ પાંડવના સેનાપતિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને, જે સ્થાનકે રાજા દુર્યોધન હતો તે સ્થાનકે આવી, શરવીર એવા મહારાષિ માદ્રિપુત્રનું અતિક્રમણ કરી આણુથી તમારા પુત્રને વારી રાખ્યો. અસહનશીલ પણ બળવાળા તમારા પુત્રે, હાસ્ય કરી, પચ્ચિશ આણુથી પાંચાદ્ય ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વિંધી, વળી બીજા પાંચઠી વધારે પોડિત કરી અત્યંત તીક્ષ્ણ એવા કુરપ્ર નામના આણુથી એનું ધનુષ તથા હાથના મોજા કાપી નાખ્યા. તે સમયે શત્રુને તપાવનાર પાંચાદ્ય ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, કપાઈ ગએલા ધનુષનો ત્યાગ કરી ભાર સહન કરે એવું બીજાં નવું ધનુષ લઈ વેગે કરી, બાણે પ્રજ્વલિત થતો હોય તેમ કોધને લીધે રૂધિર જેવાં નેત્રવાળો વ્રણયુક્ત છે શરીર જેનું એવો, મોટું ધનુષ ધરનાર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, સંગ્રામ વચ્ચે શોભતો હતો. પછી ધૃષ્ટદ્યુમ્ને આસોડ્ધાસો કરતા સર્પ જેવા નારાય નામે પંદર આણુ દુર્યોધનને મારવાની ઇચ્છાથી તેની ઉપર નાખ્યા. ગૂંધના પીછા અધિલા, શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા તે સુવર્ણથી શોભિતા રાજના કવચને ભેદી વેગથી પૃથ્વીમાં પેસી ગયા. તે સમયે મહારાજ ! ધૃષ્ટદ્યુમ્નના આણુ કરી અત્યંત વિંધાયેલા તમારો પુત્ર, વસંત સમયમાં પ્રકુલિત થયેલો ખાખરો શોભે તેમ શોભતો હતો. પછી નારાયના પ્રહારે કરી છિન્નભિન્ન થઈ ગયું છે કવચ જેનું એવા જર્જરભૂત થએલા તમારા પુત્રે, કોધથી બહુ નામના આણુકરી ધૃષ્ટદ્યુમ્નનું ધનુષ કાપી નાંખ્યું. કપાઈ ગએલા ધનુષવાળા તેની ઉપર ઉતાવળે બ્રહ્મીના મધ્યવર્ષે દશ આણુ માર્યા. કારી-ગરે સંજોલા તે આણુ, મકરંદને ઇચ્છતા ભ્રમર જેમ કમળને શોભાવે, તેમ તેના મુખને શોભાવવા લાગ્યા. ઉદાર મનવાળા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને, કપાઈ ગએલા ધનુષનો ત્યાગ કરી, વેગથી બીજાં ધનુષ લેઈ તેમાં બહુ નામના સોળ આણુ સાંધી દુર્યોધનના અશ્વને હણી, બીજા પાંચથી સારથિને પાડી, બીજા એક બહુ આણુથી સુવર્ણથી શોભિતા એના ધનુષને કાપી, તેમજ વળી બીજા દશ આણુથી તમારા પુત્રનાં ઉપરકર સહિત રથ, છત્ર, શક્તિ, ખડ્ગ, ગદા, ધ્વજ, સુવર્ણનો આભુષધ, તથા મણિમય ધ્વજમાં ચિતરેલો સુંદર હરિત એ સર્વ ચિહ્ન-

નને છિન્નભિન્ન કરી નાંખ્યાં. તે વેળાએ સર્વ રાજાઓ, ભાગી ગયેલા દુર્યોધનના ધ્વજને જોતા હતા. હે ભારતર્ષભ ! એ રીતે મેદાયાં છે કવચ તથા આયુધ જેનાં એવા વિરથ થયેલા દુર્યોધનની તેના સહોદર ભાઈઓ ચોતરફથી રક્ષા કરવા આવી લાગ્યા. હે રાજન ! તે સમયે દંડધાર રાજા, તેને રથમાં લેઇ લઇ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જેતાં નિર્ભયતાથી દૂર લેઇ ગયો. રાજાના રક્ષણને ઇચ્છતા મહા બળવાન કર્ણ, સાત્યકિને જીતી ઉગ્ર ધનુષવાળા દ્રોણને હથિનાર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સામે સંગ્રામમાં આવી ઉભો રહ્યો. તેની પાછળ, હસ્તિની પાછળ એ દાંતે કરી તેને ખેદ પમાડતો બીજો હસ્તિ આવે તેમ શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો સાત્યકિ બાણેકરી તેને વ્યથા કરતો તરત ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તે સમયે કર્ણ તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્નના મધ્યમાં એક તરફના યોદ્ધાઓનો મોટો સંગ્રામ થયો. પાંડવ તથા આપણી તરફનો કાષ્ઠ પશુ યોદ્ધો યુદ્ધથી વિમુખ થતો દેખાતો ન હતો. પછી કર્ણ પાંચાલો તરફ ગયો. હે રાજન ! તે ક્ષણે મધ્યાનહ વેળાએ એક તરફથી ગજ, વાજિ તથા મનુષ્યનો મોટો ક્ષય થયો. તે ક્ષય કરનાર યુદ્ધમાં હે મહારાજ ! જીતવાને ઇચ્છતા પાંચાલ ઉતાવળે પક્ષિઓ જેમ વૃક્ષ તરફ દોડે તેમ કર્ણ સામે દોડવા લાગ્યા. તે રીતે યત્ન કરતા મુખ્ય વ્યાધકેતુ સુશર્મા, ચિત્ર, ચિત્રાયુધ, જય, શુક, રાયમાન, તથા દુર્જય સિંહસેન એટલા યોદ્ધાઓને બાણના ઓધે ફરી બાળતો હોય તેમ ક્રોધાયમાન થયેલો કર્ણ, તેમની સામે જઇ ઉભો રહ્યો. તે સમયે શરતીર તેમણે પોતા સામે બાણ ફેંકતા તથા સંગ્રામમાં શોભતા કુંડ થયેલા કર્ણને રથ માર્ગે ચોતરફથી વિંટી લીધો. હે મહારાજ ! હે મનુજેન્દ્ર ! પ્રતાપવાન સુતપુત્ર કર્ણે, યુદ્ધ કરતા એવા તે આઠ યોદ્ધાઓને દૂરથીજ તીક્ષ્ણ આંઠ બાણથી પીડિત કરી, યુદ્ધમાં ચતુર એવા બીજા પશુ હજારો યોદ્ધાઓને હણ્યા. અત્યંત કુંડ થયેલા રાષ્ટ્રાપુત્રે જિજ્ઞાસુ, જિજ્ઞાસુકર્મા, દેવાદિ, ભદ્ર, દંડ, ચિત્રાયુદ્ધ, હરિ, સિંહકેતુ, રાયમાન, તથા મહારથિ શલભ, એટલા યોદ્ધાઓના મહારથિઓને હણ્યા. તે સમયે તેમના પ્રાણને ગ્રહણ કરતા અધિરથ પુત્ર કર્ણનું શરીર ડિપિરે કરી અબ્યુક્ષિત છે અંગ જેનું એવા રૂદ્રના મોટા શરીર સરખું દેખાતું હતું. હે ભારત ! તે યુદ્ધમાં કર્ણે બાણથી તાડન કરેલા ભયભીત હસ્તિઓ, સર્પને આકુલ બચાવવા કરતા ચોતરફ દોડતા હતા. કર્ણે બાણે કરી તાડન કરેલા કેટલાક હસ્તિઓ, વિવિધ પ્રકારના શબ્દ કરતા, વજ્રથી ભેદાયેલા પર્વત જેમ પૃથ્વી પર પડે તેમ નીચે પડતા હતા. અધિરથ પુત્ર કર્ણના માર્ગવિષે ચોતરફથી પડતા હસ્તિ, અશ્વ, મનુષ્ય તથા રથોએ કરી રણભૂમિ ઢંકાઇ જતી હતી. હે રાજન ! સુતપુત્ર કર્ણે રણસંગ્રામની વચ્ચે હસ્તિ, હય, રથ, તથા મનુષ્યોના નાશ થાય તે રીતે જેનું કર્મ કર્યું તેનું કર્મ બીજો, દ્રોણચાર્યે તથા તમારી તરફના બીજા યોદ્ધાઓએ કર્યું ન હતું. મૃગોની વચ્ચે નિર્ભયપણાથી વિચરતો સિંહ હોય તેમ પાંચાલોની વચ્ચે કર્ણ નિર્ભયની પેઠે વિચરતો હતો. જેમ સિંહ, ત્રાસ પામેલા મૃગના ગણોને દિશાઓમાં દોડાવે, તેમ કર્ણ પાંચાલોના મોટા રથ સમુદાયોને દિશાઓમાં નસાડતો હતો. વળી જેમ સિંહના મુખને પ્રાપ્ત થઈ મૃગ જીવે નહિ તેમ કર્ણને પ્રાપ્ત થઇ મહારથિઓ જીવતા ન હતા. હે ભારત ! વનમાં અગ્નિને પ્રાપ્ત થઇ જેમ મનુષ્ય બળે, તેમ કર્ણે રૂપી અગ્નિએ કરી સંજયો બળતા હતા. હે ભારત ! કર્ણે, યોદ્ધા, કૈકય તથા પાંચાલોવિષે પોતાનું નામ સંજાળાવી શર પુરૂષોએ સમત એવા ધણાક યોદ્ધાઓને હણ્યા. હે રાજન ! કર્ણનું પરાક્રમ જોઈ મારી મતિ એમ થઈ કે, અધિરથપુત્ર કર્ણથી એક પશુ પાંચાલ જીવતો રહેશે નહિ. એ રીતે સુતપુત્ર કર્ણ, સંગ્રામમાં વારંવાર

પાંચાલોને હજુવા લાગ્યો, તેને જેઠ અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલા ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર ધૃષ્ટ-
 દ્યુમ્ન તથા દ્રૌપદીના પુત્રો તેની સામે દોડ્યા. તેમજ શત્રુને મારનાર એવા તેને પાંડવ
 તરફના બીજા પશુ સેંકડો ચોદાઓએ ચોતરફથી ઘેરી લીધો. શિખાંડિ, સહદેવ, નકુળ,
 નકુળનો પુત્ર, જનમેજય, સાત્યકિ, પ્રહલદક તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન એટલા જણ તથા પરાક્રમવાળા
 બીજા ચોદાઓ, અગ્રણી યષ્ઠ બાણ તથા અસ્ત્ર ફેંકતા કર્ણની સામે જવા લાગ્યા. સંગ્રા-
 મમાં સામે આવતા તે એદિ, પાંચાલ તથા પાંડવ સામે એકલો કર્ણ, ગરૂડ જેમ સર્પો સામે
 દોડે તેમ દોડ્યો. હે વિશાંપતે ! તે સમયે કર્ણનું તેમની સાથે દેવદાનવના જેવું મોટું યુદ્ધ
 થયું. જેમાં અવ્યગ્ર એવો એકલો કર્ણ, સર્વ જેમ ગાઢ અંધકારને હણે તેમ બાણના
 આધને વર્ષાવતો એકકા મળી આવેલા મોટા ધનુષવાળા તે સર્વને હણવા લાગ્યો. ભીમસેન
 તો પાંડવ સાથે સંસ્કૃત થએલા રાધાપુત્ર કર્ણને જોઈ ક્રોધથી યમદંડ જેવા બાણેકરી ચોતરફથી
 વાહિક, કેકય, મત્સ્ય, વાસાત્ય, મદ્ર તથા સૈંધવોને હણવા લાગ્યો. તે સમયે સંગ્રામમાં એકલો
 યુદ્ધ કરતો મોટા ધનુષવાળો તે, અત્યંત શોભતો હતો. યુદ્ધમાં નારાય નામના બાણેકરી
 ભીમસેને તાડન કરેલા, હણાયા છે માવત જેમના એવા સંગ્રામમાં પડતા હરિન્યો, પૃથ્વીને
 કંપાવતા હતા. હણાયા છે સ્વાર જેમના એવા અશ્વ, રૂધિરનું વમન કરતા યુદ્ધમાં શયન
 કરતા હતા. ભીમસેનના બાણથી હણાયલાં પ્રાણુ રહિત પાયદળો પશુ યુદ્ધમાં શયન કરતાં
 હતાં. તેમજ પાડી નાખેલાં છે આયુદ્ધ જેમનાં એવા ભીમસેનથી ખિન્ન થએલા અને ક્ષતયુક્ત
 છે અંગ જેમનાં એવા, પ્રાણુ રહિત હનરો રચિયો, સંગ્રામ ભૂમિમાં પડતા દેખાતા હતા,
 એ રીતે ભીમસેનના બાણે કરી ઊંઘાળેલા થએલા રચિયો, ઘોડેસ્વાર, સૂત, પાયદળ, અશ્વ
 તથા હરિતઓએ કરી રણભૂમિ ઢંકાઈ ગઈ હતી. તે મહા સંગ્રામમાં ભીમસેનના ભયથી
 પીડિત, ઉત્સાહ વગરનું અને ત્રણયુક્ત છે શરીર જેમનાં એવું ચેષ્ટા વગરનું દીન થયેલું
 દુર્યોધનનું સર્વ સૈન્ય, જાણે તેણે સ્તંભન કરી દીધું હોય નહિ, તેવું યષ્ઠ રહ્યું. હે નૃપ !
 પ્રસન્ન છે સન્નિલ જેમાં એવો સાગર જેમ સ્થિર થઈ રહ્યો હોય તેમ તમારું સૈન્ય નિશ્ચય
 થઈ રહ્યું હતું. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! મનુવીર્ય તથા બળેકરી યુક્ત, ગર્વથી યુદ્ધ કરનાર તમારા
 પુત્રનું સૈન્ય કાંતિ રહિત તથા પરસ્પર યુદ્ધ કરવાથી રૂધિરે કરી આર્દ્ર થઈ જવા લાગ્યું. તે
 સમયે પાંડવની સેનાને નસાડતો ક્રોધાયમાન થએલો સૂતપુત્ર કર્ણ, તથા કૌરવોને નસાડતો
 ભીમસેન, એ બેઉ સંગ્રામના મધ્ય ભાગમાં શોભતા હતા. અદ્ભુત છે દર્શન જેનું એવા
 ભયંકર સંગ્રામમાં ધણાક સંશયક ગણને હણી જય કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુને વાસુદેવ
 ભગવાનને કહ્યું કે, હે જનાર્દન ! યુદ્ધ કરતું એવું આ સૈન્ય ભાગવા લાગ્યું અને યુગો
 જેમ સિંહના શબ્દની સામે જઈ શકે નહિ તેમ મારા બાણના પારને નહિ પામતા ગણ
 સહિત સંશયકોના આ મહારથિઓ પશુ નાસતા જાય છે ને મહા સંગ્રામમાં સંજયોનું
 મોટું સૈન્ય વિદીર્ણ થાય છે. હવે કરી સૈન્યના મધ્યમાં વિચરતા છુદ્ધિમાન કર્ણને આ
 હસ્તિ કક્ષવાળો જ્વજ દેખાય છે. તેમ બીજા મહારથિઓ સંગ્રામમાં કર્ણને જીતવા
 સમર્થ થઈ શકે તેમ નથી. વળી કર્ણના પરાક્રમે તમે જાણો છો માટે હે કૃષ્ણ ! જે
 સ્થાનકે મહારથિ કર્ણ, આપણા સૈન્યને નસાડે છે, ત્યાં આપણા રથને લેઈ જાઓ.
 એમ કરવું મને રૂચે છે, પછી આપને રૂચે તે ખરું. એવાં અર્જુનનાં વચન
 સાંભળી હસતા હોય નહિ તેમ ગોવિંદ ભગવાને કહ્યું કે, હે પાંડુપુત્ર અર્જુન !
 તું કૌરવોને હણ એમ તેને કહ્યું તે પછી તેમણે પ્રેરણા કરેલા અર્જુનને વહન કર-

નારા હંસ જેવા શ્વેત વર્ણવાળા અશ્વ, તમારા મોટા સૈન્ય તરફ આહ્વા. કેશવ ભગવાને પ્રેરણા કરેલા સુવર્ણના આમૃતપણવાળા તમારા સૈન્યમાં પેસતા શ્વેત અશ્વે કરી તમારું સૈન્ય ચાર દિશાઓ પ્રત્યે ભેદ પામ્યું. મેઘની ગર્જના જેવો જેનો શબ્દ છે એવો તથા હનુમાન છે શ્વત્તમાં જેનો એવો ચક્રાચમાન પતાકાવાળો રથ, વિમાન જેમ સ્વર્ગમાં પેસે-જાય તેમ તે સમયે સેનાને વિદારણ કરી અંદર પ્રવિષ્ટ થએલા ક્રોધાચમાન, અસહનતાથી રક્ત છે તેત્ર જેમનાં એવા મોટી કાંતિવાળા, યુદ્ધમાં ચતુર, પુરૂષમાં સિંહરૂપ, તલશબ્દે કરી મોટા વનમાં બે હસ્તિઓ ઝડપ ચાય તેમ ઝડપ થએલા બોલવવાથી રણમાર્ગ પ્રત્યે આવેલા વેગવાન એવા કેશવ તથા અર્જુન રણસંગ્રામના મધ્યભાગમાં, યજ્ઞન કરનારાઓએ વિધિએ કરી યજ્ઞમાં સાદ કરેલા બે અશ્વિનીકુમાર જેમ શોભે તેમ શોભતા હતા. અર્જુન, રથ, સૈન્ય તથા અશ્વસમુદાય પ્રત્યે જન્મ સેનાની વચ્ચે પાશ છે હાથમાં જેના એવો, કાળ શોભે તેમ શોભતો હતો. હે ભારત ! તમારી સેનામાં પરાક્રમ કરતા તેને જેઠ વળી તમારા પુત્રે સંશયક ગણોને તેની સામે જવાની પ્રેરણા કરી. તેજ વખતે હજાર રથ, ત્રણસો હાથી, ચૌદ હજાર અશ્વ તથા વાદત અને લખ્ધ છે લક્ષ જેમને એવા ધનુષ ધરનાર બે લક્ષ શરવીર પાયદળ સહિત મહારથિઓ એવા બાણના વર્ષાદે કરી ચોતરફથી કુંતિપુત્ર અર્જુનને આગ્રહાદન કરતા તેની સામે દોડયા. સંગ્રામમાં બાણેકરી ઢંકાઇ ગયેલો પોતાના આત્માને બચકર રૂપ દેખાડતો હતો. સંશયક ગણને હણતો, પારકા સૈન્યને પીડિત કરનાર અર્જુન હાથમાં છે પાશ જેને એવા અતંકની પેઠે અત્યંત દર્શનીય છે રૂપ જેનું એવા દેખાતો હતો. પછી અર્જુન નાખેલા સુવર્ણથી શોભિતા વીળળી સરખી કાંતિવાળા એકબીજાને લાગેલા બાણેકરી આકાશ ઢંકાઈ ગયું હતું. હે પ્રભો ! તેમજ અર્જુનના હાથે મૂકાયલા ધણી બાણથી મોટા સર્પથી જેમ વન ઢંકાઈ જાય તેમ બધું ઢંકાઈ ગયું. એવી રીતે તે મહા બળવાન પાંડુપુત્ર અર્જુન, સુદર્શના પુંજવાળા અને પ્રસન્ન છે અગ્રભાગ જેમના એવા સન્નત પર્વવાળા બાણ સર્વ દિશાઓમાં નાખતો હતો. તે વેળાએ અર્જુનના તલનો શબ્દ સાંભળી સર્વ મનુષ્ય, પૃથ્વી, આકાશ, દિશાઓ, સર્વ સમુદ્ર તથા પર્વતો પણ ફાટશે, એમ સંભાવણી હતા. તેટલામાં વળી મહારથિ કુંતિપુત્ર અર્જુન, દશ હજાર સંશયક રાજાઓને હણી પ્રત્યક્ષ તેમની સામે ગયો. એ રીતે અર્જુન, કાંબોજે રક્ષણ કરેલા સૈન્યને પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્ત થઈ બાણેકરી ઇન્દ્ર જેમ દાનવોનું મંથન કરે, તેમ તેમનું મંથન કરવા લાગ્યો, તે કેવી રીતે કે બલ્લ નામના બાણેકરી તત્કાળ હાથમાં ઉઘાડાં શસ્ત્ર લેઈ ઉભેલા શત્રુઓનાં શસ્ત્રબાણ બાહુ તથા મસ્તકને પણ કાપવા લાગ્યો. કપાઈ ગયાં છે અંગ તથા અવયવ જેમના એવા આયુષ રહિત તે, ચોતરફથી લાગેલા વાયુએકરી સારી રીતે લાગેલા ધણી શાખાવાળા વૃક્ષ પડે તેમ પૃથ્વીપર પડતા હતા. હસ્તિ, અશ્વ, રથ તથા પાયદળોના સમૂહોને હણતા અર્જુન ઉપર સુદક્ષિણના નાનાભાઈ કાંબોજે બાણનો વર્ષાદ કર્યો. એ રીતે બાણ ફેંકતા તેના અર્ધ ચંદ્રાકૃતિ બે બાણેકરી ભોગળ જેવા બે બાહુ તથા કુરુપ્ર નામના બાણેકરી પૂર્ણ ચન્દ્ર જેવું છે મુખ જેમાં એવું મસ્તક કાપી નાંખ્યું. તે વખતે, રૂઢિરને સવતો તે, વજ્રેકરી અવદારણ કરેલું મનશીલના પર્વતનું શિખર પડે તેમ વાહન ઉપરથી નીચે પડ્યો. સુવર્ણના સ્તંભ જેવા અને ભેદાયલા સુવર્ણના પર્વતની જેને ઉપમા આપી શકાય, અત્યંત પ્રિય દેખાવવાળા અને કમળપત્ર જેવા છે તેત્ર જેમનાં એવા હણાયલા ઉચ્ચ શરીરવાળા સુદક્ષિણના નાનાભાઈ કાંબોજને સર્વ મનુષ્ય જોતાં હતાં. પછી વળી યુદ્ધ કરનાર ચોદાઓની

જેમાં નાના પ્રકારની અવસ્થા થઇ હતી એવું અત્યંત આશ્ચર્ય થઇ બચ્ચંડર યુદ્ધ થયું, જેમાં એક બાણેકરી હજીયલા માટે રૂધિરયુક્ત એવા અશ્વ, કમોજ, યવન તથા શકે કરી હે વિશાપતે ! બધું રક્ત થઇ ગયું હતું. તેમજ હજીયા છે અશ્વ તથા સારથિ જેમના એવા રથ, હજીયા-યેલા સ્વારવાળા અશ્વ, હજીયાએલા માતૃતવાળા હસ્તિ, તેમજ હજીયાલા છે હસ્તિ જેમના એવા માવતો વગેરે સર્વ, હે મહારાજ ! એકબીજાને મારવાથી બચ્ચંડર એવો મનુષ્યનો ક્ષય થયો. તે પક્ષ તથા પ્રપક્ષને પણ અર્જુને હણ્યો, તે જોઇ જય કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા અર્જુન પ્રત્યે સુવર્ણથી શોભિતાં મોટાં ધનુષને હલાવતા અને સર્વ જેમ કિરણોને ગ્રહણ કરે તેમ બચ્ચંડર બાણને ગ્રહણ કરતા અંતકાળે ક્રિંકરને દંડધારણ કરનાર યમ-રાજા જેમ ક્રોધ કરે તેમ ક્રોધ તથા અસહનતાથી દ્રોણે છે મુખ જોણે એવાં નેત્રવાળા બળવાન અશ્વત્થામાએ સામે આવી ઉગ્ર બાણનો વર્ષાદ વરસાવ્યો. હે મહારાજ ! અશ્વત્થામાના મૂકેલા ચોતરફથી આવતા તે બાણેકરી રથમાં ખેડેલા કૃષ્ણ તથા અર્જુન ખેડેલાં ઢાંકાંડ ગયા. તેટલામાં વળી પ્રતાપવાન અશ્વત્થામાએ તીક્ષ્ણ એવા સેંકડો બાણેકરી માધવ તથા અર્જુનને ચેદ્યા રહિત કર્યાં. એ રીતે ચરાચરનું રક્ષણ કરનાર એવા તે ખેડેને બાણેકરી ઢાંકાંડ ગમેલા જોઇ રથાવર જંગમાત્મક સર્વ જંગલ હાહાકાર કરવા લાગ્યું. સિદ્ધ તથા ચારણના સમુદાય પણ, હવે લોકનું કલ્યાણ કેમ થશે, એમ ચિંતન કરવા લાગ્યા. તે સમયે હે રાજન ! શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને આજ્ઞાદન કરતા અશ્વત્થામાનું સંગ્રામમાં જોવું પરાક્રમ મેં જોયું તેવું પૂર્વે ક્યારે પણ જોયું ન હતું. તેમજ હે રાજન ! શત્રુઓને ત્રાસ પમાડનાર અશ્વત્થામાના ધનુષનો સિંહના શબ્દ જેવો શબ્દ, વારંવાર હું સાંભળતો હતો. યુદ્ધના મધ્યમાં વિચરતા તથા ડાખી અને જમણી બાણ બાણ ફેંકતા એવા તેની પ્રત્યક્ષ મેધના મધ્યમાં રહેલી શોભિતી વિજળી સરખી દીસતી હતી. તે વેળાએ બાણ ફેંકનાર દૃઢ હસ્તવાળો પાંડુપુત્ર અર્જુન, અત્યંત મોહને પ્રાપ્ત થઇ દ્રોણપુત્રને જોઇ મોટા યશવાળો તે, પોતાનું પરાક્રમ હજીયું એમ માનતો હતો. એ રીતે વર્તતા તે મોટા સંગ્રામમાં અશ્વત્થામા તથા અર્જુનનું શરીર દુઃખેકરીને પણ દેખાય નહિ તેવું થઇ ગયું હતું. હે રાજેન્દ્ર ! એ રીતે મહા બળવાન દ્રોણપુત્ર વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થયા અને કુંતિપુત્ર હીનબળ થયો તેને જોઇ પ્રાપ્ત થયો છે શેષ જેમને એવા શ્રીકૃષ્ણે, શેષથી વારંવાર નિઃશ્વાસ મૂકતા ચક્રથી જાણે આજ્ઞા હોય નહિ તેની પેઠે સંગ્રામમાં વારંવાર અશ્વત્થામા તથા અર્જુન પ્રત્યે જોઇ ક્રોધથી પ્રણય સહિત જે રીતે કહેવાય તે રીતે અર્જુન પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે હે પાર્થ ! હે ભારત ! આજ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા તારાથી અતિશય થઇ જાય છે એ તારી સામે અતિ આશ્ચર્ય દેખું છું. હે અર્જુન ! તારૂં પરાક્રમ તથા લુજનું બળ પૂર્વના જેવું છે. તેમજ તારા હાથમાં ગાંડીવ ધનુષ છે, રથમાં તું છે, તારા બાહુ કુશલ છે, તારી મુદ્ધિ શિથિલ થઇ નથી કેમકે દ્રોણિને સંગ્રામમાં શક્તિ પામેલો હું જોઉં છું. વાસ્તે હે પાર્થ ! યુરોનો પુત્ર છે એમ જાણી એને માન આપતો તું ઉપેક્ષા માં કર. કારણ કે આ સમય ઉપેક્ષા કરવાનો નથી. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી ભલ્લ નામના ચૌદ બાણ ગ્રહણ કરી ઉતાવળને વખતે ત્વરાથી અર્જુને અશ્વત્થામાનું ધનુષ, ધ્વજ, છત્ર, પતાકા, રથ, શક્તિ તથા ગદાને પણ કાપી વત્સદંત નામનાં બાણેકરી હાંસડીમાં અત્યંત વિંધ્યા. હે મહારાજ ! તે અત્યંત મૂર્છાને પ્રાપ્ત થઇ ધ્વજના દાંડાને આશ્રય કરી ખેસી ગયા. તે સમયે અર્જુનના બાણથી અત્યંત પીડાયલા સંજા રહિત તેમને તેમના રક્ષણ વાસ્તે

સંગ્રામમાંથી સારથિ બહાર લેઈ ગયો. એજ સમયે શરવીર એવા તમારા પુત્રના જોતાં ચતુને તપાવનાર અર્જુને, સેંકડો તથા હજારો યોદ્ધાઓને હણ્યા. હે રાજન ! તમારા ખરાય વિચારને લીધે તમારાઓના પારકાસહિત બચકર તથા ફર એવો આ ક્ષય પ્રવર્તમાન થયો. તે સંગ્રામમાં કુતિપુત્ર અર્જુન, સંશયકાને બીમસેન, કૌરવોને તથા વસુપેણ પાંચાલોને ક્ષણમાં હણીતા હતા. હે રાજન ! શ્રેષ્ઠ શરવીરનો છે ક્ષય જેમાં એવા તે રીતે વર્તતા બચકર સંગ્રામમાં અગણિત એવાં માથા વિનાનાં ધડ, ચોતરફથી ઉમાં ઘઉં દોડતાં હતાં. સંગ્રામમાં પ્રહારથી થયેલી છે વેદના જેને એવા યુધિષ્ઠિર રાજા પણ હે ભરતસતત ! કોશમાત્ર અપક્રમણ કરી ઉભા હતા.

યુધિષ્ઠિરોપિ સંગ્રામે પ્રહારૈર્ગાઢવેદનઃ ।

કોશમાત્રમવક્રમ્ય તસ્યૌ ભરતસતતમ ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः॥५६॥

અધ્યાય ૫૭ મો. અશ્વત્થામાએ કરેલી પ્રતિજ્ઞા.

સંજય ઉવાચ—દુર્યોધનસ્તતઃ કર્ણમુપેત્ય ભરતર્ષમ ।

અન્નવીન્મદ્રરાજં ચ તથૈવાન્યાંશ્ચ પાર્થિવાન્ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ભરતર્ષભ ! તેટલામાં દુર્યોધન રાજા, કર્ણ પાસે આવી તેને, શસ્ત્રને તથા બીજા રાજાઓને આમ કહેવા લાગ્યો કે, કપાટ વગરનું આ સ્વર્ગનું દ્વાર આપણને યદ્યઞ્ચએ કરી સંગ્રામ થયું છે. આવા યુદ્ધને હે કર્ણ ! સુખી એવા ક્ષત્રિયોજ પ્રાપ્ત થાય છે. હે રાધાપુત્ર કર્ણ ! પોતાના જેવા શરવીર ક્ષત્રિયો સાથે યુદ્ધ કરનાર, શરવીરોનું ઈષ્ટ થાય છે તે આ આપણને પ્રાપ્ત થયું છે, કાંતો યુદ્ધમાં પાંડવોને હણી સમૃદ્ધ એવી પૃથ્વીને પ્રાપ્ત થાઓ. વા પારકાઓથી યુદ્ધમાં હણાઈ વીરલોકને પ્રાપ્ત થાઓ. દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી પ્રસન્ન થએલા શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયો સિંહનાદ કરતા ચોતરફથી વાદિત વગાડવા લાગ્યા. દુર્યોધનનું સૈન્ય અત્યંત હર્ષિત થયું. તેને જોઈ તમારી તરફના યોદ્ધાઓને હર્ષ કરાવતા અશ્વત્થામા આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યા. હે રાજાઓ ! સર્વ સૈન્યોની સમક્ષ અને તમે પણ બધા ભુઓ છો તે રીતે, મૂકેલાં છે શસ્ત્ર જેણે એવા, મારા પિતાને ધૂૃષ્ટદ્યુમ્નને પણ, તે ક્રોધથી, તથા મિત્રવારતે હું સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરે છું, તે મારાં વાક્ય તમે સાંભળો. ધૂૃષ્ટદ્યુમ્નને માર્યા વગર હું કવચ નહિ ઉતારું, એ મારી પ્રતિજ્ઞા જે અસત્ય થાય તો હું સ્વર્ગને પ્રાપ્ત ન થાઈ. તેમ સંગ્રામમાં અર્જુન, બીમસેન વા જે યોદ્ધો ધૂૃષ્ટદ્યુમ્નની રક્ષા કરશે તેને પણ બાણે કરી હું મારીશ. તેણે આમ કહ્યું તે સાંભળી તમારી તરફની સર્વ સેના એકઠી મળી પાંડવો સામે દોડી. પાંડવો પણ કૌરવો સામે દોડ્યા. હે રાજન ! રથના યુધને પાળનાર એવા કૌરવ તથા સંજયોની આગળ અતિ બચકર છે રૂપ જેનું, એવો મનુષ્યનો ક્ષય કરનાર તે સંનિપાત જેવો કાળ તથા પ્રલય શરૂ થયો. એ રીતે યુદ્ધમાં સંહાર પ્રવર્તમાન થયો, તે સમયે અત્યંત શરવીર પુરુષોને જોવાની જેમને ઇચ્છા છે એવાં, દેવતા સહિત સર્વ પ્રાણિયો એકઠાં થયાં. અત્યંત પ્રસન્ન થએલી અપ્સરાઓ વિવિધ પ્રકારનાં દિવ્ય માલતીનાં પુષ્પ, દિવ્ય ગંધ, તથા વિવિધ પ્રકારનાં રત્નોનો, પોતાના કર્મને ઉદ્ધત કરનાર સંગ્રામમાં પડેલા શરવીર ઉપર

વર્ષાદ કરતી હતી. વિવિધ પ્રકારના ગંધને સેવન કરી સુગંધ યુક્ત થએલો વાયુ, મુખ્ય એવા સર્વ યોદ્ધાઓને સેવન કરતો હતો. તે વખતે એવી રીતે સુગંધિ વાયુએ સેવન કરેલા યોદ્ધાઓ પરસ્પર એક બીજાને મારી ધરણી પર પડતા હતા. નક્ષત્રના સમુદાયથી વિચિત્ર પ્રકારનું આકાશ શોભે તેમ, દિવ્ય એવાં માલતીનાં પુષ્પ, સુવર્ણના પુંખવાળા વિચિત્ર પ્રકારના બાણ, અને પડેલા શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓએ કરી વિચિત્ર પ્રકારની પૃથ્વી શોભતી હતી. અંતરિક્ષમાંથી થતા સાધુવાદ, તથા વાદિત્રના શબ્દે કરી અત્યંત શબ્દાયમાન એવા પ્રત્યંયા તથા નેમિના શબ્દે કરી વિચિત્ર પ્રકારનો અતિ આકુલ એવો તે સંપ્રહાર ચાલતો હતો.

તતોતરિક્ષાદપિ સાધુવાદૈર્વાદિત્રયોષૈઃ સમુદીર્યમાણઃ ।

ઝયાઘોષનેમિસ્વનનાદચિત્રસમાકુલઃ સોભવત્સંપ્રહારઃ ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि अश्वत्थामप्रतिज्ञायां गुर्जरभाषायां सप्तपंचा-
शत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

અધ્યાય ૫૮ મો. રણુભુમિમાં રોળ.

સંજય ઉવાચ-પવમેષમહાનાસીત્સંગ્રામઃ પૃથિવીક્ષિતામ્ ।

કુદ્ધેર્જુને તથાકર્ણે ભીમસેને ચ પાંડવે ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! અર્જુન, કર્ણ તથા પાંડુપુત્ર ભીમસેન, એ ત્રણે કો-
ધાયમાન થવાથી રાત્રીએ વચ્ચે મોટા સંગ્રામ થયો. હે રાત્રન ! દ્રોણપુત્રને પરાજય
પમાડી બીજા મહારથિઓને જીતી અર્જુને વાસુદેવ ભગવાનને કહ્યું કે હે મહાબાહો !
હે કૃષ્ણ ! નાસતી એવી પાંડવની સેના તથા સંગ્રામમાં મહારથિઓને પીડિત કરતા કર્ણને
જીવો. હે દાશાર્હ ! ધર્મરાજ એવા યુધિષ્ઠિરને પણ હું દેખતો નથી. હે યદુશ્રેષ્ઠ ! ધર્મ-
રાજનો પ્વજ પણ દેખાતો નથી અને હે જનાર્દન ! દિવસનો પણ ત્રીજો ભાગ બાકી
અવશેષ રહ્યો છે, ને ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોમાંથી કોઇ પણ સંગ્રામમાં મારી સાથે યુદ્ધ કરતો
નથી, માટે મારે પ્રિય કરવા જ્યાં યુધિષ્ઠિર હોય ત્યાં રથને લેઈ જાઓ. હે વાણ્ણેય ! નાના
ભાઈઓ સહિત ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરને યુદ્ધમાં કુશળ જોષ્ઠશ ત્યાર પછીજ ફરીથી સંગ્રામમાં
શત્રુઓ સાથે હું યુદ્ધ કરીશ. અર્જુનનાં એવાં વચન સાંભળી હરિ એવા શ્રી ભગવાન, જ્યાં
યુધિષ્ઠિર રાત્ર તથા મહારથિ સંજય, તમારી તરફનાઓ સાથે યુદ્ધમય છોડી યુદ્ધ કરતા
હતા ત્યાં રથ લઇ ગયા. તે સમયે ગોવિંદ ભગવાન, મનુષ્યોનો છે ક્ષય જેમાં એવી,
રણુભુમિને જોઇ અર્જુનને કહેવા લાગ્યા કે હે પાર્થ ! દુર્યોધન વાસ્તે મહા ભયંકર એવો
પૃથ્વીપર રાત્રીએનો મોટો ક્ષય થાય છે તે તું જો. હે ભારત ! મરજી પામેલા શરીર
ધનુર્ધારીઓનાં સુવર્ણના પૃષ્ઠભાગનાં તૂટેલાં ધનુષ, તથા અમૂલ્ય ભાષાઓને પડેલા જો.
સુવર્ણમય છે પુંખ જેમના એવા સુગત પર્વવાળા બાણ, છદ્મ મૂકેલા સર્પ સરખા, તૈલથી
ધોએલા નારાય નામના બાણ, હાથીના દાંતની મુકાળા સુવર્ણથી શોભિતા ખૂગ,
સુવર્ણ છે ગર્જના જેમને એવાં તૂટેલાં કવચ, સુવર્ણથી શોભિતી સાંઘો, સુવર્ણના બૂપ-
જ્વાળા શક્તિઓ, સુવર્ણમય પદ, અધિકી મોટી ગદાઓ, સુવર્ણમય તરવાર, સુવર્ણના

ભૂષણ્યુકત પટા, સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારના છે દાંડા જેમાં એવા, ભાગેશ્વ પરશુ, લોહમય
 અરંધ્રો, મોટાં મુસલ, વિચિત્ર પ્રકારની તોપ તથા રણભૂમિપર પડેલા મોટા ભાલાઓને
 જો. ભાગેશ્વ ચક્ર, ગુરજ, નાના પ્રકારના શસ્ત્ર ગ્રહણ કરી જ્યને ઇચ્છનાર વેગવાન પ્રાણુ-
 રહિત પડેલા પુરૂષો જાણે જીવતા હોય નહિ તેવા દેખાય છે. ગદ્યએ કરી મંથન
 થયાં છે શરીર જેમનાં એવા, મુસલેકરી બેદાએલા મસ્તકવાળા, અને ગજ, વાજી તથા
 રથેકરી ખુંદાયલા હજારો યોદ્ધાઓને જો. હે શત્રુને હણનાર ! આણુ, શક્તિ, તરવાર,
 પટા, ધોર એવા લોહના ભાલા, લોહની અરંધ્રો તથા કુરશિઓએ કરી કપાયલા મનુષ્ય,
 અશ્વ તથા હસ્તિના રૂપિથી વ્યાપ્ત એવાં પ્રાણુરહિત ધણાંક શરીરોએ કરી રણભૂમિ છવાઈ
 ગઈ છે. તેજ રીતે રણભૂમિમાં પડેલા ચંદનથી લીપાયલા, સુવર્ણથી શોભિતા તલાં તથા
 આંગળીના મોજ સહિત આણુગંધ પહેરેલા બાહુ, હસ્તિની સંઠની જેમને ઉપમા અપાય
 એવા કપાઈ ગયેલા વેગવાન પુરૂષોના સાથળ, બાંધ્યા છે શ્રેષ્ઠ ચૂડામણિ જેમાં એવા,
 કુંડળસહિત વેગવાન વ્યભ સરખાં નેત્રવાળા પુરૂષોનાં મસ્તક, રૂપિથી લીપાયલા ધડેકરી,
 હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! શાંત છે જતાળા જેની એવા અગ્નિએકરી વેદી શોભે તેમ રણભૂમિ શોભે
 છે. સુવર્ણની ધુધરીઓવાળા અનેક તરેહથી ભાગી ગયેલા રથ તથા આણુથી હણાયલા
 અને બહાર નીકળી ગયાં છે આંતરડાં જેમનાં એવા, અશ્વને તું જો. રથ નીચેના ભાગ,
 આણુ મૂકવાના ભાયા, પતાકા, વિવિધ પ્રકારના ધ્વજ, રથિપુરૂષોના મોટા શંખ, સ્વેત છે
 વર્ણુ જેમનો એવા ચામર, નીકળી ગઈ છે જિહ્વા જેમની એવા સંગ્રામમાં સ્તેલા પર્વત
 સરખા હાસ્તઓ, વિચિત્ર પ્રકારના વાવટા, હણાયલા હસ્તિ તથા અશ્વ, હસ્તિઓની ઝૂલ
 મૃગચર્મ, ધામળા, ચિરાઈ ગયેલી સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારની હુલો તથા અંકુશ, પડેલા
 એવા મોટા હસ્તિઓએ કરી બહુ પ્રકારથી બેદાએલા ઘટાઓ, વૈદ્યમણિના છે દાંડા જે-
 મના એવા પૃથ્વીવિષે પડેલા સુંદર અંકુશ, ઘોડેસ્વારોના હસ્તાં ભાગવિષે રહેલા સુવર્ણથી
 શોભિતા ચાણુક, નાના પ્રકારના મણિથી વિચિત્ર પ્રકારના સુવર્ણથી શોભિતા ઘોડાઓના
 સાજ તથા રંકુમૃગના રૂંવાંની હુલો, સુવર્ણની માળાઓથી શોભિતા પૃથ્વીવિષે પડેલા
 વિચિત્ર પ્રકારના રાજાઓના મસ્તકમણિ, ભાગેશ્વ ચામર, વ્યવન તથા પડેલાં છત્ર, તથા
 ચંદ્ર અને નક્ષત્ર જેવી શોભાવાળાં, સુંદર કુંડળ ચુકત, રમણીય શોભિતાં શરવીરોનાં મુખે-
 કરી ઢંકાઈ ગયેલી રૂપિના ગારાવાળી પૃથ્વીને જો. ચોતરફથી શબ્દ કરતા શસ્ત્ર મૂકેલા
 ધણાંકાએ સેવન કરેલા જીવતા પડેલા બીજાઓને પણ જો. વારંવાર રૂદન કરતા, જાતિ-
 લાઓ સહિત પડેલા બીજા પ્રાણુરહિત યોદ્ધાઓને ઢાંકી દેઈ જ્યને ઇચ્છનાર, અત્યંત
 ક્રોધાવિષ્ટ થયેલા વેગવાન યોદ્ધાઓ, પાછા પુલ્ક કરવા ગય છે, પડેલા શરવીર જાતિજ્ઞ-
 ઓએ ઉદકની ચાચના કરેલા બીજા કેટલાક યોદ્ધાઓ, તે તે ઠેકાણે દોડે છે તેમને જો.
 હે અર્જુન ! જળવાસ્તે મયેલા કેટલાક પ્રાણુ રહિત થઈ ગયા, તેમને એલાન બેઠા બીજા
 શરવીર પાછા વળ્યા. કેટલાક જળનો ત્યાગ કરી પરસ્પર આકોશ કરતા દોડે છે. હે મા-
 રિપ ! જળનું પાન કરી મરણ પામેલા તથા જળનું પાન કરતા બીજાઓને જો. બાંધવ
 છે પ્રિય જેમને એવા બીજા કેટલાક, પ્રિય બાંધવોના ત્યાગ કરી તે તે સ્થાનકે મહા
 સંગ્રામમાં પ્રાણુરહિત થઈ પડેલા દેખાય છે. હે નરશ્રેષ્ઠ ! ડોશ છે આહુપુટ જેમણે એવા
 બ્રહ્મીયી કુટિલ વક્ત્રેકરી ચોતરફથી જોનારાઓને જો. એ રીતે અર્જુનપ્રત્યે કહેતા શ્રીકૃષ્ણ,
 મહા સંગ્રામમાં ત્યાં યુધિષ્ઠિર રાજ હતા ત્યાં જવા લાગ્યા. અર્જુન રાજના હર્ષન વાસ્તે

ગોવિંદ ભગવાનને વારંવાર 'ત્યાં ચાલો ત્યાં ચાલો' એમ પ્રેરણા કરવા લાગ્યો. તે સમયે ભગવાન, રણુશૂંઘ્ર અર્જુનને દેખાડી ધીરેથી બોલ્યા કે—હે પાંડવ ! રાજા સમીપે જતા પાર્થિવોને જો. મહા જોરથી લાગતા પ્રજ્વલિત અગ્નિ સમાન કર્ણને જો. મોટા ધનુષવાળો ભીમસેન, સંગ્રામમાંથી પાછો ફર્યો. પાંચાલ, સુંજય તથા પાંડવોમાં મુખ્ય એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્નાદિક પણ તેની પાછળ પાછા વળ્યા. એ રીતે ફરીથી પાછા વળેલા પાંડવોને જોઈ મોટું એવું શત્રુનું સૈન્ય નાસવા લાગ્યું. હે અર્જુન ! વેગે કરી ઇન્દ્ર જેવા પરાક્રમવાળો અને અંતકની જેને ઉપમા અપાય એવો કર્ણ, નાસતા કૌરવોને રોકે છે. હે કૌરવ ! શસ્ત્ર ધરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ અશ્વત્થામા જય છે. સંગ્રામમાં દોડ્યા જતા તેની પાછળ મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જય છે, તે સંગ્રામમાં હણાયલા સુંજયોને તું જો. એ રીતે અત્યંત દુર્ધર્ષ, એવા વાસુદેવે બધું અર્જુનને કહ્યું. હે રાજા ! મૃત્યુના ભયથી રહિત એવી એજ સેનામાં મોટા સિંહનાદ સાથે મહા ભયંકર સંગ્રામ થવા લાગ્યો. હે પૃથ્વીપતે ! હે રાજા ! એ રીતે તમારા દુષ્ટ વિચારને લીધે તમારા તથા પારકાઓનો પૃથ્વી ઉપર ક્ષય પ્રવર્તમાન થયો.

एषमेव क्षये वृत्तः पृथिव्यां पृथिवीपते ।

तावकानां परेषां च राजन् दुर्मन्त्रिते तव ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि वासुदेववाक्ये गुर्जरभाषायामष्टपचांशत्-
મોઽધ્યાયઃ ॥ ૫૮ ॥

અધ્યાય ૫૮ મો. ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ને દ્રોણિ.

સંજય ઉવાચ—તતઃ પુનઃ સમાજગુરુભોતાઃ કુલ્લંજયાઃ ।

યુષ્કિષ્કિરમુખાઃ પાર્થાઃ સૂતપુત્રમુખાવયન્ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! ત્યારપછી ભયરહિત કૌરવ તથા સુંજય ફરીથી પાછા આવ્યા. યુષ્કિષ્કિર છે મુખ્ય જેમાં, એવા પાંડવ અને કર્ણ તથા પાંડવોનો ર્વા ઉભાં કરનાર અને યમના દેશને વધારનાર ભયંકર સંગ્રામ પ્રવર્તમાન થયો. હે ભારત ! ર્ધિરના ઉદ્દેશવાળા ભયંકર સંગ્રામમાં શરીર એવા સંશયક કંઈક અવશેષ રહ્યા હતા તેમને જોઈ હે મહારાજ ! સર્વે રાજાઓ સહિત ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, તથા મહારથિ પાંડવ કર્ણની સામે દોડ્યા. જ્યની ઇચ્છાવાળા પ્રસન્નતાથી સંગ્રામમાં સામે આવતા તેમને એકલા કર્ણે જળના ઓધને જેમ પર્વત ધારણ કરે તેમ ધરી રાખ્યા. મહારથિઓ કર્ણને પ્રાપ્ત થઈ વારીના ઓધ પર્વતને પ્રાપ્ત થઈ જેમ સર્વે દિશાઓમાં વિશીર્ણ થાય તેમ ત્રિપરાઈ ગયા. તે સમયે હે મહારાજ ! ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા કર્ણનો ર્વા ઉભાં કરનાર સંગ્રામ થયો. જેમાં જ્યને આપનાર એવા શ્રેષ્ઠ ધનુષને હલાવતા મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને, સત્રત છે પર્વ જેવું, એવા બાણે કરી રાધાપુત્રને તાડન કરી સંગ્રામના મધ્યમાં 'અરે ઉભો રહે ઉભો રહે' એમ કહ્યું. અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલા કર્ણે પણ, પૃથતગોત્રમાં ઉત્પન્ન થએલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ધનુષ તથા સર્પ જેવા તેના બાણને કાપી નવ બાણે તેને તાડન કર્યો. હે અનંધ ! કર્ણના નાખેલા તે બાણ, સુવર્ણથી શોભતા તેના કવચને ભેદી ર્ધિરયુક્ત થએલા વર્ષાઋતુમાં ઇન્દ્રગોપ નામના જંતુઓ શોભે તેમ શોભતા હતા. કપાઈ ગએલા ધનુષનો ત્યાગ કરી મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને, બીજું ધનુષ, તથા સર્પ જેવા બાણ ત્રહણ કરી સન્નત છે પર્વ જેમનાં એવા

સિતેર આણેકરી કર્ણને વિંધ્યો. તેમજ હે રાજન ! કર્ણે પણ શત્રુને તપાવનાર ધૃષ્ટદ્યુમ્નને તેના આણેકરી આચ્છાદન કરી દીધો. મોટા ધનુષવાળા દ્રોણાચાર્યના શત્રુ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને તીક્ષ્ણ આણેકરી કર્ણને વિંધ્યો, તે સમયે હે મહારાજ ! અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલા કર્ણે, સુવર્ણથી શોભિતા કાળદંડ સરખો આણુ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ઉપર નાખ્યો. હે વિશાંપતે ! આવતા તે ભયંકર રૂપવાળા આણુને ધનુર્વિદ્યામાં કુશળ સાત્યકિએ તત્કાળ કાપી નાખ્યો. હે વિશાંપતે ! સાત્યકિએ આણેકરી હણેલા તે આણુને જોઈ, કર્ણે, આણુના વર્ણદેહી ચોતરફથી સાત્યકિને વારી રાખી, નારાય નામના સાત આણુથી એને વિંધ્યો. શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા સાત્યકિએ પણ સુવર્ણથી શોભિતા આણેકરી તેને વિંધ્યો. પછી હે મહારાજ ! ચક્રુ તથા શ્રોત્રને ભય કરનાર એવું વિચિત્ર પ્રકારનું ચોગેરથી જેવા લાયક એવું ધનધોર યુદ્ધ થયું. હે નૃપ ! સંગ્રામમાં કર્ણ તથા સાત્યકિના તે કર્મને જોઈ સર્વ પ્રાણીઓનાં ર્વાં ઉભા થઈ ગયાં. એટલામાં પરપુર જીતનાર અને સંગ્રામમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોઈ દ્રોણ જેમ પ્રયત્ન કરતા હતા તેમ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ શત્રુના પરાક્રમ તથા પ્રાણુનો નાશ કરનાર, શત્રુને હમન કરનાર અત્યંત મોટા બળવાળા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સામે આવી અત્યંત ક્રોધથી તેને કહ્યું કે હે બ્રહ્મહત્યારા ! ‘ ઉભો રહે ઉભો રહે ’ આજ મારી પાસેથી તું જીવતો નહિ જાય, એમ કહી અત્યંત શરવીર એવા તેને, ભયંકર છે રૂપ જેવું એવા, અત્યંત ચક્રચકિત કરેલા તીક્ષ્ણ આણેકરી આચ્છાદન કરી દીધો. સંગ્રામમાં પરાક્રમ કરતા અશ્વત્થામાને જોઈ, નથી અત્યંત પ્રસન્ન મન જેવું એવા, પારકા શરવીરને હણનાર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, તેને મૃત્યુ માની શસ્ત્રે કરી પોતાના આત્માને અવધ્ય જાળી પ્રલય સમયે કાળ જેમ કાળપ્રત્યે દોડે તેમ અશ્વત્થામા સામે દોડ્યો. શરવીર અશ્વત્થામા પણ હે રાજેન્દ્ર ! ક્રોધથી નિઃશ્વાસ મૂકતા તેની સામે દોડ્યા. તે વેળાએ તે જોઈ, એક બીજાને જોઈ અત્યંત ક્રોધને પ્રાપ્ત થયા. સાર પછી હે મહારાજ ! હે વિશાંપતે ! પ્રતાપવાન દ્રોણપુત્ર, પોતાની સગીપ ઉભેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને આવી રીતે કહેવા લાગ્યા. હે પંચાક્ષીમાં અવંમ ! હે મૂઠ ! પૂર્વે દ્રોણને હણનાર એવા તું જે પાપકર્મ કર્યું છે, તે તારું કુશળ ન થાય તે રીતે તને તપાવશે. સંગ્રામમાં અણુને જેની રક્ષા નથી કરી એવો તું, જે સામે ઉભો રહીશ તે જો નાશી નહિ જાય તો આજ હું તને મૃત્યુ પાસે મોકલી દેઈશ. અશ્વત્થામાનાં એવાં વચન સાંભળી પ્રતાપવાન ધૃષ્ટદ્યુમ્નને તેને કહ્યું કે સંગ્રામમાં યત્ન કરતા તારા પિતાને જેણે પ્રત્યુત્તર આપ્યું, તેજ, આ મારો ખડગ, તને પણ પ્રત્યુત્તર આપશે, અને જ્યારે હું બ્રાહ્મણ છું એમ કહેનાર દ્રોણને મેં હણ્યો, ત્યારે આ વખતે યુદ્ધમાં તને પરાક્રમથી કેમ નહિ હણું ? હે મહારાજ ! એમ કહી ક્રોધાયમાન થએલા સેનાપતિએ અત્યંત તીક્ષ્ણ આણેકરી અશ્વત્થામાને વિંધ્યા, તેથી અત્યંત ક્રુદ્ધ થએલા અશ્વત્થામાએ, સત્રત છે પર્વ જેમના એવા આણુઓ કરી ધૃષ્ટદ્યુમ્નની દિશાએને આચ્છાદન કરી દીધી. તે વેળાએ હે મહારાજ ! આણેકરી આચ્છાદન થવાથી, અંતરિક્ષ, દિશાઓ તથા હજારો યોદ્ધાઓ પણ ચોતરફ દેખાતા ન હતા. તેમજ હે રાજન ! ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પણ, સંગ્રામમાં શોભિતા અશ્વત્થામાને આણેકરી સૂતપુત્ર કર્ણે જોતાં આચ્છાદન કરી દીધા. હે મહારાજ ! સારા દેખાવવાળા એકલા રાધાપુત્ર કર્ણે પાંડવ સહિત પંચાલ, દ્રૌપદિના પુત્ર, યુધામન્યુ તથા મહારાજ સાત્યકિને વારી રાખ્યો. ધૃષ્ટદ્યુમ્ને સંગ્રામમાં અશ્વત્થામાનું ધનુષ કાપી નાખ્યું. તે સમયે વેગવાન અશ્વત્થામાએ, તે ભયંકર સંગ્રામમાં ધનુષનો ત્યાગ કરી બીજું ધનુષ લેઈ સર્પ જેવા આણુ તેમાં સાંધી, હે

રાજેન્દ્ર ! ધૃષ્ટદ્યુમ્નનું ધનુષ. શક્તિ, મહા, ધ્વજ, અશ્વ, સારથિ તથા રથને નિમેષ માત્રમાં બાણે કરી વિધ્યા. તે વખતે કપાઈ ગયું છે ધનુષ અને હણ્યા છે અશ્વ તથા સારથિ જોના, એવા વિરથ થએલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને, મોટા ખડ્ગ તથા સૂર્યના ચિન્હવાળી પોતાની ઢાલ ઝડપી કરી. હે રાજેન્દ્ર ! શરવીર, દૃઢ આયુધવાળા, અને બાણ ફેંકનાર મહારથિ અશ્વ-ત્યામાએ, સંગ્રામમાં ભલું નામના બાણે કરી તે ખડ્ગ કાપી નાખ્યો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! જ્યારે શરવીર એવા મહારથિ અશ્વત્યામા, હણ્યાએલા અશ્વ તથા કપાઈ ગયેલા ધનુષવાળા, બાણથી બહુ પ્રકારે વિધાયલા અશ્વથી કપાઈ ગયાં છે અંગ જોના એવા, વિરથ થએલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને યત્ન કરતાં પણ બાણેકરી નાશ કરવા સમર્થ થયા નહિ ત્યારે ધનુષને ત્યાગ કરી સત્તર ધૃષ્ટદ્યુમ્નની પાછળ દોડ્યા. તેની પાછળ જતા તે મહાત્માનો વેગ, ઉત્તમ સર્પને મારવાની ધૃતિથી તેની પાછળ દોડતા ગરૂડના જેવો હતો. એટલા વખતમાં માધવ ભગવાન અર્જુન પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યા. હે પાર્થ ! અશ્વત્યામા, ધૃષ્ટદ્યુમ્નને મારવા સારું યત્ન કરે છે તે તું જો; નહિ તો એને જરૂર મારશે એમાં સંશય નહિ. હે શત્રુને નાશ કરનાર ! હે મહાબાહો ! જેમ મૃત્યુના મુખમાં જય તેમ અશ્વત્યામાના મુખમાં ગયેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને મુકાવ, એમ કહી હે મહારાજ ! પ્રતાપવાન વાસુદેવ ભગવાન જ્યાં અશ્વત્યામા ઉભા હતા ભાં ઘોડાએને લઈ ગયા. કેશવ ભગવાને પ્રેરણા કરેલા ચંદ્ર જેવા તે અશ્વ, આકાશનું બાણે પાન કરતા હોય તેમ અશ્વત્યામાના રથ પાસે ગયા. હે રાજન ! તે સમયે મહા બળવાન અશ્વત્યામા પોતાની સામે આવતા મહા પરાક્રમી શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને જોઈ ધૃષ્ટદ્યુમ્નના વધવિષે યત્ન કરવા લાગ્યા. હે નરેશ્વર ! અશ્વત્યામાએ આકર્ષણ કરેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોઈ મહા બળવાન અર્જુન, અશ્વત્યામા ઉપર બાણ નાખ્યા. સુવર્ણથી શોભિતા ગાંડીવ ધનુષથી મૂકાયેલા તે બાણ, અશ્વત્યામાને પ્રાપ્ત થઈ સર્પો જેમ રાફડા પ્રત્યે પ્રવેશ કરે તેમ તેમના શરીરમાં પ્રવિષ્ટ થયા. ભયંકર એવા તે બાણે કરી વિધાયલા, પ્રતાપવાન શરવીર દ્રોણપુત્ર, સંગ્રામના મધ્યમાં ધણી પરાક્રમવાળા પાંચાલને છોડી દેઈ રથમાં બેસી શ્રેષ્ઠ ધનુષ ઝડપી કરી, બાણથી અર્જુનને વિધ્યો. હે જનાધિપ ! એટલામાં શરવીર એવો સહદેવ, શત્રુને તપાવનાર ધૃષ્ટદ્યુમ્નને સંગ્રામમાંથી બહાર લેઈ ગયો. અર્જુન પછી હે મહારાજ ! બાણે કરી અશ્વત્યામાને વિધ્યા. અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલા અર્જુનને બીજે કાળદંડ સરખો નારાય નામનો બાણ, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્યામા ઉપર નાખ્યો. મોટી ક્રાંતિવાળો તે, પ્લાહણ્યના અસં દેશવિષે-ખભા ઉપર પડ્યો. તે બાણના વેગથી હે મહારાજ ! સંગ્રામમાં વિઘ્ન થયેલા તે, રથમાં બેસવાના સ્થાનક પાસે બેસી જઈ અત્યંત વિકળતાને પ્રાપ્ત થયા. તે વેળાએ હે મહારાજ ! સંગ્રામમાં ક્રોધાયમાન થએલા તથા અર્જુન સાથે દંડયુદ્ધ કરવા ઇચ્છતા કર્ણ, વારંવાર અર્જુન સાથે જોતાં વિજયને આપે એવું ધનુષ ઝડપી કર્યું. વિઘ્ન થએલા દ્રોણપુત્રને જોઈ તેમનો સારથિ, રણમાંથી તેમને બહાર લેઈ ગયો. હે મહારાજ ! જયશીલ એવા પાંચાલોએ મૂકાવેલા, પોકાર કરતા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને તથા પીડિત થએલા દ્રોણપુત્રને જોઈ દિવ્ય એવા હજારો વાદિત વાગવા લાગ્યા. સંગ્રામમાં તે આશ્ચર્ય જોઈ શરવીરો સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. હે રાજન ! એવી રીતે અર્જુનને વાસુદેવ ભગવાનને કહ્યું કે હે કૃષ્ણ ! સંશયકા પ્રત્યે રથને લેઈ જાઓ, કારણ એ કાર્ય માટે મોટું છે. પાંડુપુત્ર અર્જુનનું બોલવું સાંભળી દાશાર્હ ભગવાન મન તથા વાયુ સમાન વેગવાળા, અને મોટા છે પતાકા જેના એવા, રથે કરી ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા.

તતઃ પ્રયાતો દાદાર્હઃ શ્રુત્વા પાંડવભાષિતં ।

રથેનાતિપતાયેન મનો માહતરંદ્વસા ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि द्रौण्यपवाने गुर्जरभाषायामूनपष्टितमो
अध्यायः ॥ ५९ ॥

અધ્યાય ૬૦ મો. કૃષ્ણાત્મનું સંવાદ.

સંજય ઉવાચ—एतस्मिन्नंतरे कृष्णः पार्थं वचनमब्रवीत् ।

दर्शयन्निवकौतेयं धर्मराज युधिष्ठिरम् ॥ २ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એટલામાં શ્રીકૃષ્ણ બગવાન, કુંતિપુત્ર ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરને જાણુ દેખાડતા હોય તેમ અર્જુનને કહેવા લાગ્યા કે, હે પાંડુપુત્ર ! મોટાં ધનુષ તથા બળવાળા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર જેની પાછળ પડેલા છે એવા આ વડીલ યુધિષ્ઠિર, અને તે મહાત્માની રક્ષા કરવા સારૂ સજ્જ થએલા યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા, મહા બળવાન પાંચાલો તેની પાછળ જાય છે, તે જો. હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ ! હે પાર્થ ! સર્પ જેવો જેમનો સ્પર્શ છે, સર્વ યુદ્ધમાં વિશારદ એવા ભાષ્ટ્રઓ તથા રથસૈન્ય સહિત રાજાને મારવા ઇચ્છતો સર્વ લોકોનો રાજા કવચ પહેરેલો બળવાન દુર્યોધન, રાજાની પાછળ દોડે છે. તેજ રીતે હરિત, અશ્વ, રથ તથા પાયદળ સહિત, રાજાને મારવા ઇચ્છતા એવા તમારી તરફના આ યોદ્ધાઓ, જેમ અચિજન, દાન દેનાર એવા ઉત્તમ પુરૂષ પ્રત્યે જાય તેમ યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે જાય છે. અમૃતને લેઈ જવા ઇચ્છતા દૈત્યોને જેમ ઇન્દ્ર તથા અશિષે વારંવાર ઈધ્યા હતા, તેમ યુધિષ્ઠિરને લેઈ જવા ઇચ્છતા, તે યોદ્ધાઓને સાત્યકિ તથા બીમસેને રોક્યા તો પણ ઉમેશ છે તેમને જો. વળી મોટા ધનુષવાળા બળવાન મહારથિઓ, સિંહનાદ સાથે શંખ વગાડતા તથા ધનુષ હલાવતા, ધણીકે હોવાને લીધે વર્ષાક્રાંતમાં બળતા ઓધ જેમ સમુદ્ર પ્રત્યે જાય તેમ પાછા પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિર તરફ જાય છે. દુર્યોધનને વશ થએલા કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરને ચતુરના મુખમાં પડેલા તથા અશિમાં હોમેલા હોય એવા હું માનું છું. હે પાંડવ ! દુર્યોધનનું જેવું સૈન્ય છે તે પ્રમાણે તો એના આશુવિપયને સંગ્રામમાં પ્રાપ્ત થએલો ઇન્દ્ર હોય તો પણ જીવતો જાય નહિ. અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલા કાળાંતી પેઠે આજુ-ના ઓધને ફેંકતા, શરવીર દુર્યોધનના વેગને સંગ્રામમાં કાણુ સડન કરી શકે ? શરવીર દુર્યોધન, અધત્યામાં કૃપાચાર્ય તથા કર્ણના આજુનો વેગ, પર્વતોને પણ નાશ કરે. કર્ણે તો યુદ્ધમાં વિશારદ, લાઘવીથી આજુ નાખનાર, બળવાન તથા શત્રુને તપાવનાર એવા સુદૃઢિત રાજાને વિમુખ કર્યા હતા. બળવાન ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો સહિત રાધાપુત્ર કર્ણ, પાંડવમાં શ્રેષ્ઠ એવા યુધિષ્ઠિરને પીડવાને સમર્થ છે. તેમ એ તથા બીજા મહારથિઓ સાથે યુદ્ધ કરતા રવાાધન મનવાળાનો દુર્યોધનાદેકે પરાજય કર્યો તેનું કારણ એ કે, ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ તે રાજા, ઉપવાસથી અત્યંત કૃશ તે ક્ષમા રૂપ બ્રાહ્મણમાં રહેલા નિષ્કુરતા રૂપ ક્ષાત્રબળમાં સમર્થ નથી; માટે શત્રુને તપાવનાર પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિર કર્ણ સામે ઉભા રહેશે તો સંશયને પ્રાપ્ત થઈ, હે પાર્થ ! જીવશે નહિ એમ હું માનું છું. આ સમયે ક્રોધી એવો શત્રુને દમન કરનાર બીમસેન, જયશીલ એવા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોએ વારંવાર કરેલા સિંહનાદ તથા શંખના શબ્દોને સહન કરે છે. કર્ણ મહા બળવાન એવા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને અરે પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરને

હજો' એ રીતે પ્રેરણા કરે છે, તેથી તે મહારથિઓ ઇન્દ્રનાગમય ગાંધર્વાત્ર, પાશુપત, તથા બીજા શસ્ત્રમળ કરી રામને આચ્છાદન કરે છે. હે ભારત ! ચિકિત્સકોએ સેવવા લાયક એવા રામને આતુર કરી દીધા છે, માટે ઉતાવળ કરવા વખતે ઉતાવળા થઇ સર્વ શસ્ત્રધરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા પાંડવ સહિત બળવાન પાંચાલો પાતાળમાં દૂપતા હોય નહિ તેમ રામને ગ્રહણ કરવા સાડે તેમની પાછળ દોડે છે. હે ભારત ! નકુળ, સહદેવ, સાત્યકિ શિખંડી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, ભીમસેન, શતાનિક, સર્વ પંચાલ તથા સર્વ ચેદિઓ નેતાં કર્ણ હજોલો રામનો ધ્વજ દેખાતો નથી. હે પાર્થ ! કર્ણ હસ્તિ જેમ કમલિનીનો નાશ કરે તેમ બાણેકરી પાંડવની સેનાનો નાશ કરે છે. હે પાર્થ ! હે પાંડુનંદન ! તમારી તરફના રથિઓ તથા મહારથિઓ કેવી રીતે નારી જાય છે તે જો. હે ભારત ! કર્ણ બાણથી હજોલા હસ્તિઓ, પીડિત શબ્દ કરતા દશે દિશાઓમાં દોડે છે, હે પાર્થ ! શત્રુને નાશ કરનાર કર્ણ, ચાતરફ નસાડેલા રથોના ઘંટ તે તે સ્થાનકે દોડે છે. હે ધ્વજવાળાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! તે તે સ્થાનકે વચરતા હસ્તિની બુલ તથા સ્તપુત્ર કર્ણના રથમાં રહેલા તેના ધ્વજને જો. રાધાપુત્ર કર્ણ, સેંકડો બાણ ફેંકતો તથા તારી સેનાને હણતો ભીમસેનના રથ તરફ દોડ્યો આવે છે. મહા સંગ્રામમાં ઇન્દ્રે હજોલા દૈત્યો જેમ નાસે તેમ કર્ણે નસાડેલા તેથી સંગ્રામમાં દોડ્યા જતા એવા મહારથિ પંચાલોને તું જો. કર્ણ, સંગ્રામમાં પંચાલ, પાંડવ તથા સૃજ્યોને છતી તારે વાસ્તે સર્વ દિશાઓ તરફ જૂવે છે, હે પાર્થ ! સંગ્રામમાં શ્રેષ્ઠ ધનુષને આકર્ષણ કરતો કર્ણ, શત્રુને છતી દેવ સમુદાયથી વિટાયેલો ઇન્દ્ર શોભે તેમ શોભે છે. કૌરવ તરફના યોદ્ધાઓ, કર્ણના પરાક્રમને જોઇ સંગ્રામમાં પાંડવ તથા સૃજ્યોને ચાતરફથી ત્રાસ પમાડતા મોટા સિંહનાદ કરે છે. તેમજ રાધાપુત્ર કર્ણ પણ મહા સંગ્રામમાં સર્વાત્મપણથી પાંડવોને ત્રાસ પમાડી સર્વ સૈન્યને કહે છે કે હે કૌરવો ! દોડો, સત્વર દોડો, તમારૂં કલ્યાણ થાઓ અને યુદ્ધમાં કોઈપણ સૃજ્ય તમારી પાસેથી જીવતો ન જાય તે રીતે સાવધાન થઈ લડો. એમ તમારી પાછળ આવીએ છીએ. એમ કહી કર્ણ બાણ ફેંકતો તેમની પાછળ ગયો. હે પાર્થ ! ચંદ્રેકરી જે રીતે ઉદયપર્વત શોભે તે રીતે સંગ્રામમાં સ્વેત છત્રેકરી શોભિતા કર્ણને તું જો. હે ભારત ! પણે શોભતો કર્ણ, કટાક્ષેકરી તારી સામું જુવે છે, વાસ્તે હે મહાબાહો ! ઉત્તમ વેગનો આશ્રય કરી જરૂર તે આવશે. મોટા ધનુષને હલાવતા તથા સર્પ સરખા બાણને ફેંકતા આને તું જો. હે શત્રુને તપાવનાર ! હે પાર્થ ! તારા વાનરયુક્ત ધ્વજને જોઇ તારી સાથે યુદ્ધની આર્થના કરતો કર્ણ, પાછો વળી પોતાના વધ વાસ્તે તીડ નામનો જંતુ જેમ અગ્નિ સામે આવે તેમ તારા સામે આવે છે. હે ભારત ! રથસૈન્ય સહિત જતા-એકલા કર્ણને જોઇ તેને રક્ષણ કરવાની ઇચ્છાથી યોદ્ધાઓથી વિંટાએલો દુર્યોધન પાછો ફરે છે. યશ, રાજ્ય તથા ઉત્તમ સુખને ઇચ્છતો એવો તું યત્ને કરી આ સર્વ યોદ્ધાઓ સહિત એ દુષ્ટાત્માને હણ. હે પાર્થ ! દેવાસુર સંગ્રામમાં દેવ તથા દાનવનું જેવું યુદ્ધ થયું હતું તેવું વિખ્યાત તથા પરાક્રમી એવા તમારા બેઉનું યુદ્ધ થવાથી હે પાર્થ ! સર્વ કૌરવ તારા પરાક્રમને જુઓ. હે ભરતર્ષભ ! અતિ ક્રોધાવિષ્ટ થએલા તને તથા કર્ણને જોઇ ક્રોધાયમાન થએલો દુર્યોધન આમાંથી શું થશે, તે કંઈ જાણતો ન હતો. હે ભરતર્ષભ ! હું સ્વાધીન છું એમ જાણી અને ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિર વિષે ક્યોં છે અપરાધ જેણે એવો, રાધાપુત્ર કર્ણ છે, એમ જાણી હે કુંતિપુત્ર ! યુદ્ધમાં આર્દ્રમતિ કરી સમય પ્રાપ્ત થયો છે એમ વિચારી રથના

મૂથને પાળનાર કણુ સામે જ. તીક્ષ્ણ તેજનાળા બળવાન યોદ્ધાઓના પાંચસો રથ, પાંચ હજાર હસ્તિ, તેથી બમણા અથ, તથા દસ લક્ષ પાયદળ, એ સર્વ એકઠા મળી આવે છે, પરસ્પર રક્ષણ કરેલું તે સૈન્ય, તારી સામે આવે છે વારતે દ્રોણપુત્રને આગળ કરી સત્વર તેને માર. હે ભરતર્ષભ ! લોકમાં વિખ્યાત એવા બળવાન રથસૈન્યને નાશ પમાડી ઉત્તમ વેમનો આશ્રય કરી મોટા ધનુષ્વાળા સૂત્રપુત્રને તારૂં રૂપ દેખાડતાં તું તેની સામે જ. હે શત્રુને તપાવનાર ! અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલા કણુ પંચાલોની સામે દોડે છે, કેમકે, ધૃષ્ટદ્યુમ્નના રથની પાસે એનો ધ્વજ દેખાય છે, વારતે પંચાલો તરફ આવે છે, એમ હું માનું છું. હે ભરતર્ષભ ! હે પાર્થ ! આ એનું કર્મ તારૂં પ્રિય સૂચવે છે; કારણ કે જો આ શોભિતા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર કુશળતાથી વર્તે છે. સંજન્યનું સૈન્ય તથા સાત્યકિ સહિત મહાબાહુ ભીમસેન સેનામુખ તરફ પાછા ફરી આવ્યા. હે દૈતેય ! સંગ્રામમાં ભીમસેન તથા મહાત્મા પંચાલ, તીક્ષ્ણ બાણે કૌરવોને હણે છે. હે ભરતર્ષભ ! વ્રણમાંથી રૂધિર જોતે સ્ત્રવે છે એવી, પકવવાન્ય સંપન્ન પૃથ્વી સરખી, ભીમસેને બાણથી હણેલી, કૃપણ છે દર્શન જેનું એવી, વિમુખ થએલી દુર્યોધનની સેના વેગથી દોડી જાય છે. હે કુન્તિપુત્ર ! ક્રોધે ભરાયેલા સર્પ સરખા સેનાને નસાડતા પાછા ફરેલા યુદ્ધના પતિ ભીમસેનને તું જો. હે અર્જુન ! પીત, રક્ત કાળા, તથા અત્યંત શ્વેત વર્ણના તારા ચંદ્ર અને સૂર્યના ચિન્હથી શોભિતા પતાકા તથા છત્રો ચોતરફ પડે છે. તેમજ સુવર્ણ અને રૌપ્યથી શોભિતા તેજસ્વી નાના પ્રકારના ધ્વજ તથા હસ્તિ, ઘોડાઓ પણ ચોતરફ પડે છે. સંગ્રામમાંથી પલાયન કરનાર નહિ એવા શરવીર પંચાલોએ નાના પ્રકારના બાણોએ કરી હણેલા પ્રાણુ રહિત રથોએ, રથોમાંથી નીચે પડે છે. હે ધનંજય ! મનુષ્ય વગરના ગજ અથ તથા રથોને તું જો. પુરૂષમાં સિંહરૂપ એવા વેગવાન પંચાલ ભીમસેનના બળના આશ્રયથી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોની પાછળ દોડી તેમનું મર્દન કરે છે. હે શત્રુને દમન કરનાર ! કોઈથી સહન થાય નહીં એવા પંચાલો, સંગ્રામમાં પ્રાણનો લાગ કરી સામા સૈન્યને મર્દન કરતા સિંહનાદ સાથે શંખ વગાડે છે. સંગ્રામના મધ્યમાં બાણેકરી પારકાઓને મર્દન કરતા તથા તેમની સામે દોડતા પંચાલ રાગઓ, પરાક્રમથી ક્રોધાયમાન થએલા સિંહ જેમ હસ્તિઓને હણે, તેમ દુર્યોધન તરફના યોદ્ધાઓને હણે છે. વળી નિરાયુધ એવા પંચાલ આયુધ સહિત શત્રુઓનું શસ્ત્ર ગ્રહણ કરી અમોઘ અઘ્રવાળા તે તેજ શસ્ત્રેકરી તેમને હણે છે અને જય શબ્દ કરે છે; એમના માહાત્મ્યને તો તું જો. શત્રુઓનાં મરતક તથા બાહુ સંગ્રામના મધ્યમાં પડે છે. રથ, હસ્તિ તથા અશ્વ ઉપર મેઠેલા સર્વ શરવીરો યશ ઇચ્છે છે. માનસ સરોવરથી આવી વેગવાન હંસો જેમ ગંગાને ક્ષોભ પમાડે, તેમ પંચાલોએ ચોતરફથી દુર્યોધનની સેનાને ક્ષોભ પમાડી તેથી પંચાલોને નિવારણ કરવા સારૂં બળિરહોને વારી રાખતા સારૂં બીજા વૃષભ જેમ પરાક્રમ કરે તેમ કૃપ કણ્યુદિ શરવીર અત્યંત પરાક્રમ કરતા લાગ્યા છે. ભીમના અસ્ત્રેકરી અત્યંત લગ્ન થએલા દુર્યોધન તરફના શત્રુ એવા, હજારો મહારથિઓને ધૃષ્ટદ્યુમ્નાદિક શરવીરો હણે છે. શત્રુવડે પરાભવ પામેલા પંચાલોને જોઈ શબ્દ કરતો બચ રહિત વાયુપુત્ર ભીમસેન, શત્રુપક્ષનો નાશ કરી બાણ ફેંકે છે, તેથી જો દુર્યોધનની મોટી સેના અત્યંત ખેદયુક્ત થાય છે. ભીમસેનના બચથી પીડિત થએલા, ત્રાસ પામેલા રથને જો. ભીમસેને નારાય નામના બાણેકરી બેઠેલા

હસ્તિઓ ઇન્દ્રે વજ્રેકરી હણેલા પર્વતનાં શિખર જેમ નીચે પડે તેમ નીચે પડે છે. સજત છે પર્વ જેનાં એવા, બીમસેનના બાણેકરી વિંધાયલા મોટા હસ્તિઓ, પોતાના સૈન્યને મદન કરતા દોડે છે. હે અર્જુન ! સંભ્રામમાં શબ્દ કરતા જયશીલ બીમસેનના અતિ દુઃસહ એવા સિંહનાદને શ્રવણ કર. કોધાયમાન થએલો નિપાદ રાજા, હાથમાં દંડ યદ્યુથ કરેલા કાળની પેઠે બાલાએકરી પાંડુપુત્ર બીમસેનને મારવાની ઇચ્છાથી મોટા હસ્તિ ઉપર ખેસી તેની સામે આવે છે. ગર્જના કરતા નિપાદના બાલાસહિત બે હાથ બીમસેને કાપી, અગ્નિ તથા સૂર્ય સરખા તીક્ષ્ણ નારાય નામના દશ બાણેકરી એને પણ હણે. એ રીતે એને હણી, વળી નીલમેધ સરખા મોટા માવત લોકોએ અધિષ્ઠિત, પ્રહાર કરનાર બીજા હસ્તિઓને શકિત તથા બાલાના સમુદાયથી હણુતા આવતા બીમસેનને જો, હે પાર્થ ! તારા મોટા બાપ બીમસેને તીક્ષ્ણ બાણેકરી ઓગણુ પચાસ હસ્તિઓને હણી જ્વળ સહિત તેમની પતાકાઓ પણ કાપી નાખી છે. નારાય નામના દશ દશ બાણેકરી એક એક હસ્તિને હણે છે. હે ભરતર્થભ ! ઇન્દ્ર સરખો પરાક્રમી કોધાયમાન થએલો બીમસેન સંભ્રામમાં પાછો આવવાથી ધૃતરાષ્ટ્ર તરફનાઓનો સિંહનાદ પણ તેવો સંભગાતો નથી. કોધાયમાન થએલા પુરૂષમાં સિંહરૂપ બીમસેને એકઠી મળેલી દુર્યોધનની ત્રણ અઘૌહિણી સેનાને વારી રાખી, તે સમયે મધ્યાહ્નના સૂર્ય સામે જેમ કોષ્ઠ દુર્બળ ચક્ષુવાળા જોષ શકે નહિ તેમ બીમસેન સામે જેવા પણ કોષ્ઠ રાજાઓ સમર્થ થતા નહતા. સિંહથી ત્રાસ પામેલા મૃગ જેમ સુખ પામે નહિ તેમ બીમસેનના બાણથી ત્રાસ પામેલા ચોદાઓ પણ સુખને પ્રાપ્ત થતા ન હતા. સંજય કહે છે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! મહાબાહુ અર્જુન, વાસુદેવ ભગવાનનું એવું બોલતું સાબળી બીમસેને કરેલું, અતિ દુઃકર કર્મ જોષ, પોતે પણ તીક્ષ્ણ બાણેકરી શિષ્ટ એવા શત્રુઓને હણુવા લાગ્યો. હે પ્રભો ! સંભ્રામમાં અર્જુને હણુવા માંડેલા મહા બળવાન સંશ્લેષકગણ, બપોતે થઈ હશે દિશાઓમાં નાસતા ઇન્દ્રના અતિથિપણ્યને પ્રાપ્ત થઈ શોક રહિત થતા હતા. એ રીતે પુરૂષમાં સિંહરૂપ અર્જુને સજત છે પર્વ જેનાં એવા બાણેકરી દુર્યોધનની ચતુરંગિણી સેનાને હણી.

પાર્થશ્ચ પુરુષવ્યાઘ્રઃ શરૈઃ સન્નતપર્વભિઃ ।

જહવાન ધાર્તરાટ્સ્ય ચતુર્વિધબલાંચમ્ ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि कृष्णार्जुनसंवादे गुर्जरभाषायां पष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

અધ્યાય ૬૧ મો. સંકુલ યુદ્ધ.

ધૃતરાષ્ટ્ર ઉચ્ચ—નિવૃત્તે બીમસેને જ પાંડવે જ યુધિષ્ઠિરે ।

वध्यमाने बले चापि मामके पांडुर्दृजयैः ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! પાંડુપુત્ર બીમસેન તથા યુધિષ્ઠિર પાછા ફરી આવ્યા અને પાંડવ તથા સંજય, મારાં સૈન્યને હણુવા લાગ્યા તેથી નિરાનંદ એવું મારે સૈન્ય વારંવાર નાસવા લાગ્યું તેને જોષ કૌરવોએ શું કર્યું તે તું મને કહે ? સંજય કહે છે હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે રાજા ! કોષ્ઠથી રક્ત છે નેત્ર જેનાં એવો, પ્રતાપવાન સતપુત્ર કર્ણ, મહા-

આહુ બીમસેનને જોઈ તેની પાછળ દોડ્યો. પછી હે રાજન ! બીમસેનથી વિમુખ થએલા તમારા સૈન્યને જોઈ મોટા યત્નેકરી બળવાન એવા તેણે સૈન્યને રોક્યું. એ રીતે મહાઆહુ કહ્યું, તમારા પુત્રની સેનાને રોકી યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા પાંડવ સામે ગયો. પાંડવ તરફના મહારથિઓ પણ શ્રેષ્ઠ ધનુષ હલાવતા તથા બાણથી સ્પર્ધા કરતા રાધાપુત્ર કહ્યું સામે આવ્યા. એ ચોદાઓનાં નામ કહું તે સાંભળો. પુરૂષમાં સિંહરૂપ, અત્યંત ક્રોધાયમાન થ-એલા અને ચોતરફથી તમારી સેનાને હણવા ઇચ્છતા જયશીલ એવા બીમસેન, સાત્યકિ, શિખંડી, જનમેજય, બળવાન ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, તથા સર્વ પ્રભાકર તમારી સેના સામે દોડ્યા. તે સમયે હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ ! રથ, હસ્તિ, તથા અગ્નેવેકરી બ્યામ અને પાયદળ તથા ધ્વજનએકરી સંકુલ એવું સૈન્ય અદ્ભુત દેખાવવાળું થયું. શિખંડી કહ્યું સામે, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન મોટી સેનાથી વિદાયલા તમારાપુત્ર દુઃશાસન સામે, નકુલ વૃષસેન સામે, યુધિષ્ઠિર ચિત્રસેન સામે તથા સહદેવ, ઉલૂક સામે ભયંકર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. સાત્યકિ ઋકુનિ સાથે, દ્રૌપદીના પુત્રો કૌરવો સાથે, સાવધાન થએલા મહારથિ દ્રોણપુત્ર અર્જુન સાથે, અને ગૌતમ, મોટા ધનુષવાળા યુધામન્યુ સાથે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરવા તેની સામે ગયલા બળવાન કૃતવર્મા, ઉત્તમૌજ સામે દોડ્યો. હે મારિય ! મહાઆહુ એવા એકલા બીમસેને સૈન્ય સહિત તમારા સર્વ પુત્ર તથા કૌરવોને વારી રાખ્યા. હે મહારાજ ! નિર્ભયની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરતા કહ્યુંને, બીમસેન હણનાર શિખંડીએ બાણેકરી વારી રાખ્યો. એ રીતે રાણથી રકુરાયમાન છે અંધર જેના એવા કહ્યું, ત્રણ બાણેકરી શિખંડીને બ્રહ્મીના મધ્યવિષે ધા કર્યો. તે ત્રણ બાણને ધારણ કરનાર શિખંડી, ત્રણ શિખરેકરી રૂપાનો પર્વત શોભે તેમ શોભતો હતો. અત્યંત વિધાયલા મોટા ધનુષવાળા તેણે પણ સંગ્રામના મધ્યમાં તીક્ષ્ણ એવા નેતું બાણેકરી કહ્યુંને વિધ્યો. મહારથિ કહ્યું, ત્રણ બાણેકરી તેના અશ્વ તથા સારથિને હણી હુરખ નામના બાણથી એના ધ્વજને પાડ્યો, તેથી અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલા શત્રુને તપાવનાર મહારથિ શિખંડીએ હણાયા છે અશ્વ જેના એવા, રથમાંથી નીચે દૂદી કહ્યુંની ઉપર શક્તિ નાખી. હે ભારત ! કહ્યું પણ સંગ્રામમાં ત્રણ બાણેકરી શક્તિને છેદન કરી તીક્ષ્ણ એવા નવ બાણેકરી શિખંડીને વિધ્યો. તે સમયે કહ્યુંના ધનુષમાંથી છૂટેલા બાણને છોડી દેખ પુરૂષમાં ઉત્તમ એવો અત્યંત ક્ષત થએલો શિખંડી, સંગ્રામમાંથી બહાર જતો રહ્યો, તેટલામાં હે મહારાજ ! મહા બળવાન કહ્યું, વાયુ જેમ રૂના ઢગલા પ્રત્યે જઈ તેનો નાશ કરે, તેમ પાંડવના સૈન્યનો નાશ કરવા લાગ્યો. હે મહારાજ ! તમારા પુત્રે પીડિત કરેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ત્રણ બાણેકરી દુઃશાસનને સ્તનના મધ્યભાગમાં વિધ્યો. હે મારિય ! દુઃશાસને, સુવર્ણના પુંખવાળા, નમ્ર છે પર્વ જેવું એવા ભલ્લ નામના બાણેકરી તેના ગળા બાહુને વિધ્યો. હે ભારત ! એ રીતે વિધાયલા ક્રોધી ધૃષ્ટદ્યુમ્ને, અત્યંત ક્રોધથી ઘેર એવો બાણ દુઃશાસન ઉપર નાખ્યો. હે વિશાંપતે ! ધૃષ્ટદ્યુમ્ને નાખેલા મોટા વેગવાળા તે બાણને તમારા પુત્રે, ત્રણ બાણેકરી કાપી નાખ્યો. સુવર્ણથી શોભિતા ભલ્લ નામના સત્તર બાણ, ધૃષ્ટદ્યુમ્નના બે બાહુ તથા વક્ષસ્થળ ઉપર નાખ્યા. હે મારિય ! તેથી ક્રોધાયમાન થએલા પૃથત ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થએલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને અત્યંત તીક્ષ્ણ એવા હુરખ નામના બાણથી એનું ધનુષ કાપી નાખ્યું; તે જોઈ અર્ધા મનુષ્ય, મોટા સ્વરથી પોકાર કરવા લાગ્યા. તે સમયે તમારા પુત્રે હસતો હોય નહિ તેમ બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી બાણ સમુદાયે કરી ચોતરફથી ધૃષ્ટદ્યુમ્ને

હાંકી દીધા. અત્યંત મહાત્મા એવા તમારા પુત્રના પરાક્રમને જોઇ સંત્રામમાંના ચોદાઓ, સિદ્ધ તથા અપ્સરાઓના ગજુ, એ સર્વ વિસ્મય પામતા હતાં. સિંહ જેમ મોટા હસ્તિને ઈંધે તેમ દુઃશાસને ઈંધેલા મહા બળવાન ધૃષ્ટદ્યુમ્નને અમે જોતા ન હતા. એટલામાં હે પાંડુપૂર્વજ ! રથ, હસ્તિ તથા અથ સહિત પંચાલોએ સેનાપતિના રક્ષણ વાસ્તે તમારા પુત્રને ઈંધ્યો. પછી હે પરંતપ ! તમારી તરફનાઓને સામાવાળા સાથે પ્રાણીયોને બચકરનાર એવું ધોર યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું, જેમાં પિતાની સમીપ ઉભેલા વૃષસેને, લોહમય પાંચ બાણથી નકુળને ભેદી, બીજા ત્રણથી તેને માર્યો. શરવીર નકુળે હસતો હોય નહિ તેમ અત્યંત તીક્ષ્ણ એવા નારાય નામના બાણેકરી વૃષસેનને હૃદયમાં વિંધ્યો. હે શત્રુકર્ષણ ! બળવાન શત્રુએ અત્યંત વિધેશ તોણે, વિશ બાણેકરી શત્રુને વિંધ્યો. તેણે પાછો પાંચ બાણથી તેને વિંધ્યો. ત્યાર પછી પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે બેઉ, હજારો બાણેકરી એકબીજાને આઘાતન કરવા લાગ્યા. તે સમયે દુર્યોધનની સેનામાં ભંગાણ પડ્યું. હે વિશાંપતે ! નાસવા લાગેલી દુર્યોધનની સેનાને જોઇ સૂતપત્ર કર્ણ, પાછળ જઈ બળથી તેને વારવા લાગ્યો. એવી રીતે નિવૃત્ત થયેલા કર્ણને જોઈ નકુળ, કૌરવો પ્રત્યે ગયો. કર્ણપુત્ર તો હે મારિષ ! સંત્રામમાં નકુળને છોડી દેઈ કર્ણના ચક્રની રક્ષા કરવા લાગ્યો. પ્રતાપવાન સહદેવે, સંત્રામમાં ક્રોધાયમાન થયેલા ઉગ્રદને વારી રાખી તેના ચાર અથને હણી, એના સારથિને યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધો. હે વિશાંપતે ! પિતાને આનંદ આપનાર ઉલૂક હણા-એલા અશ્વવાળા તે વાહનમાંથી નીચે ફેલી જઈ ત્રિગર્તોના સૈન્યપ્રત્યે ગયો. સાલકિએ તીક્ષ્ણ એવા વીશ બાણેકરી શકુનિને વિંધી, હસતો હોય નહિ તેમ ભદ્ર નામના બીજા એક બાણેકરી એના ધ્વજ કાપી નાખ્યો. હે રાજન ! ક્રોધાયમાન થયેલા પ્રતાપવાન સુબલ પુત્ર શકુનિએ સાત્યકિનું કવચ વિદારણ કરી સુવર્ણમય તેનો ધ્વજ કાપી નાંખ્યો. વળી સાત્યકિએ, તીક્ષ્ણ બાણથી એને વિંધી હે મહારાજ ! ત્રણ બાણ એના સારથિ ઉપર નાખી, સત્તર બીજા બાણે કરી એના ઘોડાઓને યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધા. તે સમયે હે ભરતર્ષભ ! શકુનિ, નીચે ફેલી મહાત્મા ઉલૂકના રથ ઉપર ચઢી બેઠો. એ રીતે યુદ્ધશાલી એવા સાત્યકિથી તે દૂર ખસી ગયો. હે રાજન ! તે સમયે સાત્યકિ, વેગેકરી તમારી સેના સામે દોડ્યો. તમારી સેનામાં ભંગાણ પડ્યું અને હે વિશાંપતે ! સાત્યકિના બાણેકરી દંકાઇ ગએલું તમારું સૈન્ય દશે દિશાઓમાં ભાગતાં પ્રાણ રહિતની પેઠે ભૂમિપર પડવા લાગ્યું. વળી તમારા પુત્રે ભીમસેનને વારી રાખ્યો. ભીમસેને પણ સુદૃઢ માત્રમાં લોકોના ઇશ્વર એવા, તમારા પુત્રને અથ, સારથિ, રથ તથા ધ્વજ રહિત કર્યો. તેને જોઈ લોકો ખુશી થવા લાગ્યા. તમારો પુત્ર, ભીમસેન સામેથી દૂર નાશી ગયો અને સર્વ કૌરવોનું સૈન્ય, ભીમસેન સામે દોડ્યું. તે સમયે ભીમસેનને હણવા ઇચ્છતા તેમનો મોટો શબ્દ થતો હતો. યુધામન્યુએ કૃપાચાર્યને વિંધી એનું ધનુષ કાપી નાખ્યું. શત્રુ ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ કૃપાચાર્યે, બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી યુધામન્યુનો ધ્વજ, સારથિ તથા જતને પણ પૃથ્વીપર પાડી નાખ્યાં. તે વેળાએ મહારથિ યુધામાન્યુ, રથેકરી સંત્રામથી દૂર નાશી ગયો. ઉત્તમોજાએ બચકર પરાક્રમ તથા રૂપવાળા હાર્દિકપને મેઘ જેમ વહિએ કરી પર્વતને આઘાતન કરે તેમ બાણ વહિએ કરી આઘાતન કરી દીધો. તે સમયે હે પરંતપ ! હે વિશાંપતે ! મેં પૂર્વે ક્યારે પણ જોયું જોયું ન હતું તેવું મોટું મહા બચકર યુદ્ધ પ્રવર્તે.

માન થયું. જે સંગ્રામમાં હે રાજન ! કૃતવર્માએ, ઉત્તમૌઞને તત્કાળ હૃદયમાં વિંધ્યો. રથમાં બેસવાના રથાનકની પાસે તે બેસી ગયો. તેને જોઈ તેનો સારથિ રથમાં ઐઞ એવા તેને સંગ્રામમાંથી બાબુએ લેઈ ગયો. કૌરવનું સર્વ સૈન્ય, બીમસેન સામે દોડ્યું. તેમજ દુઃશાસન તથા સુબલનો પુત્ર શકુનિ પણ મોટા હસ્તિસૈન્યે કરી પાંડુપુત્ર બીમસેનને ઘેરી લેઈ હુદ્રક નામના બાબુથી તેને મારવા લાગ્યો. બીમસેન પણ સેંકડો બાબુથી ક્રોધી દુર્યોધનને વિરુદ્ધ કરી વેગથી હસ્તિ સૈન્ય સામે દોડ્યો. પછી અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલો બીમસેન, પોતાની સામે આવતા હસ્તિ સૈન્યને જોઈ તેની સામે દિવ્ય અસ્ત્ર નાખી ધન્ડ જેમ વજ્રકરી અસુરોને હણે તેમ હસ્તિઓને હણવા લાગ્યો. એ રીતે સંગ્રામમાં હસ્તિઓને હણતા બીમસેને તીડ નામના જાતુએ કરી જેમ વૃક્ષ ઢંકાઈ જાય તેમ બાબુના ઓધેકરી આકાશને આચ્છાદન કરી દીધું. ત્યાર પછી બીમસેન, વાયુ જેમ મેઘ સમુદાયને હણે તેમ વેગેકરી એકઠા મળેલા હનુરો હસ્તિયુધને હણવા માંડ્યું. સુવર્ણની જાળાથી ઢંકાઈ ગયેલા મણિની જાળેકરી હસ્તિઓ, વિજળીવાળા મેઘ શોભે તેમ અત્યંત શોભતા હતા. બીમસેને હણવા માંડેલા તે હસ્તિઓ કેટલાક નાસતા હતા અને બેદાય્યાં છે હૃદય જેમનાં એવા કેટલાક, પૃથ્વીવિષે પડતા હતા. પડેલા તથા પડતા સુવર્ણથી શોભતા હસ્તિઓએ કરી રણભૂમિ વિશીષ્ટ થએલા પર્વતોએકરી શોભે તેમ શોભતી હતી. રતનનાં આભરણ પહેરેલા પ્રદીપ્ત કાંતિવાળા પડેલા માવતોએકરી રણભૂમિ, ક્ષીણ છે પુણ્ય જેનું એવા ગ્રહેકરી શોભે તેમ શોભતી હતી. બીમસેનના બાબુથી હણાયલા, બેદાય્યાં છે કુંભરથળ તથા શૂંઢ જેમની એવા સેંકડો હસ્તિઓ સંગ્રામમાં દોડતા હતા. રૂધિરનું વમન કરતા ભયથી પીડિત પર્વતની જેમને ઉપમા અપાય એવા બાબુથી વિંધાયલા અંગવાળા, ધાતુએ કરી વિચિત્ર પ્રકારના પર્વતો હોય નહિ એવા કેટલાક હસ્તિઓ, દોડતા હતા. તે વેળાએ ધનુષ ખેંચતા બીમસેનના અગરચંદન ચોપડેલા મોટા સર્પ સરખા બે જુજને હું જોતો હતો. તેની પ્રત્યંચા તથા મોજના વજ્ર સરખા શબ્દને સાંભળી વિશ્વા તથા મૂરને મૂકતા એવા હસ્તિઓ આમ તેમ નાશી જતા હતા. હે રાજન ! શુદ્ધિમાન એવા એકલા બીમસેનનું તે કર્મ, સર્વ ભૂતને હણતા રૂઢ જેનું હતું.

બીમસેનસ્ય તત્કર્મ રાજન્નેકસ્ય ધોમતઃ ।

નિવ્રતઃ સર્વભૂતાનિ હવ્રસ્યેવ ચ નિર્વમૌ ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां एकषष्ठितमो
अध्यायः ॥ ६१ ॥

અધ્યાય ૬૨ મો. સંકુલ યુદ્ધ (ચાલુ).

લંજય ઉવાચ—તતઃ શ્વેતાશ્વસંયુકે નારાયણસમાહિતે ।

તિષ્ઠન્નરણ્વરે ધ્રીમાન્નર્જુનઃ સમપથત ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એટલામાં શ્વેત અથ જોડેલા અને નારાયણ ભગવાને સાવધાન કરેલા ઐઞ રથમાં બેઠેલો અર્જુન ત્યાં આવી પહોંચ્યો. હે તૃપતિઐઞ ! એ રીતે સંગ્રામમાં તમારા સૈન્ય તરફ આવેલો અર્જુન, ધણા અશ્વવાળા તમારા સૈન્યને વાયુ જેમ મહા સમુદ્રને ક્ષોભ પમાડે તેમ ક્ષોભ પમાડવા લાગ્યો. અર્ધ સૈન્યથી વિંધાયલા ક્રોધા-

યમાન એવા તમારા પુત્ર દુર્યોધને પ્રમત થએલા અર્જુન સામે આવી, સામે આવતા કોધા-
યમાન થએલા યુધિષ્ઠિર રાગને વારી રાખી કુરુપ્ર નામના તોતેર બાણથી પાંડુપુત્રને વિંધ્યો.
અત્યંત કોધાયમાન થએલા કુતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરે તમારા પુત્ર ઉપર બહુ નામના ત્રીશ બાણ
નાખ્યા. તે સમયે કૌરવ તરફના ચોદાઓ યુધિષ્ઠિરને મારવાની ઇચ્છાથી તેમની સામે
દોડ્યા. તે રીતે દુહભાવવાળા શત્રુઓને જાણી એકઠા મળેલા મહારથિ એવા નકુળ, સહદેવ
તથા પાર્યત એવો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અક્ષૌહિણી સેના સાથે બીજા ચોદાઓ, કુતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરનું રક્ષણ
કરવા સારૂ દોડીને ત્યાં આવ્યા. સંગ્રામમાં તમારી તરફના મહારથિઓને મર્દન કરતો
ભીમસેન શત્રુઓથી વિંદાએલા રાગની રક્ષા વાસ્તે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. મોટા ધનુષવાળા
આવેલા તે સર્વને હે નૃપ ! સૂર્યપુત્ર કર્ણે, મોટા બાણના વર્ષાદથી વારી રાખ્યા. બાણના
ઓધને ફેંકતા તથા ભાલા નાખતા ચોદાઓ યત્ન કરવા છતાં પણ રાધાપુત્ર કર્ણે સામે
જેવા સમર્થ થતા ન હતા. સર્વ શત્રુ તથા અજ્ઞતા પારને પામેલા રાધાપુત્ર કર્ણે મોટા
ધનુષવાળા તે સર્વને મોટા બાણના વર્ષાદથી વારી રાખ્યા. પ્રતાપવાન સહદેવે, નશ્ક
આવી અજ્ઞને પ્રેરણા કરી વીશ બાણેકરી દુર્યોધનને વિંધ્યો. તે સમયે સહદેવે વિંધેલો
પર્વત જેવો તે રાગ અત્યંત બેદાયલો ઈધિરથી વ્યાપ્ત જેમ હસ્તિ શાભે તેમ શાભતો
હતો. પછી અત્યંત ચકચકિત બાણોએકરી અત્યંત વિંધાયલા તમારા પુત્રને જોઇ અત્યંત
કોધાયમાન થએલા રથિમાં શ્રેષ્ઠ રાધાપુત્ર કર્ણે, સામે દોડી શીઘ્રાજ્ઞનો પ્રયોગ કરી તેથી
યુધિષ્ઠિરના સૈન્યને તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને હર્યા. હે રાગન ! એવી રીતે મહાત્માએ હણવા
મરિહું સતપુત્રના બાણથી પીડિત થએલું યુધિષ્ઠિરનું સૈન્ય, તત્કાળ ભાગવા લાગ્યું. સતપુ-
ત્રના ધનુષમાંથી નીકળેલા ચોતરફ પડતા વિવિધ પ્રકારના બાણ, અગ્રભાગેકરી પાછળના
ભાગને હણતા હતા. હે મહારાજ ! અંતરિક્ષમાં પડતા બાણના ઓધના સંઘર્ષકરી અગ્નિ
ઉત્પન્ન થતો હતો. એવી રીતે કર્ણે, તીડ નામના જંતુઓની પેઠે દૃષ્ટ દિશાઓમાં વિચરતાં
શત્રુના શરીરમાં ગયેલા બાણેકરી વેગથી શત્રુઓને હણતો હતો. તે સમયે પરમાજ્ઞને
દેખાડતા કર્ણના રક્તચંદન ચોપડેલા અજિજડીત સુવર્ણના આભરણથી શાભિના બાહુ હા-
લતા દેખાતા હતા. બાણેકરી સર્વ દિશાઓમાં ત્રાસ પમાડતા કર્ણે, ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરને
અત્યંત પીડિત કર્યો. હે મહારાજ ! કોધાયમાન થએલા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરે, તીક્ષ્ણ એવા
પચાસ બાણ કર્ણે ઉપર નાખ્યા. હે મારિય ! એવી રીતે વિવિધ પ્રકારના ગૃધ્રના પીછ
બાંધેલા શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા બાણ, અનેક પ્રકારના બહુ બાણ, શક્તિ, તરવાર
તથા મુસલેકરી ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર તમારા સૈન્યને મારવા લાગ્યા. તે વેળાએ બાણેકરી
અંધકાર થઇ ગયો અને મહા ભયંકર છે દેખાવ જેનો એવું યુદ્ધ થયું. તે જોઇ તમારા
સૈન્યમાં મોટો હાહાકાર થયો. હે ભરતર્ષભ ! જે જે સ્થાનકે તમારા સૈન્યમાં ધર્મરાજ
યુધિષ્ઠિર દુષ્ટદિથી જૂએ તે તે સ્થાનકે તમારૂં સૈન્ય વિખરાવા લાગ્યું હતું. રાષેકરી સ્પુ-
રાયમાન છે મુખ જેવું એવો અસહનશીલ અત્યંત કોધાયમાન થએલો મહા બળવાન કર્ણ
પણ, નારાય, અર્ધચન્દ્ર અને વત્સદંત બાણે કરી ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરને પીડિત કરતો તેમની
સામે દોડવા લાગ્યો. યુધિષ્ઠિરે પણ સુવર્ણના પુંખવાળા તીક્ષ્ણ કરેલા સો બાણ તેની ઉપર
નાખ્યા. કર્ણે, હસતો હોય નહિ તેમ ગૃધ્રના પીછ બાંધેલા શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા બહુ
નામના ત્રણ બાણેકરી પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાગને વશસ્થળમાં વિંધ્યા. અત્યંત પીડાયલા
ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરે રથમાં બેસવાના સ્થાનકની પાસે બેસી જઇ ચોતાના સારથિને ' અરે

જા' એ રીતે પ્રેરણા કરી. તે સમયે રાજા સહિત તમારી તરફના સર્વ ચોદાઓ 'રાજાને પ્રહણુ કરો, રાજાને પ્રહણુ કરો' એ રીતે આક્રોશ કરતા ચોતરફથી તેમની સામે દોડવા લાગ્યા. તે સમયે હે રાજા! પંચાલ સહિત પ્રહાર કરનાર સત્તરસો કેકય ચોદાઓએ તમારી તરફના તે ચોદાઓને વારી રાખ્યા. મનુષ્યનો છેલ્લય જેમાં એવા અત્યંત ભયંકર રૂપે વર્તતા તે યુદ્ધમાં મહા બળવાન દુર્યોધન તથા ભીમસેન પરસ્પર સામસામે આવ્યા.

तस्मिन् सुतमुले युद्धे वर्तमाने जनक्षये ।

दुर्योधनश्च भीमश्च समेयातौ महाबलौ ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां द्विषष्ठितमोऽध्यायः॥६२॥

અધ્યાય ૬૩ મો. યુધિષ્ઠિરનું પલાયન.

संजय उवाच—कर्णोपि शरजालेन केकयाणां महारथान् ।

व्यधमत्परमेष्वासानघतः पर्यवस्थितान् ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—કર્ણ પશુ બાણના સમુદાયથી પોતાની આગળ ઉભેલા મોટા ધનુષવાળા કેકયેશ્વરના મહારથોને હણવા લાગ્યો. તે સમયે રાધાપુત્ર કર્ણનું નિવારણ કરવા યત્ન કરતા તેઓમાંથી પાંચસો રથોએ કર્ણે યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધા. ત્યાર પછી કર્ણના બાણે કરી અત્યંત પીડિત થએલા તે ચોદાઓ ક્રોધથી સહન કરી શકાય નહિ એવા પરાક્રમવાળા રાધાપુત્રને જોઇ ભીમસેન પાસે જવા લાગ્યા. બાણ સમુદાયે કરી અનેક તરેહથી રથસૈન્યને વિદારણ કરી એક રથવડે કર્ણ યુધિષ્ઠિર સામે દોડ્યો. સેનાના નિવાસ રથાન પ્રત્યે જતા, બાણે કરી ક્ષત થએલા, નકુળ તથા સહદેવના મધ્યમાં રહેલા, ખેદ-યુક્ત ચિત્તવાળા ધીરેથી યુધિષ્ઠિરને જતા જોઇ દુર્યોધનના હિતવાસ્તે સૂતપુત્ર કર્ણે, તીક્ષ્ણ એવા ત્રણ બાણેકરી તેમને વિંધ્યા. તેમજ રાજાએ પણ રાધાપુત્રને સ્તનના મધ્યમાં વિંધી ત્રણ બાણથી એના સારથિને અને ચાર બાણથી એના ચાર અશ્વને વિંધ્યા. શત્રુને તપાવનાર રાજાના ચક્રરક્ષક એવા માદ્રીપુત્ર નકુળ સહદેવે પણ 'અરે રાજાને હણુ નહીં' એમ કહી કર્ણ સામે દોડી રાધાપુત્ર ઉપર ખેડીએ અત્યંત યત્નથી જૂદા જૂદા બાણોને વર્ષાદિ કર્યો. પ્રતાપવાન એવા સૂતપુત્ર કર્ણે પણ શત્રુને દમન કરનાર મહાત્મા એવા તે ખેડીને તીક્ષ્ણ ધારવાળા ભદ્ર નામના બે બાણથી વિંધ્યા; અને હસતો હોય નહિ તેમ મોટા ધનુષવાળા તેણે કાળા છે વાળ જેમના, દાંત સમ વર્ણુ અને મન જેવા વેગવાળા યુધિષ્ઠિરના ઉત્તમ અશ્વને હણી બીજા ભદ્ર નામના બાણથી સંગ્રામમાં પહેરવાની તેમની ટોપી પણ મસ્તક ઉપરથી પાડી નાખી. પ્રતાપવાન સૂતપુત્રે નકુળના અશ્વને હણી શુદ્ધિમાન એવા માદ્રીપુત્રનું ધનુષ કાપી નાખ્યું. તે વેળાએ હણાયા છે અશ્વ તથા રથ જેમના એવા ક્ષતયુક્ત શરીરવાળા પાંડુપુત્ર સહદેવના રથપ્રત્યે ચઢી બેઠા. તે સમયે વિરથ થએલા તે ખેડીને જોઈ પારકા શરવીરને હણનાર માતુલ એવો મદ્રદેશનો રાજા શલ્ય, દયાવડે રાધાપુત્ર કર્ણને આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, અત્યંત કોપાયમાન થએલો તું આ સમે ફાલ્યુત એવા અર્જુન સાથે યુદ્ધ કર. શું કરવા ધર્મરાજ સાથે યુદ્ધ કરે છે? કેમકે તે તો ક્ષીણ છે, શક્ત અશ્વ તથા કવચ જેમનાં ક્ષીણ થએલ છે એવા બાણ તથા બાથાવાળા અને યાત્રી ગયા છે સારથિ

તથા વાહન જેમનાં એવા શત્રુના અભ્યર્થી ઢંકાઇ ગએલા છે વાસ્તે તેમની સાથે યુદ્ધ કરીશ તો હે રાધેય ! અર્જુનને પ્રાપ્ત થઈશ તે સમયે તે તારૂં હાસ્ય કરશે. એ રીતે સંગ્રામના મધ્યમાં મદ્રરાજે કહ્યું તોપણ અત્યંત ક્રોધાવિષ્ટ થએલા કર્ણે હાસ્ય કરી તીક્ષ્ણ કરેલા બાણેકરી યુધિષ્ઠિર તથા નકુળ સહદેવને તાડન કરી તેમને સંગ્રામથી નસાડવા માંડ્યા. વળી અત્યંત હાસ્ય કરી શલ્યરાજ યુધિષ્ઠિરનો વધ કરવાનો યત્ન કરતા રથમાં બેઠેલા ક્રોધાવિષ્ટ કર્ણ પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે-હે રાધેય ! જે કામ કરવાવાસ્તે દુર્યોધન હમેશ તને માને છે તે અર્જુનને તું માર. યુધિષ્ઠિરને મારવાથી તને શું મોટાઇ મળે એમ છે ? સાંભળ-કૃષ્ણ તથા અર્જુનના વાગતા શંખનો આ મોટો શબ્દ સંભળાય છે. તેમજ વર્ષા-ઋતુમાં જેવો મેઘનો શબ્દ સંભળાય તેવો આ તેના ધનુષનો શબ્દ સંભળાય છે. હે કર્ણ ! અર્જુન બાણના વર્ષાદયી ઉદાર રથિઓને હણ્યોતો આપણી સર્વ સેનાને હણે છે. એને જો. જે શરવીરના યુધામન્યુ તથા ઉત્તમૌજ તો પૃથ્વકેષ્ઠ છે અને શરવીર એવો સાત્યકિ, એના ઉત્તર ચક્રની તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, એના દક્ષિણ ચક્રની રક્ષા કરે છે. તેમજ બીમ-સેન દુર્યોધન રાજ સાથે યુદ્ધ કરે છે, વાસ્તે હે રાધેય ! આપણા સર્વના જોતાં જે રીતે બીમસેન તેને ન હણે અને આપણો રાજ જે રીતે મૂકાય તે રીતે કર. સંગ્રામમાં શોભતા બીમસેને ગળેલા રાજને જો કદી તને પ્રાપ્ત થઇ મૂકાય તો અતિ આશ્ચર્ય જેવું થાય. પરમ સંશયને પ્રાપ્ત થએલા એની રક્ષા કર. માદ્રીપુત્ર નકુળ સહદેવ તથા યુધિષ્ઠિર રાજને હણવાથી શું ? એવાં શલ્યનાં વચન સાંભળી હે પૃથ્વીપતે ! રાધાપુત્ર કર્ણ, મહા સંગ્રામમાં બીમસેને આંતરેલા દુર્યોધનને જોઈ રાજના રક્ષણને ઇચ્છતો તથા ધણું કરી શલ્યના વાક્યે પ્રેરણા કરેલો પરાક્રમી તે યુધિષ્ઠિર રાજ તથા માદ્રીપુત્ર નકુળ સહદેવને છોડી દેઈ મદ્રરાજે પ્રેરણા કરેલા જણે આકાશમાં જતા હોય નહીં તેવા અશ્વેકરી તમારા પુત્રની રક્ષા કરવા સાડ તેની સામે દોડ્યો. હે મારિષ ! કર્ણ ગયા પછી પાંડુપુત્ર એવા કૌંતિય યુધિષ્ઠિર તથા સહદેવ વેગવાન અશ્વે કરી સંગ્રામમાંથી બહાર ગયા. એ રીતે જણે લગતા હોય નહિ તેની પેઠે બાણે કરી ક્ષતયુક્ત યુધિષ્ઠિર રાજ નકુળ સહદેવ સહિત સેનાના નિવાસસ્થાનને પ્રાપ્ત થઇ રથમાંથી નીચે ઉતરી સુંદર શયનમાં સુતા. કયો છે શલ્યનો ઉદાર જેમણે એવા અત્યંત હૃદયમાં વાગેલા શલ્યથી પીડિત થએલા યુધિષ્ઠિર રાજએ મહારથિ એવા બાઇઓ માદ્રીપુત્ર નકુળ સહદેવને કહ્યું કે હે પાંડુપુત્રો ! બીમસેનના સૈન્ય પ્રત્યે સત્વર જાઓ, કેમકે મેઘની પેઠે શબ્દ કરતો તે યુદ્ધ કરે છે. યુધિષ્ઠિરનાં એવાં વચન સાંભળી રથમાં ઐજ નકુળ, બીજા રથમાં બેશી તેમજ તેમજી એવો સહદેવ પણ રથમાં બેશી શત્રુને આકર્ષણ કરનાર પરાક્રમી બેઉ બાઇઓ, ઉત્તમ વેગવાળા ઘોડાએ કરી ન્યાં બીમ-સેન હતો ત્યાં સૈન્ય સહિત જઇ ઉભા રહ્યા.

તુરગૈરચારહૌમિયાત્વા મીમસ્ય શુષ્કમૌ ।

અનોકૈઃ સહિતૌ તન્ન વ્રાતરૌ સમવસ્થિતૌ ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि धर्माप्याने गुर्जरभाषायां त्रिषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

અધ્યાય ૬૪ મો. યુધિષ્ઠિર માટે શોધશોધા.

સંજય ઉવાચ—ત્રૌણિસ્તુ રથવંશેન મહતા પરિવારિતઃ ।

અપતસ્સહસ્રારાજન્ યન્ પાર્થો વ્યવસ્થિતઃ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! મોટા રથ સમુદાયથી વિંટાયલા અશ્વત્થામા તો હે રાજન ! ન્યાં અર્જુન ઉભો હતો ત્યાં એકદમ આવ્યા. શ્રીકૃષ્ણની છે સહાયતા જેને એવા શરવીર અર્જુને કિનારો જેમ સમુદ્રને રોકે તેમ તત્કાળ તેમને રોકી રાખ્યા. હે મહારાજ ! કોધાયમાન થએલા પ્રતાપવાન દ્રોણપુત્રે અર્જુન તથા વાસુદેવ ભગવાનને બાણેકરી આઝ્છાદન કરી દીધા. આઝ્છાદન થએલા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને જેમ કારવોના મહારથિઓ, પરમ વિરમયને પ્રાપ્ત થઇ જોતા હતા, એટલામાં અર્જુને હસતો હોય નહિ તેમ દિવ્યઅસ્ત્ર સાંધ્યું. હે ભારત ! તે અસ્ત્રને પશુ બ્રાહ્મણ એવા અશ્વત્થામાએ વારી રાખ્યું. એવી રીતે પાંડુપુત્ર અર્જુન, તેનો નાથ કરવાની ઇચ્છાથી જે જે અસ્ત્ર નાખતો હતો તે તે અસ્ત્રને મોટા ધનુષવાળો દ્રોણપુત્ર નાથ કરતો હતો. એ પ્રમાણે વર્તતા મહા ભયંકર એવા તે અસ્ત્રયુદ્ધમાં ફાડેલા મુખવાળો બાણે કાળ હોય નહિ એવા અશ્વત્થામાને અમે જોતા હતા. અશ્વત્થામાએ બાણથી દિશા તથા વિદિશાઓને આઝ્છાદન કરી ત્રણ બાણે કરી વાસુદેવ ભગવાનને 'દક્ષિણ ભુજવિષે વિંધ્યા. અર્જુને પશુ તે મહાત્માના સર્વ અશ્વને હણી રૂધિરના ઓધનો છે નહીં જેમાં એવી રણભૂમિ કરી મૂકી. પછી મહા ભયંકર ધોર એવી નદી પ્રવર્તમાન કરી તે વેળાએ અર્જુનના ધનુષમાંથી નિકળેલા બાણેકરી હણાયલા અશ્વત્થામા તરફ રથ સહિત સર્વ રથિઓને લોકો જોતા હતા. અશ્વત્થામા તથા અર્જુનના એ રીતે વર્તતા બાકુળ એવા દાણુ યુદ્ધમાં મર્યાદા વગર યુદ્ધ કરતા ચોદાઓ એકબીજાની પાછળ દોડતા હતા તેમજ હણાયા છે અશ્વ તથા સારથિ જેમના એવા રથ, સ્વાર વગરના અશ્વ, માવતવિનાના હસ્તિઓ તથા હણાયા છે હસ્તિ જેમના એવા મોટા માવત પશુ ચોતરફ દોડતા હતા. હે રાજન ! એવી રીતે સંગ્રામમાં ધોર એવો મનુષ્યોનો ક્ષય થઇ રહ્યો હતો. અર્જુનના ધનુષમાંથી નિકળેલા બાણેકરી હણાયલા રથિઓ સંગ્રામમાં પડતા હતા. તેમજ ચોકડા વગરના કેટલાક અશ્વ, તે તે સ્થાનકે દોડતા હતા. સંગ્રામમાં શોભિતા અર્જુનનું તે કર્મ જેમ પરાક્રમી અશ્વત્થામાએ જય કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા અર્જુન પાસે આવી સુવર્ણથી શોભતું મોટું ધનુષ ખેંચી ચોતરફથી તીક્ષ્ણ એવા બાણ અર્જુન ઉપર નાંખવા માંડ્યા. હે મહારાજ ! અશ્વત્થામાએ, ધનુષ ખેંચી બાણે કરી નિર્દયની પેઠે અર્જુનને વક્ષસ્થળમાં અત્યંત વિંધ્યો. હે ભારત ! દ્રોણપુત્રે અત્યંત વિધેશા ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર ઉદાર બુદ્ધિવાળો અર્જુને, બાણેકરી હઠાટકારથી અશ્વત્થામાને ઢાંચી દેઇ એમનું ધનુષ કાપી નાખ્યું. કપાઈ ગયું છે ધનુષ જેનું એવા દ્રોણપુત્રે વળ જેવો છે સ્પર્શ જેનો એવું બાહુ ગ્રહણ કરી અર્જુન ઉપર નાખ્યું. હે રાજન ! સુવર્ણથી શોભતા સામે આવતા તે બાહુને હસતો હોય નહિ તેમ અર્જુને તત્કાળ કાપી નાખ્યું. અર્જુનના બાણથી કપાયલું તે બાહુ વળથી હણાયલો, કપાઇ ગયેલો પર્વત પડે તેમ પૃથ્વીપર પડ્યું. હે મહારાજ ! કોધાયમાન થએલા મહારથિ દ્રોણપુત્રે, અર્જુન ઉપર વેગે કરી ઐંદ્રાસ્ત્ર નાખ્યું. હે રાજન ! તેના નાખેલા ઇંદ્રાગ્નિ સરખા વિસ્તીર્ણુ એવા તે અસ્ત્રને જેમ વેગવાન એવા અર્જુને ગાંડીવ ધનુષ ગ્રહણ કરી તેમાં મહેંદ્રે સળેલા શ્રેષ્ઠ અસ્ત્રને સંધી ઐંદ્રગ્નિને હરણ કરી લીધું.

એ રીતે ઇન્દ્રભળને વિદ્યારણ કરી અર્જુને ક્ષણભાવમાં અમૃતથામાના રથને આચ્છાદન કરી દીધો. અર્જુનના બાણથી પરાભવ પામેલા અમૃતથામાએ પણ તેની સામે આવી પાંડવની બાણવૃષ્ટિને વહન કરી પોતાનું નામ પ્રકાશ કરી સો બાણથી તત્કાળ શ્રીકૃષ્ણને અને કુરુપ્ર નામના ત્રણસો બાણથી અર્જુનને વિંધ્યો. અર્જુને સો બાણેકરી ગુરુપુત્ર અમૃતથામાને મર્મસ્થાનમાં ભેદી તમારી તરફના ચોદાઓ દેખતાં એના અમૃત, સારથિ, ધનુષ તથા પ્રત્યંચા ઉપર બાણ નાખી પારકા શરવીરને હણનાર પાંડુપુત્રે, અમૃતથામાને મર્મસ્થાનમાં વિંધી, બધા નામના બાણેકરી એના સારથિને રથ ઉપરથી નીચે પાડી નાખ્યો. તે સમયે દ્રોણે એ ઘોડાઓને પકડી રાખી બાણેકરી શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને આચ્છાદન કરી દીધા, તે વેળાએ અમૃતથામાના પરાક્રમે અમે જ્નેતા હતા. ઘોડાઓને પકડી રાખવા છતાં અર્જુન સાથે યુદ્ધ પણ કરતા હતા. હે રાજન ! એમના એ કર્મને સંગ્રામમાં રહેલા સર્વ ઘોડાઓ વાપાણુતા હતા. વળી જ્યથાલી અર્જુને હાસ્ય કરી દ્રોણપુત્રના અશ્વની રાક્ષસે કુરુપ્ર નામના બાણથી કાપી નાખી. તે વેળાએ બાણના વેગથી અત્યંત પીડિત થયેલા તે અશ્વ નાસવા લાગ્યા. હે ભારત ! તમારા સૈન્યમાં ભયંકર શબ્દ થતો હતો. જ્યને ઇચ્છતા પાંડવો તો જ્ય પાંડવે ચોતરફથી તીક્ષ્ણ બાણ મૂકતા તમારા સૈન્ય ઉપર પડતા હતા. શરવીર જ્યથીય પાંડવોએ ચોતરફથી વારંવાર પીડવા માંડેલી તમારા પુત્રની મોટી સેના હે મહારાજ ! ત્રિચિત્ર પ્રહારથી યુદ્ધ કરનાર તમારા પુત્ર, શકુનિ, તથા કર્ણ એ સર્વ જ્નેતાં તમારા પુત્રોએ વારણ કરી તો પણ સંગ્રામમાં ઉભી રહી નહિ. ત્યાર પછી હે મહારાજ ! ભયભીત થયેલું તમારા પુત્રોનું મોટું સૈન્ય, ચોતરફ પલાયન કરતા ઘોડાઓએ કરી વ્યાકુળ થયું. તે સમયે ' અરે ઉભા રહો ઉભા રહો ' એ રીતે સૂત પુત્ર કર્ણે કહ્યું પણ, મહાત્મા પાંડવોએ હાજુવા માંડેલી તમારી સેના ઉભી રહી નહિ. હે મહારાજ ! જ્યથીય પાંડવોએ ચોતરફ નસાડેલા આકોશ કરતા પોતાના સૈન્યને જોઈ દુર્યોધન રાજા રનેહથી જાણે કહેતો હોય તેમ, કર્ણ પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યો. હે કર્ણ ! હે મહાબાહો ! તું વિદ્યમાન છતાં પંચાલોએ અત્યંત પીડિત કરેલી અને ત્રાસથી પલાયન કરવામાં તત્પર આપણી મોટી સેનાને જો. હે શત્રુને દમન કરનાર ! એ જાણી જો કરવું યોગ્ય લાગે તે કર. હે પુરુષોત્તમ ! હે શરવીર ! પાંડવોએ નસાડેલા હજારો ઘોડાઓ સંગ્રામમાં તને પોકારે છે. દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી રાધા પુત્ર કર્ણ, હસતો હોય તેમ મદરાજ પ્રત્યે આવી રીતે વાક્ય કહેતા લાગ્યો. હે જનેશ્વર ! મારા ભુજ તથા અચ્છના બળને તું જો, આજ્ઞ સંગ્રામમાં પાંડવ સંહિત સર્વ પંચાલોને હું હણું છું. હે નરબ્યાધ ! મંગલ થાય તે રીતે અશ્વને ચલાવ ને ચશે પણ તેમજ, એમાં સંશય નથી. હે મહારાજ ! એમ કહી, પ્રતાપવાન મહા બળવાન શરવીર સૂતપુત્ર કર્ણે ક્રોધ તથા પુરાતન એવું વિજય નામનું ધનુષ ગ્રહણ કરી તેને સજ્જ કરી સત્ય તથા શપથથી ઘોડાઓને વારી રાખી ભાર્ગવાઓને પ્રયોગ કર્યો. હે રાજન ! તેમાંથી મહા સંગ્રામમાં હજારો, લાખો, અર્થુદ તથા કરોડો તીક્ષ્ણ એવા બાણો નિકળ્યા. ગૃધના પીંછ બાંધેલા પ્રજ્વલિત એવા તે ભયંકર બાણોએ કરી પાંડવોની સેના ઢંકાઇ ગઇ, તેથી કર્ણ પણ જજ્જાતું નહતું. હે વિશંપતે ! બળવાન ભાર્ગવાએ કરી પીડિત થયેલા પંચાલોના મધ્યમાં મોટા હાહાકાર થતો હતો. હે રાજન ! ચોતરફ પડતા એવા હજારો હસ્તિ, અશ્વ, રથ, તથા મનુષ્યોએ કરી પૃથ્વી કંપવા લાગી. ચોતરફ હણાયલા તેઓએ કરી

મોહું એવું પાંડવોનું સર્વ સૈન્ય પણ વ્યાકુલ થઈ ગયું. હે નરવ્યાધ ! યુદ્ધ કરનારાઓમાં
 ઐશ શત્રુને તપાવનાર તથા શત્રુઓને ખાળતો એકલો કર્ણુ તે વખતે ધૂમાડા વગરના
 અગ્નિની સમ શોભતો હતો. એ રીતે કર્ણુ હજુવા માડેલા એક સહિત પંચાલો, વનનો
 દાહ થવાથી જેમ હસ્તિઓ મોહ પામે તેમ મોહ પામતા હતા. હે નરવ્યાધ ! વ્યાધોની
 પેઠે ઉત્તમ નર વીરો પોકાર કરતા હતા. રણસંગ્રામમાં ખીનેલા આક્રોશ કરતા ત્રાસ પામેલા
 ચોતરફ ફેડતા તેઓનો સર્વ આલુથી નદીનું પૂર આવવાથી જેવો પ્રાણિઓનો પીડિત
 શબ્દ થાય તેવો મોટો આર્ત શબ્દ થતો હતો. હે મારિય ! સૂત્રપુત્રે એ રીતે હજુવા
 માડેલા તેમને નેષ્ટ પચ્ચાદિક યોનિને પ્રાપ્ત થએલા સર્વ પ્રાણિઓ અત્યંત ત્રાસ પામવા
 લાગ્યા. સંગ્રામમાં સૂતપુત્ર કર્ણુ, હજુવા માડેલા યજ્ઞ, યમરાજના પુરમાં પીડિત થએલા
 પ્રાણિઓ જેમ યમરાજને બોલાવે તેમ વાસુદેવ તથા અર્જુનને વારંવાર પોકાર કરી
 બોલાવતા હતા. કર્ણુના આહુકરી હજુતા તેમના શબ્દને સાંભળી તથા તેણે યોજેલા
 મહા ઘોર એવા ભાર્ગવાસ્ત્રને નેષ્ટ કુંતિપુત્ર અર્જુન, વાસુદેવ ભગવાન પ્રત્યે આવી રીતે
 કહેવા લાગ્યો. હે કૃષ્ણ ! હે મહાબાહો ! ભાર્ગવાસ્ત્રના પરાક્રમે જીવ્યો. એ અસ્ત્રને
 સંગ્રામમાં કોઈ રીતે પણ હજુવા સમર્થ થવાય તેમ નથી. હે કૃષ્ણ ! મહા સંગ્રામમાં
 કૃષ્ણ થએલા દારૂણ કર્મ કરતા પરાક્રમ કરવામાં કાળ સરખા સૂતપુત્ર કર્ણુને જીવ્યો,
 નિરંતર અશ્વને પ્રેરણા કરતો તે વારંવાર મારી સામું જીવ્યો છે, વાસ્તે સંગ્રામમાં કર્ણુને
 લક્ષ કરી પલાયન કરવા સારું હું તેને નથી જોતો, કેમકે પલાયન નિપદ છે અને જીવતો
 પુરૂષ સંગ્રામમાં જય કે પરાજયને પ્રાપ્ત થાય પણ ઋષીકેશે મારેલાનો તો ભંગજ થાય.
 એનો જય ક્યાંથી થાય ? એવાં અર્જુનનાં વચન સાંભળી શ્રીકૃષ્ણે, શત્રુને દમન કરનાર
 મતિમાનમાં ઐષ્ટ એવા અર્જુનને વખતને યોગ્ય આવી રીતનું વચન કહ્યું. હે પાર્થ !
 કર્ણુ કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરને અત્યંત ક્ષતયુક્ત કરેલા છે તેમને જો. તેમની આશ્વાસના કરી
 પછી તું કર્ણુને હજુ. હે વિશંપતે ! એમ કહી શ્રમ કરી યુદ્ધમાં કર્ણુને ગ્રહણ કરાવવા
 સારું યુધિષ્ઠિરને જોવા ઇચ્છતા ભગવાન, તેમની પાસે જવા લાગ્યા. તેમજ અર્જુન પણ
 કેશવ ભગવાનની આજ્ઞાએ કરી સંગ્રામમાંથી આજુથી પીડિત થએલા રાગને જોવા સારું
 ગયો. ધર્મરાજને જોવાની ઇચ્છાથી જતા કુંતિપુત્ર અર્જુન સૈન્ય જોયું પણ તેમાં મોટા
 ભાઈ યુધિષ્ઠિરને જોવા નહિ. હે ભારત ! કુંતિપુત્ર અર્જુન, દ્રોણ પુત્ર સાથે યુદ્ધ કરી
 સંગ્રામમાં ઇન્દ્રે પણ દુઃખે કરી સદન ધાય નહિ એવા યુરના પુત્રને પરાજય પમાડી
 યુધિષ્ઠિરને જોવા સારું નિકળ્યો.

યુદ્ધં કૃત્વા તુ કૌતેયો દ્રોણપુત્રેણ ભારત ।

દુઃસદૈ વર્જિણા સંઘ્યે પરાજિત્યગુરોઃ સુતમ્ ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि धर्मराजशोधने गुर्जरभाषायां चतुषष्टित-
 मोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

અધ્યાય ૬૫ મો. અર્જુન રાજાની તપાસે.

સંજય ઉવાચ—દ્રૌણિ પરાજિત્ય તતોગ્રધન્વા કૃત્વા મહાદુષ્કરં શૂરકર્મ ।

આલોકયામાસ તતઃ સ્વસૈન્યં ધનંજયઃ શત્રુભિરપ્રધર્મ્યમ્ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! વિસ્તીર્ણ તથા ઉગ્ર છે ધનુષ જેનું અને શત્રુઓ સહન કરી શકે નહીં એવો અર્જુન, અશ્વત્થામાને પરાજય પમાડી દુઃએકરી કાઠથી બની શકે નહીં એવું મોટું શર કર્મ કરી પોતાના સૈન્યને જોવા લાગ્યો. સેના મુખ વિષે ઉમેશ્વા યુદ્ધ ન કરતા એવા શરવીરાને હર્ષ પમાડતા અને પૂર્વ પ્રકારે કરી મંથન થએલા રથ સહિત ઉમેલા અનેક યોદ્ધાઓની પ્રશંસા કરતા મહાત્મા શરવીર અર્જુને અજીત વંશમાં ઉત્પન્ન થએલા પોતાના મોટા ભાઈ યુધિષ્ઠિરને સૈન્યમાં ન જોવાથી વેગે કરી ભીમસેન પાસે આવી રાજની પ્રવૃત્તિ જાણવા સાર તેને કહ્યું કે, હે ભીમ ! રાજ ક્યાં છે ? અર્જુનનાં વચન સાંભળી ભીમસેને કહ્યું કે કર્ણના આણેકરી સંતપ્ત છે અંગ જેનું એવા ધર્મ પુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજ, સંગ્રામથી બહાર ગયા છે. ભીમસેનનાં વચન સાંભળી અર્જુને કહ્યું કે કર્ણના આણેકરી અત્યંત વિંધાયલા રાજ સેનાના નિવાસ સ્થાન પ્રત્યે ગયા છે, વાસ્તે તમે સંતવર અત્યંત શ્રેષ્ઠ એવા રાજની પ્રવૃત્તિ વાસ્તે અહીંથી લાં ચાલો. અતિ વેગવાન એવા રાજને તીવ્રજ્વ આજુના પ્રવારથી કર્ણે વિંધ્યા હતા. તો પણ જ્યની વાટ જોતા તે, જ્યાં સુધી દ્રોણ હજુપા ત્યાં સુધી સંગ્રામમાં ઉભા રહ્યા હતા. મોટા પ્રભાવવાળા પાંડવમાં મુખ્ય એવા તેમને આજ સંગ્રામમાં કર્ણે સંશયને પ્રાપ્ત કર્યા વાસ્તે હે ભીમસેન ! શત્રુગણને રૂંધી હું ઉમે રહીશ અને તેમનું કુશળ જણાવા સાર તમે ત્યાં જાઓ. એવાં અર્જુનનાં વચન સાંભળી ભીમસેને કહ્યું કે હે અર્જુન ! હે મહાનુભાવ, હું જો જમશ તો શરવીર એવા શત્રુઓ, સંગ્રામમાં ‘ આ બીન્યા ’ એમ મને કહેશે વાસ્તે ભરત કુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા રાજની પ્રવૃત્તિને તુંજ જોઈ આવ. ભીમસેનનાં વચન સાંભળી અર્જુને ભીમસેનને કહ્યું કે હે ભીમસેન ! સંશયક નામના સામા સૈન્યમાં મારા શત્રુઓ ઉમેલા છે એમને માર્યા વગર શત્રુ સમુદાયના સ્થાનકથી જવાને મેં કેમ સમર્થ થવાય ? અર્જુનનું કહેવું સાંભળી વળી ભીમસેને કહ્યું કે હે કુરૂપ્રવીર ! હે ધનંજય ! હું પોતાના પરાક્રમનો આશ્રય કરી સંગ્રામમાંથી કેમ જાઉં ? હું સર્વ સંશયક સાથે યુદ્ધ કરીશ અને તમે ત્યાં જાઓ. અસહ્ય એવા સંશયક સૈન્યને એકલો હું ધારણ કરી રાખીશ. ભીમસેનનાં વચન શત્રુના મધ્યમાં સાંભળી બાણુંક છે બળ જેનું એવા મહાત્મા અર્જુન, સત્ય પરાક્રમવાળા ભાઈનાં તેજ સત્ય વચન અપ્રેમેય એવા નારાયણ પ્રત્યે કહી કુરૂશ્રેષ્ઠ એવા યુધિષ્ઠિરને જોવા જવાને ઇચ્છતા અર્જુન, વૃષ્ણિકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા ભગવાન પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે, હે ઋષીકેશ ! હે કેશવ ! અજતશત્રુ એવા યુધિષ્ઠિર રાજને હું જોવા ઇચ્છું છું, વાસ્તે આ સૈન્યરૂપ સમુદ્રને છોડી દેઈ શિખર પ્રત્યે ઘોડાઓને લેઈ જાઓ. સંજય કહે છે કે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! ત્યાર પછી સર્વ દાશાઈમાં મુખ્ય એવા ભગવાને ઘોડાઓને પ્રેરણા કરી ભીમસેનને આવી રીતે કહ્યું કે હે ભીમસેન ! તમારા કર્મ વિષે કંઈ આશ્ચર્ય જાણવું નહિ, માટે હું જાઉં છું અને અર્જુનના શત્રુ સમુદાયને તમે મારો. ભીમસેનને આમ કહી ઋષીકેશ ભગવાન જ્યાં યુધિષ્ઠિર રાજ હતા ત્યાં ગરૂડની જેમને ઉપમા અપાય એવા અશ્વકરી અતિ ત્વરાથી ગયા. એ રીતે શત્રુના સૈન્ય પ્રત્યે શત્રુને દમન કરનાર ભીમસેનને સ્થાપન કરી યુધ્ધ વાસ્તે એને આજ્ઞા કરી પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે ભેઉએ, ત્યાં જઈ સૂતેલા રાજને મળી રથમાંથી નીચે ઉતરી ધર્મરાજના ચરણમાં પ્રણામ કર્યા. પછી પુરૂષમાં સિંહરૂપ અને પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે રાજને હોમકુશળ જોઈ અશ્વિનીકુમાર જેમ ઈન્દ્રની પાસે જાય તેમ કૃષ્ણ તથા અર્જુન ભેઉ, હર્ષકરી તેમની પાસે

ગયા. રાજ્યે પશુ જાંબ નામના મોટા અસુરને હણ્યો તે સમયે સૂર્યે જેમ અશ્વિની-કુમારનાં અને યુર્યે જેમ ધન્વ તથા વિષ્ણુનાં વખાણ કર્યા હતાં તેમ તે બેઉનાં વખાણ કર્યાં. પછી કર્ણે હણ્યાં એમ માનતા શત્રુને તપાવનાર પ્રસન્ન થએલા ધર્મારાજ યુધિષ્ઠિર હર્ષથી ગદ્ગદ કંઠે બોલવા લાગ્યા. હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! પોતાની પાસે આવેલા વિરતીયું અને લાલછે નેત્ર જેમનાં એવા ચાણકરી ખચીત અંગરાણા, રૂધિરેકરી પ્રદિગ્ધ, સેનાનાં અગ્રભાગમાં રહેનાર તથા શરતીર એવા અને મોડું છે બળ જેમનું એવા એકલા મળી આવેલા કેશવ તથા અર્જુનને નોંધ ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુનને અધિરથ પુત્ર કણ્થને હણ્યો છે, એમ તે માનવા લાગ્યા. હે ભરતર્ષભ ! તે બેઉનાં વખાણ કરતા કુતપુત્ર યુધિષ્ઠિર પરમ મનોહર સામથી હારમપૂર્વક શત્રુને હણનાર અર્જુનને તેનો સત્કાર કરતાં આવી રીતે કહેવા લાગ્યા.

તાવશ્યનંદત્ કૌતેયઃ સામ્નાપરમશત્તુના ।

સ્મિતપૂર્વમમિત્રઘ્નં પૂજયન ભરતર્ષભ ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि युधिष्ठिरमतिकृष्णार्जुनगमने गुर्जरभाषायां पंच-
षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

અધ્યાય ૬૫ મો. યુધિષ્ઠિરનો હર્ષોદ્ગાર.

યુધિષ્ઠિર ઉઘાઘ—સ્વાગતં દેવકીમાતઃ સ્વાગતં તે ધનંજયઃ ।

પ્રિયં મે દર્શનં ગાઢં સુલયોરચ્યુતાર્જુનો ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે દેવકી પુત્ર ! અને હે ધનંજય ! તમે બંને આવ્યા. હે અચ્યુતાર્જુનો ! તમારે દર્શન મને અત્યંત પ્રિય છે. ક્ષત વગરના શુભ એવા તમોએ મહારથિ કણ્થને હણ્યો, એ ધાતું સારૂં થયું. યુદ્ધમાં સર્વ જેવા સર્વ શસ્ત્રમાં ચતુર, ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોમાં આગળ ચાલનાર, તે સર્વના સુખના કવચરૂપ રૂપસેન તથા સુપેણે રક્ષણ કરેલા મહા પરાક્રમી રામવડે અસ્ત્રમાં કોપથી જીતી શકાય નહિ એવા, સર્વ લોકમાં અમરથી, રથિ લોકમાં વિખ્યાત, ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોનું રક્ષણ કરનાર, સેનાના અગ્રભાગમાં ચાલનાર, પારકા સૈન્યોને હણનાર, અમિત્રગણને મર્દન કરનાર, દુર્યોધનના હિતમાં યુક્ત, આપણને દુઃખ આપવા સારૂં ઉદ્યુક્ત થએલ, મહા યુદ્ધમાં ધન્વ સહિત દેવતાઓથી પશુ સંહન થઈ શકે નહિ એવા, તેજ તથા બળેકરી આસિ તથા વાયુ સરખા, પાતાળની પેઠે ગંભીર સંખાધિઓને આનંદ વધારનાર, તથા મારા મિત્રોના કાળરૂપ કણ્થને મદ્દા સંગ્રામમાં હણી, અસુરને જીતી બે દેવ આવે તેમ તમો પ્રાપ્ત થયા, તે ધાતું સારૂં થયું. હે અચ્યુતાર્જુનો ! સર્વ પ્રગ્ળને હણવા ઇચ્છતા કાળની પેઠે તેણે આજ, દીન એવા મારી સાથે ધીર યુદ્ધ કર્યું. તેણે મારો ધ્વજ કાપી નાખ્યો, તેમજ પાછળ ચાલનાર તથા સારથિને હણ્યા, સાત્યાકિ જોતાં હણ્યા છે વાહન જેનાં એવો હું ચર્મ ગયો, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, નકુલ, સહદેવ શરતીર શિખંડી તથા સર્વ દ્રૌપદેય અને પંચાલો પશુ ચોતરફથી નીતા હતા. તે સમયે મહા પરાક્રમી કણ્થ, ધણાક શત્રુગણને જીતી હે મહાબાહો ! મદ્દા સંગ્રામમાં યત્નથી મને પશુ જીતી યુદ્ધમાં મારી પાસે આવી કેટલાક કઠોર વચન બોલ્યા. હે રણવીર ! હે ધનંજય ! તે તે સ્થાનકે મને

પરાભવ પમાડ્યો તોપણ હું જે જીવું છું તે બીમસેનના પ્રભાવથી એમાં સંશય નહિ. ઘણું કલ્યાણી શું ! એનાં વચન અને કર્મને હું સંભારું છું તો સહન થતાં નથી. હે ધનંજય ! ભયભીત થએલો હું તેરવર્ષ પર્વત રાત્રિએ નિદ્રા કે દિવસે સુખ ક્યારે પણ પ્રાપ્ત થયો ન હતો. હે ધનંજય ! તેના દ્વેષે કરીને હું અજીવું છું. પોતાનું મરણ નજીક આવ્યું ત્યારે સુખ તથા જ્ઞાનથી પાન કરનારા વાઘીણુના નામના મેષની પેઠે હું પલાયન કરી ગયો. તેમ યુદ્ધમાં કર્ણને જીતવા કેમ સમર્થ થઈશું, એમ હું ચિંતન કરતો હતો તેનો આ વખત આવ્યો છે. હે કૌંતેય ! જનપ્રત તથા સ્વપ્નની સંધિમાં રહેલો હું સદાય તે તે ડેકાણે કર્ણને જોઉં છું અને હે ધનંજય ! કર્ણથી બીનેલો હું ત્યાં ત્યાં જોઉં છું ત્યાં ત્યાં આગળ કર્ણનેજ જોઉં છું, એ રીતે જગતને કર્ણરૂપજ દેખું છું. મને સંગ્રામમાં પલાયન કરાવનાર એવા તે શરવીર હે પાર્થ ! સંગ્રામમાં મને જીતી અથ તથા રથ સહિત જીવતો છોડી દીધો. એવી રીતે સંગ્રામમાં શોભિના કર્ણે ક્ષતયુક્ત કરેલા મને જીવિત તથા રાજ્યને હવે શું અર્થ છે ? જે સંકટ પૂર્વે યુદ્ધમાં બીષ્મથી, દ્રુપાચાર્યથી તથા દ્રોણથી પણ મને પ્રાપ્ત થયું ન હતું તે મહારથિ સતપુત્રથી આજ પ્રાપ્ત થયું. તે હું હે કૌંતેય ! જે રીતે કુશલ થાય તે રીતે આજ તને પ્રહું છું; વારતે જે રીતે કર્ણને તેં હણ્યો હોય તે અહુ મને કહે ? યુદ્ધમાં ઇન્દ્ર સમાન બળવાળો. પરાક્રમ કરવામાં યમતુલ્ય, અત્યંત પરશુરામ સમાન, યુદ્ધમાં વિશારદ, મહારથિપણથી વિખ્યાત, ધનુષ ધરનારાઓમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ, સર્વમાં એકજ પુરૂષ, પુત્ર સહિત દૃતરાષ્ટ્ર પૂજ્ય, તારે વારતેજ ઉત્કૃષ્ટ થએલો તેમ હે અર્જુન ! દૃતરાષ્ટ્રનો પુત્ર દુર્યોધન, સર્વ યોદ્ધાઓમાં કર્ણને સદાય તારે મૃત્યુ માનતો હતો, તેને હે પુરૂષગ્માદ્ર ! હે કૌંતેય ! તેં કેવી રીતે હણ્યો તે મને કહે ? હે પુરૂષશાઈલ ! યુદ્ધ કરતા કર્ણનું મરતક, તેના સંબંધિઓ જોતાં સિંહ જેમ રૂં નામના મૃગનું મરતક હરણ કરે તેમ તેં હરણ કર્યું તે અહુ મને કહે ? સતપુત્ર કર્ણ, તારી ઇચ્છા રાખી દિશા તથા ત્રિદિશાઓને શોધતો હતો. સંગ્રામમાં હરિતરૂપ આપણી જીવિકાને હણવા ઇચ્છતો એવો અને ગૃધ્રા પીઠ બાધેલા તીક્ષ્ણ બાણેકરી તમે હણેલો દુરાત્મા તે, શું રણભૂમિ-વિષે સૂતો છે ? ચોતરફથી તારેવારતે દોડતો, દુર્યોધને વખાણેલો તેથી ગર્વિષ્ટ, શરવીર એવા તેને હણી તેં આજ માંડ પ્રિય કર્યું વળી જે મોટી સંદવાળા ગજ તથા અશ્વયુક્ત એવા સોનાના રથરૂપી વર તારે વારતે એટલે તારા નાશ વારતે પારદાઓને આપવા ઇચ્છતો અને પાપરૂપ એવો જે સદા તારી સાથે સ્પર્ધા કરતો હતો, તે કર્ણને હે તાત ! યુદ્ધમાં તેં હણ્યો. જે ‘હું શરવીર છું’ એવા મદેકરી મત કૌરવની સભામાં બેઠનાર, અને દુર્યોધનને અત્યંત પ્રિય પાપી કર્ણને આજ તેં હણ્યો. તારા ધનુષમાંથી નિકળેલા એવા રૂધિરથી લીપાયેલા બાણેકરી અત્યંત બેદાયાં છે ગાત્ર જેનાં એવો પાપરૂપ તે રણભૂમિમાં સૂતો એટલે દૃતરાષ્ટ્રના પુત્રના બે બાહુ બાગ્યા. ગર્વથી બારેલો જે, રાગજોના અધ્ધમાં દુર્યોધનને હર્ષ કરતાં ‘હું અર્જુનને હણીશ’ એ રીતે મોહથી સદા પોતાની શ્લાઘા કરતો હતો તેનું તે વચન મિથ્યા થયું. જ્યાં સુધી અર્જુન મેઠો છે ત્યાં સુધી હું ક્યારે પગ ધાવ-રાવીશ નહિ, એવું હે શકસૂતો ! એ અદ્ય બુદ્ધિવાળાનું વત હતું, તે કર્ણને આજ તેં હણ્યો. દુષ્ટબુદ્ધિવાળા કર્ણે સજાવિષે કુરૂવીરના યજ્ઞમાં હીન છે સત્ત્વ જેમનું પતિત તથા અત્યંત દુર્બળ એવા પાંડવોને ‘હે દ્રોપદિ ! શું તું છોડી દેતી નથી ?’ એ રીતે કહ્યું હતું. વળી જે કર્ણે તારે વારતે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી જે ‘કૃષ્ણસહિત અર્જુનને માર્યા વગર

હું અહિં આતું નહિ,' બાણથી ભેદાયાં છે ગાત્ર જેનાં એવો પાપ યુદ્ધિવાળો, તે રણ-
આમાં સતો છે? જે સમાગમવિષે આવી અવસ્થાને હું પ્રાપ્ત થયો, સંજય તથા કૌરવોને
તે સંગ્રામ તારા ગણવામાં આવ્યો, અને તે દુરાત્માને આજ તેં હણ્યો. હે સત્યસા-
ચિન ! અત્યંત મંદયુદ્ધિવાળો તેનું તેં ગાંડીવમાંથી મુકાયલા પ્રજ્વલિત બાણોએ કરી
યુદ્ધમાં પ્રકાશમાન એવું કુંડલ સહિત મસ્તક કાપા ઉપરથી કાપ્યું. હે શરવીર ! કણ્ઠના
બાણેકરી અત્યંત વિધાયલા મેં કણ્ઠના વધવારતે તારૂં ધ્યાન કર્યું હતું. તે મારૂં ધ્યાન
કણ્ઠને પાડવાવડે આજ તેં સફળ કર્યું. ગવંથી ભરેલો દુર્યોધન, કણ્ઠના આથમે કરી
આપણી સામે જોરથી ભુલે છે. એ દુર્યોધનના તે આથમને પરાક્રમ કરી તેં ભાગ્યો. જે
કણ્ઠે પૂર્વે સલાના મધ્યમાં કારવની સમક્ષ આપણને 'આ પંદતિલ છે' એમ કહ્યું હતું,
અસહનશીલ એવા તે દુર્મતિ સૂતપુત્ર કણ્ઠને સંગ્રામવિષે તેં હણ્યો. દુરાત્મા સૂતપુત્ર
કણ્ઠે પૂર્વે શકુનિએ ઘૂર્તાવિષે જીતેલો દ્રૌપદીને ઉદ્દેશી કહ્યું હતું, જે 'તમે પોતે યાત્રસેનીને
અહિં સલામાં લેષ આવો' તે પાપીને આજ સંગ્રામમાં તેં હણ્યો. હે મહાત્મન ! જે
સમયે બીષ્મ તેને અદ્વિશિની સંખ્યામાં ગણ્યો તે વેળાએ અલ્પ યુદ્ધિવાળો જેણે પૃથ્વી-
વિષે શસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ એવા પિતામહનો તિરસ્કાર કર્યો હતો, અધિ-
રથ પુત્ર એવા કણ્ઠને આજ તેં હણ્યો. હે કાશ્યન ! અમરપંથી ઉત્પત્ત થએલો નિંદા
તથા છેતરવારૂપી વાયુએ વૃદ્ધિ પમાડેલા એવા સદા મારા હૃદયમાં રહેલા અગ્નિને 'આજ
મેં કણ્ઠને હણ્યો' એવી રીતે મને કહીને તું અત્યંત શાંત કરે છે, તેં સૂતપુત્ર કણ્ઠને
કેવી રીતે હણ્યો ? એ દુર્લભ વાર્તા આજ મને કહે ? હે અત્યંત શરવીર ! વૃત્રાસુરને
હણવાથી ઇન્દ્ર જેમ રૂંઠાં ભાગ્યવાળો થયો તેમ કણ્ઠ હણવાથી તું પણ યા. એવી રીતે
હમેશ હું તારૂં ધ્યાન કરું છું.

ब्रवीहि मे बुद्धिभमेतद्वचकं त्वया निहतः सूतपुत्रः ।

अनुष्याये त्वां सततं प्रवीरवृत्रहते सौभगवानिर्ब्रह्मः ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि युधिष्ठिरवाक्ये गुर्जरभाषायां षट्षाष्ठितमो-
ऽध्यायः ॥ ६६ ॥

અધ્યાય ૬૭ મો. કણ્ઠને હણવા અર્જુને આગેલી આશિષ.

સંજય ઉવાચ—तद्धर्मशीलस्य वचो निशम्य राज्ञः कृत्स्नातिरथो महात्माः ।

उवाच दुर्धर्पमदीनसत्त्वं युधिष्ठिरजिष्णुर्नन्तवार्यः ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! અનંત પરાક્રમવાળા અતિરથિ અને મહાત્મા અર્જુન,
ક્રોધાયમાન થએલા ધર્મશીલ એવા રાજાનાં વચન સાંભળી કોઈથી સદન થાય નહિ એવા
ધણીક યુદ્ધિવાળા યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે હે રાજન ! આજ સંશયક ગણુ સાથે
હું યુદ્ધ કરતો હતો એટલામાં કૌરવના સંન્યોમાં સેનાના અમલામવિષે વર્તનાર અશ્વત્થામા,
સર્પસરખા બાણ ફેંકતા મારી સામે આવી ઉભા. તે સમયે મેઘ જેવા શબ્દવાળા મારાજ
રથને જોઈ બધી રેના મને વિંટીને ઉભી રહી હતી. તેઓમાંથી પાંચસોને હણી હે પાર્થિ-
વાર્ય ! હું અશ્વત્થામા સામે ગયો. હે મહારાજ ! હે નરેન્દ્ર ! સાવધાન એવો તે, મને

પ્રાપ્ત થઇ શ્રેષ્ઠહસ્તિ જેમ સિંહ સામે આવે તેમ મારી સામે આવી મેં હણવા માંડેલા રથિ કૌરવોનો ઉદ્ધાર કરવાની ઇચ્છા કરવા લાગ્યો. હે ભારત ! દુઃખે કરીને કાઢથી કંપાવી શકાય નહિ એવા કૌરવોમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ આચાર્યપુત્રે અગ્નિ સરખા આત તીક્ષ્ણ બાણો-એકરી જનાર્દન ભગવાન સહિત મને પીડિત કર્યો. એ રીતે મારી સાથે યુદ્ધ કરતા તેના આઠ બળદ જોડેલા આઠ ગાડાં તો, સેંકડો છે સંખ્યા જેમની એવા બાણને વહન કરતાં હતાં. તેણે નાખેલા બાણને વાયુ જેમ વાદળના સમુદાયને વિખેરી નાંખે તેમ બાણેકરી મેં વિખેરી નાંખ્યો. ત્યાર પછી વર્ષાઋતુમાં કાળો મેષ જેમ વર્ષે તેમ અશ્વત્થાએ શિક્ષા તથા અસ્તબળતા પ્રવહનેકરી મનપર્યંત ધનુષ્ય જેવો અનેક બાણ સમુદાયનો વરસાદ કર્યો. તે સમયે સંગ્રામમાં વર્તતા દ્રોણપુત્ર, વામ તથા દક્ષિણમાંથી કયા હાથે કરી બાણ મહણ્ય કરે છે, કયા હાથથી ફેંકે છે તે કંઈ પણ અમે જાણતા ન હતા. દ્રોણપુત્રનું વિસ્તૃત એવું ધનુષ્ય મંડળાકારજ દેખાતું હતું. દ્રોણપુત્ર તીક્ષ્ણ પાંચ બાણથી મને તથા બીજા પાંચ બાણેકરી વાસુદેવ ભગવાનને વિધ્યા. મેં પણ નિમિષ માત્રમાં વજ્ર સરખા ત્રીશ બાણેકરી તેને પીડિત કર્યો. તે વેળાએ મારા મૂકેલા બાણે પીડિત કરેલા તે ધણ્યમાત્રમાં શ્વિત્ નામના જંતુ સરખું છે રૂપ જેનું એવો યદ્ય ગયો. સર્વ ગાત્રમાંથી ઝરે છે રૂધિર જેને એવો તે, મેં પરાભવ પમાડેલા રૂધિરેકરી વ્યાસ શ્રેષ્ઠ સૈનિકાને જોઈ કર્ણના રથસૈન્ય તરફ ગયો. પારકાઓને મંથન કરનાર કર્ણ પણ, ત્રાસ પામ્યા છે થોડાઓ જેમાં એવા, નાસવા લાગેલા અશ્વ તથા હસ્તિગણા, પરાભવ પામેલા પોતાના સૈન્યને જોઈ મુખ્ય એવા પચાસ રથિ સહિત મારી સામે આવ્યો. તેમને નાશ પમાડી કર્ણને છોડી દેઈ તમને જોવા સારું હું અહીં આવ્યો છું. હે રાજન ! સર્વ પંચાલ, કર્ણને જોઈ કેસરીસિંહને જોઈ જેમ બકીબદો ઉદ્ધિસ થાય તેમ ઉદ્ધિગ્નતાને પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રલદ્રકો પણ મોઢાં ફાડેલ કાળને પ્રાપ્ત થઈ જેમ માણસ ખેદયુક્ત થાય તેમ કર્ણને પ્રાપ્ત થઈ ખેદયુક્ત થયા છે. તેમાંથી નજીક આવેલા સાતસો રથિઓને કર્ણે યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધા. તોપણ હે રાજન ! સતપુત્ર કર્ણે જ્યાં સૂંચી આપણને જોયા ન હતા, ત્યાં સૂંચી તેનું મન ગ્લાનિયુક્ત થયું નહિ. તેણે ડશેલા તથા પૂર્વે અશ્વત્થામાએ ક્ષત કરેલા તમને સાંભળી, હે અચિંત્યકર્મન ! હે રાજન ! કૂર કર્ણ પાસેથી નાશી જવાનોજ વખત હતો એમ હું માનું છું, કેમકે પૂર્વે યુદ્ધમાં હે પાંડવ ! વિચિત્ર પ્રકારના રૂપવાળું કર્ણનું અસ્ત્ર મેં જોયું છે. સંજયોમાંથી આજ મહા-રથિ કર્ણને સહન કરી શકે તેવો બીજો કોઈ થોડો નથી. હે રાજન ! સૈન્ય એવો સાત્ત્વિક, તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન એ બેઉ મારા ચક્રરક્ષક છે. શરવીર એવા યુધામન્યુ તથા ઉત્તમૌજ મારા પૃથરક્ષક છે, વાસ્તે હે નરેન્દ્ર ! વૃત્રાસુર સાથે ઇન્દ્ર યુદ્ધ કરે તેમ રથિઓમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ, દ્વેષિતા સૈન્યમાં વર્તતા દુસ્તર એવા સતપુત્ર સાથે ત્યાં જઈને આ સંગ્રામમાં દેખાશે તો હું યુધ્ધ કરીશ. માટે આજ ત્યાં આવો, અને સૂત્ર પુત્ર સાથે યુદ્ધ કરતા મને મારા જય વાસ્તે ભુજો. મોટા ઘપલના મુખને પ્રાપ્ત થયા હોય તેમ પ્રમદ્રકો કર્ણ સામે દોડે છે. હે ભારત ! તેમજ છ હજાર રાજપુત્રો સ્વર્ગ લોક વાસ્તે સંગ્રામમાં યુદ્ધ વાસ્તે કર્ણની નજીક આવેલા છે. હે રાજન ! હે રાજસિંહ ! આજ યુદ્ધ કરતા કર્ણને હઠાટકારથી બાંધવ સાહત જે ન હણ્યું તો પ્રતિજ્ઞા કરી ન પાળનારની જે ગતિ થાય છે તે ગતિને હું પ્રાપ્ત થાઉં. હું તમને આમંત્રણ કરું છું માટે મને આશિર્વાદ આપો અને કહો કે, ' સંગ્રામમાં તારો જય થશે. પૂર્વે ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો લીમસંનને ગળતા હતા વાસ્તે, હે નરેન્દ્ર ! આજ હું સૈન્ય સહિત સતપુત્ર કર્ણને હણી સર્વ શત્રુગણોનો નાશ કરીશ.

આમંત્રયે ત્વાં હૃદિ જયં રણે મે પુરા મીમં ધાર્તરાષ્ટ્રમ્સન્તે ।

સૌતિહનિષ્યામિ નરેન્દ્રસિંહ સૈન્યંતથા શત્રુગણાંચ સર્વાન ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि अर्जुनवाक्ये गुर्जरभाषायां सप्तषष्ठितमो
अध्यायः ॥ ६७ ॥

અધ્યાય ૬૮ મો. યુધિષ્ઠિરને ચઢેલો ક્રોધ.

સંજય ઉઘાચ—શ્રુત્વા કર્ણકલ્પમુદારવોચ્ચ ક્રુદઃ પાર્થઃ ફાલ્ગુનસ્યામિતેજાઃ

ધનંજયં વાક્યમુઘાચ ચેદં યુધિષ્ઠિરઃ કર્ણશરામિતતઃ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! ઉદાર છે વીર જેનું એવા સમર્થ કર્ણને જીતેલા સાંભળી અર્જુન ઉપર ક્રોધાયમાન થયેલા કર્ણના આજુથી સંતપ્ત યુધિષ્ઠિર, અર્જુન પ્રત્યે આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યા કે, હે તાત ! કર્ણે તિરસ્કાર કરેલી તારી સેના નાસવા લાગી, તેમ તું પણ કર્ણને હથુવા સમર્થ થયો નહિ, તેથી સંગ્રામમાં ભીમનો ત્યાગ કરી અહિં આવતો રહ્યો, એ સાંઈ કંઈ નહિ. હે પાર્થ ! પૃથાના ગર્ભે જન્મી તેં આ કામ સાંઈ ન કર્યું, કેમકે સ્વપુત્રને મારવા સમર્થ થયો નહિ એટલે સંગ્રામમાં ભીમસેનનો ત્યાગ કરી અહિં આવ્યો. દૈવવનમાં તેં આવી રીતે વાક્ય કહ્યું હતું. એકરથે કરી હું કર્ણને હથુશ, એ હું સત્ય કહું છું; તેમ જતાં તેને છોડી દેખ તેથી ખીનેલો ભીમસેનનો ત્યાગ કરી તું કેમ આવતો રહ્યો ? દૈવવનમાં હે નૃપ ! કર્ણ સાથે યુદ્ધ કરવા હું સમર્થ નહિ થાઉં એમ કહી તેં કહ્યું હતું, તો હે પાર્થ ! વખતને લગતું જેનું ફલ અમારે કરતું પડત તે પ્રમાણે અમે કરત. હે વીર ! એનો હું વધ કરીશ એમ મારી આગળ પ્રતિજ્ઞા કરી તે પ્રમાણે તેં કંઈ નહિ અને શત્રુના મધ્યમાં અમને લેખ આવી રચાડલમાં નાંખી શું કરવા પીસે છે ? હે રાજપુત્ર ! તારે વિષે અમે ઘણી આશા રાખી રહ્યા હતા. અર્જુન પડે આપણે છાત્ર એવા ઘણા કલ્યાણને પ્રાપ્ત થઈશું, તે અધી આશા જેમ ફલાર્થિઓ એવી વેલો અતિ પુષ્પવાન યર્ષ ફળ વગરની થાય તેમ વિફળ થઈ, જેમ મત્સ્યવેષ કરવાનો કાટિ માંસથી ઢંકાયેલો હોય અને વિપ જેમ ખાવાના પદાર્થથી ઢંકાયેલું હોય તેમ રાજ્યને ઇચ્છતા મને રાજ્યની આશા આપી રાજ્યના વિનાશ રૂપ અનર્થે તેં પ્રાપ્ત કરાવ્યો. હે ધનંજય ! જેમ વર્ષાદિની વાટ બેઠ રહ્યા હમણે અને વખત આવ્યે તે વર્ષ નહિ ને ઉગવાની આશાથી વાવેલું ખીજ વખત આવ્યે બરોગર ઉગે નહિ તેમ અમે પણ તેર વર્ષ સુધી આશાએ કરી તારી પાછળ જીવ્યા, તે અમને સર્વને આજ આખર વખતે તું નિરાશ કરે છે. મંદ બુદ્ધિવાળા તું સાત દિવસનો થયો ત્યારે આકાશવાણીએ કુંતિને કહ્યું હતું કે ઇન્દ્ર જેવા પરાક્રમવાળો આ પુત્ર ઉત્પન્ન થયેલો છે, તે શરવીર એવા શત્રુને જીતશે. ઘણા પરાક્રમવાળો તારો પુત્ર. ખાડવવનમાં દેવ સમુદાયને તથા સર્વ પ્રાણીઓને જીતશે, તારો પુત્ર મદ્ર, કલિંગ તથા કેકયને જીતશે. અને તારો પુત્ર, રામ્બાના મધ્યમાં કૌરવોને હથુશે. આથી ઐષ્ટ ખીજે કાઈ ધનુર્વિનાર થશે નહિ. કાઈ પણ પ્રાણી કપારે પણ આને જીતશે નહિ. અધીન છે શસ્ત્ર વિદ્યા જેને એવો આ ઇચ્છા કરશે તો સર્વ પ્રાણીઓને પોતાને વશ કરશે. કાંતિએકરી ચંદ્ર, વેગેકરી વાયુ, સ્થઈએકરી મેઢ, ક્ષમાએકરી પૃથ્વી,

તેજેકરી સૂર્ય, લક્ષ્મીએકરી કુબેર, શૌર્યેકરી ધન્ધ, તથા બળેકરી વિષ્ણુસમાન એવો હે કુંતિ ! આ તારો પુત્ર, અસ્તિત્વથી ઉત્પન્ન થએલા વિષ્ણુની પેઠે શત્રુને હણશે. પોતાનાઓના જ્ય વાસ્તે અને દેષિઓના વધ વાસ્તે વિખ્યાત થયા પરાક્રમવાળો તથા કુળતંત્રનો કર્તા હે કુંતિ ! આ તારો પુત્ર થશે. એ રીતે શતશૃંગ પર્વતના શિખર ઉપર તપસ્વિઓ સંભળે તે રીતે કુંતિને આકાશ વાણીએ કહ્યું હતું પણ એ પ્રમાણે થયું નહિ; માટે જરૂર દેવતાઓ પણ જુહું ખેલે છે. સર્વદા તારી પ્રશંસા કરતા અત્યંત ઐશ્રવ્યો એવા બીજા ઋષિઓની વાણી સંભળીને પણ દુર્યોધન પાસે નમ્રતા ન કરી અને કહ્યુંતા બયથી તું પીડિત છે, તે પણ જાણ્યું નહિ. પૂર્વે દુર્યોધને તો કહ્યું હતું કે સંગ્રામમાં મહા બળવાન કર્ણની સામે અભુત બોલો રહી શકશે નહીં પણ મૂર્ખતાથી તે વાત મારા જણવામાં આવી નહિ, તેથી આ સમે હું અત્યંત તપાયમાન થાઉં છું. શત્રુ વર્ગના મધ્યમાં હું નરક વિષે પ્રવિષ્ટ થયો. પણ તેજ સમયે ક્યારે પણ સૂતપુત્ર સાથે હું યુદ્ધ નહિ કરું, એમ તેં મને કહ્યું હોત તો સુહૃદ એવા સંજય તથા કેકયને સંગ્રામમાં હું બોલાવતે જ નહિ. તેં પ્રથમ ન કહ્યું માટે હવે કર્ણના વિગ્રહ વિષે શું કાર્ય કરવા મારાથી સમર્થ થવાય. દુર્યોધન રાજાને તથા મારી સાથે યુદ્ધ કરવા મળેલા બીજાઓને પણ આ વખતે મારાથી શું કરી શકાય, માટે હે કૃષ્ણ ! મારા જીવિતને ધિક્કાર હો, કેમકે સૂતપુત્રને હું વશ થયો. હે પાર્થ ! આજ મહારથમાં અત્યંત ઐશ્રવ્ય અને રથમાં ઉત્તમ એવો તારો પુત્ર અભિમન્યુ જો જીવતો હોત તો કૌરવ, સંબંધિઓ તથા યુદ્ધ કરવા એકલા મળેલા બીજા યોદ્ધાઓના મધ્યમાં કર્ણને મારત અને સંગ્રામમાં હું પરાજયને પ્રાપ્ત થાત નહિ. સંગ્રામમાં ધૌરત્ય જીવતો હત તો પણ હું વિમુખ થાત નહિ, પણ જરૂર પૂર્વે કરેલા અભાગ્યરૂપ મારાં પાપ બળવાન નહિ તો તે જીવતા કેમ ન હોય ? તને તુષ્ટ તુલ્ય માની દુરાત્મા એવા સૂર્યપુત્ર કર્ણે જે રીતે ક્રોધ અશક્ત તથા બંધવ વગરનાનો તિરસ્કાર કરે તેમ મારો તિરસ્કાર કર્યો. પણ હે પાર્થ ! આપતને પ્રાપ્ત થએલા આપતથી કાણ મૂકાવે. બંધવ પણ તેજ અને રતેહયુક્ત સંબંધી પણ તેજ, પ્રાચીન એવા મુનિઓ પણ તેમ કહે છે અને સત્પુરૂષો તેજ ધર્મનું આચરણ કરે છે. હે પાર્થ ! નથી શબ્દ કરતા એવા આ રાજના ત્વષ્ટાના ખડ્ગને તથા તાલમાત્ર એવાં આ ગાંડીવ ધનુષને ગ્રહણ કરી કેશવ ભગવાને વહન કરેલો તું કર્ણથી બીહોને કેમ ભાગી આવ્યો ? તારૂં ધનુષ કેશવ ભગવાનને તેં આપ્યું હોત સંગ્રામમાં કેશવનો સારથિ તું થયો હોત તો કેશવ ભગવાન ઉગ્ર એવા કર્ણને વજ્ર ધરનાર ધન્ધ જેમ વૃત્રને હણે તેમ હણત. નહિ તો સંગ્રામમાં વિચરતા રાધા પુત્રને બાધ કરવા તું સમર્થ ન હોઈ તો તારાથી અત્ત્ર વિદ્યામાં જે અધિક હોય એવા બીજા પુરૂષને તારૂં ગાંડીવ ધનુષ આપ; એટલે હે પાંડવેય ! પુત્ર તથા દારે કરી હીન, સુખથી ભ્રષ્ટ થએલ, રાજ્યના નાશથી પાપીઓએ સેવેલા, અગાધ નરકમાં પડેલા અમને ફરીથી લોક જૂવે નહિ. હે દુરાત્મન ! કાં તો તું કુંતિના ગર્ભમાંથી કષ્ટરૂપ પાંચમે માસે પડી ગયો હોત વા તેના ગર્ભમાં તું આવ્યો જ ન હોત તો સાંઈ પણ હે રાજપુત્ર ! સંગ્રામમાંથી ભાગવું એ કાંઈ સાંઈ નહિ. તારા બાહુ વીર્યને, અસંખ્યેય બાણજીવને, ધ્વજને, હનુમાનને તથા અગ્નિદત્ત એવા તારા રથને ધિક્કાર છે.

ધિગ્ગાંઢોઽધિક્વત્તેવાહુભીર્યમસંઘયયાન બાળગર્ણાંશ્ચ ધિક્તે ।

ધિક્કેકેતુકેલરિણઃસુતસ્ય કૃદ્યાનુવત્તં ચ રથં ચ ધિક્તે ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि युधिष्ठिर क्रोधवाक्ये गुर्जरभाषायां
अष्टषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

અધ્યાય ૬૮ મો. અર્જુનને કરેલો ક્રોધ.

સંજય ઉવાચ—યુધિષ્ઠિરેજૈવમુકઃ કૌતેયઃ શ્વેતવાહનઃ ।

असिजग्राहसंकुद्धो जिघ्रांसुर्भरतर्षभम् ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે દૃતરાષ્ટ્ર ! એ રીતે યુધિષ્ઠિરે કહ્યું એટલે શ્વેત વાહનવાળા કુતિપુત્ર અર્જુનને, સંકુદ્ર જઇ ભરતકુલનાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિરને મારવાની ઇચ્છાથી ખડ્ગ લીધું. તેના કાપને જોઇ ચિત્તને જાણનાર કૈશવ ભગવાન તેને કહેવા લાગ્યા કે હે પાર્થ ! ખડ્ગ ગ્રહણ કરવાથી શું ? કેમકે હે ધનંજય ! યુદ્ધ કરવાનું તો હાલ તારે કંઈ છે નહિ, અને દૃતરાષ્ટ્રના પુત્રાને તો તે તથા શુદ્ધિમાન ભીમસેને ગળી લીધા છે. હે કૌતેય ! રાજાને જોવા સારૂ સંગ્રામ છોડી દેઇ તું અહીં આવ્યો તે યુધિષ્ઠિર રાજાને તે કુશળ જોયા, સિંહ સરખા પરાક્રમવાળા રાજસિંહને જોઈ હર્ષનો સમય પ્રાપ્ત થયો તે સમે મોહથી આ શું કરે છે ? હે કૌતેય ! તારે વધ કરવા લાયક હું તે હોય એમ જોતો નથી. શું કરવા પ્રહાર કરવા ઇચ્છે છે વા શું તારા ચિત્તને વિભ્રમ થયો છે ? હે કુતિપુત્ર ! હે અદ્ભુત વિક્રમ ! મોટા ખડ્ગને ઉતાવળથી તું શું કરવા ગ્રહણ કરે છે તે હું તને પૂછું છું, આ શું તને ઇષ્ટ છે ? શ્રી કૃષ્ણે પૂછ્યું ત્યારે ક્રોધાયમાન થયેલો સર્પની પેઠે શ્રાસોચ્છ્વાસ લેતો અર્જુન, યુધિષ્ઠિર સામે જોઈ ગોવિંદ ભગવાનને આવી રીતે કહેવા લાગ્યો. ભીજાને ગાંડીવ આપ એમ જે મને કહે, તેનું મસ્તક હું છેડું, એવું મારૂં યુક્ત-વ્રત છે. હે અમિત પરાક્રમવાળા ! હે ગોવિંદ ! આ રાજાએ તમારી સમક્ષ મને કહ્યું તે હું સહન કરી શકતો નથી, વાસ્તે ક્ષાત્ર ધર્મથી ભીરૂ એવા ધર્મ રાજાને હું હણીશ. હે યદુનંદન ! મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ એવા આ રાજાને હણી મારી પ્રતિજ્ઞા હું પાળીશ, એ માટે મેં ખડ્ગ ગ્રહણ કર્યો છે. હે જનાર્દન ! હું યુધિષ્ઠિરને હણી સત્પત્ના અનુપપન્નના પ્રાપ્ત યર્થ શોક તથા જ્વર રહિત થઈશ. હે તાત ! આ સમય ઉપસ્થિત થતાં શું કરવું તમે યોગ્ય માનો છો તે કહો ? કેમકે આ જગતનું ગતાગત સર્વ તમે જાણો છો, વાસ્તે જે રીતે તમે મને કહેશો તે રીતે તે હું કરીશ. સંજય કહે છે હે દૃતરાષ્ટ્ર ! ‘ તને ધિક્કાર છે તને ધિક્કાર છે ’ એમ અર્જુનને કહી ગોવિંદ ભગવાન બોલ્યા કે હે પુરુષવ્યાધ ! હે પાર્થ ! ક્રોધ ન કરવાને વખતે તે ક્રોધ કર્યો તેથી મારા જાણવામાં આવ્યું છે કે તે ટક્કોને સેવ્યા નથી. હે પાંડવ ! હે ધનંજય ! ધર્મથી ભીરૂ અને અપંગિત એવા તે જે રીતે કર્યું તે રીતે ધર્મના વિભાગને જાણનાર જે, ન કરવા લાયક કર્મનો સંયોગ કરવા સારૂ યોગ્ય હોય તો પણ નિષિદ્ધ છે ક્રિયા જેમની એવા કર્મનો સંયોગ જે કરે તેને પુરુષમાં અધમ જાણ્યો. સેવન કરવાથી જે ધર્મ બતાવે સંક્ષેપ તથા વિસ્તાર જાણનાર તેઓના નિશ્ચયને તું જાણતો નથી. કાર્ય તથા અકાર્યનો નિશ્ચય કરવા વિષે નિશ્ચય જાણનાર નહિ એવો પુરુષ, હે પાર્થ ! પરવશ થઇ મૂઢ એવો તું જેમ મોહ પામે છે, તેમ તે પણ મોહ પામે. ‘ આ કરવા યોગ્ય છે કે તે કરવા અયોગ્ય છે ’ એ અધ્યયન કર્યા વગર ક્યારે પણ જણાતું નથી, શાસ્ત્રે કરી બધું જણાવ્યું છે, તે તો તું જાણતો નથી. હે

પાર્થ ! ધર્મને જાણનાર તું જે ધર્મનું રક્ષણ કરે છે તે અજ્ઞાનથી એટલે કે, અધર્મનેજ ધર્મરૂપ માને છે; કેમકે ધાર્મિક એવો તું, પ્રાણિનો વધ, દોષ આપનાર છે એટલું જાણતો નથી. હે તાત ! પ્રાણિઓનો વધ ન કરવો એ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે એવો મારો મત છે, માટે કદી અનૃત રૂપ વાણી કદી બોલવી પણ ક્યારેય હિંસા કરવી નહિ. હે નરશ્રેષ્ઠ ! તે તું ધર્મમાં કાલિદ એવા મોટા ભાષ વળી રાજાને બીજા પ્રાકૃત પુરૂષની પેઠે કેમ હજીવા તૈયાર થયો. તેમ હે માનદ ! યુદ્ધ ન કરનાર, શત્રુ નહિ, વિમુખ, ભાગતા, શરણે આવેલા, સંત્રામમાં હાથ જોડનાર, તથા પ્રમત્તના વધને સત્પુરૂષો વખાણતા નથી તે બધું તારા ગુરૂ વિષે રહ્યું છે. હે પાર્થ ! બાલક એવા તે કદી પૂર્વે એ રીતે વ્રત કર્યું, તે સારૂ મૂર્ખપણાથી અધર્મયુક્ત કર્મ કરવાનો નિશ્ચય કરે છે. તે તું, હે પાર્થ ! દુરત્યય એવી ધર્મની સુદૃઢ ગતિ જાણ્યા વગર શું કરવા ગુરૂને મારવાની ઇચ્છાથી દોડે છે. હે પાંડવ ! હે ધનંજય ! બીજા, પાંડુ પુત્ર યુધિષ્ઠિર અને ક્ષતા એવા વિદુર તથા યશસ્વિની કુંતિ, જે તને કહે તે તારે સત્યજ જાણવું. એમાં આ ધર્મનું રહસ્ય તત્ત્વે કરી હું કહું છું તે સાંભળ. સાધુ પુરૂષ સત્યજ બોલે છે; કેમકે સત્યથી બીજું શ્રેષ્ઠ નથી પણ યથાર્થ-પણાથી તે સત્ય અત્યંત દુર્ગેય છે એમ જાણ, એટલે કે કાષ્ઠ ઠેકાણે સત્ય પણ અધર્મ વાસ્તે થાય છે. જે ઠેકાણે જીવું બોલવું સત્ય રૂપ છે તે સ્થાનકે સત્ય બોલવા લાયક છે તથાપિ બોલવું યદિ. જ્યાં સત્ય, અનૃત રૂપ છે તે ઠેકાણે અનૃત બોલવા લાયક નથી તથાપિ બોલવું. વિવાહકાલે, રતિસંપ્રેયોગને વિષે, કાષ્ઠના પ્રાણ જતા હોય તે સમયે, સર્વ ધન જતું હોય તે વેળાએ, તથા બ્રાહ્મણ વાસ્તે અનૃત બોલવું; કેમકે એ પાંચ ઠેકાણે અનૃત બોલવું પાપ રહિત છે એમ ધર્મજ્ઞ પુરૂષો કહે છે. તેમજ કાષ્ઠનું સર્વસ્વ જતું હોય તે સમયે પણ તેના સર્વસ્વના બચાવ વાસ્તે અનૃત બોલવું, કારણ તે અનૃત સત્ય રૂપ છે અને સત્ય બોલવાથી સર્વસ્વ જતું હોય તો તે સત્ય અનૃત રૂપ છે. જો હમેશ સત્ય બોલતો હોય તેણે પણ કાષ્ઠ ઠેકાણે સત્ય ન બોલવું જોઈએ પણ બધે ઠેકાણે મારે તો સત્યજ બોલવું જોઈએ, એમ જાણીને જે બોલે, તેને અજ્ઞ જાણ્યો અને સત્ય શું તથા અનૃત શું, એનો જે નિશ્ચય કરે તે ધર્મવેત્તા કહેવાય, કાષ્ઠ ઠેકાણે કૃતપ્રજ એવો અતિ દારૂણ પુરૂષ હોય તોપણ બલાક નામનો વ્યાધ જેમ ખંદાના વધથી મોટા પુણ્યને પ્રાપ્ત થયો, તેમ મોટા પુણ્યને પ્રાપ્ત થાય, એમાં શું આશ્ચર્ય, અને ધર્મની કામનાવાળો મૂઢ એવો મૂર્ખ નદીઓના તટ વિષે રહેલો કૌશિક બ્રાહ્મણ જેમ મોટા પાપને પ્રાપ્ત થયો તેમ મોટા પાપને પ્રાપ્ત થાય તેમાં શું આશ્ચર્ય ? એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી અર્જુને પુછ્યું કે ! હે ભગવન જે રીતે હું સમજું તે રીતે બલાકનું તથા નદીઓના તટ વિષે રહેલા કૌશિક બ્રાહ્મણનું ચરિત્ર મને કહો. અર્જુનનાં વચન સાંભળી વાસુદેવ ભગવાન નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા.

બલાકવ્યાધને કૌશિકની કથા.

હે ભારત ! પૂર્વે કાષ્ઠની ઇર્ષ્યા ન કરનાર, સત્ય વાણીવાળો તથા સ્વધર્મમાં તત્પર એવો બલાક નામે એક વ્યાધ હતો; તે પોતાના પુત્ર તથા સ્ત્રીના નિર્વાહ વાસ્તે મૃગોને હથેતો હતો, કંઈ ઇચ્છાથી હથેતો ન હતો, તેથી જુદા એવાં માતાપિતા તથા આશ્રિત એવાં બીજાનું પણ પોષણ કરતો હતો. કાષ્ઠ વખતે મૃગને ઇચ્છતા તેણે ક્યારે ત્રણ મૃગ

પ્રાપ્ત ન થવાથી દ્રાણ્ય રૂપી ચક્ષુવાળા જલપાન કરતાં ચાર પગવાળાં આરણ્યક પશુને જોઈ પૂર્વે જોએલા નહિ એવા તે પ્રાણિને હણ્યું. અર્ધ એવા તે પશુને હણવાથી તેજ સમય આકાશમાંથી પુષ્પનો વર્ષાદ થયો, અપ્સરાઓનાં ગીત સાથે મનોહર વાદ્ય વાગવા લાગ્યાં અને તે મૃગ વ્યાધને વાસ્તે સ્વર્ગમાંથી વિમાન આવી ઉભું રહ્યું. તે તેણે મારેલું પ્રાણિ, સર્વ જીવના અભાવ વાસ્તે તપશ્ચર્યા કરી બ્રહ્મા પાસેથી વરને પ્રાપ્ત થયું હતું તેથી બ્રહ્માએ તેને વર આપ્યો પશુ અર્ધ કર્યો. એ રીતે સર્વ જીવના અભાવનો કર્યો છે નિશ્ચય જોણે એવા તે પ્રાણિને હણી બ્રહ્મા નામનો તે વ્યાધ, સ્વર્ગમાં ગયો. એ રીતે ધર્મ અત્યંત દુર્વિજેય છે. અને તપસીમાં શ્રેષ્ઠ બહુશ્રુત એવો કૌશિક નામનો બ્રાહ્મણ પણ, નદીઓના સમાગમ પાસે ગ્રામની સમીપે વસતો હતો તેને નિરંતર ‘ મારે સત્ય બોલવું ’ એવું વ્રત હતું, તેથી હે ધનંજય ! સત્યવાદી તરીકે તે વિખ્યાત થયો હતો. કોઈ વખતે તેના નિવાસ સ્થાન પાસેના વનમાં ચોરના ભયથી કેટલાક વટેમાર્ગી પેઢા તેથી ક્રોધાયમાન થ-એલા ચોર લોકો યત્નથી તેમને ખોળવા આવ્યા. ચોરોએ સત્યવાદી તે કૌશિક બ્રાહ્મણને કહ્યું કે હે ભગવન ! ધણીક માણસો કયે માર્ગે ગયા તે તમે જાણતા હોતો ખરેખર અમને કહો ? એવી રીતે તેમને પૂછ્યું તે વેળાએ કૌશિક બ્રાહ્મણે તેમને આવી રીતે સત્ય વચન કહ્યું કે—ધણીક વક્ષ લતા તથા ચુદમવાળા આ વન પ્રત્યે તેઓ ગયા છે, એમ તે ચોરોને યથાર્થ કહી બતાવ્યું. તેથી દૂર ચોરોએ ત્યાં જઈ તેમને ધાર મારી નાખ્યા એમ સાંભળ્યું છે અને સૂક્ષ્મ ધર્મમાં કૌશિક એવો તે કૌશિક, પાગદુશ્કત રૂપી મોટા અધર્મે કરી કષ્ટરૂપ એવા નરકને પ્રાપ્ત થયો. તેમજ ધર્મના વિલાસને જાણનાર નહિ, અલ્પશ્રુત મૂઢ, વૃદ્ધોને સંદેહ પૂછ્યા વગર નરક દુઃખને પ્રાપ્ત થાય છે. હવે લક્ષણોના ઉદ્દેશ કહું તે સાંભળ. ધર્મનું જ્ઞાન દુષ્કર છે, વાસ્તે કોઈ વખતે કર્મે કરીને ધર્મના સ્વરૂપનો નિશ્ચય થાય છે. વેદે કહ્યો તે ધર્મ, એ રીતે કેટલાક કહે છે તેને હું દ્રાણ્ય આપતો નથી પણ તે પ્રમાણે બધું કરી શકાતું નથી; અનુમાનથી પણ કોઈ ઠેકાણે ધર્મ જણાય છે. ધર્મ માટે ઉત્તમ ભાષણ તથા વેદશાસ્ત્રાદિ, પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ તથા વૃદ્ધિ વાસ્તે કરેલું છે. અહિંસા સંયુ-ક્ત હોય, તે ધર્મ એ નિશ્ચય છે. હિંસા કરનારાઓ હિંસા ન કરે તે સારૂ ધર્મનું પ્રવચન કયું છે. ‘ધારણ કરે તેથી ધર્મ’ એ રીતે કહે છે એટલે કે ધર્મ પ્રજ્ઞને ધારણ કરે છે. ધારણ સંયુક્ત તે ધર્મ, એ રીતે નિશ્ચય છે. કોઈ પ્રકારે કોઈ પણ પ્રાણિને સંતોષ કરવો, તેજ ધર્મ પૂર્ણ મત્યાદિ વાક્યના અવજન રૂપ ન્યાયે કરી અન્યોન્ય સુખના હેતુપણથી પારદર્શ્યાદિક પણ ધર્મ છે, એમ કહેનારા ધર્મના અપહારને ઇચ્છે છે, એટલે તે, વેદનો શબ્દ ન હોવાથી વેદવિરૂદ્ધ એવા ધર્મને તથા બ્રાહ્મ એવા મોક્ષને ઇચ્છે છે, તેમની સાથે સંવાદ કરવો નહિ. કેમકે તે ભાષણ કરવા લાયક નથી એટલે કે વેદમાં વિરોધ ન આવે તે રીતે જે બીજા માણસને સુખ કરનાર હોય તે ધર્મ જાણવો. કોઈએ ચોરી કરી હોય તેનું આપણને જ્ઞાન હોય અને બીજાઓને સંશય હોય તો, આપણે મોનનોજ આશ્રય કરવો. તે પણ તેનું કામ સિદ્ધ ન થતું હોય તો તે સમયે અનૃત બોલવું, તે પણ અવિચારિત સત્ય જાણવું. જે કંઈ કામ મનમાં ઉદ્દેશી વ્રત કરી વ્રતને બીજા પ્રકારે કરી ઉપાદન કરે તે દાંભિક યજ્ઞ વ્રતના ક્ષણે પ્રાપ્ત થાય નહિ, એ રીતે શુદ્ધિમાન પુરૂષો કહે છે. કોઈના પ્રાણનો નાશ થતો હોય, વિવાદ હોય, સર્વ જ્ઞાતિનો વધ થતો હોય, તથા જ્યાં હાસ્ય પ્રસંગ ચાલતો હોય એટલે ઠેકાણે અનૃત બોલવું પણ સત્યરૂપ છે. ચોરો સાથે પડેલા

સંબંધથી શપથ આપને પણ જે મુક્ત થાય તેને ધર્મ તત્વાર્થદર્શિ પુરૂષો અધર્મ કહેતા નથી, તેમની પાસે અનૃત બોલવું એ શ્રેયરૂપ તથા અવિચારિત સત્ય જાણવું. સામર્થ્યવાને કાષ્ઠ રીતે પણ ચોરોને ધન આપવું નહિ, કેમકે પાપીઓને આપેલું ધન, દાતાને નરક પમાડે છે. અનૃત બોલીને પણ અનૃતભાગી થયું નહિ. આ વ્રક્ષચુનો ઉદ્દેશ જે રીતે વિધિ, જે રીતે ધર્મ તથા જેની શુદ્ધિ હોય તે પ્રમાણે હિતને ધ્વજીતાર એવા મેં તને યથાર્થ રીતે કહ્યો. હે પાર્થ ! યુધિષ્ઠિર જે વધ્ય હોય તો કહે.' શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી અર્જુન બોલ્યો કે-મહા પ્રાણ તથા મહા મતિમાન જે રીતે કહે અને જે રીતે અમારું હિત થાય તેવું આ તમારું વચન છે. હે કૃષ્ણ ! તમે અમારે માતૃ સમાન તથા પિતૃ સમાન પણ છો, અને અમારી પરમ ગતિ તથા અમારો પરમ આશ્રય તમે છો. ત્રણે લોકમાં ક્યારે પણ તમને કંઈ અવિદિત નથી માટે પરમ ધર્મ તમે જાણો છો અને તમારાં વાક્ય સાંભળી હું પણ પાંડુપુત્ર ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરને અવધ્ય માનું છું. મારા સંકલ્પ વિષે રાજાને વધ ન થાય અને મારી પ્રતિજ્ઞાનું રક્ષણ થાય તેવું કંઈ મને કહો. આ અને બીજું પણ મારા હૃદયમાં કંઈ કહેવાનું અભિપ્રેત છે, તે કહું છું સાંભળો. હે દાશર્દા ! હે કેશવ ! મનુષ્યોમાં જે કાષ્ઠ 'હે પાર્થ ! તારાથી અસ્ત્રે કરી તથા પરાક્રમથી શ્રેષ્ઠ હોય એવા બીજાને તું ગાંડીવ ધનુષ આપ' એ રીતે કહે તેને હઠાતકારથી હું મારી નાખું, એવું મારું વ્રત છે તે તમે જાણો છો અને તું જાહુ બોજન કરનાર છે એમ કહે તેને બીમસેન મારી નાખે, એવું તેનું વ્રત છે. હે વૃષ્ણવીર ! તે રીતે તમારી સમક્ષ 'તું બીજાને ધનુષ આપ' એમ રાજાએ મને કહ્યું માટે તેમને જો હાજું તો જીવ લોકમાં અલ્પ માત્ર કાળે હું પણ રહું નહિ. વધનું પ્રાચીન કરી તે પાપથી મુક્ત થાઉ, તો પણ રાજાનો વધને યાદ કરી બ્રહ્મ છે પરાક્રમ જેનું એવો બેમાન થયેલો હું ક્ષગુમાત્ર તે વિના જીવું નહિ. હે ધર્મભૂતા-વરિષ્ઠ ! જે રીતે લોકની શુદ્ધિમાં મારી પ્રતિજ્ઞા સત્ય થાય અને જે રીતે પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિર તથા હું બેઠે જીવીએ, હે કૃષ્ણ ! તેની શુદ્ધિ તમે મને આપો. અર્જુનનાં વચન સાંભળી વાસુદેવ ભગવાન બોલ્યા કે હે વીર ! થાકી ગયેલા, ક્ષત યુક્ત છે શરીર જેમનું, દુઃખી, સંગ્રામમાં ચૂનપુત્ર કણે તીક્ષ્ણ બાણ સંબંધી તાડન કરેલા યુધિષ્ઠિરે આ વખતે રોષ યુક્ત જે રીતે થાય તે રીતે અયુક્તરૂપ વચન તને કહ્યું. આને કાપાવશું નહિ તો સંગ્રા-મમાં કર્ણને નહિ હણે, એ અભિપ્રાયથી પણ તને એવું અયુક્ત વચન રાજાએ કહ્યું. હે પાર્થ ! આ પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિર લોકમાં પાપરૂપ કર્ણને તારા વિના બીજો કાષ્ઠ સહન કરી શકે તેમ નથી એમ જાણતા હતા, તેથી અત્યંત ઋષ્ટ થયેલા રાજાએ પ્રત્યક્ષ એ રીતે તને કહોર વચન કહ્યાં. તેમ નિત્ય ઉલ્લુક્ત, હમેશ અપ્રસન્ન, એવા કર્ણને સરતરૂપ કરી આજ યુદ્ધરૂપી ઘૂત પ્રવર્તમાન થયું છે, આજ જો તે હણાય તો કૌરવ જીતેલાજ છે, ધર્મપુત્ર રાજાની એવી શુદ્ધિ હતી તેથી તેમણે તને એમ કહ્યું. ધર્મપુત્ર રાજા વધને ચોગ્ય નથી. હે અર્જુન ! તારે પ્રતિજ્ઞા પાલન કરવી માટે જીવંતે છતે જે રીતે આ રાજા મૃત-તુલ્ય થાય તે તને કહું તે સાંભળ. જીવલોકમાં માન આપવા લાયક પુરૂષ જ્યારે માનને પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તે જીવે છે, એમ જાણવું. તેજ પુરૂષ જ્યારે મોટા અપમાનને પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જીવતાં મૃતો કહેવાય છે. રાજાને પણ તે બીમસેને તથા નકુળસહદેવે સદા અત્યંત માન આપેલું છે તેમનું કળાથી તું અપમાન કર. હે પાર્થ ! પૂજ્ય એવા યુધિષ્ઠિરને એ રીતે તું કહે. હે ભારત ! વડિલને તે એ રીતે કહ્યું એટલે તે હણાઈ ચૂક્યો. હે

કૈતિય ! હે કુરુદહ ! ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરવિષે એ રીતે તું આચરણ કર, એ રીતે પૂજપના અપમાન રૂપ અધર્મયુક્ત સંયોગને તું કર. અધર્મીગિરસની શ્રુતિઓમાં ઉત્તમ એવી આ શ્રુતિ છે, વાસ્તે પોતાના કલ્યાણની કામનાવાળા પુરૂષોએ વિચાર કર્યા વગરજ, એ પ્રમાણે કરવું. સમર્થ એવા વડીલને એ રીતે કહેવું એ શત્રુપાત વગરનો એનો વધ થયો, એમ કહેલું છે. ધર્મજ એવો તું ધર્મરાજને જે મેં કહ્યું તે કહે. હે પાંડવ ! ધર્મરાજ, એ રીતે તારૂં અયુક્ત બોલવું સાંભળી આણે મને હર્યો એમ જાણુશે. પછી એમના ચરણમાં અભિવંદન કરી સાંત્વના કરી વિષમતાનો પરિહાર થાય તે રીતે તેમને કહેજે. હે પાર્થ ! પ્રાણ એવા તારા બાપ ધર્મરાજ, અધર્મને જોઇને પણ ક્યારે કોપ નહિ કરે અને અનૃત તથા બાતૃવધર્થી મુક્ત થએલો તું પણ પ્રસન્ન થઇ સતપુત્ર કહ્યુંને હણીશ.

આતાપ્રાણસ્તથ વૌષે ન જ્ઞાતુકુર્યાદ્રાજા ધર્મમવેશ્ય ચાપિ ।

મુકેાઽનૃતાદ્રાજાતૃષધારુચ પાર્થ રથઃ કર્ણ ત્વં જહિ સૂતપુત્ર ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि कृष्णार्जुनसंवादे गुर्जरभाषायां जनसप्ततितमो
अध्यायः ॥ ६९ ॥

અધ્યાય ૭૦ મો. અર્જુને ધર્મને મારેલાં મહેણાં.

સંજય ઉવાચ—इत्येव मुकस्तुजनार्दनेन पार्थः प्रशस्यथ सुहृत्रचस्तत् ।

तते ब्रवीदर्जुनो धर्मराजमनुकर्षपहं प्रसह्य ॥१॥

સંજય કહે છે—હે દૃતરાષ્ટ્ર ! એ રીતે જનાર્દન ભગવાને જેને કહ્યું છે એવો અર્જુન, હિતેશ્વર એવા ભગવાનનાં તે વચનની પ્રશંસા કરી ધર્મરાજ પ્રત્યે હઠાટકારથી પૂર્વે કહેલું નહિ એવું કહેરા વચન કહેવા લાગ્યો કે, હે રાજન ! સંગ્રામથી કોથ માત્ર દૂર તું ઉભો રહે છે વાસ્તે તારે તો કંઈ વચન બોલવુંજ નહીં. કદી કરવા આહાય તો ભીમસેન મારી નિંદા કરવા યોગ્ય છે. સર્વ લોકમાં અત્યંત શરવીર એવા યોદ્ધાઓ સાથે તે યુદ્ધ કરે છે. શરવીર એવો જે, સંગ્રામવિષે વખતસર શત્રુઓને અત્યંત પીડિત કરી શરવીર રાજ્યોને હણી, ઉત્તમ રથિઓ, મુખ્ય હસ્તિ, શ્રેષ્ઠ ઘોડેસ્વાર તથા અસંખ્ય શરવીર પાયદળોને હણી તેમજ સહસ્રાવધિક હસ્તિઓને હણી ભયંકર સિંહનાદ કરે છે. વળી કુમેર તથા કાળની જેને ઉપમા અપાય એવો સિંહ જેમ મૃગોને હણે તેમ દશ હજાર કબોજ તથા પાર્વતીય રાજ્યોને સંગ્રામમાં હણી ક્યારે પણ હઠતો નથી. અને અત્યંત દુષ્કર કર્મ કરે છે. કોઇ વખતે રથમાંથી નીકળી હાથમાં ગદા લેઈ અશ્વ, રથ તથા હસ્તિઓને હણે છે. શ્રેષ્ઠ ખરગથી વાજિરથ અશ્વ તથા કુંજરને તેમજ રથ વગેરે જે આઠ્યું તેણે શત્રુઓને મારે છે. ઇન્દ્ર જેવાં પરાક્રમવાળો મહા બળવાન ભીમ શત્રુઓને મહણ કરી પગ તથા હાથે કરી હણે છે. શત્રુઓની સેનાને હઠાટકારથી હણનાર ભીમસેન મારી નિંદા કરવા યોગ્ય છે પણ સંખિઓ જેની રક્ષા કરે છે એવો જે તું, તે મારી નિંદા કરવા યોગ્ય નથી. એકલો ભીમસેન, મહારથિઓ, શ્રેષ્ઠહસ્તિ, અશ્વ, તથા મુખ્ય પાયદળોને અત્યંત મંથન કરી દૃતરાષ્ટ્ર તરફના યોદ્ધાઓમાં મમ્મ રહે છે, શત્રુને દમન કરનાર ભીમસેન મારો તિરસ્કાર કરવા યોગ્ય છે, વળી ભીમસેન, નીલ મેઘની જેમને ઉપમા અપાય એવા સદાય મદવાળા કલિંગ, ખંબ, અંગ, નિષાદ તથા માગધ ઇત્યાદિ

અનેક શત્રુ મળ્યું હશે છે, શત્રુને દમન કરનાર તે મને નિંદે, વખત સર તૈયાર કરેલા રથમાં બેસી બાણે કરી પૂર્ણ છે મુદ્ધિ જેની એવો ધનુષને હવલાતો મેધ જેમ જલધારા વરસાવે તેમ બાણ્યનો વર્ષાદ કરે છે. વળી જેણે આજ સંગ્રામમાં આક્રોશ હસ્તિઓને બાણોવડે તેરને કુંભસ્થલ, કરામ તથા સંઢને છેદી હણ્યા. શત્રુને હણ્યો તે, મને કૂર વચન કહેવા યોગ્ય છે. અત્યંત શ્રેષ્ઠ એવા બ્રહ્મણે વાણીવિષે બળ રહ્યું છે, એમ વિદ્વાન પુરૂષો કહે છે. હે ભારત ! તું વાણીના બળવાળો તથા નિષ્કુર પશુ છે, તેથી જેમ હું નિર્જલ છું તેમ આ પશુ નિર્જલ છે એમ તું મને જાણે છે, તે હું તારે ઇષ્ટ કરવા સારૂ સ્ત્રી, પુત્ર, ઇવિત તથા આત્માવડે યત્ન કરું છું અને તું મને આ રીતે વાણીરૂપી બાણેકરી હણે છે વાસ્તે તારાથી કંઈ પશુ સુખને અમે પામનાર નથી. હે ભારત ! દ્રૌપદીની શય્યામાં બેઠેલો તું મારા તિરસ્કાર કર માં, કેમકે હું તો તારે વાસ્તે મહારથિઓને હણું છું. તેની તું શંકા રાખે છે વાસ્તે નિષ્કુર છે, અને તારાથી અમને કંઈપણ સુખ થયું હોય એમ હું જાણતો નથી. હે નરદેવ ! સત્ય છે પ્રતિજ્ઞા જેમની એવા બીજાં તારે પ્રિય કરવા સારૂ સંગ્રામવિષે પોતાનું મૃત્યુ પોતે કહ્યું. તે પ્રમાણે મેં રક્ષણ કરેલા દુષ્ટદુત્ર શરવીર શિખંડીએ એ મહાત્માને હણ્યા, તથાપિ તારા રાજ્યને હું વખાણતો નથી. અહિત કરનાર એવા પાસા રમવામાં તું આસક્ત છે વળી તું કેવો છે કે અનાર્ય પુરૂષોએ સેવન કરેલા પાપ રૂપ કર્મને પોતે કરી અમરવડે શત્રુને તરવા ઇચ્છે છે. પાસા રમવામાં ધર્મને બાંધ કરનાર એવા ધણીક દોષ રહ્યા છે. સહદેવે કહેલા જે તે સાંભળ્યા પશુ છે તો પશુ અસત્પુરૂષોએ સેવન કરેલા તેમને તું ત્યાગ કરવા ઇચ્છતો નથી તેથી બધા નરકમાં પડ્યા છીએ. હે પાંડવ ! તું પાસેથી રમવામાં પ્રવર્તમાન થઈ પોતે દુઃખ ઉત્પન્ન કરી આ વખતે તીવ્ર એવી વાણી અમને સંભળાવે છે માટે તારાથી કંઈ પશુ સુખને અમે પ્રાપ્ત થઈએ એમ નથી. કૌરવોનો દોષ તથા વધ થાય છે અને અમે હણેલા શત્રુઓની સેના હિન્નભિન્ન થયેલા ગાત્રેકરી શબ્દ કરતી પૃથ્વિતલવિષે શયન કરે છે, તે નૃશંસ એવું કર્મ પશુ તેજ કરેલું છે. પૂર્વ દિશાના રાજાઓ હણ્યા, અને અમારી તરફના તથા તેમની બાજુના મોઢાઓએ યુદ્ધમાં કાપાઈ બીજી શકે નહિ તેવું કર્મ કર્યું તે બધું તારા કર્મથી થયું. હે નરેન્દ્ર ! ક્રોડ કરનાર તું, રાજ્યનો નાશ પશુ તારે વાસ્તે અને અમને દુઃખ પશુ તારાથીજ પ્રાપ્ત થયું તો પશુ આ વખતે ઉલટા અલ્પ ભાગ્યવાળા તમે કૂર એવા વાણીરૂપી ચાળખાથી અમને બધા પમાડી કાપાવો છો. સંજય કહે છે કે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! સ્થિર બુદ્ધિવાળો અધર્મથી બીરૂ એવા અર્જુને, કઠોર વાણી મોટા ભાઈ યુધિષ્ઠિરને સંભળાવી. એ રીતે કંઈ પાપ કરી ખેદ યુક્ત છે મન જેનું એવો પોતે થયો. પશ્ચાત્તાપને પ્રાપ્ત થયેલા ધન્વપુત્ર અર્જુને નિઃશ્વાસ મૂકી મ્યાનમાંથી તલવાર કાઢી. તે સમયે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને આવી રીતે વચન કહ્યું કે આ શું શું ? વળી આકાશ સમાન ખડગને તું કોશ રહિત શું કરવા કરે છે ? તેનું પ્રત્યુત્તર વચન તું મને કહે એટલે તને અર્થસિદ્ધિ થવા વાસ્તે પાછો હું કહું. પુરૂષોત્તમ ભગવાનના વચન સાંભળી અલંત દુઃખિત એવા અર્જુને કેશવ ભગવાન પ્રત્યે કહ્યું કે, હે કેશવ ! જે શરીરે કરી મેં હઠાત્મારથી અહિતનું આચરણ કર્યું. તે મારા પોતાના શરીરને હું હણીશ. અર્જુનના વચન સાંભળી ધર્મ ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ભગવાને અર્જુનને કહ્યું કે, હે પાર્થ ! આ રાજ્યને તું એ રીતે વચન કહી ધોર એવા મોહને પ્રાપ્ત થઈ, હે શત્રુને હણનાર ! પોતાના આત્માને

હજીવા ધૃત છે ? એવી રીતે સત્પુરુષોએ કદી કરેલું નથી. હે નૃપતીર ! મારો ધર્મ જશે એ રીતે કદી ખીતો એવો તું ધર્માત્મા મોટા ભાઇને ખડગે કરી જે હજીત તો શું ઉત્તર આપત, અને તારું કેમ થાત ? હે પાર્થ ! સૂક્ષ્મ એવો ધર્મ વિશેષે કરી અત્તપુરુષોએ દુઃખે કરીને પણ જાણી શકાય તેવો નથી, તે હું તને કહું તે સાંભળ. જે તું સમજત નહિ ને મોટા ભાઇનો વધ કરી પછી પોતે પોતાને હજી ધૈર એવાં નરકને પ્રાપ્ત થને, પણ તેની જેમ નિંદા કરી તેમ હાલ તારા પોતાના ગુણની તું પ્રશંસા કર; એટલે, હે પાર્થ ! હજીયો છે આત્મા જેનો એવો તું ઘષ્ટ, પોતાનાં વખાણ કરવાં એ પોતાની હલ્લા અને પારકાને તિરસ્કાર કરવા, એ તેની હત્યા એમ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે. શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી હે કૃષ્ણ ! 'કીક તેમ થાઓ' એમ કહી શ્રીકૃષ્ણનાં વચનને વખાણી ધનુષ નમાવી ધનંજય એવો અર્જુન, ધર્મ ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા યુધિષ્ઠિરને, હે રાજન ! 'સાંભળો' એમ કહી કેહેવા લાગ્યો કે-હે નરદેવ ! પિનાક ધનુષ ધરનાર જે-સંકર તેમણે અનુમન એવો મહાત્મા હું ક્ષણ માત્રમાં સચરાચર એવા જગતને હરું. તેમજ હે રાજન મેં દિકપાળ સહિત સર્વ દિશાઓને જીતી તમારે વશ કરી હતી, સમાપ્ત છે દક્ષિણા જેની એવો રાજસૂયશ તથા દિવ્ય એવી સમા પણ મારા પરાક્રમથી તમે સંપાદન કરી, તીક્ષ્ણ એવા સંગ્રહ કરેલું વિસ્તૃત એવું બાણ સહિત ધનુષ મારાજ હાથમાં રહે છે. રથ તથા ધ્વજના ચિન્હ સહિત મારા ચરણ છે. યુદ્ધમાં ગએલા મારા સરખાને બીજો કોઈ જીતી પણ શકે નહિ. ઉત્તર, પશ્ચિમ, પૂર્વ તથા દક્ષિણ દિશાના સંબંધી રાજ્યોને પણ મેં હણ્યા સંશ્લેષકોમાંથી પણ બાકી થોડા અવશેષ રહેલા છે એવી રીતે અર્ધ સૈન્ય તો મેં હણ્યું. હે રાજન ! દેવસેના જેવો જેનો પ્રકાશ છે એવી મેં હણેલી ભારતી સેના રણભૂમિમાં સૂતી છે. આ હું અસ્ત્ર જાણનારાઓને અસ્ત્રે કરી હણું એ રીતે લોકોને હું ભરમ કરું. હે કૃષ્ણ ! બપોરે એવા જૈન રથમાં બેસી સતપુત્ર કર્ણને હજીવા જલદી આપણે જામ્યે, આજ બાણે કરી સંગ્રામમાં કર્ણને મારીશ વાસ્તે આ રાજ આજ સારી રીતે સુખી થાઓ. એ રીતે કહી અર્જુનને, ધર્મ ધરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે, આજ સૂતમાતા કુંતિ, હું વગરની વા તે પુત્ર વગરની થયો, એ હું સત્ય કહું છું. સંગ્રામમાં આજ કર્ણને માર્યા વગર હું કવચ નહીં છોડું. સંજય કહે છે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ રીતે પૃથાપુત્ર અર્જુન, ધર્મ ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા યુધિષ્ઠિરને કહી, શસ્ત્ર ચૂકી, ધનુષ છોડી દેઈ જલદીથી કોશમાં ખસી નાખી નમ્ર છે મસ્તક જેતું એવો અર્જુન, બે હાથ જેડી લાગ્નથી યુધિષ્ઠિરને કેહેવા લાગ્યો કે-હે રાજન ! મેં જે કહ્યું તે ક્ષમા કરો અને પ્રસન્ન થાઓ. શું કરવા કહ્યું તે વખતસર તમે જાણશો, તમને હું નમસ્કાર કરું છું. શત્રુને પણ સહન કરે એવા રાજાને એ રીતે પ્રસન્ન કરી પાસે ઉભેલો અત્યંત શરવીર અર્જુન, વળી બોલ્યો કે, આ કામને હવે દીઠ નહિ લાગે, આ કામ જલદીથી થશે, હાલ હું સંગ્રામમાં કર્ણ પ્રત્યે જઈ છું. હું સંગ્રામથી બીભને મુકાવા અને સર્વાત્મપણાએ કરી સતપુત્રને હજીવા જઈ છું. હે રાજન ! તમારા પ્રિય વાસ્તે માફ જીવિત છે, એ હું સત્ય કહું છું, તે તમે જાણો. સંગ્રામમાં જવા ઇચ્છતા પ્રદીપ તેજરાજો અર્જુન, યુધિષ્ઠિરના ચરણને ગ્રહણ કરી પછી ઉભો થયો, પાંડુપુત્ર એવા ધર્મરાજ પણ એ રીતે પૂર્વે કહેલાં અર્જુનનાં કઠોર વાક્ય સાંભળી ચયનમાંથી ઉભા થઈ દુઃખ યુક્ત ચિત્તવાળા આવી રીતે અર્જુનને કેહેવા લાગ્યા કે, હે પાર્થ ! મેં ખરાબ કામ કયું તેથી

અત્યંત ભયંકર એવું દુઃખ તમને પ્રાપ્ત થયું વાસ્તે આજ કુળનો અંતક, અધર્મ પુરૂષ, પાપરૂપ, પાપ તથા દુઃખે કરી યુક્ત, મૂઢ બુદ્ધિવાળો, આલસ્યવાન તથા બીકણુ એવો જે હું તેનું મસ્તક તું કાપી નાખ; કારણ કે, દહનું અપમાન કરનાર તથા પુરૂષ એવા તને, રૂક્ષ એવા મને અનુસરવાથી શું ફળ ? કંઈ નહિ. પાપરૂપ એવો હું તો હાલજ વન પ્રત્યે જઈ છું અને મારા વગરનો તું પછી મુખે કરી તારી વર્તણૂક કર. મહાત્મા બીમસેન રાજા થવા યોગ્ય છે માટે કિલ્લખ એવા મારે રાજ્યે કરી શું કૃત્ય છે ? તેમ કોષ યુક્ત એવા તે કહેલાં પરૂષ વચન પશુ વળી ફરીથી હું સહન કરવા સમર્થ નથી. હે વીર ! બીમસેન રાજા થાઓ, કેમકે તે અપમાન કરેલા મારે હવે જીવિતવડે શું કાર્ય છે ? એટલાં વચન કહી યુધિષ્ઠિર રાજા, શયનને છોડી દેઈ તત્કાલ ઉભા થઈ મોટા વન પ્રત્યે જવા તૈયાર થયા. તે સમયે વાસુદેવ જગવાન પ્રણામ કરી તેમને આરી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હે રાજન ! સત્ય પ્રતિષ્ઠાવાળા ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુનની ગાંડીવ પ્રત્યે વિખ્યાત એવી જે પ્રતિષ્ઠા છે એ તમે પશુ જાણો છો. લોકમાં એને જે ‘ગાંડીવ બીજને આપ’ એમ કહે, તે પુરૂષ એને વશ થાય એવું તમે એને કહ્યું, વાસ્તે તે સત્ય પ્રતિષ્ઠાને રક્ષણ કરતા અર્જુને, હે મહીપતે ! મારી ઈચ્છાથી આ તમારા અવમાન કર્યો. ગુરૂજનોનો અવમાન છે તેજ તેમનો વધ છે, એ રીતે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે. હે મહાત્માહો ! તમે સત્યના રક્ષણ પ્રત્યે મારા તથા અર્જુનના ખેડિના અતિક્રમણને ક્ષમા કરજો. હે મહારાજ ! અમે ખેડ તમારે શરણે આવ્યા છીએ, માટે હે રાજન ! પ્રણત તથા યાચના કરતા મારા અતિક્રમને ક્ષમા કરવા યોગ્ય છો. આજ રણભૂમિ પાપરૂપ રાધાપુત્રના રૂધિરનું પાન કરશે એવી હું સત્ય પ્રતિષ્ઠા કરું છું, વાસ્તે આજ સુતપુત્ર હણાયો છે, એમ તમે જાણો. જોના વધને તમે ઈચ્છો છો એનું જીવત ગયું છે એમ જાણો. શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર, સંભ્રમ થાય તે રીતે પોતાને પ્રણત થએલા ઋષીકેશ જગવાનને ઉભા કરી બે હાથ જોડી આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યા કે, હે ગોવિંદ ! હે માધવ ! જે રીતે તમે કહો છો, તે રીતેજ મારો અતિક્રમ કર્યો છે. હે જગવાન ! મને સારી રીતે ન્યાયથી તમે સમજાવ્યો તથા તાર્યો. હે અચ્યુત ! આજ ધૈર્ય એવા વ્યસનથી તમે અમને મૂકાવ્યા. આજ તમ રૂપી પ્રભુને પ્રાપ્ત થઈ અચ્છાનથી મોહિત એવા અમે ખેડ ધૈર્ય એવા દુઃખ-રૂપી સાગરથી પાર ઉતરી ગયા. હે અચ્યુત ! તમારી બુદ્ધિરૂપ નાવને પ્રાપ્ત થઈ અમારું સહિત અમે દુઃખ તથા શોક રૂપ સમુદ્રને પેલે પાર ઉતરી ગયા, વાસ્તે તમવડે અમે સનાથજી છીએ.

ત્વા બુદ્ધિધ્રુવમાસાચકુઃશ્ચોર્કાર્જિવાદ્રયમ્ -

સમુત્તીર્ણઃ સહામાતૃયાઃ સનાથાઃ સ્મત્વયાચ્યુત ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि युधिष्ठिर समाश्वसने गुर्जरभाषायां सप्त-
तमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

અધ્યાય ૭૧ મો. ધર્મના મનનું સમાધાન.

સંજય ઉવાચ—ધર્મરાજસ્ય તત્કલુપ્તવા પ્રીતિયુક્તં વચસ્તતઃ ।

પાર્યં પ્રોવાચ ધર્મત્મા ગોવિંદો યતુનંદનઃ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! ધર્મરાજના પ્રીતિ યુક્ત વચન સાંભળી યાદવ કુળને આનંદ આપનાર ધર્માત્મા ગોવિંદ ભગવાન અર્જુન પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યા. ધર્મ ધારણ કરનારાઓમાં એજ ધર્મયુક્ત કુરુએજ એવા રાજાને હવે પ્રસન્ન કર. ભક્તિએ કરી રાજાને પ્રસન્ન કર. યુધિષ્ઠિર પ્રસન્ન થાય એટલે યુદ્ધ કરવા સારૂ સૂત્ર પુત્રના રથ પ્રત્યે આપણે જઈએ. હે માનદ ! આજ સંગ્રામમાં તીક્ષ્ણ બાણે કરી કર્ણને હણી, ધર્મરાજને તું ઘણો હર્ષ ઉત્પન્ન કર. હે મહાબાહો ! આ સમયે મારા મત પ્રમાણે એ કરવું પ્રાપ્ત છે, કેમકે એમ કરવાથી તારૂં અર્ધ કાર્ય સિદ્ધ થશે. શ્રીકૃષ્ણના વચન સાંભળી હે મહારાજ ! લગ્ન યુક્ત અર્જુન, મસ્તકવડે ધર્મરાજના ચરણમાં પ્રણામ કરી ભરતકુળમાં એજ એવા તેમને ‘તમે પ્રસન્ન થાઓ’ એમ વારંવાર કહેવા લાગ્યો. હે રાજન ! ધર્મને ઈચ્છતા બીરૂ એવા મેં જે કહ્યું તે ક્ષમા કરજો. હે ભરતર્ષભ ! એ રીતે પોતાના ચરણમાં પડેલા, રૂદન કરતા શત્રુને હણનાર એવા પોતાના ભાઈ અર્જુનને જોઈ તેને ઉભો કરી ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર, રતેહથી તેને મળી પોતે પણ રાવા લાગ્યા. અત્યંત મોટો ક્રાંતિવાળા તે ખેડે ભાઈ, ઘણા વખત સુધી રૂદન કરી પછી પ્રીતિમાન થયા. ત્યાર પછી પાંડુ પુત્ર યુધિષ્ઠિર, અર્જુનને મળી પ્રેમથી તેનું મસ્તક સુંઘી પરમ પ્રીતિ યુક્ત ધર્મરાજ, વારંવાર વિરમયને પ્રાપ્ત થઈ મોટા ધનુષવાળા અર્જુન પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે, હે મહાબાહો ! હે મહેષ્વાસ ! કર્ણે બાણે કરી સર્વ સૈન્ય જોતાં સંગ્રામમાં યત્ન કરવા છતાં મારૂં કવચ, ધ્વજ, ધનુષ, શક્તિ, અથ તથા બાણ કાપી નાંખ્યાં. હે હાલ્યુન ! હું સંગ્રામમાં તેનું કર્મ જોઈ અત્યંત ખેદ પામું છું. તે દુઃખને લીધે મારૂં જીવિત પણ મને પ્રિય લાગતું નથી, માટે આજ જો તું શરવીર એવા તેને સંગ્રામમાં મારીશ નહિ તો મારા પ્રાણ હું ત્યાગ કરીશ; કારણ એ દુઃખથી મારે જીવવાનો હવે શું અર્થ છે ? યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી હે ભરતર્ષભ ! અર્જુન બોલ્યો કે હે રાજન ! હે મહોપતે ! તમારા પ્રસાદથી તમારા, ભીમસેનના તથા નકુલ સહદેવના સમ બાઈ કહું છું કે આજ હું હણાયો તોપણ સંગ્રામમાં કર્ણને હણીશ. પૃથ્વીતલ ઉપર પડીશ પણ એને હણીશ એ સત્ય કહી, હું આયુષ્ય અહણ્ય કરું છું રાજાને આમ કહી અર્જુને માધવ ભગવાન પ્રત્યે આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે કૃષ્ણ ! આજ સંગ્રામમાં કર્ણને હણીશ એમાં સંશય નહિ. તમારી શુદ્ધિવડે દુઃખાત્માનો વધ થશે. હે રાજસત્તમ ! એવાં અર્જુનનાં વચન સાંભળી કેશવ ભગવાને અર્જુન પ્રત્યે કહ્યું કે, હે ભરતએજ ! મહા જળવાન કર્ણને હણવા તું સમર્થ છે. હે મહારથ ! હે સત્તમ ! મારા મનમાં પણ નિરંતર એજ કામના રહ્યા કરે છે જે તું કર્ણને સંગ્રામમાં મારીશ. અર્જુનને આમ કહી વળી મતિમાન એવા ભગવાન, ધર્મનંદન પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે, હે યુધિષ્ઠિર ! આજ તમે અર્જુનને સાંત્વન કરવા તથા દુરાત્મા કર્ણના વધ વારંવાર તેને આઘાત કરવા યોગ્ય છે. હે પાંડુનંદન ! હું અને અર્જુન, કર્ણના બાણથી પીડિત થયેલા તમને સાંભળી તમારી પ્રવૃત્તિ જાણવા સારૂં અહીં આગ્યા છીએ. હે રાજન ! તમે અહત છો એ ધણું સારૂં થયું. તેમજ પકડાયા નહિ તે પણ ધણું સારૂં થયું. હવે હે અનધ ! અર્જુનને સાંત્વના કરો. જય વારંવાર આઘાત આપો. શ્રી કૃષ્ણનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિર રાજા, અર્જુન પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હે પાર્થ ! હે પાંડવ ! આવ આવ મને મળ, મારા હિતરૂપ જે મને કહેવું હતું તે તે. કહ્યું અને મેં ક્ષમા કર્યું. હે પાર્થ ! હે ધનંજય ! હું તને આઘાત આપું છું, કે જા કર્ણને માર અને

મેં તને દારણુ વચન કહ્યા છે તે નિમિત્ત કોધ કરીશ નહિ. સંજય કહે છે કે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે આરિષ ! એવાં યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી મસ્તકથી પ્રણામ કરી અર્જુને બે હાથથી મોટા ભાઈના ચરણુ અહણુ કર્યાં. તે સમયે યુધિષ્ઠિર રાજા, એ રીતે પીડિત થઈ પોતાના ચરણુમાં પડેલા અર્જુનને ઉભો કરી મસ્તક સુધી વળી આવી રીતે મોટ્યા કે, હે ધનંજય ! હે મહાત્માહો ! તેં આ સમયે મને અત્યંત માન આપ્યું છે, વાસ્તે ફરીથી એ રીતે મહાત્મ્ય તથા વ્રજ્યને તું નિરંતર પ્રાપ્ત કર. યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી કુતિપુત્ર અર્જુન કેહેવા લાગ્યો કે આજ બળે કરી ગર્વિષ્ટ પાપકર્મવાળા રાષ્ટ્રપુત્ર કર્ણને પરિવાર સહિત હું નાથ પમાડીશ. જેણે ધનુષ નમાવી બાણેકરી તમને પીડિત કર્યાં, આજ કર્ણુ તે કર્મના દારણુ એવા ફળને પ્રાપ્ત થશે. હે મહોપતે ! આજ કર્ણુને મારી તમને પ્રસન્ન કરવા સાડુ યુદ્ધ-માર્થી તમારી પાસે હું આવીશ, એ તમને હું સત્ય કહું છું, હે જગતીપતે ! આજ કર્ણુને માર્યા વગર રણમાર્થી પાછો નહિ વળું. તમારા ચરણુનો સ્પર્શ કરી હું સત્ય કહું છું. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ રીતે કહેતા અર્જુન પ્રત્યે સુંદર છે મન જેનું એવા યુધિષ્ઠિર અત્યંત મોહું આવી રીતનું વચન કેહેવા લાગ્યા કે અક્ષય એવું યશ, અભિષ્ટ જીવિત, સદા જય, પરાક્રમ, તથા તારા શત્રુઓનો ક્ષય થાઓ. તું વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થા. દેવતાઓ પણ તારી વૃદ્ધિ કરે અને જે રીતે હું ઇચ્છુ છું તે રીતે તારું શુભ થાઓ. સંગ્રામમાં જઈ પોતાની વૃદ્ધિ વાસ્તે ઇન્દ્રે જેમ વૃનાસુરને હણ્યો હતો તેમ તું કર્ણુને હણ.

પ્રવાહિ વૃદ્ધિ ચ વિદ્યોતુ દેવતા યથાહમિચ્છામિ તવાસ્તુતત્તથા ।

પ્રવાહિ શીઘ્રં જહિકર્ણમાહચે પુરંદરો વૃન્નમિથાત્મવૃદ્ધયે ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि अर्जुनप्रतिज्ञायं गुर्जरभाषाया एकसप्तति-
तमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

અધ્યાય ૭૧ મો. શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને ઉશ્કેર્યો.

સંજય ઉવાચ—પ્રતાપ ધર્મરાજાનં પ્રહુષ્ટેનાંતરાત્મના ।

પાર્થઃ પ્રોવાચ ગોવિંદં સૂતપુત્રવધોઘતઃ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે કે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! ધર્મરાજને પ્રસન્ન કરી અત્યંત પ્રસન્ન છે અંતરાત્મા જેનો એવા સતપુત્રના વધવિષે ઉલુકા થએલા અર્જુને, ગોવિંદ ભગવાનને કહ્યું કે હે ગોવિંદ ! મારો રથ તૈયાર કરો ! ઉત્તમ અથ જોડો, મારા મોટા રથમાં સર્વ આયુધ તૈયાર કરો. ઉત્તમ અથ અને રથના ઉપસ્કરણ સહિત સજ્જ થઈ જઈ આવો. હે ગોવિંદ ! સતપુત્ર કર્ણુને મારવાની ઇચ્છાથી મારો રથ રણમાં લઈ જાઓ. હે મહારાજ ! મહા-ત્મા અર્જુનનાં વચન સાંભળી શ્રીકૃષ્ણે દારૂ નામના પોતાના સારથિને કહ્યું કે ધનુષ ધરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા અર્જુને જે રીતે કહ્યું તે પ્રમાણે કર. હે રાજસત્તમ ! એ રીતે શ્રીકૃષ્ણે જેને આજ્ઞા કરી છે એવા દારૂકે, બાઘના ચર્મથી મટેલો શત્રુને તપાવનાર એવો રથ જોડી સજ્જ કર્યો અને મહાત્મા પાંડવની આગળ આપ્યો. મહાત્મા દારૂકે નિવેદન કરેલા રથને જોઈ ધર્મરાજને પૂછી બાણો પાસે સ્વસ્તિવાચન કરાવી કલ્યાણને આપનાર સુમંગલ રૂપ એવા તે ઉત્તમ રથમાં અર્જુન આરૂઢ થયો. તે સમયે મહાપ્રાણ એવા ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરે તેને આશિર્વાદ આપ્યો. પછી તેઓ કર્ણના રથ સામે જવા લાગ્યા. હે

ભારત ! કર્ણુના રથ સામે આવતા મોટા ધનુષવાળા તેને જોઇ સર્વ પ્રાણીઓ, 'મહાત્મા પાંડવે કર્ણુને હણ્યો' એમજ માનવા લાગ્યાં. તે વેળાએ હે રાજન ! સર્વ દિશાઓ ચોતરફથી નિર્ભજ થઈ હે જનેશ્વર ! ત્યાપ, શતપુત્ર તથા કૌત્સ નામનાં પક્ષિઓ પાંડુપુત્ર અર્જુનને જમણાં થયાં. પુરૂષવાચક જેમનું નામ છે એવા યુદ્ધમાં અર્જુનને ઉતાવળ કરાવતા પ્રસન્ન રૂપવાળા ધણીક પક્ષિઓ સુંદર એવી કટાણુ રૂપ વાણી બોલતા હતા. હે વિશાંપતે ! ભયંકર એવા કંક, ગૂંદ્ર, બક, ર્યેન તથા કાકપક્ષિઓ માંસ વાસ્તે તેની આગળ જતા હતા. એ રીતે કર્ણુના વધ માટે અર્જુનને થએલા ધન્ય રૂપ નિમિત્તને પ્રાણીઓ વખાણતા હતા. શત્રુ સૈન્યનો નાશ થશે, એમ પણ કહેતા હતા. એ રીતે કર્ણુના રથ પ્રત્યે જતા અર્જુનને મોટો સ્વેદ ઉત્પન્ન થયો અને 'આ કેમ થશે' એમ મોટી ચિંતા ઉત્પન્ન થઈ. તે સમયે ચિંતાએ કરી વ્યાસ એવા કર્ણુના રથપ્રત્યે જતા ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુનને જોઈ મધુસૂદન ભગવાન કહેવા લાગ્યા કે—હે ગાંડીવધનન ! ધનુષે કરી સંગ્રામમાં જેમને તેં જીત્યા તેમને જીતનાર આ લોકમાં તારા વિના બીજો કોણ નથી. ઇન્દ્ર સમ પરાક્રમવાળા ધણીકે શરવીર મેં જોયા, તે પણ સંગ્રામવિષે શરવીર એવા તને પ્રાપ્ત થઈ પરમ ગતિને પ્રાપ્ત થયા. હે મારિષ ! દ્રોણ, બીષ્મ, ભગદત્ત, અર્વતિપુરીના વિંદ તથા અર્નુવિંદ, કાંબોજ એવો સુદક્ષિણ, મહા પરાક્રમી યુતાયુષ તથા અમ્યુતાયુ સામે જઈ તારા સરખો ન હોય તે કોણ કુશલ રહે ? હે અર્જુન ! તારાં દિવ્ય એવાં અસ્ત્ર છે; તેમજ લાઘવ, બળ, યુદ્ધવિષે સંમોહરહિત્ય, વિદ્યાન સંબંધી ઉન્નતિ, લક્ષવિષે વેધપાત તથા યોગ, એ બધા ગુણ તારે વિષે રહ્યા છે, વાસ્તે તું ચરાચર પ્રાણી તથા ગંધર્વ સહિત દેવને પણ હણે એમાં સંશય નહિ. હે પાથં ! પૃથ્વીવિષે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરનાર પુરૂષ પણ તારા સરખો બીજો છે નહિ. યુદ્ધમાં દુર્મંદ એવા ધનુષ પ્રહણ કરનાર જે કેટલાક છે તેઓમાંથી દેવતા સુધી હું જોઉં છું તો તારા જેવાને જોતો નથી અને સાંભળતો પણ નથી. બ્રહ્માએ પ્રજા સજી અને ગાંડીવ નામનું મોટું ધનુષ પણ સજ્યું. હે પાથં ! જેણે કરી તું યુદ્ધ કરે છે, વાસ્તે તારા જેવો બીજો કોઈ પણ યોદ્ધો નથી. તથાપિ હે પાંડવ ! મારે તો અવશ્ય કરીને તારું જે હિત હોય તે કહેવું જોઈએ, માટે કહું તે સાંભળ. હે મહાપ્રાહો ! સંગ્રામમાં 'શોભિતા કર્ણુને તુચ્છ ગણી તેનો તારે તિરસ્કાર કરવો નહિ, કેમકે બળવાન, મદોન્મત્ત, અસ્ત્ર શિખેલ, બાણ ફેંકવામાં કુશલ, વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર તથા દેશકાલને જાણનાર એવો મહારથિ કર્ણુ છે. હે પાંડવ ! આ વખતે ધણું કલાથી શું ? સંક્ષેપથી કંઈ કહું તે સાંભળ. મહારથિ કર્ણુને તારા જેવો વા તારાથી પણ વિશિષ્ટ હું માનું છું. અત્યંત યત્ન કરી મહા સંગ્રામમાં તારે તેને મારવો. તેજે કરી અગ્નિ જેવો વેગમાં વાયુ સરખો, ક્રોધ વખતે કાળગતી જેને ઉપમા અપાય એવો, સિંહ સરખો પરાક્રમી, બળવાન, આનંદ બાહુ હોવાને લીધે અષ્ટરત્ન પરિમિત, મહાબાહુ, સ્થૂલ તથા મોટી છાતીવાળો, દુઃખેકરી ક્રોધથી જીતી શકાય નહિ એવો અભિમાની, શૂર, અત્યંત વીર, પ્રિય દેખાવવાળો, યોદ્ધાઓના સર્વ ગુણેકરી યુક્ત, મિત્રોને અભય કરનાર, નિરંતર પાંડવોનો દ્રેષી, દુર્યોધનના હિતમાં તત્પર, તથા તારા વિના ઇન્દ્ર સહિત સર્વ દેવતાઓએ પણ અવધ્ય એવી મારી મતિ છે. આજ તે સતપુત્ર કર્ણુને તું હણ. માંસ તથા શોષિતને ધારણ કરનાર સાવધાન થએલા દેવ, તથા યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતા બીજા સર્વ યોદ્ધાઓ રથમાં બેઠેલા જેને જીતવા સમર્થ થઈ શકે તેમ નથી. પાપવૃત્તિવાળા, ક્રૂર, પાંડવોવિષે નિરંતર દુષ્ટ છે પ્રજા જેની

એવા, તેમાં પાંડવ સાથે વિરોધ કરવામાં હીન છે સ્વાર્થ જેનો એવા દુરાત્મા કર્ણને હણી આજ તું નિશ્ચિતાર્થ થા. નથી કોઇ જીતનારા જેને એવા રથમાં શ્રેષ્ઠ સતપુત્રને આજ કાળને વશ કરી ધર્મરાજને પ્રીતિ ઉત્પન્ન કર, હે પાર્થ ! સુર તથા અસુર દુઃખેકરીને પણ વારી શકે નહિ એવા તારા પરાક્રમે હું યથાર્થ જાણું છું. દુરાત્મા સતપુત્ર પણ સદા પાંડુપુત્રોનું અપમાન કરે છે. હે ધનંજય ! જેવડે પાપરૂપ દુર્યોધન, પોતાને શરવીર માને છે, પાપના મૂળરૂપ સત પુત્રને આજ તું હણ્યે. હે ધનંજય ! ખડ્ગરૂપી જિહ્વા, ધનુ-પરૂપી મુખ, તથા બાણરૂપી દાહવાળા, વેગવાન, મહાન્મત્ત પુરૂષસિંહ કર્ણને આજ હણ્યે. જા હું તને આજાં આપું છું, વાસ્તે વીર્ય તથા બળે કરી કેશરી જેમ હસ્તિને મારે તેમ સંગ્રામમાં શરવીર એવા કર્ણને હણ્યે. હે પાર્થ ! જેના પરાક્રમે કરી દુર્યોધન તારા પરાક્રમે તિરસ્કાર કરે છે, તે સૂર્યપુત્ર કર્ણને આજ સંગ્રામમાં તું હણ્યે.

यस्य वीर्येण वीर्यं ते धार्तराष्ट्रीवमन्यते ।

तमद्य पार्थ संग्रामे कर्णवैकर्तनं जहि ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि कृष्णार्जुनसंवादे गुर्जरभाषायां द्विसप्ततिचमो-
ऽध्यायः ॥ ७२ ॥

અધ્યાય ૭૩ મો. આજ તું કર્ણને માર.

સંજય ઉવાચ—નતઃ પુનરમેયાત્મા કેશવોર્જુનમવધોત્ ।

કૃતસંકલ્પમાયાંતં વધે કર્ણસ્ય ભારત ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ભારત ! હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! ત્યાર પછી અમ્રમેય છે શુદ્ધિ જેમની એવા કેશવ ભગવાન, કર્ણના વધનો કર્યો છે સંકલ્પ જેણે એવા અર્જુનને કહેવા લાગ્યા કે, હે ભારત ! મનુષ્ય, હસ્તિ તથા અશ્વોના પ્રવર્તમાન થયેલા અતિ ધૌર વિનાશને આજ સત્તર દિવસ થયા, તેમાં હે વિશાંપતે ! પારકાઓ સહિત તમારી તરફનાઓની મોટી સેના પરસ્પર સંગ્રામને પ્રાપ્ત થઇ માત્ર થોડીજ અવશેષ રહી છે. હે પાર્થ ! ધણીક છે અશ્વ તથા હસ્તિ જેમને, એવા કૌરવો પણ શત્રુ એવા તને પ્રાપ્ત થઈ રણ સંગ્રામને મોખરે વિનષ્ટ થયા. આ તારી તરફના રાજાઓ, સંજય, તથા પાંડવ આવેલા છે, તે પણ સંગ્રામમાં દુર્ધર્ષ એવા તને પ્રાપ્ત થઈ ઉમેલા છે. તેં રક્ષણ કરેલા શત્રુને હણનાર પંચાલ, પાંડવ, મત્સ્ય તથા ચેદિ સહિત કાંડેપોએ શત્રુનો ક્ષય કર્યો. હે તાત ! તેં રક્ષણ કરેલા મહારથિ પાંડવો વિના યુદ્ધમાં કારવોને જીતવા બીજા કોઈ સમર્થ નથી. તું એકલા મળેલા દેવતા, અસુર તથા મનુષ્ય સહિત ત્રણ લોકને સંગ્રામમાં જીતવા સમર્થ છે, ત્યારે કૌરવ બળ તારી આગળ કાણુ માત્ર ? હે પુરૂષશાર્દૂલ ! ઇન્દ્રની જેને ઉપમા અપાય એવા ભગ-
દત્ત રાજાને જીતવા તારા વિના બીજા કાણુ સમર્થ થાય ? તેમજ હે અનન્ય ! તેં રક્ષણ કરેલી આ મોટી સેનાને સર્વ રાજાઓ, ચક્ષુએ કરી જેવા પણ સમર્થ થતા ન હતા, તેમજ હે પાર્થ ! સંગ્રામમાં હમેશ તેં રક્ષણ કરેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા શિખંડિએ બીભમ તથા દ્રોણને પાગ્યા. હે પાર્થ ! ઇન્દ્રદુલ્ય છે પરાક્રમ જેમનું અને ભારતોમાં મહારથિ એવા બીભમ, દ્રોણને જીતવા પણ બીજા કાણુ સમર્થ થાય ? હે પુરૂષઆદ્ય ! શાંતનુ પુત્ર બીભમ,

દ્રોણ, કર્ણ, કૃપાચાર્ય, અશ્વત્થામા ભૂરિશ્રવા, કૃતવર્મા, સિંધુ દેશનો જયદ્રથ, મદ્રરાજ તથા દુર્યોધન સંગ્રામમાંથી પાછા ન ફરનાર, અન્ન શીખેલા, શસ્ત્રોર, અક્ષૌહિણીના પતિ, યુદ્ધમાં દુર્મદ, ઉગ્ર એવા, એકઠા મળેલા સર્વને જીતવા તારા વિના બીજો કોણ પુરૂષ સમર્થ થાય ? હે ભારત ! વિદીર્ષ્ય થયા છે અશ્વ, રથ તથા હસ્તિઓ જેમાં એરી ધણીક દુકડીઓ ક્ષીણ થઈ, ઉગ્ર એવા નાના દેશના યોદ્ધાઓ ક્ષીણ થયા; તેમજ હે ભારત ! અસહનશીલ એવા ક્ષત્રિયો, ગોવાંસ, દાસગીય, વસાતિ, પ્રાચ્ય, વાટધાન, અભિમાની એવા ભોજ, તથા ધણ્યાક છે અશ્વ, અને ગજ જેમાં એવા સર્વ ક્ષત્રિયોની સેના તારી તથા બીમસેન સામે આવી નિર્ધન (મરણ) થઈ. તેમજ બર્બર છે કર્મ જેમનું એવા ઉગ્ર, તુષાર, યવન, ખશ, દાર્બારિસાર, દરદ, શક, માઠર, તંગણ, ઓદ્રક, પુલિંદ, કિરાન, ઉગ્ર પરાક્રમવાળા પાર્વતીય, મ્લેચ્છ, સાગર તથા સજ્જ દેશમાં રહેનાર કોપી, યુદ્ધમાં સમર્થ બળવાન દંડ છે હાથમાં જેમના, એવા દુર્યોધન વાસ્તે કૌરવ સહિત અચ્યુત કોધાયમાન થયેલા યોદ્ધાઓને જીતવા તારા વિના બીજો કોણ સમર્થ થાય ? વૃદ્ધિ પામેલા બ્યૂહરચનાથી ઉભેલા દુર્યોધનના મોટા સૈન્યને જો. તું રક્ષણ કરનાર ન હોત તો કોણ તેની સામે જાત ? હે વિભો ! સાગરની પેઠે ક્ષોભ પામેલું રત્નથી વિદામલું તે સૈન્ય, તે રક્ષણ કરેલા કોધાયમાન એવા શત્રુઓએ હણ્યું. મગધ દેશના અધિપતિ મહા બળવાન જયત્સેનને પણ સંગ્રામમાં અભિમન્યુએ હણ્યો તેને આજ સાત દિવસ થયા ત્યાર પછી તે રાજના પરિકર ભૂત એવા બર્બર કર્મવાળા દશ હજાર હાથીને બીમસેને ગદાએ કરીને હણ્યા. તે પછી વળી બીમસેને બળશક્તિ બીજા પણ સેકેડો હસ્તિ તથા રથને હણ્યા. હે પાંડવ ! એ રીતે પ્રવર્તમાન થયેલા મહા બર્બર સંગ્રામમાં અશ્વ, હસ્તિ તથા રથ સહિત કૌરવો બીમરોનને તથા તને પ્રાપ્ત થઈ આલોકમાંથી પરલોકમાં ગયા. તેમજ હે પાર્થ ! પાંડવોએ સેનામુખને હણ્યું તે વેળાએ હે મારિષ ! પરમાત્મ જાણનાર બીજો ઉગ્ર એવા બાણ સમુદાય નાખી ચેદિ કાશી પંચાલ, કૃષ્ણ મત્સ્ય તથા કેકયોને આત્મહન કરી નિર્ધનને પ્રાપ્ત કર્યા. તેના ધનુષમાંથી નિકળેલા પારકા દેહને વિદારણ કરનાર સુવર્ણ પુંખવાળા બાણોથી આકાશ પૂર્ણ થયું. જે એક એક મુદ્ધિએ કરી હજારો રથિઓને હણે એવા સમર્થ હતા તેમણે એકઠા મળેલા મહા બળવાન લક્ષાવધિ પુરૂષ તથા હસ્તિઓને હણ્યા. તેઓ પણ દશમી ગતિથી જઈ અશ્વ, રથ તથા હસ્તિઓને હણતા હતા. એ રીતે તેમણે દુષ્ટ એવી ગતિને છોડી દેઈ સંગ્રામમાં બાણ છોડ્યાં. તારા સૈન્યને હણતા બીજો યુદ્ધમાં રૂદ્ર તથા ઉપેન્દ્ર સરણુ પોતાનું રૂપ દેખાડી દશ દિવસ પર્યંત રથમાં બેસવાના રથાનક શૂન્ય કરી હસ્તિ તથા અશ્વને હણ્યા. ચેદિ, પાંચાલ, કેકય તથા બીજા રાજાઓને હણતા પાંડવી સેનાઓને નાશ કરતા હતા. એ રીતે વહાણ વગરના સમુદ્રમાં રૂપતા મંદણુદિવાળા દુર્યોધનનો ઉદ્ધાર કરવા ઇચ્છતા તે, રથ, અશ્વ તથા હસ્તિએ કરી સંકુલ એવી પાંડવી સેનાને બાળતા હતા.

તેરીતે સંગ્રામમાં વિચરતા તપતા સૂર્ય સરખા જયશીલ એવા તેને શ્રેષ્ઠ આયુધ છે હાથમાં જેમના એવા કરોડો પાયદળ, સંજય તથા બીજા રાજાઓ જેવા પણ સમર્થ થતા ન હતા. જે બીજા, મોટા એવા સર્વ ઉદ્ધમે કરી પાંડવ સામે દોડી સંગ્રામમાં પાંડવ તથા સંજયોને પણ નસાડી એકજ પોતે સંગ્રામના મધ્યમાં વીરપણુને પ્રાપ્ત થયા. મોટા વ્રતવાળા પુરૂષમાં સિંહ રૂપ એવા તેની સામે જઈ શિખાડિએ રક્ષણ કરેલા તેઓને સન્નત છે પર્વ જેનાં એવા ધણાક બાણો કરી હણ્યા. ઇન્દ્રને પ્રાપ્ત થઈ

જેમ ટ્રાસુર તેમ પુરુષમાં સિંહરૂપ એવા તને પ્રાપ્ત થઇ પડેલા પિતામહ બાણકથામાં સૂતા છે. કાળની જેને ઉપમા અપાય એવા ઉગ્ર મહારથિ દ્રોણ પશુ પાંચ દિન સુધી અમેલ એવી બૃહ રચના કરી શત્રુની સેનાને દમી મહારથિઓને પાડી સંગ્રામમાં જ્યદ્ધતની રક્ષા કરી રાત્રિ યુદ્ધવિષે પ્રગળે તથા બાણથી યોદ્ધાઓને બાળી શરવીર એવા પ્રતાપવાન ધૃષ્ટદ્યુમ્નને પ્રાપ્ત થઈ પરમ ગતિને પ્રાપ્ત થયા. તે સમયે કર્ણ છે મુખ્ય જેમાં એવા યોદ્ધાઓને તું વારી ન રાખત તો સંગ્રામમાં દ્રોણનો નાશ ન થાત. હે ધનંજય ! દુર્યોધનનું સર્વ સૈન્ય તેદિવખતે તે વારી રાખ્યું ત્યારે યુદ્ધમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ને દ્રોણાચાર્યને હણ્યા. હે પાર્થ ! જ્યદ્ધ-થના વધ સમે જેવું કર્મ તેં કર્યું હતું એવું કર્મ તારા વિના બીજો કોઈ ક્ષત્રિય યુદ્ધમાં કદાપિ કરી શકે નહિ. રાજાઓ પશુ જે સિંધુ રાજના વધને આશ્ચર્ય રૂપ જાણતા હતા તે સિંધુ રાજની તેં મોટી સેનાને વારી રાખી તથા શરવીર એવા રાજાઓને હણી અન્ન બળના તેજ કરી હણ્યો. હે પાર્થ ! હે ભારત ! તારે માટે તે કંઈ આશ્ચર્ય નથી; કારણ કે તું મહારથિ છે. હે ભારત ! ક્ષત્રુ માત્રમાં સર્વને બસ્ત્ર કરવા સમર્થ એવા તને પ્રાપ્ત થઈ એક દિવસ પર્યંત સ્થાયી રહેલા ક્ષત્રિય સૈન્યને હું અત્યંત બળવાન બાણું છું. હે પાર્થ ! ત્યારથી ભીષ્મ તથા દ્રોણ હજારો ત્યારથીજ હજાર છે સર્વસ્વ રૂપ શરવીર જેમાં એવી વિખરાએલા શ્રેષ્ઠ યોદ્ધા તથા હજારોએલા વાજ, રથ અને હસ્તિવાળી બળંકર દુર્યોધનની સેના સૂર્ય, ચન્દ્ર તથા નક્ષત્ર વગર જેવું આકાશ દિસે તેવી દીસે છે. હે બળંકર પરાક્રમ-વાળા ! પૂર્વે જેમ ઇન્દ્રના પરાક્રમે કરી આસુરી સેના હણાઈ હતી તેમ તારા પરાક્રમે કરી આ સેના પશુ હણાયકી જ છે, તેમ હજારોમાં બાકી રહેલાઓમાંથી અશ્વત્થામા, કૃત-વર્મા, કર્ણ, શલ્ય, તથા કૃપાચાર્ય, એ પાંચ મહારથિઓ રહ્યા છે, તેમને આજ હણી, હે નરબ્યાધ ! હજારો છે શત્રુ જેના એવો તું દ્રોણ, શહેર, આકાશ, જળ, પાતાળ, પર્વત તથા મહાવન સહિત પૃથ્વી યુધિષ્ઠિરને આપ. પૂર્વે દેવ તથા દાનવોને હણી વિષ્ણુ ભગવાનને આ પૃથ્વી મળી હતી તેમ આજ અમિત છે પરાક્રમ તથા શૌભા જેની એવા યુધિષ્ઠિર રાજા, આ પૃથ્વીને પ્રાપ્ત થાઓ. ભગવાને જેમ પૃથ્વી ઇન્દ્રને આપી હતી તેમ આ સમયે તું રાજાને આપ. વિષ્ણુએ દાનવોને હણ્યા તેથી દેવતાઓ જેમ પ્રસન્ન થયા હતા, તેમ આજ તું શત્રુઓને માર, તે વડે પંચાલો પ્રસન્ન થાઓ, અથવા મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણને તું ગુરૂ માનતો હોઉ તેથી અશ્વત્થામા ઉપર દયા હોય અને આચાર્યપણુની ગુરૂતાને લીધે કૃપાચાર્ય વિષે પશુ તેમ હોય, તેમજ અત્યંત આદર આપેલા માતૃ બાંધવ એવા બંધુને માનતો હોય તો કૃતવર્મા પાસે જઈ તેને પશુ યમલોક મોકલતો નહિ. ન માયા ભાઈ એવા મદદેશના અધિપતિ શલ્યને પ્રાપ્ત થઈ હે અરવિંદાક્ષ ! ક્યાવાન એવો તું તેને મારવા ના ઇચ્છતો હોય તો પશુ પાંડવો પ્રત્યે અત્યંત પાપ મતિવાળા શૂદ્ર એવા કર્ણને તો હે નરશ્રેષ્ઠ ! અત્યંત તીવ્રશ્ચ એવા બાણે કરી આજ તું હણ. એ તારું કર્મ સુકૃત રૂપ છે એમાં કંઈ પણ વિચાર કરવા જેવું નથી. અમે પશુ એ કામ કરવાની આજ્ઞા આપીએ છીએ, વાસ્તે એમાં કંઈ પણ દોષ નથી. હે અનન્દ ! માતા સહિત તમને લાક્ષા મૃદ વિષે બાળી દેવામાં તથા તમારી સાથે દૂત રમાડનાર તે હતો. દુર્યોધન નિરંતર પોતાના રક્ષણને કર્ણથીજ શોધે છે. અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલો તે, મન નિમ્રદ કરવાનો આરંભ કરતો હતો તે પશુ, તેનેજ લીધે. હે માનદ ! સંગ્રામમાં સર્વ પાંડવને કર્ણ છતશે, એમાં સંશય નહિ, દુર્યોધન આમ માને છે. તેમજ હે કૌતેય ! તારૂં બળ બાણવા

છતાં પણ તારી સાથે દુર્યોધને જે વિગ્રહ કર્યો તે પણ કર્ણના આશ્રયને લીધે જ કર્યો છે. સામા આવેલા પાંડવોને તથા દાશાર્હ એવા મહારથિ વાસુદેવને હું જીતીશ, એમ કર્ણ નિરંતર કહે છે, તેમ કહી અત્યંત દુર્મતિવાળા દુરાત્મા દુર્યોધનને ઉત્સાહ આપી સંગ્રામમાં ગર્જના કરે છે માટે કર્ણને આજ તું હણ્ય. તમારી તરફ દુર્યોધને જે પાપ કર્યું કર્યું તે પાપ મતિવાળા દુષ્ટાત્મા કર્ણને આભારી છે. વૃષભ જેવાં નેત્રવાળા, પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ શરવીર દ્રોણ, દ્રૌણી તથા કૃપાચાર્યને આકર્ષણ કરતા હસ્તિઓને મનુષ્ય વગરના, મહારથિઓને રથ વિનાના, સ્વાર વગર અશ્વને, આયુધ તથા જીવિત વિનાના પામદળોને કરતા રકંઠવાળા કૌરવ તથા વૃષ્ણિ કુળના યશ્વને વધારનાર, સૈન્યોને દમતા મહારથિઓ રણમાં પાડતા મનુષ્ય, અશ્વ તથા હસ્તિઓને યમ લોક પ્રત્યે પોચાડતા બાણ કરી સૈન્યને જાણે બાળતા હોય નહીં, એવા દેખાતા શરવીર સુભદ્રા પુત્રને દુર્યોધન તરફના ક્રૂર એવા છ મહારથિઓએ હણ્યો, તે મેં જોયું. તે સ્મરણ કરું છું ત્યારે હે સખે ! માઈ શરીર બળે છે. તારા શપથ ખાઈ એમ કહું છું. હે પ્રભો ! તે વેળાએ એ દુષ્ટાત્મા કર્ણે દ્રોહ કર્યો હતો. સંગ્રામમાં અભિમન્યુની આગળ ઉભો રહેવામાં અસમર્થ, તેના બાણથી ભેદાયેલો, સંગ્રામ રહિત, રૂધિરે કરી વ્યાસ, આસોચ્છ્વાસ કરતો, કોષે કરી સંદોષ, વિશુષ્ણ થએલો, બાણથી પીડિત, સંગ્રામમાં ભાગી જવાનો કર્યો છે ઉત્સાહ જેણે એવો જીવિત વિષે નિરાશ થએલો, મહારથિ, થયો છે શ્રમ જેને એવો અત્યંત વિદ્વલ થએલો કર્ણ, સંગ્રામ વિષે ઉભો હતો. તેટલામાં કાળને લગતું દ્રોણનું ક્રૂર વચન સંભળી, કર્ણે અભિમન્યુનું ધનુષ કાપી નાખ્યું. ત્યાર પછી તેણે, છિન્ન છે આયુધ જેનું એવા તેને પાંપણે સુદ્ધિવાળા પાંચ મહારથિઓએ બાણથી વૃદ્ધિ હણ્યો. તે હણ્યાથી તે જોષ બધાઓને દુઃખ પ્રાપ્ત થયું અને દુષ્ટાત્મા એવો કર્ણ તથા દુર્યોધન એ બે હાર્ય કરવા લાગ્યા. કૌરવ તથા પાંડવની સમક્ષ સભામાં કૂરની પેઠે કર્ણે દ્રૌપદીને કઠોર વચન કહ્યાં હતાં, જે ‘હે કૃષ્ણ ! પાંડવો નષ્ટ થયા અને શાશ્વત એવા નરકને પ્રાપ્ત થયા, વાસ્તે હે પૃથુશ્રાણિ ! હે મુદુ-ભાષિણિ ! બીજા પતિને વર; આ તું ધૃતરાષ્ટ્રની દાસી થમ. વાંકા છે કમળ જેવાં નેત્ર જેનાં એવી તું તેના ધરમાં પ્રવેશ કર. હે કૃષ્ણ ! ક્રોધ રીતે પણ તારા પતિ હવે સમર્થ થાય એમ નથી. હે શોભને ! હે પાંચાક્ષિ ! દાસ બાર્યા એવી તું પોતે હવે દાસી થા. આજ પૃથ્વીને વિષે રાજ તો એક દુર્યોધનજ છે. બીજા બધા રાજ્યો એથી પોતાનું યોગ્ય ક્ષેત્ર ધૃષ્ટાંતર છે. હે ભદ્રે ! સંધ્યાએ નાશ થએલા પાંડવોને જો, આ તો વંદિત છે, વાસ્તે હવે તો નોકરની પેઠે કુર કુલમાં ઉત્પન્ન થએલા રાજા દુર્યોધનની ઉપાસના કર. હે ભારત ! અધર્મને અનુસરનાર, પરમ દુર્મતિવાળો પાપરૂપ કર્ણ, તારા સાંભળતાં એ રીતે પાપરૂપ વચન કહેતા હતો. આજ સુવર્ણથી શૌભિતા શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા જીવિતને હણનાર તારા નાખેલા બાણ પાપરૂપ એવા તેનાં તે વાક્યને શમાવો. દુષ્ટાત્મા એવા કર્ણે, બીજા પણ જે પાપ તારે વિષે કર્યો છે તેને તથા એના જીવિતને આજ તારા બાણ શમાવો. ગાંડીવમાંથી નીકળેલા શરીરને સ્પર્શ કરનાર ધોર એવા તારા બાણને પ્રાપ્ત થઈ દુષ્ટાત્મા કર્ણ પડે. દ્રોણ તથા ભીષ્મના વચનને યાદ કર. સુવર્ણના પુંખવાળા, શત્રુને હણનાર, વીજળી જેવી કાંતિવાળા તે નાખેલા બાણ, તેના મર્મસ્થાનને ભેદી તેનું રૂધિર પાન કરો, તારા હાથમાંથી મુકાયેલા, મોટા વેગવાળા ઉગ્ર એવા તારા મોટા બાણ આજ કર્ણના મર્મસ્થાનને ભેદી તેને યમલોક પ્રત્યે મોકલો. આ તારા બાણથી પીડાયેલા બે-

યુક્ત મનવાળા હાહાકાર કરતા દીન એવા રાજાઓ, રથમાંથી પડતાં કર્ણને જુઓ. આજ રથ સંગ્રામમાં, હજુમાં છે આયુધ જેનાં, એવા રથશ્રુતિ વિષે સુતેલા કર્ણને દીન એવા બાંધવો જુઓ. આજ ભાલાથી મંથન કરેલો હસ્તિના ગળાની દોરીના ચિન્હવાળો તેનો રથ અને ધ્વજ કંપાયમાન થઈ પૃથ્વી વિષે પડેા. વળી સેંકડો બાણથી છિન્નભિન્ન કરેલા સુવર્ણથી શોભિત અને હજુમાં છે ચોક્કા તથા અથ જેના એવા રથને છોડી દેઈ બચને પાએલો શશ્વ પલાયન કરેા. સૂતપુત્ર જેતાં તેના પુત્રને પ્રતિદાને વારણ કરવા સારૂ બાણથી હણેા. હણાયલા પ્રિય પુત્રને જોઈ દુર્ણદિવાળો કર્ણ, દ્રોણ, બીષ્મ તથા દુર્યોધનના વચનને યાદ કરેા. ત્યાર પછી તેં હણેલા અધિરથ પુત્ર કર્ણને જોઈ શત્રુ એવો દુર્યોધન, જીવેત તથા રાજ્યવિષે નિરાશ થાઓ. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! કર્ણે તીક્ષ્ણ બાણેકરી હણેલા પંચાલ, પાંડવોને ઉદ્ધાર કરવાની ઇચ્છાથી દોડે છે. તેમજ પંચાલ, દ્રૌપદીના પુત્ર, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિષ્યંડિ, ધૃષ્ટદ્યુમ્નના પુત્ર, નકુલપુત્ર શતાનિક, નકુલ, સહદેવ, દુર્યોધન, જનમેજય, સુધર્મા તથા સાત્યકિ, એ સર્વ કર્ણથી ખીએ છે. હે પરંતપ ! કર્ણે હણવા માંડેલા, તું છે બંધુ જેમનો એવા પંચાલોના સંગ્રામમાં બંધકર એવો આ શબ્દ સંભળાય છે. મોટા ધનુષવાળા પંચાલ, મહા સંગ્રામમાં મૃત્યુને ગણે નહિ, બચળીત થઈ કોષ્ટ રીતે પણ વિમુખ થાય નહિ, કારણ કે જે એકલાએ બાણના એધેકરી પાંડવની સેનાને વિંદી લીધી હતી તે બીષ્મને પ્રાપ્ત થઈ નાહા ન હતા તે આજ કેમ નાસવા લાગે ? તેમજ જે એકલા દિવસે દિવસે સર્વ પંચાલોના નાશ કરતા હતા, અને જે શરવીર સર્વ પંચાલોના રથ સમુદાયવિષે કાળની પેઠે વિચરતા હતા. સર્વ ધનુષમાનના ગુરૂ અશ્વાસિને પ્રજ્વલિત કર્તા પોતાના બળેકરી સેનાને બાળતા કોઈથી સહન થાય નહિ એવા શત્રુરૂપ દ્રોણને પ્રાપ્ત થઇને પણ મિત્રવત્સલ એવા જે સંગ્રામમાં શત્રુને જીતવા સારૂ, નિરંતર હર્ષિત રહેતા હતા તે પંચાલ ક્યારે પણ અધિરથ પુત્ર કર્ણથી વિમુખ થામ નહિ. વેગવાન પંચાલોના પ્રાણને શરવીર કર્ણ બાણેકરી અસિ જેમ પતંગ નામના જંતુઓના પ્રાણ મહણ કરે, તેમ મહણ કરે છે. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! યુદ્ધ કરનારાઓએ નસાડેલા પંચાલ નાહા જાય છે. કર્ણે નસાડેલા તેમને જો. તે રીતે સન્મુખ ચાલનાર, મિત્ર વાસ્તે ત્યાગ કર્યું છે જીવિત જેમણે એવા શરવીર સેંકડોને રાધાપુત્ર કર્ણે હણે છે. હે ભારત ! મોટા ધનુષવાળા, નાવ વગરના અગાધ એવા કર્ણે રૂપી અર્જુનમાં કુપતા પંચાલોને નારૂપ થઈ તું રક્ષણ કરવા યોગ્ય છે. ઋષિમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ એવા બગુકલમાં ઉત્પન્ન થએલા પરશુરામથી જે અસ્ત્ર કર્ણને પ્રાપ્ત થયું છે તેનું આ રૂપ દેખાય છે. સર્વ સૈન્યને તપાવનાર, બંધકર રૂપવાળું અત્યંત દારૂણ, મોટી સેનાને વિંદી લેઈ પોતાના તેજથી તે પ્રજ્વલિત દેખાય છે. સંગ્રામમાં કર્ણના ધનુષમાંથી નિકળેલા આ બાણ બમરોના સમુદાયની પેઠે વિચરે છે અને તમારી તરફનાઓને તપાવે છે. હે ભારત ! આ પંચાલો, અનાતમ પુરૂષોએ દુર્નિવાર્ય એવા કર્ણના અસ્ત્રને પ્રાપ્ત થઈ સર્વ દિશાઓમાં દોડે છે તે પાપો તરફથી વિંટાયેલો દૃઢ કોષ્ટવાળો બીમસેન, સંજયો સાથે કર્ણને યુદ્ધ કરારી તીક્ષ્ણ બાણેકરી તેને પીડે છે. હે ભારત ! તોપણ દેહમત્યે પ્રાપ્ત થએલો ઉપેક્ષિત એવો રાગ જેમ દેહને હણે તેમ ઉપેક્ષા કરેલો કર્ણ, પાંડવ, સંજય તથા પંચાલોને હણે છે. યુધિષ્ઠિરના સૈન્યમાં રાધાપુત્ર કર્ણને પ્રાપ્ત થઈ કુશલ ધેર જાય એવો તારાવિના બીજો કોઈ હું જોતો નથી. વાસ્તે હે નરર્ષભ ! આજ તીક્ષ્ણ બાણેકરી પ્રતિદા કર્યા પ્રમાણે તેને હણી તું કાર્તિને પ્રાપ્ત થા. હે યુધિષ્ઠિર ! યુદ્ધમાં કર્ણ સહિત કૌરવોને જીતવા તુંજ સમર્થ છે,

ખીન્ને કોઈ નથી, એ હું તને સત્ય કહું છું. હે નરોત્તમ ! હે પાર્થ ! મહારથિ કર્ણને હથિ-
વારૂં મોઢું કમ કરી કૃતાર્થ એવો ફલ સહિત તું સુખી થા.

પતત્કૃત્વા મહત્કર્મં હત્વા કર્ણમહારથં ।

કૃતાર્થઃ સફલઃ પાર્થ સુહૃદ્ભવ નરોત્તમ ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि कृष्णवाक्ये गुर्जरभाषायां त्रिसप्ततितमो-
ऽध्यायः ॥ ७३ ॥

અધ્યાય ૭૪ મો. અર્જુનને ચઢેલો ઉત્સાહ.

સંજય ઉવાચ—સકેશવશ્ય ધીમત્સુઃ શ્રુત્વા ભારત ભાષિતં ।

વિશોકઃ સંપ્રહૃદ્ય ક્ષણેન સમપચત ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે ભારત ! કેશવ ભગવાનનું બોલવું સાંભળી ક્ષણ
માત્રમાં શોકરહિત તથા અત્યંત પ્રસન્ન થઈ તત્કાલ પ્રત્યંચાનો સ્પર્શ કરી ગાંડીવ ધનુષ
ખેંચી કર્ણના વિનાશ વારતે અર્જુન તને લક્ષ કરી કેશવ ભગવાન પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા
લાગ્યો. લોકમાં ભૂત ભવિષ્યના કર્તા તમે અને આજ પ્રસન્ન થયા, વારતે હે ગોવિંદ !
હે નાથ ! જરૂર મારો જય થશે. હે કૃષ્ણ ! તમે જેને સહાય છો એવો હું, સામે આવેલા
ત્રણ લોકને પણ પરલોક પમાડું ત્યારે મહા સંગ્રામમાં કર્ણને પાડું તેમાં શું આશ્ચર્ય ! હે
જનાર્દન ! આગતી એવી પંચલોની સેનાને તથા નિર્ભયની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરતા
કર્ણને હું જોઉં છું. હે વાણ્ણેય ! હે કૃષ્ણ ! ઇન્દ્ર જેમ વજ્રને નાખે તેમ કર્ણે સજ્જેલા
ચોતરફ પ્રગ્લવિત એવા બાર્ગવાજને પણ હું જોઈ છું. જે સંગ્રામવિષે મેં હણેલા કર્ણને
જ્યાં સુધી પૃથ્વી પ્રાણીઓને ધારણ કરશે ત્યાં સુધી લોકો યાદ કરે, એવો આ સંગ્રામ થશે.
હે કૃષ્ણ ! આજ ગાંડીવ ધનુષમથિ મારે હાથે મૂકેલા શત્રુનો ક્ષય કરનાર બાણ, કર્ણને
શ્રુત્યુ લોક પ્રત્યે મોકલશે. આજ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજ્યે જે શુદ્ધિએ કરી રાજ્યને લાયક નહિ
એવા દુર્યોધનને રાજ્ય ઉપર અભિષેક કર્યો, તે માટે પોતાની શુદ્ધિનો તે તિરસ્કાર કરશે.
હે મહાત્માહો ! આજ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજ્ય રાજ્યસુખ, લક્ષ્મી, દેશ, નગર તથા પુત્રોથી વિમુક્ત
થશે. હે કૃષ્ણ ! જે રાજ્ય, ગુણવાનનો દ્રેષ કરે અને ગુણ વગરનાને નિરંતર બળે
તે, જલદીથી ક્ષય પામે છે, હે જનાર્દન ! જેમ કોઈ એક પુરૂષ મોટા આંખાના વનને
કાપી, તેના ફળને જોઈ અત્યંત દુઃખી થાય, તેમ ગુણવાનનો તિરસ્કાર કરનાર
પણ પાછળથી દુઃખી થાય છે. સતપુત્ર કર્ણને હું હૃદયીશ એટલે ધૃતરાષ્ટ્રરાજ્ય નિરાશ થશે.
હે કૃષ્ણ ! આજ હું કર્ણને હણીશ, એટલે દુર્યોધન રાજ્ય, રાજ્ય તથા જીવિતથી નિરાશ
થશે, એ હું તમોને સત્ય કહું છું. આજ બાણેકરી મેં હણેલા કર્ણને જોઈ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજ્ય,
તમે શાંતિ વારતે ત્રિષ્ટિ કરવા ગયા હતા તે વખતના તમારા વાક્યને યાદ કરશે. હે કૃષ્ણ !
આજ આ સુગલ પુત્ર શકુનિ, બાણને શર, ગાંડીવને છૂત, અને રથપ્રત્યે રહેલા મંડલને
સોગડી મૂકવાનું વસ્ત્ર નાણે. હે ગોવિંદ ! આજ હું તીક્ષ્ણ બાણેકરી કર્ણને હણી કુંતિ-
પુત્ર યુધિષ્ઠિરના વણા દિવસના ઉગ્મમરા ટાળીશ. સતપુત્રને હું હૃદયીશ તેથી અત્યંત પ્રસન્ન
છે મન જેનું એવા હર્ષિત થએલા કુંતિપુત્ર ધર્મરાજ સુખને પ્રાપ્ત થાઓ. આજ હું, હે

કેશવ ! કર્ણના જીવિતને બ્રંશ કરનાર, કોઈથી સહન થાય નહિ એવો અપ્રતિમ બાણ નાખીશ, દુરાત્મા કર્ણે મારા વધવિષે આવી રીતનું તો વ્રત ગ્રહણ કરેલું છે કે, જ્યાં સુધી હું અર્જુનને નહિ હણું, ત્યાં સુધી પગ ધોવરાવીશ નહિ. હે મધુસૂદન ! મહા પાપરૂપ એવા તેનું તે વ્રત ફેગટ કરી, સન્નત છે પર્વ જોતાં એવા બાણેકરી રથમાંથી તેની કાયાને હું નીચે પાડીશ. સંગ્રામમાં આવેલો કર્ણ, પૃથ્વાવિષે મારાવિના બીજો કોઈ પુરૂષ છે, એમ માનતો નથી, તે સૂતપુત્રનું રૂપિર આજ પૃથ્વી પાન કરશે, પોતાના ગુણનાં વખાણ કરતાં ધૃતરાષ્ટ્રના મતમાં રહેલા સૂતપુત્ર કર્ણે, દ્રૌપદીને કહ્યું હતું કે, તું પતિ વગરની છે, તે વચનોને સર્પની પેઠે કોષે બરાચેલા તીક્ષ્ણ એવા મારા બાણ બોટાં પડશે અને તેના રૂપિરનું પાન કરશે. હસ્ત લાઘવીથી મેં મૂકેલા વીજળી સરખી ક્રાંતિચાળા ગાંધારીમાંથી નીકળેલા નારાય નામના બાણ કર્ણને પરમ ગતિ આપશે. સમાના અધ્યમાં પાંડવોને તુચ્છ ગણી પાંચાલી પ્રત્યે જે દૂર વચન તેણે કહ્યાં છે તે યાદ કરી, આજ રાધાપુત્ર તપાસમાન થશે. દુરાત્મા એવો સૂતપુત્ર વૈકૃતન કર્ણ હણવાથી, જે ત્યાં પંદતિલ હતા તે આજ ખરા તિલ થશે. પોતાના ગુણને વખાણતા કર્ણે ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને કહ્યું હતું કે પાંડવોમકી હું તમારી રક્ષા કરીશ, એવી રીતના તેના બાપણને તીક્ષ્ણ એવા મારા બળકર બાણ, અનૃત કરશે. વળી જેણે કહ્યું હતું કે પુત્ર સહિત સર્વ પાંડવોને હું હણીશ, અને તેમનો સર્વ ઉલ્લોગ સમાપ્તિને પ્રાપ્ત થશે, તે કર્ણને સર્વ ધનુષ ધરનાર જોતાં યુદ્ધમાં આજ હું હણીશ. જોના પરાક્રમનો આશ્રય કરી મોટા મનવાળો દુરાત્મા ગાંધારીપુત્ર દુર્યોધન, નિરંતર આપણું અપમાન કરે છે તે કર્ણને આજ સંગ્રામમાં હણી યુધિષ્ઠિરને હું સંતુષ્ટ કરીશ. નાના પ્રકારના બાણ મૂડી શત્રુઓને ત્રાસ પમાડી કણુ પર્યંત ધનુષ એવી યમ-દેશને વધારનાર બાણેકરી પાડેલા એવા રથ તથા કુંજરે કરી પૃથ્વીને શોભાવીશ. મોટા સંગ્રામમાં આજ હું સંપન્ન, યુદ્ધમાં દુર્ભેદ એવા બળકર કર્ણને બાણેકરી મારીશ, હે કૃષ્ણ ! આજ કર્ણને હણવાથી ભયભીત થએલા રાજાઓ સહિત દુર્યોધન તરફના યોદ્ધાઓ, સિંહથી ત્રાસ પામેલા મૃગ નાસી જાય તેમ દિશાઓમાં નાસી જશે. આજ સંગ્રામમાં પુત્ર તથા આસજન સહિત કર્ણને મેં હણવાથી દુર્યોધન રાજા પોતાના આત્માનો શોચ કરશે. હે કૃષ્ણ ! આજ હણાયલા કર્ણને જેમ અત્યંત અસહનશીલ દુર્યોધન, મને સર્વ ધનુષ ધરનારમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ જાણો. આજ પુત્ર, અમાત્ય, તથા ભૂલ સહિત ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાને રાજ્યવિષે હું નિરાશ કરીશ. હે કેશવ ! આજ બાણેકરી કપાઈ ગએલ કર્ણના અંગપ્રત્યંગ માંસ ખાનાર બીજાં જૂદાં જૂદાં પ્રાણીઓ વિચરશે. હે મધુસૂદન ! કૃષ્ણ ! આજ સર્વ ધનુષ ધરનાર જોતાં રાધાપુત્ર કર્ણનું મરતક હું કાપી નાખીશ. હે મધુસૂદન ! સંગ્રામમાં તીક્ષ્ણ એવા વિપાક તથા ક્ષુર નામના બાણેકરી દુરાત્મા એવા રાધાપુત્રનાં ગાત્ર હું કાપી નાખીશ, આજ શરવીર એવા યુધિષ્ઠિર રાજા, મોટા કષ્ટને તથા ધણી કાળથી પોતા વિષે ધારણ કરેલા માનસ સંતાપને ત્યાગ કરશે. હે કેશવ ! આજ હું બધવ સહિત રાધાપુત્રને હણી ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજાને પ્રસન્ન કરીશ. હે કૃષ્ણ ! આજ હું યુદ્ધમાં સર્પ તથા વિપની જેને ઉપમા અપાય એવા અભિ સરખા બાણેકરી કૃષ્ણ એવા કર્ણની પાછળ ચાલનારાઓને હણીશ. હે ગોવિંદ ! સુવર્ણનાં છે કવચ જેમનાં એવા મહિમય કુંડળ પહેરેલા રાજાઓવડે પૃથ્વીને બરી દેખશ. હે મધુસૂદન ! અભિમન્યુના સર્વ શત્રુનાં ગાત્ર તથા મસ્તકોને તીક્ષ્ણ બાણેકરી હું મંથન કરીશ, હે કેશવ ! આજ દુર્યોધન વગરની

પૃથ્વી હું ભાષને આપીશ, અથવા અર્જુન વગરની પૃથ્વી પ્રત્યે તમે વિચરશો. હે કૃષ્ણ ! આજ હું ધનુષ ધરનાર, તેમ કૌરવો બાણ તથા ગાંડીવ ધનુષના ઋણ રહિત થઈશું. હે કૃષ્ણ ! આજ હું સંગ્રામમાં ઈદ જેમ શંખરાસુરને હણે તેમ કર્ણને હણી, તેર વર્ષ પર્યંત વેઠેલાં દુઃખમાંથી મુક્ત થઈશ. આજ યુદ્ધમાં કર્ણને હણવાથી યુદ્ધમાં મિત્રના કાર્યને ઇચ્છતા સોમકાના મહારથિઓ, કાર્ય કર્યું એમ માનો. આજ કર્ણ હણવાથી મને તથા સાલકિને પણ આનંદ થાશે. જ્યાંધિક એવો હું હણવાથી સાત્યકિને કેમ પ્રીતિ થાય ? વાસ્તે હું સંગ્રામમાં મહારથિ કર્ણને તથા એના પુત્રને હણી ભીમ, નકુલ, સહદેવ, સાલકિ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિષ્યંડી તથા પંચાલોને પણ પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરીશ. આજ સંગ્રામમાં કર્ણને હણી હું અનુભૂતિપણાને પ્રાપ્ત થઈશ. આજ સંગ્રામમાં કારવો સાથે યુદ્ધ કરતા કર્ણને હણતાં અસહનશીલ અર્જુનને સંગ્રામમાં બધા જીવે, હે માધવ ! વળી તમારી પાસે મારી સ્તુતિ હું કહું તે સાંભળો. લોક વિષે ધનુર્વેદમાં મારા જેવો કોઇ છે નહિ, ને પરાક્રમવિષે પણ મારા સમાન કોઇ વીર નથી. મારા સરખો બીજો ક્ષમાવાન પણ કોઇ નથી. તેમ ક્રોધ વિષે પણ મારા સરખો કોઇ નથી. ધનુષ્યમાન એવો હું, અસુર, સુર તથા એકઠા મળેલાં સર્વ પ્રાણીને પોતાના બાહુબલથી પરાભવ પમાડું, વાસ્તે ઉત્તમથી પણ ઉત્તમ મારૂં પૌરૂષ છે, એમ તેમો જાણે. બાણરૂપી છે જવાલા જેની એવો ગાંડીવેકરી એકલો હું, સર્વ કૌરવ તથા બાહુલિકાને હણી વસંત ઋતુમાં શુષ્ક તૃણના સમાજવિષે ગએલો અગ્નિ જેમ તેને બાળી નાંખે, તેમ હું પણ હઠાત્કારથી ગણ સહિત તેમને બાળી નાખીશ. મારા હસ્તવિષે આ બાણ તથા વિસ્તૃત એવું બાણ સહિત દિવ્ય ધનુષ બખેલું છે. મારા બેઠે પાદ, રથ તથા જ્વજના ચિન્હ સહિત છે તેથી યુદ્ધમાં ગએલા મારા સરખાને કોઇ પણ છતે નહિ. પૃથ્વીવિષે એક વીર, શત્રુને હણનાર તથા રૂવિર જેવા રક્ત-નેત્રવાળો અર્જુન, એ રીતે કહી ભીમને મૂકાતા સારૂં અને કાયા ઉપરથી કર્ણનું મસ્તક નીચે પાડવા સારૂં સંગ્રામ વિષે ગયો.

इत्येवमुक्त्वाजुंन एकवीरः क्षिप्ररिपुघ्नः क्षतजोपमाक्षः ।

भीमं मुमुक्षुः समरे प्रयातः कर्णस्य कायाच्च शिरोजिहीर्षु ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि अर्जुनवाक्ये गुर्जरभाषायां चतुःसप्ततितमो

ऽध्यायः ॥ ७४ ॥

અધ્યાય ૭૫ મો. કણુર્જુન સમાગમ.

ધૃતરાષ્ટ્ર ઉવાચ—સમાગમે પાંડવસુંજયાનાં મહામયે મામકાનામગાથે ।

ધનંજયે તાતરણાયયાતે કર્ણેન તદ્યુદ્ધમથોઞ કોદૃક્ ॥ ૧ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! હે તાત । પાંડવસહિત સંજય તથા મારી તરફનાં એના મહા ભયંકર એવા અગાધ સમાગમ વખતે સંગ્રામવિષે અર્જુન આવવાથી કર્ણ સાથે કેવું યુદ્ધ થયું તે મને કહે ? સંજય કહે છે—મોટી છે જ્વજીઓ જેમની, સમૃદ્ધિવાળાં અને ઢોલના શબ્દ છે મુખ્ય જેમાં એવાં, આવેલાં તેમનાં સૈન્ય વર્ષાઋતુમાં મેષના ગણ જેમ ગર્જના કરે તેમ શબ્દેકરી ગર્જના કરવા લાગ્યાં, મોટા હસ્તિરૂપી વાહનથી આકુલ,

અશ્વરૂપી જળવાળું, વાહિન, રથના પાટા તથા મોળના શબ્દયુક્ત સુવર્ણથી શોભિતા વિચિત્ર પ્રકારના આયુધરૂપ, ત્રિજળીથી શોભિતું, બાણ, ખડ્ગ, નારાય તથા મોટા અશ્વરૂપી છે ધારા જેમાં, ભયંકર વેગવાળું રૂધિરના ઓધને વહેનાર, ખડ્ગેકરી આકુલ, સ્ત્રિ-યોના જીવનો ધાત કરનાર, ઋતુ વગરનું પ્રગ્ળના સંહારરૂપ તે અનિષ્ટ વર્ષેજી થયું, જેમાં એકઠા મળેલા અનેક રથિઓ એક રથને વીંટી લેઈ તેને મૃત્યુદાર મોકલતા હતા. તેમજ કાષ્ઠ વખતે એક રથિ એક રથિને, કાષ્ઠ ઠેકાણે એક રથિ, મુખ્ય એવા અનેક રથિઓને મૃત્યુલોકપ્રત્યે મોકલતો હતો. તેમજ કાષ્ઠ એક એક રથિ, સારથિ તથા અશ્વસહિત રથને મૃત્યુ વશ કરતો હતો. કાષ્ઠક યોદ્ધા, એક હસ્તિએકરી ધણાક રથ તથા ધણાક અશ્વોને મૃત્યુ વશ પમાડતો હતો. તેમજ અર્જુને પણ બાણના ઓધેકરી સારથિ તથા અશ્વસહિત રથ, હસ્તિઓ અશ્વ, ઘોડેસ્વાર તથા પાયદળ સમુદાય ઈત્યાદિ સર્વ શત્રુઓને મૃત્યુવશ કર્યો. ત્યાર પછી સંગ્રામમાં કૃપાચાર્ય તથા શિખંડી પરસ્પર સામે આબ્યા, સાત્ત્વિક દુર્યોધન સામે ગયો. શ્રુત દ્રોણપુત્ર સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. તેમજ યુધામન્યુ ચિત્રસેન સામે આબ્યા. સૃજ્ય એવો રથિ ઉત્તમૌગ્ગ, આવેલા કર્ણપુત્ર સુપેણ સામે બાઝ્યો. હુપાએ કરી આત્મ એવો સિંહ જેમ મોટા વૃષભ સામે દોડે તેમ સહદેવ ગાંધારરાજ શકુનિ સામે દોડ્યો. યુવાવસ્થાવાન એવા કર્ણ પુત્ર વૃષસેન ઉપર બાણના ઓધ નાખ્યા, તેમજ શરવીર એવા કર્ણપુત્રે પણ પંચાલીયકી ઉત્પન્ન થએલા નકુલ પુત્ર શતાનિક ઉપર અનેક તરેહથી બાણોનો વર્ષાદ કર્યો. રથિમાં શ્રેષ્ઠ એવો વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર માદ્રીપુત્ર નકુળ, કૃતવર્મા સામે ગયો. પંચાલોનો અધિપતિ-સેનાપતિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સૈન્યથી વિંટાપલા કર્ણ સામે ગયો. હે બારત ! દુઃશાસન, તથા સંશયકોની સમૃદ્ધ એવો બારતીસેના, અસહ્ય છે વેગ જેનો એવા શસ્ત્ર ધરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ભીમસેન સામે ગઈ. એટલામાં શરવીર એવા ઉત્તમૌગ્ગએ હઠાકારથી કર્ણના પુત્રને હણી તેનું મસ્તક કાપી નાખ્યું. તે સમયે શબ્દેકરી આકાશ તથા પૃથ્વીને શબ્દાયમાન કરતું તે પૃથ્વી ઉપર પડ્યું. તે રીતે પૃથ્વીપર પડેલા સુપેણના મસ્તકને જોઈ પીડિત છે રૂપ જેનું એવા કર્ણે સારી ધારવાળા તીક્ષ્ણ કરેલા બાણોએ કરી કોપથી ઉત્તમૌગ્ગના અશ્વ, રથ તથા અશ્વને કાપી નાખ્યો. ઉત્તમૌગ્ગએ પણ તીક્ષ્ણ બાણેકરી કર્ણને વિંધી બારવર એવા ખડ્ગથી કૃપાચાર્યના પાછળથી રક્ષા કરનારાઓને હણી પોતે શિખંડિના રથ ઉપર ચઢી બેઠો. તે વખતે વિરથ એવા કૃપાચાર્યને જોઈ રથમાં બેઠેલા શિખંડિએ બાણેકરી તેને મારવાની ઇચ્છા ન કરી. તે વખતે અશ્વ-ત્યાગ્યાએ તેને વારી રાખી મારામાં ખૂંચેલી માયનો જેમ ઉદ્ધાર કરે તેમ કૃપાચાર્યના રથનો ઉદ્ધાર કર્યો. તે સમયે સુવર્ણનું કવચ પહેરેલા, વાયુ પુત્ર-ભીમસેન, તીક્ષ્ણ બાણેકરી તમારા પુત્રોના સૈન્યને ગ્રીભઋતુના મધ્યાહનો સૂર્ય જેમ તપાવે તેમ અત્યંત તપાવતા હતા.

હિરણ્યવર્માનિશિતૈઃ પૃષત્કૈસ્તવાત્મનાનામનિલાત્મજોષૌ ।

અતાપયત્સૈગ્યમતીવજીમઃ કાલેદ્યુષ્ઠૌ મધ્યગતાયથાર્કઃ ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि संकुलद्वंद्वयुद्धे गुर्जरभाषायांपंचमस्ततित

मोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

અધ્યાય ૭૬ મો. ભીમ અને વિશોક સંવાદ.

સંજય ઉવાચ—અય ત્વિદાનીતુમુક્તે વિમર્દો ત્રિવિદિભરેકોઽહુમિઃ સમાકૃતઃ ।

મહારણે સારથિમિત્યુવાચ મોમશ્ચમ્ વાદયધર્તારાટ્ટી ॥૧॥

સંજય કહે છે—હે દૃતરાષ્ટ્ર ! તાર પછી ઘણાક દૃષ્ટિઓએ વિંટાયલા એકલા ભીમ-
સેને મહા સંગ્રામવિષે પોતાના સારથિને આવી રીતે કહ્યું કે હે સારથે ! આ વખતે મહા
ભયંકર એવા વિમર્દવિષે તું હુયોધનની સેનાને વહન કર. હે સારથે ! તું વાહનવડે
વેગથી ત્યાં જા, એટલે દૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને હું યમલોકપ્રત્યે મોકલી દેકે, એ રીતે ભીમસેન
જવાને ધૃષ્ટતા હતા એટલામાં તમારા પુત્રના સૈન્ય પ્રત્યે તેનો રથ જઈ પહોંચ્યો. હસ્તિ,
રથ, અશ્વ, તથા પામદળસહિત બીજા કૌરવો ચોતરફથી તેની સામે આવી ઉઠાર વેત્રવાળા
ભીમસેનના ઉત્તમ રથને આજુ ગણેકરી હણવા લાગ્યા. મહાત્મા ભીમસેને મુવર્ણુના પુંખ-
વાળા આણેકરી આવતા તે આણેને કાપી નાખ્યા. એ રીતે ભીમસેનના આણેકરી એ તથા
ત્રણ પ્રકારે કપાયલા મુવર્ણુના પુંખવાળા તે આજુ પૃથ્વીપર પડતા હતા. હે રાજન ! હે
નરેન્દ્ર ! શ્રેષ્ઠ રાજાઓના મધ્યમાં ભીમસેને ચોતરફથી હણેલા હસ્તિ, રથ, અશ્વ, તથા
જીવાન પુરૂષોનો વજ્રેકરી હણેલા પર્વતોનો જેવો શબ્દ થાય તેવો ભયંકર શબ્દ થતો હતો.
એ રીતે ભીમસેનના શ્રેષ્ઠ આણેએ કરી નાશ પામવા લાગેલા તે મુખ્ય રાજાઓએ
સંગ્રામના મધ્યમાં ફળ વારતે પક્ષીઓ જેમ વૃક્ષને વિંટી લે, તેમ ચોતરફથી ભીમસેનને
વિંટી લીધા. એવી રીતે આવેલા તમારા સૈન્યને જોઈ અનંત છે વેગ જેનો એવા ભીમ-
સેને અંતકાળે પ્રાણીઓને બાળવા ધૃષ્ટતા ક્ષય કરનાર દંડ ત્રહણુ કરેલો કાળ જેમ
પોતાનો વેગ કંપે તેમ વેગ કરવા લાગ્યો. તે વેળાએ વખતસર પ્રગળે હરણુ કરતા, મોઢાં
ફાડેલા કાળના વેગને જેમ કાંઈ સહન કરી શકે નહિ તેમ સંગ્રામમાં અતિવગવાળા તેના
વેગને તમારી તરફના યોદ્ધાઓ ધારણુ કરવા સમર્થ થઇ શક્યા નહિ. હે ભારત ! મહાત્મા
ભીમસેને બાળવા મરિહું ભારતોનું સૈન્ય, ભયભીત થઇ મોટા વાયુએકરી જેમ અભગણુ
વિખરાઇ જાય તેમ દિશાઓ પ્રત્યે નાસવા લાગ્યું. પ્રસન્ન થયેલ છુદ્ધિમાન બળિષ્ઠ ભીમ-
સેને વળી સારથિ પ્રત્યે કહ્યું કે હે સત ! એકલા મળી આવતા એવા રથ તથા ધ્વજોને
કયા પારકા અને કયા પોતાના તે તું જાણુ; કેમકે યુદ્ધ કરતો હું કંઈપણ જાણુતો નથી,
માટે આણેકરી પોતાના સૈન્યને આચ્છાદન ન કરે. હે વિશોક ! ચોતરફ રહેલા શત્રુઓને
જોઈ મારો રથ, ધ્વજના અગ્રભાગને અત્યંત હલાવે છે, અને રાજા આતુર છે તો પણ
હજી અર્જુન આવતો નથી તેથી હે સત ! હું અતિ દુઃખને પ્રાપ્ત થયો છું. તેમજ હે
સારથે ! મને છોડી દેઈ ધર્મરાજ, શત્રુના મધ્યમાં ગયા એ પણ ખોટું થયું, કેમકે આજ એ
જીવતા છે કે નહિ તે પણ હું જાણુતો નથી; તેમ અર્જુન પણ જીવતા છે કે નહિ તે હું
જાણુતો નથી એ મને આજ અતિદુઃખ છે. પરમ વિખ્યાત એવો હું ભયંકર ને બળવાન
શત્રુના સૈન્યનો નાશ કરીશ. એકલા મળેલા એ સૈન્યને સંગ્રામના મધ્યમાં હણી આજ તારા
સહિત હું પ્રસન્ન થઇશ. હે સત ! આણેના બધા ભાથા જોઈ તેઓમાંથી મારા રથમાં
શું બાકી રહ્યું છે, કયી જાતિ રહી છે, કેટલું તેનું પ્રમાણુ છે એ બધું જાણી મારી આગળ
નિવેદન કર. ભીમસેનના વચન સાંભળી વિશોક નામના સારથિએ કહ્યું કે હે વીર ! માર્ગણુ
નામના જ આજુઅયુત, કુર તથા બલ નામના અયુત સંખ્યાક આજુ છે, અને હે વીર !

એ હજાર નારાય આણુ તથા ત્રણ હજાર પ્રદર નામના આણુ છે. હે પાંડવે ! ઇ બળદ
જોડેલું ગાડું જોને વહન કરી શકતું નથી એટલા હજી બાકી આયુદ્ધ છે, એ ગણુનાર તું
હજારો આણુ ભલે નાખ. ખડ્ગરૂપી તારૂં બાહુ બળ પશુ છે. તેમ ગુરજ, મુઘ્ગલો શક્તિ
તથા ભાલાઓ પશુ છે; વારતે આયુધોનો ક્ષય થશે એમ તમારે ભય રાખવો નહિ. એવાં
સારથિનાં વચન સાંભળી ભીમસેન બોલ્યો કે હે સત ! આજ ભીમસેનના મોક્ષલેલા, ઉચ્છેદ
કરનાર સારા વેગવાળા બાણેકરી ઢંકાઇ ગયેલા, નથી દેખાતો સૂર્ય જેમાં એવા મૃત્યુલોકમાં
પૂર્વે થયેલ નહિ એવા ભયંકર રૂપ આ રાજાઓના સંગ્રામને તું જો. હે સત ! સંગ્રામના
મધ્યમાં રહેલો ભીમસેન તેમાં ડૂબ્યો વા કૌરવોને જીત્યો, એવું કુમાર પર્યંત રાજાઓને એ
પ્રસંગ આજ વિદિત થશે. સંગ્રામમાં સર્વ કૌરવ નિકળી પડે અને હું પશુ એકલો સંગ્રા-
મમાં સામે જાજી તેથી કુમારપર્યંત લોક માફ કરીતીન કરો. પશુ કંતો એકલો હું તે સર્વને
પાડીશ વા તે સર્વ ભીમસેનને વ્યાયાયુક્ત કરશે. જે સર્વને શિક્ષા કરનાર છે તે દેવ કેવળ
મારા ઉત્તમ કર્મને સાધો. એટલે કે યજ્ઞમાં બોલાવેલા ઇન્દ્ર જેમ જલદી આવે તેમ શત્રુ-
ધારી એવા અર્જુન આજ અહિં આવો. હે સત ! વિદીર્ણ થતી આ ભારતીસેનાને તું
જો. આ રાજાઓ શું કરવા દોડે છે. પુરૂષમાં મુખ્ય એવા શુદ્ધિમાન અર્જુન, બાણેકરી
જરૂર જલદીથી આ સૈન્યને આત્મચાદન કરે છે. હે વિશોક ! હે સત ! સંગ્રામમાં પડતા
ધ્વજ, દોડતા હસ્તિ, અશ્વ તથા પાયદળસંઘ, વિખરાયલા રથ, શર તથા શક્તિએ કરી
તાડન કરેલા આ રથિઓને પશુ જો. અર્જુનના વજ્ર સરખા વેગવાળા સુતર્ય સરખા
મયૂરપિચ્છ અધિક્ષા બાણે અત્યંત હણેલી તથા નિરંતર ગળેલી આ કૌરવી સેના તેઓથી
પૂરાઈ ગઇ છે. આ રથ, અશ્વ, તથા હસ્તિઓ પાયદળના સમુદાયને અતિ મદદન કરતા
દોડે છે. તેમજ મોઢ પામેલા સર્વ કૌરવો પશુ હાથથી ખીનેલા હસ્તિઓ જેમ ભાગે તેમ
હાહાકાર કરતા ભાગે છે. હે વિશોક ! હસ્તિઓ મોટા શબ્દ કરે છે. એવાં ભીમસેનનાં
વચન સાંભળી વિશોક નામનો સારથિ બોલ્યો કે—હે ભીમ ! કોધાયમાન થએલા અર્જુન
આકર્ષણ કરેલા ગાંડીવના વિરહારિત એવા આ અતિ ભયંકર શબ્દને સાંભળો. આજ
તમારા કાન શું બેરા થઇ ગયા છે. હે પાંડવ ! અહીં કામ પૂર્ણ થયાં, કેમકે હસ્તિ સૈન્યમાં
આ વાનર દેખાય છે. વળી તોલ મેઘમાંથી જેમ વીજળી સ્ફુરાયમાન થાય તેમ સ્ફુરાયમાન
થતી ધનુષની પ્રત્યંયાને જુઓ. અર્જુનની ધ્વજના અગ્રભાગવિષે રહેલો વાનર વિમર્દવિષે
શત્રુસંઘને ત્રાસ પમાડતો ચોતરફ જુવે છે. હું પોતે પશુ તેની સામે જોઇ એથી ખીજી છું.
અતિ દિવ્ય એવું વિચિત્ર પ્રકારનું અર્જુનનું આ કિરીટ શોભે છે. તેમજ કિરીટવિષે
રહેલો સૂર્ય સરખી કાંતિવાળો આ દિવ્ય મણિ પશુ શોભે છે. પાર્શ્વભાગવિષે રહેલો શ્વેત
વાદળ સરખી કાંતિવાળો સુંદર છે શબ્દ જેનો એવા દેવદત્ત નામના ભયંકર શબ્દનાદ.
સાંભળો. ચાલુક છે હાથમાં જોને એવા સેનાને વહન કરનાર જનાર્દન ભગવાનના સૂર્ય
સરખી કાંતિવાળા પાશે રહેલા કેશવના યશને વધારનાર, યાદવોએ સદા પૂજિત એવા
ચક્રને જુઓ. હે તીર ! અર્જુને દુર નામના બાણેકરી કાપેલા સરળ દુમતી જેમને ઉપમા
અપાય એવા મોટા હસ્તિઓના સહરૂપી હાથ, પૃથ્વીવિષે પડે છે. તેમજ વજ્રેકરીને હણેલા
જાણે પરંતુ હોય નહિ એવા અર્જુને બાણેકરી હણેલા ધોડેસ્વાર સંહિત હસ્તિઓ પશુ
પૃથ્વીવિષે પડે છે. તેમજ હે કૌતેય ! ચન્દ્રમાં સરખા વર્ણવાળા મહા અમૃત્ય એવા
શ્રીકૃષ્ણના પાંચજન્યને, વક્ષસ્થળમાં રહેલા જાળવશ્યમાન એવા કૌસ્તુભમણિને તથા વૈજ-

યંતી માળા દેખાય છે, માટે જરૂર રચિમાં મુખ્ય એવા અર્જુન શત્રુ સૈન્યને નસાડતા આવેત વાદળ સરખા વર્ષાવાળા શ્રીકૃષ્ણે પ્રેરણા કરેલા અમૂલ્ય એવા અશ્વેકરી આવે છે. મહા-વાયુ જેમ મોટા વનને વિદારણ કરે તેમ ઇન્દ્રના જેવાં તેજવાળા તમારા નાના ભાઈએ બાણેકરી વિદારણ કરેલા રથ, અશ્વ, તથા પાયદળના ગણોને જીવો, આ તેઓ પડે છે. સંગ્રા-મમાં અશ્વ તથા સારથિ સહિત અર્જુને હણેલા આ ચારસો રથને જીવો. તેમજ મોટા બાણોએ કરી તેણે હણેલા સાતસો હસ્તિ, અનેક પાયદળ, ઘોડેસ્વાર તથા રથોને પણ જીવો. બળવાન એવો આ અર્જુન, કૌરવોને હણતો ચિત્રગહની પેઠે તમારી પાસે આવે છે માટે હવે પરિપૂર્ણ છે કામ જેનું એવા તમે યથા છો અને તમારા શત્રુઓ હણાયા છે. વાસ્તે તમારે બળ તથા આયુષ્ય ધણાક કાળસુધી વૃદ્ધિને પામેા. એવાં વિશોક સારથિનાં વચન સાંભળી ભીમસેને કહ્યું કે—હે વિશોક ! હે સારથે ! તેં જે અર્જુન આવે છે એમ મારી આગળ નિવેદન કર્યું એ ત્રિપાખ્યાનથી તારી ઉપર અત્યંત પ્રસન્ન થયેલો હું તને શ્રેષ્ઠ એવાં ચૈદ્ર ગ્રામ, સો દાસી, તથા વીશ રથ આપું છું.

હવામિ તે ગ્રામવરોશ્વતુર્દશપ્રિયાહ્યાનેસારથે સુપ્રસન્નઃ ।

દાસીશતે ચાપિરથાંશ્વ વિશતિં યદર્જુનં વેદયસે વિશોકઃ ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि भीमसेनविशोकसंवादे गुर्जरभाषायां षट्सप्त-
तित्तमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

અધ્યાય ૭૭ મો. અર્જુને ચલાવેલો સંહાર.

સંજય ઉવાચ—શ્રુત્વા તુ રથનિર્ગાંધં સિંહનાદં ચ સંયુગે ।

અર્જુનઃ પ્રાહ્નગોવિંદં શોભં નોદયવાજિનઃ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે,—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! સંગ્રામવિષે થતા રથના શબ્દને તથા સિંહ નાદને સાંભળી અર્જુને ગોવિંદ બળવાનને કહ્યું કે, જલદીથી ઘોડાઓને ચલાવો. અર્જુનનાં વચન સાંભળી ગોવિંદ બળવાને અર્જુનને કહ્યું કે આ હું જ્યાં ભીમરોન ઉભો છે ત્યાં અતિ-જલદીથી જાગું છું, જંભાસૂરને મારવાની ઇચ્છાથી હાથમાં વજ્ર લેઈ પોતાના જયવાસ્તે ઇન્દ્ર જેમ આવે તેમ હિમ તથા શંખ સરખા વર્ષાવાળા અને સુવર્ણમુકતા તથા મણિની જળથી શણગારેલા અશ્વેકરી આવતા અર્જુનને જોઈ ક્રોધાયમાન થયેલા શ્રેષ્ઠપુરુષ અને રથ, અશ્વ, હસ્તિ તથા પાયદળના સમુદાય, બાણ, રથના પાટા તથા ખરીના શબ્દેકરી પૃથ્વી તથા દિશાઓને શબ્દાયમાન કરતા તેની સામે આગ્યા. તે સમયે હે મારિય ! જય કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ દેવ એવા વિષ્ણુને ત્રિલોકી વાસ્તે અસુરો સાથે જેવું યુદ્ધ થાય તેવું તેમનું તથા અર્જુનનું દેહ પ્રાણ તથા પાપને ક્ષય કરનાર મહાયુદ્ધ થયું. તેઓએ નાના પ્રકારનાં જે જે આયુધ નાખ્યાં તે તે આયુધને કાપી એકલા અર્જુને ક્ષુર, અર્ધચન્દ્ર, તથા બલ નામના તીક્ષ્ણ બાણેકરી તેમનાં મસ્તક, બાહુ, છત્ર, શ્વલ્લખન, ધ્વજ, અશ્વ, રથ, પાય-દળગણ તથા હસ્તિઓને પણ છિન્નભિન્ન કરી નાખ્યા, તેથી વાયુએ છિન્નભિન્ન કીધેલાં વન જેમ પડે તેમ તેઓ અહુધા કરી પૃથ્વી ઉપર પડ્યા લાગ્યા. અર્જુને સુવર્ણનાં પુંખવાળા બાણથી સુવર્ણની જળથી શોભિતા વૈજ્યંતી ધ્વજાયુક્ત યોદ્ધાઓએ ચલાવેલા કેટલાક હસ્તિઓ

પ્રજ્વલિત પર્વત શોભે તેમ શોભતા હતા. એવી રીતે ધનંજય એવે અર્જુન, ઇન્દ્રના વજ્ર જેવા ઉત્તમ બાણેકરી હસ્તિ, અશ્વ, તથા રથને વિદારણ કરી, પૂર્વે બળ નામના દૈત્યને મારવા જેમ ઇન્દ્ર ગયા હતા તેમ કર્ણને મારવાની ઇચ્છાથી જલદી ત્યાં જવા લાગ્યો. એવી રીતે શત્રુને દમન કરનાર પુરૂષમાં સિંહરૂપ મહાબાહુ અર્જુન, મગર જેમ સાગર પ્રત્યે પ્રવેશ કરે તેમ તમારા સૈન્યપ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયો તેને જોઈ હે રાજન ! પ્રસન્ન થએલા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ, રથ, પાવહન, ગજ, અશ્વ તથા ધણુક ઘોડેસ્વાર વગેરે પાંડુપુત્ર સામે દોડ્યા. અર્જુન પ્રત્યે આવતા તેમનો, ક્ષોભ પામેલા સમુદ્રના સરખો મોટો શબ્દ થતો હતો. એ રીતે મહારથિઓ પુરૂષમાં સિંહરૂપ એવા તેની સામે વ્યાધોળી પેઠે સંગ્રામમાં પ્રાણુ બચનો ત્યાગ કરી દોડવા લાગ્યા. બાણનો વર્ષાદ વરસારના પોતાના સામે આવતા તેમના સૈન્યને અર્જુને મહાવાયુ જેમ વાદળનો નાશ કરે તેમ નાશ કરવા માંડ્યું. મોટા ધનુષવાળા પ્રહાર કરનાર તેઓ પણ એકઠા મળી રથ સમુદાયથી અર્જુનને વિંટી તીક્ષ્ણ બાણે કરી તેને વિંધવા લાગ્યા. એટલામાં અર્જુને હઝારો રથ, હસ્તિ, અને અશ્વોને બાણે કરી યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધા. અર્જુનના ધનુષમાંથી તીક્ષ્ણતા બાણે કરી હજુના યજ્ઞ મહારથિઓ બચ પામી આમતેમ ભાગવા લાગ્યા. તેઓમાંથી યત્ન કરતા શરૂર એવા ચારસો મહારથિઓને અર્જુને તીક્ષ્ણ બાણે કરી યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધા. એ રીતે સંગ્રામમાં અર્જુને નાના પ્રહારના તીક્ષ્ણ એવા બાણથી હજુના માંડેલા તે, અર્જુનને છોડી દેઈ દશે દિશાઓ પ્રત્યે નાસવા લાગ્યા. સેનામુખ વિષે નાશી જતા તેનો, પર્વતને પ્રાપ્ત થઈ વિદોહ્ય થતા મોટા ઓધવાળા સમુદ્રનો જેવો શબ્દ થાય તેવા મોટો શબ્દ થતો હતો. હે મારિય ! એ રીતે પાર્થ એવો અર્જુન, બાણેકરી તે સેનાને અત્યંત વિંધી, નસાડી પોતાની સામેના સૈન્ય પ્રત્યે જવા લાગ્યા, શત્રુઓની સન્મુખ જતા એવા તેનો પૂર્વે સર્પ વારસે જતા ગરૂડનો જેવો શબ્દ થતો હતો તેવા મોટા શબ્દ થતો હતો, તે શબ્દને સાંભળી અર્જુનના દર્શનની છે લાલસા જેન એવા મહા બળવાન બીમસેન, અત્યંત પ્રસન્ન થયા. હે મહારાજ ! પ્રતાપવાન ! બીમસેન અર્જુનને આવતો સાંભળી પ્રાણુનો ત્યાગ કરી તમારી સેનાને મદદ કરવા લાગ્યો. વાયુ સરખા પરાક્રમવાળો પ્રતાપવાન વાયુપુત્ર બીમસેન, સંગ્રામમાં વાયુની પેઠે વેગથી વિચરતો હતો. હે રાજન ! હે વિશાપતે ! હે મહારાજ ! તેણે પીડિત કરેલી તમારી સેના સાગર વિષે બેઠે પામેલું નાવ જેમ બ્રષ્ટ થાય તેમ બ્રષ્ટ થવા લાગી. તે સમયે પોતાની હસ્ત લાઘવી દેખાડતાં બીમસેન, તે સેનાને યમલોક પ્રત્યે મોકલવા સાડા ઉગ્ર બાણે કરી તેનો નાશ કરવા લાગ્યો. હે ભારત ! બીમસેનનું અતિમાનુષ બળ જોઈ જેમ લોકો બમે તેમ સંગ્રામમાં યોદ્ધાઓ બમણુ કરવા લાગ્યા. હે ભારત ! બીમસેન તે પીડિત કરેલા બચકર બળવાળા સૈનિકોને જોઈ દુર્યોધન રાજા મોટા ધનુષવાળા પોતાના સૈનિકો પ્રત્યે આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યો કે, બધા એકઠા થઈ બીમસેનને હણો, કેમકે તને હણવાની પાંડવનું સર્વ સૈન્ય હણાયું છે એમ હું માનું છું. તમારા પુત્રની તે આઠાનો સ્વીકાર કરી સૈનિકોએ બાણના વર્ષાદે કરી ચોતરફથી બીમસેનને આચ્છાદન કરી દીધો. પછી ધણુક હસ્તિઓ, જયને ઇચ્છનાર પુરૂષ, તથા રથમાં બેઠેલા રથિઓએ ચોતરફથી બીમસેનને વિંટી લીધા. હે રાજન ! શરૂવીશોએ કરી ચોતરફથી વિંટાયેલા ચન્દ્રમા શોભે તેમ તે શોભતો હતો. પોતાના મંડળ સહિત પરિપૂર્ણ ચન્દ્ર શોભે તેવા દર્શનીય બીમસેન સંગ્રામમાં

શોભતો હતો. તે સમયે ભીમસેનને મારવાની જેને ઇચ્છા છે એવા કોષથી લાલ નેત્રવાળા તમારી તરફના સવ રાજાઓએ તેની ઉપર બાણની વૃષ્ટિ કરી. તે મોટી સેનાને સન્નત છે પર્વ જેનાં એવા બાણથી વિદારણ કરી ભીમસેન, મત્સ્ય જેમ બળમાંથી બાહાર નીકળે તેમ સંગ્રામમાંથી બાહાર નીકળ્યો. તેટલામાં ભીમસેને પાછા ન ફરે એવા દશ હજાર હતિ, બે લાખ ને અસે પાયદળ, પાંચ હજાર અશ્વ તથા સો રથને હણી રૂધિરને વેહેનારી રૂધિરરૂપ બળવાળી, રથરૂપી છે આવર્ત જેમાં, હસ્તિરૂપી આહેકરી સંકુલ, નર, મીન તથા અશ્વરૂપ છે નક જેમાં, કેશરૂપી શેવાળવાળી શાહલ, કપાઇ ગએલા હાથરૂપી સર્પવાળી, ધણાક રત્નને અપહરણ કરનારી, સાથળરૂપી આહવાળી, મળ્મળરૂપી છે ગારો જેમાં, મસ્તકરૂપ પાંચાણથી વિંટાયલી, ધનુષરૂપી કાસ નામના તૃણવાળી, બાણરૂપી ક્યારાવાળી, ગદા, તથા બાલારૂપી સ્થાનવાળી, છત્ર તથા જ્વળરૂપી હંસથી શોભિતી, શ્રેષ્ઠ પાંધરીરૂપી છે શીશુ જેમાં, હારરૂપી કમળે કરી યુક્ત, પૃથ્વીની રજરૂપી લેહેરની માળાવાળી, ભીરૂ પુરૂષોને દુસ્તર ચક્રરૂપી ધુમરીવાળી, ભયંકર, યોધારૂપ આહવાળી, પિતૃ લોક પ્રત્યે વહન કરતી એવી નદી ધણુ માત્રમાં પ્રવર્તમાન કરી. જેમ ઉગ્ર એવી વેતરણી, નથી કશો પુણ્ય જેમણે એવા પુરૂષોને દુસ્તર છે તેમ સાધારણ પુરૂષોને દુસ્તર, તથા ભીરૂ-પુરૂષોને ભય કરનાર એવી આ પણુ નદી છે. એ રીતે રથમાં શ્રેષ્ઠ એવો પાંડુપુત્ર ભીમસેન જ્યાં જ્યાં પ્રવેશ કરતો હતો ત્યાં ત્યાં સેંકડો તથા હજારો યોદ્ધાઓને હણતો હતો. એ રીતે સંગ્રામમાં ભીમસેને કરેલા કર્મને જોઇ, હે મહારાજ ! દુર્યોધને શકુનિ પ્રત્યે આવી રીતે કહ્યું કે હે માતુલ ! સંગ્રામમાં મહા બળવાન ભીમસેનને તમે જીતો, કેમકે તેને જીતવાથી પાંડવના મોટા સૈન્યને જીત્યું એમ હું માનું છું. એવાં દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી હે મહારાજ ! બાઇયોથી વિંટાયેલા પ્રતાપવાન સુયલ પુત્ર શકુનિ, મોટા સંગ્રામ વારંતે ભીમ સામે જવા લાગ્યો. શરવીર એવા શકુનિએ ભયંકર પરાક્રમવાળા બળવાન ભીમસેન સામે જઈ કિનારો જેમ સમુદ્રને રોકે તેમ તેને વારી રાખ્યો. એ રીતે તીક્ષ્ણ બાણે કરી વારણ કરેલા ભીમસેન, તેની સામે ઉભો રહ્યો, એટલામાં હે રાજેન્દ્ર ! શકુનિએ તેના ડાબા પડખાના મધ્યભાગમાં સુવર્ણના પુંખવાળા શિલા ઉપર તીલણ કરેલા નારાય નામના બાણે માર્યાં. ભયંકર એવા ગ્રંથ તથા મયૂરપિન્છ બાંધેલા તે, મહાત્મા પાંડુપુત્રનાં કવચને બેડી ત્યાજ રહ્યાં. એ રીતે સંગ્રામમાં અતિ વિંધાયેલા ભીમસેને હે ભારત ! કોષે કરી સુવર્ણથી શોભિતો બાણ, સુયલપુત્ર શકુનિ ઉપર નાખ્યો. સામે આવતા તે ભયંકર બાણના, શત્રુને તપાવનાર મહા બળવાન શકુનિએ સાત કટકા કરી નાખ્યા. હે વિશ્વાંતર ! તે બાણ પૃથ્વીપર પડ્યો તેને જોઇ કોધાયમાન થયેલા ભીમસેને હસતો હોય નહિ તેમ બલ નામના બાણે કરી સુયલપુત્ર શકુનિનું ધનુષ કાપી નાખ્યું. કપાઇ ગએલા ધનુષનો ત્યાગ કરી પ્રતાપવાન સુયલપુત્ર શકુનિએ વેગથી બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી તે પર બલ નામના સોળ બાણે સાંધી, સન્નત છે પર્વ જેનાં એવા બેથી સારથિને તથા સાતથી ભીમસેનને વિંધી એકથી જ્વળને તથા બેથી છત્રને છેદી ચારથી ચાર વાહનને વિંધ્યા, તેથી હે મહારાજ ! કોધાયમાન થયેલા પ્રતાપવાન ભીમસેને, સંગ્રામના મધ્યમાં સુવર્ણના દાંડવાળી લોહમયી ચક્રિત નાખી ભીમસેનના હાથમાંથી મૂકાયેલી સર્પની જીભા જેવી ચંચલ તે મહાત્મા શકુનિની આગળ સંગ્રામમાં આવી પડી. સુવર્ણથી શોભિતી તે ચક્રાને ગ્રહણ કરી, હે વિશ્વાંતર ! કુંહ છે રૂપ જેનું એવા શકુનિએ ભીમસેન ઉપર તે પાછો નાખી. તે

શક્તિ, મહાત્મા પાંડુપુત્ર બીમસેનના ડાબા હાથ ઉપર લા કરી આકાશમાંથી બ્રહ્મ થયેલી વીળળી પડે તેમ પૃથ્વી ઉપર પડી. તે સમયે હે મહારાજ ! તમારી તરફના વેગવાન એવા ચોદાઓ ચોતરફથી પેહાર કરવા લાગ્યા. સિંહનહને સહન ન કરતાં મહા બળવાન બીમસેને બીજું ધનુષ મહાજી કરી તેને સળંગ કરી ઉતાવળથી મુકુંત માત્રમાં પોતાના આત્માનો ત્યાગ કરી બાણવડે શત્રુનિના સૈન્યને આચ્છાદન કરી, હે વિશાપતે ! તેના ચાર અસ્ત્ર તથા સારથિને હથેલી પરાક્રમી એવા તેણે ઉતાવળથી બદલ નામના બાણે કરી એના ધ્વજને પણ કાપી નાખ્યો. કોધથી રક્ત છે નેત્ર જેનાં એવો પુરૂષમાં ઉત્તમ શત્રુનિ, હજીયા છે અસ્ત્ર જેના એવા રથને છોડી દેઈ ધનુષથી પ્રત્યંચા ખેંચી ચારે તરફથી બીમસેન ઉપર અનેક પ્રકારના બાણ નાખવા લાગ્યો. પ્રતાપવાન બીમસેને પણ વેગે કરી તેને હણી તીક્ષ્ણ બાણે કરી ક્રોધથી એનું ધનુષ કાપી, એને પણ વિધી નાંખ્યો. બળવાન શત્રુએ અત્યંત વિધેલો શત્રુને આકર્ષણ કરનાર તે રાજા, બાકી કંઈક જેના પ્રાણ છે એવો યદ્ય મૃત્યુપર પડ્યો. હે વિશાપતે ! એ રીતે વિદ્વજ થએલા તેને બાણી તમારો પુત્ર, રથમાં બેસાડી તેને બીમસેન જેતા સંગ્રામમાંથી બાહાર લઇ ગયો. રથમાં બેઠેલા પુરૂષમાં સિંહરૂપ એવા બીમસેનને જોઇ ઉત્પન્ન થયું છે મોટું ભય જેમને એવા, તમારી તરફના ચોદાઓ, વિમુખ થઇ ભયથી દિશાઓ પ્રત્યે નાસવા લાગ્યા. હે રાજા ! એ રીતે ધનુષ ધારનાર બીમસેને સુબળ પુત્રને છાત્યો તેને જોઇ મોટા ભયે કરી આદિષ્ટ એવો તમારો પુત્ર દુર્યોધન, વેગવાન અસ્ત્રે કરી તે વિષે સાપેક્ષ એવો પોતે સંગ્રામની બાહાર માણસ પાસે ગયો. હે બારત ! વિમુખ થએલા રાજાને જોઇ દંદયુદ્ધને મુઠી સૈન્ય બધાં ચોતરફ ભાગવા લાગ્યાં. વિમુખ થએલા ભાગતા એવા દુર્યોધન તરફના તે સર્વ સૈનિકોને જોઇ બીમસેન, સેકડો બાણ ફેંકતા વેગથી તેની સામે દોડ્યો. એ રીતે બીમસેને હજીયા મોડેલા વિમુખ થએલા દુર્યોધન તરફના ચોદાઓ, કર્ણને પ્રાપ્ત થઇ ચોતરફથી તેની પાસે ઉભા. તે વેળાએ હે રાજા ! બેઠ પામેલી છે નાકા જેમની એના ખસારીઓ જેમ દોપને પ્રાપ્ત થઇ નિશ્ચિતને પામે, તેમ મહા બળવાન મહા પરાક્રમી તે તેમને દોપરૂપ થયો. હે પુરૂષર્ષભ ! કર્ણને પ્રાપ્ત થઇ તમારો તરફના ચોદાઓ, નિશ્ચિતને પ્રાપ્ત થયા. પછી હે રાજા ! પરસ્પર આસ્ત્રાસન અપાયેલા અત્યંત પ્રસન્ન થઇ ઉભેલા તે, મૃત્યુમય મુરી મુક કરવા લાગ્યા.

સમાશ્વસ્તાઃ સ્થિતા રાજાન્ સંપ્રદાઃ પરસ્પરમ્ ।

સમાજગ્મુઃચ યુદ્ધાય મૃત્યુ કૃત્વા નિવર્તન ॥ -

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि शकुनिपराजये गुर्जरभाषायां सप्तमस्त-
तितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

અધ્યાય ૭૮ મો. કર્ણનું પરાક્રમ.

भूतराष्ट्र उवाच—ततो भग्नेषु सैन्येषु भीमसेनेन संयुगे ।

दुर्योधनो ब्रवीत्किन्तु सौबलो चापि संजय ॥ १ ॥

પૃતરાષ્ટ્ર પૂઠે છે-હે સંજય ! સંગ્રામમાં બીમસેનવડે સૈન્યમાં બંગાણ પડ્યું ત્યાર

પછી દુર્યોધને, સુખલ પુત્ર શકુનિએ જય કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા કહ્યું, મારા યોદ્ધાઓએ કૃપાચાર્યે, કૃતવર્માએ, અશ્વત્થામાએ તથા દુઃશાસને શું કર્યું ? પાંડવેય એવા બીમસેનના પરાક્રમને અતિ આશ્ચર્ય પામીને હું માનું છું, કેમકે તેણે એકલાએ સંગ્રામમાં મારી તરફના સર્વ યોદ્ધાઓ સાથે યુદ્ધ કર્યું. હે સંજય ! શત્રુનો નાશ કરનાર રાધાપુત્ર કર્ણ પ્રતિષ્ઠા પ્રમાણે કર્યું અને મારી તરફના યોદ્ધા તથા સર્વ કૌરવોના સુખની રક્ષા કરનાર પ્રતિષ્ઠા તથા જીવિતાશા છે, તેમ અમિત પરાક્રમવાળા કુતિપુત્ર બીમસેને જંગાણ પાંડવા સૈન્યને જોઈ અધિરથ પુત્ર રાધેય એવા કર્ણે, દુર્ધર્ષ એવા મારા પુત્રોએ તથા મહારથિ રાજાઓએ શું કર્યું એ અર્ધું મને કહે ? સંજય કહે છે કે, હે મહારાજ ! અપરાધ સમે પ્રતાપવાન સતપુત્ર કર્ણે, બીમસેન જેના સર્વ સોમકાને હણ્યા. બીમસેને પણ દુર્યોધનના મોટા સૈન્યને નાશ કર્યું. તે સમયે સુદ્ધિમાન બીમસેને નસાડેલા પોતાના સૈન્યને જોઈ કર્ણે શલ્ય પ્રત્યે કહ્યું કે મને પંચાલો સામે લઈ જાઓ, એવાં કર્ણનાં વચન સાંભળી મહા બળવાન મદ્રરાજ શલ્યે મોટા વેગવાળા શ્વેત અશ્વને ચેદી, પંચાલ તરફ ચલાવ્યા. એ રીતે પારકા સૈન્યને પીડનાર શલ્ય, મોટા સૈન્યમાં પ્રવેશ કરી પ્રસન્ન થયેલો જ્યાં જ્યાં જવાની ઇચ્છા કરે ત્યાં ત્યાં ઘોડાઓને ચલાવતો હતો. હે વિશાપતે ! વ્યાધ્રના ચર્મથી મટેલા મેઘ જેવા રથને જોઈ પાંડવ તથા પંચાલ ત્રાસ પામતા હતા. મહાસંગ્રામમાં વિદીર્ણ થતા પર્વતના શબ્દ જેવો તથા મેઘના શબ્દ સમાન તે રથનો શબ્દ ગળતો હતો. ત્યાર પછી કર્ણ પર્યંત ખેંચેલા ધનુષમાંથી નીકળેલા તીક્ષ્ણ એવા સેંકડો બાણેકરી કર્ણ, પાંડવ સૈન્યમાંથી સેંકડો તથા હજારોને હણવા લાગ્યો. સંગ્રામમાં ભયંકર કર્મ કરતાં પરાજય પામેલા નહિ એવા કર્ણને પાંડવ તરફના મોટા ધનુષવાળા મહારથિ એવા શિખાંડિ, બીમસેન, પૃથત્વોત્તમ ઉત્પત્ત થયેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, નકુલ, સહદેવ, દ્રૌપદીના પુત્ર તથા સાત્યકિ, એટલાઓએ બાણના વર્ષાદથી તેને માન્વાની ઇચ્છાથી વિદી લીધો. તેમાં શરવીર તથા પુરુષમાં ઉત્તમ એવા સાત્યકિએ તીક્ષ્ણ એવા વીંછ બાણથી કર્ણને જનુદેશમાં એટલે દોસડીમાં વિધ્યો. શિખાંડિએ પાંચથી, ધૃષ્ટદ્યુમ્ને સાતથી, દ્રૌપદીના પુત્રોએ ચોસંકથી, સહદેવે સાતથી, નકુલે સોથી તથા મહા બળવાન બીમસેને નત છે પર્વ જેનાં એવા નેતું બાણેકરી રાધાપુત્ર કર્ણને જનુદેશમાં વિધ્યો. મહા બળવાન અધિરથપુત્ર કર્ણે પણ હાર્યકરી ઉત્તમ ધનુષ સજ્જ કરી તેમાં તીક્ષ્ણ બાણ સાંધી પાંચ પાંચ બાણેકરી તેમને વિધી પીડિત કર્યાં. હે ભરતર્ષભ ! સાત્યકિનું ધનુષ તથા ધ્રુજ કાપી નવ બાણેકરી રતનના મધ્ય ભાગમાં તેને વિધ્યો, ત્યાર પછી હે મારિય ! કોતાયમાન થયેલા કર્ણે ત્રીશ બાણેકરી બીમસેનને વિધી બલ્લ નામના બાણેકરી સહદેવનો ધ્રુજ કાપી શત્રુને તપાવનાર ત્રણ બાણેકરી એના સારથિને હણ્યો, અને હે ભરતર્ષભ ! દ્રૌપદીના પુત્રોને વિરથ કર્યાં. તે અર્ધું કર્મ તેણે નિમેષ માત્રમાં કર્યું, તે આશ્ચર્ય જેવું હતું એ રીતે મહા બળવાન કર્ણ, સન્નત છે પર્વ જેનાં એવા બાણેકરી તે સર્વે વિમુષકરી ચેદીઓના મહારથિ તથા શરવીર એવા પંચાલોને હણવા લાગ્યો. હે વિશાપતે ! સંગ્રામમાં કર્ણે હણવા માંડેલા ચેદિ તથા મત્રય, એક કર્ણ સામે દોડી તેની ઉપરજ બાણના સમુદાય નાખતા લાગ્યા. મહારથિ સતપુત્ર કર્ણ, તીક્ષ્ણ બાણેકરી તેમને હણવા લાગ્યો. હે વિશાપતે ! એ રીતે સંગ્રામમાં કર્ણે હણવા માંડેલા ચેદિ તથા મત્રય, ભગ્ની યર્ષ સિંહથી ત્રાસ પામેલા મૃગ જેમ ભાગે તેમ સંગ્રામમાંથી ભાગવા લાગ્યા. હે ભારત ! તે સમયે અતિ આશ્ચર્ય પામીને એવું એ કર્મ મેં જોયું, જે પ્રતાપવાન એવા

એકલા શરવીર કહ્યે શક્તિ પ્રમાણે યત્ન કરતા શરવીર, ધનુષ ધરનાર યુદ્ધ કરતા પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓને બાણેકરી વારી રાખ્યા. હે ભારત ! મહાત્મા કર્ણના લાધને કરી ચારણ સહિન સિદ્ધ તથા સર્વ દેવતાઓ સંતુષ્ટ થયા. મોટા ધનુષવાળા દુર્યોધન તરફના યોદ્ધાઓ સર્વ ધનુષ ધરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા રથિમાં ઉત્તમ કર્ણને વખાણવા લાગ્યા. હે મહારાજ ! એ રીતે અધિરથ પુત્ર કર્ણ, નિદાધમાં દૃઢિ પામેલો પ્રજ્વલિત મોટો અગ્નિ, જેમ શુષ્ક તૃણના સમાજને બાળે તેમ શત્રુની સેનાને બાળતો હતો. કર્ણે હણવા માટેલા પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ, મહારથિ કર્ણને જોવાથી ભયભીત થઇ સંગ્રામમાં તે તે ઠેકાણે નાસવા લાગ્યા. કર્ણના શ્રેષ્ઠ ધનુષમાંથી નિકળેલા તીક્ષ્ણ બાણેકરી હણાતા પંચાલોના મધ્યમાં મોટો પીડિત શબ્દ થતો હતો. તે શબ્દેકરી પાંડવોની મોટી સેના ત્રાસ પામી અને શત્રુઓ પણ સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરનાર એક કર્ણનેજ જોવા લાગ્યા. તે વેળાએ શત્રુને આ- કર્ણે કંઈ કરનાર રાધાપુત્ર કર્ણે વળી એક આશ્ચર્ય કર્યું જે સર્વ પાંડવ, એની સામે જોવા પણ સમર્થ થતા ન હતા. જેમ પાણીનો ઓષ શ્રેષ્ઠ પરંતુને પ્રાપ્ત થઈ વિદીર્ષ્ય થાય તેમ પાંડવનું સૈન્ય કર્ણને પ્રાપ્ત થઈ વિદીર્ષ્ય થતું હતું. હે રાજન ! મહાબાહુ કર્ણે પણ, પ્રજ્વ- લિત એવા ધુમાડા વગરના અગ્નિની પેઠે પાંડવની સેનાને બાળતો સંગ્રામવિષે ઉભો હતો. હે રાજન ! તે મહા સંગ્રામમાં યોદ્ધાઓના વ્રતને આચરતા શરવીર કર્ણે શરવીરોનાં મસ્તક, કુંડળ સહિત કાન, બાહુ, હાથીદાંતનાં જેનાં મ્યાન છે એવા ખડ્ગ, ધ્વજ, શક્તિ, હસ્તિ, અશ્વ, વિવિધ પ્રકારના રથ, પતાકા, વ્યજન, રથના આરા, ઘોસરી, ચોકડાં તથા વિવિધ પ્રકારના ચક્ર, કરલાધરીથી કાપી નાખ્યાં. હે ભારત ! તે સ્થાનકે કર્ણે હણેલા ગજ તથા વાજિએકરી મસિ તથા રથિરોનો છે ગાગે જેમાં એવી તે પૃથ્વી વ્યગમ્ય થઈ પડી. હણાયેલા અશ્વ, પાયદળ, રથ તથા કુંજરેકરી સમવિષમ સ્થાન પણ કંઈ જણાતું ન હતું. કર્ણનું અશ્વ પ્રકાશ થવાથી ધોર એવા બાણેકરી અધકાર થયો તેને લીધે પોતાના તથા પારકાઓના યોદ્ધાઓ, પરસ્પર ઓળખાતા ન હતા. હે મહારાજ ! રાધાપુત્રના ધનુષમાંથી નિકળેલા સુવર્ણથી શોભતા બાણેકરી પાંડવોના મહારથિઓ દંકાઈ ગયા. પાંડવ તરફના યત્ન કરતા મહારથિ યોદ્ધાઓ, રાધાપુત્ર કર્ણને જોઈ વારંવાર પાછા હઠી જતા વનમાં ક્રોધ પામેલો સિંહ જેમ મૃગના સંઘોને નસાડે તેમ કર્ણ, શત્રુ એવા રથિમાં શ્રેષ્ઠ પંચા- લોને નસાડતો હતો. એ રીતે અત્યંત મોટા યશ્વવાળો કર્ણ, યોદ્ધાઓને ત્રાસ પમાડતો વૃક જેમ પશુગણને નસાડે તેમ તે સૈન્યને નસાડતો હતો. એ રીતે વિમુખ થએલી પાંડવની સેનાને જોઈ મોટા ધનુષવાળા દુર્યોધન તરફના યોદ્ધાઓ, જપના શબ્દ કરતા હતા. હે રાજેન્દ્ર ! પરમ હર્ષવાળો એવો દુર્યોધન પણ સંતુષ્ટ થઈ ચોતરફ નાનાપ્રકારનાં વાઘ વગ- ડાવતો હતો તે સમયે બંગાણ પાડેલા પુરૂષમાં ઉત્તમ મોટા ધનુષવાળા પંચાલો પણ મૃત્યુ ભય મુઠી શરવીર એવા કર્ણ સામે લડવા લાગ્યા. પાછા ફરી આવેલા તે અનેક શરવીરોને પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ શત્રુને તપાવનાર રાધાપુત્ર કર્ણે હણ્યા. મહા સંગ્રામમાં હે ભારત ! કર્ણે, બાણેકરી ક્રોધથી રથિ એવા વીશ્વ પંચાલ તથા સેંકડો ચેદિઓને હણ્યા. હે ભા- રત ! રથમાં એસવાના સ્થાનક તથા અધના પૃષ્ઠને શ્વન્ન કરી તેમજ મનુષ્ય વગરના ગજ- સ્કંધ તથા સંગ્રામમાંથી નારી જતા એવા પાયદળોને કરી મખ્યાન્હના સૂર્યની પેઠે દુર્નિ- રીક્ષ, શત્રુને તપાવનાર, કાળ તથા અંતક સરખા શરીરવાળો શરવીર સુતપુત્ર, સંગ્રામના મખમાં શોભતો હતો. હે મહારાજ ! એ રીતે શત્રુગણને નાશ કરનાર મોટા ધનુષવાળો

કર્ણ મનુષ્ય, અશ્વ, રથ તથા હસ્તિઓને હણી ઉભો રહ્યો. જેમ મહા બળવાન કાળ, જૂતમણને હણી ઉભો રહે તેમ મહારથિ એકલો કર્ણ, સોમકોને હણી સંત્રામમાં ઉભો રહ્યો. તે વેળાએ અમે પંચાલોનું આશ્વર્થરૂપ પરાક્રમ જોયું, જે કર્ણે હણુવા માડ્યા તેા પછી તેને છોડી સંત્રામમાંથી નાસી ગયા નહિ. રાજા, દુઃશાસન, કૃપાચાર્ય, અશ્વત્થામા, કૃતવર્મા, તથા મહા બળવાન શકુનિ એ બધા તમારી તરફના યોદ્ધાઓએ પછી પાંડવોની સેનાપ્રત્યે સંકડો તથા હળવો યોદ્ધાઓને હણ્યા. હે રાજેન્દ્ર ! ક્રોધ પામેલા, સત્ય પરાક્રમવાળા કર્ણના પુત્ર, જેહ બાધ પાંડવના સૈન્યને ચોતરફથી મારવા લાગ્યા. તે સમયે મહા કૂર એવું બંધકર યુદ્ધ થયું. જેમાં શરવીર પાંડવ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિખાંડી તથા અત્યંત ક્રોધાપમાન થએલા દ્રૌપદીના પુત્ર, એ સર્વ તમારા સૈન્યને હણતા હતા. એ રીતે તે તે બા પુત્રી પાંડવોના આ ક્ષય પ્રવર્તમાન થયો. તેમજ મહા બળવાન બીમસેનને પ્રાપ્ત થઇ તમારી તરફનાઓના પછી સંત્રામમાં ક્ષય પ્રવર્તમાન થયો.

પ્રથમેષ ક્ષયો વૃત્તઃ પાંડવાનાંતતસ્તતઃ ।

તાવકાનામપિ રણે મીમં પ્રાપ્ય મહાબલં ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां अष्टसप्ततितमो
ऽध्यायः ॥ ७८ ॥

અધ્યાય ૭૮ મો. અર્જુનનું કર્ણ સામે જલું.

સંજય ઉવાચ—અર્જુનસ્તુ મહારાજ હત્વા સૈન્યં ચતુર્વિધં ।

સૂતપુત્રં ચ સંકુલં દૃષ્ટ્વા ચૈષ મહારણે ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે મહારાજ ! અર્જુન તો ચાર પ્રકારના સૈન્યને હણી મહા સંત્રામમાં અત્યંત ક્રોધાપમાન થએલા સૂતપુત્રને જોઈ પારકા શરવીરને હણનાર પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન, રૂધિરના પાણીવાળી, માંસ, મળ્ગ તથા અસ્થિરૂપી છે ગારો જેમાં એવી મનુષ્યના મસ્તકરૂપી પાપાણ્ણિકરી યુક્ત, હસ્તિ તથા અમાપ છે કિનારો જેનો એવા શરવીરના અસ્થિ સમુદાયથી સંકીર્ણ, કાક તથા ગૃધ્રના રાજદ્વાળી, છત્રરૂપી હંસકરી યુક્ત એવી શરવીરરૂપી વક્ષને અપહરણ કરનારી, હારરૂપી કમળથી શોભિતી, શ્રેષ્ઠ પાંખડીરૂપી શીશુવાળી, ધનુષ બાણ તથા પ્વગરૂપી મત્સ્યવાળી, હાલ તથા કવચરૂપ આવર્તવાળી, રથરૂપી નાવથી સંકુલ, જળને ઇન્દ્રજનારાઓએ સારી રીતે તરી શકાય એવી તથા બીર પુરૂષોને અત્યંત દુસ્તર એવી નદીને પ્રવર્તમાન કરી, વાસુદેવ બળવાનપ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે હે કૃષ્ણ ! સંત્રામમાં આ સૂતપુત્રનો પ્વજ દેગાય છે, આ બીમસેનાદિક, મહારથિ સાથે યુદ્ધ કરે છે : હે જનાર્દન ! કર્ણથી ત્રાસ પામેલા પંચાલો આપતેમ નાસી જાય છે. એત છત્ર છે મસ્તક ઉપર જેને એવો દુર્યોધન રાજા, કર્ણે બંગાણ પાડેલા પંચાલોને નસાડતો અત્યંત શોભે છે. તેમજ કૃપાચાર્ય, કૃતવર્મા, મહારથિ અશ્વત્થામા કર્ણે રક્ષણ કરેલા એઓ રાજાની રક્ષા કરે છે. આપણે ન હણેલા તે સોમકોને હણશે. હે કૃષ્ણ ! અશ્વની રાશીના સંચાર કરવામાં ચતુર એવો રથના હાંકવાના સ્થાનકવિષે મેઢેલો આ શત્રુ સૂતપુત્રના રથને વહન કરતો અત્યંત શોભે છે. બી જવાની હાલ મારી શુદ્ધિ

ઉત્પન્ન થઈ છે, વારતે એ ઠેઠાણે મોટા રથને તમે લેધ જાઓ; સંગ્રામમાં કર્ણને માર્યા વગર ક્યારે પણ હું પાછો વળીશ નહિ, તેમ કર્ણવગર હે જનાર્દન! રાધાપુત્ર કર્ણ, પાંડવ તથા મહારાથ સૃજ્યોને આપણા જોતાં નિઃશ્વેષ કરશે. એવાં અર્જુનનાં વચન સાંભળી કેશવ ભગવાન રથેકરી મોટા ધનુષવાળા કર્ણની સાથે દંડયુદ્ધ સાથે તમારી સેના પ્રવેશ ગયા. એ રીતે મહાબાહુ એવા ભગવાન પાંડવની આગાથી ચોતરફથી પાંડવના સૈન્યને આશ્વાસના આપતા ગયા. તે સમયે હે મારિય! સંગ્રામના મધ્યમાં ઇન્દ્રના વજ્રજેવો તથા મેધના ઓષ સરખો અર્જુનના રથનો શબ્દ ગર્જવા લાગ્યો. એ રીતે અપ્રમેય છે બળ જેવું એવા સત્ય પરાક્રમવાળા પાંડુપુત્ર અર્જુન, રથના શબ્દેકરી તમારી સેનાને જીતતા સમીપે આવવા લાગ્યા. તે સમયે શ્રીકૃષ્ણ છે સારથિ જેના એવા ધોળા અશ્વવાળા અર્જુનને તથા મહાત્માના ધ્વજને જોઈ મદ્રરાજ શત્રુ આવી રીતે કર્ણપ્રત્યે કેહેવા લાગ્યો. હે કર્ણ! સંગ્રામમાં જેને તું પૂછતો હતો તે શ્રીકૃષ્ણ છે સારથિ જેના એવો પેત અશ્વવાળો અર્જુન, યત્નુઓને હજીયો આપ આવે છે, ગાંડીવ ધનુષને હાથમાં લેઈ આ કૃતિપુત્ર અર્જુન ઉભો છે, આજ તેને હજીયો તો જ આપણું શ્રેય થશે. હે કર્ણ! ચન્દ્ર તથા તારાનાં છે ચન્દ્ર જેમાં એવી કિંકણીયુક્ત અર્જુનની આ પતાકા તથા ધનુષની પ્રત્યંઆ આકાશમાં વીળળી શોભે તેમ શોભે છે, પાંડુપુત્ર અર્જુનના ધ્વજમ્મ ભાગવિષે રહેલો શર-વીરોને ભય વધારનાર ભયંકર વાનર, ચોતરફ જોતો દેખાય છે. હે પ્રભો! અશ્વને વહન કરવા શ્રીકૃષ્ણનું આ ચક્ર, મહા, શંખ તથા શાકર્ગ નામનું ધનુષ પાંડવના રથમાં દેખાય છે. અર્જુન જેમ્હેલું ગાંડીવ ધનુષ શબ્દ કરે છે, અને બાણ નાખવામાં ચતુર એવા તેણે મૂંઝા તીક્ષ્ણ બાણો યત્નુઓને હજી છે. વિશાલ અને દીર્ઘ એવાં તામ્ર સરખાં લાલ છે નેત્ર જેમાં એવાં પૂજ્ય ચન્દ્ર સમાન મુખવાળાં સંગ્રામમાં પલાયન કરનાર નહિ એવા રાજાઓના મરતકાએ કરી આ પૃથ્વી ભરાઈ ગઈ છે. પવિત્ર ગંધનો લેપ કરેલાં ભાલાં જેવાં રણયુદ્ધોના આયુધ સંહિત આ જીજ્ઞ સંગ્રામમાં પડે છે. તેમજ હજીયો છે જીજ્ઞ તથા નેત્ર જેમનાં એવા સ્વાર સંહિત પડેલા તથા પાડવા મરિલા ધોડાઓ, ક્ષીણ થઈ પૃથ્વી પર પડે છે. અર્જુને લેદલાં છે કુંભરથલ જેમનાં એવા પર્વતનાં શિખર સમાન હિમાલયના આ હારતઓ, જેમ પર્વતો પડે તેમ પૃથ્વીપર પડે છે. ગંધર્વનગર સમાન છે આહાર જેમનો એવા આ રાજાઓ, પુણ્યને આંતે વિમાનમાંથી દેવ પડે તેમ પૃથ્વી ઉપર પડે છે. એ રીતે કેસરી સિંહ જેમ હનરો મૃગના યુથને વ્યાકુલ કરે તેમ અર્જુને પર સૈન્યને અત્યંત આકુલ કર્યું. હે કર્ણ! હે રાધેય! શ્રેષ્ઠ રથિઓને હજીયો એવો અર્જુન, અસહનતાથી તને પ્રાપ્ત થવાની ઇચ્છાથી તારી સામે આવે છે માટે તું પશુ-તેની સામે જા. ધણીક યત્નુઓને હજીયો અર્જુનના ભયથી આ દુર્યોધનની સેના ચોતરફ વિદીર્ષી થાય છે. ઉત્સાહ યુક્ત એવા એના શરીરને જોઈ હું એમ માનું છું કે સર્વ સૈન્યને છોડી દેઈ અર્જુન તારે વાસ્તે ઉતાવળ કરે છે. ભીમસેનને તે પીડિત કર્યો તેથી કોષે કરી પ્રહોષ એવો અર્જુન, તારાવિના બીજા કોષ સાથે યુદ્ધ કરવા ઉભો નહિ રહે. તે અત્યંત ક્ષતયુક્ત કરેલા તથા વિરથ કરેલા ધર્મરાજને જોઈ અને પીડિત થએલા શિખંડિ, સાલકિ, ધૃષ્ટદ્યુમન, દ્રૌપદીના પુત્ર, યુધામન્યુ, ઉત્તરૈાગ તથા નકુલ, સહદેવ, બે ભાઈઓને પણ જોઈ સર્વ રાજાઓને હજીવાની છે ઇચ્છા જેને એવો કોષથી રક્ત નેત્રવાળો, યત્નુને તપાવનાર કોષાયમાન થએલો અર્જુન, એકરથેકરી તત્કાળ સૈન્યોને છોડી દેઈ જરૂર તારી સામે આવે છે. હે કર્ણ!

તું પણ એની સામે જા, કેમકે લોકમાં, ભરતીને જેમ કિનારે રોકે તેમ કોપાયમાન થએલા અર્જુનને વારે એવો તારા વિના બીજો કોઇ ધનુષ ધરનાર હું જોતો નથી. તેમ પાછળથી વા પડખેથી રક્ષણ કરનાર પણ હું જોતો નથી. પોતે એકલોજ તારી સામે આવે છે. એના આત્માનું સાક્ષ્ય તો જો. સંગ્રામમાં શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને વિધવા તુજ સમર્થ છે. તેમ એ ભાર તારી ઉપરજ છે વાસ્તે હે રાધેય ! તું અર્જુન સામે જા. તું બીજા, દ્રોણ, અશ્વત્થામા તથા કૃપાચાર્ય સરખો છે, વાસ્તે મહા સંગ્રામમાં આવતા અર્જુનને નિવારણ કર. હે કર્ણ ! ડસવા આવતા સર્પને, ગર્જના કરતા બેલને અને વનમાં રહેલા વાઘને હણે તેમ તું અર્જુનને હણ. અર્જુનના બચથી નિરપેક્ષ થએલા મહારાથ એવા આ દુર્યોધન તરફના રાગજો સંગ્રામમાં નાકા જાય છે. હે સુતનંદન ! સંગ્રામમાં નાશી જતા તેમના બચને હણનાર તારાવિના બીજો કોઇ શરૂતીર એવો નથી કે જે એમને પાછા વાળે. હે પુરૂષબાહુ ! તારાથી શરણને ઇચ્છતા આ સર્વ કૌરવ, દ્રીપરૂપ એવા તારો આશ્રય કરી સંગ્રામમાં ઉભેલા છે. હે રાધેય ! તેં વૈદેહ, અંબક, કાંબોજ, નમ્રજિત તથા ગાંધારીનેજ ધારણાએ કરી સંગ્રામમાં જીત્યા હતા તેજ ધારણાએ કરી પાંડુપુત્ર અર્જુન સામે તું જા. હે મહાબાહો ! મોટા પૌરૂષનો આશ્રય કરી અર્જુનવડે પ્રસન્ન એવા વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા વાસુદેવ પ્રત્યે જા. એવાં શલ્યનાં વચન સાંભળી કર્ણ કેહેવા લાગ્યો કે-હે શલ્ય ! હે મહાબાહો ! મારી પ્રકૃતિ પ્રમાણે તું બાળે છે માટે હાલ તું મને સંમત બાસે છે વાસ્તે અર્જુનથી તું બચ માં કર અને આજ મારા બાહુ બળને તથા મારા બળને જો. એકલો હું પાંડવોની મોટી સેનાને હણીશ. શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને હણીશ એ હું તને સત્ય કહું છું. યુદ્ધમાં શરૂતીર એવા તે બેઉને હણ્યા વગર ક્યારે પણ હું પાછો નહિ વળું. અથવા તેમણે હણેલો હું રણભૂમિમાં શયન કરીશ. સંગ્રામવિષે રહેલાઓને જય અર્પિત છે. આજ તેમને હણી વા તેમણે હણેલો હું કૃતાર્થ થઇશ. એવાં કર્ણનાં વચન સાંભળી શલ્યે કહ્યું કે હે કર્ણ ! રથમાં અત્યંત શરૂતીર એવા અર્જુનને સંગ્રામમાં કોઇથી જીતી શકાય નહિ એવો છે એમ મહારાથ પુરૂષો કહે છે. જ્યારે તે એકલો પણ સંગ્રામવિષે અજન્ય છે ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે રક્ષણ કરેલા તે અજન્ય હોય તેમાં શું કેહેવું ? વાસ્તે આ લોક-વિષે એને જીતવાને કોણ ઉત્સાહ કરે ? એવાં શલ્યનાં વચન સાંભળી કર્ણ કેહેવા લાગ્યો કે, મેં જોટલા સાંભળ્યા છે તેમાં એ સરખો લોકમાં રથમાં ઉત્તમ બીજો કોઇ પણ નથી; એવા સમર્થ અર્જુન સાથે મહા સંગ્રામમાં હું યુદ્ધ કરીશ, મારા પૌરૂષને તું જો. અત્યંત શરૂતીર એવો રાજપુત્ર અર્જુન, સ્વેત અશ્વેકરી સંગ્રામમાં વિચરે છે. તે કાં તો આજ મને મારશે અથવા કતિ પોતે મરશે, જે રાજપુત્રના હાથ, કંપરહિત બાણ નાખવાથી થયા છે પણ જેમાં સ્વેદ વગરના તથા મોટા છે, તે પાંડવેય સરખો દૃઢ આયુધવાળો જલદી બાણ ફેંકનાર તથા કૃતિમાન કોઈ પણ ચોક્કો નથી કે જે, એકની પેઠે અનેક બાણને ગ્રહણ કરી તત્કાળ રથ પ્રત્યે બીજા બાણની ચોળના કરે છે. સફળ એવા તે ચોળના કરેલા બાણ, કોશમાત્ર જઇ પડે છે, તેની સમાન પૃથ્વીમાં બીજો કયો ચોક્કો છે ? કૃષ્ણ છે જેની સાથે એવો અતિરથિ તથા વેગવાન અર્જુન, પાંડવવનમાં અગ્નિને સંતુષ્ટ કરી ગાંડીવ ધનુષને પ્રાપ્ત થયો અને મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણ ચક્રને પ્રાપ્ત થયા હતા. વળી ત્યાં ધણા બળવાળા મહાબાહુ તે, અગ્નિથી શ્વેત અશ્વયુગ્મ સુંદર ચન્દ્રવાળો ઉગ્ર રથ, દિવ્ય જેનાં રૂપ છે એવા અક્ષય બે ભાષા, તથા દિવ્ય શસ્ત્રને પણ પ્રાપ્ત થયા હતા. તેમજ ઇન્દ્રલોકમાં જન્મ સંગ્રા-

મર્મા અપ્રમેય એવાં જૂદાં જૂદાં મહાત્મ આપ્યાં, તેણીં કરી મનુષ્યમાં સિંહરૂપ જેણે એકઠા મળેલા કાલકેય નામના અસુરોને સંત્રામમાં હણ્યા. વિરાટના નગરમાં પણ જેણે એકઠા મળેલા અમને સર્વને એકરથેકરી છૂતી ગાયનું ધણુ પાછું વાળી સંત્રામ વચ્ચે મહાર-થિઓનાં વચ્ચે મળ્યું કર્યાં હતાં. હે શલ્ય ! પરાક્રમ તથા ગુણેકરી સંપન્ન શ્રીકૃષ્ણ છે બીજા જેની સાથે એવા રાજાઓમાં તથા સર્વ લોકમાં શ્રેષ્ઠ તેને સંત્રામવિષે બોલાવતાં હું પોતે સાહસ સમજું છું. એકઠા મળેલા સર્વ લોકોએ હજારો વર્ષેકરી જેના ગુણ કહેવા સમર્થ થઈ શકાતું નથી, બીજાને જેની ઉપમા અપાય નહિ એવા અનંત પરાક્રમ-વાળા નારાયણરૂપ કેશવ ભગવાન એની રક્ષા કરે છે. શંખ, ચક્ર તથા ખડ્ગ છે હાથમાં જેને એવા મહાત્મા વસુદેવપુત્ર વિષ્ણુ તથા અર્જુન એકરથમાં બેઠેલા છે. બેઠેને જોઈ મને ભય સાથે સાધ્વસ ઉત્પન્ન થાય છે, ધનુષ ધરનારમાં સર્વથી અધિક અર્જુન, અને ચક્ર-યુદ્ધમાં સર્વથી અધિક નારાયણ એવા પરાક્રમી પાંડવ તથા વાસુદેવ છે. પોતાને સ્થાન-કથી હિમાલય અલાયમાન થાય પણ તેઓ ચત્રાચમાત્ર થાય એવા નથી. હે શલ્ય ! શરવીર, બળવાન દંડ આયુધવાળા, મહારથિ, સહનશકિત સંપન્ન સમર્થ અર્જુન તથા વાસુદેવ બેઉ સામે મારાવિના બીજા કયો પુરૂષ જાય ? હે મદ્રેશ ! મારો તથા પાંડુપુત્ર અર્જુનનો પર-સ્પર યુદ્ધમાં જે મતોરથ છે તેથી અતુલ્યરૂપ એવું અતિ આશ્ચર્યરૂપ યુદ્ધ જલદી થશે, તેકંઈ ધણુ ફાળ સુધી ચાલવાનું નથી માટે આજ શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન બેઠેને યુદ્ધમાં હું પાડીશ અને કતિા તેઓ મને હણશે. એમ શલ્યને કહી શત્રુને હણનાર કહ્યું, મેઘની પેઠે જાએ સ્વરે ગર્જના કરી તમારા પુત્રે પાસે આવી વખાણ કરેલા કહ્યું કુરુકુળમાં અત્યંત શરવીર એવા અર્જુન પ્રત્યે આવી પોતાની તરફના મહાબાહુ એવા કૃપાચાર્ય, બોજ, નાના ભાઈ સહિત ગાંધારપતિ શકુનિ, ઝરૂના પુત્ર અશ્વત્થામા, પોતાના નાના ભાઈ, પાંચહજ, હસ્તિ ઉપર બેસનાર તથા ધોડેસ્વારોને કહ્યું કે, હે રાજાઓ ! તમે અત્યંત ક્ષત કરેલા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન બેઠેને જે રીતે સુખેકરી આજ હું મારૂં તે રીતે તેમને રૂંધો, સામે ઢોડો અને શ્રમેકરી ચોતરફથી તેમને હણો. એવાં કહ્યુંનાં વચન સાંભળી કહ્યુંની આજ્ઞા માનનાર અત્યંત શરવીર મહારથિ અર્જુનને હણવા ઇચ્છતા તેઓ ‘ ઠીક બહુ સારૂં તેમ કરીએ છીએ ’ એમ તેને કહી ઉતાવળથી અર્જુન સામે આવી યુદ્ધવિષે બાણેકરી તેને હણવા લાગ્યા. તો પણ ધણુ જળવાળો મહાસમુદ્ર જેમ નદી તથા નદને ગળી જાય તેમ અર્જુન, તેમને ગળવા લાગ્યો. તે સમયે ઉત્તમ બાણુ સંધિતાં તથા મૂઠતા પણ અર્જુનની ચાલાકીને લીધે શત્રુઓને તે જોવામાં આવતું ન હતું. તેના અચ્ચ તથા બાણેકરી હણાયલા મનુષ્ય, અશ્વ તથા હરિતઓ રણભૂમિવિષે પડતા હતાં. તે વેળાએ બાણરૂપી જવાળાવાળા, ચાંડીવરૂપી છે સુંદર મંડળ જેનું એવા પ્રલય સમયના સુધં સરખા તેજવાળા અર્જુનને, બાધિયુક્ત ચક્ષુવાળા જન, જેમ સુધં સામે જોઈ શકે નહિ તેમ કૌરવો સામું જોવા પણ સમર્થ થતા નહતાં. મહારથિઓએ નાખેલા ઉત્તમ બાણુને બાણુના બાધથી કાપી હાસ્યકરી ગાંડીવ ધનુષનું વિરતીચું એવું પૂર્ણ મંડળ થાય તે રીતે ફરીથી બાણુના સંધેકરી તેમને હણ્યા. હે પાર્થિવેંદ ! અષાઢ તથા જ્યેષ્ઠના મધ્યમાં અગ્રેલો સુધં જેમ સુખેકરી જળના બોધને હરે, તેમ અર્જુન સામે આવતા બાણુના ગણુને નસાડી તમારી સેનાને બાળે છે. તેને જોઈ કૃપાચાર્ય, બોજ, તમારો પુત્ર તથા મહારથિ અશ્વત્થામા, એકલા ચોલાઓ, મેમ જેમ પર્વત ઉપર જળનો વર્ષાદ કરે તેમ બાણુનો વર્ષાદ કરતા

તેની સામે દોષા. તે મહા સંગ્રામમાં હજીવાને ઇચ્છતા શત્રુઓએ નાખેલા ઉત્તમ બાણને કુશળ એવા પાંડુપુત્ર અર્જુનને, બાણથી ચત્તેકરી કાપી ત્રણ બાણેકરી વક્ષસ્થળમાં તેમને વિંધ્યા. તે વેળાએ બાણરૂપી છે ઉત્ત કિરણો જેનાં એવો ગાંડીવરૂપી વિસ્તીર્ણ પૂર્ણ મંડ-
ળવાળો શત્રુઓને તપાવતો અર્જુનરૂપ સૂર્ય, આપાદ તથા જ્યેષ્ઠના મધ્યમાં મએલો પરિ-
ધવાન સૂર્ય શોભે તેમ શોભતો હતો. કોણે પુત્ર અશ્વત્થામાએ શ્રેષ્ઠ એવા દશ બાણથી અર્જુનને અને ત્રણથી અન્યુત ભગવાનને વિંધી બીજા ચારથી એના ચાર અશ્વને બેદી
ધ્વજવિષે રહેલા વાનર ઉપર શ્રેષ્ઠ એવા નારાય નામના બાણ નાખ્યાં. તોપણ અર્જુનને રકુરાયમાન એવા ગ્રહણ કરેલા તેના ધનુષને ત્રણ બાણથી વિંધી છુર નામના બાણથી
સારથિનું મસ્તક છેદી ચાર અશ્વને બેદી વળી ત્રણ બાણેકરી અશ્વત્થામાના રથ ઉપરથી તેનો ધ્વજ પાડી નાખ્યો. કોણેકરી પરિપૂર્ણ એવા તેણે મણિ, વજ્ર, તથા સુવર્ણથી
શોભિતું તક્ષકના શરીર સરખી કાતિવાળું અમુલ્ય એવું બીજું ધનુષ પર્વતના તટ ઉપરથી
જેમ શ્રેષ્ઠ સર્પને ગ્રહણ કરે તેમ ગ્રહણ કર્યું. ત્યાર પછી ગુણેકરી અધિક એવો તે, હજીયા
છે અશ્વ તથા સારથિ જેના એવા રથમાં બેસવાને સ્થાનકે બાયા તથા મ્યાનમાંથી આયુ-
ધને બહાર કાઢી ધનુષની પ્રત્યંચા ચઢાવી અજિત તથા પુરુષમાં ઉત્તમ એવા શ્રીકૃષ્ણ અને
અર્જુનને નજીકથી વિંધી પીડિત કરવા લાગ્યો. તેજ સમયે કૃપાચાર્ય, બોજ તથા તમારો
પુત્ર મહારથિ, એ સંગ્રામના મસ્તકવિષે ઉભેલા તેમણે મેધ જેમ સૂર્યને આચ્છાદન કરે
તેમ અનેક બાણેકરી પાંડવમાં શ્રેષ્ઠ એવા અર્જુનને આચ્છાદન કરી દીધો. સહસ્તાર્જુન
જેવા પરાક્રમવાળો અર્જુનને પણ, પૂર્વે ઇન્દ્રે જેમ બલિરાગ્નનાં ધનુષાદિકને ભાગ્યાં હતાં
તેમ બાણેકરી પાંડવો છે આયુધ તથા મર્દન કર્યો છે જ્વજ જેનો એવા કૃપાચાર્યને પૂર્વે
જેવા બીજાને કર્યા હતા તેવા હજારો બાણથી વિદ્ધ કરી, બાણેકરી શબ્દ કરતા તમારા
પુત્રનો ધ્વજ તથા ધનુષ કાપી સુંદર એવા કૃતવર્માના અશ્વને હણી પ્રતાપવાન એવા તેણે
તેના ધ્વજને પણ કાપી નાખ્યો. એવી રીતે ઉતાવળ કરતા એવા તેણે, અશ્વ સારથિ,
ધનુષ, જ્વજ, હસ્તિ, અશ્વ, તથા રથોને હણી વિસ્તીર્ણ એવા અત્યંત મોટા બળવાળો
તમારો સૈન્યને પાંણી જેમ બાંધેલી પાળને વિદારણ કરે તેમ વિદારણ કર્યું. તેટલામાં કેશવ
ભગવાને તત્કાળ અર્જુનના રથેકરી આતુર એવા શત્રુઓને જમણી બાણ ફેરવ્યા. પછી
વૃત્રાસુરને મારનાર ઇન્દ્ર જય તેમ જલદીથી જતા અર્જુનને જોઈ યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતા
બીજા શત્રુઓ, સારી રીતે યોજના કરેલા સુંદર જ્વજયુક્ત રથેકરી તેની પાછળ દોડવા
લાગ્યા. મહારથિ એવા શિખાંડિ, સાત્યકિ તથા નકુલ અને સહદેવ સામે આવી અર્જુનની
સન્મુખ આવતા શત્રુઓને વારી રાખી તીક્ષ્ણ બાણથી તેમને વિદારણ કરતા અત્યંત
ભયંકર શબ્દ કરવા લાગ્યા. ત્યાર પછી કૌપાયમાન થએલા શ્રેષ્ઠ કૌરવ, તથા સંજય પૂર્વે
દેવાસુર સંગ્રામમાં દેવ તથા અસુર જેમ પરસ્પર હજીતા તેમ તીક્ષ્ણ બાણેકરી એક બી-
જાને હજીવા લાગ્યા. એ રીતે જયને ઇચ્છતા સ્વર્ગપ્રત્યે જવાના ઉત્સાહવાળા હસ્તિ, અશ્વ,
તથા રથ ઉપર બેઠેલા ચોદાઓ પરસ્પર સામે આવી જીએ સરેકરી સિંહનાદ કરતા સારી
રીતે મૂંઢેલા બાણેકરી એકબીજાને વ્યથાયુક્ત કરતા હતા. હે પાથિવ ! તે મહા સંગ્રામમાં
મહાત્મા એવા શ્રેષ્ઠ ચોદાઓએ પરસ્પર નાખેલા બાણેકરી અંધકાર થવાથી ચાર દિશા
વિદિશાઓ તથા સૂર્યની પ્રભા પગ લંકાઈ ગઇ.

શરાંધકારે તુ મહાત્મભિઃ કૃતેમહામૃદ્ધેયોધવરૈઃ પરસ્પરં ।

અતુર્લિશો વૈ વિલિશ્ય પાથિવ પ્રભા ચ સૂર્યસ્ય તમો વૃતામ્બત્ ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषार्था वनाश्रोति-
तमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

અધ્યાય ૮૦ મો. કૌરવોમાં નાશભાગ.

સંજય ઉવાચ—રાજન્ કુરુણાં પ્રવરૈર્બલૈર્મોમમમિદ્રુતં ।

મઝ્જેતમિવકોતેયમુજ્જિજ્ઞોર્બુધનંજયઃ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન્ ! કૌરવોના બળવાન એવા ક્રૌંચ યોદ્ધાઓએ ધૈરલા બાણે ડુબતા હોય નહિ એવા કુનિપુત્ર બીમસેનના ઉદ્ધાર કરવા ઇચ્છતા અર્જુને હે ભારત ! બાણેકરી કર્ણની સેનાને મદદ કરી પારકા શરવીરોને મૃત્યુલોકપ્રત્યે મોકલી દીધા. તેણે નાખેલો બાણ સમુદાય વિભાગથી આકાશનો આશ્રય કરી દેખતો હતો અને બીજા યોદ્ધાઓ તમારી સેનાને હજુતા હતા, એવી રીતે પક્ષિસંઘનો છે સંચાર જોનેવિષે એવા આકાશને બાણથી પૂરી દેઇ મહાબાહુ અર્જુન કૌરવોનો અતંક થયો. ત્યાર પછી અર્જુન, ભક્ષ, કુરુપ્ર તથા નિર્મળ એવા નારાય નામના બાણેકરી અનુઓનાં શરીર ભેડી તેમનાં મસ્તકો કાપવા લાગ્યા. તે સમયે હેઠાયાં છે શરીર જેમનાં, કવચ રહિત, મસ્તક વગરના ચેતરક પાડેલા તથા પડતા યોદ્ધાઓએ કરી તેમજ અર્જુનના બાણેકરી પાયેલ થએલા અંગેકરી હીન કંઇક અક્ષાયમાન એવા અશ્વ, રથ તથા હસ્તિઓએકરી હે રાજન્ ! દુઃષે-કરી પણ જોઈ શકાય નહિ એવી અત્યંત દુર્ગમ તથા ભયંકર રણ્યૂમિ, મહારાદ્ર વૈતરણી સરખી થઇ ગઈ. રથના દંડ, ચક્ર, ચારા, ભાલાં યુદ્ધ કરનારના અશ્વ રહિત તથા અશ્વ સહિત સારથિ વગરના તથા સારથિવાળા પડેલા રથેકરીને પણ રણ્યૂમિ સંકીર્ણ થઇ ગઇ. તેમજ સુવર્ણ સમાન વર્ણવાળા કવચ પહેરેલા સુવર્ણના બૃષણવાળા યોદ્ધાઓએ આશ-હરણ કરેલા કવચ પહેરેલા નિરંતર મદ ઝરતા અને કર એવા મોટા આવત લોકોએ પાની તથા અંગુઠાએકરી પ્રેરણા કરેલા કોષયુક્ત એવા બદ્ર નામના ચારસો હસ્તિ અર્જુનના ક્રૌંચ બાણથી હજુપ્ર રણ્યૂમિવિષે મોટા પર્વતનાં નાશ પામેલાં સમૃદ્ધ એવાં શિખર પડે તેમ પડ્યા. રણ્યૂમાં અર્જુનના બાણથી હણાયેલા ક્રૌંચ હસ્તિઓએકરી રણ્યૂમિ સંકીર્ણ થઇ તે વેળાએ વાદળોને ભેદતો સૂર્ય જેમ ગતિ કરે તેમ મેષસરખા મદ ઝરતા હસ્તિઓને ભેદતો અર્જુનનો રથ ગતિ કરતો હતો. એ રીતે અર્જુને હણેલા હસ્તિ, મનુષ્ય, અશ્વ, બહુધા ભેદ પામેલા રથ તથા શસ્ત્ર, યંત્ર અને કવચ વગરના ભાજેલાં આયુધવાળા યુદ્ધમાં અતુર એવા પ્રાણ રહિત યોદ્ધાઓવડે રણ્યૂમિનો માર્ગ સંકીર્ણ થયો. વળી અર્જુને અત્યંત મોડું ભયંકર શબ્દવાળું પોતાનું ગાંડીવ ધનુષ લેઇ તેનો ટંકાર કર્યો. આકાશમાં જોવો કંઠકો થાય તેવો ભયંકર વજ્ર સરખો તેનો શબ્દ થયો. તે સાંભળી અર્જુનના બાણથી હણાયેલી તમારી સેના, સમુદાયે મોટા વાયુથી હણાયેલી મોટી નૌકા જેમ વિદોર્ણ થાય તેમ વિદોર્ણ થઇ ગઇ. ગાંડીવ ધનુષમાંથી નીકળેલા અસાત ચક્ર તથા વજ્ર સમાન પ્રાણ હજુનાર અનેક પ્રકારના બાણ, તમારા સૈન્યને બાળવા લાગ્યા, મહા પર્વતવિષે રાત્રિએ

પ્રભવક્ષિત થયેલું વાસનું વન મળે તેમ રકુરાયમાન એવા અર્જુનના બાણેકરી તમારૂં મોઢું સૈન્ય બળવા લાગ્યું. એ રીતે અર્જુનના બાણથી હણાયેલું તમારૂં સૈન્ય, વનવિષે દાવાનળથી ત્રાસ પામેલા મૃગગણ લાગે તેમ સર્વ દિશાઓમાં બચથી બાગવા લાગ્યું. એ રીતે અર્જુને બાળવા મોડેલા કૌરવ, તે રીતે વર્તતા સંગ્રામવિષે મહાબાહુ બીમસેનને છોડી દઇ પાછા વળ્યા. હૃદિમ રમેલું કૌરવસૈન્ય રણમાંથી વિમુખ થયું. આવી રીતે કૌરવો વિષે પડેલા લંગાણને જોઇ પરાજય પામેલો નહિ એવો અર્જુન, બીમસેન પાસે જઈ સન્મુખ ઉભો રહી બીમસેનને મળી તેની સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો. શત્યઃહિત તથા અર્જુન એવા યુધિષ્ઠિર છે એમ એને રહી તેની આજ્ઞા લેઇ રથના શબ્દેકરી આકાશ તથા પૃથ્વીને શબ્દાયમાન કરતો ત્યાંથી આગળ જવા લાગ્યો. દુઃશાસનની નાના યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ શરવીર એવા વિરતીશ્વર ધનુષવાળા તમારા દશ પુત્ર, તૃત્ય કરતા હોય નહિ તેમ જિખાડીઆએ કરી હસ્તિને પીડે તેમ મોટાં બાણેકરી તેને પીડવા લાગ્યા. તે સમયે મધુસૂદન એવા ભગવાને રથેકરી તેમને દક્ષિણ બાજુએ હડાવ્યા. અર્જુને જલદી તેમને યમ-લોકપ્રાપ્તિ યોજના કરેલાજ છે એમ માનતા હતા. શરવીર એવા તે, પરામુખ થયો છે રથ જેનો એવા અર્જુન સામે દોડ્યા. સામે આવતા તેમના ધ્વજ, અથ તથા બાણ અર્જુને નારાય તથા અશ્વત્થામ બાણેકરી તોડી નાખ્યા. ત્યાર પછી બીજા બધા નામના દશ બાણેકરી એમનાં મરતક પણ પાડી નાખ્યાં. રાપથી અત્યંત રક્તા છે નેત્ર જેમાં એવાં ડશોભા એકાદવાળાં જીવનવિષે પડેલાં વક્ર પચ્ચાક કમળ હોય તેવાં તે શોભતાં હતાં. એ રીતે શત્રુને હણુનાર અર્જુન, મોટા વેગવાળા સુવર્ણના છે પુંખ જેના એવા બધા નામના દશ બાણેકરી સુવર્ણના બાણુબંધ પેહેરેલા દશ કૌરવોને હણી ત્યાંથી આગળ જવા લાગ્યો.

તાદનુમલ્લૈર્મહાવેગૈર્દશભિર્દશકૌરવાન ।

રક્તમાંગદાનરૂક્મપુરવૈર્હરવા પ્રાયાદમિત્રહા ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि संकुल्युद्धे गुर्जरभाषायां अष्टौ-
सितमोऽध्याय ॥ ८० ॥

અધ્યાય ૮૧ મો કલ્પ અર્જુનનું યુદ્ધ.

સંજય ઉવાચ—તંપ્રયાતમહાવેગૈર્મહૈઃ કપિવરશ્ચજં ।

યુદ્ધાયામ્યવ્રણ વીરાઃ કુરુણં નચતીરથાઃ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે,—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હનુમાન છે ધ્વજના જેની એવા વેગવાન અર્ધે કરી જતા અર્જુન સામે કૌરવોમાંના શરવીર એવા નેતું રથિઓ યુદ્ધ કરવા સારૂ દોડ્યા. એવી રીતે પુરૂષમાં સિંહરૂપ સંશ્લેષકાએ પારલૌકિક એવા ધીર સોગન ખાઈ પુરૂષમાં સિંહરૂપ અર્જુનને સંગ્રામમાં મોતરદથી વિંટી લીધો. શ્રીકૃષ્ણ બચવાને તો સુવર્ણના છે બૂધજી જેમનાં એવા મોતિની જળથી હંકાયેલા મોટા વેગવાળા રથેત અશ્વને હણુના રથ સામે ચલાવ્યા. કણુના રથપ્રાપ્તિ જતા શત્રુને હણુનાર અર્જુનને બાણના વર્ષાદથી હણુતા રથ એવા સંશ્લેષકા પણ સામે આવ્યા. ઉતાવળથી આવતા તે સર્વ નેતું શરવીરને સારથિ, ધનુષ તથા ધ્વજસાહત અર્જુને તીક્ષ્ણ બાણેકરી હણ્યા. નાના પ્રકારનાં બાણેકરી અર્જુને હણેલા તે,

પ્રુષ્ય ક્ષીણુ થવાથી સ્વર્ગમાંથી વિમાનસહિત સિદ્ધ પડે તેમ પૃથ્વી ઉપર પડ્યા. પછી રથ, હસ્તિ તથા અશ્વસહિત નિર્ભય એવા કૌરવો અર્જુન સામે આવી ઉભા રહ્યા. તે સમે ધણાક છે મનુષ્ય, અશ્વ તથા ક્ષેપ હસ્તિ જેમાં એવું તમારા પુત્રોનું મોટું સૈન્ય અર્જુનને રોકવા લાગ્યું. મોટા ધનુષવાળા કૌરવોએ પણ શક્તિ, તરવાર, બાણ, ગુરજ, ગદા, ખડગ તથા બાણોએકરી કુરુનંદન એવા અર્જુનને આઘાતન કરી દીધો. પાંડુપુત્ર અર્જુને પણ અંતરિક્ષમાં રહેલી વિરતૃત એવી અશ્વવૃષ્ટિને બાણેકરી સુધી જેમ કિરણોએ કરી અંધકારને હણે તેમ હણી. તે સમયે તમારા પુત્રની આગાથી ત્યાં ઉભેલા યદ્યેષ્ઠ, મદોન્મત એવા તેરસો હસ્તિવડે પાર્શ્વભાગથી કર્ણ, નાલીક, નારાય, બાણ, ગુરજ, શક્તિ, મુસલ તથા મોઢણે કરી રથમાં ખેડેલા અર્જુનને પીડતા લાગ્યા. હાથીની સંદે કરી મોઢલેલી અતુલ એવી તે અશ્વવૃષ્ટિને અર્જુને તીક્ષ્ણ એવા ભદ્ર તથા અર્ધઅન્દ્રાકૃતિ બાણે કરી કાપી નાખી નાના પ્રકારના ઉત્તમ બાણેકરી પતાકા, જ્વજ તથા માવતસહિત તે બધા હસ્તિઓને વગેરે કરી જેમ પર્વતોને હણે તેમ તેણે હણ્યા. સુવર્ણના પુંખવાળા બાણેકરી પીડિત થએલા તથા હણાયલા સુવર્ણની માળા પેહેરેલા મોટા હસ્તિઓ, અગ્નિની જ્વાળા સહિત પર્વતો પડે તેમ રણભૂમિમાં પડતા હતા. ત્યાર પછી હે વિશાંપને ! અજ્ઞ કરતાં એવાં મનુષ્ય, ગજ તથા વાન્ધિઓના મધ્યમાં ગાંડીવનો મોટો અજ્ઞ થતો હતો. હે રાજન ! હણાયલા હસ્તિઓ પણ ચોતરફ દોડતા હતા. હણાયા છે સ્વાર જેમના એવા અશ્વ પણ દશે દિશાઓમાં દોડતા હતા. હે મહારાજ ! રથિ તથા અત્યેકરી હોન એવા ગંધર્વનગર સમાન હજારો રથ દેખાતા હતા. હે મહારાજ ! અર્જુનના અહીં તહીં બાણથી હણાયલા દોડતા ધોડેસ્વાર પણ તે તે સ્થાનકે દેખાતા હતા. તે વેળાએ પાંડુપુત્ર અર્જુનનું બાહુયળ શોકતું હતું અને ધોડેસ્વાર હસ્તિઓ તથા રથિઓને સંગ્રામમાં તે એકલો પોતે જીતતો હતો, ત્યાર પછી હે ભરતર્ષભ ! ત્રણ જેનાં અંગ છે એવાં મોટાં સૈન્યથી વિંટાયલા અર્જુનને જોઈ ભીમસેન, હણાતાં બાકી રહેલા તમારી તરફના કેટલાક રથિઓને છોડી દેઈ વેગેકરી અર્જુનના રથ પ્રત્યે દોડી આવ્યો. એ રીતે અર્જુનને જોઈ ભીમસેન ન્યારે પોતાના બાષ્પ પ્રત્યે આવ્યો ત્યારે ધણાક જેમાંથી હણાયા છે એવું આતુર તે સૈન્ય નાસવા લાગ્યું. એ રીતે ભીમસેન તે મહા સંગ્રામમાં આવી અર્જુનથી હણાતાં બાકી રહેલા મહા બળવાન અશ્વને હાથમાં ગદા લેઈ ભીમ હણાવા લાગ્યો. એ રીતે ભીમસેન, કાળરાત્રિ સરખી અતિ ઉગ્ર, નર, અશ્વ, તથા હસ્તિનું છે ભોજન જેને, કિલ્લા મહેલ તથા અહેરના દ્વારને વિદારણ કરનારી અતિ દારૂણ એવી પોતાની ગદાને મનુષ્ય હસ્તિ તથા અશ્વ પર નાખી. હે મારીષ ! હણાયલા ધણાક અશ્વ, ધોડેસ્વાર, તથા લોહનાં કવચ પહેરેલા મનુષ્ય, એક પછી એક રણભૂમિમાં પડતા હતા. એ રીતે ભીમસેનની ગદાથી હણાયલા, કાંતેકરી પૃથ્વીને ડસના, રૂધિરેકરી બ્યાસ, ભાગી ગયાં છે મસ્તક અસ્થિ તથા ચરણ જેમનાં એવાં કેટલાક પ્રાણીઓ માંસ ખાનાર પ્રાણીગણનાં ભોજન થયાં. રૂધિર, માંસ તથા વસાએકરી તૃષ્ણિને પ્રાપ્ત થએલી ગદા, અસ્થિનું પણ જાણે ભોજન કરતી હોય તેમ કાલરાત્રી સરખી દુઃખેકરીને જોઈ અકાંતી ન હતી. એ રીતે અત્યંત ક્રોધાવમાન થએલો ભીમસેન, દશ હજાર અશ્વ તથા ધણાક પાયદળોને હણી હાથમાં ગદા લેઈ અહીં તહીં દોડવા લાગ્યો. હે ભારત ! હાથમાં છે ગદા જેને એવા ભીમસેનને જોઈ તમારી તરફના ચોદાઓ, ઉગામેલો છે, કાલકંડ જેણે એવો મયરાજાન આપ્ર થયો હોય એમ તેને માનતા હતા. અત્યંત ક્રોધાવમાન થએલા

પાંડુનંદન બીમસેને મહોન્મત હસ્તિની પેઠે મંધરમન્થ જેમ સાગરમાં પ્રવેશ કરે તેમ હસ્તિ-
સૈન્ય પ્રત્યે પ્રવેશ કરી મોટી ગદા હાથમાં લેઈ ક્ષણમાત્રમાં કોષથી હસ્તિસૈન્યને યમયોગ
પ્રત્યે મોકલી દીધું. કંટક, માથે બેસનાર તથા પતાકા સહિત એવા મહોન્મત હસ્તિઓને
પક્ષ સહિત પર્વતો પડે તેમ પડતા અમે જોતા હતા. એ રીતે મહા બળવાન બીમસેન,
હસ્તિસૈન્યને હણી પાછો પોતાના રથમાં બેસી પાછળથી અર્જુન પાસે આવ્યો. બહુધા
વિભ્રમ થયેલું ઉત્સાહ વગરનું પ્રાયઃ શસ્ત્રથી વિંટાપલું સામું સૈન્ય વિલંબ કરી ઉભું રહ્યું.
વિલંબ કરી ઉભેલા અપ્રગટભ એવા તે સૈન્યને જોઈ અર્જુનને પ્રાણને તપાવે એવા બાણ
કરી તેને આચ્છાદન કરી દીધું. યુદ્ધમાં ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુનને બાણ સમુદાયથી
વિધેલા નર, અશ્વ, રથ તથા હસ્તિઓ, તંત્રુએ કરી કટંબવૃક્ષ શોભે તેમ શોભતા હતા.
હે નૃપ ! નર, અશ્વ તથા હસ્તિઓના પ્રાણ હરે એવા અર્જુનના બાણકરી હણાતા કૌર-
વોનો મોટો આતંસ્વર થતો હતો. તે વખતે અત્યંત ત્રાસ પામેલું સૈન્ય પરસ્પર લીન થતું,
હાહાકાર કરતું હતું. તમારું સૈન્ય, અલાતયકની પેઠે ભમતું હતું. અત્યંત મોટા બળવાળા
પાંડવો સાથે કૌરવોનું એવું તો યુદ્ધ થયું કે, જેમાં રથ, ઘોડેસ્વાર, અશ્વ તથા ગજ, કોઈપણ
બેદાયા વગર રહ્યો નહીં. બાણકરી છેદાયા છે કાચ જેનાં એવું રૂધિરથી બ્યાસ પ્રદીપ્ત
સૈન્ય પ્રદુઃખિત એવા અશોકના વન જેવું દીસતું હતું. પરાક્રમી અર્જુનને જોઈ સર્વ કૌરવો
કર્ણના જ્વલિતવિષે નિરાશ થયા. અર્જુનને જીતેલા સંગ્રામમાં અતિશય કુદ્ધ એવા અર્જુનના
બાણસંપાતને માની નિવૃત્ત થઈ સંગ્રામમાં કર્ણને છોડી દેઈ બચી દિશાઓ પ્રત્યે દોડી
તેને આક્રોશ કરવા લાગ્યા. બીમસેનાદિક પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓને હર્ષ પમાડતો અર્જુન,
સંકેટો બાણ ફેંકતો તેની સામે દોડ્યો. તમારા પુત્રો તો હે મહારાજ ! કર્ણના રથ
પ્રત્યે ગયા. તે સમયે અગાધ જળમાં ડૂબતા તેમને કર્ણ દીપ રૂપ થયો. હે મહારાજ !
ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુનના બચી કૌરવો વિપરહિત એવા સર્પોની પેઠે કર્ણની પાસે
લીન થઈ ગયા. હે મારિય ! મૃત્યુથી બીનેલા કર્મવાન સર્વ પ્રાણીઓ જેમ ધર્મનોજ
આશ્રય કરે તેમ હે નરાધિપ ! મહાત્મા પાંડવના ત્રાસથી તમારા પુત્રોએ મોટા ધનુષ-
વાળા કર્ણનો આશ્રય કર્યો. તે સમયે રૂધિરે કરી બ્યાસ વિષમસ્થાન પ્રત્યે ઉભેલા બાણથી
આતુર એવા કૌરવોને ભય રહિત એવો કર્ણ, અરે તમે બીયો માં, મારી પાસે આવો,
એમ કહી અર્જુનને લગાણ પાડેલા તમારા સૈન્યને જોઈ ધનુષની પ્રત્યંચા ખેંચી શત્રુને
મારવાની ઇચ્છાથી સંગ્રામના મધ્યમાં ઉભો રહ્યો. સંગ્રામમાંથી નાશી જતા કૌરવોને જોઈ
શસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ શાસોન્વીત કરતો કર્ણ, વિચાર કરી અર્જુનનો વધ
કરવો, એમ મનમાં ધારી મોટું ધનુષ સજ્જ કરી અર્જુન જોતાં વળી પાંચાલો તરફ
દોડ્યો. તેને જોઈ રૂધિર સરખાં લાલ નેત્રવાળા રાજાઓએ ક્ષણ માત્રમાં મેધ જેમ પર્વત
ઉપર વર્ષાદ કરે તેમ બાણના આધનો કર્ણ ઉપર વર્ષાદ કર્યો. હે મારિય ! હે પ્રાણ
ભૂતાર ! એટલામાં કર્ણ મૂકેલા હજારો બાણોવડે પંચાલો પ્રાણરહિત થઈ ગયા. હે મહામતે !
મિત્રવાસ્તે મિત્રનું રૂડું ઇચ્છનાર સતપુત્ર કર્ણે હણેલા પંચાલોનો મોટો શબ્દ થતો હતો.

તત્ર શબ્દો મહાનાસીરપંચાલનાં મહામતે ।

વધયતાં સૂતપુત્રેણ મિત્રાર્થેમિત્રશુલ્લિખા ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां एकाशीतितमो
अध्यायः ॥ ८१ ॥

અધ્યાય ૮૨ મો. દુઃશાસન અને હીમ.

સંજય ઉવાચ—તતઃ કર્ણકુરુષુ મદ્રુતેષુ ચરુથિનાશ્વેતદ્વયેન રાજન ।

પાંચાલપુત્રાત્ર વ્યથમત્ સૂતપુત્રો મહેષુભિર્વાત દ્વાત્રસંવાન્ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે દુતરાષ્ટ્ર ! હે રાજન ! પછી કવચ પહેરેલા એત અશ્વવાળા અર્જુને કૌરવોને નસાડયા તેને જોઇ સૂતપુત્ર કહે, મોટા બાણેકરી વાયુ જેમ વાદળ સમુદાયને નસાડે તેમ પાંચાલ પુત્રોને હણ્યા. વળી સૂતપુત્ર કહે, જનમેજયના અશ્વને હણી અંજલિક નામના બાણથી એના સારથિને રથમાંથી નીચે પાડી, શતાનિક તથા સૂતસોમ ઉપર બહુ નામના બાણ નાખી એનું ધનુષ કાપી જ બાણથી ઘટલુમ્મને બેઠી વેગથી એના અશ્વને હણી, તેમજ સાત્યકિના અશ્વને પાડ્યો. વિશોક નામના કૈકય પુત્રને હણ્યો. એ રીતે કહે હજીલા કુમારને જોઇ ઉઝ છે કર્મ જેના એવા કૈકયના સેનાપતિએ તેની પાછળ દોડી ધનુષ ખેંચી ઉઝ વેગવાળા બાણેકરી કર્ણના પુત્ર પ્રસેનને હણ્યો. કર્ણે પણ અત્યંત હારયકરી અર્ધચંદ્ર નામના ત્રણ બાણેકરી તેના બે બાહુ તથા મસ્તક કાપી નાખ્યું. પ્રાણ્યુદિત એવા તે, હરશાએકરી કાપેલા સાગનો વૃક્ષ પડે તેમ રથ ઉપરથી પૃથ્વીપર પડ્યો. કણ્વ પુત્ર પ્રસેને જાણે નૃત્ય કરતા હોય તેની પેઠે હણ્યાયા છે અશ્વ જેના એવા શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિને તીક્ષ્ણ બાણે આઝાદાન કરી તેના બાણથી હણાયેલા પોતે પૃથ્વીવિષે પડ્યો. પુત્ર હણ્યાવાથી ક્રોધેકરી વ્યાસ છે ચિત્ત જેનું એવા શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિને હણવા ઇચ્છતા કર્ણે, અરે હે શૈતેય ! તું હણાયો છે, એમ કહી શત્રુને હણે એવા બાણ તેની ઉપર નાખ્યો. એના તે બાણને શિખંડિએ ત્રણ બાણથી કાપી બીજા ત્રણ બાણથી કર્ણને પણ વ્યથિત કર્યો. અધિરથપુત્ર મહાત્મા ઉઝ એવા કર્ણે ક્ષુર નામના બે બાણથી શિખંડિનું ધનુષ તથા જ્વજ કાપી બીજા જ બાણથી શિખંડિને વિંધી ઘટલુમ્મના પુત્રનું મસ્તક કાપી અત્યંત તીક્ષ્ણ બાણેકરી સૂતસોમને વિંધ્યો. અતિ બચકર એવા આર્ત સ્વરવાળા સંત્રામમાં ઘટલુમ્મનો પુત્ર હણાયો તેને જોઇ હે રાજસિંહ ! શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અર્જુનને કહ્યું કે—હે પાર્થ ! કર્ણ, પંચાલ વગરનું સૈન્ય કરે છે, વાસ્તે તું ત્યાં જા અને તેને હણ. શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી રથના યુધપતિ કર્ણે હજીલા તેમના બચથી રક્ષણને ઇચ્છતા પુરૂષમાં અત્યંત ધરતીર મહાબાહુ અર્જુન, હારય કરી તત્કાળ રથે કરી અધિરથપુત્ર કર્ણ સામે ગયા. ત્યાં જઇ ઉઝ છે શબ્દ જેનો એવું ધનુષ ખેંચી પ્રત્યંચાથી મોળાએને હણી પ્રત્યંચાનો શબ્દ કરી એકદમ ધડા બાણ નાખવાથી અંધકાર કરી હરિત, અશ્વ, રથ તથા જ્વજાએને હણવા લાગ્યા. પ્રત્યંચાના શબ્દનો પ્રતિબંધિ આકાશમાં વ્યાપ થઇ ગયો તેથી ત્યાં રહેલાં પક્ષિઓ, પર્વતોની ગુફામાં જતાં રહ્યાં. એ રીતે બાણ નાખવાથી મંડળરૂપ થએલી પ્રત્યંચાએકરી શોભિતો અર્જુન રૈદ્ર મુહૂર્તમાં કર્ણ સામે ગયો. પાંડુપુત્રનું પાછળથી રક્ષણ કરનાર એકવીર બીમસેન, રથેકરી તેની પાછળ ગયો. એ રીતે શત્રુઓએ કરી વિંટાએલા તે બેઉ રાજપુત્ર, રથેકરી ઉતાવળથી કર્ણ સામે ગયા એટલામાં અત્યંત મોટા એવા સૂતપુત્ર કર્ણે સોમકોને સારી રીતે ગ્રહણ કરી તેમની સાથે યુદ્ધ કરી ધણીક રથ અશ્વ તથા હસ્તિઓને હણી બાણેકરી દિશાઓને આઝાદાન કરી દીધી. રથિઓમાં અત્યંત ધરતીર, કોધાપમાન એવા ઉત્તમૌજ, જનમેજય, મુધામન્યુ, શિખંડિ તથા પાર્ષદ અત્યંત મોટા શબ્દ કરતા એવા પાંચ પંચાલ એકઠા મળી કર્ણ સામે દોડી બાણથી તેને બેઠી સૂતપુત્ર તેને ધેંધેથી, કર્યો છે આત્મા વગર જેણે

એવા પુરૂષને જેમ શબ્દાદિક પાંચ વિષય પાડવા સમર્થ થાય નહિ તેમ રથમાંથી—નીચે પાડવા સમર્થ થયા નહિ. કહ્યું આણેકરી તેમનાં ધનુષ, ખ્વજ, અથ, સારથિ તથા પતા-
શાઓને કાપી બીજા પાંચ આણેકરી પાંચ પંચાલોને હણી સિંહની પેઠે મોટા શબ્દ કર્યો.
તે સમયે આણેકરી ફેંકતા, શત્રુઓને હણતા અને પ્રત્યંચા તથા આણેકરી હાથમાં જેના એવા
કર્ણના ધનુષના શબ્દેકરી પરંતુ તથા વૃક્ષ સહિત પૃથ્વી વિશીષ્ટ થશે એમ માની બધાં
મનુષ્ય, અતિશય ખેદ પામતાં હતાં. ઇન્દ્રધનુષની જેને ઉપમા અપાય એવાં ધનુષેકરી આણેકરી
મુકતો સંગ્રામના મધ્યમાં રહેલો અધિરથપુત્ર કહ્યું પ્રદીપ્ત છે કિરણમંડળ જેનું એવો
પરિધિમાન સૂર્ય શોભે તેમ શોભતો હતો. કહ્યું આરથી શિખાંડિને, તીક્ષ્ણ એવા છથી
ઉત્તમાગ્નને, ત્રણેકરી યુધામન્યુને, અને ત્રણ ત્રણ આણેકરી સોમક તથા પાર્ષત પુત્રને
વિંધ્યા. હે મારિય ! મહા સંગ્રામમાં સૂતપુત્રે પરાજય પમાડેલા શત્રુને આનંદ આપનાર
પાંચ મહારથિઓ, આત્મવેત્તા પુરૂષે પરાજય પમાડેલા પાંચ વિષય જેમ તેની પાસે નિર-
ઘમ થઈ ઉભા રહે, તેમ નિરઘમ થઈ ઉભા રહ્યા. ભાગ્યું છે નાવ જેમનું એવા સમુદ્રવિષે
કુખતા વ્યાપારિઓને જેમ ખલાસિઓ, નાવેકરી સમુદ્રમાંથી ઉદ્ધાર કરે, તેમ કર્ણેકરી
સાગરમાં કુખતા પોતાના માતુલોને સારીરીતે બનાવેલા રથેકરી દ્રૌપદીપુત્રોએ તેમાંથી ઉ-
દ્ધાર્યા. ત્યાર પછી શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિએ તીક્ષ્ણ આણેકરી કહ્યું નાખેલા ધણીક આ-
ણેકરીને હણી લોકમય એવા તીક્ષ્ણ આણેકરી તેને વિદ્યારણ કરી આઠ આણેકરી તમારા મોટા
પુત્રને વિંધ્યા. કૃપાચાર્યે, બોજે, તમારા પુત્ર તથા પોતે મહારથિ કહ્યું પણ, તીક્ષ્ણ
આણેકરી તેને તાડન કર્યો. યાદવમાં ઉત્તમ એવો તે પણ દિકપાળો સાથે
જેમ દૈત્યપતિ યુદ્ધ કરે, તેમ તેઓ સાથે યુદ્ધ કરવા માંડ્યું. અત્યંત વિસ્તૃત ધણીક
આણેકરી છોડતાં શબ્દ કરતાં ધનુષેકરી, સાત્યકિ, શરદન્તપુત્રના સૂર્યની પેઠે અતિદુર્ધર્ષ થયો.

તેટલામાં શત્રુને તપાવનાર પંચાલોમાંના મહારથિ પાંચ જણા સારી રીતે કવચ પેહેરી
પાછા રથમાં બેસી સાં આવી શત્રુને નિમ્મલ કરવા લાગ્યા. ઓગણપચાસ વાયુ જેમ ઇન્દ્રની
રક્ષા કરે તેમ શિનિકુળમાં અસંત શરવીર એવા સાત્યકિની બીજા રક્ષા કરવા લાગ્યા. ત્યાર
પછી પૂર્વ દેવતાઓનું અસુરો સાથે યુદ્ધ થયું હતું તેવું તમારા શત્રુઓનું તમારા સૈનિકો
સાથે રથ, અથ, તથા હસ્તિને નાશ કરનાર અતિ દારૂણ યુદ્ધ થયું. જેમાં નાના પ્રકારના
શસ્ત્રેકરી વિંટાયલા રથ, હસ્તિ, અથ તથા પાષદળ પરસ્પર હણવાથી પડી જતા હતા,
પીડિત થઈ શબ્દ કરતા હતા અને કેટલાક પ્રાણુ રહિત થઈ પડતા હતા. તે રીતે સંગ્રા-
મમાં આવેલા બીમસેન પ્રાચે નિર્ભય એવો રાગ્નથી નાનો ભાઈ તમારો પુત્ર દુઃશાસન,
આણેકરી ફેંકતો આણેકરી. બીમસેન ઉતાવળથી મોટા મૃગપ્રાચે જેમ સિંહ દોડે તેમ તેની સાથે
દોડ્યો. તે વેળાએ પરસ્પર અભિનિવિષ્ટ છે રાપ જેમને એવા અને પ્રાણુનું પણ કરી છૂત
કીડા કરતા વિકરાળ એવા તે બેઉનું અંગરાસુર અને ઇન્દ્રનું યુદ્ધ થયું હતું તેવું અતિશય
દારૂણ યુદ્ધ થયું. જેમાં કામદેવમાં આસક્ત છે ચિત્ત જેમનું એવા એકરીર મદ કરતા બે
મોટા હસ્તિઓ, હાથિણી વાસ્તે પરસ્પરને હણે તેમ તે બેઉ શરીરને પીડા કરે એવા
અસંત ચક્રચકિત આણેકરી પૃથ્વી વાસ્તે એકબીજાને હણતા હતા. બીમસેન ઉતાવળથી સુર-
નામના બે આણેકરી તમારા પુત્રનું ધનુષ તથા ખ્વજ કાપી એક આણેકરી એના લલાટને બેઠી
સારથિનું મસ્તક કાપા ઉપરથી હરણ કર્યું. રાજપુત્ર દુઃશાસને પણ બીજાં ધનુષ મહણ
કરી પોતે ધોડાઓની રાશ મહણ કરી આર આણેકરી બીમસેનને બેઠી તેની ઉપર

આણુને વર્ષાદ કર્યો. પાંચી તમારા પુત્ર દુઃશાસને સ્વર્ગના કિરણ સરખી કાંતિવાળો, સુવર્ણ, વજ્ર, તથા ઉત્તમ રતનથી શોભિત મહેન્દ્રના વજ્રપાત સરખો દુઃરાહ. તથા ભીમના અંગને વિદારણ કરવામાં સમર્થ એવો આણુ મૂક્યો. તે આણુ ત્રિપાથું છે અંગ જેનું એવો, શ્રેષ્ઠ રથને આશ્રયે રહેલો ભીમસેન, ત્રિપરાયું છે શરીર જેનું એવો યમ એ હાથ લાંબા કરી આણુ રહિતની પેઠે રથમાં પડી ગયો, પાંચ તરત પાડે સંઘા પ્રાપ્ત થતાં ધોર શબ્દ કરવા લાગ્યો.

સતેન નિર્ચિન્નનુર્વુકોદરો નિપાતતઃ સ્ખન્તનુર્ગંગાસુવત્ ।

પ્રસાર્યં વાહુરથચર્યણાશ્રિતઃ પુનઃ સસંસાનુપલબ્ધ્ય ચાનન્ત્ ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि दुःशासनभीमसेनयुद्धे गुर्जरभाषायां
द्वयस्त्रीतितमोऽध्यायः॥ ८२ ॥

અધ્યાય ૮૩ મો. દુઃશાસન રૂધિરપાન.

खंजय उवाच—सत्राकरोदुस्करं राजपुत्रो दुःशासनस्तुमुल्लूख्यवानः ।

चिच्छेदभीमस्य धनुः शरणे बह्वयांशरैः सारथिमप्यविध्यत् ॥ १ ॥

સંજય કહે છે,—હે યૌતરાષ્ઠ! ભયંકર યુદ્ધ કરતા રાજપુત્ર દુઃશાસને કાષ્ઠથી ન બને એવું દુષ્કર કર્મ કર્યું. એક આણુકરી ભીમનું ધનુષ કાપી સાડ આણુકરી એના સારથિને પાણુ વિધ્યો. ત્યારપછી મહાત્મા એવા વેગવાન તે રાજપુત્રે ધોર કર્મ કરી નવ આણુથી ભીમસેનને વિંધી વળી સત્વર શ્રેષ્ઠ એવા ધણુક આણુથી ભીમસેનને માર્યો. કોપાયમાન થએલા વેગવાન ભીમસેને ઉઝ એવી શક્તિ, તમારા પુત્ર ઉપર નાંખી. પોતા સામે આવતી પ્રજ્વલિત ઉંખાડિઆ સરખી ધોર શક્તિને જોઇ મહાત્મા તમારા પુત્ર તત્કાળ કર્ણુપર્વન ધનુષ એવી મૂકેલા દશ આણુકરી તેને કાપી નાંખી. એ રીતે તમારા પુત્રે કરેલાં અસંત દુષ્કર કર્મને જોઇ પ્રસન્ન થએલા સર્વ યોદ્ધાઓ તેનાં વખાણુ કરવા લાગ્યા. વળી તમારા પુત્રે આણુકરી ભીમસેનને અત્યંત વિધ્યો. કોપાયમાન થએલા ભીમસેને તમારા પુત્ર સામે જોઇ કોપથી વળી અત્યંત પ્રજ્વલિત થઇ તમારા પુત્રને કહ્યું કે, હે શરતીર! આજે તે મને વિધ્યો છે પણ હાલ તારી ઉપર ગદાના પ્રહાર થાય તેને સહન કરજો. એમ ઉચ્ચ સ્વરથી કોપાયમાન થએલા તેણે તેના વધ વાસ્તે ભયંકર ગદા મહણુ કરી. વળી તેને કહ્યું કે, હે દુરાત્મન! આજ હું સંત્રામની વચ્ચે તારૂં રૂધિર પાન કરીશ. એવાં ભીમસેનનાં વચન સાંભળી તમારા પુત્રે ઉઝ એવી શત્યુરૂપ શક્તિ વેગથી તેની ઉપર નાંખી. કોષે કરી બ્યાસ છે મૃતિ જેની એવા ભીમસેને ફેરતી અસંત ભયંકર એવી ગદા તેની ઉપર નાંખી. તે ગદા તેની શક્તિને તત્કાળ નાશ કરી તમારા પુત્રના મસ્તકવિષે જઇ વાગી. તે વખતે મદ ઝરતા હસ્તિની પેઠે ઝરે છે શરીરમાંથી રૂધિર જેને એવા ભીમસેને તે ભયંકર સંત્રામમાં તે રીતે ગદા નાખી હડાતકારથી દશ ધનુષ છેટા તેને ફેંકી દીધો. એ રીતે વેગવાન એવી તે ગદાથી હણાયું છે મસ્તક જેનું એવો અને ત્રિપરાઈ ગયાં છે કનય, આહરણુ, વસ્ત્ર તથા માળા જેની એવો અત્યંત વેદનાથી આતુર ચેષ્ટા કરતો દુઃશાસન નીચે પડી ગયો. તેની પડતી એવી તે ગદાએકરી સારથિ સહિત એના ઘોડા હણાયા અને રથનું પણુ ચૂણું થઈ ગયું. હે નરેન્દ્ર! એવી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થએલા દુઃશાસનને જોઇ પ્રસન્ન થએલા સર્વ

પાંડવ તથા પંચાલ, સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. હે આજીવ ! એ રીતે તેને પાડી બીમસેન હથેલી દિશાઓને શબ્દાયમાન કરતો મર્જના કરવા લાગ્યો. શબ્દેકરી પાસે ઉભેલા સર્વ યોદ્ધાઓ, મૂર્છાકુલ થઈ પડી ગયા. અચિંત્ય છે કર્મ જેનાં એવો વેગવાન મહાબાહુ બીમસેન પણ, મુખ્ય તથા અત્યંત અલિષ્ટ યોદ્ધાઓવડે પ્રવર્તમાન થએલા તે મોટા બળ-કર સશ્રામમાં દુઃશાસનને જોઈ વેગેકરી વાહન ઉપરથી નીચે ઉતરી દુઃશાસન સામે દોડી પૂર્વે સલા મધ્યમાં તેણે કરેલા દ્રૌપદીના કેશ મદલ્યુ તથા ભર્તૃપરાંમુખ, નિરપરાધી રજનવલા દેવી એવી દ્રૌપદીનો તેણે કરેલો વઆપહાર, આદિ લેષ તમારા પુત્રોએ શત્રુપણું કરી જે જે દુઃખ આપ્યાં હતાં તે યાદ કરી, લી હોમવાથી જેમ અગ્નિ પ્રજ્વલિત થાય તેમ ક્રોધથી પ્રજ્વલિત થઈ કણ્ઠ દુર્યોધન, કૃપાચાર્ય, અશ્વત્થામા તથા કૃતવર્મા એટલા યોદ્ધાઓને કહેવા લાગ્યો કે, આજ પાપરૂપ દુઃશાસનને હું હણું છું માટે તમે સર્વ યોદ્ધાઓ એની રક્ષા કરો. એમ કહી તત્કાળ તેને હણવાની જેને કામના છે એવા વેગવાન અલિષ્ટ એકવીર બીમસેન, સામે દોડી દુર્યોધન તથા કણ્ઠની સમક્ષ કેસરીસિંહ જેમ મોટા હસ્તિનો નિગ્રહ કરે તેમ દુઃશાસનને નિગ્રહ કરી રથમાંથી નીચે ખેંચી પાડ્યો. દુઃશાસન ઉપર તીક્ષ્ણ ધારવાળો ખડગ ઉગામી કંપાયમાન એવા તેના કંઠવે પગ મૂકી કણ્ઠ કે સભામાં પ્રસન્ન થઈ કણ્ઠ તથા દુર્યોધન સહિત 'આ તો બિચારા ગાય સરખા છે' એમ તું કહેતો હતો માટે પ્રસન્ન થઈને આ વખતે પણ કહે, અને હે દુરાત્મન ! રાજસૂયયજ્ઞના અવભુથસ્નાન વિષે પવિત્ર થયેલા દ્રૌપદીના કેશ તે કયા હાથેકરી આકર્ષણ કર્યા હતા તે કહે ? બીમસેન તને આમ પૂછે છે. બળકર એનાં બીમસેનનાં તે વચન સાંભળી, દુઃશાસન બીમસેન સામે જોઈ, કંઈક હાસ્ય કરી બીમસેનને પ્રજ્વલિત કરી તેની સામે નેત્ર દોડી કૌરવ તથા સોમક સાંભળતાં ક્રોધથી આવી રીતે સ્પષ્ટ કહેવા લાગ્યો કે-હે બીમ ! પીનસ્તનને મર્દન કરનાર, હજારો ગાયોનાં દાન આપનાર તથા ક્ષત્રિયોનો નાશ કરનાર એવા હસ્તિની સૂંઢ સરખા આ હાથેકરી મેં મુખ્ય કૌરવો, તમે, તથા બીજા સભાસદો જોતાં દ્રૌપદીના કેશ આકર્ષણ કર્યા હતા. એ રીતે બોલતા દુઃશાસનનાં તે વચન સાંભળી, બીમસેન, બે હાથેકરી બળથી તેને પકડી વક્ષસ્થળને પીડિત કરી બીજા યોદ્ધાઓ સામે મોટેથી સિંહનાદ કરી ઘત્રુનો તિરસ્કાર કરી મહા બળવાન બીમે ક્રોધથી કણ્ઠ કે, આજ આ દુઃશાસન નાશ પામ્યો છે બાહુ જેનો એવો થશે; વાસ્તે જેને બળ હોય તે, જીવિતનો ત્યાગ કરતા દુઃશાસનની રક્ષા કરો. આમ કહી ક્રોધાયમાન થયેલા મહાત્મા બીમસેને હાથેકરી તેનો હાથ શરીરમાંથી ખેંચી કાઢી વજ્ર સરખા તે હાથેકરીનેજ શરવીરોના મધ્યમાં દુઃશાસને હપ્પેા. પછી હે રાજન ! પૃથ્વીવેષે પડેલા તેનું વક્ષસ્થળ બેદી કંઈક ઉજ્જુ એવા તેના રૂધિરતું પાન કરી વળી તેને પાછો પાડી ખડગેકરી તમારા પુત્રના મસ્તકને કાપી અતિમાન બીમસેન, પોતાની પ્રતિજ્ઞા સત્વ કરવા સારૂ કંઈક ઉજ્જુ એવા એના રૂધિરતું પાન કરી તેનો વારંવાર સ્વાદ ચાખી ક્રોધથી એની સાચું જોઈ આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, માનુસ્તન્ય, મધ, લી, સારી રીતે બનાવેલા દ્રાક્ષારસ, દિવ્ય એવાં જળનો રસ, મંથન કરેલું કહી તથા દૂધના રસ, અને લોકમાં બીજા જે પીવાના પદાર્થ તથા અમૃત સરખા રસ છે તે સર્વથી આ લોહીનો રસ મને અધિક મિષ્ટ લાગે છે. વળી ક્રોધે કરી વ્યાપ્ત છે ચિત્ત જેનું એવો, ઉચ્ચ કરનાર બીમસેન પ્રાચુ ગયા સરખા દુઃશાસનને જોઈ રૂડા સ્વરથી હાસ્ય કરી કહેવા લાગ્યો કે, યું કંઈ જે મૃત્યુએ

તારી રક્ષા કરી છે. એમ બોલતાં ફરીથી તેના હૃદયના રૂધિરનો સ્વાદ ચાખતા બીમસેનને તે સમયે જ્યો દેખતા હતા તેઓ પશુ બયથી વ્યથિત થઇ નીચે પડી ગયા. જે મનુષ્ય, વ્યથિત થયા નહિ તેમના હાથમાંથી ધનુષ અને ચરમ પડી ગયાં. બગે કરી એટલા સ્વરથી ચીતી પાડતા નેત્ર વિચેલા ચોતરફથી ચોદાઓ દેખાતા હતા. તેમજ બાળીના સર્વ મનુષ્ય દુઃશાસનના રૂધિરનું પાન કરતા બીમસેનને ચોતરફથી જોઇ તેના બયથી 'આ મનુષ્ય નથી,' એમ બોલતા ત્યાંથી પલાયન કરી જતા હતા. ચિત્રસેન સહિત બયથી પીડિત થએલા ખીજા કેટલાક માણસ, બીમસેન તેવું વિકરાળ રૂપ કર્યું તથા દુઃશાસનનું રૂધિરપાન કર્યું તે જોઇ 'બીમસેન રાક્ષસ છે' એમ કહેતા લાંબી નાસી જતા લાગ્યા. એ રીતે નાસી જતા ચિત્રસેનને જોઇ નિર્ભય તથા સૈન્યસહિત એવા રાજપુત્ર યુધામન્યુએ સામે આવી મૂકેલા તીક્ષ્ણ એવા સાત બાણે કરી એને વિંધ્યો. પાછું ફેરવ્યું છે શરીર જેણે એવા જીભ કાઢતા મોટા સર્પની પેઠે પાછા વળી બહાર કાઢતા ધ્રુવતા ચિત્રસેને ત્રણ બાણથી યુધામન્યુને વિંધી છે બાણેકરી એના સારથિને પશુ વિંધ્યો, તેટલામાં શરીર એવા યુધામન્યુએ, અત્યંત તીક્ષ્ણ છે અગ્રભાગ જેનો એવા સારા પુંખાળા કર્ણપર્યંત ધનુષ એવી મૂકેલા બાણેકરી તેવું મસ્તક કાપી નાખ્યું. એ રીતે પોતાનો ભાઇ ચિત્રસેન હણાયો તે જોઇ ક્રોધાયમાન થએલો કર્ણ, પોતાનું પૌરૂષ દેખાડતો પાડવના સૈન્યને નસાડવા લાગ્યો, તે સમે ધણેક છે બળ જેનું એવો નકુળ તેની સામે ગયો, બીમસેન ઉગ્ર છે સખ્દ જેનો તથા લોકમાં શરીર એવો ચોદાઓ સંભળે તે રીતે, આવી રીતનું વચન કહેવા લાગ્યો કે 'હે પુરૂષાધમ ! આ હું કંઠમાંથી તારૂં રૂધિરપાન કરું છું માટે પૂર્વે' સમામાં જેમ પ્રસન્ન થઇ 'આ ગાય સરખા છે, આ ગાય છે,' એમ કહેતો હતો તેમ આ સમે સંતુષ્ઠ થઇ તેમ કહે કે, 'આ ગાય છે આ ગાય છે' એમ કહી તમે જે અમારી સામે નાચતા હતા તે પ્રત્યે આ સમે 'આ ગાય છે આ ગાય છે' એમ કહી અમે નૃત્ય કરીએ છીએ. તેમ પ્રમાણુ કોટીમાં શયન, કાળકૂટવિષનું બોજન, કાળા સર્પોનું ડસનું, લાક્ષાગૃહ રિપે હાલ, વિરાટના ધરવધે જે પૃથક્, પૃથક્ અમને કલેશ થયો અને શકુનિ, દુર્યોધન તથા રાધાપુત્રના ખરાબ વિચારથી જે જે દુઃખનો અમે અનુભવ કર્યો તે બધાનો હેતુ તુજ છે. એ રીતે પ્રુત સહિત ધૃતરાષ્ટ્રના દુરાત્માપણથી એટલા દુઃખને અમે જાણીએ છીએ, પણ ક્યારે સુખને તો જાણ્યુતાજ નથી. હે રાજન ! હે મહારાજ ! એટલા વચન કહી જયને પ્રાપ્ત થએલો રૂધિરેકરી વ્યાસ, સતે છે મુખમાંથી લોહી જેને એવો અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલો વેળવાન બીમસેન, હાસ્યકરી કેશવ તથા અર્જુન પ્રત્યે ફરીથી વળી કહેવા લાગ્યો કે-હે વીર ! દુઃશાસન નિમિત્ત સલામાં મેં જે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી તે આજ પૂર્ણ કરી. તેમજ ખીજા દુર્યોધનરૂપી યવતપશુને હણી પગેકરી કૌરવોની સમક્ષ તે દુરાત્માના મસ્તકનું મર્દન કરી અહીંજ હું એને પશુ મારીશ, પછી પરમ શાંતિને પ્રાપ્ત થઇશ. એટલા વચન કહી રૂધિરેકરી આદ્રં છે શરીર જેનું એવા સંતુષ્ઠ થએલા અતિ બળવાન મહાત્મા બીમસેન, યત્રને હણી જેમ ઈન્દ્રે સખ્દ કર્યો હતો તેમ મોટથી લપંકર સખ્દ કર્યો.

પતાવતુષ્કાવચનં પ્રકૃષ્ટે નનાદ વૌચેરુથિતાર્ગનાઃ;

નનર્દ વૌષાતિવલો મહાત્મા વૃત્ર નિહરથેવ સહસ્રમેત્રઃ ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि दुष्शासनवधे गुर्जरभाषायां उपशीतिसप्तमो-

ऽध्यायः ॥ ८३ ॥

અધ્યાય ૮૪ મો. નકુલનો પરાજય.

સંજય ઉવાચ—કુઃશાસને તુ જિહતે તથ પુત્રામહારથાઃ ।

મહાક્રોધવિષા લીરાઃ સમરેષુપલાયિનઃ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે,—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ રીતે બીમસેને દુઃશાસનને હણ્યો તે વખતે મહા ક્રોધરૂપી છે વિષ જેમને એવા સંગ્રામમાં પલાયન કરનાર શૂરવીર, મહા પરાક્રમી, નિપંગી, કવચી, પાશી, દંડધાર, ધનુર્ધર, અલોભુપ, સહ, પંદ, વાતવેગ તથા સુવચ્ચા છે નામ જેમનાં એવા ભાષના દુઃખથી દુર્બળ થએલ, તમારા દશ પુત્રોએ એકઠા રળી ત્યાં આવી બાણેકરી મહાબાહુ બીમસેનને આઘાત કરી દીધા. એ રીતે મહારાથઓએ ચોતરફથી વારી રાખેલો ક્રોધરૂપી અગ્નિએકરી યુક્ત નેત્રવાળો ક્રોધાયમાન થએલો બીમસેન, જાણે બીજો કાળ હોય તેવો શોભતો હતો. ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા સુવર્ણના બાળુચંધથી શોભિતા તમારા દશ પુત્રને, બીમસેને, સુવર્ણના પુંખવાળા મહા વેગવાન બલ નામના દશ બાણેકરી યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધા. શૂરવીર એવા તમારા દશપુત્ર હણ્યા તેને જોઈ બીમસેનના ભયથી પીડિત થએલું તમારું સૈન્ય, સતપુત્ર જેતાં રણમાંથી નાસવા લાગ્યું. તે વખતે હે મહારાજ ! પ્રભાવિષે કાળનું જેવું પરાક્રમ હોય તેવા બીમસેનનાં પરાક્રમને જોઈ કષ્ટને પશ્યું મહાભય પ્રાપ્ત થયું. તે વેળાએ આકારથી તેના મનના ભાવને જણનાર સંગ્રામમાં શોભિતો શલ્ય શત્રુને દમન કરનાર કષ્ટ પ્રત્યે વખતને લગતું આવી રીતનું વચન કહેવા લાગ્યો કે, હે રાધેય ! તું વ્યથા કર મા, કેમકે એમ કરવું તને ઘટતું નથી. મહાત્મા બીમસેને દુઃશાસનનું રૂધિર પાન કર્યું તે જોઈ ભાષના દુઃખથી કૃથ થએલો દુર્યોધન સંમૂઢ થઈ ગયો છે. બીમસેનના ભયથી પીડિત થએલા રાજાઓ, આમ તેમ ઝાંઝાં શોધે છે. અને કૃપાચાર્ય આદિ લઈને યોદ્ધાઓ તથા હણાતાં બાકી રહેલા સહોદર, ચોતરફથી દુર્યોધનને વિટી ઉભેલા છે, તેથી લબ્ધ છે લક્ષ જેમણે એવા શૂરવીર અર્જુનાદિક પાંડવ, યુદ્ધ વાસ્તે તારીજ સન્મુખ આવી ઉભેલા છે, વાસ્તે હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ ! પૌરૂષ વિષે રહેલો તું ક્ષત્રધર્મને આગળ કરી અર્જુન સામે જા. તેમ હે મહાબાહો ! દુર્યોધને સર્વ ભાર પશ્ય તારી પર મૂકેલો છે, તેને શક્તિ તથા બળ પ્રમાણે વહન કર. તેમ કરતાં જ્ય થયો તો ધણીક કાર્તિ થશે અને પરાજય થયો તો સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થશે. હે રાધેય ! તું મોહને પ્રાપ્ત થયો તેથી અલંત કુદ્ધ થએલો તારો પુત્ર વૃષસેન, પાંડવ સામે દોડે છે વાસ્તે તું યુદ્ધવિષે ત્વરા કર. અમિત તેજવાળા શલ્યનાં એવાં વચન સાંભળી કષ્ટે, હૃદય-વિષે યુદ્ધ કરવાનો આવશ્યક એવો રિથર ભાવ કર્યો. તેટલામાં તો ક્રોધાયમાન થએલો વૃષસેન, મદણ કર્યો છે દંડ જેણે એવા કાળની પેટે હાથમાં ગદા મદણ કરેલા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ સાથે યુદ્ધ કરતા પોતાની સામે ઉભેલા પાંડુપુત્ર બીમસેનના ભેવામાં આગ્યો. પશ્ય અત્યંત શૂરવીર નકુળ, ક્રોધથી સંરૂષ્ટ એવા વૃષસેનને બાણેકરી વ્યથા યુક્ત કરતો તેની સામે દોડ્યો. ત્યાર પછી શૂરવીર નકુળે ક્ષુર નામના બાણેકરી કષ્ટપુત્રનો પવન તથા રક્ષાટક મણિથી વિચિત્ર પ્રકારના તેના કવચને ભેદી બલ બાણથી સુવર્ણેકરી વિચિત્ર પ્રકારના તેના ધનુષને કાપી નાખ્યું. અઘ શીખેલા કષ્ટપુત્ર વૃષસેને પશ્ય તત્કાલ બીજું ધનુષ મદણ કરી પાંડુપુત્ર નકુળને વિંધી તેની ઉપર દિવ્ય અશ્વનો વર્ષા કર્યો.

હે રાજન ! કર્ણનો પુત્ર બાણ વાગવાથી, ક્રોધથી, પોતાની કાતિએકરી તથા અન્ન મુકવાથી વૃદ્ધિ પામેશે અગ્નિ જેમ ઘી ા આહુતિએકરી પ્રજ્વલિત થાય તેમ અત્યંત પ્રજ્વલિત થયો. પછી હે રાજન ! કણ પુત્ર વૃષસેને ઉત્તમાએકરી સુવર્ણની જળથી શોભિતા, ઉત્તમ ગતિવાળા, વનાયુ દેશોમાં ઉત્પન્ન થએલા સ્વેત વર્ણવાળા નકુળના સર્વ અશ્વને નીચે પાડ્યા. નકુળ પણ, હણ્યા છે અશ્વ જેના એવા વાહનમાંથી નીચે ઉતરી નિર્ભજ એવા સુવર્ણનાં ચન્દ્રાકૃતિ છે ચિન્હ જેમાં એવી ઢાલ તથા આકાશ જેવો નિર્ભજ ખડગ ત્રણેય કરી તેને હથાવતો પક્ષિની પેઠે વિચરતો હતો. અંતરિક્ષમાં દૃઢતા વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર નકુળે ખડગેકરી રથ અશ્વ તથા હરિતએગને ઊર્નાભન્ન કર્યાં. તે વખતે અશ્વ-યજ્ઞમાં શમિતાએ હણેલાં પશુ પડે તેમ તે પૃથ્વીપર પડ્યો. એ રીતે જ્યને ઇન્છતા એકલા નકુળે સંગ્રામમાં ઉત્તમ ચંનેકરી સિમ છે અંગ જેમનાં એવા યુદ્ધમાં ચતુર નાના દેશમાંથી આવેલા, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા એ હજાર ચોદાએગને પાડ્યા. તે સમયે આવતા નકુળ-સામે આવી કર્ણપુત્ર એવા વૃષસેને, મહા ભયતિમે ભાઈ એવા ભીમસેને રક્ષણ કરેલા ભયંકર કર્મ કરતા, નર, અશ્વ, હરિત તથા અન્યક રથને વિંધતા સંગ્રામમાં ક્રોડ કરતા શરવીર નકુળને અહાર બાણેકરી વિંધ્યો. હે રાજન ! મહા સંગ્રામમાં ક્રોધાયમાન થએલા વૃષસેને અત્યંત વિંધેલા, વેગવાન, મનુષ્યમાં શરવીર કર્ણપુત્રને મારવાની ઇન્છાથી સંગ્રામમાં દોડતા પાંડુપુત્ર નકુળે પાંખો વિસ્તારી માંમના લોકથી આવતા બાળપક્ષીની પેઠે સંગ્રામમાં સામે આવતા કર્ણપુત્ર ઉપર બાણનો વર્ષાદ કર્યો. વૃષસેને પણ, ઉદાર છે પરાક્રમ જેનું એવા નકુળ ઉપર તીક્ષ્ણ એવા બાણ નાખ્યા. સામે આવતા બાણ સમુદા-દાયને ફેગટ કરવા ઇન્છતો નકુળ, વિચિત્ર પ્રકારના માર્ગોપ્રત્યે વિચરતો હતો. હે નરેન્દ્ર ! એ રીતે સંગ્રામમાં ખડગેકરી વિચરતા નકુળની હજારો તારાનાં જેમાં ચિન્હ છે જેમાં એવી વિચિત્ર પ્રકારની ઢાલને મોટા બાણથી વિંધી, તીક્ષ્ણ ધારવાળા, ઉતારેલા, મ્યાન વગરના, ઉચ્ર મોટા ભારને સહન કરનાર, દ્વેષીના શરીરનો અંત કરનાર, અલંત ધોર, સર્પ સમ ઉચ્ર રૂપવાળા લોહમય તેના તે ખડગને લાગી શત્રુને હણનાર વૃષસેને ઉત્તમ વેગવાળા તીક્ષ્ણ બાણેકરી તેને પણ સ્તનના મધ્યમાં વિંધ્યો. હે રાજન ! કર્ણપુત્રના બાણેકરી સંતમ, હણ્યા છે અશ્વ જેના એવો મહાત્મા માદ્રીપુત્ર નકુળ, સંગ્રામના મધ્યમાં બાળ પુરુષોએ દુષ્કર અને આર્ચપુરુષોએ સેવેલું એવું કર્મ કરી ઉતાવળથી ભીમસેનના રથ પાસે જઈ અર્જુન દેખે તેમ સિંહ જેમ પર્વતના અગ્ર ભાગ ઉપર ચઢે તેમ રથ ઉપર ચઢી બેઠો. ક્રોધાયમાન થએલા શરવીર મહાત્મા વૃષસેને એક રથમાં એકલા બેઠેલા તે મહારથ પાડવો ઉપર જણે તેમને બેઠો હોય નહિ તેની પેઠે હણાક બાણનો વર્ષાદ કર્યો. તેમ જ્યારે પાંડુપુત્ર નકુળનો રથ લાગ્યો અને વૃષસેનના બાણેકરી તેનો ખડગ પણ કપાયો તે સમયે કૈરવામાં અલંત શરવીર એવા બીળએ પણ એકલા મળી પાછા આવી બાણના વર્ષાદકરી હણવા લાગ્યા. તેમજ વૃષસેન ઉપર ક્રોધાયમાન થએલા સારી રીતે હોમેલા એ અગ્નિ જણે હોય નહિ એવા પાંડુપુત્ર ભાંમ તથા અર્જુન બેઉ ભાઈએ એકલા મળેલા કૈરવો ઉપર અત્યંત ધોર એવી બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. તેટલામાં વાયુપુત્ર ભીમસેને અર્જુનન કહ્યું કે, વૃષસેને પીડેલા નકુળન જો, ને આ સમે કર્ણપુત્ર આપણને બાધ કરે છે વારતે તું કર્ણપુત્ર સામે જા. ભીમસેનનાં વચન સાંભળી અર્જુન તેના રથ તરફ ગયો. પોતાની પાસ આવેલા શરવીરને જોઈ નકુળે તેને કહ્યું કે, વૃષસેનને તમે હણો. સંગ્રામના

મધ્યમાં નાનાબાઇ એવા નકુલે પ્રત્યક્ષ એ રીતે જોતે કહ્યું છે એવા જાગી આકૃતિવાળા અભ્યુનનો, હનુમાન છે ધ્વજમાં જેની એવો, કેશવ ભગવાને પ્રહણ્ય કરેલો રથ વૃષ-
સેન તરફ આલેયો.

इत्येषमुक्तः सहस्राकिरीटी भ्रात्रा समक्षं नकुले संख्ये ।
कपिध्वजं केशवसंग्रहोत्तं प्रैवीनुदयो वृषसेनायवाहम् ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि वृषसेनयुद्धे नकुलपराजये गुर्जरभाषायां
चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

અધ્યાય ૮૫ મો. કર્ણપુત્ર વૃષસેનનો વધ.

સંજય ઉચ્ચાચ--નકુલમથચિદિત્વાછન્નવાણાસનાતિ ।

विरथमरिशरार्तैर्कर्णपुत्राक्षभग्नं ॥

पवनधुलपताकाहादिनोवस्मिताम्बा ।

वरपुरुषनियुक्तास्तेरथैः शीघ्रमीयुः ॥ ૧ ॥

સંજય 'કહે છે--હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! કપાઇ ગયા છે બાણ તથા ધનુષ જેના એવા વિરથ થએલા શત્રુના બાણથી પીડિત તથા કર્ણપુત્રના અગ્રથી ભગ્ન થએલા નકુલને જોઈ વાયુએ હલાવ્યા છે પતાકા જેમના, સિંહનાદ કરતા, ચંચલ અશ્વનાળા એક પુરૂષે પ્રેરણા કરેલા સાલકિ છે છઠ્ઠો જેમાં એવા પાંચ દુપદપુત્ર તથા શત્રુઓને સહન કરે એવા શસ્ત્ર પ્રહણ્ય કરેલા પાંચ દ્રૌપદીપુત્ર પાંડવ તરફના, એ અગિયાર ચોદાઓ, સર્પજેવા બાણેકરી તમારી તરફના હસ્તિ, રથ, મનુષ્ય તથા ઘોડાઓનો નાશ કરતા રથેકરી લાંબાની પહોંચ્યા. હે નૃપ ! રથિમાં એક એવા કૃપાચાર્ય, હાદિંકય, અશ્વત્થામા, દુર્યોધન, ઉલુક, વૃક, કાચ તથા દેવાવૃદ્ધ એટલા તમારી તરફના મોટા ધનુષનાળા ચોદાઓ, હસ્તિ તથા મેલ સરખા શબ્દવાળા રથેકરી જલદીથી તેમની સામે આત્યા. સાર પછી હે નૃપવર ! પાંડવ તરફના અગિયાર શરવીરોને એક બાણેકરી તાડન કરતા તમારી તરફના રથિમાં શરવીર એવા ચોદાઓએ તેમને ડુંધ્યા. તે સમયે નવા મેલ સરખા તથા પર્વતના શિખરની જેમને ઉપમા અપાય એવા ભયંકર વેગવાળા હસ્તિઓએ કરી પાંડવ તરફથી કુલિંદ રાગઓ તેમની સામે ગયા. સારી રીતે શીખવેલા દિમાલય સંખંધી, મદેકરી ઉલ્કટ, યુદ્ધની કામનાવાળા યુદ્ધમાં કુશળ એવા શરવીરોએ આરોહણ્ય કરેલા સુવર્ણની ગળથી શોભિતા હસ્તિઓ, આકાશમાં વિદ્યુતસહિત મેલ શોભે તેમ શોભતા હતા. કુલિંદપુત્રે લોહમય એવા દશ બાણે કરી સારથિ તથા અશ્વસહિત કૃપાચાર્યને અત્યંત પીડિત કર્યા. કૃપાચાર્યે પણ બાણેકરી તેને હણ્યો તેથી હસ્તિસહિત તે પૃથ્વીપર પડ્યો. તેને જોઈ તેના નાના બાઇએ સૂર્યના કિરણોની જેને ઉપમા અપાય, એવા લોહમય બાલાઓએ કરી તેના રથને વિક્ષોભ પમાડી શબ્દ કર્યો. એટલામાં ગાંધારપતિ શકુનિએ શબ્દ કરતા એનું મરનક કાપી નાખ્યું. એ રીતે કુલિંદ હણ્યા તો તેને જોઈ અત્યંત ખંડ છે રૂપ જેમનાં એવા તમારી તરફના હાથમાં ધનુષ પ્રહણ્ય કરેલા મદારથિઓ, અંખ વગાડતા શત્રુ સામે જવા લાગ્યા. સાર પછી વળી કૌર-
વોને પાંડવ તથા સંજય સાથે, બાણ, ખડ્ગ, શક્તિ, તરવાર તથા દરશીએ કરી, નર,

અથ તથા હસ્તિના પ્રાણુને હરે એવું અતિ આકુલ દારૂણ યુદ્ધ થયું. જેમાં દિશાઓમાંથી આવતા ઉગ્ર વાયુએ કરી પરસ્પર અથડાતા વિજળી તથા કડાકા સહિત મેઘ જેમ પડે તેમ પરસ્પર હણ્યાથી રથ, અથ, હસ્તિ તથા પાયદળ પૃથ્વીવિષે પડતાં હતાં. ત્યારપછી સેંકડો સૈન્યમાં સંમત એવા મોટા હસ્તિ, રથ તથા પાયદળના ધણાક ગણુને બોળે હણ્યા. કૃતવર્માના બાણથી હણાયલા તે, ક્ષણભાતમાં પૃથ્વીવિષે પડતા હતા. તેમજ સર્વ આયુધ, યોદ્ધાઓ તથા ધ્વજસહિત અથત્યામાંએ હણેલા ત્રણ મોટા હસ્તિઓ પ્રાણુરહિત થઇ વળે હણેલા મોટા પર્વત પડે તેમ પૃથ્વીવિષે પડતા હતા. તેટલામાં કુલિંદ રાજના, નાનાથી પણ નાના ભાઇએ ઐથ બાણેકરી તમારા પુત્રને સ્તનના મધ્યભાગમાં તાડન કર્યો. તમારા પુત્રે પણ તીક્ષ્ણ બાણેકરી તેના શરીરને વિંધી હસ્તિને પૃથ્વીપર પાડ્યા. હે મહારાજ ! આતુર્ભાસમાં મહેન્દ્રના વળગી હણાયલો ગૈરિક્ષાતુનો પર્વત જેમ જળ મુકે તેમ તમારા પુત્રના બાણથી હણાયલો તે ચોતરફથી ખરે છે ધણુંક રૂધિર જેને એવો હસ્તિરાજ, રાજપુત્ર સહિત નીચે પડ્યો. કુલિંદપુત્રે મોકલેલા બીજા હસ્તિએ, સારથિ, અથ તથા રથ સહિત કાચને પછાડ્યો. સાર પછી, કાચના બાણે અસિન્નાત કરેલો પોતાના સ્વામી સહિત તે, વળે હણેલો પર્વત પડે તેમ નીચે પડ્યો. તે વખતે હસ્તિ ઉપર બેઠેલા પાર્વતીય રાજાએ બાણેકરીને હણેલો દુર્જય એવો રથિ કાચ, અથ, સારથિ, ધનુષ તથા ધ્વજસહિત, મહાવાયુએ હણેલો મોટો વૃક્ષ પડે તેમ પડ્યો. વૃકે, હસ્તિ ઉપર બેઠેલા તે ગિરિરાજવાસિ રાજાને બાર બાણેકરી વિંધ્યા. તે મોટા હસ્તિએ, જહાદીથી વૃકને અથ તથા રથસહિત, ચાર પગેકરી પછાડી કચર્યો. તેમજ બહુનુતના બાણેકરી અત્યંત હણાયલો તે ગજરાજ પોતાના નિયંતા સહિત નીચે પડ્યો. સહદેવ પુત્રે હણેલો પીડિત એવો તે દેવાવૃહપુત્ર પણ પડ્યો. તે વેળાએ કુલિંદપુત્ર, દાંતેકરી શબ્દ કરનાર તથા ઐથ યોદ્ધાઓને પાડનાર એવા હસ્તિ-એકરી શકુનિને મારવા વેગેકરી તેને પીડિત કરતો જવા લાગ્યો. તેટલામાં તો ગાંધારપતિ શકુનિએ એવું મરતક કાપી નાખ્યું. શતાનીકે હણેલા તમારી તરફના મોટા હસ્તિએ, અથ તથા રથ તથા પાયદળના ગણ, ગરૂડે હણેલા સર્પ પડે તેમ પરવશ થઇ પૃથ્વીવિષે પડ્યા. તેટલામાં કુલિંદપુત્રે તીક્ષ્ણ એવા ધણાક બાણેકરી હારણ પુરઃસર નકુલપુત્રને વિંધ્યા. નકુલપુત્રે પણ ક્રોધથી છુર નામના બાણેકરી કમળ સરખું છે સુખ જેમાં એવું એવું મરતક કાપી નાખ્યું. તે સમે કર્ણપુત્રે, લોહમય ત્રણ બાણથી શતાનીકને, ત્રણેકરી અર્જુનને, ત્રણથી ભીમસેનને, તથા સાતેકરી નકુળને વિંધી, બાર બાણેકરી જનાર્દન ભગવાનને પણ વિંધ્યા. મનુષ્યને અતિક્રમણ કરે એવા એના તે કર્મને જોઇ પ્રસન્ન થયેલા કૌરવ, તેનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. જે અર્જુનના પરાક્રમે જળુતા હતા તે તો આ, અગ્નિમાં હોમાયો એમ માનતા હતા. તેટલામાં પારકા શરવીરને હણનાર અત્યંત શરવીર અર્જુન, લોકના મધ્યમાં હણાયા છે અથ જેના એવા માદ્રીપુત્ર નકુળને તથા અત્યંત ક્ષત થયેલા શ્રીકૃષ્ણને જોઇ કર્ણની પાસે ઉભેલા રૂપસેન સામે દોડ્યા. મહા સંગ્રામમાં હજારો બાણ ધારણ કરનાર સામે આવતા ઉગ્ર એવા તે મહારથિ નરવીરને જોઇ કર્ણનો પુત્ર, પૂર્વે નમુચિ નામનો દૈત્ય મહેન્દ્ર સામે આવ્યો હતો તેમ તેની સામે આવ્યો. ત્યાર પછી અત્યંત મોટો જેનો પ્રભાવ છે એવો તીક્ષ્ણ બાણેકરી અર્જુનને વિંધી છદ્રને વિંધી જેમ નમુચિ દૈત્યે સિંહ નાદ કર્યો હતો તેમ સિંહનાદ કર્યો. વળી ઉગ્ર બાણેકરી અર્જુનને ડાબાહાથના મૂળ વિષે વિંધી, નવ બાણથી શ્રીકૃષ્ણને પીડિત કરી વળી ફર બાણેકરી અર્જુનને ધારેલ કર્યો.

પૂર્વે જે વૃષસેનના નાખેલા બાણેકરી હણ્યા તેમજ વળી તેના બાણથી હણવાને લોધે કંઈક કોધને પ્રાપ્ત થએલા ત્રેત અશ્વવાળા અર્જુને કર્ણપુત્રનો વધ કરવાનું મન પર લીધું. ત્યાર પછી રણસંગ્રામના મસ્તકવિષે અર્જુનને લક્ષાદ્રવિષે ત્રણ શાખા થાય તે રીતે કોપથી ભુકુટી ચઢવી કર્ણસુતના વધવાસ્તે તૈયાર થએલા તે મહાત્માએ બાણ મૂક્યા. રક્ત છે નેત્ર જેનાં એવા થયુંને હણનાર અર્જુન, અત્યંત હાસ્ય કરી દુર્યોધન તથા અશ્વત્થામા છે મુખ્ય જેમાં એવા સર્વ યોદ્ધાઓની સમક્ષ કર્ણપ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે—હે કર્ણ ! તું જેતાં સંગ્રામના મધ્યમાં ઉગ્ર એવા વૃષસેનને આજ હું તીક્ષ્ણ બાણેકરી ચમતોક પ્રત્યે પોચાડીશ. તમે બધાએ મળી હું જેની પાસે ન હતો એવા રથમાં બેઠેલા એકલા મારા પુત્રને હણ્યો એટલી તમારામાં ન્યૂનતા છે એમ લોક કહે છે પણ હું તો તમારી સમક્ષ ઉગ્ર એવા વૃષસેનને હણીશ, માટે સામર્થ્ય હોય તો રથમાં બેઠેલા તમે કર્ણપુત્રની રક્ષા કરો. ત્યારપછી સંગ્રામના મધ્યમાં અર્જુન એવા હું અત્યંત મૂઢ એવા તને પણ હણીશ. કેમકે થએલા આ કલહના મૂળરૂપ અને દુર્યોધનના આશ્રયથી થયો છે જવ જેને એવા તને આજ હું હઠાત્કારથી સંગ્રામમાં હણીશ અને જેના અયાયથી આ મોટા ક્ષય પ્રવર્તમાન થયો છે એવા અવમ પુરૂષ દુર્યોધનને બીમસેન હણશે. એમ કહી ધનુષ હાથમાં લેઈ વૃષસેનન લક્ષ્ય કરી મહાત્મા એવા તેણે હાસ્ય કરી કર્ણ પુત્રના વધવાસ્તે તેમાં બાણ સાંધી શંકારહિત જે રીતે થાય તે રીતે દશ બાણથી મનસ્થાનવિષે અને વિંધી તીક્ષ્ણ એવા હુર નામના ચાર બાણેકરી એનું ધનુષ, બે ભુજ તથા મસ્તક કાપી નાખ્યું. તે વખતે અર્જુનના બાણથી હણાયેલા બાહુ તથા મસ્તક વગરનો તે, પુષ્પિત એવો વાયુએ પ્રેરેલો સાગનો એક વૃક્ષ જેમ પર્વતના ક્ષિપ્ત ઉપરથી પડે તેમ રથ ઉપરથી પૃથ્વીપર પડ્યો. બાણેકરી હણાએલા રથમાંથી નીચે પડતા પુત્રને જોઈ બાણ ફેંકનાર, પુત્ર વધેકરી સંતપ્ત સુતપુત્ર કર્ણ, કોપથી અર્જુનના રથ સામે જવા લાગ્યો. પછી અર્જુને સંગ્રામમાં હણેલા પુત્રને પ્રત્યક્ષ જોઈ અત્યંત કોધને પ્રાપ્ત થએલો મહાત્મા કર્ણ, તત્કાલ શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન સામે દોડ્યો.

તતઃ સમક્ષ સ્વસુતં બિલોલ્ય કર્ણાં હતશ્ચેતદ્વયેન સંઘયે ।

સંરંભમાગમ્ય પરંમહાત્મા કૃષ્ણાર્જુનો સહસૈવાભ્યધાવત્ ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वाणि वृषसेनवधे गुर्जरभाषायां पंचाशीतितमो-

ऽध्यायः ॥ ८५ ॥

અધ્યાય ૮૬ મો—કર્ણને ઉપજેલો કોધ.

સંજય ઉવાચ—તમાર્યાંતરમિપ્રેક્ષ્ય લેલાઠ્ઠમિવાર્ણવઃ ।

गर्जतं सुमहाकायं दुर्निवार्य सुरैरपि ॥ २ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! મર્યાદા મૂકી કિનારા ઉપર આવતા સમુદ્ર સરખા, અત્યંત મોટી કાયાવાળા દેવતાઓથી પણ દુઃમેકરી વારી શકાય નહિ એવા ગર્જના કરના કર્ણને આવતો જોઈ પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ ઘણાઈ એવા ભગવાન, હાસ્ય કરી અર્જુનને કહેવા લાગ્યા

કે, હે ધનંજય ! જેની સાથે તારે યુદ્ધ કરવું છે તે કર્ણનો શ્વેતં અશ્વવાળો, શક્ય છે સારણિ જેનો એવો આ રથ આપણી સામે આવે છે. હે પાંડવ ! શ્વેત અશ્વ તથા રાધા-પુત્ર સહિત નાના પ્રકારના પતાકાએથી શોભિત ધ્રુવરીઓની વનગની માગાવાળા આઠાંશમાં રહેલા વિમાન સરખા કર્ણના રથને જો. આઠાંશને ઉદ્દેશ્ય કરતો હોય નહીં એવા ઇન્દ્રધનુષ જેવા હસ્તિના ચિન્હવાળા મહાત્મા કર્ણના ધ્વજને જો, તેમજ ધારા સંપાતને મુક્તા મેધની પેઠે શરધારા મુક્તા દુર્યોધનનું પ્રિય ઇચ્છતા આપણી સામે આવતા કર્ણને જો. રથના અપભ્રાગવિષે બેઠેલા મદેશ્વર રાગ, ધણી પરક્રમવાળા રાધાપુત્રના અશ્વને નિયમમાં રાખે છે. હે પાંડવ ! દુઃદુહિતો શબ્દ, દારૂશ્ય એવો શંખનો શબ્દ તથા ચોતરફ થતા વિવિધ પ્રકારના સિંહનાદો સાંભળ. મોટા શબ્દોને અંતર્ધાન કરી થતા વિવિધ પ્રકારનાં રણુવાદોને સાંભળ. મોટા શબ્દોને અંતર્ધાન કરી થતા તીવ્ર ધોરવાળા કર્ણે અત્યંત એવેલા ધનુષના શબ્દોને સાંભળ. મહાવનમાં કોધાયમાન ધએકા કેસરીને જોષ જેમ મૃગ ભયભીત થાય તેમ મથુ સહિન પંચાલોના મહારથિઓ કર્ણને જોષ અસંતમયને પ્રાપ્ત થાય છે. હે કૌતેય ! સર્વ યત્નેકરી તું સતપુત્ર કર્ણને હણવા યોગ્ય છે. તારા વિના બીજો નર કર્ણના બાણને સહન કરવાનો ઉત્સાહ કરે નહિ, એટલુંજ નહિ, પશુ દેવ, અસુર, ગંધર્વ તથા સચરાચર એવા ત્રણ લોકને પણ સંગ્રામમાં જીતવા તું સમર્થ છે તે હું સારી રીતે જાણું છું. બીમ, ઉમ્ર, સર્વ તથા કર્પદિ એવા ત્રણ નેત્રવાળા જે સમર્થ મહાદેવને જેવા પશુ બીજ સમર્થ થાય નહિ ત્યારે તેની સાથે યુદ્ધ કરવાને તો ક્યાંથીજ સમર્થ થાય. સર્વ શૂતનું કદબાણ કરનાર રથાણુ એવા તે સાક્ષાત મહાદેવને તે યુદ્ધરૂઢ પ્રસન્ન કર્યા હતા. તેમ દેવતાઓએ પણ તને વરદાન આપેલાં છે માટે હે પાંડવ ! હે મહાબાહો ! દેવના દેવ એવા તે મહાદેવના પ્રસાદે કરી ઇન્દ્રે જેમ, નમુચિ દૈત્યને માર્યો હતો તેમ તું કર્ણને માર. હે પાર્થ ! સદા તારૂં કદબાણ થાએ અને યુદ્ધમાં જ્યને પ્રાપ્ત થા. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી અર્જુન કહેવા લાગ્યો કે—હે કૃષ્ણ ! મારો અવશ્ય કરીને જયજય થશે એમાં સંશય નથી; કેમકે હે મધુસૂદન ! સર્વ લોકના ગુરુ એવા તમે મારી ઉપર સંતુષ્ટ થયા છો. હે ઋષીકેશ ! હે મહારથ ! મારા રથના ઘોડાઓને ચલાવો. અર્જુન એવો હું સંગ્રામમાં કર્ણને માર્યા વગર પાછો નહિ વળું. હે ગોવિંદ ! આજ મારા બાણે ચકલીકૃત એવા હણાયલા કર્ણને જોજો, વા તેણે બાણેકરી હણેલા મને જોજો, જ્યાં સૂંધી પૃથ્વી રહેશે ત્યાં સૂંધી લોકો જેનું કીર્તન કરશે એવું ત્રણ લોકને મોહ કરનાર આ ધોર યુદ્ધ નજીક આવ્યું છે. કલેશનો નાશ કરનાર શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે એ રીતે કહેતા અર્જુન, હસ્તિ જેમ હસ્તિ સામે જાય તેમ રથે કરી તત્કાળ તેનો સામે જવા લાગ્યા. વળી હે અરિદમ ! તેજસ્વી એવા અર્જુન શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે હે ઋષીકેશ ! આ વખત જાય છે વારંતે અશ્વને ચલાવો. એ રીતે મહાત્મા પાંડવે જેને કહ્યું છે એવા ભગવાને 'તારો જય થાવો' એમ પાંડુપુત્ર અર્જુનને આશિષ આપી મન જેવા વેગવાળા અશ્વને ચલાવ્યા. ત્યારે મનસરખા વેગવાળા પાંડુપુત્રનો રથ ક્ષણમાત્રમાં કર્ણના રથ આગળ જઈ ઉભો.

जयैन संपूज्य सर्पाढ्यं तदा प्रचोदयामास हयान् मनोजवान् ।

सर्पाहुपुत्रस्य रथो मनोजवःक्षणेन कर्णस्य रथाग्रतो भवत् ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि कर्णाजुनद्वैरथे वामुदेववाक्ये गुर्जरभाषायां षड-
शीतितमोऽध्यायः ॥ ૮૬ ॥

અધ્યાયન ૮૭ મો.—કર્ણુર્જુન સંગ્રામ.

સંજય ક્વાચ—નૃષલેનં હતદર્પી યોકામર્ષસમશ્વિતઃ ।

પુત્રયોકોઽર્ણવચારિ નૈવામ્બાં સમવાસુજત્ ॥

સંજય કહે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હણુએલા વૃષસેનને જેઈ શોક તથા અમર્ષયુક્ત કર્યું, પુત્રના શોકથી ઉત્પન્ન થએલું અશ્રુ નેત્રમાંથી મુકતો હતો. ભારપણી ક્રોધેકરી તાત્ર જેવાં છે નેત્ર જેનાં એવો તેજસ્વી કર્યું, યુદ્ધવાસ્તે અર્જુનને બોલાવી શત્રુ એવા તેની સન્મુખ ગયો. તે સમયે વ્યાધના ચર્મથી મહેલા એકલા મળી ગએલા, ઉગેલા બે સૂર્ય હોય નહિ એવા સૂર્યસમાન તે બેઉના રથને લોકો જોતા હતા. તે બેઉ રથમાં બેઠેલા, શત્રુને મર્દન કરનાર શ્વેત અથવાળા મહાત્મા બેઉ આકાશમાં રહેલા ચંદ્ર તથા સૂર્ય શોભે તેમ શોભતા હતા. હે મારિય ! ઇન્દ્ર તથા બળિરાજની પેઠે ત્રિલોકીનો વિજય કરવામાં સાવધાન એવા તે બેઉને જેઈ સર્વ સૈન્ય, વિરમય પામતાં હતાં. તેમજ રથ, પ્રત્યંબા તથા બાણના શબ્દ અને સિંહનાદેકરી પરસ્પર સામે દોડતા તે રથને તથા એક બીજામાં મળી ગએલા દરિતાના ચિન્હવાળા કર્ણના અને વાનરના ચિન્હવાળા અર્જુનના ધ્વજને પણ જેઈ ગમજોને વિરમય થતો હતો. હે રાજન ! એક બીજાની પાસે આવેલા તે રથને જેઈ રાજાઓ, સિંહનાદ તથા પુષ્કળ સાધુવાદ બોલતા હતા. એ રીતે દંડયુદ્ધ કરવા ઉચ્ચત થએલા તે બેઉને જેઈ હજારો ચોદાઓ, બાહુના શબ્દ તથા વસ્ત્રનું અવધૂનન કરતા હતા. કર્ણને હર્ષ ઉપગમવા ઇચ્છતા કૌરવ, ચોતરફથી વાદ્ય સાથે શંખના શબ્દ કરતા હતા. તેમજ અર્જુનને હર્ષ કરવા ઇચ્છતા સર્વ પાંડવો પણ તુરિ તથા શંખના શબ્દ કરી સર્વ દિશાઓને શબ્દાયમાન કરતા હતા. કર્ણ તથા અર્જુનના સમાગમવિષે સિંહનાદ, પરસ્પર શસ્ત્ર વાગવાથી થએલા શબ્દ, મોટેથી બોલવું તથા શરવીરના બાહુ શબ્દ કરી ચોતરફથી ગધું અત્યંત ભયંકર લાગતું હતું. પુરંપમાં સિંહરૂપ એવા રથમાં બેઠેલા, રથમાં શ્રેષ્ઠ, ગ્રહણ કર્યા છે મોટાં ધનુષ જેમણે એવા, બાણ, શક્તિ તથા ધ્વજ કરી યુક્ત કવચ, પહેરેલા, બાંધ્યાં છે અડગ જેમણે એવા શ્વેત અથવાળા, શંખેકરી શોભિતા, શ્રેષ્ઠ ભાથા સંપન્ન, સુંદર દેખાવવાળા, રક્તચંદનેકરી ક્ષિપ્ત છે અંગ જેમનાં, મહાસહિત ચઢાવેલાં ધનુષ તથા વિદ્યુત જેવા ધ્વજ કરી યુક્ત, શસ્ત્રસંપતિથી યુદ્ધ કરનાર, ચામર તથા બ્યજને કરી યુક્ત, શ્વેતજીરેકરી ઉપશોભિત, કૃષ્ણ તથા શલ્ય જેમાં છે એવા રથેકરીયુક્ત, સમ રૂપવાળા, મહારથિ, સિંહસરખા છે રકંઘ જેમના, દીર્ઘ બાહુવાળા, લાલ છે નેત્ર જેમનાં, સુવર્ણની માળા પહેરેલા, માંત્રણ છે છાતી જેમની એવા મહા બળવાન, અચોન્ય જયની આદેશવાળા, ગોષ્ઠિવે રહેલા, ગોષ્ઠિભની પેઠે પરસ્પર દોડતા, મદ ઝરતા દરિત જેવા, પરસ્પર અત્યંત ક્રોધાવિષ્ટ, પર્વત સમાન અચક્ષુ, સર્પનાં અચ્ચાં સરખા, યમ, કાલ તથા અંતકાળી જેને ઉપમા અપાય, ઇન્દ્ર તથા વૃત્રાસુરની પેઠે પરસ્પર ક્રોધાયમાન થએલા, સૂર્ય તથા ચંદ્રસરખી કાંતિવાળા, પ્રલય વાસ્તે ઉદય થએલા ક્રુદ્ધ એવા મહા ગ્રહ સરખા, દેવગણસમાન, દેવતાના સરખું છે બળ જેમનું એવા દેવ સમાન રૂપવાળા, યદ્યદ્ય એ કરી આવેલા ગણે સૂર્ય અને ચંદ્રમા હોય તેવા, બળવાન, સંગ્રામમાં મહોન્મત્ત, નાનાપ્રકારનાં શસ્ત્ર ધારણ કરેલા, પુરંપમાં સિંહરૂપ એવા સિંહનીપેઠે ઉમેલા તે બેઉને જેઈ હે વિશાંપત ! તમારી તરફનાઓને પરમ હર્ષ થયો. સર્વ પ્રાણીઓને બેઠામાંથી ઢાનો જ્ય થશે તેવિષે

સંશય ઉત્પન્ન થયો. પુરૂષમાં સિંહરૂપ, શ્રેષ્ઠ આયુષ્ય ધરનાર, સંગ્રામવિષે કર્યો છે શ્રમ જેમણે એના બાહુના શબ્દે કરી નબસ્તકને શબ્દાયમાન કરતા, પૌરૂષ તથા બ્રજેકરી વિખ્યાત છે કર્મ જેમનાં, યુદ્ધ કરવામાં શંખરાસુર તથા ઇંદ્ર સરખા, સહસ્રાર્જુન તથા રામચંદ્ર જેવા, પરાક્રમમાં વિષ્ણુ સમાન, યુદ્ધ કરવામાં મહાદેવ સરખા, શ્વેત અશ્વનાળા, શ્રેષ્ઠ રથને વહન કરનાર, અત્યંત શ્રેષ્ઠ છે સારથિ જેમના તથા શોભિતા મહારથિ એવા કર્ણ તથા અર્જુનને જેમ સિદ્ધ તથા ચારણના સંધેને વિસ્મય ઉત્પન્ન થયો. હે ભરતર્ષભ ! સૈન્ય સહિત તમારા પુત્રોએ સંગ્રામમાં શોભિતા મહાત્મા કર્ણને વિંટી લીધા. તેમજ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન છે પુરોગમ જેમાં એના પ્રસન્ન થએલા પાંડવોએ યુદ્ધમાં બીજાને જેની ઉપમા અપાય નહિ એવા મહાત્મા અર્જુનને વિંટી લીધે. હે વિશાંપતે ! તમારાઓને સંગ્રામમાં કર્ણ પશુ રૂપ થયો, અને પાંડવોને અર્જુન પશુ રૂપ થયો. તે જેવાનાળા સભ્ય થયા. તે યુદ્ધરૂપ દૂનવિષે પશુ મુકનાર યુદ્ધરૂપ ક્રોધ કરનારાઓનો જ્ય ક પરાજય અવસ્થ થવાનોજ. રણમંથ્રામને મોખરે ઉભેલા અમે તથા પાંડવોના મધ્યમાં તે બેઉએ જ્ય તથા પરાજય વારને દૂનનો આરંભ કર્યો. હે મહારાજ ! યુદ્ધશાની પરસ્પર અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલા, પરસ્પર વધને ઇચ્છતા, ઇંદ્ર તથા વૃજાસુરની પેઠે એ બીજાને હણવા ઇચ્છતા, બે પુંછડીઆ તારાની પેઠે બચકર રૂપનાળા તે બેઉને જાત હે ભરતર્ષભ ! આકાશમાં રહેલા પ્રાણીઓને કર્ણ તથા અર્જુનવિષે પરસ્પર જેમાં ભેદ છે એવા આક્ષેપસહિત વિવાદ થતા હતા. હે મારિષ ! સર્વ લોક પરસ્પર નિન્ન એવા આક્ષેપને સાંભળતા પશુ હતા. દેવદાનવ, ગંધર્વ, પિશાચ, ઉરગ તથા રાક્ષસ, કર્ણ તથા અર્જુનના સમાગમવિષે પ્રતિપક્ષને ગ્રહણ કરતા હતા. તેમાં હું આકાશ માતાની પેઠે કર્ણના પક્ષમાં થઈ અને માતાપેઠે જ્યને ઇચ્છતી પૃથ્વી અર્જુનના પક્ષમાં રહી. પર્વતો, સાગર, સજ્જનદીઓ, વૃક્ષ તથા ઔપધિઓ પરસ્પર આશ્રય કરી આવો રહ્યાં હતાં. હે પરંતપ ! ઋષ્ટ છે રૂપ જેમનાં એવા અસુર, યાતુષાન તથા યુભક, એ ચોતરફથી કર્ણને પ્રાપ્ત થતા હતા. મુનિઓ, ચારણ, સિદ્ધ, વૈનતેય, પક્ષિઓ રત્નનિધિઓ, આખ્યાન છે પાંચમું જેમાં એવા ઉપવેદ, ઉપનિષદ, રહસ્ય તથા સંગ્રહસહિત સર્વવેદ, વાસુકિ, ત્રિવરસેન તક્ષક સહિત, સર્વ સર્પ વંશસહિત કાદવેય, તથા વિપરાન નાગો, હે મહારાજ ! એ સર્વ અર્જુનના પક્ષમાં થયા હતા. ઐરાવત, સૌરભય, તથા વૈશાલેય એવા ભોગીતર્ષ આ બધા પશુ અર્જુનની તરફ થયા. ક્ષુદ્રસર્પ કર્ણ તરફ થયા. હે રાજન ! હંદ્રામૃગ, વ્યાલમૃગ તથા માગધ્ય એવા પશુ તથા પક્ષિઓ એ સર્વ અર્જુનના વિજયવિષે અગ્નિસરણ કરનારા થયાં. વસુઓ, મરૂત, સાધ્ય, રૂદ્ર, વિશ્વદેવ, અશ્વત્થામા, અમિ, ઇન્દ્ર, સોમ, પવન તથા દશે દિક્ષાઓ, એ બધાં અર્જુનના પક્ષવિષે રહ્યાં હતાં અને દ્વાદશ સૂર્ય કર્ણ તરફ થયા હતા. હે મહારાજ ! વૈશ્ય, શૂદ્ર, સૂત તથા જે જે સંકર જાતિઓ હતી તે સર્વ ચોતરફથી રાધાપુત્રને ભજતી હતી. ગણ તથા પત્ની પાછળ ચાલનાર સહિત પિતૃઓ યુક્ત દેવતાઓ, યમરાજ, કુબેર, વરૂણ, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા દક્ષિણસહિત યજ્ઞ, એ સર્વ અર્જુનનો આશ્રય કરી રહ્યા હતા. પ્રેત, પિશાચ, મંત્રિ ખાનાર પશુ તથા પક્ષિઓ જલજંતુસહિત રાક્ષસ, કુતરા તથા શિયાળ, એ સર્વ કર્ણ તરફ થયાં હતાં. દેવર્ષિ તથા રાજર્ષિના ગણ પાંડવ તરફ હતા. તેમજ હે રાજન ! તુંમરૂ પ્રમુખ ગંધર્વ પશુ અર્જુનના પક્ષમાં હતા. પ્રાધેય, મૈતેય, ગંધર્વ તથા અપ્સરાઓના ગણ, હંદ્રામૃગ, પક્ષિગણ અને

હરિત, અશ્વ, રથ તથા પામદળોએ વહન કરેલા મતિમાન એવા કેટલાક તથા વાયુ અને મેઘે વહન કરેલા કેટલાક ગંધર્વાદિક પશુ કણુ તથા અર્જુનના સમાગમને જોવાની ઇચ્છાથી ત્યાં આવ્યા હતા. દાનવ, નાગ, યક્ષ, પક્ષિઓ, વેદને જાણનાર મહર્ષિઓ, સ્વધાને ખાનાર પિતૃઓ, નાના પ્રકારના રૂપ તથા યજ્ઞેકરી સંયુક્ત તપ વિદ્યા તથા ઔષધિઓ, હે મહારાજ ! અંતરિક્ષાવિષે શબ્દ કરતાં ઉઠ્યાં હતાં. તે વખતે ત્યાં બ્રહ્મર્ષિ તથા પ્રજાપતિ સદિન બ્રહ્મા, તથા પોતાના વાહન ઉપર બેઠેલા મહાદેવ પશુ તે દિવ્ય એવા દેશપ્રત્યે પધાર્યા. એ રીતે બધા આવી ઉઠ્યા છે તેટલામાં, પાસે ઉભેલા એવા મહાત્મા કણુ તથા અર્જુનને જોઈ 'અર્જુન, કણુને જીતો' એમ ઇન્દ્રે કહ્યું. કણુ, અર્જુનને જીતો એમ સૂર્યે કહ્યું કે અર્જુનને હણી મારો પુત્ર કણુ, સંગ્રામમાં જય પામે. ઇન્દ્રે કહ્યું કે કણુને હણી આજ મારો પુત્ર અર્જુન, જયને પ્રાપ્ત થાઓ. એ રીતે પદ્મમાં રહેલા દેવતાઓમાં સિંહરૂપ એવા તે સૂર્ય તથા ઇન્દ્રનો વિવાદ થયો. હે ભારત ! એ રીતે દેવ તથા અસુરોમાં મે પક્ષ થયા. ત્યારપછી એકલા મળેલા મહાત્મા એવા તે કણુ તથા અર્જુનને જોઈ દેવર્ષિ તથા ચારણ સહિત ત્રણ લોક, કંપતા લાગ્યા. સર્વ દેવતાઓના ગણ તથા સર્વ બ્રૂત, અર્જુન તરફ થયાં, અસુર કણુની બાજુએ થયા. રથના યુધ્ધને પાળનાર, કૌરવ તથા પાંડવમાં શરવીર એવા કણુ તથા અર્જુનના પક્ષને જોઈ દેવતાઓએ પ્રજાપતિ એવા સ્વયંભુ બ્રહ્માપ્રત્યે કહ્યું કે હે દેવ ! કૌરવ તથા પાંડવના યોદ્ધા એવા એ બેઉમાંથી વિજયી કોણુ થશે, કાંતો મનુષ્યમાં સિંહરૂપ એવા એ બેઉનો વિજય થાઓ. હે સ્વયંભો ! કણુ તથા અર્જુનના વિવાદે કદી સર્વ જગત સંશયિત થઈ ગયું છે માટે હે પ્રભો ! એમાંથી કોનો વિજય થશે તે અમને સત્ય કહો. હે સ્વયંભો ! એ બેઉનો વિજય સમાન થાઓ એવું વાક્ય તમે કહો. પછી તે વાત સાંભળી મતિમાન ઔઘ એવા ઇન્દ્રે દેવના ઇશ એવા પિતામહને પ્રણામ કરી આ રીતે તેમની પાસે વિગ્રહિ કરી કે પૂર્વે ભગવાન એવા તમે કહ્યું છે કે, કૃષ્ણ તથા અર્જુનનો અવશ્ય જય થશે તે તેમ થાઓ. હે ભગવાન ! મને પ્રસન્ન થાઓ, તમને હું નમસ્કાર કરું છું. અર્જુનનાં વચન સાંભળી બ્રહ્મા તથા મહાદેવજી બેઉ મળી ઇન્દ્રપ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હે ત્રિદશેશ્વર ! અવશ્ય કરીને મહાત્મા એવા આ અર્જુનનોજ જય થશે, કેમ કે જે અર્જુને પાંડવવનવિષે અગ્નિને તૃપ્ત કર્યો હતો. તેમ હે શક ! સ્વર્ગપ્રત્યે આવી નેણે તારી સદાય કરી હતી. કણુ તો દાનવનો પક્ષ કરનાર છે વાસ્તે એનો પરાજય કરવો, એમ કરવાથી નિશ્ચય દેવતાઓનું કાર્ય થશે. હે ઇન્દ્ર ! પોતાનું કાર્ય સર્વને મુખ્ય છે. તેમ મહાત્મા એવા અર્જુન હમેશ સત્યધર્મમાં તત્પર છે માટે તેનો જય થાય તેમાં કંઈ સંશય નહિ, જે અર્જુને ભગવાન એવા મહાત્મા વૃષઽધ્વજને પશુ સંતુષ્ટ કર્યા હતા, હે શનૈભાચન ! તેનો જય કેમ ન થાય ? વળી અગવાન, શરવીર, અસ્ત્ર શીખેલા, તપશ્વી છે ધન જેને એવા જગનના પ્રજુ ત્રિષ્ણુ શ્રીકૃષ્ણ, પોતે જેનું સારથ્ય કરે છે અને મોટા તેજવાળા સર્વ યુધ્ધસંપન્ન અર્જુને પશુ સમગ્ર ધનુર્વેદ ધારણ કરેલો છે માટે એનો જય થાય એ દેવકાર્ય સમજવું. તેમ પાંડવો નિરંતર વનવાસાદિ દુઃખેકરી અત્યંત કલેશ પામે છે ને પુરૂષમાં ઔઘ, તપેકરી સંપન્ન અર્જુન પશુ તેમને પૂના પડી શકે તેમ છે. તેમ મહાત્મ્યને લીધે જે, અર્થનો વિપર્યય થતો હોય તો દેવ વિદિતને પશુ અતિક્રમણ કરે, અને તે જો અતિક્રમણ કરે તો જરૂર કરી લોકને અભાવ થઈ જાય. કૃષ્ણ તથા અર્જુન કોધાયમાન થાય તો કદી પશુ લોકની મર્યાદા રહે નહિ,

કેમકે શત્રુને તપાવનાર, પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ, ઋષિમાં અતિશ્રેષ્ઠ એ બેઉ, કાષ્ઠથી નિયમમાં રાખી શકાય નહિ એવા જગતના સૃષ્ટા તથા નિયંત્રા સાક્ષાત્ નરનારાયણ છે, તેથી એ મહાત્માઓ જેવો દેવ તથા મનુષ્યમાં કોઈ પણ પુરૂષ નથી, તો પણ દેવર્ષિ તથા આરણ્યસહિત ત્રણે લોકને તે અનુસરે છે વારંતે સર્વ દેવગણ સર્વ પ્રાણીઓ તથા સમગ્ર જગત પણ એમના પ્રભાવેકરી વર્તે છે. પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ શરતીર એવો સૂર્યપુત્ર કર્ણ પણ દ્રોણ તથા બીજા સહિત વસુને લોક, વાયુને લોક તથા નાગલોક ઇત્યાદિ મુખ્ય લોકને પ્રાપ્ત થાઓ, પણ વિજય તો કૃષ્ણ તથા અર્જુનનો થાઓ. દેવનાદેવ એવા ધ્રુવ તથા મહાદેવજીએ એ રીતે જેને કર્ણ છે એવો ઇન્દ્ર, સર્વ પ્રાણીને અભિમુખ કરી કહેવા લાગ્યો કે, ભગવાન એવા ધ્રુવ તથા મહાદેવજીએ જગતનું જે હિત કર્ણે તે તમે સાંભળ્યું તે તેમજ થશે, અન્યથા નહિ થાય; માટે સંતાપરહિત થઈ તમે ઉભા રહે. હે મારિષ ! ઇન્દ્રના વચન સાંભળી સર્વ પ્રાણીઓ, વિસ્મય પામી હર્ષિત થએલાં એ ન તેનાં વખાણ સાથે સુગંધી પુષ્પનો વર્ષાદ કરવા લાગ્યાં, અને દેવતાઓ નાના પ્રકારનાં દેવાંદ્ર વગાડવા લાગ્યા. તે વખતે મનુષ્યમાં સિંહરૂપ એવા તે બેઉના દ્વંદ્વ યુદ્ધને જોવા ઇચ્છતા એવા દેવ, દાનવ તથા સર્વ ગંધર્વ પણ ત્યાં ઉભા રહ્યા હતા. હે રાજન ! અત્યંત પ્રમદ એવા કર્ણ તથા અર્જુન, જે રથમાં બેઠા હતા, શ્વેત અશ્વવાળા બેઉના મહાત્માના તે દિગ્ધ રથ પણ સજ્જ થઈ ઉભેલા હતા. તે સમયે ત્યાં આવેલા લોકમાં શરતીર એવા પુરૂષોએ જુદા જુદા શંખ વગાડ્યા. તેમજ શરતીર એવા વાસુદેવ, અર્જુન અને કર્ણ તથા શલ્ય પણ શંખ વગાડવા લાગ્યા. તે વેળાએ પરસ્પર સ્પર્ધા કરતા એવા તે બેઉનું પૂર્વે ઇન્દ્ર તથા ચંપરાસુરનું જેવું યુદ્ધ થયું હતું તેવું બીરૂપૂરૂષોને ત્રાસ કરનાર ઉગ્ર યુદ્ધ થયું. જેમાં રથવિષે રહેલા નિર્ભય એવા તે બેઉના જ્વજ, જગતના ક્ષય વખતે આકાશમાં ઉદય થએલા રાહુ તથા કેતુ જેવા શોભતા હતા. તેમાં સર્પ સરખી, ઉત્તમ રત્ન જડેરી દંડ એવી હસ્તિના ચિન્હવાળી કર્ણની જ્વજ ઇન્દ્રવનુષ સમ શોભતી હતી. કાંતિએ કરી દુર્નિરીક્ષ્ય સૂર્યની પેટું દંટાળેકરી ભયંકર અર્જુનના જ્વજવિષે રહેલા દનુમાન પણ મુખ ફાડેલા કાળ સમ શોભતો હતો. અર્જુનના જ્વજ વિષે રહેલા વેગવાન વાનર, યુદ્ધાભિલાષી થઈ પોતાને સ્થાનકેથી કર્ણના જ્વજ પ્રત્યે જઈ હસ્તિના ચિન્હવાળી તે જ્વજને નખ તથા દાંતેકરી ગરક જેમ સર્પને હણે તેમ હણવા લાગ્યો. ધુધરીયુક્ત આભરણવાળી, કાળપાશની જેને ઉપમા અપાય એવી લોહમયી હસ્તિના ચિન્હવાળી કર્ણની જ્વજ પણ અત્યંત ક્રોધથી તે વાનર સામે ફરકી. એ રીતે તે બેઉનું અત્યંત ધોર એવું દંડયુદ્ધની છૂત થયું. તે સમયે પૂર્વે બેઉની જ્વજઓ યુદ્ધ કરતી હતી. ત્યારપછી પરસ્પર સ્પર્ધા કરતા ધોડાઓ, ધોડાઓ સામે હણહણારી કરતા હતા. કમળસરમાં નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણ, નેત્રરૂપી બાણેકરી શલ્યને વિંધ્યો. તેમજ શલ્યે પુંડરીકાક્ષ એવા ભગવાન સામે જોયું, તેમાં વાસુદેવ ભગવાને નેત્રરૂપી બાણેકરી શલ્યને જીત્યો. કુતિપુત્ર અર્જુને દષ્ટિએકરી કર્ણને જીત્યો. તેટલામાં સતપુત્ર કર્ણે હાર્યકરી શલ્યને સંભોધનથી બોલાવી કહ્યું કે—હે શલ્ય ! આજ સંગ્રામમાં અર્જુન, કદાપિ મને હણશે તો પછી તું શું કરીશ તે સત્ય કહે ? કર્ણનાં એવાં વચન સાંભળી શલ્યે તેને કહ્યું કે—હે કર્ણ ! શ્વેત છે અશ્વ જેના એવો અર્જુન, સંગ્રામમાં આજ કદી તને હણે તો હું એક રથેકરી માધવ તથા પાંડુપુત્ર અર્જુનને મારી નાંખું. સંજય કહે છે કે, હે દુનરાષ્ટ્ર ! એજ રીતે અર્જુને ગોવિંદ એવા ભગવાનને કહ્યું. તે સાંભળી હાર્યકરી શ્રીકૃષ્ણભગવાને અર્જુન-

નને સત્ય વચન કહું કે—સૂર્ય પોતાને સ્થાનકેથી પડે, મહાસમુદ્ર સુકાય અને અગ્નિ કદી શીતતાને પ્રાપ્ત થાય તો પાપણુ હે ધનંજય ! કહ્યું તને હજી શકે નહિ. અને કદી તું પરા-ભવને પ્રાપ્ત થાય તો લોક અર્ધા ઊંચાં વળી જાય ને હું પણુ એ બાહુએ કરીને સંગ્રામમાં કહ્યું તથા શરૂને હણું. એવું શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી હનુમાન છે બ્રહ્મરિષે જેનાં એવો અર્જુન, હાસ્યકરી અકિંચક છે કર્મ જેનાં એવા શ્રીકૃષ્ણપ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યો. હે જનાર્દન ! કહ્યું તથા શરૂ એઉ થઈને મને પૂરા પડી શકે નહિ. હે કૃષ્ણ ! આજ, સંગ્રામમાં પતાકા, ધ્વજ, શરૂ, રથ, અશ્વ, છત્ર, કવચ, શક્તિ, બાણ તથા ધનુષસહિત, બાણકરી મેં છિન્ન કરેલા કહ્યુંને તમે જોશો. આજજ અરણ્યમાં હરિત જેમ વૃક્ષને ચૂર્ણ કરે તેમ રથ, અશ્વ, શક્તિ, કવચ તથા આયુધસહિત મેં ચૂર્ણ કરેલા હોય નહિ જાણે એવા કહ્યુંને તમે જોશો. આજ રાધાપુત્ર કહ્યુંની સ્ત્રિઓને વૈષ્ણવ પાસે આવ્યું છે. હે માધવ ! આજ અવસ્ય કહ્યુંની સ્ત્રિઓએ સ્વપ્નમાં અનિદ્ર જોવા હશે. આજજ જરૂર કરીને કહ્યુંની સ્ત્રિઓને તમે વિધવા જોશો. સજામાં આવેલી દ્રૌપદીને જોઈ, નથી દાર્દરદિષ્ટિ જેની એવો મૂઠ કહ્યું અમારું ઉપહાસ્ય કરી વારંવાર તિરસ્કાર કરતો હતો, એ રીતે પૂર્વે જાણે કહ્યું છે તે હું યાદ કરું છું ત્યાં મારો ક્રોધ શમતો નથી. હે ગોવિંદ ! આજ મદોનગત હરિત જેમ પુષ્પિત વૃક્ષને મંથન કરે તેમ મેં મંથન કરેલા કહ્યુંને તમે જોશો. હે મધુસૂદન ! હે વાણંજય ! આજ કહ્યુંને પાંચા પંચી અરે તમે ધણું સારૂ કીધું એવી લોકાંતી મધુર વાણી તમે સાંભળશો. હે જનાર્દન ! આજ અસંત પ્રહૃષ્ટ થએલા તમે અભિમન્યુની માને તથા પિતાની બેઠેન એવી કુતિને સાંત્વના કરશો. તેમજ આજ હે માધવ ! અશ્ત્રુ છે મુખરિષે જેને એવી દ્રૌપદીને તથા પાંડુપુત્ર ધર્મરાજને અમૃત સરળી વાણીએ કરી તમે સાંત્વના કરશો.

અઘવાણપમુર્છી કૃષ્ણાં સાંસ્વચિહ્વયસિ માધવ ।

વાગ્મિશ્ચામૃતકલ્પાગ્નિર્ધર્મરાજં ચ પાંડવ ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि कर्णार्जुनसमागमे द्वैतये गुर्ज्जरभाषायां
सप्तशतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

અધ્યાય ૮૮ મો. અશ્વત્થામાએ આપેલી સલાહ.

संजय उवाच—तदेवनागासुरसिद्धयक्षैर्गन्धर्वयक्षोप्सरसां च संघैः ।

ब्रह्मर्षिराजर्षिस्तुपर्जनहं बभौ विद्यस्त्रियधनीयरूपम् ॥१॥

સંજય ઉવાચ—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! બ્રહ્મર્ષિ, રાજર્ષિ, તથા સુપર્યે સેવન કરેલું નાગ, અસુર, સિદ્ધ, યક્ષ, ગંધર્વ, રાક્ષસ તથા અપ્સરાઓના સમુદાયે કરી વિરમય કરવા લાયક છે ૩૫ જેનું એવું આકાશ, શેખરું હતું. વાદિત, ગીત, રતુતિ, નૃત્ય તથા હારયેકરી યુક્ત મનોહર શબ્દેકરી શબ્દાધમાન, વિરમય કરવા લાયક છે ૩૫ જેનું એવા તે આકાશને સર્વ મનુષ્ય તથા આકાશમાં રહેલા દેવતાઓ પણ જોતા હતા. ત્યાર પછી પ્રગટ થએલા કૌરવ તથા પાંડવના યોદ્ધાઓ વાદિત, શંખશબ્દ, તથા સિંહનાદેકરી પૃથ્વી તથા દિશાઓને શબ્દાધમાન કરતા સર્વ દેવીઓને હણવા લાગ્યા. તે વખતે નર, અશ્વ, માતંગ તથા રથ,

કરી આકુળ, શર, ખડગ, શક્તિ અને તરવારના પડવાથી દુઃસહ શરવીરોએ સેવન કરેલું, હજીયેય દેહે સંકુચ એવું લાલ વર્ણવાળું રણગિણ, ચોતરફથી શોભતું હતું. એ રીતે દેવ-તાઓનું અસુર સાથે જેવું યુદ્ધ થયું હતું તેવુંજ કૌરવ તથા પાંડવોનું બચકર યુદ્ધ થયું. એ રીતે અતિ દારૂણ તથા બચકર એવું યુદ્ધ અવર્તમાન થવાથી અર્જુન તથા કર્ણના એકલા મળેલા તીક્ષ્ણ બાણેકરી દિશાઓ તથા સૈન્ય વિંટાઈ ગયાં, અંધકાર થવાને લાંધે તમારા તથા પારકાઓ, કંઈ પણ દેખાતા ન હતા. બચકર સંઘ્રામમાં ભયેકરી આતુર એવા યોદ્ધાઓ, રથમાં ઐશ્વર્ય એવા કર્ણ તથા અર્જુનનો આશ્રય કરતા હતા. ત્યાર પછી તે બેઉ, પૂર્વ તથા પશ્ચિમના વાયુની પેઠે પરસ્પર અસ્થેકરી અસ્થને નાશ કરતા હતા, ચોતરફ આશ્ચર્ય જેવું યુદ્ધ થતું હતું. બાણથી થએલા વિરતુત એવા તે મોટા અંધકાર-વિષે ઉદય થએલા ચંદ્ર તથા સૂર્ય શોભે તેમ તે બેઉ, અત્યંત શોભતા હતા. અરે સંઘ્રા-મમાંથી કોઇએ અભિસરણ કરવું નહિ એ રીતે પ્રેરણા કરેલા પારકા તથા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ, દેવ તથા અસુર જેમ સંઘરાસુર તથા ઇંદ્રને ચોતરફથી ઘેરે તેમ તે બે મહા-રથોએ ચોતરફથી વિંટી લઈ ઉભા હતા. નરમાં ઉત્તમ એવા પુરુષર્ષભ તે બેઉ મૃદંગ, બેરી, પણ, આનક તથા શરવીરોના સિંહનાડ સાથે પોતે પણ શબ્દ કરતા હતા, તે સમયે મેઘના શબ્દેકરી ચંદ્ર તથા સૂર્ય શોભે તેમ તે બેઉ શોભતા હતા. વળી મોટા ધનુ-ષમંડળના મધ્યમાં રહેલા, સુંદર કાંતિવાળા, હજારો બાણરૂપી કિરણો વાળા સચરાચર જગતને બાળવા ઇચ્છતા પ્રણય સમયના સૂર્ય હોય એવા સંઘ્રામમાં દુઃસહ, કાંઈથી છતી શકાય નહિ એવા, શત્રુને કાળરૂપ, હણવા ઇચ્છતા, યુદ્ધ કરવામાં કુશલ, બચકરિત, કષ્યુ તથા પાંડવ, મહા સંઘ્રામમાં, મહેંદ્ર તથા જંભાંસુર જેમ એકબીજા સામે આવે તેમ પર-સ્પર સામે આવ્યા. હે નૃપ ! પરસ્પર મોટાં અસ્ત્ર મૂકતા, મોટાં ધનુષ ધરનાર, મહારથિ તે બેઉ બચકર બાણેકરી પરસ્પરના ધણીક એવા નર, અશ્વ તથા હસ્તિઓને હણતા હતા. એ રીતે નરમાં ઉત્તમ એવા તે બેઉએ પીડિત કરેલા કૌરવ પાંડવના આશ્રિત એવા નર, હસ્તિ, અશ્વ, પાયદળ તથા રથસહિત, વનમાં સિંહે હણેલા વનવાસી પશુઓ નાશી જાય, તેમ દશે દિશાઓપ્રત્યે નાશી જવા લાગ્યા. તે સમયે દુર્યોધન, બોજ, શકુનિ, શાર-દત, પુત્રમહિત કૃપાચાર્ય મહારથિ એવા તમારા તરફના પાંચ યોદ્ધાઓએ, શરીરને પીડા કરે એવા બાણેકરી અર્જુન તથા અચ્યુત બગવાનને તાડન કર્યા. અર્જુને પણ બાણેકરી તેમનાં ધનુષ, લાથા, ધ્વજ, અશ્વ, રથ તથા સારથિઓને એકદમ મથન કરી બીજાઓને ચોતરફથી મથન કરી ઉત્તમ એવા બાર બાણેકરી સતપુત્ર કર્ણને વિષ્ણો. સો રથ, સો હસ્તિ, હાથમાં શસ્ત્રવાળા બીજા યોદ્ધાઓ, હણવાને ઇચ્છતા ધોડેરવાર એવા શક, ત્રુપાર, ઐષ્ઠ કાંબોજસહિત યવન અર્જુનની સામે દોડ્યા. અર્જુને પણ ક્ષુર નામના બાણેકરી હાથમાં રહેલા બાણસહિત તેમનાં ઐષ્ઠ આયુધ કાપી વળી મરતક કાપી નાંખવાથી તે પૃથ્વીપર પડ્યા. અશ્વ, હસ્તિ તથા રથેકરી યુદ્ધ કરનાર શત્રુગણને પણ રણભૂમિપર પાડ્યા તે જોઈ પ્રસન્ન થએલા દેવતાઓએ આકાશમાં દેવ તુરીના શબ્દ સાથે 'સાધુ સાધુ' એ રીતે કહ્યું. ઉત્તમ એવા પુષ્પની વૃષ્ટિ સાથે પવને પ્રેરણા કરેલા સુંદર સુગંધિ પુષ્પનો મંધ પણ આવતો હતો. દેવ તથા મનુષ્ય છે સાક્ષિ જેના એવા તે આશ્ચર્યરૂપ યુદ્ધને જોઈ પ્રાણીયો વિરમયને પ્રાપ્ત થતા હતા. એક છે નિશ્ચય જેમને એવા તમારો પુત્ર દુર્યોધન તથા સતપુત્ર કર્ણ, બધા તથા વિરમયને પણ પ્રાપ્ત થતા ન

હતા. તેટલામાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા તમારા પુત્રને હાથ પોતાના હાથમાં પકડી સંતવન કરતા તેને આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે—હે દુર્યોધન ! પ્રસન્ન થા પાંડવ સાથે સલાહ કર. વિરોધે કરી હવે ધણું થયું કસહને ધિક્કાર પડો. જે વિમલ કરવાથી મહાત્મ જાણનાર ધ્વજ સરખા યુદ્ધજ્ઞાયા તેમજ ભીષ્મદિક મહારથિઓ હજીયા અને હું તથા મારા માતૃક કૃપાચાર્ય તો અવધ્ય છીએ માટે પાંડવ સદિત ધણીક કાળસુધી રાજ્ય કર. મેં વારી શકાતા અર્જુન પશુ શાંત થશે. તેમ જનાર્દન એવા ભગવાન તો વિરોધને ઇચ્છતાજ નથી ને યુધિષ્ઠર, સદા પ્રાણીઓના હિતમાં તત્પર છે તથા ટુંકાદર અને નકુળ સહ-દેવ તેમને વશ છે માટે તેમને તે, શાંત કરશે. એ રીતે તું પાંડવ સાથે સલાહ કર ને તારી ઇચ્છાએ કરી પ્રજા કટ્યાણુને પ્રાપ્ત થાઓ. શેષ એવા પોતાના શહેર પ્રત્યે જાઓ, સૈન્ય યુદ્ધથી નિવૃત્ત થાઓ. હે નરાનિપ ! આ મારાં વચન સાંભળ નહિ તો યુદ્ધમાં શત્રુઓએ હથેલી તું જરૂર સંતપ્ત થઇશ. કિરીટમાળી એવા એ એકલા અર્જુનને જે આ ક્યું તે જગત સંહિત તેં જોયું. જે રીતે ઇન્દ્ર, યમરાજ, ધ્રુવા તથા ભગવાન એવા કુમેર પશુ ન કરી શકે તે આ અર્જુન કરે છે માટે એઓથી પણ અર્જુન યુધ્ધેકરી મોટા છે તથાપિ હું કહીશ તો મારાં સમગ્ર વચનને અનિક્રમણ કરશે નહીં. તેમ હમેશ તને અનુમતી ચાલશે; વારતે હે રાજેન્દ્ર ! પ્રસન્ન થા અને શાંતિને પ્રાપ્ત થા; માર પશુ તારાવિષે પરમ એવું માન છે માટે પરમ મિત્રતાથી હું તને કહું છું. તું જો આ કામવિષે સસ્તેજ થઇશ તો કહ્યુંને પણ હું વારીશ. વિચક્ષણ પુરૂષો ચાર પ્રકારના મિત્ર કહે છે. તેમાં એક તો સહજ મિત્ર, બીજો પ્રીતિએ કરીને, ત્રીજો ધનેકરી સંવાદન કરેલો અને ચોથો પ્રતાપથી; એ અધુ તારે પાંડવવિષે છે. હે વીર ! સ્વભાવથીજ તે તારા અધિવ છે. વળી હે પ્રભો ! સામથી પ્રાપ્ત થા. તું પ્રસન્ન થઇ જો મિત્રતાને પ્રાપ્ત કરીશ તો જગતનું અતુલ એવું હિત તેં ક્યું એમ કહેવાશે. એ રીતે સ્નેહી એવા અશ્વત્થામાએ હિતનું વચન કહ્યું તે સાંભળી વિચાર કરી નિઃશ્વાસ મૂકી ખેદયુક્ત છે મન જેનું એવા દુર્યોધને કહ્યું કે—હે સખે ! જે રીતે તું કહે છે તે તેમજ તથાપિ હું પણ એક નિશ્ચિત્ત કંઈ છું તે માંડે વચન સાંભળ. સિંહની પેઠે દુઃશાસનને અગાત્કારથી મારી, દુર્બલિવાળા આ ભીમસેને કહ્યું જે હજીયા પત્ની પણ દુર્યોધનના મસ્તક ઉપર હું લાત મારીશ એ વચન મારા હૃદયમાં સાથે છે તે તેં પણ સાંભળેલું છે વારતે શાંતિ કેમ થાય; તેમ ઉપ્ર એવો વાયુ જેમ મહાગિરી મેરંને સહન ન કરે એમ અર્જુન કહ્યુંને સહન કરી શકશે નહિ. કુતિના પુત્ર એવા તે, ધણીક એવા અગાત્કારથી મેં કીધેલાં વૈરને યાદ કરી મારે વિષે નિશ્વાસ પણ નહિ કરે. હે ગુરુપુત્ર ! હે અચ્યુત ! કહ્યુંને સંપ્રામતી તું વિરામને પ્રાપ્ત થા એમ કહેવા તું યોગ્ય નથી, દારણ આજ અર્જુન મોટા થમેકરીયુક્ત છે એટલે થાકી ગયો છે, વારતે આ કહ્યું અગાત્કારથી તેને હજીશે. એરીતે તેને કહી વારંવાર સમ-જાવી તમારા પુત્રે “ અરે સાવધાન થાઓ, જાણુ છે હાથમાં જેના એવા તમે મારા શત્રુ સામે દોડો, શું ચૂપ થઇ રહ્યા છો, ” એ રીતે પોતાના સૈનિકોને આગ્રા કરી.

તમેષમુક્તવાગ્જનુભીય ચાસકૃત તવાત્મજઃ સ્થાનનુશાસિ. સૈનિકાન.

સમાહિતાભિવ્રવતાહિતાન્મમ સવાળહસ્તાઃ કિમુજાષમાસત ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि अश्वत्थामवाक्ये गुर्जरभाषायां अष्टाशीति

तमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

અધ્યાય ૮૯ મો. કર્ણુર્જુનનો સંગ્રામ.

સંજય ઉવાચ—તૌ શંભમેરોનિનદે સમૃદ્ધે સમોયતુઃ શ્વેતહયૌ નરાગ્ધૌ ।

ચૈકર્તનઃ સૂતપુત્રોર્જુનઃ કુર્મચિત્તે તત્ત્વપુત્રસ્ય રાજન ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હૃદયરાષ્ટ્ર ! હે રાજન ! શંખ તથા બેરીના છે શબ્દ જેમાં એવા સમૃદ્ધ સૈન્યમાં શ્વેત છે અથ્થ જેમના એવા મનુષ્યમાં ઐઞ સૂતપુત્ર કર્ણુ તથા અર્જુન, તમારા પુત્રના ખરાખ વિચારને લીધે લડવા લાગ્યા. અત્યંત વૃદ્ધિ પામેલા છે દાંત જેમના એવા મદ ઝરતા કિમ્બલયના બે હસ્તિઓ જેમ હાથણી વાસ્તે લડે તેમ ઉગ્ર છે વીર્ય જેમનાં એવા શરવીર અર્જુન તથા કર્ણુ પૃથ્વી વાસ્તે સંગ્રામ મધ્યે લડવા લાગ્યા. મેઘ સામે જેમ ખીલે મોટા મેઘ આવે અને યદ્યઞ્યએ કરી પર્વત સામે જેમ પર્વત આવે તેમ ધનુષ, પ્રત્યંચા તથા રથના પાટાના શબ્દેકરી બાણવૃષ્ટિને વરસાવતા તે બેઠે, એક-બીજાની સામે આવ્યા. પ્રકર્ષેકરી વૃદ્ધિ પામ્યાં છે શિખર, વૃક્ષ વીરં તથા ઓપિ જેમાં અને મોટા પડે છે ઝરણાં જેમાંથી એવા યજ્ઞાયમાન થએલા બે અચળ પર્વત હોય નહિ તેની પેઠે અને છે શરીરમાંથી ફીકર જેમને એવા મહા બળવાન તે બેઠે, મોટા અસ્ત્રોએ કરી એકબીજાને હણતા હતા. બાણેકરી બેદાયાં છે અંગ, સારથિ તથા વાહન જેમનાં એવા તે બેઠેના પૂર્વે ઇન્દ્ર તથા બળિરામ વચ્ચે જેવો સન્નિપાત થયો હતો તેવો બીજા-બીજાએ દુઃખેકરી સહન થાય નહિ એવો બયંકર રૂધિરરૂપી જગત્કાળો મોટો સન્નિપાત થયો. ધણુક છે પદ્મ, ઉત્પલ. મત્સ્ય તથા કચ્છપ જેમાં એવા પરિગણેકરી વિંટાયલા વાયુએ વધારેલ અત્યંત પાસે રહેલા બે હૃદ હોય નહિ તેમ જ્વળયુક્ત તે બેઠેના રથ, એકબીજાની સામે આવ્યા. ત્યાર પછી મહેન્દ્ર સરખા પરાક્રમવાળા તથા મહેન્દ્રની જેને ઉપમા અપાય એવા મહારથિ તે બેઠે, મહેન્દ્રના વજ્ર સરખા બાણેકરી મહેન્દ્ર તથા વૃત્રાસૂર જેમ એક-બીજાને હણે તેમ પરસ્પર હણવા લાગ્યા. એ રીતે પ્રવર્તમાન થએલા અર્જુન તથા કર્ણુના સંગ્રામને જોઈ વિચિત્ર પ્રકારનાં છે કન્ય, આબરણ, વજ્ર તથા આયુધ જેમનાં એવા હસ્તિ, પાયદળ, અથ્થ તથા રથસહિત વિસ્મયનીય રૂપવાળાં સુંદર બેઠે સૈન્ય તથા આકાશમાં રહેલાં પ્રાણીઓ પણ કંપવા લાગ્યાં. યુદ્ધ જોતા ઇચ્છતા સિંહનાદ કરતા તથા પ્રમત્ત થએલા કેટલાક પુરુષોએ વસ્ત્રપ્રહિત છે અંચુલી જેમાં એવા હાથ ઝેંચા કર્યા; અને ન્યારે મહાન્મત્ત હસ્તિ જેમ હસ્તિ સામે હોડે તેમ અર્જુન, કર્ણુને મારવાની ઇચ્છાથી તેની સામે દોડ્યો ત્યારે તેને જોઈ આગળ ચાલનારા સોમક યોદ્ધા કે, હે અર્જુન ! કર્ણુને હણ અને એના મસ્તકને તથા હૃતરાષ્ટ્રના પુત્રની રાજ્ય શ્રદ્ધાનું છેદન કર, એમાં વખત ન લગાડ. એ રીતે અર્જુનને મોટા સ્વરથી કહેવા લાગ્યા. અમારી તરફના ધણુક યોદ્ધાઓ પણ, હે કર્ણુ ! અત્યંત તીક્ષ્ણ બાણેકરી અર્જુનને હણ અને પાંડવ, પાછા ધણુ કાળસંધી વન પ્રત્યે જાય, વાસ્તે એની સામે તું જ, જ, એમ કર્ણુને કહેવા લાગ્યા. તે સમયે પ્રથમથી કર્ણુ મોટા એવા દશ બાણેકરી અર્જુનને વિંધે. અર્જુનને પણ હાસ્ય કરી તીક્ષ્ણ છે અમ્બલાગ જેના એવા દશ બાણેકરી અગત્યના મધ્યમાં તેને વિંધે. એ રીતે ત્રણ થએલા સૂતપુત્ર કર્ણુ તથા અર્જુન, સુંદર પુંખવાળા બાણેકરી પરસ્પર હણતા હતા. અતિ બયંકર ધા થાય તે રીતે એક બીજાને બેદના હતા તથા એકબીજા સામે દોડતા હતા. ઉગ્ર ધનુષવાળા અર્જુનને બે જુજ તથા ગાંડીવને એવી નારાજ, નાલીક,

વરાહ કર્ણ, કુર સાંગલિક તથા અર્ધચન્દ્ર નામના બાણ નાખ્યા. હે રાજન્ ! ચોતરફ ફેલાઈ ગયેલા અર્જુનના બાણ, સાયંકાળ વખતે નીચું જેનું મુખ છે એવાં પક્ષિગણ જેમ સ્થાનક વારતે વૃક્ષમાં પ્રવેશ કરે તેમ કર્ણના રથપ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયા. છતાં છે શત્રુ જેણે એવો અર્જુન શ્રદુરની કટાક્ષ સહિત જે જે બાણ કર્ણ પર નાખતો હતો તે તે બાણને સતપુત્ર કર્ણ, બાણેકરી ભાગી નાખતો હતો. મહેન્દ્ર પુત્ર અર્જુને શત્રુને વિધે એવું આગ્નેયાર્થ મૂક્યું. તે આગ્નેયાર્થનો દેહ પૃથ્વી અંતરિક્ષ, દિશાઓ તથા સૂર્ય માર્ગને વિધી પ્રદીપ્ત થયો. તે વખતે પ્રજ્વલિત થયાં છે વસ્ત્ર જેમનાં એવાં બળેલાં વસ્ત્રવાળા સર્વ યોદ્ધાઓ, નાસવા લાગ્યા. વનમાં બળતાં વાસનાં વનનો જેવો શબ્દ થાય તેવો મહા ભયંકર શબ્દ થયો. ઉલુકત થયેલા અગ્નિયાર્થને જોઈ તેની શાંતિવાસ્તે પ્રતાપવાન સતપુત્ર કર્ણે વાર્ષ્ણાશ્વ નાખ્યું તેથી તે અગ્નિ શાંત થઈ ગયો. તેમાંથી નીકળેલા વેગવાન મેધના ઓધેકરી સર્વ દિશાઓ અધકારથી છવાઈ ગઈ. એ રીતે અતિ વેગથી ઉત્પન્ન થયેલા મેધથી પ્રત્યંક અગ્નિ પણ શાંત થઈ ગયો. પર્વત સરખું છે તિમિર જેનું એવા મેધના ઓધેકરી સર્વ દિશાઓ તથા આકાશ પણ વ્યાપ્ત થઈ ગયાં, અધકારે કરી કંઈ પણ દેખાતું ન હતું. શત્રુઓએ અસહ્ય એવા અર્જુને, વાયવ્યાર્થેકરી કર્ણ તરફથી આવતા તે સમયે મેધ સંધને ટાળી દેઈ ગાંડીવ, પ્રત્યંક તથા બાણને અભિમંત્રણ કરી ઈન્દ્રને પ્રિય એવું અતિ પ્રભાવવાળું વજ્રાર્થ પ્રકટ કર્યું. તેના પ્રભાવથી ગાંડીવમાંથી પ્રગટ થયેલા અભય તીક્ષ્ણ વજ્ર સરખા વેગવાળા, મોટા છે પ્રભાવ જેમનો એવા ગૃધ્રના પીછાબિલા સુંદર વેગવાળા તથા ચક્રચક્રિત એવા કુર, પ્રાંગલિક, અર્ધચન્દ્ર, નાલીક તથા નારાય અને વરાહ કર્ણ નામના હજારો બાણ, કર્ણ પર આવી તેના સર્વ શરીર, અશ્વ, ધનુષ, ચક્ર તથા ધ્વજને ભેદી ગર-કથી ત્રાસ પામેલા સર્પની પેઠે પૃથ્વીમાં પ્રવિષ્ટ થયા. તે સમયે બાણેકરી વિધાયલું છે અંગ જેનું એવા રૂધિરેકરી આદ્ર શરીરવાળા ક્રોધથી નેત્ર ફાડેલા મહેન્દ્ર સરખાં કર્મ-વાળા મહાત્મા કર્ણ, દૃઢ છે પ્રત્યંક જેની એવું સમુદ્ર જેવા ધોર શબ્દવાળું પોતાનું ધનુષ ખેંચી ભાર્ગવાશ્વ પ્રકટ કરી અસહનશીલ એવા તેણે ગાંડીવમાંથી મુકાયેલા અર્જુનના બાણ સંધને છેદી, અસ્ત્રેકરી તેના અસ્ત્રને છેદી સંગ્રામમાં રહેલા રથ, હસ્તિ તથા પાયદળને હણી ભાર્ગવાશ્વના પ્રતાપથી વળી ક્રોધાવિષ્ટ એવા વેગવાન સતપુત્ર, શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા, સુવર્ણના યુધ્ધવાળા સારી રીતે મૂકેલા બાણેકરી યલાત્કારથી પંચાલોમાં ઐશ્ર એવા યોદ્ધાઓને વિધ્યા. હે રાજન્ ! સંગ્રામના મધ્યમાં કર્ણે, બાણના ઓધેકરી પીડિત કરેલા ક્રોધાવિષ્ટ એવા પંચાલ તથા સૈનિકોએ પણ એકઠા મળી તીક્ષ્ણ બાણેકરી ચોતરફથી સતપુત્ર કર્ણને વિધ્યો. સતપુત્ર કર્ણે પણ બાણેકરી પંચાલોના રથ, હસ્તિ તથા અશ્વસ-મુદાયને હણી હથે કરી બાણ સમુદાયથી તેમને વિધી પીડિત કર્યાં. કર્ણના બાણેકરી ભેદાયા છે દેહ જેમના એવા શબ્દ કરતા તે, મહાવનમાં ક્રોધાયમાન થયેલા સિંહે ભેદેલા હારતનાં યૃથ પડે તેમ પ્રાણ રહિત થઈ પૃથ્વીવિષે પડતા હતા. હે રાજન્ ! એ રીતે શૂરવીર એવા કર્ણે, પંચાલોમાં અત્યંત ઐશ્ર એવા સમગ્ર યોદ્ધાઓને યલાત્કારથી હણી આકાશમાં ઉડા છે કિરણો જેનાં એવો સૂર્ય શોભે તેમ પોતે શોભવા લાગ્યો. તે વખતે હે કૌરવેન્દ્ર ! તમારી તરફના યોદ્ધાઓ કર્ણનો જય થયો એમ માની પરમ હર્ષને પ્રાપ્ત થઈ સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. બાકી રહેલા બીજા સર્વ મનુષ્ય, કર્ણે કૃષ્ણ તથા અર્જુનને હણ્યા એમ માનતા હતા. પારકાઓથી સહન થાય નહિ એવા મહાર્થ કર્ણના તે પરાક્રમે

જોઈ તેમજ સંગ્રામના મધ્યમાં કર્ણે અર્જુનના અન્નને હણ્યું તે જોઈ કોષથી સંદીપ્ત છે તે જ જોનાં એવા કોષાવિષ્ટ અસહનશીલ વાયુપુત્ર ભીમસેને, હાથેકરી હાથે પીથી, ત્યાગીચાસ કરી સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા અર્જુનને આ પ્રમાણે કહેવા માંડ્યું કે, હે જિજ્ઞાસુ ! ત્યાગ કર્યો છે ધર્મ જેણે એવા પાપરૂપ આ સૂતપુત્ર કર્ણે, આજ સંગ્રામમાં પંચાલોમાં મુખ્ય એવા અનેક યોદ્ધાઓને તારી સમક્ષ કેમ હણ્યા ? હે કિરીટિન ! પૂર્વે દેવ તથા કાલકેય નામના દૈત્યોએ અજિત સાક્ષાત્ રચાણુ એવા મહાદેવજીના હસ્ત સ્પર્શને પ્રાપ્ત થયેલા એવા તને પ્રથમ પણ્ય સૂતપુત્રે દશ બાણેકરી કેમ વિધ્યો ? તેમ તે નાખેલા બાણસંધને તે ગળી ગયો. આજ એ મને આશ્ચર્ય લાગે છે, વાસ્તે હે સખ્યસાચિન ! દ્રૌપદીને જે કલેશ થયો હતો તેને તથા ભયરહિત, પાપશુદ્ધિવાળા દુરાત્મા એવા આ સૂતપુત્ર કર્ણે આપણને ઉદ્દેશી કહ્યું હતું કે ‘ આ પંદતિલ છે ’ ઇત્યાદિ અત્યંત તીક્ષ્ણ એવી તેની રૂક્ષવાણી, એ સર્વને યાદ કરી કર્ણને આજેનું યુદ્ધમાં હણ્યું. હે કિરીટિન ! શું કરવા ઉપેક્ષા કરે છે ? આજ આ વખત ઉપેક્ષા કરવા લાયક નથી. ખાંડવવન-વિષે જે ધૃતિએકરી અસિને ત્રાસ આપી સર્વ પ્રાણીઓને તું જીત્યો હતો તેજ ધારણાએકરી સૂતપુત્રને હણ્યું, અને હું પણ ગદાએકરી દુર્યોધનને હણીશ. એ રીતે કર્ણે હણેલા રથિ તથા બાણને જોઈ વાસુદેવ ભગવાન પણ અર્જુનને કહેવા લાગ્યા કે હે કિરીટિન ! સર્વનો છે સંપાત જેમાં એવા આ યુદ્ધમાં કર્ણે અએકરી તારા અન્નને મર્દન કર્યું એ શું ? હે શૂરવીર ! શું મોહ પામે છે અને હણ્યો તો નથી. જો અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા આ કૌરવ કર્ણને આગળ કરી શબ્દ કરે છે. કણે અએકરી તારા અન્નને પાડ્યું તે પણ સર્વ જાણે છે, વાસ્તે જે ધૃતિએકરી તામસાત્વ હણ્યું અને યુગયુગનેવિષે ધૌર એવા શક્તિસેને હણ્યા તેમજ સંગ્રામો વિષે હંભોહભવ તથા બીજા અસુરોને હણ્યા, તે ધૃતિએકરી આજ તું કર્ણને હણ્યો. સગ-યાની ધાર સરખી છે નેમિ જેની એમાં મેં ત્યાગ કરેલાં સુદર્શન ચક્રેકરી ઇન્દ્રે શત્રુ એવા નમુચિતું મસ્તક જેમ વળે કાપ્યું હતું તેમ તું પણ બ્રહ્માત્માથી આજ શત્રુના મસ્તકને કાપ. હે વીર ! કિરાતનું જેણે રૂપ ધારણ્યું કર્યું હતું એવા મહાત્મા ભગવાન મહાદેવજીને તે ધૃતિએકરી પ્રસન્ન કર્યા હતા તે ધૃતિને પાછો તું મહણ્યું કર. પરિવાર સહિત સૂતપુત્રને હણી, હણ્યા છે શત્રુસંઘ જેમાંથી એવી સમુદની મેખળાવાળી, શહેર તથા ગ્રામવાળી સમૃદ્ધ પૃથ્વી હે પાર્થ ! યુધિષ્ઠિર રાજાને દર્શ અતુલ એવા યશને પ્રાપ્ત થા.

એ રીતે ભીમ તથા જનાર્દન ભગવાને જેને પ્રેરણા કરી છે એવા અતિ બળવાન મહાત્મા અર્જુનને, તેણે આપેલા સર્વ કલેશ યાદ કરી પોતા સામે જોઈ પોતાનું એટલે નરનું અને નારાયણનું પૃથ્વીમાં આવવાનું પ્રયોજન પૃથ્વીના ભાર ઉતારવો, એ છે, તે સંભારી કેશવ ભગવાનને કહ્યું કે, આ હું સૂતપુત્રના વધવાસ્તે તથા લોકના કલ્યાણસારે ઉગ્ર એવા મહાત્મને પ્રકટ કરું છું. તમે, દેવતાઓ, ધર્મા, મહાદેવ તથા વેદને જાણનાર સર્વ મને આજા આપો. એમ દેવ એવા શ્રીકૃષ્ણને કહી અમિત છે ભુદ્ધિ જેની એવા અર્જુને ધર્માને નમસ્કાર કરી મનથી વિધિય, અસભ્ય ઉત્તમ એવું ધર્માત્મ પ્રકટ કર્યું. મેધ જળધારા મૂકે તેમ ધણીક બાણ મૂકી એના અન્નને હણી કર્ણે શોભવા લાગ્યા સંગ્રામના મધ્યમાં અર્જુનના તે અન્નને કર્ણે હણ્યું તે જોઈ કોષેકરી પ્રદીપ્ત, અસહનશીલ એવા મહા બળવાન ભીમસેને સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા અર્જુનને કહ્યું કે, મનેકરી વિધિય પરમ એવા ધર્મા નામના મહાત્મને પણ તું જાણનાર છે એમ લોકો કહે છે, વાસ્તે હે સખ્યસાચિન ! તે હણાયું તો શું થયું, વળી બીજાની યોજના કર, એમ ભીમસેને જેને કહ્યું છે એવા અર્જુને

બીજની યોજના કરી, તે વખતે ગાંડીવમાંથી મૂકાયલા સર્પ સરખા ઉગ્ર, સૂર્યના કિરણોની જેમને ઉપમા અપાય એવા પ્રબલિત બાણેકરી ધણી તેજવાળા અર્જુને સર્વ દિશા તથા વિદિશઓને ઢાંકી દીધી. એ રીતે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુને સુવર્ણના પુંખવાળા પ્રલય સમયના અગ્નિ તથા સૂર્યકિરણ સરખા હજારો બાણોએકરી હણુમાત્રમાં કર્ણુનો રથ છવાઈ ગયો. વળી તેમાંથી ત્રિશુલ, ફરશિઓ, ચક્ર તથા અતિ ભયંકર એવા નારાય નામના સેંકડો બાણ નિકળ્યા. તેણેકરી યોદ્ધાઓ ચોતરફથી હણવા લાગ્યા. તે સંગ્રામના મધ્યમાં કપાઈ ગયેલું કોઈ યોદ્ધાનું મસ્તક બીજની કાયાઉપર થઈ નીચે પડ્યું, ભયેકરી તે પણ તત્કાળ પૃથ્વીવિષે પડ્યો. એક પડેલાને જોઈ વળી બીજને પ્રત્યેક થયો. બીજ યોદ્ધાનો કપાયેલો હાથીની સૂંઢ સરખો ખડગ સહિત બાહુ રણમૃતિવિષે પડ્યો. તેમજ બીજનો કુરબાણથી કપાયેલો કવચ સહિત ડાબો હાથ ધરણીવિષે પડ્યો. એ રીતે કિરીટમાંથી એવા અર્જુને શરીરનો અંત કરનાર એવા અત્યંત ભયંકર બાણેકરી સર્વ મુખ્ય યોદ્ધાઓ સહિત દુર્યોધનના સમગ્ર સૈન્યનો વિષ્વંસ કર્યો. તેમજ સૂર્યપુત્ર કર્ણુ પણ સંગ્રામના મધ્યમાં હજારો બાણ નાખ્યા. શબ્દાયમાન એવા તે, મેઘે મૂકેલી જળધારાની પેઠે અર્જુન સામે આવ્યા. વળી મોટા છે પ્રભાવ જેનો એવા ભયંકર બળવાળા કર્ણુ કૃષ્ણ, અર્જુન તથા ભીમસેનને ત્રણત્રણ બાણથી હણી મોટા સ્વરે ભયંકર શબ્દ કર્યો. કર્ણુના બાણથી હણાયલા અર્જુને પણ તે રીતે વિધાએલા ભીમસેન તથા જનાર્દન ભગવાનને જોઈ અસહનતાથી અઢાર બાણ નાખી એકથી પ્વજને, ચારેકરી શલ્યને તથા ત્રણ બાણથી કર્ણુને વિંધી દશથી સુવર્ણનું કવચ પહેરેલા સભાપતિને હણ્યો. તે વખતે હણ્યાં છે મસ્તક, બાહુ, અથ, સારથિ ધનુષ તથા પ્વજ જેનો એવા તે રાજપુત્ર, ફરશિએકરી કાપેલા સાગનો વૃક્ષ પડે તેમ રથ ઉપરથી નીચે પડ્યો. એટલામાં વળી અર્જુને, ત્રણ, આઠ, બે, ચાર તથા દશ બાણેકરી કર્ણુને વિંધી યોદ્ધાઓસહિત ચારસો હસ્તિ, આઠસો રથ, સ્વાર સહિત હજારો ઘોડા અને શરવીર એવા અઢાર હજાર પાયદળને હણી, રથ, સારથિ તથા પ્વજસહિત કર્ણુને પણ ક્ષણવાર અદશ્ય કર્યો. એ રીતે અર્જુને હણવા માંડેલા કૌરવોએ હે કર્ણુ ! અર્જુન બાણેકરી સમગ્ર કૌરવોને હણે છે વાસ્તે તું બાણ મૂક અને અર્જુનને વિંધ, એ રીતે મોટી આક્રોશ કરી ચોતરફથી બોલવા માંડ્યું. એવી રીતે કૌરવોએ જેને પ્રેરણા કરી છે એવા કર્ણુ, સર્વ યત્નેકરી એકદમ ધણાક બાણ મૂક્યા. મર્મને છેદનારા તે બાણ પાંડવ તથા પાંચાલગણને હણી તેમનું રૂધિરપાન કરવા લાગ્યા. સર્વ ધનુષ ધરનારાઓમાં મહાબળવાન, સર્વ શત્રુઓને સહન કરનાર તથા અભય એવા ઉત્તમ તે બેઉ, ઉગ્ર એવાં શત્રુનાં સૈન્યને પરસ્પર હણતા હતા. તેટલામાં હિતેશ્વર એવા શ્રેષ્ઠ વૈદ્યોએ મંત્ર તથા ઔષધિએકરી શલ્યરહિત તથા નિરામય કરેલા સુવર્ણના કવચથી શોભિતા યુધિષ્ઠિર રાજ, તે યુદ્ધને જોવાની ઇચ્છાથી ત્યાં પધાયો. એ રીતે શલ્યરહિત થઈ યુદ્ધવિષે પધારેલા ધર્મરાજને જોઈ, રાહુથી મુક્ત થઈ ઉદય પામેલા પરિપૂર્ણ નિર્મળ ચંદ્રને જોઈ સર્વ લોકને આનંદ થાય તેમ સર્વ પ્રાણીઓ આનંદને પ્રાપ્ત થયાં. મુખ્ય એવા શરવીરમાં શ્રેષ્ઠ, શત્રુને હણનાર એવા કર્ણુ તથા અર્જુનને જોઈ તેમના યુદ્ધને જોવાની જેને ઇચ્છા છે એવા આકાશમાં રહેલા તથા પૃથ્વીવિષે રહેલા સર્વ પ્રેક્ષકો ઉભારાઈ જતા હતા. તે સમયે શ્રેષ્ઠ બાણેકરી પરસ્પર હણતા એવા અર્જુન તથા કર્ણુના ધનુષ, પ્રત્યંચા તથા તલ્લાનો સારી રીતે મૂકાયા છે બાણ જેમાંથી એવા ભયંકર સંનિપાત થતો હતો. એટલામાં સારી રીતે શબ્દ

શામ તે રીતે અતિશય ખેંચેલી અર્જુનના ધનુષની પ્રત્યંચા તત્કાળ તૂટી ગઇ; તે જિદ્ધ જોઈ તેજ ક્ષણે સ્તપુત્ર કર્ણે, પાંડુપુત્ર અર્જુન ઉપર ક્રુદ્ધક નામના સો બાણ નાખી છૂટા મૂકેલા સર્પ સરખા, તેલથી ધોએલા પાંક્ષના પીછા બાંધેલા સાઠ બાણેકરી તેને વિંધ્યો. અને વળી વાસુદેવને ધાયક કર્યા. સૂર્ય પુત્ર આઠ બાણથી અર્જુનને વિંધી, હઠાસે ત્રેષ્ઠ બાણથી બીમસેનને મર્મસ્થાનમાં ભેદી સોમકાને પાડતાં કૃષ્ણ, અર્જુન, તેના નાનાભાઇ તથા તેના ધ્વજને પશુ વિંધ્યો, તેમણે પશુ બાણેકરી આકાશમાં મેળના સંધ જેમ સૂર્યને આચ્છાદન કરે તેમ કર્ણને આચ્છાદન કરી દીધો. અસ્ત્ર શીખેલા સ્તપુત્ર કર્ણે પશુ, સામે આવતા તેમને અનેક બાણથી રોકી તેમણે નાખેલાં સર્વ અસ્ત્રને હણી, તેમના રથ, અશ્વ, તથા હસ્તિઓને માર્યા. હે રાજા! બાણેકરી ત્રેષ્ઠ સૈનિકાને પીડિત કર્યા. કર્ણના બાણેકરી બેઠાયા છે દેહ જેમના છે એવા મુખ્ય સૈનિકા કોધાયમાન થએલા બળંકર બળવાળા સિંહે બેઠેલા છે દેહ જેમના એવા શ્વાનના યુધમાં રહેલા મોટા બળવાળા શ્વાન જેમ પ્રાણરહિત થઇ પડે તેમ પ્રાણરહિત થઈ ભૂમિતળવિષે પડતા હતા. કર્ણ તથા અર્જુનને બાણેકરી સૈનિકા હણીતા હતા એટલામાં બળવાન કર્ણે સારી રીતે મૂકેલા બાણેકરી બલાત્કારથી હણેલા પંચાલોના શરીરમાંથી રૂધિર સ્ત્રવવા લાગ્યું. કર્ણનો મોટો જય થયો એમ તમારી તરફના ચોદાઓ તલાંના શબ્દ સાથે સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. મહા બળંકર એવા વિમર્દવિષે શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને કર્ણે વશ કર્યાં એમ તે બધા માનવા લાગ્યા. તે વેળાએ કર્ણના બાણથી ક્ષત થયું છે અંગ જેનું એવા અત્યંત કોધાયમાન થએલા અર્જુનને ધનુષની પ્રત્યંચા નમાવી કર્ણના નાખેલા બાણને હણી કૌરવોને પ્રતિઘ્ન કરી હાથના મોજાવિષે પ્રત્યંચાને હણી તત્કાળ બાણથી અંધકાર કરી હાંતકારથી બાણેકરી કર્ણ, શત્રુ તથા સર્વ કૌરવોને વિંધ્યા. તે વખતે મહાભેકરી કર્યો છે અંધકાર જેમાં એવા આકાશમાં પક્ષીઓ પચુ બમતા ન હતા. તે વખતે આકાશમાં રહેલા પ્રાણી સમુદાયે ધ્રેરણ કરેલો દિવ્ય એવો સુગંધિ વાયુ વહાતો હતો. વળી અર્જુનને હારયકરી દશ બાણેકરી શત્રુને કવચ વિષે અત્યંત વિંધી, સારી રીતે મૂકેલા બાર બાણથી કર્ણને વિંધ્યો. અર્જુનના ધનુષના વેગથી મૂકાએલા ઉગ્ર વેગવાળા બાણેકરી અત્યંત હણાયલો, બેઠાયાં છે ગાત્ર જેનાં એવો રૂધિરેકરી વ્યાપ્ત છે અંગ તથા વિસ્તૃત બાણ-વાળો કર્ણ, રૈદ્ર મુકુર્તને વિષે શ્મશાનના મધ્યમાં કોડ કરતા રૂધિરોદ શરીરવાળા રૂદ્ર શોભે તેમ શોભતો હતો. ત્યારપછી અધિરથ પુત્ર કર્ણે દેવતાની જેને ઉપમા અપાય એવા અર્જુનને ત્રણ બાણથી ભેદી પ્રત્નલિત સર્પસરખા પાંચ બાણ અચ્યુત બળવાનને મારવાની ઇચ્છાથી નાખ્યા. ઉત્તમ વેગવાળા કર્ણથી વિમુખ પ્રતીયમાન, સારી રીતે મૂકેલા, સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારના તે બાણ, પુરૂષોત્તમ એવા બળવાનનું કવચ ભેદી રૂધિરમાં સ્નાન કરી વેગથી પૃથ્વીમાં પેસી ગયા. તે પાંચ બાણના, બહુ નામના દશ બાણેકરી અર્જુનને ત્રણ ત્રણ કડકા કરી નાખ્યા. એ રીતે અર્જુનના અભેકરી તક્ષકના પુત્રના પક્ષના તે મોટા સર્પ પૃથ્વીવિષે પડતા હતા. એ રીતે કર્ણના ભુજમાંથી નિકળેલા સર્પનો જેમાં આવેશ છે એવા બાણેકરી છિન્ન થયું છે અંગ જેનું એવા શ્રીકૃષ્ણને જોઈ શુષ્ક તૃણના હગલાને બાળતો એવો અગ્નિ જેમ પ્રત્નલિત થાય તેમ અર્જુન કોષેકરી પ્રત્નલિત થયો. કોષથી પ્રત્નલિત થએલા તેણે કાનપર્યંત ધનુષ ખેંચી મૂકેલા, શરીરનો અંત કરનાર એવા પ્રત્નલિત બાણેકરી કર્ણને મર્મસ્થાને વિંધ્યો. તે વખતે દુઃખથી ચલાયમાન થયો તથાપિ દેવબળેકરી ધૈર્યયુક્ત શુદ્ધિવાળો થઇ ઉભો રહ્યો. એ રીતે અર્જુન કોપાયમાન થયો તે સમયે

તેના બાણ સમુદાયથી દિક્ષા, વિદિક્ષાઓ, સૂર્યની પ્રભા, તથા કર્ણુનો રથ, હે રાજન્ ! બધું અદૃશ્ય થઇ ગયું. અધિકારના સમુદાયથી આકાશ ભરાઇ ગયું. ત્યારપછી વળી કૌરવોમાં શ્રેષ્ઠ પૃથ્વીવિષે એકવીર અર્જુને, કર્ણુના ચક્રરક્ષક, પાદરક્ષક આગળ ચાલનારા, પાછળથી રક્ષા કરનાર દુર્યોધનના અનુમત, ઉત્તુક્રત થએલા રથસહિત સારથૂત કૌરવોમાં પ્રવીર એવા સર્વ મળી બે હજાર થોડાઓને, રથ, અશ્વ તથા સારથિરહિત કરી ક્ષણમાત્રમાં મારી હઠાવ્યા. તે જોઇ તમારા પુત્ર તથા આકીના કૌરવ, કર્ણુને છોડી દેઇ બાણથી ક્ષત થએલા પોતાને પોકારતા દીકરાઓને બાપ અને બાપને દીકરાઓ મૂકી આમતેમ પલાયન કરવા લાગ્યા. હે ભારત ! બચેકરી અવદીર્ઘ એવા કૌરવોએ હીન એવો કર્ણુ, દિક્ષાઓને અત્યંત શૂન્ય જોઇ વ્યથાને પ્રાપ્ત ન થતાં પ્રકટ થઇ અર્જુન સામે દોડ્યો.

સ સર્વત પ્રક્ષયવિદ્યો વિશૂન્યા મયાવિદ્યોર્ણેઃ કુર્મમવિદ્યીનઃ ॥

નવિવ્યથે ભારત તત્ર કર્ણઃ પ્રહૃષ્ટ પવાર્જુનમમ્યધાષત્ ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि कर्णार्जुनद्वैरथे गुर्जरभाषायं

उननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

અધ્યાય ૯૦ મો. કર્ણુ અર્જુનનું ભયંકર યુદ્ધ.

संजज उवाच—ततः प्रयाताः शरपातमात्रमवस्थिताः कुरवोभिमनसेनाः ।

विद्युत्प्रकाशं ददन्तुः समंताद्धनंजयास्समुद्यीर्यमाणं ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! ત્યાંથી પલાયન કરેલા, બેઠાઇ છે સેના જેમની એવી બાણોના પાત થયો તેટલે માત્ર દૂર ઉભેલા કૌરવ, સારી રીતે વખાણેલા વીજળી સરખા પ્રકાશવાળા અર્જુનના ધનુષને ચોતરફથી જોતા હતા. તે વખતે મહા વિભવમાં ક્રોધાયમાન થએલા અર્જુને કર્ણુના વધ વારતે મૂકેલા આકાશમાં ગએલા કૌરવોને બાળતા અર્જુનાઅને મહાત્મા કર્ણુ, દૃઢ છે પ્રલયા જેની એવા અમોઘ ધનુષને જેટલી પરશુરામ પાસેથી મળેલા શત્રુને નાશ કરનાર મોટા મહિમાવાળા અથર્વણ મંત્રકરી અભિમંત્રણ કરેલા સુવર્ણના પુંખવાળા અત્યંત ધોર એવા તીક્ષ્ણ બાણથી મર્દન કરી નાશ કર્યું. હે રાજન્ ! ત્યાર પછી એકબીજા સામે આવતા અર્જુન તથા અધિરથપુત્ર કર્ણુનો ઉગ્ર એવા દાંતના અભિધાતકરી બે હસ્તિઓનો સમાગમ થાય તેવો બાણેકરી અત્યંત મોટો વિભવ થયો. હે રાજન્ ! અત્સંધાતથી વિંટાઅહુ આકાશ ચોતરફથી અત્યંત બચકર થયું હતું, તેને કર્ણુ તથા અર્જુને બાણ શ્રદ્ધના સંધાનથી અંતર રહિત કરી દીધું. તે સમયે મોટી બાણમય જાળને જોતા સર્વ કૌરવ તથા સોમક, બાણથી થયેલા બચકર અધિકારમાં બીજા કોઇ પણ પ્રાણીને દેખતા ન હતા. હે રાજન્ ! નિરંતર બાણ સંધતા, અનેક બાણ ફેંકતા ધનુષ ધરનાર તે બેઉ, શીખેલા વિવિધ પ્રકારના અસ્ત્રે કરી યુદ્ધવિષે વિચિત્ર પ્રકારના માર્ગ દેખાડતા હતા. એ રીતે સંભ્રામના મધ્યમાં યુદ્ધ કરતા તે બેઉમાંથી કોઇ વખતે સૂતપુત્ર કર્ણુ, અધિક થતો હતો. કોઇ વખતે વીર્ય, મંત્રજળ તથા પૌરૂષેકરી અર્જુન અધિક થતો હતો. બીજાઓએ દુઃખેકરી સહન થાય નહિ એવા પરસ્પરના છિદ્રને જોતા તે બેઉના બચકર સંપ્રહારને જોઇ સર્વ થોડાઓ વિરમયને પ્રાપ્ત થતા હતા. તેમજ હે નરેન્દ્ર ! અંતરિક્ષમાં રહેલા પ્રાણીઓ પણ, હે કર્ણુ ! સાધુ, હે અર્જુન ! સાધુ, એ રીતે તે બેઉની

પ્રશંસા કરતા હતા. તે પ્રશંસારૂપ વાણી આકાશવિષે ચોતરફથી સંભળાતી હતી. હે રાજન ! રથ, અશ્વ તથા હસ્તિએકરી થએલા અભિધાતને લીધે દ્વાયું છે ભૂતળ જેમાં એવા તે વિમર્દવિષે, ખાંડવનના દાહથી મૂકાયેલા ક્રોધથી પૃથ્વીતળવિષે પ્રવિષ્ટ થએલ, થયું છે અર્જુન સાથે વૈર જેને પાતાળ વિષે સુતેલો અશ્વસેન નામનો નાગ, કર્ણ તથા અર્જુનના વિમર્દને ઉર્ધ્વ છે ગતિ જેની એવો પૃથ્વીઉપર આવી, દુરાત્મા અર્જુનનું વૈર લેવાનો આ વખત છે, એમ મનમાં વિચાર કરી બાણનું રૂપ લેષ કર્ણના બાધામાં પ્રવિષ્ટ થયો. અર્જુન તો અસ્ત્ર સંધાતેકરી સમાકુળ વિસ્તૃત કિરણોવાળો શસ્ત્રપ્રકાશ જેમાં છે એવા તે યુદ્ધમાં બાણ સમુદાયની વૃષ્ટિએકરી આભાસને અંતર રહિત કરતો હતો. તે વખતે એકબાણુ જળમય મોટા વિમર્દને જોતા કૌરવ તથા સોમક બાણથી થએલા અત્યંત ભયંકર એવા તે અંધકારવિષે આકાશમાં ઉડતા કોઇ પણ પ્રાણીને જોતા ન હતા. પુરૂષમાં સિંહરૂપ, સર્વ લોકમાં ધનુષ ધરનાર, સંગ્રામમાં લાગ ક્યાં છે બ્રાણુ જેમણે એવા શરવીર, યુદ્ધજન્ય શ્રમને પ્રાપ્ત થએલા, તિરસ્કાર દૃષ્ટિથી એક બીજા સામે જોતા, ચંદનના જળેકરી સિંચન કરેલા, આકાશમાં રહેલા અપ્સ-રાગણોએ દિવ્ય એવા વાલગ્બજનથી પવન કરેલા અને ઇન્દ્ર તથા સૂર્યે હસ્ત કમળેકરી પ્રમાર્જન કરેલાં છે મુખ જેમનાં એવા તે પરસ્પર યુદ્ધ કરતા હતા, જ્યારે કર્ણ પાર્થથી વિશેષ થયો નહિ ત્યારે અર્જુનને, બાણથી અત્યંત સંતપ્ત અને બાણે કરી ક્ષત થયાં છે અંગ જેનાં એવા કર્ણે અર્જુનને મારવાનું મન કર્યું. પછી અર્જુનનું મસ્તક હણવાની છે ઇચ્છા જેને એવા ઉત્તમ તેજવાળા કર્ણે, શત્રુને હણનાર, સારી રીતે સંચય કરેલો સર્પ સરખા મુખવાળો, પ્રજ્વલિત, ભયંકર, સન્નત, ઉગ્ર થએલા અર્જુન વાસ્તેજ ધણી કાળથી રક્ષણ કરેલ, સદા પૂજન કરેલો, ચંદનના ચુર્ણમાં રાખેલો, સોનાના બાધામાં રહેલો, મોટી જ્વાળાવાળો, પ્રદીપ્ત, ચૈરાવતના વંશમાં છે સંભવ જોતો એવો બાણુ અર્જુન સામે સાંજો. તેટલામાં દિશાઓ તથા આકાશ પ્રજ્વલિત થયાં, ભયંકર એવાં સેંકડો ઉ-બાડીઆં પડવા લાગ્યાં, નાગબાણુ કર્ણે ધનુષમાં સાંધ્યો તે વખતે ઇન્દ્રસહિત લોકપાત્ર દેવતાઓ હાહાકાર કરવા લાગ્યા. તે બાણુવિષે યોગજળેકરી પ્રવિષ્ટ થએલા નાગને સૂતપુત્ર કર્ણે જાણ્યો હતા, તે રીતે વિખરાયાં છે ગાત્ર જેનાં એવો ઇન્દ્ર વિદુરજ થયો, જાણ્યો છે આત્મા જેણે એવા શ્રેષ્ઠ ભાવવાળા કમળયોગિણીઓએ દેવતાના પતિ ઇન્દ્રને કહ્યું કે, તું વ્યથા કર માં, તારા પુત્રનો જન્મ થશે. તે વેળાએ મહાત્મા એવા મદરાજાએ સાંજો છે ઉગ્ર બાણુ જેણે એવા કર્ણને કહ્યું કે હે કર્ણ ! આ બાણુ શત્રુની મીચાને પ્રાપ્ત નહિ થાય માટે બરાબર જોઇ મસ્તકને હણે એવો બાણુ સાંધ, એવાં મદેશનાં વચન સાંભળી ક્રોધથી અત્યંત રાતાં છે નેત્ર જેનાં એવા વેગવાન કર્ણે, તેને કહ્યું કે, હે શય ! કર્ણ જે વાર બાણુને ધારણુ કરે નહિ કેમકે મારા જેવા કપટ યુદ્ધ કરનાર થતા નથી. એ રીતે કહી ધણી વર્ષથી પૂજન કરેલો તે બાણુ યત્નથી મૂરી, ‘હે અર્જુન ! તું હણાયો છે,’ એમ તિરસ્કાર કરી મોટી વાણીથી તેને કહ્યું. કર્ણના હાથમાંથી મૂકાયેલો અર્જુન તથા સૂર્યની જેને ઉપમા અપાય એવો, અત્યંત ધીર, પ્રત્યંયાથી મ્યુત થએલો કર્ણના ધનુષ-માંથી મૂકાયેલો આકાશમાં ગયેલો તે બાણુ, પ્રજ્વલિત થયો. યુદ્ધમાં ઉતાવળથી આવતા પ્રદીપ્ત બાણુને જોઇ માધવ એવા ભગવાને ત્વરાથી લીલામાત્રમાં પોતાના ચરણથી ઉત્તમ રથને પોશી-એટલે જોરથી દાબી કંઈક પૃથ્વીમાં પેસાડી દીધો. તે વખતે સુવર્ણની જા-

ળથી ઢાંકેલા, ચંદ્રનાં કિરણ સરખા વર્ણવાળા અર્જુનના રથના ઘોડા પૃથ્વીપ્રત્યે ગોઠણબર થઇ ગયા. તે સમયે આકાશમાં મધુસૂદન એવા ભગવાનની પ્રથ્વસામર્જિત અત્યંત મોટો શબ્દ થયો. તેમજ તેજ વખતે દિવ્ય વાણી, દિવ્ય પુષ્પની વૃષ્ટિ તથા સિંહનાદ થવા લાગ્યા. એ રીતે મધુસૂદન ભગવાનના પ્રયત્નને લીધે રથ પૃથ્વીમાં મગ્ન થવાથી તે બાણે, શુદ્ધિમાન અર્જુનના ઇન્દ્રે આપેલા અત્યંત દઢ એવા મુકુટને હણ્યો. એ રીતે સૂતપુત્ર કર્ણે, પૃથ્વી, આકાશ, સ્વર્ગ તથા અચ્ચતા સંસર્ગ, ઉત્તમ યત્ન તથા ક્રોધથી બાણેકરી મસ્તક ઉપરથી હણ્યો. સૂર્ય, ચંદ્ર તથા અગ્નિ સરખી કાંતિવાળા, સુવર્ણ, મુક્તા તથા મણિએ-કરી શોભિત, સમર્થ એવા બ્રહ્માએ તપેકરી યત્નથી ઇન્દ્ર વાસ્તે પોતે રચેલો અમૂલ્ય રૂપ-વાન દેવીઓને ભય કરનાર, ધારણ કરનારને અત્યંત સુખ દેનાર સુગંધિયુક્ત, નિવાત ક્વચાદિક દૈત્યોને હણવા ઇચ્છતા અર્જુનને પ્રસન્ન થયેલા ઇન્દ્રે પોતે આપેલો, અને દેવ-તાઓમાં ઉત્તમ એવા મહાદેવ, વરુણ, ઇન્દ્ર તથા કુબેરે પિનાક, પાશ, વજ્ર તથા ઉત્તમ બાણેકરીને પણ પીડિત કરવા સમર્થ થવાય નહિ એવો મુકુટ નાગબાણેકરી કર્ણે હઠાટકા-રથી હણ્યો. દુષ્ટ છે ભાવ જેનો એવા અસલ પ્રતિજ્ઞાવાળા વેગવાન તે નાગે અત્યંત આશ્ચર્યરૂપ સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારેનો અર્જુનનો મુકુટ તેના મસ્તક ઉપરથી હણ્યો. સુવર્ણની જળથી વિસ્તૃત, તેના ઉત્તમ બાણે મંથન કરેલો વિષામ્નિએકરી પ્રદીપ જ્વાળામયુક્ત, અર્જુનને ત્રિય એવો તે ઉત્તમ કિરીટ અર્જુનના ઉત્તમાંગ ઉપરથી શબ્દ થાય તે રીતે રક્ત છે મંડળ જેનું એવો સૂર્ય જેમ અસ્તાચળ ઉપરથી પડે તેમ પૃથ્વી પર પડ્યો. થર્ષા છે અંકુર તથા પુષ્પ જેમાં એવા વૃક્ષવાળા પર્વતના શિખરને જેમ મહેન્દ્રનો વજ્ર હણે તેમ ધણુક રત્નથી શોભિતા મુકુટને નાગે અર્જુનના મસ્તક ઉપરથી બલાતકારે હરણ કર્યો. ઉગ્ર એવા વાયુએ બલાતકારથી વિપ્રશ્નિત કરેલાં પૃથ્વી, આકાશ, સ્વર્ગ તથા સમુ-દ્રનો જેવો શબ્દ થાય તેવો ભુવનવિષે મોટો શબ્દ થયો, તે સાંભળી ઉત્પાતનો જેમણે નિશ્ચય કર્યો છે એવાં મનુષ્ય, વ્યથિત થઇ પડી જતાં હતાં. તે વેળાએ ઉચ્ચ છે શિખર જેનું એવો નીલપર્વત હોય નહિ તેમ યુવાસ્થાવાળો વ્યથારહિત શ્યામ અર્જુન, શ્વેત વસ્ત્રેકરી કેશને બાંધી લેઈ મુકુટવિના પણ શિરાગત એવી સૂર્યકિરણોએ અસંત પ્રકાશિત ઉદયપર્વત શોભે તેમ શોભવા લાગ્યો. એ રીતે કર્ણે મોકલેલી પુત્રને બચાવવાથી સુંદર મુખવાળી ખાંડવવનના દાહ વખતે અર્જુને હણેલી સર્પિણીએ, ઇપુભાવને પ્રાપ્ત થયેલા પોતે નિર્માણ કરેલા પોતારૂપ પુત્રથી ભગવાને રથને નીચે દાખવાથી અશ્વની રાશ પકડી. ગયું છે મસ્તક જેનું એવા નિરતિશય તેજ તથા બળવાળા અર્જુનને જેઠ તેનો ઇન્દ્રના બ્રુવણરૂપ બ્રહ્માએ સારી રીતે રચેલો સૂર્યસરખી કાંતિવાળો મુકુટજ હરણ કર્યો. એ રીતે હરણ કરી ફરીથી પોતાને હણવા આવતા તે સર્પને મદન કર્યો પણ તેથી તે પોતે મૃત્યુવશ થયો નહિ. કર્ણના ભુજમથથી છૂટેલો, અગ્નિ તથા સૂર્યની જેને ઉપમા અપાય એવો, અમૂલ્ય, મોટા સર્પરૂપ, અર્જુન સાથે કર્યું છે વેર જેણે એવો તે બાણ, મુકુટને હણી ત્યાંથી પાછો વળ્યો. એ રીતે તે બાણ, સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારના અર્જુનના કિરી-ટને આકર્ષણ કરી પાછો કર્ણના બાહ્યપ્રત્યે જવાની ઇચ્છાથી ત્યાં ગયો. કર્ણે તેને જોયો, તેથી ઃણુંને તેણે કહ્યું કે-હે કર્ણ ! તે બરાબર ધ્યાન રાખ્યા વગર મને મુકયો તેથી મેં અર્જુનનું મસ્તક હરણ કર્યું નહિ. હવે બરાબર જોઇ તું સંગ્રામમાં જલ્દી મને મુકય એટલે તારા તથા મારા શત્રુ એવા અર્જુનને હું હણું. એવાં તેનાં વચન સાંભળી સૂતપુત્ર

કર્ણે તેને કહ્યું કે, ઉમ છે રૂપ જેનું એવો તું કાણુ છે ? ત્યારે નાગે કહ્યું કે—હે કર્ણ ! મારી માનો અર્જુને વધ કર્યો હતો તેથી ઉત્પન્ન થયું છે વૈર જેને એના અર્જુનના ઉપર ક્રોધવાળા મને તું જાણુ, માટે એનું રક્ષણ કરનાર વળગર પોતે ઇન્દ્ર હશે તથાપિ તે યમરાજના ધર પ્રત્યે જશે. એવાં તેનાં વચન સાંભળી કર્ણે તેને કહ્યું કે—હે નાગ ! કર્ણ યુદ્ધ વિષે પારકાના બળનો આશ્રય કરી જ્યને ઇચ્છતો નથી. તેમ હે નાગ ! સો અર્જુનને માફ પણુ બીજી વાર એના એ બાણને સાંધું નહિ, એમ કહી વળી અસંત શ્રેષ્ઠ એવા સર્પપુત્ર કર્ણે સંગ્રામના મધ્યમાં તેને કહ્યું કે, હે બ્યાસ ! અભ્યો સંસર્ગ, ઉત્તમ યત્ન તથા ક્રોધકરી હું અર્જુનને હણીશ. તું સુખેથી જા. એ રીતે યુદ્ધના મધ્યમાં કર્ણે જેને કહ્યું છે એવો નાગરાજ તેનાં વાક્ય સહન કરી શક્યો નહિ તેથી ક્રોધકરી, હેરાજન ! અર્જુનને મારવાની જેને ઇચ્છા છે એવો તે, ઉમ એવું પોતાનું સ્વરૂપ ધારણુ કરી અર્જુનના વધ વાસ્તે પોતે જવા લાગ્યો. કૃષ્ણ ભગવાને અર્જુનને કહ્યું કે કર્ણ છે તારી સાથે વૈર જેણે એવા મોટા સર્પને સંગ્રામમાં તું હણુ. એ રીતે મધુસૂદન ભગવાને જેને કહ્યું છે, એવા શત્રુના પરાક્રમે નહિ સહન કરનાર ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુને શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે, જે પોતાની મેળે મારી પાસે ગરૂના મુખમાં આવે છે એવો આ કયો નાગ છે ? શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે, ખાડવવનમાં અગ્નિને તૃપ્ત કરતા એવા, ધનુષ ધરનાર તે, પોતાના પુત્રને મુખમાં લેષ આકાશ માર્ગે જતી એની માને એકજ બાણે મારી હતી તે વખતે માએ રક્ષણુ કર્યો છે દેહ જેનો એવો આકાશમાં નાશી ગયેલો તે, તે વખતનું વૈર યાદ કરી નિશ્ચય પોતાના વધ વાસ્તે તારી પ્રાર્થના કરે છે. આકાશમાં પડતા પ્રજ્વલિત ગંધાકિંચાં સરખા સામે આવતા આ સર્પને તું જો.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી ક્રોધથી પાછો ફરી અર્જુને, સુંદર છે ધાર જેની એવા તીક્ષ્ણ છ બાણેકરી પક્ષિની પેઠે આકાશમાં ઉડતા તે નાગને છેલો. તે વખતે ઝિજ થયું છે અંગ જેનું એવો તે પૃથ્વી વિષે પડ્યો. હે પાર્થિવ ! એ રીતે અર્જુને તે નાગને નષ્ટ કર્યો તે જોઇ પુરુષોત્તમ એવા પોતે સમર્થ શ્રીકૃષ્ણે અમ્રભાગથી પૃથ્વીમાં ખૂંચેલા રથને બે હાથેકરી તત્કાળ બહાર કાઢ્યો. તેજ સુહર્ત વિષે આડી દષ્ટિ કરતા એવા પુરૂષમાં અત્યંત શરતીર કર્ણે મધૂરપીચ્છરૂપી છે પક્ષ જેમના એવા શિક્ષા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા દશ બાણેકરી અર્જુનને વિખે. અર્જુને પણુ સારી રીતે મૂકેલા વરાહ કર્ણ નામના તીક્ષ્ણ એવા બાર બાણેકરી તેને વિંધી કર્ણપર્યંત ધનુષ ખેંચી સર્પ સરખા વેગવાળો નારાય બાણ નાખ્યો. સારી રીતે મૂકેલો ચિત્રરૂપી કવચવાળો તે શ્રેષ્ઠ બાણુ કર્ણને વિહારણુ કરી તેના પ્રાણને જાણુ નાશ કરતો હોય નહિ તેની પેઠે તેનું રૂધિરપાન કરી રૂધિરે કરી લીંપાયા છે પક્ષ જેના એવો તે, પૃથ્વી વિષે પ્રવિષ્ટ થયો. લાકડીથી હણેલો મોટો સર્પ જેમ કોપાયમાન થાય તેમ અર્જુનનો બાણુ વાગવાથી કોપાયમાન થયેલા બાણુ ફેંકનાર કર્ણે, મોટા ત્રિપવાળો સર્પ જેમ ઉત્તમ વિષ નાખે તેમ ઉત્તમ બાણુ નાખી બારથી જનાર્દન ભગવાનને તથા નરાણું બાણુથી અર્જુનને બેઠો વળી ધોર એવા બાણુથી પાંડુપુત્ર અર્જુનને વિહારણુ કરી, મોટા સિંહનાદ સાથે હાસ્ય કર્યું. એના તે હર્ષને ન સહન કરી શક્તા ઇન્દ્ર જેના પરાક્રમવાળા મર્મ જાણનાર પાંડુપુત્ર અર્જુને સો બાણુનડે પરાક્રમેકરી ઇન્દ્રે જેમ બળને વિખે હતો તેમ એનાં મર્મસ્થાન બેલો. ત્યાર પછી અર્જુને યમના દંડ જેવાં તેનું બાણુ કર્ણ ઉપર નાખ્યાં, તે બાણેકરી વિંધાયું છે

શરીર જેનું એવો કણ, વજે વિદારણ કરેલો પર્વત વ્યથિત થાય તેમ વ્યથાયુક્ત થયો. અર્જુને બાણેકરી વિધેયો, ઉત્તમ મણિ તથા સુવર્ણથી શોભિતો, એના એવા મસ્તકના ભૂષણરૂપ સુકુટ તથા ઉત્તમ કુંડળ પણ પૃથ્વીપર પાડ્યાં. તેમજ વળી પાંડુપુત્ર અર્જુને શ્રેષ્ઠ શિલ્પિઓએ ધણાકાળે નિર્માણ તથા પ્રયત્નથી કરેલું અમૂલ્ય તથા પ્રકાશમાન એવું એનું ઉત્તમ કવચ બાણેકરી ક્ષણમાત્રમાં બહુ પ્રકારે નાશ કર્યું. ત્યાર પછી વળી કોપાયમાન થએલા અર્જુને, કવચ રહિત એવા તેને તીક્ષ્ણ એવા ઉત્તમ ચાર બાણેકરી ફરીને વિધેયો. શત્રુએ અત્યંત તાડન કરેલો તે, પિત્ત, ક્રોધ તથા વાતજ્વરે ફરી એટલે ત્રિદોષ જ્વરે ફરી આતુર એવો પુરૂષ જેમ વ્યથાયુક્ત થાય, તેમ અત્યંત વ્યથિત થયો. એટલામાં વળી અર્જુને ઉતાવળથી મોટા ધનુષમંડળમાંથી નિકળેલા, ક્રિયા, પ્રયત્ન તથા બળેકરી મોઢેલા તીક્ષ્ણ એવા ધણાક ઉત્તમ બાણેકરી કણને મર્મસ્થાનમાં ભેદો. એ રીતે અર્જુને, તીક્ષ્ણ છે અમ્રબાગ જેમના એવા ઉગ્ર વેગવાળા વિવિધ પ્રકારના બાણેકરી અત્યંત ધાએલ કરેલો રૂધિર સ્રવતો કણ, ગૈરિક ધાતુએ ફરી રક્ત એવો ઉપર રહેલા લાલ પથરાઓમાંથી રક્ત માણી ઝરતો પર્વત શોભે તેમ શોભતો હતો. ત્યાર પછી વળી અર્જુને, સુવર્ણના પુંખવાળા, ચમ તથા અમિના ફંડ સરખા, અત્યંત દૃઢ લોહમય એવા નવા સરલ બાણે ફરી કણને કાર્તિકસ્વામિએ જેમ કૈંચપર્વતને વિધેયો હતો તેમ સ્તનના મધ્ય ભાગમાં વિધેયો. અર્જુનનાં તીક્ષ્ણ બાણથી હણવાને લીધે વિરીણું થઇ ગઇ છે સુષ્ટિ જેની એવો, પડી જતો, રથમાં બેઠેલો સતપુત્ર કણ બાથો તથા ઇન્દ્ર જેવા ધનુષનો ત્યાગ કરી મોહ પામી મથો. એ રીતે તેને વ્યસન પ્રાપ્ત થયું તે જોઇ, પુરૂષના વ્રત વિધે રહેલા આર્ય એવા અર્જુને તેને મારવાની ઇચ્છા ન કરી. તે સમયે ઇન્દ્રના નાના ભાઈ એવા ભગવાન સંભવ થયા અર્જુનને કહેવા લાગ્યા કે હે પાંડવ ! તું પ્રમાદ કરે છે ? કેમકે વિપશ્ચિત એવા પુરૂષ નિરંતર શત્રુઓ દુર્બલ થયા હોય તો પણ તેમને હણવામાં ક્ષણમાત્ર પણ વાટ જોતા નથી. પાંડિત એવો પુરૂષ, વિશેષે કરીને દુઃખવિધે શત્રુઓને હણી ધર્મ તથા યશને પ્રાપ્ત થાય છે. તું પણ સદા તારા શત્રુ એવા એકતીર કણને અભિમર્દન કરવાની ઉતાવળ કર, અને જ્યાં સુધી હજી તે, સમર્થ થયો નથી તેની અગાઉ ઇન્દ્ર જેમ નમુચિ દૈત્યને હણે તેમ એને હણ. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી ‘ હીક તમારા કહેવા પ્રમાણે કંઈ છું, ’ એમ જનાર્દન ભગવાનને કહી સર્વ કૌરવોમાં ઉત્તમ એવા અર્જુને, ઉત્તમ બાણેકરી પૂર્વે ઇન્દ્ર જેમ બળિરાજને વિધેયો હતો તેમ કણને વિધેયો. એ રીતે અર્જુને સર્વ પ્રયત્નથી વત્સદંત નામના સુવર્ણના પુંખવાળા બાણેકરી અથ્થ તથા રથ સહિત કણને વિધી, સર્વ દિશાઓને આચ્છાદન કરી દીધી. એવી રીતે અર્જુનના નાખેલા વત્સદંત નામના બાણે ફરી વિધાયલો વિસ્તીર્ણ તથા માંસલ છે વક્ષસ્થળ જેનું એવો અધિરથપુત્ર કણ, સારી રીતે પુરૂષ આવેલો અશોક, પલાશ તથા શાદમલી વૃક્ષ, તેમજ ચોતરફથી ચંદનના વનેકરી પર્વત શોભે તેમ શોભતો હતો. હે વિશંપતે ! સંગ્રામના મધ્યમાં કણ, શરીરવિધે અર્જુને સમર્પણ કરેલા ધણાક બાણેકરી, વૃક્ષેકરી યુક્ત છે શિખર તથા ગુદા જેની એવો કણેરના વૃક્ષવાળો મોટો પર્વત શોભે તેમ શોભતો હતો. વળી અનેક પ્રકારના બાણસંધને મૂકતો બાણ સમુદાયનાં કિરણોએ ફરી બામ કણ, લાલ છે કિરણમંડળ જેનું એવો અસ્તાચળ સંયુખ થયેલો રક્તવર્ણવાળો સૂર્ય શોભે તેમ શોભતો હતો. એ રીતે કણના હાથમાંથી મૂકાયેલા મોટા સર્પ જેવા દેહીપ્રમાન બાણને, અર્જુનના બાહુમાંથી મુકાયેલા તીક્ષ્ણ અમ્ર-

ભાગવાળા બાણ, વિધ્વંસ કરી દિશાઓ પ્રત્યે પ્રાપ્ત થતા હતા. ત્યાર પછી વળી કોપાય-
માન થએલા સર્પ સરખા બાણ મુકતા કહ્યું વૈધનો અવલંબ કરી દશ બાણથી અર્જુન-
ને તથા કોપાયમાન થએલા સર્પ સરખા છ બાણેકરી શ્રીકૃષ્ણને વિધ્વા. તે વખતે મહા-
મતિ અર્જુન અત્યંત ઉગ્ર છે શબ્દ જોતો એવો સર્પવિષ તથા અગ્નિ સરખો, મહાત્રથી
અભિમંત્રણ કરેલા લોહમય ભયંકર મોટા બાણ, મહા સંગ્રામમાં કહ્યું ઉપર નાખવાનું
જોને મન છે એવો થયો. એટલામાં હે વૃષ ! કહ્યુંના વંધની સૂચના કરતા અદસ્ય એવા
કાલે કહ્યુંતો વધ સમય આવ્યો ત્યારે બ્રાહ્મણના પ્રકોપથી એના રથના વામચક્રને પૃથ્વી
ગળશે અને મહાત્મા ભાર્ગવે આપેલું અસ્ત્ર પણ એના મનમાંથી પ્રનષ્ટ થશે, એવી રીતે
કહ્યું. હે નરેન્દ્ર ! બ્રાહ્મણમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ એવા પરશુરામના શાપથી રથ ધૂણિત થવા
લાગ્યો. તેમજ ચક્ર પણ પૃથ્વીમાં પેસવા લાગ્યું. તેને જોઈ સતપુત્ર કહ્યું સંગ્રામના મધ્યમાં
વહવળ થયો. વેદિ સહિત ગ્રામ સમીપે રહેલો પુણિત એવો ગ્રામસૂચક મોટો વૃક્ષ ધુણી-
યમાન થાય તેમ બ્રાહ્મણના શાપથી રથ ધુણીયમાન થયો, રામ પાસેથી પ્રાપ્ત થએલું અસ્ત્ર
નકામ થઈ ગયું. ઘોર એવો સર્પ મુખવાળો બાણ પણ અર્જુને કાપી નાખ્યો, તેથી
ખેદયુક્ત થએલો દુઃખને સહન કરી શકતો કહ્યું, બે હાથ હવારી ધર્મની નિંદા કરતો
કહેવા લાગ્યો કે, ધર્મ છે પ્રધાન જોને એવા ધર્મિષ્ઠ પુરૂષને અવસ્ય ધર્મ, રક્ષા કરે છે
એમ ધર્મને જાણનાર પુરૂષો નિરંતર કહે છે, પણ તેમ દેખાતું નથી અને ઉલટી ધર્મ
તો પોતાના ભક્તને હણે છે, પાળતો નથી. જો કે અમે યથાશક્ત શક્તિને અનુસારે
નિરંતર ધર્મ પાળવાનો યત્ન કરીએ છીએ, તોપણ ઉલટું અમને દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી
હું એમ માનું છું કે, ધર્મ નિરંતર રક્ષણ કરતો નથી, તે આમ કહેતો હતો તેટલામાં
વળી અર્જુનના બાણપાતથી ચત્રાચમાન થએલો તે નીચે પડી ગયો. અથ તથા સારથિના
મર્મમાં બાણ વાગવાથી ક્રિયા કરવામાં શિથિલ એવો કહ્યું વળી વારંવાર ધર્મને
નિંદવા લાગ્યો. પછી કહ્યું, સંગ્રામના મધ્યમાં અત્યંત ભયંકર એવા ત્રણ બાણેકરી
શ્રીકૃષ્ણને તથા સાત બાણેકરી અર્જુનને હાથે ધા કપ્યાં. અર્જુને પણ અગ્નિની જેમને
ઉપમા અપાય એવા ઇન્દ્રના વજ્ર સરખા તીક્ષ્ણ વેગવાળા ભયંકર એવા સત્તર બાણ
નાખ્યા. ભયંકર વેગવાળા તે, કહ્યુંને બેઠી પૃથ્વિતળ પર પડ્યા. તે બાણના અભિધાતથી
કંપિત છે આત્મા જોતો એવા કહ્યું શક્તિથી ચેષ્ટા દેખાડી બળેકરી પોતાના આત્માને
રતંબન કરી બ્રહ્માત્મ નાખ્યું. શત્રુને તપાવનાર અર્જુને પણ, ગાંડોવ, પ્રલંચ તથા બાણને
અભિમંત્રણ કરી ઔદાત્મ સાંધી ઇન્દ્ર જેમ જળતો વર્ષાદ કરે તેમ બાણનો વર્ષાદ થયો. તે સમયે
અર્જુનના રથમાંથી નિકળેલા મહા પરાક્રમી તેજોમય એવા બાણ, કહ્યુંના રથ પાસે આવવા
લાગ્યા. અર્જુનના બાણને મહારથિ કહ્યું ભાગી નાખ્યા. તે અર્જુને કહ્યું નાશ કર્યું તેને
જોઈ વૃષ્ણિવાર શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું કે હે પાર્થ ! રાધાપુત્ર કહ્યું તારા બાણને ગળે
છે વાસ્તે શ્રેષ્ઠ એવા અર્જુનો પ્રયોગ કર. શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી અર્જુને અતિ ઉગ્ર
એવા બ્રહ્માત્મને અભિમંત્રણ પુરઃસર યોજના કરી બાણથી કહ્યુંને આચ્છાદન કરી વધારે
બાણ નાખ્યાં. કહ્યું ચક્રચક્રિત એવા તીક્ષ્ણ બાણે કરી અર્જુનની પ્રત્યંચા કાપી નાખી.
એ રીતે બીજી, ત્રીજી, ચોથી, પાંચમી, છઠ્ઠી, સાતમી, અઠામી, નવમી, દશમી, તથા
અગિઆરમી, પણ કાપી નાખી. અર્જુને સેકડો પ્રત્યંચા સાંધી પણ કહ્યુંના જાણવામાં
આવ્યું નહિ. ત્યાર પછી પાંડુપુત્ર અર્જુને વળી બીજી પ્રત્યંચા લેઇ ધનુષમાં સાંધી અભિ-

મંત્રણ કરી સર્પ સરખા દેદીપ્યમાન એવા બાણ કણું ઉપર નાખ્યા, સંભ્રામના મધ્યમાં અર્જુનની પ્રત્યંચાનું છેદન તથા પાંચું સાંધતું એ અતિ શીઘ્રતાથી થવાને લીધે કણુંના બાણવામાં ન આવ્યું એ અતિ આશ્ચર્ય સરખું થયું. એ રીતે અધિરથપુત્ર કણું, અસ્ત્રેકરી અર્જુનના અસ્ત્રને વારણ કરી પોતાનું પરાક્રમ દેખાડતો તથા બાણેકરી સામે હજુતો અર્જુનથી અધિક પરાક્રમ કરતો હતો. કણુંના અસ્ત્રેકરી પીડિત થએલા અર્જુનને જોઇ શ્રોકૃષ્ણે વારંવાર અસ્ત્ર લેઇ કણુંપ્રત્યે મોકલ, એમ તેને કહ્યું. તે સાંભળી અગ્નિ સરખા, ધીર, સર્પ તથા વિષની જેને ઉપમા અપાય એવા કાળમીઠ પાણી સરખા દિવ્ય બાણને અભિમંત્રણ કરી રૌદ્રાસ્ત્ર સાંધી તેને ફેંકવાની છે ઇચ્છા જેને એવો અર્જુન તત્પર થયો. તેટલામાં તો હે નૃપ ! રાધાપુત્ર કણુંના રથનું ચક્ર પૃથ્વીએ ગળ્યું. તે જોઇ ઉચ્ચુકત થએલો રાધાપુત્ર કણું, તત્કાળ રથમાંથી નીચે ઉતરી બે હાથથી ચક્રને પકડી પૃથ્વીમાંથી તેને ઊંચું કરવા લાગ્યો. તે વખતે ગળ્યું છે ચક્ર જોણે એવી પર્વત, વન તથા કાનન સહિત સમ દ્વીપવતી પૃથ્વીમાંથી કણું ચાર વાર ઊંચું ડાકું પણ ચક્ર તેમાંથી નીકળ્યું નહિ. કોષથી નેત્રમાં આવ્યાં છે અશ્રુ જેને એવો રાધાપુત્ર કણું, અત્યંત કોષયુક્ત એવા અર્જુનને જોઇ આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, હે પાર્થ ! હે પાર્થ ! હે મોટાધનુષવાળા ! પૃથ્વીએ ગળેલા આ ચક્રને જ્યાં સુધી પૃથ્વીતળમાંથી હું ઉદ્ધાર કરું ત્યાં સુધી મુહૂર્ત માત્ર થોભી જા. હે પરાક્રમી પાર્થ ! દૈવ ઇચ્છાથી પૃથ્વીએ ગળેલા મારા આ સભ્ય ચક્રને જોઇ કુત્સિત પુરુષોએ કરવા લાયક એવાં આ વખતનાં બાણ સંધાનને તું છોડી દે. હે કૌતેય ! રણકર્મમાં તું વિખ્યાત તથા વિશિષ્ટ છે માટે કુત્સિત પુરુષોએ આચરિત એવા માર્ગે ઉભો રહેવા યોગ્ય નથી. હે પાંડુપુત્ર ! તું તો અત્યંત શ્રેષ્ઠ એવું કર્મ કરવા યોગ્ય છે. હે અર્જુન ! કેશ છુટી ગએલ, વિમુખ, બાહણ, હાથ જોડનાર, શરણાગત, અસ્ત્ર છોડી દેનાર, ચાચના કરનાર, બાણરહિત, બ્રહ્મ થયું છે કવચ જેનું એવા, અને બ્રહ્મ તથા ભગ્ન થયું છે આયુષ જેનું એવા યોધ ઉપર સાધુવ્રત વિષે રહેલા શરતીર શસ્ત્ર નાખતા નથી, તેમાં પણ તું તો હે પાંડવ ! લોકમાં અત્યંત શર, સાધુવ્રતવાળો, યુદ્ધ ધર્મને બાણનાર, વેદાંતવિષે રનાત, અવભૂથ રના કરેલ, દિવ્યાસ્ત્ર બાણનાર, અપરિમેય છે આત્મા જેનો એવો અને યુદ્ધમાં સહસ્ત્રાર્જુન સરખો છે, વાસ્તે હે મહાશુભ ! જ્યાં સુધી પૃથ્વીએ ગળેલા આ ચક્રને હું ઉદ્ધાર કરું ત્યાં સુધી રથમાં બેઠેલો તું પૃથ્વીપર ઉભેલા વિકળ એવા મને હણવા યોગ્ય નથી. હે પાંડવેય ! વાસુદેવ ભગવાન તથા તારાથી હું કંઈ બહીતો નથી. પણ હે પાંડવ ! તું ક્ષત્રિયનો પુત્ર તથા મોટા કુળને વધારનાર છે, વાસ્તે હું, બે ધડી ક્ષમા કર એમ તેને કહું છું.

ત્વં हि क्षत्रियदायादो महाकुलविषङ्गनः ।

अतस्तत्त्वोपपन्नव्येष्ट મુહૂર્ત ક્ષમપાંડવ ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि कर्णरथचक्रग्रसने गुर्जरभाषायां नवतितमो

अध्यायः ॥ ९० ॥

અધ્યાય ૯૧ મો. કર્ણનો વધ.

સંજય ઉવાચ—તમન્નવીદ્રાસુદેવો રથस्थો રાધેય દિદૃશ્યાસ્મરસીદ્ધ ધર્મ ।

પ્રાયેણ નીચાવ્યસનેષુ મગ્ના મિદ્ધિતિ દૈવં કુકૃતં ન તુ સ્વં ॥૧॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! તે વખતે રથમાં બેઠેલા વાસુદેવ બગવાન, રાધાપુત્ર કર્ણને કહેવા લાગ્યા કે હે રાધેય ! આ વખતે તું ધર્મને યાદ કરે છે, એ ધણું સારું છે, કેમકે બહુધા નીચ પુરૂષો, જ્યારે દુઃખમાં હોય ત્યારે દૈવને નિંદે છે પણ પોતાના કૃતિસન કર્મને નિંદતા નથી. હે કર્ણ ! જે વખતે એક વચ્ચ જેણે પહેર્યું છે એવી દ્રૌપદીને તેં, દુર્યોધનને, દુઃશાસનને તથા સુખલપુત્ર શકુનિએ સભામાં આણી તે સમયે તને ધર્મ કેમ જાસમાન થયો નહિ ? અને જ્યારે સભામાં પાસે રમી જાણે નહિ એવા યુધિષ્ઠિર રાજાને કપટ પાસાને જાણનાર એવા શકુનિએ જાણ્યા ત્યારે તારો ધર્મ ક્યાં ગયો હતો ? તેમજ હે કર્ણ ! વનવાસનાં તેર વર્ષ વ્યતીત થયા પછી પણ, તું રાજ્ય આપતો ન હતો ત્યારે તારો ધર્મ ક્યાં ગયો હતો ? જ્યારે તારા મતને અનુસરવાથી રાજ્યએ બીમસેનને સર્પનો દંડ તથા વિપયુક્ત બોજન કરાવ્યું તે વેળાએ તારો ધર્મ ક્યાં ગયો હતો ? તેમજ હે રાધેય ! વારણાવત શહેરમાં લાખના ધરમાં સુતેલા પાંડવોને તું બાળી દેતો હતો તે વખતે તારો ધર્મ ક્યાં ગયો હતો ? વળી હે કર્ણ ! દુઃશાસનને વશ થએલી રજસ્રવણા દ્રૌપદીને સભામાં તું હસતો હતો ત્યારે તારો ધર્મ ક્યાં ગયો હતો ? હે રાધેય ! પૂર્વે દુષ્ટોએ કલેશ પમાડેલી નિરપરાધી દ્રાપદીને ઉભો રહી તું જોતો હતો તે વેળાએ તારો ધર્મ ક્યાં ગયો હતો ? હે રાધેય ! હસ્તિ સરખી ગતિવાળી દ્રૌપદીને તું કહેતો હતો કે હે કૃષ્ણ ! પાંડવો તો નષ્ટ થયા અને શાશ્વત એવા નરકને પ્રાપ્ત થયા, માટે તું બીજા પતિને વર, એમ બોલતો તું પાસે ઉભો રહી હસતો હતો તે વખતે તારો ધર્મ ક્યાં ગયો હતો ? જ્યારે હે કર્ણ ! શકુનિનો આશ્રય કરી રાજ્યલુપ્ત એવો તું ફરીથી પાંડવોને બોલાવતો હતો ત્યારે તારો ધર્મ ક્યાં ગયો હતો ? જ્યારે યુદ્ધમાં બાળક એવા અભિમન્યુને ઘેરી લેઈ ધણીક મહારથીઓ હણતા હતા તે સમયે તારો ધર્મ ક્યાં ગયો હતો ? જ્યારે આ ધર્મ તે વખતે તો સર્વથા ન હતો ત્યારે આ વખતે ફેગટ ઠાણું બાપણ કરવાથી શું, માટે હે સત ! આ વખતે ચઢાય તેવાં ધર્મયુક્ત વચન તું બોલે તથાપિ અહિંથી તું જવતો જવાનો નથી. નજરાજાને પુરૂષને પાસેકરી જાણે હતો પણ પાછો પોતાના પરાક્રમથી તે, યથ તથા રાજ્યને પ્રાપ્ત થયો હતો. તેમજ પરિવૃત્ત છે લોક જન્મને એવા સર્વ યોદ્ધાઓ તથા સોમક સહિત પાંડવો પણ, અયંત વૃદ્ધિ પામેલા શત્રુઓને સંગ્રામમાં હણી પોતાના બાહુબળથી રાજ્ય લેશે. હમેશા ધર્મે રક્ષણ કરેલા પુરૂષમાં સિંહરૂપ એવા શરતીરોએ હણેલા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર નાશ પામશે.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે બારત ! એ રીતે વાસુદેવ બગવાને જોને કહ્યું છે એવો લજ્જાએકરી નમ્ર, નથી દીધું બગવાનને કંઈ પણ ઉત્તર જેણે એવો ક્રોધથી રકુરા-યમાન ઓઠવાળો મોટા વેગવાળો તથા પરાક્રમવાન કર્ણ, ધનુષ ઉમામી અર્જુન સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. વાસુદેવ બગવાને પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ એવા અર્જુનને કહ્યું કે હે મહાબળ ! દિવ્યાસ્ત્રે કરી આને મારી પાડ. દેવ એવા બગવાને જોને આમ કહ્યું છે એવો અર્જુન, તેણે આપેલા દુઃખને સ્મરણ કરી ધોર એવા ક્રોધને પ્રાપ્ત થયો. હે રાજા ! ક્રોધાયમાન

યએલા અર્જુનના સર્વ પ્રવાહમાંથી સર્વ ઇન્દ્રિયોમાંથી તેજની જ્વાળાઓ પ્રગટ થતુ તે આશ્વર્થ સરખું થયું. તે જોઈ કહ્યું, ધક્કાજના પ્રયોગથી અર્જુન ઉપર આણુટણિથી તેને છાંયો પણ પાંડુપુત્રે અએકરી અએને વારી રાખ્યું. ત્યાર પછી વળી કુંતીપુત્ર અર્જુને કહ્યુંનો ઉદ્દેશ કરી અગ્નિને પ્રિય એવું બીજું અએ મૂક્યું, તે, તેજેકરી પ્રજ્વલિત થયું. કહ્યું વાંચ્યાએકરી તે અગ્નિને સમાવી મેથેકરી અંધકારથી દુર્દિન સરખી સર્વ દિશાઓને કરી. અસંઘાત એવા પરાક્રમી પાંડુપુત્ર અર્જુને પણ વાયગ્યાએકરી કહ્યુંની સમક્ષ મેથને નસાડી દીધા. પછી સૂતપુત્રે કહ્યું પાંડુપુત્ર અર્જુનને મારવાની ઇચ્છાથી પ્રજ્વલિત અગ્નિ સરખો મહા ભયંકર આણુ ગ્રહણ કર્યો. હે રાજન ! પૂજિત એવો તે આણુ ધનુષમાં સાંધ્યો તે વખતે પર્વત, વન તથા કાનન સહિત પૃથ્વી ચલાયમાન થઈ, કંઠરાસાહત વાયુ વાવા લાગ્યો, દિશાઓ રજેકરી ભરાઈ ગઈ. હે ભારત ! આકાશમાં રહેલા દેવતાઓ હાહા-કાર કરવા લાગ્યા. હે મારિચ ! સૂતપુત્રે સાંધેલાં તે આણુને જોઈ દીન છે ચિત્ત જેવું એવા પાંડવ પણ પરમ વિષાદને પ્રાપ્ત થયા. કહ્યુંના ભુજમાંથી પ્રમુક્ત થએલો, ઇન્દ્રના વજ્ર-સરખો, તીક્ષ્ણ અગ્રમાગવાળો તે આણુ, અર્જુનના વક્ષસ્થળને પ્રાપ્ત થઈ શ્રેષ્ઠ સર્પ જેમ રાક્ષસમાં પેસે તેમ તેમાં પ્રવિષ્ટ થયો. એ રીતે સંગ્રામના મધ્યમાં અત્યંત વિધામતો, શિથિલ થયું છે હાથમાંથી ગાંડીવ જેને એવો બુણ્યાંમમાન થએલો શત્રુને મર્દન કરનાર અર્જુન, પૃથ્વીનો કંપ થવાથી જેમ ઉત્તમ પર્વત ચલાયમાન થાય તેમ ચલાયમાન થયો. એ અવકાશ પામી પૃથ્વીએ ગળેલા ચક્રને ઉઢાર કરવાની જેને ઇચ્છા છે એવો મહારથિ કહ્યું રથમાંથી નીચે ઉતરી બે હાથથી ચક્રને પકડી પોતે મહા બળિષ્ઠ છે તેા પણ દૈવ ઇચ્છાથી તેનો ઉઢાર કરવા સમર્થ થયો નહિ. એટલામાં તેા પ્રાપ્ત થઈ છે સંગ્રા જેને એવા મહાત્મા અર્જુને યમદંડ સરખો અંજલિક નામનો આણુ ગ્રહણ કર્યો. તે વખતે વાસુદેવે પણ અર્જુનને કહ્યું કે ન્યાં સુધી કહ્યું રથમાં આરૂઠ થયો નથી તેટલામાં આણુ-કરી શત્રુ એવા એવું મસ્તક કાપી નાખ. ભગવાનનાં વચનનો સ્વીકાર કરી અર્જુને, પ્રજ્વલિત એવો આણુ ગ્રહણ કરી, ગળ્યું છે પૃથ્વીએ ચક્ર જેવું એવા મહારથિ કહ્યુંની નિર્મળ સૂર્ય સરખા વર્ણુ વાળી જ્વજ્જ્વાલને હણી. ત્યાર પછી વળી અર્જુને, હસ્તિક્ષ્ણાએકરી અત્યંત શ્રેષ્ઠ, સુવર્ણુ, મુક્તા તથા મણિજડિત છે પૃથ્વભાગ જેનો, અતિશય જ્ઞાનવાન એવા શિલ્પિઓએ મળીને કરેલ, સુંદર રૂપવાળો, સુવર્ણુથી વિચિત્ર પ્રકારનો, તમારા સૈન્યને નિરંતર જ્યારપદ રૂપ, શત્રુઓને ત્રાસ કરનાર, સ્તુતિ કરવા લાયક છે રૂપ જેવું, ત્રિખાત, ક્રાંતિએકરી અગ્નિ, સૂર્ય તથા ચન્દ્ર સરખો, હોમાએજ અગ્નિ સરખી છે ક્રાંતિ જેની એવી શોભાએકરી પ્રજ્વલિત મહારથિ કહ્યુંના જ્વજ્વને સુવર્ણુના પુંખ વાળો, અતિ તીક્ષ્ણ એવા હુરમ્મ નામના આણુકરી મંથન કર્યો. તે વખતે તે કેતુ સાથે યજ્ઞ, દર્પ, સૂર્ય પ્રિયકર્ચ, તથા કૌરવોનાં હૃદય પણ પડી ગયાં. તમારા સૈન્યમાં મોટો હાહાકાર શબ્દ પણ થતો હતો. હે ભારત ! જલદી આણુ ફેંકનાર, કુરૂકુળમાં અત્યંત શરીર એવા અર્જુને, સંગ્રામના મધ્યમાં કાપીને તત્કાળ પાડેલા કહ્યુંના જ્વજ્વને જોઈ તમારી તરફના સર્વ યોદ્ધાઓએ કહ્યુંના જયની આશા છોડી દીધી. ત્યાર પછી ઉતાવળ કરતા અત્યંત પ્રસન્ન થએલા અર્જુને કહ્યુંના વધવાસ્તે, મહેંદ્રના વજ્ર, અગ્નિ તથા યમદંડ સરખો, સૂર્યનું ઉત્તમ કિરણ હોય નહીં એવો, મર્મસ્થાન છેદનાર, રૂધિર તથા માંસથી લીંપાયેલો, અગ્નિ તથા સૂર્ય સરખો, અમૂલ્ય, નર, અથ, તથા હસ્તિના પ્રાણુ હરનાર, ત્રણ હાથ લાગ્યો,

છ પીછ બાધિલો, ઉગ્ર વેગવાળો, ઇન્દ્રના વજ્ર સરખો પરાક્રમવાળો, પ્રક્રમ સમયે મુખ ફાટીલા અગ્નિ સરખો, અતિ ભયંકર, મહાદેવના પિનાક ધનુષ તથા ત્રિષુલના ચક્ર સરખો ભયંકર, પ્રાણીયોનો નાશ કરનાર, દેવતાઓથી પણ દુઃખેકરી નિવારણ થઈ શકે નહીં એવો હમેશ સારી રીતે પૂજન કરેલો દેવ તથા અસુરનો ભય કરનાર અંજલિક નામનો મોટો બાણુ ભાથામાંથી મહણુ કર્યો. યુદ્ધવિષે અર્જુને મહણુ કરેલા તે બાણુને જોઈ સચરાચર એવું સર્વ જગત ચલાયમાન થયું. ઉગામેલા તે મોટા બાણુને જોઈ જગતનું કલ્યાણ થાઓ, એ રીતે ઋષિઓ પણ પોકાર કરવા લાગ્યા. એટલામાં ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુને મોટા અસ્ત્રથી અભિમંત્રણ કરી ગાંડીવ ધનુષ જેવી તત્કાળ અપ્રમેય એવા તે બાણુની ધનુષમાં યોજના કરી અને કહેવા લાગ્યા કે, મેં જે તપશ્ચર્યા કરી હોય, શરજનને સંતુષ્ટ કર્યા હોય, તથા સુસજ્જનોનું ઇષ્ટ એવું વાક્ય શ્રવણ કર્યું હોય તો એ સત્પત્રી મહાત્મથી અભિમંત્રણ કરી મોકલેલો દુષ્ટ હૃદયવાળાઓના શરીર તથા પ્રાણુ ઢરનાર, આ મોટા બાણુ ઉર્જિત એવા મારા શત્રુ કર્ણુને હણે, એમ કહેતા અર્જુને યુદ્ધમાં મૃત્યુએ પણ અસહ્ય, પ્રદીપ્ત એવી અથર્વાંગિરસ મંત્રેકરી અભિમંત્રણ કરેલી ગ્રામ એવી કૃત્યા હોય નહીં એવો ધોર બાણુ, કર્ણુના વધવાસ્તે મૂક્યો. એવી રીતે બાણુ મૂકી અત્યંત પ્રસન્ન, શસ્ત્ર મહણુ કરેલા તથા કર્ણુને હણવા ઇચ્છતા બળવાન એના તેણે, આ મેં મૂકેલો સૂર્ય તથા ચંદ્ર સરખા પ્રભાવવાળો બાણુ, મારા જયને વહન કરનાર થાઓ, અને કર્ણુને યમલોકપ્રત્યે મોકલો. એમ કહી સૂર્ય સરખા પ્રભાવવાળો, દિશાઓ તથા આકાશને પ્રજ્વલિત કરતા વિજયને વહન કરનાર એના તે શ્રેષ્ઠ બાણુકરી મહેન્દ્ર જેમ વજ્રેકરી વૃત્રાસુરનું મસ્તક કાપે તેમ કર્ણુનું મસ્તક કાપી નાખ્યું. હે રાજન ! એ રીતે મહેન્દ્ર પુત્ર એના અર્જુને, મહાત્મેકરી અભિમંત્રણ કરેલા અંજલિક નામના ઉત્તમ બાણુકરી અપરાન્હ વખતે સૂર્યપુત્ર કર્ણુનું મસ્તક કાપ્યું. અંજલિક બાણુકરી કપાયલું તે મસ્તક પડ્યા પછી એની કાયા પણ પડી ગઈ. ઉદય થતા સૂર્ય સરખા તેજવાળું, શરદ્ગુપ્તના આકાશના મધ્યમાં ગએલા સૂર્યની જેને ઉપમા અપાય એવું કર્ણુનું મસ્તક, સેનાના મુખવિષે રક્ત છે મંડળ જેવું એવો સૂર્ય જેમ અસ્તાચળ ઉપરથી પડે તેમ રણભૂમિમાં પડ્યું. ધણા દિવસથી જેનો સંગ છે એવા મોટી સમૃદ્ધિવાળાં ધરને તેના સ્વામી જેમ પરમ કષ્ટેકરી ત્યાગ કરે તેમ રણભૂમિમાં પડેલા કર્ણુના મસ્તકે પણ, સુખને ઉચિત તથા અસંત સુરૂપ એવા ઉદાર કર્મવાળા કર્ણુના દેહને પરમ કષ્ટે કરી ત્યાગ કર્યો. સહે છે હિર જેમાંથી, બાણુથી ભેદાયલું, પ્રાણુરહિત સુંદર કાંતિવાળા કર્ણુનું ઉચ્છિન્ન એવું શરીર પણ, ઝરે છે ગૈરિક્ષાતુ સંજંધી લાલ ઝરણાં જેમાંથી એવું વજ્રથી હણાયલું પર્વતનું મોઢું-શિખર પડે તેમ પૃથ્વીપર પડ્યું. એ રીતે સંગ્રામમાં પડેલા કર્ણુના દેહમાંથી નિકળેલું તેજ આકાશમાં ફેલાઈ સૂર્ય પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયું. તે આશ્ચર્યને સર્વ મનુષ્ય તથા યોદ્ધાઓ જોતા હતા. એ રીતે અર્જુને પાડેલા કર્ણુને જોઈ પાંડવ, મોટા સ્વરથી શંખ વગાડતા લાગ્યા. તેમજ ઋષ્ટ થએલા શ્રીકૃષ્ણ, અર્જુન તથા નકુળ અને સહદેવ પણ, શંખ વગાડતા લાગ્યા. પૃથ્વીમાં સુતેલા કર્ણુને જોઈ સૈન્ય સહિત સોમકો પણ સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. હે નરેન્દ્ર ! અત્યંત પ્રસન્ન થએલા પૂરી વગાડતા બીજા યોદ્ધાઓ વચ્ચે તથા પોતાના હાથ હલાવતા અર્જુનની પ્રશંસા કરતા તેની પાસે આગ્યા. બળેકરી સંયુક્ત બીજા યોદ્ધાઓ, એકબીજાને પરસ્પર મળી મૃત્યુ તથા સિંહનાદ કરતા અર્જુનના બાણુથી હણાઈ પૃથ્વીપર પડેલા કર્ણુને

જોઇ નાના પ્રકારનાં વાક્યં કહેવા લાગ્યા. મહાવાયુએ અપવિદ્ કહેલો પર્વત, યજ્ઞના અવ-
સાનવિષે અત્યંત શાંત થયેલો આગ તથા અસ્તમત એવા સૂર્યનું ત્રિંબ શોભે
તેમ કપાયલું કર્ણુનું મસ્તક શોભતું હતું. બાણેકરી વિધાયું છે સર્વ અંગ જેનું એવો,
રૂધિરના એધિકરી વ્યાસ કર્ણુનો દેહ પોતાનાં કિરણોએકરી સૂર્ય શોભે તેમ શોભતો હતો. એ
રીતે કર્ણુરૂપી સૂર્ય, પ્રદીપ એવા બાણરૂપી કિરણોએકરી શનુની સેનાને તપાવી બળવાન
એવા અર્જુનરૂપી કાળેકરી અસ્તને પ્રાપ્ત થયો. અસ્તાચલ પ્રત્યે જતો સૂર્ય જેમ પોતાની
કાંતિને ગ્રહણ કરી ભય તેમ તે બાણ કર્ણુના જીવિતને ગ્રહણ કરી ગયો. હે મારિષ !
સંગ્રામના મધ્યમાં અપરાન્હ વખતે છે મરણદિન જેનો એવા સૂતપુત્ર કર્ણુનું અંજલિક
નામના બાણથી કપાયલું મસ્તક સ્થિત રણમાં પડ્યું. શનુ એવા કર્ણુનું મસ્તક
સૈન્યની ઉપર થઈ અર્જુનના બાણે શરીર રહિત કર્યું. બાણેકરી વિધાયલું છે અંગ જેનું
રૂધિરેકરી લીંબાએલા સ્ત્રીસ્વાળા પૃથ્વીવિષે પડેલા શરવીર કર્ણુને જોઇ કપાયો છે ધ્વજ
જેનો એવા રથેકરી મદ્રદેશનો રાજ્ય શલ્ય, ત્યાંથી નારો. તેમજ કર્ણુ હણાયો તે જોઇ
ભયથી પીડિત એવા અત્યંત વિધાયકા સર્વ કૌરવ પણ, શરીરેકરી પ્રજ્વલિત એવા મોટા
અર્જુનના ધ્વજને વારંવાર જોતા ત્યાંથી નાસતા લાગ્યા. ઇન્દ્ર સરખાં છે કર્મ જેનાં એવા
કર્ણુનું કમળ જેવા સુંદર મુખવાળું મસ્તક સાયંકાળે સૂર્ય પડે તેમ પૃથ્વી ઉપર પડ્યું.

સહસ્રનેત્રપ્રતિમાનકર્મણઃ સહસ્રપત્રપ્રતિમાનનં શુભં ।

સહસ્રરશ્મિદિનસંક્ષયે યથા તથા પતત્કર્ણશિરો વસુંધરા ॥

इतिश्री महाभारते कर्णपर्वणि कर्णवधेएकनवतितमेऽध्यायः ॥९॥

અધ્યાય ૯૨ મો. સૌ ખિન્ન થયા.

स्वञ्जय उवाच—शल्यस्तु कर्णाजुनयोर्विमर्दे बलानिद्विषामृदितानि बालैः ।

ययौ हते चाधिरयौपदानुगे रथेन संछिन्न परिच्छेदेन ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે,—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! શલ્ય તો કર્ણુ તથા અર્જુનના વિમર્દ વિષે બાણે-
કરી મર્દન થયેલા સૈન્યને જોઇ પગથી વિચરનાર અધિરથપુત્ર કર્ણુ હણાયો ત્યાર પછી
હણાય છે ઉપરકરે જેના એવા રથેકરી પોતે દૂર ખસી ગયો. દુર્યોધન પણ, હણાયો છે
સૂતપુત્ર કર્ણુ જેમાંથી એવાં પાડેલાં રથ, અથ તથા હરિતવાળાં સૈન્યને જોઇ અશ્રુએકરી
ભાર્યા છે નેત્ર જેનાં એવો આર્તરૂપવાળો દીન થઇ વારંવાર નિઃશ્વાસ મુકવા લાગ્યો.
યદ્યજ્ઞએકરી જૂપર રહેલો સૂર્ય હોય નહિ એવા બાણેકરી વ્યાસ, રૂધિરથી લીંબાએલા
અંગવાળા પડેલા શરવીર કર્ણુને જોવાની ઇચ્છાથી તેને વિંટીને હોંસા પારકા તથા
તમારી તરફના ચોદાઓમાંથી કેટલાક પ્રજ્ઞ, કેટલાક ભયભીત, કેટલાક ખેદયુક્ત, કેટલાક
વિસ્મીત તથા ખીમ શેકેકરી હણાયા હોય નહિ તેવા થઇ ગયા. એ રીતે જેવી જેમની પ્રકૃતિ
હતી તેવા થયા. વિધાયો છે કવચ, આભરણ, વસ્ત્ર તથા આયુધ જેનાં એવા અર્જુને હણેલા
મોટા તેજવાળા કર્ણુને જોઇ, નિર્જન વનમાં હણાયો છે વૃષભ જેમાંથી એવાં ગાયોનાં
ટોળાં જેમ નાસે તેમ કૌરવો નાસવા લાગ્યા. તે વખતે ભયંકર સખ્દેકરી ઘાવાજ્વલિને
કંપાવતો, તથા કૌરવોને ત્રાસ પમાડતો બીમસેન, સન્નના સખ્દ સાથે કુદમ ભારતો હતો,

તથા નૃત્ય કરતો હતો. એ રીતે સતપુત્ર કચ્છ હજીયો તે વૈળાએ હે રાજન ! સોમક તથા સુંબ્યો પણ શંખ વગાડવા લાગ્યા. પ્રસન્ન છે રૂપ જેમનાં એવા સર્વ ક્ષત્રિયો પરસ્પર મળતા હતા. હે રાજન ! પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ એવા અર્જુન, મોટા વિર્મદ કરી, કેસરી જેમ હસ્તિને હજી તેમ કચ્છને હણી પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળી વેરના અંતને પ્રાપ્ત થયા. અસંત મુદ છે ચિત્ત જેનું એવો મદ દેશનો અધિપતિ શલ્ય પણ, હજીયો છે ધ્વજ જેનો એવા રથેકરી તરત દુર્યોધનની પાસે આવી, નેત્રમાં છે અશ્રુ જેને એવો તે, દુઃખથી આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, ત્રિશીર્ષુ થયા છે હસ્તિ, અશ્વ, રથ તથા શરવીર જેનાં એવું યમના દેશ સરખું તારું સૈન્ય, પર્વતનાં શિખર સરખા મોટા નર, અશ્વે તથા હસ્તિઓએ પરસ્પર પ્રાપ્ત થઈ હણ્યું. હે ભારત ! કચ્છ તથા અર્જુનનું યુદ્ધ જેવું થયું એવું યુદ્ધ કોઈપણ થયું ન હતું. જેમાં કહ્યું સામે પ્રાપ્ત થઈ શ્રીકૃષ્ણ, અર્જુન તથા સર્વ શત્રુઓને સંતાપ્યા હતા તો પણ તારી અર્થ સિદ્ધિને કરનારા સર્વ શરવીરોને યજ્ઞાતકારે શત્રુઓએ હણ્યા. માટે અવશ્ય કરી દૈવ, અર્જુનને વશ રહીને પ્રવર્તતું હોય તેમ લાગે છે; કેમકે આપણું તેટલું બળ છતાં પણ તે, પાંડવનું રક્ષણ કરે છે અને આપણને હણે છે. જો કે હે નૃપતે ! કુમેર, યમ, તથા ઇન્દ્ર સરખો છે પ્રભાવ જેમનો, અસંત વીર, વીર્ય, શૌર્ય, બળ તથા તેજ પ્રભાવિ વિવિધ પ્રકારના તે તે ગુણ સમુદાયે કરી યુક્ત, અવધ્ય, સમર્થ તથા તારા અર્થની છે ક્રમના જેમને એવા રાજાઓને પણ યુદ્ધમાં પાંડવોએ હણ્યા, તો પણ હે ભારત ! તેમનો તું શૌર્ય કર માં; કેમકે, આપણું પ્રારબ્ધજ તેવું છે માટે ધૈર્ય રાખ. યુદ્ધ કરનારની સદા સિદ્ધિ હોતી નથી. એવાં મદપ્રતિજ્ઞા વચન સાંભળી અને પોતે કરેલી અનીતિને મનથી યાદ કરી દીન છે મન જેનું એવો આર્તરૂપવાળો બેભાન થયેલો દુર્યોધન વારંવાર નિઃશ્વાસ નાખવા લાગ્યો.

एतद्वच्चै मद्रपतेर्निशम्य स्वेचाप्यनीते मत्सा निरीक्ष्य ।

कुर्योधिना दीनमनाविस्त्रः पुनः पुनर्द्विष्वरदार्तरूपः ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि गुर्जरभाषायां द्विनवतितमोऽध्यायः॥ ૧૨ ॥

અધ્યાય ૯૩ મો. કૌરવ સૈન્યમાં ભંગાણુ ને ભય.

धृतराष्ट्र उवाच—तस्मिंस्तु कर्णाजुनयोर्विमर्दे दग्धस्य रौद्रहनिविद्रुतस्य ।

बभूव रूपं कुरुसंज्ञयानां बलस्य बाणान्मथितस्य किङ्कण ॥૧॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! કચ્છ તથા અર્જુનના વિમર્દમાં ભયંકર દિવસે દગ્ધ, ભંગાણુ પડેલા તથા બાણેકરી ઉન્મથિત એવા કૌરવ તથા સંજયના સૈન્યનું રૂપ કેવું થયું હતું. સંજય કહે છે, હે રાજન ! સંગ્રામમાં હસ્તિ, અશ્વ તથા મનુષ્યના દેહનો ઘોર એવો મહાક્ષય જે રીતે પ્રવર્તમાન થયો, તે રીતે હું કહું, તે સાવધાન થઇને આપ સાંભળો. હે રાજન ! જ્યારે કચ્છ હજીયો ત્યારે અર્જુને સિંહનાદ કર્યો. તેને સાંભળી તમારા પુત્રોને મોટો ભય પ્રાપ્ત થયો. તે વખતે તમારો તરફના યોદ્ધાને સૈન્યનું સંધાન કરવામાં તથા પરાક્રમ કરવાની પણ શુદ્ધિ થઇ નહિ. અગાધ એવા હોબ પામેલા અપાર જળ વિષે બેઠાંયું છે નાવ જેનું એવા પારને ઇચ્છતા બાપારીઓને જેમ મોહ થાય, તેમ કચ્છરૂપી દ્રોપ હજીવાથી કૌરવોને કંઈ પણ સુખ પડતી ન હતી. હે રાજન ! સતપુત્ર કચ્છ હજી-

વાથી અનાથ થએલા શસ્ત્રકરી ક્ષતયુક્ત થયાં છે અંગ જેમનાં એવા ત્રાસ પામેલા કૌરવ, સિંહે પીડિત કરેલા મૃગ જેમ નાથને ઇચ્છે તેમ નાથને ઇચ્છતા હતા. લાગ્યાં છે શીર્ષકાં જેમનાં એવા વૃષભ, અને લાગી છે દાઢ જેમની એવા સર્પની પેઠે અર્જુને જીતેલા અમે સાયંકાળે સંગ્રામમાંથી પાછા બહાર ગયા. હે રાજન! સુતપુત્ર હજીયા પછી તીક્ષ્ણ બાણકરી વિધાયલા અને હજીયા છે શરવીર જેમના એવા તમારા પુત્ર બચથી નાશી જવા લાગ્યા. તે વખતે હજીયાં છે શસ્ત્ર તથા કવચ જેમનાં, કથી દિશાપ્રત્યે અમે જઇએ છીએ એમ ન જાણનાર, બચથી પીડિત, પરસ્પર મર્દન કરતા અને બીમસેન જરૂર મારી સામે આવે છે ને અર્જુન મારોજ સામે આવે છે, એમ માની લઇ આક્રોશ કરતા એવા તે, સંભ્રમથી પડી જતા હતા. ગ્લાનિને પ્રાપ્ત થતા હતા. કેટલાક ઘોડાઉપર, કેટલાક હસ્તિ ઉપર, તથા કેટલાક રથઉપર બેસી વેગથી જતા, તે બચને લીધે પાયદળોને હજીતા હતા. કેટલાક હસ્તિઓએ રક્તિઓને, મહારથિઓએ ઘોડેસ્વારને અને બચથી પીડિત એવા પશ્ચા-યન કરતા અશ્વસમુદાયે કેટલાક પાયદળોને હણ્યાં. હે રાજન! સર્પ તથા તરકરે કરી સંકીર્ણ એવા વનમાં પોતાના સથવારાથી જૂદા પડેલા વટેમાર્ગુ જેમ મહા કલેશયુક્ત થાય તેમ સુતપુત્ર કર્ણુ હજીવાથી તમારી તરફના યોદ્ધાઓ કલેશયુક્ત થતા હતા. માવત વગરના હસ્તિ, તથા હાથ વગરના પુરૂષની પેઠે કંઈ પણ પરાક્રમ કરવામાં અસમર્થ એવા બચથી પીડિત તમારી તરફના સર્વ યોદ્ધાઓ, લોકને અર્જુનમથ જોતા હતા. એવી રીતે બીમસેનના બચથી પીડિત થએલા નાશી જતા એવા પોતાની તરફના સર્વ યોદ્ધાઓને જોઇ દુર્યોધન, હાહાકાર કરી પોતાના સારથિ પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, ધનુષ છે હાથમાં જેના એવા સંગ્રામમાં ઉભેલા મને, અર્જુન અતિક્રમણુ કરી શકે તેમ નથી માટે સર્વ સૈન્યોની પાછળ ધીરેધીરે ઘોડાઓને ચલાવ, અને મહાસમુદ્ર જેમ કિનારાને અતિ-ક્રમણુ કરી શકે નહિ, તેમ તે મને અતિક્રમણુ કરવા સમર્થ થાય તેમ નથી, માટે યુદ્ધ કરતા એવા કુતિપુત્રને હું હણીશ એમાં સંશય નથી. તેમજ આજ ગેવિંદ સહિત અર્જુનને, માની એવા બીમસેનને તથા બીજા પણ શિષ્ટ એવા શત્રુઓને હણું ત્યારે હું કર્ણુના અનુ-શ્ચિપણને પ્રાપ્ત થાજી. શર તથા આર્ય સરખાં દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી તેના સારથિએ સુવર્ણના છે ઉપરકર જેમને એવા અશ્વને ધીરેથી ચલાવ્યા. તે વખતે હે મારિષ! રથ, અશ્વ તથા હસ્તિઓકરી હીન એવા તમારી તરફના પચ્ચીશ હજાર યોદ્ધાઓ યુદ્ધ કરવા ઉભા રહ્યા. તેમને, સંકુદ્ધ ધર્મેલો બીમસેન તથા પાર્ષત એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, ચતુરંગ સૈન્યથી વિંટી લેઇ બાણકરી હજીવા લાગ્યા. તે વખતે તમારી તરફના તે યોદ્ધાઓ, પણ સંગ્રા-મમાં ઘુષ્ટદ્યુમ્ન તથા બીમસેન સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તે યુદ્ધમાં બીજા કેટલાક તમારી તરફના યોદ્ધાઓ, બીમસેન તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્નનાં નામ લેઇ તેમની સાથે લડતા હતા. પોતાના બાહુબળોને જેને આશ્રય છે એવો ધર્માપેક્ષી બીમસેન રથમાં બેઠેલો હું પૃથ્વીવિષે ઉભેલા તેમને કેમ હણું, એમ જાણી તત્કાળ રથમાંથી નીચે ઉતરી સુવર્ણથી શીલિતી મોટી ગદા મહણુ કરી સંગ્રામમાં સામે ઉભેલા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. કુતિપુત્ર કાળની પેઠે સર્વને હણવા લાગ્યો, પાયદળો પણ પ્રિય એવા પોતાના જીવિતનો ત્યાગ કરી પતંગ નામના જંતુઓ જેમ અગ્નિ સામે દોડે તેમ સંગ્રામમાં બીમસેન સામે દોડતા હતા. અત્યંત ક્રોધાવિષ્ટ એવા યુદ્ધમાં દુર્જી બીમસેનને પ્રાપ્ત થઇ કાળને જોઇ જેમ પ્રાણીસમુ-દાય નાશ પામે તેમ નાશ પામવા લાગ્યા. એ રીતે ગદા છે હાથમાં જેને એવા સત્ય

પરાક્રમવાળા મહા બળવાન બીમસેન ધૃષ્ટદ્યુમ્નને આગળકરી તમારી તરફના પચ્ચીસ હજાર યોદ્ધાઓથી મોટા પુરૂષ સૈન્યને હળી બાળપક્ષીની પેડે સંભ્રામના મધ્યમાં ચિતરતો હતો. પરાક્રમી અર્જુન, રથસૈન્ય સામે ગયો. પ્રસન્ન થએલા માદ્રીપુત્ર નકુળ સહદેવ તથા મહારથિ સાત્યકિ, એ ત્રણ વેગેકરી દુર્યોધનના સૈન્ય સામે દોડી તીક્ષ્ણ બાણેકરી તેના ધણીક ઘોડેચારોને હણવા લાગ્યા, તે સમયે પરસ્પરનું મોટું યુદ્ધ થયું. હે પ્રભો ! અર્જુન પણ તમારા રથ સૈન્ય સામે આવો ત્રણ લોકમાં વિખ્યાત એવું ગાંડીવ ધનુષ ખેંચી યુદ્ધ કરવાને ઉત્સુક થયા. તે વેળાએ કૃષ્ણ છે સારથિ જેના એવા શ્વેત અશ્વવાળા રથને તથા યુદ્ધ કરનાર અર્જુનને જોઇ તમારી તરફના યોદ્ધાઓ, બયથી નાસવા લાગ્યા. એ રીતે ભાગી ગયા છે રથિઓ જેમના એવા બાણથી વિધાયકા પચ્ચીસ હજાર યોધ કાળને પ્રાપ્ત થયા. એવી રીતે પાંચાલરાજનો પુત્ર ઉદાર મનવાળો પુરૂષમાં નિહરૂપ મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, બીમસેનને આગળ કરી તેમને હણી તત્કાળ સામે દેખાવો. મેટું ધનુષ ધરનાર શત્રુગણને તપાવનાર કૌવિદાર વૃક્ષના ચિન્હવાળી છે ખજા જેની એવા પારાવત સરખા વર્ણના અશ્વવાળા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને સંભ્રામમાં જોઈ તમારી તરફના યોદ્ધાઓ બયથી કંપતા લાગ્યા. સાત્યકિ સંહિત યશસ્વી એવા માદ્રીપુત્ર નકુળ સહદેવ, જલ્પી અત્ર નાખનાર ગાંધારાજ શકુનિ સામે જઇ એકદમ દેખાયા. હે મારિષ ! એકિનાન, શિખંડો તથા દ્રૌપદીના પુત્ર તમારા મોટા સૈન્યને હણી શંખ વગાડતા લાગ્યા પાંડવ તરફના સર્વ યોદ્ધાઓ, નાથી જતા વિમુખ થએલા તમારી તરફના યોદ્ધાઓને જોઇને અસંત કોવાયમાન થએલા વૃષભને જીતીને પણ વૃષભ જેમ તેની પાછળ દોડે તેમ પાછળ દોડવા લાગ્યા. હે નૃપ ! પરાક્રમી એવો બળવાન પાંડુપુત્ર અર્જુન, અવશેષ રહેલી તમારી સેનાને જોઇ કોધયુક્ત થઇ, ત્રણ લોકમાં વિખ્યાત એવું ગાંડીવ ધનુષ ખેંચી તત્કાળ ધણીક બાણ તેની ઉપર નાખવા લાગ્યો. તે બાણથી થએલા અંધકારને ક્ષીણે પૃથ્વીપર કંઇપણ દેખાતું ન હતું. હે વિશ્વાપતે ! હે મહારાજ ! તમારી તરફના સર્વ યોદ્ધાઓ, બયથી નાસવા લાગ્યા. એ રીતે સૈન્યમાં અંગાણ પડ્યું તેને જોઇ કુરુરાજ એવા તમારા પુત્ર દુર્યોધને, સામે આવતા પોતાના શત્રુસામે દોડી હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! પૂર્વે બળિરાજને જેમ દેવતાઓને બોલાવ્યા હતા તેમ યુદ્ધ વાસ્તે સર્વ પાંડવોને બોલાવ્યા. તે વખતે નાના પ્રકારના શસ્ત્ર ધારણ કરેલા વારંવાર તમારા પુત્રને તિરસ્કાર કરતા ક્રોધાયમાન થએલા એકઠા મળેલા તે, સિંહનાદ કરતા તમારા પુત્ર સામે આવ્યા. અસંહાન એવા ક્રોધાયમાન થએલા દુર્યોધને પણ તે સંભ્રામમાં તીક્ષ્ણ બાણેકરી ચોતરફથી પાંડવ તરફના સેકડો તથા હજારો યોદ્ધાઓને હણ્યા. તે વખતે તમારા પુત્રના અદ્ભુત એવા પરાક્રમને અમે જોતા હતા. એકલો પોતે એકઠા મળેલા સર્વ પાંડવ સાથે યુદ્ધ કરતો હતો. તેટલામાં હે રાજેન્દ્ર ! મહાત્મા એવો તમારો પુત્ર દુર્યોધન, દુઃખિત એવા પોતાના સૈન્યને જોઇ સૈન્યને ઉશું રાખી યોદ્ધાઓને હર્ષ પમાડતા આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, હે યોદ્ધાઓ ! બયથી પાંડવ એવા તમે શું કરવા નાસો છો ? કેમકે ન્યાં જઈ પાંડવથી મૂકાશે એવા કોઈ પણ દેશને હું જોતા નથી માટે તમારા નાસવાથી શું ? તેમ એમનું પણ સૈન્ય હવે થોડું ખાડી રહ્યું છે અને શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન પણ અત્યંત ક્ષત થએલા છે તેથી આજજ તે સર્વને હું હણીશ, જરૂર આપણે જય થશે. એમ છતાં પણ તમે ભાગશો તો કયો છે અપરાધ જેમણે એવા તમોને પાછળ આવીને પણ પાંડવ હણશે માટે સામે આવીનેજ સંપ્રાપ્તિ શત્રુ સુખરૂપ છે માટે ક્ષાત્કર્મથી યુદ્ધ

કરો. હે ક્ષત્રિયો ! જોટલા તમે સંગ્રામમાં આવેલા છો તે બધા હું કહું તે સાંભળો— સંગ્રામમાં મરણ પામેલો દુઃખને જાણે પણ નહિ અને મરણ પામ્યા પછી અનંત સુખને પામે છે માટે તમે ક્ષાત્રધર્મને અનુસરી યુદ્ધ કરો. અંતક એવો યમરાજ કોઈ દિવસે પણ માર્યા વગર તો રહેનાર છે જ નહિ, વાસ્તે ક્ષત્રિયનું જોને વ્રત છે એવો મારા સરખો કોણ યુદ્ધ ન કરે ? એકલું કહેવા છતાં પણ તમે ભાગશો તો કોષાયમાન થએલા દેવી એવા બીમસેનને વશ થશો માટે વૃદ્ધોએ આચરિત એવા ધર્મને ત્યાગ કરવા તમે લાયક નથી. હે કૌરવો ! ક્ષત્રિયને પલાયન કરવાથી બીજો કોઈ પણ વધારે પાપિષ્ઠ અધર્મ નથી અને યુદ્ધ ધર્મથી કલ્યાણરૂપ સ્વર્ગને બીજો માર્ગ નથી. વાસ્તે હે યોદ્ધાઓ ! સંગ્રામમાં હણાશો તોપણ તત્કાળ ઉત્તમ લોકને પ્રાપ્ત થશો. સંજય કહે છે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! આ રીતે તમારા પુત્રે કહ્યું તો પણ અત્યંત ક્ષત થએલા સૈનિકો, તેનાં વાક્ય ન સાંભળતાં ચોતર- ફથી દિશાઓપ્રત્યે નાસવા લાગ્યા.

પથં દ્રુવતિ પુત્રે તે સૈનિકામૃગચિક્ષતાઃ ।

અનવેશ્યૈશ્વ તદ્વાક્યં પ્રાદ્રવન્ સર્વતોદિશઃ ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि कौरवसैन्यपलायने गुडर्जरभाषायां त्रिनवतितमो
अध्यायः ॥ ९३ ॥

અધ્યાય ૯૪ મો. રણભૂમી વર્ણન.

સંજય ઉવાચ—દૃષ્ટ્વા તુ સૈન્યં પરિવૃત્યમાનં પુત્રેણ તે મદ્રપતિસ્તદાનીં ।

સંગ્રસ્તરૂપઃ પરિમૂચેતા દુર્યોધનં વાક્યમિદં ચમાચે ॥૧॥

સંજય કહે છે,—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! તમારા પુત્રે ફેરવવા મોકિલા સૈન્યને જોઇ મૂઠ થઇ ગયું છે ચિત્ત જેનું એવો સંગ્રસ્ત રૂપવાળો મદ્રપતિ શક્ય, દુર્યોધન પાસે આ આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, નર, અશ્વ, હરિત તથા સેંકડો શરરીરોએકરી સંપૂર્ણ એવા આ ઉગ્ર યુદ્ધને જો. જેમાં બેદાયો છે પાપાણુ મોટા, વૃક્ષ તથા ઔપધિ જેમાં એવા વજ્રથી હણાયલા ઉત્તમ પર્વત જાણે હોય નહિ એવા, એક વાર બેદાયલા બાણે કરી બેદાયો છે દેહ જેમના, અત્યંત વિન્દલ પ્રાણુરહિત ઘર્ષ પડેલા અને વિંધાયો છે ધંટા, અંકુશ, તોમર તથા ખજ જેમના એવા હરિતઓ, બાણથી બેદાયલા શ્વાસોપાસ કરતા, પીડિત, રૂધિરનું વમન કરતા પૃથ્વીને દશન કરતા રૂધિરના એધેકરી વ્યાપ્ત સુવર્ણનાં ઉપરકરથી શોભિતા, પડેલા અશ્વ, તેમજ નાશ થયાં છે કરચ, આયુધ, દાહ તથા ખડગ જેમનાં એવા દીનની પેઠે શબ્દ કરતા પ્રાણુસહિત તથા પ્રાણુરહિત એવા શરરીર, એ રીતે હણાયલા ગજ, અશ્વ, યોદ્ધાઓ તથા મર્દન કરેલા રથેકરી રણભૂમિ, પૈતરણી જેવી લાગે છે. વળી અર્જુનના બાણથી હણાયલા, શ્રેષ્ઠ છે સુંદ તથા શરીર જેમનાં, વીખરાએલા દાંતવાળા રૂધિરનું વમન કરતા દયા આવે તેવો શબ્દ કરનાર, કંપાયમાન પૃથ્વીવિષે પડેલા હરિતઓ, કપાયાં છે ચક્ર, દાંડા તથા ઘોંસરી જેમની, સુવર્ણની જળથો વિસૃત, સારથિ સહિત અત્યંત હણાયલા અને અતિશય વીંધાયો છે ભાથા પતાકા તથા ખજ જેમના એવા મેધસરખા રથના ઓધ, તેમજ હરિત, રથ તથા અશ્વ ઉપર ખેંચી યુદ્ધ કરનાર, સન્મુખ આવી હણાયલા, વીખ-

રાખાં છે કવચ, આભરણ, વસ્ત્ર તથા આયુધ જેમનાં એવા, પ્રથાત અમિ સરખા બાણના પ્રહારથી હણાયલા એવા સંઘામના મધ્યમાં પતિત હજારે મહા બળવાન પાય-
દળાએકરી, રણભૂમિ અત્યંત પ્રતિષ્ઠિમાન એવા ગ્રહોએ કરી રાત્રિએ આકાશ શોભે તેમ
શોભતી હતી. એ રીતે કર્ણ તથા અર્જુનના બાણેકરી હણાયાં છે શરીર જેમનાં એવા
સંઘારહિત શ્વાસશ્વાસ કરતા કૌરવ તથા સૃજ્યોમાંના શરીરોએકરી, રણભૂમિ શોભતી
હતી. કર્ણ તથા અર્જુનના બાહુમાંથી મૂકાયલા બાણ તો, હસ્તિ, અશ્વ, તથા મનુષ્યના
દેહને વિદારણ કરી તેમના પ્રાણનો નાશ કરી તત્કાળ ચોતરફથી નષ્ટ એવા મોટા સર્પ
જેમ પોતાના નિવાસપ્રત્યે જાય તેમ પૃથ્વીપ્રત્યે જતા હતા. હે નરેન્દ્ર ! સઘામમાં અર્જુન
તથા કર્ણના બાણેકરી હણાયલા એવા મનુષ્ય, અશ્વ, હસ્તિ તથા રથેકરી રણભૂમિ અગ-
મ્યરૂપ થઈ હતી. ઐઠ બાણે મંથન કરેલા, અત્યંત દૃઢ યોદ્ધાઓ, શાસ્ત્ર, ઐઠ આયુધ તથા
ધ્વજસહિત, વીખરાયાં છે જોતર જેમનાં, કપાઈ ગયાં છે બંધન, ચક્ર, આરા, યુગ તથા
ઉપસ્કરરહિત, હણાયો છે નીચેનો ભાગ જેનો, ભાયા તથા બંધનરહિત, ભાગ્યા છે નીક
જેમના એવા મણિ તથા સુવર્ણથી શોભિતા રથોવડે શરદ્ધનનાં વાહણોએકરી જેમ આકાશ
વિંટાય તેમ રણભૂમિ ભરાઈ ગઈ છે. વેગવાન અશ્વ જેમને જોડેલા છે એવા સ્વામિ
વગરના રાજાઓના રથ તથા હસ્તિ અને અશ્વના સમુદાયવડે જલદીથી જતા એવા દેહ-
ભાક યોદ્ધાઓ રણમાં ચૂર્ણ થઈ ગયા. સુવર્ણના પટા, ભાલાં, ફરશિઓ, તીક્ષ્ણ એવાં
ત્રિશૂળ, મોટાં મુસળ, સુદૃઢગેરો, કોશરહિત નિર્મળ ચક્રચક્રિત પશુ રૂધિરવાળા પ્રાસ-ખડ્ગ,
સુવર્ણમય લાકડીઓ, છત્ર, વાળાના વ્યજન, કપાઈ ગએલા શંખ, તુટી ગએલો વિચિત્ર
પ્રકારની માળાઓ, હસ્તિની ઝુલ્યો, પતાકા, વસ્ત્ર, શુભ્ર મુકુટ, હકીટ માળા, પ્રવાલ તથા
મૌકિતકના ચંચળ એવા હાર, કંઠાભરણ, મણિ, રત્ન તથા મૌકિતકનાં નાનાપ્રકારનાં મંગ-
ળરૂપ ભૂષણ અને અત્યંત સુખને ઉચિત એવાં શરીરોનાં શરીર તથા ચંદ્ર સરખાં છે
મુખ જેમાં એવાં તેમનાં મસ્તકો પશુ રણમાં પડતાં હતાં. એ રીતે શરવીર એવા પુરૂષો
દેહ, ભોગ, પોતાનો પરિવાર તથા મનોહર એવાં સુખને છોડી દેઈ મોટી સ્વધર્મનિષ્ઠાને
પ્રાપ્ત થઈ લોકમાં યથેના વિસ્તાર કરી પરલોક પ્રત્યે ગયા. હે રાજન ! હે માનદ ! હે
દુર્યોધન ! તું પાછો વળી તંબુપ્રત્યે જા અને સૈનિકો પશુ પોતપોતાને સ્થાનકે જાઓ. કેમકે
હે પ્રભો ! આ સૂર્ય પશુ અસ્ત થવા આવ્યો અને વળી હે નરેન્દ્ર ! પાછો આ કામવિષે
તુંજ કારણ છે. શોકેકરી વ્યાસ છે ચિત્ત જેતું એવો શરૂ, હા કર્ણ ! એ રીતે કહેતા નેત્ર
વિષે અશ્રુ ભરેલા સંઘા વગરના અત્યંત પીડિત એવા દુર્યોધને એ રીતે કહી બોલતો
રહી ગયો. તેમજ દ્રોણપુત્ર છે મુખ્ય જેમાં એવા બીજા સર્વ રાજાઓ પશુ યશોકરી
પ્રજ્વલિત એવા અર્જુનના મોટા ધ્વજને વારંવાર જોતાં દુર્યોધનની આત્માસના કરતા
પોત પોતાને ઉતારે જવા લાગ્યા. અતિ વિરાજમાન એવા રૌદ્ર મુકુટવિષે રક્ત વસ્ત્ર માળા
તથા સુવર્ણના યોગથી પ્રકાશમાન એવી સર્વ ગમ્ય નારી હોય નહિ જાણે એની મનુષ્ય,
અશ્વ, તથા હસ્તિના શરીરમાંથી ઉત્પન્ન થએલા રૂધિરે સિંચન કરેલી રૂધિરેકરી ઢંકાઈ
ગએલાં રૂપવાળી પૃથ્વીને જોઈ કર્ણના વધેકરી દુઃખિત એવા દેવલોકને પ્રાપ્ત થવા તૈયાર
થએલા કૌરવ રક્ત થએલા સૂર્યને જોઈ હા કર્ણ ! હા કર્ણ ! એ રીતે કહેતા પોતપોતાના
ઉતારાપ્રત્યે ગયા. તે સમયે ગાંડીવ ધનુષમાંથી મૂકાયલા સુવર્ણના પુંખવાળા, ચિલા ઉપર
તીક્ષ્ણ કરેલા, રૂધિરેકરી વ્યાસ પક્ષવાળા બાણેકરી વિધાયું છે અંગ જેતું એવો યુદ્ધભૂમિમાં

સુતેલો કણું હજીયો છે તો પણ કિરણોની માળાવાળો સૂર્ય શોભે તેમ શોભતો હતો. તે સમયે ભક્ત ઉપર છે દયા જેને એવા ભગવાન સૂર્ય, રૂધિરેકરી વ્યાસ એવા કણુંના દેહને કિરણોથી સ્પર્શ કરી તેના રૂધિરેકરી રક્ત છે રૂપ જેના એવા તે સ્નાન કરવાની ઇચ્છાથી સમુદ્ર પર ગયા, એમ ચિંતન કરીનેજ નજી સુરર્ષિના સંત્ર પોતાના સ્થાનકપ્રત્યે જવા લાગ્યા. બીજાં સર્વ પણ સુખેકરી સ્વર્ગ તરફ જતાં હતાં. આકાશનાં બીજાં મનુષ્યો પણ, શરવીરામાં મુખ્ય એવા અર્જુન તથા કણુંના પ્રાણીઓને આશ્ચર્યરૂપ યુદ્ધને જોઇ વિસ્મિત થઇ તેની પ્રશંસા કરતા પોતપોતાને સ્થાનકે જતા હતા. એવી રીતે બાણેકરી કપાયું છે કવચ જેનું એવો, રૂધિરેકરી ભીંગએલા વસ્ત્રાળો રાધાપુત્ર કણું, પ્રારરહિત થયો તો પણ તેને લક્ષ્મી મુક્તી ન હતી. તપાપમાન સુવર્ણ સમાન કાન્તિવાળા, અગ્નિ તથા સૂર્ય સમાન તેજવાળા કણુંને નજી જીવતોજ હોય નહિ, એમ સર્વ પ્રાણી માનતાં હતાં. હે મહારાજ ! વનના સિંહને જોઇ જેમ બીજાં વનપશુ ત્રાસ પામે તેમ સંગ્રામવિષે હજીયેલા કણુંને જોઇને સર્વ ચોદાઓ ત્રાસ પામતા હતા. પુરૂષમાં સિંહરૂપ એવો તે, હજીયો તો પણ જીવતો હોય તેવો દેખાતો હતો, કેમકે હજીયેલા તે મહાત્માના શરીરમાં કંઈ પણ નિર્દૃત યર્ષ ન હતી. સુંદર વેપ ધરનાર, સુંદર સુકુટયુક્ત મરતકવાળા સૂતપુત્ર કણુંનું સુખ, પૂર્ણ ચન્દ્ર સમાન રણું હતું. હે રાજન્ ! તપાવેલા સુવર્ણના બાણુજ પહેરેલો નાના પ્રકારના આભરણથી શોભિતો પ્રાણુ વજરનો સંગ્રામમાં સુતેલો સૂર્યપુત્ર કણું, સુતેલા અંકુરવાન વૃક્ષ જેવો લાગતો હતો. હે પુરૂષવ્યાધ ! સુવર્ણ જેવા અંગવાળો પ્રજ્વલિત અગ્નિ સરખો કણું અર્જુનના બાણુરૂપી જળેકરી શાંત થયેલો અગ્નિ જેમ જળને પ્રાપ્ત થઇ શાંત થાય તેમ સંગ્રામમાં કણુંરૂપી અગ્નિ, અર્જુનરૂપી મેધને પ્રાપ્ત થઇ શાંત થયો. ઉત્તમ યુદ્ધથી પૃથ્વીવિષે પોતાનો યશ સંપાદન કરી, બાણુવૃષ્ટિથી દશે દિશાઓને તપાવી પુત્રસહિત કણું સંગ્રામમાં અર્જુનના તેજેકરી શાંત થયો. તેમજ અસ્ત્રના તેજેકરી પાંડવ તથા સર્વ પંચાલોને તપાવી, બાણુના વર્ષાદથી શત્રુસેનાને તપાવી શ્રીમાન્ સૂર્યની પેઠે સર્વ જગતને સંતપ્ત કરી વાહન તથા પુત્રસહિત સૂર્યપુત્ર કણું હજીયો. અર્ધજનોએ યાચના કરેલો જે, ‘આપું છું’ એમ બોલનાર પણ નહિ, એમ તો ક્યારે કહેનારજ નહીં તેમ જે મહાત્માનું સર્વ ધન બ્રાહ્મણોને આધીન હતું અને જેણે યાચના કરનાર બ્રાહ્મણોને પોતાનું જીવિત પણ અંદેશ હતું નહિ એવો અર્ષિરૂપ પક્ષિસંધનો કલ્પવૃક્ષ સદા રિચોને ત્રિય એવો મહારશિ હતા કણું, દંદયુદ્ધમાં અર્જુનના બાણુથી નિર્દોષ થઇ પરમ ગતિને પ્રાપ્ત થયો. હે રાજન્ ! જેનો આશ્રય કરી તમારા પુત્ર દુર્યોધને પાંડવ સાથે વેર કર્યું હતું તે કણું, તમારા પુત્રોની જ્યાશા, સુખ તથા રક્ષણુ બેનું લેઈ સ્વર્ગપ્રત્યે ગયો. પરાક્રમી કણું હજીયો તે વખતે નદીઓના વેગ બંધ થઇ ગયા. દિવાકર એવા સવિતાના રાયણુ અસ્તને પ્રાપ્ત થયા. અગ્નિ તથા સૂર્ય જેવા વર્ણુવાળો મહોકેતુ, વાંકો ઉગ્યો. બુધ પણ ક્રમ છોડી દેઈ આડો ઉગ્યો. આકાશમાં પ્રતિધ્વનિ થાય એવો પૃથ્વીનો શબ્દ થયો અત્યંત ધીર એવા કઠોર વાયુ વાવા લાગ્યા. સ્પષ્ટ એવી દશાઓ પ્રજ્વલિત થઇ. મહા સમુદ્ર શબ્દ કરતા ક્ષોભ પામી ગયા. વન સહિત પર્વત કંપવા લાગ્યા. સર્વ ભૂતગણ બ્યધિત થયા. હે વિશ્વાપતે ! જૃહસ્પતિ, રોહિણીને વિંટી ચંદ્ર તથા સૂર્ય સરખા પ્રકાશવાળો દેખાવા લાગ્યો. વિદિશાઓ પણ પ્રજ્વલિત થઇ. આકાશ, અંધકારથી છતાઇ ગયું. પૃથ્વી ચલાયમાન થઇ. અગ્નિ સરખો જેનો પ્રકાશ છે એવા ઉગાડિઆ પડવા લાગ્યા. નિશાચર

એવાં પ્રાણીઓ પ્રકટ થયાં. જે વખતે અર્જુને ક્ષુર નામના બાણેકરી ચન્દ્રસમ છે મુખ જેમાં એવું કર્ણનું મસ્તક પાડ્યું ત્યારે અંતરિક્ષમાં તત્કાળ દેવતાઓએ કરેલા હાહાકાર શબ્દ થયો. હે રાજન્ ! દેવ, ગંધર્વ તથા મનુષ્યોએ પૂજિત એવા શત્રુરૂપ કર્ણને સંત્રામમાં હણી અર્જુન પરમ એવી ક્રાંતિએકરી પૂર્વે વૃત્તાસુર વધવિષે ઇન્દ્ર શોભતો હતો તેમ શોભવા લાગ્યો. તે વખતે મેઘવૃંદના શબ્દવાળા, શરદ્ગતુના મધ્યાન્હના સૂર્ય જેવી ક્રાંતિવાળા, પતાકાયુક્ત, ભયંકર શબ્દવાળો છે જ્વળ જેનો એવા અપ્રતિમ વેગવાળા મહેન્દ્રના વાહન સરખા, હિમ, ચંદ્ર, શંખ તથા સ્ફટિક સરખી ક્રાંતિવાળા રથે કરી, મહેન્દ્ર સરખું છે પરાક્રમ, પ્રતિમ તથા પૌરૂષ જેમનું એવા, સુવર્ણ મુક્તામણી, વજ્ર તથા વિદુમ્બશ્ચિએકરી શણગારેલા, ભયરહિત, નરમાં ઉત્તમ ક્રેશવ તથા અર્જુન, રણાગિરવિષે અગ્નિ તથા સૂર્ય જેવા શોભે તથા એક વાહનમાં બેઠેલા વિષ્ણુ અને ઇન્દ્ર શોભે તેમ શોભતા હતા. એ રીતે મનુષ્યમાં એક, ધણા પ્રભાવવાળા, શત્રુઓના મનને અવદારણુ કરનાર શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન, ધનુષની પ્રત્યયા, મોળ તથા બાણના શબ્દથી બળાત્કારેકરી શત્રુઓને ક્રાંતિરહિત કરી ઉત્તમ બાણેકરી કૌરવોને ઢાંકી દેઈ પ્રસન્ન થયેલા તે બેઉ, સુવર્ણથી હિમસમ શ્વેત, મોટા શબ્દવાળા પોતાના ઉત્તમ શંખ હાથમાં ગ્રહણ કરી એક કાલાવહિન વગાડવા લાગ્યા. વાગતા એવા પાંચજન્ય તથા દેવદત્ત નામના શંખના શબ્દેકરી પૃથ્વી, આકાશ તથા દિશાઓ પ્રતિધ્વનિત થઈ. હે રાજસત્તમ ! માધવ તથા અર્જુનના શંખ શબ્દેકરી કૌરવો ત્રાસ પામતા હતા. એવી રીતે શંખના શબ્દેકરી વન, પર્વત, નદીઓ તથા ગુહાઓને શબ્દાયમાન કરતા અને તમારા પુત્રની સેનાને ત્રાસ પમાડતા, એક એવા તે બેઉ યુધિષ્ઠિરને આનંદ પમાડતા હતા. હે ભારત ! શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનના શંખશબ્દને સાંભળીને કૌરવો મદ્રાધિપતિ શક્યને તથા ભારતોના પતિ એવા દુર્યોધનને છાડી દેઈ વેગથી આમતેમ નાસવા લાગ્યા, તે સમયે એકઠા મળેલાં પ્રાણીઓ તે મહા સંત્રામમાં અબ્યુદય થયેલા બે સૂર્ય સરખા અત્યંત શોભતા એવા અર્જુન તથા જનાર્દન ભગવાનને વખાણતાં હતાં. કર્ણના બાણેકરી વ્યાસ છે શરીર જેમનાં, શત્રુઓને તપાવનાર એવા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન, સંત્રામના મધ્યમાં, અંધકારને હણી ઉદય થયેલા કિરણોની માળાવાળા નિર્મળ એવા ચન્દ્ર તથા સૂર્ય, આકાશમાં શોભે તેમ શોભતા હતા. તે બાણગણને ત્યાગ કરી સંબંધિઓથી વિંટાયલા, અપ્રતિમાન પરાક્રમવાળા ઇશ્વર એવા તે બેઉ, આવાહન કરેલા વિષ્ણુ તથા ઇન્દ્ર જેમ સભામાં પ્રવેશ કરે તેમ પોતાના શિબિરપ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયા. દેવ ગંધર્વ મનુષ્ય, ચારણ, મહર્ષિ, યક્ષ, તથા મોટા સર્પોએ 'તમારો જ્ય થાઓ ! તમારો જ્ય થાઓ !' એ રીતે સત્કાર કરી ઘટતી રીતે પૂજા કરેલા, ગુણેકરી વખણાયલા સુહૃદ્ગણ સહિત તે બેઉ, કર્ણને હણી બળ નામના દૈત્યને હણી ઇન્દ્ર તથા વિષ્ણુ પ્રસન્ન થયા હતા તેમ પ્રસન્ન થયા.

યથાનરૂપં પ્રતિપૂજિતાર્ચ્મૌ પ્રણમ્ય માનોસ્વકૃતૈર્ગુણૈષ્ઃ ।

નનંદુત્ત્વૌ સસુહૃદ્બળૌ તદાબલં નિયમ્યેવસુરેશકેશબૌ ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि रणभूमिवर्णननाम गुर्जरभाषायां चतुर्नवतितमो
अध्यायः ॥ ९४ ॥

અધ્યાય દ્વય મો. છાવણીમાં પાછા ફર્યા.

સંજય ઉવાચ—હતેવૈકર્તને રાજન્ કુરવો મયપીઠિતા ।

શીક્ષમાણાદિશઃ સર્વાઃ પર્યાપિતુઃ સદૃશશઃ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે રાજન્ ! સૂર્યપુત્ર કણ્વ હજુયાં તેને જોઇ બયથી પીડિત થએલા હજારો કૌરવ, જેતા જેતા સર્વ દિશાઓ તરફ નાસવા લાગ્યા. પરમ સંગ્રામવિષે શત્રુઓએ હજુલા કણ્વને જોઈ ક્ષત થયાં છે અંગ જેમનાં એવા બય પામેલા તમારી તરફના બીજા યોદ્ધાઓ પણ દિશાઓપ્રત્યે જતા હતા. એટલામાં અસંત દુઃખિત એવા ઉદ્વિગ્ન થએલા તમારી તરફના સર્વ યોદ્ધાઓ દુર્યોધને વાર્યાં તોપણ ચોતરફથી અનુકાર કરવા લાગ્યા. તેમનો તે મત જાણી હે નૃપ ! તમારા પુત્ર દુર્યોધને પણ શલ્યના અનુમતથી અવકાર કર્યો. હે ભારત ! તમારી તરફના રથિઓએકરી વિંટાયેલા તથા બાકી રહેલા કેટલાક યોદ્ધાઓ સહિત કૃતવર્મા પણ પોતાના શિબિર પ્રત્યે દોડ્યો. હજુાયલા કણ્વને જોઇ હજારો ગાંધારીથી વિંટાયેલા શકુનિ પોતાના શિબિર તરફ ગયો. તેમજ હે રાજન્ ! મોટા મેધસમાન હસ્તિ સૈન્ય લઈ કૃપાચાર્ય પણ પોતાના ઉતારા તરફ ગયા. ત્યાર પછી શૂરવીર એવો અશ્વત્થામા પણ પાંડવોને જ્ય જોઇ વારંવાર નિઃશ્વાસ મૂકી પોતાના શિબિરે ગયો. હે રાજન્ ! બાકી રહેલાં મોટાં સંશયક સૈન્યસહિત બયથી પીડાયેલા સુ-શર્મા પણ જેતો જેતો ઉતારે ગયો. હજુાયા છે સર્વસ્વરૂપને આંધવ જેના એવો અસંત ખેદયુક્ત મનવાળો શોકાવિષ્ટ દુર્યોધન પણ વિચાર કરતો પોતાને ઉતારે ગયો. રથિમાં શ્રેષ્ઠ શલ્ય, કપાયો છે ધ્વજ જેનો એવા રથેકરી દશે દિશાઓને જેતો પોતાના શિબિરપ્રત્યે ગયો. બયેકરી ત્રાસ પામેલા લગ્નયુક્ત, બાન વગરના ધણીક ભારતોના મહારથિઓ ના-સવા લાગ્યા. પડેલા કણ્વને જોઇ ખરે છે રૂધિર જેના શરીરમાંથી એવા કંપાયમાન આતુર એવા ઉદ્વિગ્ન થએલા સર્વ કૌરવ, રણમાંથી નાસવા લાગ્યા. હે કુરૂસત્તમ ! કેટલાક કણ્વને અને કેટલાક અર્જુનને વખાણુતા બય પામેલા મહારથિ કૌરવ, આમતેમ જતા હતા. તમારી તરફના હજારો યોદ્ધાઓમાંથી તે મહા સંગ્રામમાં કોઇપણ પુરૂષ યુદ્ધ કરવા મન કરતો ન હતો. હે મહારાજ ! કણ્વ હજુાયા પછી કૌરવો, જીવિત, રાજ્ય, સ્ત્રી તથા ધન વિષે નિરાશ થયા. તેમને દુઃખ તથા શોકયુક્ત એવા સમર્થ તમારાપુત્રે, મોટા યત્નથી લેખ આવી છાવણીમાં પ્રવેશ કરવાનું મન કર્યું. હે ત્રિકાપતે ! હે રાજન્ ! મહારથિ એવા તે યોદ્ધાઓ, તેની આસાને મરતક ઉપર ચઢાવી વિવર્ણુ છે મુખ જેમનું એવા તે, પોતપોતાના શિબિરમાં ગયા.

તસ્યાક્ષાં શિરસા યોધાઃ પરિગૃહ્ય વિદ્યાંપતે ॥

વિવર્ણુશ્વદના રાજન્ ન્યવિશંત મહારથાઃ ॥

इति श्री महाभारते कर्णपर्वणि शिबिरप्रयाणे गुर्जरभाषायां पंचनवसि-
प्तमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

અધ્યાય ૯૬ મો. પાંડવોને થયેલો આનંદ.

સંજય ઉચ્ચાસ—તથા નિપાતિતે કર્ણે પરસૈમ્યે ચ વિદ્રુતે ।

આશ્ચર્ય્ય પાર્થે વાગાદર્શ દર્ષાદ્વચનમગ્રવીર ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે વૃતરાષ્ટ્ર ! કર્ણને પાડ્યો અને પારકું સૈન્ય નાહું તે વખતે દાશાર્હ એવા ભગવાન અર્જુનને મળી હર્ષથી આરી રીતે વચન કહેવા લાગ્યા કે—હે ધર્મજય ! ઇન્દ્રે વૃત્રાસુરને હણ્યો અને તેં કર્ણને હણ્યો. કર્ણ તથા વૃત્રના ધોર વધને મનુષ્ય હમેશ યાદ કરશે. ધણા તેજવાળા ઇન્દ્રે સંગ્રામમાં વજ્રકરી વૃત્રાસુરને હણ્યો અને તેં તો ધનુષમાંથી નકળેલા તીક્ષ્ણ બાણેકરી કર્ણને હણ્યો. હે કૌતેય ! તારા યજ્ઞને વધારનાર લોકમાં વિખ્યાત એવું આ તારું પરાક્રમ શુદ્ધિમાન એવા કુરારાજ યુધિષ્ઠિર આગળ આપણે નિવેદન કરીએ. ધણા કાળથી ઇચ્છા કરેલા કર્ણના વધને ધર્મરાજ આગળ નિવેદન કરી તું તેઓના અનુભૂતિપણાનો પ્રાપ્ત થઇશ. કર્ણ તથા તારા બેઉના વર્તતા મોટા યુદ્ધને જોવા સારૂ પૂર્વે ધર્મનંદન યુધિષ્ઠિર આવ્યા હતા, પણ અત્યંત વિંધાયા તેથી સંગ્રામમાં ઉભા રહી શક્યા નહિ માટે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ તે, શિથિરપ્રત્યે જઇ બેઠેલા છે, વાસ્તે તેમને નિવેદન કરવા આપણે ત્યાં જઇએ. હીક તેમ કરીએ એમ અર્જુનને જોને કહ્યું છે એવા અવગત યાદવમાં શ્રેષ્ઠ કેશવ ભગવાને, અર્જુનના રથને પાછો ફેરવી સૈનિકોને આવી રીતે કહ્યું કે હે સૈનિકો ! શત્રુ સામા સાવધાન થઇ ઉભા રહેજો. તમારું કલ્યાણ થાઓ, એમ સૈનિકોને કહી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, યુધામન્યુ નકુળ, સહદેવ, બીમસેન તથા સાલકિપ્રત્યે ગોવિંદ એવા ભગવાને આવી રીતે કહ્યું કે, જ્યાં સુધી અર્જુનને કર્ણને હણ્યો એ વાત રાજ આગળ નિવેદન કરીએ ત્યાં સુધી તમારે સાવધાન થઇ ઉભા રહેવું, હીક તમે જાઓ, અમે તેમ કરીશું, એ રીતે શરવીરાએ આગ્રા આપેલા ગોવિંદ ભગવાને અર્જુનને લેઇ રાગના ઉતારાપ્રત્યે જઇ યુધિષ્ઠિરને જોયા. પછી ઉત્તમ એવી સુવર્ણની કાયામાં સુતેલા રાજસંહ એવા યુધિષ્ઠિરને જોઇ પ્રમન્ન થયેલા તે બેઉએ તેમના ચરણ મહાશ્વ કર્યા. યુધિષ્ઠિર પણ તે બેઉના મહર્ષને જોઇ રાધાપુત્ર કર્ણ હજીયો એમ માની, આવ્યા છે નેત્રમાં હર્ષાશ્રુ જોને એવા શત્રુને દમન કરનાર મહાબાહુ વાસુદેવ તથા અર્જુન બેઉને પ્રેમે કરી મળ્યા. ત્યારપછી અર્જુનસહિત યાદવ શ્રેષ્ઠ વાસુદેવ ભગવાને, કર્ણના વધરૂપ બનેલું વૃત્રાંત યથાર્થ કહી કંઇક હાસ્યકરી હાથ જોડી, હજીયા છે શત્રુ જોના એવા યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે—હે રાજન ! ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુન, બીમસેન, પાંડુપુત્ર નકુળ સહદેવ તથા તમે સર્વ કુશળ છો એ ધણું સારૂ થયું. હે વીર ! રૂવા ઉભાં કરનાર આ ક્ષમરૂપ સંગ્રામથી તમે સર્વ મુક્તિમાં એ પણ ધણું સારૂ થયું. હવે હે પાંડવ ! બાકી જે કરવાનાં કાર્ય હોય તે જલદી કરો. હે રાજેન્દ્ર ! સતપુત્ર મહારથિ કર્ણ હજીયો અને તમે, હે ભારત ! જય તથા વૃદ્ધિને પામ્યા એ ધણું સારૂ થયું. પુરૂષમાં અધમ એવા જોણે લુતમાં જીતેલી દ્રૌપદીનું હાસ્ય કર્યું હતું તે સતપુત્ર કર્ણના રૂધિરનું આજ પૃથ્વી પાન કરે છે. હે કુરુયુગવ ! હે પુરૂષવ્યાઘ્ર ! બાણેકરી પૂર્ણ છે અંગ જેનું એવો તમારો આજન્મ શત્રુ કર્ણ રણભૂમિમાં સુતો છે, ધણા બાણથી ભેંતપણ તેને તમે જાઓ. હે મહાશુભ ! હજીયા છે શત્રુ જેમાંથી એવી આ પૃથ્વીને તમે ભોગવો અને સાવધાન થઇ અમસહિત પ્રવ્રજ્ઞ ભોગ ભોગવો.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! મહાત્મા કેશવ એવા ભગવાનના વચન સાંભળી પ્રસન્ન છે આત્મા જેનો એવા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર, દાશાર્હ એવા ભગવાન પ્રત્યે આવી રીતે કેહેવા લાગ્યા કે હે મહાત્માહો ! હે દેવકીનંદ ! સારથિ એવા તમવડે અર્જુને યત્નથી કણ્ઠને હણ્યો, એ કંઈ તમારેવિષે આશ્ચર્ય નથી. હે મહાત્માહો ! તમારી ભુદ્ધિના પ્રસાદથી કણ્ઠ હણાયો એ કંઈ આશ્ચર્ય નથી. ત્યાર પછી વળી ધર્મભૂત એવા યુધિષ્ઠિર રાજા, બાણ-બંધ સહિત દક્ષિણ બાહુ પકડી કેશવ તથા અર્જુન, બેઉને કેહેવા લાગ્યા કે ધર્માત્મા, મહાત્મા, પુરાણ, ઋષિમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ એવા આ બેઉ નરનારાયણ દેવ છે, એમ નારદે મને કહ્યું હતું. તેમજ તત્ત્વવેદા મેધાવી એવા કૃષ્ણ દ્વિપાયન વ્યાસજી પણ ઉત્તમ એવી એ કથા વારંવાર મને કેહેતા હતા. હે કૃષ્ણ ! તમારા પ્રસાદેકરી પાંડુપુત્ર અર્જુન, શત્રુ-ઓની સામે જઈ જયને પ્રાપ્ત થયો, પણ કદી વિમુખ થયો નહિ. યુદ્ધમાં તમે અર્જુનના સારથિપણને પ્રાપ્ત થયા તેથી અમારો જયજ થવાનો, અમારો પરાજય થાયજ નહિ. હે ગોવિંદ ! બીજા, દ્રોણ, કર્ણ, મહાત્મા ગૌતમ એવા કૃપાચાર્ય, બીજા પણ ધણાક શર-વીર, અને તેમની પાછળ ચાલનાર સર્વને તેમજ કર્ણને પણ તમારી ભુદ્ધિએકરીને અમે હણ્યા. એમ કહી પુરૂષમાં સિંહરૂપ, મહાત્માહુ ધર્મરાજ, મનસમ છે વેગ જેમનો એવા કાળા વાળવાળા શ્વેત અશ્વ જેડેલા સુવર્ણથી શોભિતા રથમાં બેસી પોતાના સૈન્યસહિત શરવીર એવા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન સાથે વિચાર કરી સંગ્રામ જેવા સાડે નિકળ્યા. પછી લાંબા ધર્મરાજ એવા તે, સુગંધિ તેલથી સિંચન કરેલાં સોનાની હજારો દીવિઓએ ક્યોં છે પ્રકાશ જેનો એવા અને ચોતરફથી કેસરેકરી વિંટાયલા કદંબપુષ્પની પેઠે સેંકડો બાણથી વિંધાયલા રણભૂમિમાં સુતેલા, પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ, બેદાએલા કવચવાળા પુત્રસહિત હણાયલા કર્ણને વારંવાર જેમ ઉત્પન્ન થયો છે અત્યંત વિશ્વાસ જેને એવા યુધિષ્ઠિર રાજા પુરૂષમાં સિંહરૂપ એવા માધવ તથા પાંડુપુત્ર અર્જુનની પ્રશંસા કરતાં કેહેવા લાગ્યા કે—હે ગોવિંદ ! હે નાય ! શરવીર તથા વિદ્વાન એવા તમારે પરિપાલન કરેલો હું ભાઈએ સહિત આજ પૃથ્વીવિષે રાજ થયો છું. હે પુરૂષર્ષભ ! પુરૂષમાં સિંહરૂપ અતિમાની એવા રાધાપુત્ર કર્ણ હણાયો એમ સાંભળી આજ, દુરાત્મા એવા ધૃતરાષ્ટ્રનો પુત્ર દુર્યોધન જીવિત તથા રાજ્યવિષે નિરાશ થશે અને તમારા પ્રસાદથી અમે કૃતાર્થ થયા. હે ગોવિંદ ! તમે જયને પ્રાપ્ત થાઓ છો એ બધું સાડે છે. શત્રુ કર્ણને પાડ્યો એ પણ બધું સાડે કર્યું. પાંડુરાજનો પુત્ર એવો ગાંડિવ ધનુષ ધરનાર અર્જુન વિજયી થયો એપણુ અત્યંત સાડે થયું. હે મહા-ભુજ ! તમારા પ્રસાદથી જાગરણે રી અલંત દુઃખરૂપ એવાં તેર વર્ષ અમે તરી ગયા અને આજ રાત્રિએ સુખેકરી શયન કર્યું. એ રીતે ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરે જનાર્દન ભગવાન તથા પાંડવમાં શ્રેષ્ઠ એવા અર્જુનની પ્રશંસા કરી. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! અર્જુનના બાણેકરી પુત્રસહિત હણાયલા કર્ણને જેમ ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર રાજા, ‘આ રી જન્મ થયો’ એમ પોતાને માનવા લાગ્યા. હે મહારાજ ! સતપુત્ર કર્ણ હણાયો તેને જેમ હર્ષ-યુક્ત એવા મહારથિ નકુલ સહદેવ પાંડુપુત્ર બીમસેન, વૃષ્ણિમાં શ્રેષ્ઠ એવો સાલક, ધૃષ્ટ-દ્યુમ્ન, શિખંડિ પાંડવ પાંચાલ તથા સૃજન્ય, કુંતિપુત્ર એવા યુધિષ્ઠિર રાજા પાસે આવી તેમને હર્ષ કરાવતાં અર્જુનનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. ભુલ્લુ છે લક્ષ્ય જેમને, યુદ્ધમાં ચતુર, પ્રહાર કરનાર જયશીલ એવા તે ચોદાઓ ધર્માત્મા એવા યુધિષ્ઠિર રાજાને પ્રસન્નકરી સ્તુતિયુક્ત વાણીથી શત્રુને તપાવનાર શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનની સ્તુતિ કરતાં હર્ષયુક્ત થઈ

પોતપોતાના શિબિરપ્રત્યે ગયા. હે રાજન ! તમારા ખરાબ વિચારથી એ રીતે રૂંધાં ઉઠાં કરનાર આ અત્યંત મોટા ક્ષય પ્રવર્તમાન થયો, માટે શું કરવા તમે શોધ કરો છો ?

વૈશંપાયન કહે છે-હે રાજન ! સંજયના મુખથી એવાં અગ્નિય વચન સાંભળી અં-
બિકાપુત્ર ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા, ચેષ્ટારહિત થઇ કપાયું છે મૂળ જેનું એવો વૃદ્ધ નીચે પડે તેમ
પૃથ્વીપર પડી ગયા. દીર્ઘ દષ્ટિરાળો દેવી ગાંધારી પણ પડી ગઈ અને અનેક પ્રકારના
આલાપેકરી કર્ણના મરણનો શૌચ કરવા લાગી. તેને તથા ધૃતરાષ્ટ્રને વિદુર તથા સંજય,
મહાશ્વરી રાખી આશ્વાસના કરવા લાગ્યા. તેમજ કુરુક્ષેત્રની જિંઓએ ગાંધારીને ઉઠાડી
અને મોઢથી પીડિત, ચિંતા તથા શોકિકરી વ્યાપ્ત છે આત્મા જેનો, એવા મોટા તપવાળો નષ્ટ-
ચિત્ત થએલો ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા, ભવિતવ્ય તથા દૈવ બળવાન છે, એમ માની પરમ પીડાનો
આશ્રય કરનાર પોતેજ આશ્વાસના લઇ બેસી રહ્યો. મહાત્મા એવા અર્જુન તથા કર્ણના આ
મહાયુદ્ધરૂપી યજ્ઞનો જે પાઠ કરે વા શ્રવણ કરે તે, સારી રીતે કરેલા યજ્ઞના ફળને પામે.
યજ્ઞ, સનાતન એવા વિષ્ણુ ભગવાનરૂપ છે એમ અગ્નિ વાયુ, ચન્દ્ર તથા સૂર્ય પણ કહે છે.
માટે ઈર્ષ્યારહિત થઇ જે આ યજ્ઞને સાંભળે વા પાઠ કરે તે સર્વ લોકોના અનુચર હોય,
તોપણ સુખી થાય. જે મનુષ્યો ભક્તિથી સર્વદા પવિત્ર એવી આ શ્રેષ્ઠ સંહિતાનો પાઠ
કરે તે ધન, ધાન્ય તથા યશોકરી આનંદને પામે, એમાં કંઈ પણ સંશય નથી, માટે ઈર્ષ્યા-
રહિત થઈ જે પુરૂષ સદા આ સંહિતાને સાંભળે તે સર્વ સુખને પામે, અને વિષ્ણુ બ્રહ્મા,
તથા ભગવાન એવા મહાદેવજી તે ઉત્તમ નરને પ્રસન્ન થાય. આ સંહિતાને બ્રાહ્મણ શ્રવણ
કરે તો તે વેદજ થાય, ક્ષત્રિય શ્રવણ કરે તો સંગ્રામમાં તેનું બળ વધે અને જ્ય થાય,
વૈશ્ય શ્રવણ કરે તો તે ધનવાન થાય, શૂદ્રો શ્રવણ કરે તો તે નીરાગી થાય, આ સંહિતા-
વિષે સનાતન એવા ભગવાન વિષ્ણુનું કીર્તન કરાય છે માટે આનું શ્રવણ કરનાર પુરૂષ,
સર્વ કામનાને પામે અને સુખી થાય. એ રીતે તે મહામુનિનું પ્રમાણ એવું વચન છે.
વત્સસહિત કપિલા ગાયનું એક વર્ષ પર્યંત જે નિલ દાન આપે તેને જે પુરૂષ થાય તેટલું
કર્ણપર્વના શ્રવણથી પુરૂષ થાય.

કપિલાનાં સ્થવત્સાનાં વર્ષમેકં નિરંતરં ;

યો દયાત્ સુકૃતં તદ્વચ્છ્રવણાત્કર્ણપર્વણઃ ॥

इति श्री महाभारते शतसाहस्र्यां संहितायां वैयासक्यां कर्णपर्वणि युधि-
ष्ठिरहर्षे गुर्जरभाषायां षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

એક અમુલ્ય તક.

ધણીજ થોડી નકલો આપી છે.

ભારતાર્ય પ્રકાશ અથવા મહાભારત.

પર્વ ૧ હું આદી પર્વ	૩	૮	૦
” ૨ હું સભા ”	૨	૦	૦
” ૩ હું વન ”	૫	૦	૦
” ૪ હું વીરાટ ”	૩	૦	૦
” ૫ હું ભીષમ ”	૨	૮	૦
” ૬ હું દ્રોણ ”	૩	૦	૦
” ૭ હું કૌરવ ”	૫	૦	૦
” ૮ હું શ્રીકૃષ્ણ ”	૩	૦	૦
” ૯, ૧૦, ૧૧ રાક્ષસ સૌરિતક અને					
શ્રી પર્વ	૨	૧૨	૦
” ૧૨ હું શાંતી પર્વ ભાગ ૧ ભાગ ૨	૫	૦	૦
” ૧૨ હું શાંતી પર્વ ભાગ ૨ ભાગ ૩	૬	૮	૦
” ૧૩ હું અનુશાસન પર્વ	૪	૦	૦
” ૧૪ આશ્વમેધિક ”	૨	૦	૦
” ૧૫ થી ૧૮ આશ્વમેધિક, તથા					
પ્રસ્થાનીક, મૈત્રેયનીક અને					
સ્વર્ગરાહણ	૨	૦	૦

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.

કાલિયાદેવી રોડ, મુંબઈ.

